

HİTLER ALMANYASI'NIN TÜRKİSTAN POLİTİKASI

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Genel Türk Tarihi Programı**

Coşkun KUMRU

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

**Mart 2021
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Coşkun KUMRU

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Hitler Almanyası'nın Türkistan Politikası, başta Alman arşiv kaynakları olmak üzere pek çok bilgi ve doküman ışığında ele alınmıştır. Çalışmam doğrudan veya dolaylı olarak pek çok kurum ve kişinin katkılarının izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla bu kurum ve kişilerin en azından bir kısmına isimlerini zikrederek şükranlarımı sunmak benim için zevkli bir görevdir. Öncelikle değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL'a, Ege Üniversitesi'nden kıymetli hocam Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN'a ve Lisans öğrenimimden bugüne dek öğrencisi olmaktan büyük mutluluk duyduğum hocam Prof. Dr. Haldun EROĞLU'na yürekten teşekkür etmek isterim. Tez araştırmalarım sırasında bilgi ve yardımlarını benden esirgemeyen Mannheim Üniversitesi'nden David NOACK'a ve Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi'nden Franziska TORMA'ya en derin şükranlarımı sunarım. Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Dr. Martin SCHÄFER'e görüş ve önerilerini benimle paylaştığı için ayrıca müteşekkirim. Alman Federal Arşivi, Freiburg Alman Askeri Arşivi ve Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi çalışanlarına ve pek çok kurumun kıymetli personeline göstermiş oldukları yardım ve katkılar nedeniyle şükranlarımı sunarım. Heidelberg Üniversitesi, Würzburg Julius Maximilians Üniversitesi, Stuttgart Şehir Kütüphanesi ve Berlin Şehir Kütüphanesi başta olmak üzere araştırma materyallerimi temin imkânı bulduğum pek çok kurum ve kuruluş olan minnettarlığımı da ayrıca ifade etmek isterim. Diğer taraftan Almanya'nın irili ufaklı pek çok şehir kütüphanesi ve kitapçıları bu tezin teşkil edilmesine katkı sunmuşlardır. Bu süreçte Almanya dışında pek çok Avrupa ülkesinin kütüphanelerini de ziyaret etme ve inceleme fırsatı buldum. Böylece önemli derecede malumata ulaşmak mümkün oldu. Çoğunu burada zikretme imkânı bulamasam da Almanya'da ve diğer ülkelerde tanıma fırsatı bulduğum, benden yardımını esirgemeyen herkesten en içten minnettarlığımı kabul etmelerini rica ederim.

Son olarak eğitim hayatımın her aşamasında maddi manevi desteklerini benden esirgemeyen Babannem Remziye Kumru, Babam Sebattin Kumru, Annem Hatice Kumru ve Abim Cüneyt Kumru'ya şükran duygularımı ifade etmek isterim. Almanya'daki arşiv araştırmalarım esnasında gerek maddi gerekse manevi anlamda üstün bir gayretle bu tezin nihayete ermesinde büyük pay sahibi olan ve belgelerin değerlendirilme aşamalarında katkılarını benden esirgemeyen Abim Cüneyt Kumru'ya hassaten şükranlarımı sunarım.

Tezimi, düşün dünyanın mimarları olan Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Hölderlin, Rainer Maria Rilke, Fernando Pessoa ve Thomas Bernhard'ın eşsiz ruhlarına ithaf ediyorum.

ÖZET

HİTLER ALMANYASI'NIN TÜRKİSTAN POLİTİKASI

KUMRU, Coşkun

Doktora Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

Mart 2021, VII + 488 Sayfa

Türkistan, Almanya'nın Drang nach Osten (Doğu'ya Yöneliş) politikası çerçevesinde giderek artan bir öneme sahip olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan Almanya aktif Türkistan politikasından vazgeçmemiştir. Hitler Almanyası döneminde de Türkistan'a olan ilgi devam etmiştir.

Bu çalışmada Nazi Almanyası'nın Türkistan'a yönelik politikası, Alman arşiv kaynakları temelinde incelenmektedir. Çalışmamızın birinci bölümü Türkistan'ın tarihine genel bir bakış ihtiva etmektedir. İkinci bölüm, Nasyonal Sosyalist iktidarı ve politikalarını ele almaktadır. Üçüncü bölümde II. Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki gelişmeler ve Alman Ordusu'na esir düşen Türkistanlılardan bahsedilmektedir. Dördüncü bölüm ise çalışmamızın en geniş bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde Alman birliklerinde görev yapan Türkistan askeri oluşumları, MTBK'nın faaliyetleri, İslamcılık ve Turancılık akımları gibi pek çok konu değerlendirilmiştir. Son bölümün yer aldığı beşinci bölümde Alman yenilgisi ve sonrasındaki gelişmeler ele alınmıştır. Diğer taraftan bu bölümde Alman Doğu politikasının kapsamlı bir analizi de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nazi Almanyası, Sovyetler Birliği, Türkistan, Türkistan Lejyonu, Milli Türkistan Birlik Komitesi.

ABSTRACT

TURKESTAN POLICY OF HITLER'S GERMANY

KUMRU, Coşkun

Doctoral Thesis

History Department

General Turkish History Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

March 2021, VII + 488 Pages

Turkestan has become increasingly important within the framework of Germany's Drang nach Osten (Drive to the East) politics. Having defeated the First World War, Germany did not give up its active Turkestan policy. Interest in Turkestan continued during the Hitler's Germany period as well.

In this study, Nazi Germany's policy towards Turkestan is examined on the basis of German archive sources. The first part of our study contains an overview of the history of Turkestan. The second chapter deals with the National Socialist power and its policies. In the third part, the developments at the beginning of the Second World War and the Turkestan people who were captured by the German Army are mentioned. The fourth part is the largest part of our study. In this section, many issues such as Turkestan military formations serving in German troops, activities of MTBK, Islamism and Turanism movements are evaluated. In the fifth chapter, which includes the last chapter, the German defeat and its aftermath are discussed. On the other hand, this section also includes a comprehensive analysis of German Eastern politics.

Keywords: Nazi Germany, Soviet Union, Turkestan, Turkestan Legion, National Turkestan Unity Committee.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH BOYUNCA TÜRKİSTAN

1.1. Türkistan Adının Kökeni	7
1.2. Türkistan'ın Coğrafi Yapısı.....	9
1.3. Türkistan Tarihine Genel Bir Bakış	11
1.3.1. Bolşevizm Dönemine Kadar Türkistan.....	11
1.3.2. Bolşevizm Döneminde Türkistan	21
1.4. Türkistan'da Uygulanan Sovyet Rusya Politikası.....	26
1.4.1. Türkistan'ın Stratejik Önemi	28
1.4.2. İktisadî Politika	29
1.4.3. Toprak ve Göç Politikası	32
1.4.4. Din Aleyhtarı Politika.....	34
1.4.5. Kültür Politikası.....	37
1.4.6. Milliyetler Politikası	41
1.5. Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası'nda Türkistan	43
1.5.1. I. Dünya Savaşı Öncesinde Almanya	43
1.5.2. Alman İmparatorluğu'nun Doğu ve İslâm Politikası.....	45
1.5.3. Alman İmparatorluğu'nun Türkistan'a Yönelik Siyasî ve Askerî Politikası .	49
1.5.4. Alman İmparatorluğu'nun Türkistan'a Yönelik İktisadî Politikası	58

İKİNCİ BÖLÜM

NASYONAL SOSYALİST ALMANYA

2.1. Nazi İktidarı.....	64
2.2. Devletin Yapısı ve Güç Odakları	72
2. 3. Nasyonal Sosyalizm İdeolojisi	75
2.3.1. Nazi Irk Teorisinde Türk Halkları ve Untermensch (Aşağı Irk) Nazariyesi .	77

2.4. Alman Hükümeti'nin Dış Politikası	85
2.4.1. Lebensraum (Yaşam Alanı) Politikası	90
2.4.2. Doğu Politikası ve Ostministerium (Doğu Bakanlığı).....	96
2.4.3. Hitler'in Sovyetler Birliği Hakkındaki Görüşleri	108
2.5. II. Dünya Savaşı Öncesindeki Gelişmeler	111
2.5.1. Almanya, Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler.....	111
2.5.1.1. Almanya-Türkiye İlişkileri	111
2.5.1.2. Almanya-Sovyetler Birliği İlişkileri	117
2.5.1.3. Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞ ESİRLERİ

3.1. Polonya'nın İşgali ve Savaş Fitolinin Ateşlenmesi.....	133
3.2. Yeni Bir Haçlı Seferi: Barbarossa Harekâtı	135
3.3. Savaş Esirleri ve Türk Halkları	148
3.3.1. Savaş Esiri Kamplarında Durum	156
3.3.2. Almanların Savaş Esirlerine Yönelik Tutumu.....	164
3.3.3. Savaş Esiri Komisyonları.....	172
3.3.4. Türkiye'nin Türkistanlı Savaş Esirlerine Yönelik Tutumu	177
3.4. Ostarbeiter (Doğu İşçileri).....	182

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIZIL ORDU'DAN ALMAN SAFLARINA TÜRKİSTANLILAR

4.1. Savaş Esirlerinden İlk Birliklerin Kurulması	190
4.2. Wehrmacht'ta Müslümanlar: Doğu Lejyonları'nın Tesisi	194
4.2.1. Türkistan Lejyonu'nun Kurulması	201
4.2.2. Lejyonlarda Örgütlenme	205
4.2.3. Lejyonerlerin Cephelere Sevki ve Muharebeler	207
4.2.4. Lejyonların Üniforma, Arma, Madalya ve Ekipmanları.....	216
4.2.5. Türkistanlıların Matbuat Faaliyetleri	224
4.2.6. Lejyonerlere Yönelik Eğitim Programları	228
4.2.7. Almanların Gözünden Türkistanlılar	235
4.3. Waffen SS'de Türkistanlılar.....	244
4.3.1. SS'in Irk İdeolojisi.....	244
4.3.2. Waffen SS'e Bağlı Türkistan Birlikleri	247

4.3.3. SS'in Türkistan Politikası	256
4.3.4. SS'in Matbuat Faaliyetleri	263
4.4. II. Dünya Savaşı'nda Türkistan	264
4.4.1. Türkmenistan	268
4.4.2. Özbekistan	271
4.4.3. Kazakistan.....	273
4.4.4. Kırgızistan.....	278
4.5. Sovyetler Birliği'nin Türk Halklarına Yönelik Politikası	281
4.6. Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)	292
4.6.1. Veli Kayyum Han	292
4.6.2. MTBK'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	294
4.6.3. MTBK'nın Alman Hükümeti'yle İlişkileri.....	302
4.6.4. MTBK ve Rusya Halkları Kurtuluş Komitesi (KONR)	305
4.7. Alman Propagandası Hedefinde Türkistan.....	310
4.7.1. Alman Savaş Propagandası.....	310
4.7.2. Propaganda Aracı Olarak İslâm	331
4.7.3. Birliklerde İslâm ve Politika	334
4.7.4. İmam Mektepleri.....	341
4.7.5. Türkistan'daki Yanıltma Teşebbüsleri.....	349
4.8. II. Dünya Savaşı ve Türkiye	354
4.8.1. Türkiye'nin Savaş Politikası.....	354
4.8.2. Hilal ve Svastika: Türkiye'deki Alman Propagandası.....	363
4.8.3. Panturancılık Faaliyetleri	367

BEŞİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU

5.1. Almanya'nın Yenilgisine Giden Süreç.....	387
5.2. MTBK ve Türkistan Lejyonu	389
5.3. Veli Kayyum Han ve Nürnberg Yargılamaları	394
5.4. Almanya'nın Doğu Politikası'nın Analizi.....	400
SONUÇ	407
KAYNAKÇA	414
EKLER	451

KISALTMALAR DİZİNİ

BA-MA	Bundesarchiv-Militärarchiv (Alman Federal Askeri Arşivi)
BArch	Bundesarchiv (Alman Federal Arşivi)
Bkz	Bakınız
c.	Cilt
CDAB	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DNB	Deutschen Nachrichtenbüros (Alman Haber Bürosu)
ed.	Editör
FHO	Die Abteilung Fremde Heere Ost (Yabancı Ordular Doğu Departmanı)
GESTAPO	Geheime Staatspolizei (Gizli Devlet Polisi)
IfZ	Institut für Zeitgeschichte (Çağdaş Tarih Enstitüsü)
KONR	Komitet Osvobojeniya Narodov Rasiyi (Rusya Halkları Kurtuluş Komitesi)
MfDT	Mitteilungen für die Truppe (Birlik için Haberler)
MTBK	Milli Türkistan Birlik Komitesi
NARA	National Archives and Records Administration (Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi)
NKVD	Narodny Komissariat Vnutrennih Del (İçişleri Halk Komiserliği)
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)
OKH	Oberkommando des Heeres (Kara Kuvvetleri Komutanlığı)
OKW	Oberkommando der Wehrmacht (Wehrmacht Yüksek Komutanlığı)
PA-AA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi)
RM	Reichsmark (İmparatorluk Markı)
RSHA	Reichssicherheitshauptamt (Reich Güvenlik Merkez Dairesi)
s.	Sayfa
SD	Sicherheitsdienst (Güvenlik Servisi)
SHAEF	Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (Müttefik Seferi Kuvvetleri Yüksek Karargâhı)
SMERSH	Smert Shpionam (Casuslara Ölüm)
SS	Schutzstaffel (Koruma Timi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
WASt	Wehrmachtsauskunftsstelle (Wehrmacht Bilgi Merkezi)
WPr	Abteilung für Wehrmachtpropaganda (Wehrmacht Propaganda Dairesi)
yay. haz.	Yayına Hazırlayan
yy.	Yüzyıl
ZAVO	Zentrale für Angehörige der Völker des Ostens (Doğu Milletleri Merkezi)

GİRİŞ

Türkistan coğrafyası, sahip olduğu stratejik konum ve zengin potansiyeli sebebiyle tarih boyunca dikkat çeken bir bölge olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda egemen güçlerin çıkar çatışmalarının odağı haline gelen Türkistan, Almanya'nın siyasi birliğini sağladıktan sonraki hedefleri arasında yer almıştır. “*Drang nach Osten*” (Doğuya Doğru Genişleme) sloganı çerçevesinde Türkistan'a yönelik siyasi ve ekonomik temelli pek çok faaliyette bulunan Alman İmparatorluğu, Türkistan'daki demografik yapı ve Müslüman varlığından yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle ticari müesseseler vasıtasıyla Türkistan'a nüfuz etmek isteyen Almanya, İngiltere ve Rusya ile ciddi bir çıkar çatışması yaşamıştır. Alman İmparatorluğu'nun öncelikli amacı Türkistan'a önemli miktarda sanayi ürünü ihraç etmek ve Türkistan'dan sanayisi için ihtiyaç duyduğu pamuk ve diğer ürünleri ithal etmektir. Bununla beraber I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılan Almanya, Türkistan'a yönelik girişimlerinden istediği sonuçları alamamıştır.

Türkistan, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda Berlin'in kendisini yalnızlık içinde bulduğu dönemde Almanya'nın jeopolitik ilgi konusu olmuş, 1920'lerde Sovyet-Alman ilişkilerinin yoğunluğu Türkistan'a da yansımıştır. Almanların Türkistan'a olan ilgisi Nazi Almanyası döneminde de devam etmiş, Türkistan'a yönelik pek çok materyal, bilgi ve belge bu amaçla bir araya getirilmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'ne bağlı bölgelerde ayrılıkçıları destekleyerek Komünizmi yıkma düşüncesi, Nazi Almanyası'nın anti-Sovyet tutumunun bir sonucu olarak kendini göstermiştir. Bu amaçla Türk halkları konusunda uzman personel, Dışişleri Bakanlığı ve Doğu Bakanlığı bünyesinde istihdam edilerek Sovyetlere yönelik politikaların şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan Nazilerin ırkçı ideolojisi, Türkistan halklarını “*Untermensch*” yani aşağı insan kategorisinde değerlendirerek ciddi bir paradoksu da ortaya koymuştur.

Almanlar 22 Haziran 1941'de Rusya'yı işgal etmeye başladıklarında, sayıları savaş boyunca 5,7 milyona kadar çıkacak olan muazzam bir Sovyet esir akınıyla karşı karşıya kaldı. Paradoksal olarak Sovyet tutsakları, Türkistan Lejyonu gibi çoğunluğu Müslüman olmak üzere yerli emek ve savaş birimleri için en büyük asker toplama kaynağı haline geldi. Bu durum aynı zamanda Rus Kızıl Ordu'da 2 milyona yakın Türkistanlı ve Müslüman askerin yer aldığı gerçeğinden hareketle Türkistan'ın insan

potansiyelinin önemini göstermesi bakımından da dikkat çekiciydi. Alman Hükümeti için Türk göçmenler ve Türkistan'ın bağımsızlık hayalleri, yakın düşmanları olan Sovyetler Birliği'ni zayıflatmanın bir yolu olarak görüldü. Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen savaş, binlerce Türkistanlı'ya düşmanlarına karşı mücadeleye bu kez güçlü müttefiklerin yanında geri dönme fırsatı verdi. Almanya'da mülteci durumundaki Türkistanlı aydınlar, Alman makamlarıyla iş birliği içerisinde yurttaşlarının esir kamplarından kurtarılarak örgütlenmesi için mücadele verdiler. Bu doğrultuda Veli Kayyum Han'ın başkanlığını yaptığı Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK) sürgündeki Türkistan Hükümeti olarak işlev gördü.

Alman Hükümeti sadece askeri olarak değil propaganda açısından da Türkistan coğrafyasının potansiyelinden yararlanmaya çalışmıştır. Diğer taraftan Almanlar savaş boyunca Pantürkizm ve Panislamizm gibi cereyanları kullanarak kesin bir zafer elde etmeyi amaçlamışlardır. Bu çabalar sadece anti-Sovyet propagandasının bir aracı olarak kalmamış, aynı zamanda Türkiye'yi Mihver bloğunda savaşa çekmek maksatlı girişimleri de beraberinde getirmiştir.

Hitler Almanyası'nın Türkistan Politikasını ele aldığımız bu çalışma pek çok açıdan önem arz etmektedir. Şimdiye kadar Batı literatüründe Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasını konu alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Fakat Nazi Almanyası'nın Sovyet Orta Asyası'na veya bir diğer deyişle Türkistan'a yönelik politikasına ilişkin bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde Alman İmparatorluğu döneminde Türkistan'a yönelik politikalar arşiv belgeleri ışığında ortaya konularak konuya bir temel oluşturulmuştur. Burada zikredilmesi gereken bazı hususlar özellikle önem arz etmektedir. Öncelikle Türkistan Politikası değerlendirilirken, "*Lebensraum*" yani hayat sahası anlayışından bağımsız ele alınmamıştır. Diğer taraftan Nazi Almanyası'nın devlet aygıtı ve kurumlarının işleyişinin ele alındığı bölümde, sonraki başlıklarda daha da iyi anlaşılacak olan Alman politikalarının paradoksal yönleri ortaya konmuştur. Burada en önemli husus, Nazi devlet yapısının idari tutarsızlığı ve çatışma temelli kültürünün politik yansımalarıdır. Bir diğer dikkat çeken nokta, Nazilerin Türkistan politikası ele alınırken sadece Turancılık cereyanının değil aynı zamanda İslâm faktörünün de üzerinde durulmuş olmasıdır.

Alman ordusu bünyesinde farklı milletlerden teşkil edilen Doğu Lejyonları hakkında birtakım yayınlar bulunmaktadır. Bunlar arasında en önde geleni Joachim Hoffmann'ın "*Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen*"

im deutschen Heer” isimli çalışmasıdır. Wehrmacht bünyesinde kurulan en büyük Türk askeri oluşumu olan 162. Türk Piyade Tümeni konusunda ise tespit edebildiğimiz kadarıyla iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Hans H. Götting’in “*Die 2./N 236: Beiträge zur Geschichte der Funkkompanie der 162. Infanterie-Division (Turk) 1943-1945*” isimli çalışmasıdır. Bir diğer çalışma ise Paolo A. Dossena’nın “*Hitler’s Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*” adını taşıyan eseridir.

Türkçe literatüre baktığımızda Türkistan Lejyonu’na dair dikkat çeken iki çalışma göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Halil Burak Sakal’ın Yüksek Lisans tezinden üretmiş olduğu 2013 yılında yayınlanan “*Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*” başlıklı çalışmasıdır. Sakal, Amerikalıların elinde bulunan belgelere ve diğer ikincil kaynaklara başvurarak eserini kaleme almıştır. Bir diğer eser ise Latif Çelik’in “*II. Dünya Savaşında Almanya Saflarında Savaşan Türkistan Lejyon Ordusu*” isimli 2015 tarihli Doktora çalışmasıdır. Her iki eser de Türkistan Lejyonu ve bu kapsamda II. Dünya Savaşı’ndaki faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Çalışmamız Almanya’nın Türkistan’a yönelik ilgisini çeşitli açılardan ele almakta ve çok sayıda yeni bilgi ve belgeyi gün ışığına çıkarmaktadır. Çalışmamızın en önemli özelliği Alman arşiv belgelerini temel almış olmasıdır. Tezimizde kullanılan belgelerin büyük çoğunluğu daha önce yayımlanmamış arşiv belgeleridir. Bu arşivler arasında en önemlileri üç temel arşiv olan *Alman Federal Arşivi* (BArch, Bundesarchiv), *Alman Federal Askeri Arşivi* (BA-MA, Bundesarchiv-Militärarchiv) ve *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi* (PA-AA, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts)’dir. Bunlar dışında *Çağdaş Tarih Enstitüsü Arşivi* (IfZ, Archiv des Instituts für Zeitgeschichte) zengin bir bilgi kaynağı sunmaktadır. Tezimizin Türkiye ile ilgili bölümünde *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı* (CDAB) belgelerinden de istifade edilmiştir. Diğer taraftan *Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi* (NARA, National Archives and Records Administration) arşivinden Veli Kayyum Han başta olmak üzere bazı önemli isimlerin sorgulama tutanaklarına ulaşmak mümkün olmuştur.

Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak çalışmamız; çok sayıda politik rapor, gazete ve resim arşivi, muhtıra, asker mektupları, propaganda bildirimleri, sorgu tutanakları, dilekçe ve sayısız askeri emri ihtiva eden zengin bir arşiv kaynağına dayanmaktadır. Bu kaynaklara ek olarak ön cephenin her iki tarafında yayınlanmış olan

anılara, günlüklere ve röportajlara dayanılarak gelişmelerin neden ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken II. Dünya Savaşı'nın Sovyet deneyimi ve bu deneyimin Sovyet tarihinin uzun dönemindeki yeri hakkında süregelen bilimsel tartışmaya da katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Tezimizde Almanca ve İngilizce kaynakların yanında birtakım Rusça, İtalyanca ve Lehçe kaynaklar da kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı esnasında Türkistan ve Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına yönelik politikası bahislerinde Rus arşivlerinin geniş ölçüde kullanıldığı araştırmalar referans alınmış, mümkün olduğunda konunun Sovyetler Birliği tarafına da temas edilmeye çalışılmıştır. Bu yayınlar arasında en dikkat çeken üç kitap ve iki cilt olarak yayınlanan ve editörlüğünü A. N. Artizov'un yaptığı "*General Vlasov: Istoriya Predatelstva*" isimli eserdir. Söz konusu çalışma, General Vlasov ve Rus Kurtuluş Ordusu'nun II. Dünya Savaşı'ndaki rolü hakkında belgeler içerdiği gibi Türkistan Milli Hareketi'ne dair de çok sayıda değerli kaydı ihtiva etmektedir. Diğer taraftan çalışmamızda ilk defa yayınlanacak olan çok sayıda belge ve bazı kıymetli fotoğraflara Ekler bölümünde yer vermeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında incelenen önemli bir kaynak da II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayınlanan ve kısaca *ADAP* (Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945) olarak da bilinen Alman Dış Politikasına İlişkin Belge koleksiyonudur. Bir diğer önemli kaynak *Nürnberg Duruşma Belgeleri* ve ABD Hükümeti'nin Nürnberg davaları için hazırlık dosyalarıdır. Yayınlanan Nürnberg Belgelerinin Amerika Birleşik Devletleri baskısı üç cilt setinden oluşmaktadır. İlk set, 42 ciltten müteşekkil olan Uluslararası Askeri Mahkeme Önünde Büyük Savaş Suçlularının Yargılanmasına ilişkin (Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal) dosyalardır (Nuremberg, 1947-1949). Dosyalar ana davanın yargılamalarının ve delil olarak sunulan belgelerin çoğunun tam bir açıklamasıdır. İkinci set, 10 ciltten oluşan Nazi Komplosu ve Saldırı (Nazi Conspiracy and Aggression) isimli koleksiyondur (Nürnberg, 1947-1949). Bu koleksiyon Batılı Müttefik savcılar tarafından kullanılan belgelerin çoğunun ve bazı savunma belgelerinin çevirilerini içermektedir. Üçüncü set ise 15 ciltlik 10 sayılı Kontrol Konseyi Yasası kapsamında Nürnberg Askeri Mahkemeleri Önündeki Savaş Suçlularının Duruşmaları (Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals) koleksiyonudur (Washington, 1951-1953). Bu koleksiyon, I. G. Farben, Krupp ve yabancı büro davaları

da dâhil olmak üzere, ön planda olmayan Nazilerin Nürnberg’de yapılan müteakip yargılamalarının ve belgelerinin kısmî bir kayıdır.

Önemli diğer bir kaynak, *Sovyet Sosyal Sistemi Üzerine Harvard Projesi* (The Harvard Project on the Soviet Social System) olup, bu proje 1951 ile 1952 arasında Sovyetler Birliği’nden 1500 göçmenle yapılan görüşmelerin bir derlemesidir. Dijital koleksiyon esas olarak Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında Sovyetler Birliği’nden mültecilerle yapılan 705 görüşmenin özet dökümlerinden oluşmaktadır. Bu projeye 1917 ve 1940’ların ortalarına ilişkin Sovyet toplumunun incelenmesi noktasında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok hususa ilişkin büyük miktarda malumatın paylaşılması amaçlanmıştır. Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı bu projeyi finanse ve koordine etmiştir. O dönemde ABD Hükümeti’nin siyasi iklimi nedeniyle proje, öncelikle Stalinist baskı hakkında sorular sormuştur. Dahası bu görüşmelerin denekleri Batı ülkelerinde kalmakla ilgilendiğinden, bu ilgi onların yanıtlarını etkilemiş olabilir. Harvard projesi bu gibi hususlardan etkilenmesine rağmen Sovyetler Birliği’nde yaşamış birçok farklı milletten insanların yayılımına dair değerli bilgiler sağlamaktadır. Proje, sosyolog Alex Inkeles ve sosyal psikolog Raymond Bauer tarafından geliştirilmiştir. Projenin uygulanabilirliğini test etmek için 1949’da Münih’te Merle Fainsod ve Paul Friedrich tarafından ön görüşmeler yapılmıştır. 1950’den 1953’e kadar Batı Almanya, Avusturya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde ikamet eden birkaç yüz Sovyet mülteciyle temasa geçilmiştir. Sovyet çalışmaları alanında tanınmış uzmanlar tarafından yaklaşık 330 aday seçilmiş ve derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmamızda Harvard Projesi dışında Sovyet savaş esirlerine dair Amerikan, Rus ve Alman Hükümetleri’nin finansörü olduğu çok sayıda proje sonuçlarından da yararlanılmıştır. Savaş esirlerine yönelik ortak bazı projelerin yanı sıra hukuk, tarih, diplomasi alanlarında çok sayıda belgeyi ihtiva eden Yale Üniversitesi’nin Avalon Projesi’nden istifade edilmiştir. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı’nda yer almış Kızıl Ordu gazilerinin tanıklıklarını toplayan bir Rus hükümet kuruluşu olan *Iremember.ru.*’dan da bu noktada söz etmek yerinde olacaktır. Site, Kızıl Ordu gazilerinin ifadelerini İngilizce ve Rusça olarak barındırmaktadır. *Vospominaniia veteranov Velikoi Otechestvennoi Voiny* (Büyük Vatanseverlik Savaşı Gazilerinin Hatıraları) isimli Web sitesinin amacı Sovyet askerlerinin röportajlarını sunmaktır.

Çalışmanın Harvard Projesi ile aynı şekilde, muhatapların askerlik hizmetine yönelik zihniyetini analiz etmek için fayda sağladığı açıktır.

Son olarak bazı hususların altını çizmekte fayda görüyorum. Bugüne kadar Nazi Almanyası'na ilişkin yayımlanmış olan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı süresince yaşanan acılar ve savaş sonrası tesis edilen yeni dünya düzeni, şüphesiz ki Nazi Almanyası'na yönelik değerlendirmelere bir ön yargı oluşturmaktadır. Her şeyden önce galiplerin tarihyazımını gözden geçirme sorunu ve Doğulu iş birlikçilerine savaşta “*silah arkadaşları*” (waffenbrüder) şeklinde geliştirilen tarihyazımsal bir yaklaşım şüphesiz ki müstakil olarak ele alınması gereken farklı konulardır. Burada amacımız sistematik bir II. Dünya Savaşı tarihi vermek olmadığı gibi Nazi Almanyası'nın tarihini aydınlatmak da değildir. Konumuza ait kavram ve olayların daha rahat anlaşılabilmesi için döneme ilişkin pek çok ayrıntıya yer verilmeye çalışılmış ve konu bütünlüğünün bozulmamasına gayret gösterilmiştir. Bununla birlikte konumuzun temelini “Türkistan coğrafyası” teşkil ettiğinden, diğer Türk ve Türk olmayan halkların süreçleri konuya temas ettiği doğrultuda kısmî açıdan ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH BOYUNCA TÜRKİSTAN

1.1. Türkistan Adının Kökeni

“*Türk ili*” anlamına gelen Türkistan adının ilk defa merkezi Asya’yı ele geçiren Ruslar tarafından münhasıran Mâverâünnehir memleketine verildiği iddiası ortaya atılmış olmakla beraber bu iddia bir netlik taşımamaktadır.¹ Bu kelime Türk Kağanlığı’na tâbi memleketler mânâsında ilkin Sasanîler tarafından kullanılmış, VIII. yüzyılda yaşamış olan Ermeni tarihçi Musa Horanî’nin coğrafyasında ise “*Turkastanak*” şeklinde eski Yunanlıların “*Skythia*” kelimesine karşılık zikredilmiştir. Musa Harinaki, eserinde Türkistan’ın sınırlarını belirtirken batıda Volga, doğuda İmaos yani Tiyaşan Dağları’nın (Tanrı Dağları) doğu tarafları, güneyde Mâverâünnehir’e mukabil gelen Sodik ve Arık yani Horasan bölgeleri arasındaki bölgeleri kaydetmiştir. Arap coğrafyacılarından İbn Hurdâzbih, Miladi 847’de kaleme aldığı eserinde Türkistan kelimesine karşılık olarak “*Bilâd et-Türk*” ifadesini kullanmıştır. Ünlü coğrafyacı Yakubî ise Miladi 891’de yazmış olduğu eserde doğrudan Türkistan kelimesini zikretmiştir. Yakubî, Türk ismiyle ancak göçebe ve mecusî olan Türkleri, Türkistan ifadesiyle de göçebe Türk topluluklarının meskûn olduğu yerleri kastetmektedir.² Yakubî, Kitab el-Büldân adlı eserinde ise Türkistan Türkleri’nin çeşitli cinslere ve ülkelere ayrıldığından bahsetmekte ve Karluklar, Tuguzguzlar (Doğuz Oğuz), Türgişler, Keymâklar ve Oğuzlar’ı bu minvâlde zikretmektedir.³

XV. yüzyılda yazılan Timur seferlerini konu alan eserlerde Türkistan, Mâverâünnehir hâricinde meskûn Türklerin memleketlerini göstermekteydi. Hazar Denizi’nin kuzeyindeki alanlara İbn-i Fadlân’ın eserinde “*Bilâdü’t-Türk*”, Ahmed Tûsî ve diğer Farsça yazan müelliflerin eserlerinde “*Türkistan*” denmiştir. Bazı Batı kaynakları ise 580’lere doğru Orta Asya bölgesi için “*Turkhia*” (Türkiye) adını zikretmektedir. Müslüman Arapların bölgeye gelişinden evvel Ceyhun Nehri’nin kuzeyinde kalan kısımlar Türkistan olarak anılmaktaydı. İslâm fetihleriyle birlikte başlayan süreç içerisinde daha çok Mâverâünnehir’in kuzey ve doğusundaki bölgelere Türkistan denilmeye başlanmıştır. Ruslar, Türkistan ile Mâverâünnehir’i kastederken, İranlılar bu bölgeyi İran ve Afganistan’ın kuzeyi olarak ifade ediyorlardı. Ruslar

¹ W. Barthold, “Türkistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 12/2, İstanbul 1988, s. 141.

² Zeki Velidi Togan, *Türk Türkistan*, İstanbul 1960, s. 14-16.

³ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001, s. 189.

Türkistan'ı işgal etmeye başladıklarında Türkistan kelimesini Kazaklar'dan öğrenerek kullanmaya başlamışlardır. Bir diğer ifadeyle Türkistan isminin Ruslar tarafından bölgeye verildiği şeklindeki iddiaların herhangi bir temeli bulunmamaktadır.⁴ Ruslar her ne kadar Türkistan terimini kullanmış olsalar da zaman içerisinde Türklerin kendilerine yönelik ortak bir harekâta girişmelerini engellemek için bu kelimeyi kullanmayı bırakmışlardır. Bu bilinçli hareketin temel gayesi, Türk boyları arasında var olan farkları derinleştirmek ve yeni farklılıklar yaratmaktan başka bir şey değildi. Zeki Velidî Togan'ın da isabetle belirttiği üzere, coğrafi terimlerin günün siyasetine göre değiştirilmesi Rusya'da bir âdet haline gelmişti.⁵ Sovyet otoriteleri ve yazarları beş Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Cumhuriyeti) topraklarının bulunduğu bölgeler için Türkistan terimini kullanmadıkları gibi buraları “*Sovyet Orta Asyası*” ve “*Kazakistan*” olarak iki ayrı adlandırmayla tanımlama yoluna gitmişlerdir.⁶

Türkistan ile paralel olarak kullanılan “*Türkili*” terimini ise 1917'de Türkçü Özbek yazarlardan Hokandlı Aşurali Zahirî kullanmış ve Türkistan'da çalışan Azerbaycanlı Emin Efendizâde ve arkadaşları aynı yılda Taşkente “*Türkili*” isminde bir gazetenin neşrine başlamışlardı.⁷ Türkistan için zikredilen ve ekseriyetle de Batılılar tarafından kullanılan diğer bir terim ise “*Orta Asya*” idi. Batı dünyasında Orta Asya terimi, Batı ve Doğu Türkistan'ı kapsayan bölge için kullanılırken, Ruslar ise kendi hâkimiyetindeki toprakları içine alacak şekilde Orta Asya terimini kullanmışlardır.

Türkistan terimi genellikle yabancı kaynaklarda “*Turkestan*” şeklinde belirtilmektedir. Bununla beraber söz konusu kullanımın istisnaları da bulunmaktadır. 1860'larda ABD'nin Rusya nezdindeki Büyükelçisi olarak Petersburg'da bulunan ve Türkistan'daki seyahatlerini ihtiva eden bir hatırat yazan Eugene Schuyler, muasır yazarlar ve birçok şarkiyatçının tersine Türkistan kelimesini “i” ile Türkçe telaffuzuna uygun olarak kullanmıştır.⁸

⁴ Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 556-557.

⁵ Zeki Velidi Togan, “Türkistan: İsmi, Sınırları ve Yüzölçümü Hakkında”, *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan” dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, İstanbul 2005, s. 27.

⁶ Charles Warren Hostler, *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, çev. Mithat San, Ankara 1976, s. 115.

⁷ Zeki Velidi Togan, *Türkili Haritası ve Ona Ait İzahlar*, İstanbul 1943, s. 1.

⁸ Alaeddin Yalçınkaya, “Türkistan Terimi, Coğrafi ve Siyasî Sınırları”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği-Muzaffer Özdağ'a Armağan*, c. I, Ankara 2003, s. 170.

1.2. Türkistan'ın Coğrafi Yapısı

Asya kıtasına genel itibariyle baktığımızda beş büyük coğrafya ve medeniyet birliği karşımıza çıkmaktadır. *Kuzey Asya*; hemen hemen bugünkü Sibiryaya, *Doğu Asya*; Çin, Japonya ve Japon adaları, Kore, Mançurya, Amur Vadisi ve Kamçatka, *Güney Asya*; Hindistan, Çin Hindi ve Doğu Hint adalarını (Malaya) içine alır. İran (Acemistan), Afganistan, Ermenistan, Anadolu, Arabistan, Suriye ve Mezopotamya *Ön Asya*'yı oluşturur. Zikredilen bu dört büyük arazi, Asya'nın merkezi bölümünü oluşturan *İç Asya*'yı kuşatır.⁹ Bununla birlikte Avrupa ve Asya arasına bir sınır çekmek ne kadar zorsa, Asya kıtasını bölümlere ayırmak da bir o kadar meşakkatli bir uğraş olacaktır. Buna bir de uluslararası literatürde Orta ve İç Asya terimlerinin kullanımıyla ilgili karmaşayı eklediğimizde meselenin boyutları en iyi şekilde görülecektir. Söz konusu hususu anlamak açısından István Vásáry başta olmak üzere Macarlar tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göz atmak fayda sağlayacaktır. Buradan çıkardığımız sonuç doğrultusunda Orta Asya teriminin salt dar mânâsıyla bugünkü Batı ve Doğu Türkistan'a yönelik kullanıldığı, bununla birlikte İç Asya adlandırmasının bundan çok daha kapsamlı coğrafi-medenî bir birliğe ilişkin olarak ele alındığını görebilmekteyiz. Bir diğer ifadeyle Orta Asya, daha büyük bir birim olan İç Asya'nın merkezî kısmı olarak tanımlanabilir.¹⁰

Türklerin kadim yurdu ve birçok medeniyetin beşiği olan Türkistan coğrafyası, İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) Dağları'nın kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibiryaya'nın tamamını kapsayan, batıda Ural Dağları ile Volga Irmağı'nın Hazar Denizi'ne ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı içine almaktadır. Sınırları verilen bu coğrafyanın tarihî kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türk yurdu anlamına gelen Türkistan'dır. Bu coğrafyanın ekseriyetini günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri başta olmak üzere diğer Türklerin oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye "*Doğu (Şarkî) Türkistan*", 1924'ten sonra Sovyet hâkimiyetine giren bölgeye ise "*Batı (Garbî) Türkistan*" adı verilmektedir. Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 km², Batı Türkistan'ın 3.836.503 km²'dir.¹¹

⁹ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, Ankara 2011, s. 14-15.

¹⁰ István Vásáry, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, İstanbul 2016, s. 22.

¹¹ A. Taşağıl, "Türkistan", s. 556.

Doğu Türkistan'da olduğu gibi Batı Türkistan'da da hayat, yerleşimin olmadığı uçsuz bucaksız çöller arasındaki ırmak havzaları ile yüksek ve yerleşimin az görüldüğü dağların etekleriyle sınırlı kalmıştır. Bu nedenle de nüfus yoğunluğu bölgelere göre farklılık arz etmektedir. Orta Asya'nın çöl denizi olarak da görünen Türkistan, güneyde sıradağlarla sınırlandırılmış, tam ortasında yeryüzünün büyük dağ sistemlerinden birini teşkil eden Tanrı Dağları'na dayanmaktadır. Orta Asya'nın Türklerle meskûn bölümü doğu-batı, güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanan büyük çukur sahalarla kaplıdır. Bununla birlikte Orta Asya, yer şekilleri bakımından her tarafta benzer karakteri ihtiva etmez. Özellikle de Orta Asya'nın merkezî kısmı ile doğusunda dağlar, yaylalar ve ovalar iç içe girmiştir. Yalnız alçak sahaları içine alan batı bölümünde ovalar ve alçak yaylalar hâkimdir. Bazı istisnalar dışında Orta Asya'nın her tarafında step ve çöl iklimleri görülmektedir. Bu durumun nedeni kuşkusuz meteorolojik ve coğrafi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bölgede yılın büyük bir kısmında yüksek basınç rejimi etkilidir. Bu nedenle yağış ihtimali çok azdır. Diğer taraftan Asya'nın bu kısmı okyanuslardan uzak ve büyük bir bölümünün etrafı dağlarla çevrili olduğundan, bu etkenler okyanus ve denizden gelen nemli rüzgarların yağış getirmelerine de mâni olurlar.¹²

Orta Asya, çöllerin ve çölleşmeye yüz tutan bozkırların çok yaygın olduğu bir bölgedir. Burada akışları muntazam olan akarsuların sayısı bir hayli azdır. Asya kıtasında suların okyanuslara varamadığı bölgeler çok geniş yer tutar. Bunların kapladığı saha yaklaşık olarak 13.000.000 km² olmakla birlikte çölleri ve bozkırları içine almaktadır. Batı Türkistan'ın akarsularının en önemlileri hiç şüphesiz Amu Derya (Ceyhun) ve Sir Derya (Seyhun)'dır. Orta Asya'nın yüksek dağlarından kaynaklarını alan bu iki nehir Batı Türkistan'ın beşerî ve iktisadî hayatında çok önemli bir rol oynamaktadır.¹³

Türkistan coğrafyasında temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Yapılan pek çok arkeolojik araştırma Türkistan'da sulama ziraatinin çok eski devirlerden beri mevcut olduğunu göstermektedir. Bu durum gelişmiş bir kültür hayatını beraberinde getirdiği gibi sulama ziraati yapılan alanların komşu kavimler tarafından istilasını da kolaylaştırmıştır. Türkistan'ın bilhassa orta ve güney kesimlerinde sulama ziraatinin önemi çok büyüktür. Çünkü üretimin büyük bir bölümü buralardan elde edilmektedir.

¹² Ahmet Ardel, "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", *Türk Dünyası El Kitabı*, I. Cilt (Coğrafya-Tarih), Ankara 1992, s. 12-14.

¹³ A. Ardel, "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", s. 28.

Türkistan Türkleri'nin diğer geçim kaynağı da hayvancılık ve hayvan ürünleridir. Batı Türkistan olarak ifade edilen ve uzun bir dönem Rus hâkimiyetinde kalmış olan coğrafya, Rus dokuma sanayinin ihtiyaç duyduğu pamuk, yün ve diğer hammaddeleri temin, Rus sanayi mamullerinin başka ülkelerin rekabeti olmaksızın satılabileceği geniş bir pazar durumundaydı.¹⁴ İlâveten ziraatin gelişmesi ve özellikle de pamuk üretiminin geniş ölçüde yapılması bölgeyi doğal zenginlikler bakımından önemli bir konuma yükseltmişti. Batı Türkistan ayrıca ticaret açısından kilit bir noktada yer aldığı gibi İpek Yolu bağlamında da ayrı bir değere haizdi.

Batı Türkistan petrol ve madenler yönünden oldukça zengindir. Maden kömürü Batı Türkistan'ın birçok yerinde bulunmakla birlikte özellikle Kazakistan coğrafyasında geniş bir alan kaplamaktadır. Elde edilen maden kömürünün % 90'dan fazlası taşkömürüdür ve kok yapımına elverişlidir. Batı Türkistan'da Türkmenistan başta olmak üzere bütün bölgelerde önemli miktarda petrol elde edilmektedir. Batı Türkistan'da ciddi ölçüde doğalgaz kaynakları tespit edildiği gibi özellikle demir cevheri, bakır madenleri ve fosfor açısından da bölge önemli bir potansiyele sahiptir.¹⁵

Türkistan coğrafyasının önemli şehirleri arasında bilhassa Semerkant ve Buhara'yı zikretmek gerekmektedir. Buhara, Sâ mânîler devrinde başkent olduğu dönemde dahi nüfus ve büyüklük bakımından Maverâünnehir'in daima birinci şehri olmuştur. Coğrafi açıdan kilit mevkide yer alması, Hindistan (Belh üzerinden), İran (Merv üzerinden) ve Türklerin hâkimiyeti altındaki bölgelerden gelen ticaret yollarının birleştiği noktada bulunması nedeniyle şehir önem kazanmıştır. Semerkant'ın aksine Buhara her zaman bugünkü mevkisini korumayı başarmıştır. Şehir planı sıklıkla vuku bulan şiddetli göçebe akınlarına rağmen bin yılda pek az değişikliğe uğramıştır.¹⁶

1.3. Türkistan Tarihine Genel Bir Bakış

1.3.1. Bolşevizm Dönemine Kadar Türkistan

Türkistan'ın eski sâkinleri gerek göçebe gerekse yerleşik olarak tarihte ilk monarşizmin kurucuları olan Persler gibi İran kabilelerine mensuptular. Büyük İskender'in fütuhâtına kadar Türkistan hakkında verilen bilgiler dağınıklık göstermektedir. Yunan kaynaklarının verdiği bilgiler kısır kalmakla beraber Darius'un Farsça kitabelerinde ise sadece Persler tarafından fütuhâtı tamamlanan bölgelerden

¹⁴ İbrahim Yarkın, "Batı Türkistan", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 1162-1165.

¹⁵ İ. Yarkın, "Batı Türkistan", s. 1168-1169.

¹⁶ Wilhelm Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2017, s. 108, 123.

bahsedilmektedir. Türkistan hakkındaki ilk coğrafi malumatı İskender'in düzenlediği sefer münasebetiyle edinebilmekteyiz. İskender ve Asya'daki halefleri Selevkuslar zamanında Türkistan'da bazı yeni şehirler kurulmuştu. M.Ö. II. yüzyıldan Miladî VII. yüzyıla kadar Türkistan ile ilgili bilgilerimizin ise neredeyse tamamını Çin kaynaklarında bulabilmekteyiz.¹⁷

Türkistan'ın Ortaçağlara kadar olan siyasi hayatı çeşitli milletlerin ve temsil ettikleri kültürlerin yoğun bir mücadelesine tanıklık etmiştir. Bölgenin Türkleşme süreci Çinlilerin Hun yahut Hiung-nu dedikleri Büyük Hun Devleti ile başlamış, halefleri Göktürkler dönemiyle devam etmiştir.¹⁸ Hakanlığın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra farklı coğrafyalara yayılan Türk zümreleri gittikleri yerlerde Göktürklerin idarî, siyasî ve iktisadî geleneklerine sahip çıkmışlar, Göktürk teşkilatını ve devlet telakkisini yaşatmışlardır.¹⁹ Doğu Türkistan'da hüküm süren Karahanlılar dönemi, ticari ve kültürel anlamda önemli bir canlanmayı beraberinde getirdiği gibi Karahanlılar'ın Müslüman olması Türklerin İslâm kültür dairesine girmesine yol açmıştır.

XI. yüzyılın ilk yarısıyla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması, beraberinde Türk nüfusun önemli bir bölümünün Ön Asya'ya göç etmesine sebebiyet vermiştir. XIII. yüzyılda Moğol istilasıyla beraber bölgede ciddi mânâda sıkıntılar görülmeye başlanmıştır. Cengiz Han'ın Harezmi yönetimiyle yaşadığı sorunlar onun sefer kararı almasına neden olmuş, Moğollar; Buhara, Semerkant ve Harezmi'nin eski merkezi olan Gürgenç'i ele geçirerek bölgedeki istilalarını tamamlamışlardır. Cengiz Han, 1221'de Amu Derya'yı geçerek Harezmi kuvvetlerinin bakayasından Afganistan ve Horasan'ı temizlemeye girişmiştir.²⁰ Moğollar, Türkistanlıların birbirleriyle olan anlaşmazlıklarından başarılı bir şekilde yararlanmışlar ve bunu yaparken birlik içinde kalmayı bilmişlerdir. Sonuçta Cengiz Han'ın 1219-1221 yılları arasındaki seferleri sonucu Türkistan, Afganistan ve İran'ın tamamı Moğol yönetimi altına girmiştir.²¹

Moğollar döneminde sıkıntılar çeken Batı Türkistan, nihayet Timur devrinde gelişme imkânı bulabildi. Emir Timur ömrü boyunca Türk-Moğol anelerine sadık kaldı fakat kendi hâkimiyetini kabul etmeyen hiçbir güce de boyun eğmedi. Onun döneminde Türkistan'da sağlam bir hükümet tesis edilmiş, siyasî ve medenî anlamda

¹⁷ Wilhelm Barthold, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2014, s. 19-22.

¹⁸ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 86-96.

¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2003, s. 94.

²⁰ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur*, çev. Halil İnalcık, Ankara 2011, s. 246-250.

²¹ S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*, çev. Yusuf Selman İnanç, İstanbul 2019, s. 558-559.

oldukça parlak bir dönem yaşanmıştır. 1391’de Timur, Sir Derya’yı geçip Bozkır topraklarına girmiş ve Altın Ordu Hanı Toktamış üzerine yürümüştür. Altınordu’nun başkenti Saray’a giren Timur, Altınordu Devletine büyük bir darbe vurarak bu devleti çöküşe itmiştir. Emir Timur bu surette çağının en büyük Müslüman güçlerinden birine son vermiştir.²² Timur’un ölümünden sonra sülalesi Türkistan ve İran’ın doğu ve güney bölgeleri dışında bütün ülkelerini kaybettiler. Bununla birlikte bu dar coğrafya içinde bir noktaya kadar sükûnetin sağlanması ve savaş hareketlerinin azalması sayesinde Timur zamanından daha canlı bir medeni hayat meydana gelebilmiştir.²³

Sir Derya kıyılarında ve Kazak bozkırlarında fırsat kollayan Özbek sultanları, şartlar olgunlaştığında XVI. yüzyılın başında Zerefşan havzalarını ele geçirdiler. Zamanla Maverâünnehir, Toharistan ve Harezm bu topluluklarla doldu. 1000 yılında Türklerin Maverâünnehir’e yayılışıyla başlayan bu dönem, Timurlularla birinci Özbeklerin bu coğrafyayı tamamen Türkleştirmeleri ve bir Türk-İslâm medeniyeti tesis etmeleriyle tamamlanmıştır. Tesis edilen Türk Hükümeti, Batı Türkistan’da yalnız göçebe Türklere değil aynı zamanda şehirli Türklere de dayanır olmuştur.²⁴

Özbekler bir birlik haline gelemeden Rus istilası vuku bulana kadar üç hanlık durumunda varlıklarını devam ettirdiler. Buhara Hanlığı 1500’de, Hive Hanlığı 1512’de, Hokand Hanlığı 1710’da kuruldu. Buhara’nın 3 milyon, Hive’nin 2 milyon, Hokand’ın ise 1 milyon civarında nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. XIX. yüzyılın ortalarında Rus istilâsı sırasında Türkistan hanlıklarından Buhara Emirliği; Zerefşan Vadisi, Kaşkaderya, Surhanderya, Karategin, Andican, Semerkant, Buhara, Karşi, Hisar, Kerki ve Çizak’ı içine alıyordu. Hokand Hanlığı; Fergana Vadisi merkez olmak üzere doğuda Isık Göl, batıda Sir Derya’ya, güneyde Pamir Dağları’ndan kuzeyde Kazakistan bozkırlarına kadar uzanıyor, Hive Hanlığı başta Hârizm ve Aral Gölü’nün güneyinden Merv’e kadar olan sahayı kapsıyordu.²⁵

Ülkenin küçük hanlık ve beyliklere bölünmesi ve bunlar arasında süregelen mücadeleler tabiatıyla dış düşmanlara karşı memleketi korunmasız bırakıyordu. İlâveten ticaret yollarının değişmesi iktisaden gerilemeyi beraberinde getirmiş ve ortaya çıkan buhranlar sonucunda kültür sahalarında duraklamalar yaşanmıştır. Bu gerileme ve

²² Jean-Paul Roux, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, İstanbul 2014, s. 339-340.

²³ Wilhelm Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, çev. Râgıp Hulusi Özdem, Ankara 2013, s. 188.

²⁴ Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, s. 105-106.

²⁵ A. Taşağıl, “Türkistan”, s. 557.

buhranlar XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ciddi şekilde kendini göstermiş, XIX. yüzyılda Türkistan'ın Rus hâkimiyetine girmesine kadar da devam etmiştir.

Rusya'nın Türkistan ile münasebet kurma teşebbüsleri XVI. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu bölgeye sızan ilk Rus ajanı Korkunç İvan adıyla da bilinen Çar IV. İvan hesabına çalışan Jenkinson isimli bir İngiliz taciri idi.²⁶ Böylece Ruslar Türkistan topraklarında ciddi faaliyetler yürütmeye başlamışlardı. Altınordu Devleti zayıflayıp hanlıklara bölündüğünde onun temsilcisi haline gelen Kazan Hanlığı, Rus Devleti açısından ciddi bir güvenlik meselesi olarak belirmişti. IV. İvan, Kazan'ı istilasına gerekçe olarak şunları söylemişti:

“İsa tarafından himayeme verilen Hristiyanların öldürülmesine dayanamıyorum; inancım ve kiliseye bağlılığım uğrunda son nefesime, ölümüne kadar akıtılan kan için kisasımı istiyorum ve İsa kat'i imanımı görüp, bizi bütün düşmanlarımızdan kurtarır. Yine seferi, manevî bir motifle süslemek için şöyle demiştir: “İsa mesih gerçek saldırganları tanır, Rusya'nın amacına hizmet edenleri ve Mukaddes üçü asırlar boyunca onurlandırır.” Çar ve din adamları Kazan üzerine yapacakları seferle kendi tabirleriyle vahşi Tatarları terbiye ederek İsa'nın dinine kazandırmak gayesini gütmüşlerdi. Kazan'ın işgaline karşı sunulan gerekçe buydu.²⁷

1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Zira Kazan şehri, uzun zamandır Rusların İdil boyunca Hazar Denizi istikametinde ilerlemelerine ve Aşağı Ural bölgesine doğru genişlemelerine çok büyük engel teşkil etmiştir. Kazan'ın alınması ile Rusların Türk memleketlerine yönelik yayılmalarının da yolu açılmış oldu. Yine Rusya'nın sadece Rus milleti temelli bir devlet olmaktan çıkıp muhtelif milletleri kapsayan bir imparatorluk yolunu tutması Kazan Hanlığı'nın ele geçirilmesiyle mümkün olmuştur. Bu zafer Rusya'ya devlet sınırlarını kısa zamanda Hazar Denizi kıyılarına ve Kafkasya'ya kadar genişletmesine imkân verdiği gibi Ural sahasının alınmasıyla Sibir ve Türkistan istikametinde de Rus yayılışını kolaylaştırmıştır. Böylece Kazan Hanlığı'nın Rusya'nın hâkimiyetine girmesiyle beraber Türk illeri aleyhinde genişleme politikası da yürürlüğe konulmuş oldu.²⁸

²⁶ Michael Rywkin, *Asya'daki Rusya*, çev. Behzat Taç, İstanbul 1975, s. 7.

²⁷ İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, İstanbul 2018, s. 108-109.

²⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 2010, s. 153-154.

Kazan Hanlığı'nın zaptından sonra 1466'dan itibaren müstakil bir devlet olarak varlık gösteren Astrahan Hanlığı da 1556'da ele geçirildi. Böylece Ruslar İdil, Ural Nehirlerine ve Hazar Denizi'ne ulaşmış oldular. Rusların Doğu'ya doğru yayılmaları bundan sonra da devam etmiş, 1558-1582 yıllarında Ruslar Sibirya'yı ele geçirmişlerdir. Böylece Küçüm Han idaresindeki Güney Sibirya Türkleri'nin bağımsızlıkları sona ermiştir.²⁹

XVIII. yüzyıl başlarında Rusya'nın Türkistan'a doğru genişlemesinden önce Türkistan'ın siyasi bir buhran altında olduğu açıktır. Zira Kazaklar; Ulu, Orta ve Küçük Cüz şeklinde üç büyük topluluk halinde teşkilatlanmışlar, Hive, Hokand, Buhara ve Taşkent Hanlıkları da kendi bölgelerinde hüküm sürmüşlerdir. Fakat bu devletler dışarıdan gelmesi muhtemel tehditlere karşı koyabilecek güçten yoksun durumdaydılar.

Rusya, Büyük Petro (1689-1725) döneminden beri Türkistan bölgesi ile özellikle ilgilenmeye başlamıştır. Petro, Türkistan'a bir araştırma heyeti göndererek Ceyhun Nehri'nde altın tozu olduğunu öğrenmişti. Rusların Türkistan seferleri sırasında 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk kaleleri inşa edildi. Böylece Ruslar ele geçirdikleri yerlerde kaleler inşa etmek suretiyle kalıcı olmayı amaçlamışlardı. Petro döneminde Ruslar Sibirya tarafına ek olarak Hazar Denizi üzerinden de Türkistan topraklarına girmeye çalışmışlardır. Çariçe Anna İvanovna zamanında (1730-1740) Rusya'nın Türkistan'a yönelik siyasî ve askerî nüfuz politikaları devam etmiştir. Küçük ve Orta Orda Kazakları 1732 yılında Rus hâkimiyetini kabul ettiler. Küçük Orda ile Rusya arasındaki yakınlaşma sonucunda Or Nehri'nin Ural Nehri'ne döküldüğü yerde bir kale inşa etme hakkı elde eden Rusya, bu şekilde Kazak bölgelerine daha kolay müdahale edebilecekti. Çarlık Hükümeti Kazak coğrafyasında kalıcı olmak amacıyla Ural, Orenburg ve Yedisu (Semireçensk) bölgelerinde Rus kolonilerinden yerleşim birimleri oluşturdu. Ural, Orenburg ve Sibirya'daki askerî kuvvetlerden belirli sayıda asker toplanarak yeni bölgelere yerleştirildi. Türkistan'ı kuzeyden kuşatan Rus göçmenlere araziler tahsis edilerek çeşitli imkânlar sağlandı.³⁰

Rus Çarlığı'nın Türk illeri aleyhine genişleme faaliyeti büyük ölçüde Türkistan coğrafyasındaki istikrarsızlıktan beslenmekteydi. Rusya'nın siyasî ve askerî müdahalesine imkân tanıyan kervan saldırıları, yerel yöneticilerle anlaşmazlık yaşayan

²⁹ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 42.

³⁰ Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 2011, s. 54-55.

grupların Rusların himâyesini talep etmeleri, İngiltere'nin Asya politikasına karşı girişilen rekabet ve yeni pazar ihtiyacı gibi etkenler Rus nüfuzunu Türkistan'a taşımaktaydı. Diğer taraftan Türkistan'a yönelik Rus politikalarının şekillenmesinde Prens Aleksandr Baryatinskiy gibi önde gelen devlet adamlarının nüfuzları da etkili rol oynamıştır. Çarlık döneminde Maliye Bakanlığı yapan Ivan Vyshnegradskiy'nin şu ifadesi Türkistan'ın Ruslar nezdindeki önemini ortaya koymasından dikkat çekicidir: *Türkistan Rus Çarının tacındaki bir mücevherdir.*³¹

Çarlık Rusyası'nın XIX. yüzyılda yürüttüğü aktif Türkistan politikasının ardında hiç şüphesiz en önemli nedenlerden biri de Balkanlar, Karadeniz ve Kafkasya coğrafyasında yaşanan gelişmelerdir. Kafkasya coğrafyasında hâkimiyet kurduktan sonra Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile giriştiği Kırım Savaşı (1853-1856) sonucunda yenilgiye uğradı. Ortaya çıkan siyasî konjonktür sonucu politikasını Asya üzerine çeviren Rusya, aktif Türkistan politikasını yürürlüğe koymuş ve bu politikaya giderek ağırlık vermiştir.

Çarlık Rusyası Kazak bozkırlarına yerleşmeye başladığında Hive, Hokand ve Buhara Hanlıkları kendi içlerinde yaşadıkları çatışmalara devam etmekteydiler. Söz konusu üç hanlık net anlamda belirlenmiş sınırlara da sahip değildi. Buhara Hanlığı, Aral Gölü'nün güneyinde kalan büyük çöl hariç, Seyhun ve Ceyhun arasındaki geniş coğrafyaya hükmediyordu. Buhara ve Semerkant gibi tarihi şehirlerin bulunduğu Zereşan Vadisi, ülkenin can damarını teşkil etmekteydi. 2,5 milyonluk ülke nüfusunun yarısını Özbekler, üçte birini Tacikler, onda birini de Türkmenler oluşturmaktaydı. Hive Hanlığı, Aral Gölü'nün güney kısmında yer almakta ve hanlığın Ceyhun'un her iki kıyısında verimli toprakları bulunmaktaydı. 750.000 civarındaki nüfus, Karakalpaklar, Türkmenler, Kazaklar ve Özbeklerden müteşekkildi. Hokand Hanlığı ise Seyhun ile Doğu Türkistan arasındaki geniş coğrafyayı içine almakta, merkezde verimli Fergana Vadisi ve Türkistan'ın en büyük şehri olan Taşkent bulunmaktaydı. Hanlık, ekseriyetini Özbekler, Kazaklar ve Kırgızların oluşturduğu 3 milyonluk nüfusa sahipti. Yine bu üç hanlığın siyasî ve sosyal yapısı Ortaçağ özellikleri taşımaktaydı. Ekonomik faaliyetler mahallî bir görünüme sahipti. Kölelik müessesesi varlığını sürdürdüğü gibi hanlıkların idarî ve askerî teşkilatı da zayıftı. Sadece Hive Hanlığı yüzölçümü bakımından diğerlerine nazaran küçük olduğundan merkezîyetçi yapısını bir ölçüde muhafaza edebilmekteydi. Buhara ve Hokand'ın taşra vilâyetleri, merkezi otorite ile sürekli

³¹ David MacKenzie, "Turkestan's Significance to Russia (1850-1917)", *The Russian Review*, 33/2, 1974, s. 167.

çatışma halindeydi. Özbeklerin siyasî üstünlüğü bu hanlıkların tebaasını teşkil eden kavimler arasında çatışmalara neden olmakta ve her hanlık birbiriyle zaman zaman sorunlar yaşamaktaydı.³²

Çarlık Rusyası ilk olarak Hokand Hanlığı üzerine saldırıya geçerek 1860'da Bişkek'i, 1864'de Çimkent'i, 1865'de hanlık merkezi Taşkent'i ele geçirdi. 1868'de Türkistan'da yeni Rus eyaleti kurulduğunda Hokand Hanı da Ruslara tabiyetini bildirdi. Rus saldırısı daha sonra Buhara Hanlığı'na yöneldi. 1868'de Türkistan'ın incisi Semerkant teslim oldu. Bir Rus tarihçi bu konuyla ilgili şöyle yazmaktadır: *“Timurleng'in Rusya'ya korkunç seferinden yaklaşık 500 yıl sonra (1395), ordu birliklerimiz Aksak Timur'un mezarının bulunduğu ve ona başkent olarak hizmet etmiş kenti ele geçirmişti. Nihayet 1873'de Hive Hanlığı da General Kaufmann'ın darbelerine daha fazla dayanamayarak düştü ve Rus Çarlığı'nın tabiyetini kabul etmek zorunda kaldı.”*³³

Hokand, Buhara ve Hive'yi hâkimiyet altına alan Ruslara karşı direnen tek cephe Teke Türkmenleri kalmıştı. Ruslar 1880-1881 yılında Teke Türkmenlerinin elindeki Göktepe'ye karşı saldırıya geçtiler ve burayı ele geçirdiler. Bir süre sonra Aşkabad şehri de Rus hâkimiyeti altına girdi. Nihayet 1884'te Merv şehrinin de düşmesiyle Türkistan coğrafyası bütünüyle Ruslar tarafından işgal edilmiş oldu. Rus hâkimiyeti döneminde Türkistan coğrafyasında demiryolları inşa edildiği gibi geleneksel yapıyı hızla değiştiren dönüşümler de yaşandı. Yeni usulde nakliyat, ticaret, telgraf-posta teşkilatı ve banka ilişkileri gelişti. Yeni şehir hayatında da mühim farklılıklar yaşandı. Orenburg, Orsk, Troysk ve Semipalatinsk şehirlerine Rusların yanında Kazan Tatarları da yerleşiyor, Müslüman mahalleleri teşekkül ediyordu. Bununla birlikte Türkistanlılar yeni koşullara adapte olmakta pasif kaldılar. Sadece belirli hükümet müesseselerinde, bankalarda ve ticarî kurumlarda tercüman olarak vazife aldılar. Modern gelişmeler halk arasında ilkin fazlasıyla yüzeysel ilerledi. Avrupa tarzında açılan eğitim kurumları, fikrî atmosferi yeterince besleyemedi. Diğer taraftan Rus yöneticiler halka dinî anlamda saygı göstermiş, önceki devirlerde görev yapan şeyhülislam, kadı ve ulemayı görevlerinde tutmuşlardı.³⁴

³² M. Rywkin, *Asya'daki Rusya*, s. 16-17.

³³ René Cagnat, Michel Jan, *İmparatorluklar Beşiği: SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*, çev. Erden Akbulut, T. Ahmet Şensılay, İstanbul 1992, s. 127-128.

³⁴ Ahmet Kanlıdere, “Türkistan'ın Tarihi, Kültürel Gelişimi ve Rus Tesirleri”, *Yom: Türk Dünyası Kültür Dergisi*, 15, 2009, s. 36-37.

XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Çarlık, özerk yapıdaki Hive ve Buhara Hanlıkları hariç Batı Türkistan coğrafyasına hâkim durumdaydı. Türkistan coğrafyasının kademeli olarak ele geçirilmesi, eski idare usullerinin kaldırılmasını ve yerine Rus idarî teşkilâtının yerleşmesini de beraberinde getirmişti. Henüz 1824 yılında Ruslar, Küçük Cüz için sultanların tâyin usulüyle iş başına getirilmeleri şeklinde yeni bir idarî usul tatbik etmeye başlamıştı. 1868’de Rus yönetimince kabul edilen bir nizamnâme ile Ural ve Turgay bölgelerinin yönetimi Orenburg Genel Valiliği’ne, Akmolla ve Semipalatinsk bölgeleri Batı Sibiryâ Genel Valiliği’ne devredildikten sonra bu dört bölge 1891’de Omsk merkez olarak belirlenerek “Step Genel Valiliği” adı altında müstakil bir idarî kuruluş içinde birleştirildi. Yeni teşkil edilen sistemde artık ülkenin eski yöneticileri olan sultan ve beylerin bir rolü olmayacaktı. Rus yönetimi ülkeyi doğrudan kontrol etmekteydi.³⁵

1865 yılında General Çernyayev’in başkanlığında tesis edilen Türkistan Vilâyeti, işgalcilerin bölgedeki kolonizasyon politikalarına yeteri kadar cevap veremedi. Türkistan Vilâyeti’nin Orenburg Genel Valiliği’ne bağlı olması bu valiliğin uzak mesafede olması nedeniyle ciddi sorunlar meydana getirdi. Rus Çarlığı’nın işgal siyasetinin tatbikini kolaylaştırmak için daha sağlam bir sistemin teşkili zaruri hale gelmişti. İşte bu gerekçeler sonucunda 1867 yılında Taşkent başkent olmak üzere Türkistan Genel Valiliği kuruldu ve General Kaufmann olağanüstü yetkilerle başkan olarak atandı. Türkistan Genel Valiliği’ne Sir Derya Vilâyeti (merkezi Taşkent) ve Yettisuv Vilâyeti (Yedisu, merkezi Verniy) dâhil edildi. Bununla birlikte Türkistan askeri bölgesi de kuruldu. Sir Derya Vilâyetine Taşkent, Evliyaata, Çimkent, Hocend, Cizzah, Kazali ve Perovskiy illeri dâhil edildi. Genel Vali Kaufmann, Çar Aleksandr tarafından büyük yetkilerle donatılmıştı. Kendisi komşu devletlerle münasabetlerde yetkili kılındığı gibi, anlaşmalar imzalamak, sınır ve ticaret işleri gibi pek çok konuda salahiyyete sahipti. Kaufmann, Genel Valiliğe ek olarak Türkistan askeri bölgesi komutanlığını da uhdesinde bulundurmuydu. Kaufmann’ın sahip olduğu önemli mevkiyi belirtir nitelikte yerli halk arasında onun için “yarım padişah” terimi kullanılmıştır.³⁶ Umumi valiliklere bağlı vilâyetlerin başında da birer Rus generali Vali olarak yer almakta, bütün umumi valilerin emrinde bulunan memurlar dahi genellikle

³⁵ B. Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s. 157.

³⁶ Hamid Ziyayev, *Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, çev. Ayhan Çelikbay, Ankara 2007, s. 222-223.

askeri personel arasından seçilmekteydi. Bu şekilde Türkistan bir askeri idare tarzıyla yönetilmekteydi.³⁷

Türkistan ve Bozkır Genel Valiliği, Rus Savaş Bakanlığı'nın kontrol ve denetimi altında bulunuyordu. Türkistan'daki tüm idareyi ellerine alan Ruslar eski asilzâde sınıfını saf dışı etti. Prensler, Hâkimler, Beyler ve Sultanlar hapsedildi ve diğer coğrafyalara sürgün edildiler. İdari işler tercümanlar vasıtasıyla Rus dilinde yürütüldü fakat birçok sorunla karşılaşıldı. Camilerin yaptırılması dahi Genel Vali'nin iznine bağlandı. Esasen Türkistanlılar Ruslarca yabancı bir unsur olarak değerlendiriliyordu. Rus yönetimi Türkleri Ruslardan ayırmak için “*yerli ahali*” (korennoe naselenie) ve 1904'den itibaren de “*yerli nüfus-yerliler*” (tuzemnoe naselenie, tuzemtsi) terimlerini kullanıyorlardı.³⁸

Buhara ve Hive Hanlıkları Rus yönetimi altında özerk yapıda kalmaya devam etseler de zamanla bu özerklikleri ve güçleri daha da azalmıştır. Özerk yapıdaki hanlıklar, askeri valiliklerin denetimi altında olup dış ilişkilerinde Rus Çar'ına bağlıydılar. Çarlığın Türkistan'daki siyaseti, bölgede hâkimiyeti sürekli kılmaya çalışıyordu. Fakat kısa süre sonra bölgedeki siyaseti etkileyen üç önemli gelişme yaşandı. Bunlardan birincisi, Türkistan'daki pamuk üretimi ile alakalıydı. Rus ve Polonya tekstil sanayiinin ucuz pamuğa olan ihtiyacı, Fergana Vadisi'nin verimli toprakları ve Amerikan pamuğunun bu bölgede başarılı bir şekilde yetiştirilmeye başlanması pamuğun önemini bir hayli arttırmıştı. İkincisi, Kazak stepleri ve Kırgızistan'daki “artık topraklar” meselesi idi. Bölgedeki Rus nüfusun sayısı zaman geçtikçe artarken yerli halk ise verimsiz topraklara doğru göç etmek mecburiyetinde kalıyordu. Üçüncü olarak Türkistan, Rus mamul maddeleri için dikkat çeken bir pazar durumuna gelmişti. Sözü edilen üç husus, gelecekteki siyaseti belirleyecek önemli dinamikler durumundaydı. Rus yönetimi 1891'de birtakım yeni kanunlar çıkartarak steplerdeki yönetimi güçlendirdi ve kolonizasyon hareketleri özel bir yönetmeliğe bağlandı. Artık topraklara el konulması işlemi, yerli halkı topraklarından koparmak amacıyla genellikle cebren vuku bulmaktaydı. Bu işleme sadece göçebeler tâbi olmayıp yerleşik Kırgız ve Kazaklar da maruz bırakıldılar. Kesin olmamakla beraber Rus devrimine kadar 40 milyon hektarın üzerinde Kazak toprağına el konulmuştu.³⁹

³⁷ Tahir Çağatay, *Kızıl İmperyalizm VII*, Ankara 1986, s. 14.

³⁸ B. Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s. 159-160.

³⁹ M. Rywkin, *Asya'daki Rusya*, s. 23-27.

Rusya Müslümanlarının gündemine bazı modern kavramların girmesi hiç şüphesiz Rusya yoluyla olmuştur. Slavların ortaya koyduğu bazı fikir akımları Pantürkizm cereyanına temel teşkil ettiği gibi Türk aydınlanmacıları da doğrudan etkilemişti. Bu isimlerin başında ise İsmail Gaspıralı gelmekteydi. Onun temel amacı, Çarlık Rusyası'nda yaşayan Türkler arasında birlik ve beraberliği sağlamaktı. Gaspıralı, Tercüman gazetesindeki yazıları ile fikirlerini yaymak ve Türkleri bilinçlendirmek için harekete geçiyordu. Panislamizm ve Pantürkizm hareketi, Ruslaştırma siyasetinin önünde ciddi engeller teşkil ediyordu. Bu tehlikeye karşılık Rus yönetimi, Türk ve Müslüman halkın birlik ve beraberliğine en büyük darbeyi, etnik farklılıkları öne çıkararak vurmaya çalışmıştır.

Rusya Türkleri 1905-1906 yıllarında çok önemli bazı kültürel ve siyasal başarılar elde ettiler. Cedidçiler olarak da ifade edebileceğimiz Türk aydınlar, Duma'daki Müslüman grubu vasıtasıyla taleplerini dile getirebildiler. I. Duma 1906 tarihinde açıldı ve 524 mebusun bulunduğu Duma'da Müslümanlardan toplam 25 mebus seçildi. Kurulan "*Müslüman Fraksiyonu*" başkanlığına A. M. Topçubaşı getirildi. 35 Müslüman mebusun da yer aldığı II. Duma seçimlerinde Rus Hükümeti'nin engellemeleri sonucu Yusuf Akçura ve Fatih Kerimi'nin seçime katılma hakları gasp edildi. III. Duma'ya 7'si Kazan Tatarları'ndan olmak üzere toplam 10 Türk mebus katılabildi. IV. Duma'ya ise Müslümanların 7 temsilcisi katılabildi. Müslüman Fraksiyonu Türkler için her türlü kısıtlamalara rağmen yine de seslerini duyurmayı ve siyasi faaliyetlere katılmayı başarabilmişti. Diğer taraftan Rusya Müslümanları 1904-1917 yılları arasında Novgorod ve Petersburg'da 5 büyük Kongre toplanmasını sağlamıştı. Bu girişimler sonucunda siyasî, dinî, toplumsal ve kültürel birçok konuda önemli kararlar alınmıştır.⁴⁰

Türkler, Rus hâkimiyeti altında birçok sıkıntı yaşamakla beraber zaman zaman yönetime karşı isyan hareketlerine başvurmaktan da geri kalmamışlardır. Esasen Türklerin ilk kurtuluş hareketleri Rus istila devirlerine kadar uzanmaktadır. Küçük Cüz Başbuğu Sırım Batır'ın başlattığı mücadele 1798 yılına kadar devam etmiştir. Kazaklar 1802'ye kadar Sırım Batır'ın önderliğinde Kazak bozkırlarında özgürce yaşadılar. Sırım Batır'dan sonra özgürlük kavgasını yine bir Kazak Türkü olan Kine Sarı Han vermişti. 1875 yılına gelindiğinde Pulat Han ve Abdurrahman Aftabacı önderliğinde Rus egemenliğini kabul eden Hokand Hanı Hüdâyâr'a karşı ayaklanma başlatıldı. Rus

⁴⁰ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 2014, s. 146-155.

egemenliğine giren Buhara Hanlığı'nda da Şehrisebz ve Kitâb Beyleri, Çora Bek ve Baba Bek önderliğinde 1868'de bir ayaklanma vuku buldu. Bu isyanlar arasında Fergana bölgesindeki Dükçi (İğçi) İşan adıyla maruf Mehmed Ali'nin başlatmış olduğu isyan kayda değerdir.⁴¹

Söz konusu isyan hareketleri arasında hiç şüphesiz en güçlü ve geniş çapta olanı 1916 yılında vuku bulan halk isyanıdır. Bu isyan sadece belirli şehir ya da vilâyetlerde değil, Türkistan'ın hemen hemen her tarafını içine almıştır. İsyana Kazaklar, Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar, Tacikler, Karakalpaklar ve Uygurlar aktif olarak katılmışlardır. Vuku bulan isyanın yankıları ise Rusya İmparatorluğu'nun bütününe yayılmıştır.⁴² Böylece Türkistan Rus işgali altına girdiği dönemden beri halk, ilk kez yekvücut bir şekilde Rus İmparatorluğuna başkaldırmış oldu. Türkistan Türklüğünün bu mücadelesi organizasyon eksikliğinden ve modern teçhizatın yokluğu sebebiyle başarıya ulaşamadı.

1.3.2. Bolşevizm Döneminde Türkistan

1914'te I. Dünya Savaşı başladığında Çar Hükümeti Alman cephesine sevk etmek için Türkistan ve Kafkasya Türklerinden gönüllü olarak ücretli süvari fırkaları teşkil etmişti. 1915 yılının sonlarına doğru Teranşe (cephede siper kazmak, amelelik yapmak) işleri için Çar Hükümeti, Türkistan'da doğrudan idaresi altında bulunan vilâyetlerde bir seferberlik yaparak halkı amele sıfatı ile işe çağıracağını duyurmuştu. Bu durum tabiatıyla halkın millî duygularını incitmişti. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ittifak halinde olması halkın Ruslara karşı olan husumetini körüklemekteydi. Temmuz 1916'da Rus Savaş Bakanlığı, Türkistan Genel Valiliği'ne yerli halktan amele toplanmasını emretti. Böylece cepheye gönderilecek olan Rus işçilerin yerleri yerli halktan kişilerle doldurulacaktı. Yerli halkın hoşnutsuzluğu ise günden güne artarak vuku bulan isyan hareketleriyle kendini gösterdi.⁴³ Diğer taraftan cephelerde ihtiyaç duyulan asker ihtiyacı Çar yönetiminin Müslüman nüfustan da asker toplamasını zorunlu kılmıştır. Çarlık yönetiminin almış olduğu karara göre, Türkistan Genel Valiliği bölgesinden 250.000, Step Genel Valiliği bölgesinden ise 235.000 asker alınacaktı. İşçi toplama hareketlerinin yarattığı etkinin benzeri, asker toplama kararı sonucu da yaşanmıştır. Askere alınan Türkistanlı askerler, Osmanlı cephesindeki sınırlı sayıdaki geri hizmet personeli dışında Osmanlı ordusuna karşı kullanılmamış, Alman ve

⁴¹ Joseph Castagne, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, çev. M. R. Uzmen, İstanbul 2015, s. 73-77

⁴² H. Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, s. 357.

⁴³ Abdullah Receb Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul 1945, s. 18-21.

Avusturya-Macaristan cephelerinde istihdam edilmiştir. Diğer taraftan tıpkı Balkan savaşlarında olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nda da çok sayıda Türkistanlı gönüllü Osmanlı ordusu saflarında mücadele vermiştir.⁴⁴

Çarlık rejimini ortadan kaldıran 1917 Şubat ihtilali sekiz ay kadar sürdü. Bu devir hürriyet arayışlarının ağır bastığı bir özellik taşımaktadır. Prens Lvov başkanlığındaki geçici hükümet savaş çabalarını bir şekilde devam ettirmeye çaba gösterse de Kerensky onun yerine başbakan olmuştur. Fakat bu çabalar da sonuçsuz kalınca Ekim 1917'de Lenin liderliğindeki Bolşevikler hükümeti ele geçirmiş ve Rusya tarihinde yeni bir dönem böylece başlamıştır. Yeni hükümet Mart 1918'de Brest-Litovsk anlaşmasını imzalamış ve Rusya'nın önemli ölçüde toprak parçasından feragat ederek savaşa son vermiştir.

1917 Rus Devrimi evrensel bir anlam taşımış olsa da kökleri Rusya'nın özgül koşullarında yatmaktadır. Çar yönetimi etkileyici dış görünüşünün arkasında durağan bir kırsal ekonomik hayat, fakir ve huzursuz bir köylü hayatı barındırmaktaydı. 1860'lardan itibaren terörist grupların faaliyetleri de devam etmekteydi. Bu dönem köylüleri kazanmayı amaç edinen ve sonradan Sosyalist Devrimci Parti'ye dönüşen devrimci hareketin yükselişine zemin oluşturdu. 1890'dan sonra sanayileşme, ülkenin ilkel ekonomisine önemli derecede nüfuz etti. Ciddi ölçüde yabancı sermayeye ihtiyaç duyan ve nüfuzunu giderek artıran zengin bir sanayi ve malî sermaye sınıfının gelişmesi, Batılı liberal fikirlerin ülkeye sızmasını kolaylaştırdı. Bu süreç fabrika işçilerinin sayısal olarak artması ve proletarya mücadelesinin ilk belirtileri eşliğinde yaşandı. İlk grevler 1890'larda oldu. Bu gelişmeler Lenin, Martov ve Plehanov'un partisi olan Marksist ideolojiyi benimsemiş Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1898'de kurulmasında yankısını buldu. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda alınan yenilgi sonucunda yaşanan huzursuzluk daha da arttı. Böylece devrimin arka planı da ortaya çıktı. Komünist ideolojinin sınıfsız toplum düzeni ile devletin varlığı meselesi birbirine zıt durumdaydı. Lenin bir aforizmasında bu durumu şöyle tespit etmişti: "*Devlet olduğu müddetçe özgürlük olmayacak. Özgürlük olduğunda ise devlet olmayacak.*" Devrimin ilk dikkat çeken sonucu, Almanya ile olan savaşın tam ortasında Rusya'nın İtilaf Devletleri safından ve savaştan çekilmesi oldu.⁴⁵

⁴⁴ Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul 2009, s. 310-311.

⁴⁵ Edward Hallett Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929*, çev. Levent Cinemre, İstanbul 2015, s. 47-55.

Devrimden hemen sonra Lenin ve Stalin tarafından imzalanan meşhur 15 Kasım 1917 beyannâmesinde aşağıdaki satırlar yer bulmaktaydı:

“Halk Komiserleri Konseyi, milliyetlerle olan münasebetlerini aşağıdaki temeller üzerine kurmaya karar vermiştir:

1. Rus milletlerinin eşitliği ve egemenliği

2. Ayrılıp müstakil devletler kurma hakkı da dâhil olmak üzere Rus milletlerinin kendi kaderlerini kendilerinin tâyin etmesi hakkı

Bunun ardından Rusya’da yaşayan Müslümanlara ve Doğu halklarına hitâb eden husûsî bir beyannâme daha yayınlanmıştı:

“Rus Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Türkistan Sartları ve Kırgızları, Transkafkasya Türkleri ve Tatarları, zalim Rus Çarları tarafından camileri ve ibadethaneleri yıkılan dinleri ve ananeleri çiğnenen bütün halklar! Bundan böyle itikadınız ve ananelerinizi, millî ve kültürel müesseselerinizin dokunulmaz ve hür olduğunu ilân ediyoruz. Millî hayatınızı dilediğiniz gibi kurun. Bu sizin hakkınızdır.”⁴⁶

Yayımlanan bu bildiri ilk etapta bir heyecan oluşturmuş ve Rusya coğrafyasında yaşayan Müslüman Türkler ve bilhassa da genç aydınlar arasında ciddi bir etki yaratmıştır. Çünkü Çarlık rejimi ve geçici hükümet Müslüman ve Türk azınlığa hiçbir şey sunmamışken yeni kurulan Bolşevik düzen görünürde pek çok şey vadediyordu. Müslümanlar o güne dek hiçbir resmi makamdan duymadıkları sözleri duymuş oldular. Ancak zaman içerisinde Sovyet politikacıların ikiyüzlülüğü ortaya çıkıp Müslümanlara karşı şiddet uygulamaları başladığında bildirinin yarattığı olumlu hava da dağıldı. Yeni rejimin kuruluşunda rol alarak Bolşeviklerle iş birliği yapan Türkler dahi 1930’lu yılların sonunda patlak veren Stalin terörünün kurbanı olacaktı.

Türkistan’da Sovyet Kızıl Ordusu’nun saldırıları ve 1917’den sonra Sovyet ideolojisini kalkan edinerek uyguladıkları vahşet, Basmacı İsyanı (1918-1935) olarak bilinen bir isyan hareketinin doğmasına yol açtı. Kızıl Ordu’nun Hokand’ı kuşatması sonrasında şehre girerek binlerce kişiyi katletmeleriyle Korbaşı Ergaş liderliğinde isyan fitili ateşlendi. Sovyet yönetimi, Şubat 1918’de Taşkent Sovyet Komiserliği’nin açıkladığı mahkeme kararına dayanarak Türkistan’da ve özellikle de Fergana Vadisi’nde halkın yorganlarına varıncaya kadar tüm pamuklarını topladı. Bütün bu

⁴⁶ Sir Olaf Caroe, *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar*, c. 1, çev: Zerhan Yüksel, İstanbul (t.y), s. 168.

uygulamalar Türkistan'da milli mücadelenin hız kazanmasına sebebiyet verdi.⁴⁷ Sovyet Rusya'nın Hive ve Buhara'yı ilhak etmesinden sonra Basmacı Hareketi oraya da sıçradı ve geniş halk kitlesinin katılımını beraberinde getirdi. Basmacılık Hareketi Enver Paşa'nın Kasım 1921'de Türkistan'a gelip isyana liderlik etmesiyle daha da alevlendi. Kızıl Ordu Basmacılara karşı savaşını her yerde şiddetle sürdürmeye devam etti. Basmacı mücadelesi 1935'e kadar sürdü ve Türkistanlı liderlerin düzenli bir birlik kuramamaları, Ruslara karşı yetersiz ve eski askeri mühimmata sahip olmaları gibi nedenlerle başarısızlığa uğradı.

İhtilalden sonra Rusya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Türkistan coğrafyasında da şehir ve kasabaların muhafazası için milis örgütleri kuruldu. Milis teşkilatı kurulurken Müslüman ve Gayrimüslim ayrımı da esas alındı. Milis gücünün haricinde Türkistan'da 60.000 tüfek olduğu tahmin edilmekteydi. Cephanenin son derece yetersiz olması dışında Türklerin elinde mitralyöz ve top bulunmamaktaydı. Elde bulunan cephanenin çoğunu da Ulema Cemiyeti dağıtmıştı. Türkistan Türkleri'nin askeri yetersizliklerinin yanında Bolşeviklerin askeri güçleri hatırı sayılır derecedeydi. 6.000 Rus milis kuvvetine ek olarak tahmini 15.000 kadar da Kızıl Rus askeri bulunmaktaydı. Bolşevik güçleri her türlü modern askeri teçhizata sahipti. Elllerinde top, mitralyöz, birkaç tank ve üç adet uçak vardı. Sahip oldukları kuvvetler toplu halde bulunmayıp demiryolu üzerindeki şehirlerde çeşitli sayıdaki birliklere bölünmüşlerdi.⁴⁸

Sovyet Hükümetine seleflerinden bilhassa üç başarısız politika miras kalmıştı. Bunlardan ilki Müslüman seçkin tebaanın kendi halklarıyla olan bağlarını koparmamalarıydı. İkincisi, gelişen haberleşme sistemleri karşısında Türkistan'ın tecrit edilmesinin artık mümkün olmadığıydı. Bir diğeri ise İlminskiy usulü* Hristiyanlaştırma politikasının seçkinleri hedef almış olmasına rağmen Müslümanların fakir kesimlerinde sonuç vermiş olduğuydu. Sovyet idaresi tesis edilir edilmez Kafkasya ve Türkistan ile komşu Müslüman memleketleri arasına demir perde indirildi ve var olan bağlar ortadan kaldırılmaya çalışıldı. 1920'den başlayarak Hac ibadeti için Mekke'ye ve Azerî Şiiler için Irak ve İran'a gitmek yasaklandı. Savaştan sonra yasak kalkmış olsa da kısıtlamalar ciddi anlamda devam etti. Ekim ihtilali öncesi Müslüman siyasi liderler, her türlü

⁴⁷ Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi: Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi*, İstanbul 2006, s. 79-95.

⁴⁸ Nadir Devlet, *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, İstanbul 2011, s. 117-118.

* Çarlık yönetiminin Türk halklarıyla ilgili kültür politikası. Çarlık döneminde uygulamaya konulan, Türk boylarını ayrı milletler haline getirme projesidir.

bölünmeye rağmen tek millet kavramı etrafında kenetlenmişti. Hatta Çar Hükümeti dahi bu realiteyi kabul etmiş görünüyordu. Lenin ve Stalin liderliğindeki Sovyet yönetimi ilk iş olarak Müslümanlar arasındaki birlik duygusunun kırılması gerektiğinin farkındaydı. Birleşik Müslüman milleti, tek merkezden idare edilecek bir devlet için ciddi bir tehlike teşkil etmekteydi. İşte bu nedenle 1924 yılında Moskova yönetimi Türkistan'ı 6 millî devlete böldü. Böylece Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Karakalpakistan Devletleri ortaya çıktı.⁴⁹ Ayrı cumhuriyetlerin kurulması kabul edildikten sonra tesis edilen “Merkezi Toprak Komitesi” Türk Cumhuriyetleri'nin sınırlarını tespit için çalışma yürütmüş ve Eylül 1924'de çalışmalar tamamlanmıştı. Komitenin tespit ettiği sınırlar şu şekildeydi:

Özbek Cumhuriyeti: Sınırlar daha ziyâde eski Buhara Cumhuriyeti topraklarını (Buhara, Kermin, Nur-Ata, Karşı, Şehribaz, Baysun ve Sarı Asi), Semerkand ve Taşkent bölgelerini kapsamaktaydı.

Türkmen Cumhuriyeti: Hazar kıyılarında Merv bölgesine kadar uzanan Türkmen toprakları ile Buhara Cumhuriyeti'nin Türkmen nüfuslu Kerki ve Çarcuy Vilâyetleri ve Harezm Cumhuriyeti'nin Türkmen bölgeleri olan Taşöz, İlyali, Parsu, Kunya-Urgenç, Mangıt, Ambar-Mamak, Sadavar, Dargan-Ata ve Hocaili'nin bir kısmını kapsamaktaydı.

Kazak Cumhuriyeti: Akmescid, Evliya-Ata'nın bir kısmı, Mirazçul, Çimkent, Alma-Ata, Carkent, Pişbek'in bir kısmı, Taldu Kurgan ve Çizak'ın bir bölümü ile Kazak topraklarını kapsamaktaydı. Ayrıca Amu Derya ve Harezm yakınlarındaki Karakalpak yerleşim bölgelerinden meydana gelen Karakalpak Muhtar Bölgesi de tesis edilmişti.

Tacik Muhtar Bölgesi (Ekim 1924'ten sonra Cumhuriyet): Kurgan-Tube, Kulyab, Duşenbe, Sir Derya bölgesinin bir kısmı, Carm Vilâyeti ile Zerefşan bölgesi ve Batı Pamir bölgesi, Vakhan bölgesinin bir kısmı ile Sarasu bölgelerini içine almaktaydı.

Kırgız Muhtar Bölgesi (Ekim 1924'ten sonra Cumhuriyet): Karakol bölgesi, Bişkek, Evliya-Ata'nın bir kısmı, Nemangan ile Andican'ın önemli kısımları, Fergana ve Hokand'ın bazı bölgeleri ile birlikte Oş ve Pamir'in kuzey kısımlarını kapsamaktaydı.

Toprak Komitesi'nin bu taksimi Rus Komünist Partisi tarafından onaylanır onaylanmaz Cumhuriyetlerin Komünist Partisi ileri gelenleri komiteler teşkil ederek

⁴⁹ Alexandre Bennigsen, *SSCB'ndeki Müslümanlar*, çev. Selim Taygan, Ankara 1984, s. 37-44.

kendi idarî, ekonomik ve kültürel programlarını oluşturmaya başladılar. Bu programlarda Türk Cumhuriyetleri'nin Ruslarla kendi iradelerine dayanarak birleştikleri tezi işlenecekti. Söz konusu çalışmalar Ekim 1924'te tamamlanmış ve Rusya'ya bağlı olarak Türkistan'da kurulan Cumhuriyetlerin teşkili de nihayete ermiş oldu.⁵⁰ Ülkeler arasındaki sınırların coğrafi, iktisadî ya da etnik hiçbir mantığı bulunmamaktaydı. Toprakların bu şekilde bölünmesinin sonucunda yeni kurulan cumhuriyetler ne kendi başına ayakta durabilecek ne de bağımsız olabilecekti. Söz konusu çarpık sınırların etnik mekânlar dikkate alınarak çizildiği de söylenemezdi. Örneğin Çimkent ekseriyetle Özbekler'in yaşadığı bir şehir olmasına rağmen Kazakistan'a bağlanmıştı. Bir diğer örnek de Oş kentinin Kırgızistan'a bağlanmasıydı. Ortaya çıkan yeni tabloda meselenin Sovyetler için daha karmaşık hale geldiği açıktı. Çizilen sınırların yapay olması kadar kurulan devletlerin de yapay oluşu etnik azınlıklar yaratma sorununu da beraberinde getirmişti.

Bu politikaların bir sonucu olarak kökleşmiş kabile ve boy otoritesine darbe indirilirken dinî şuur ve etnik aidiyet de yok edilmek isteniyordu. Moskova yönetimi yeni kurulan devletlerin bünyesinde tarihi realiteye aykırı dar görüşlü bir milliyetçilik tesis etmeyi amaçlamıştı. Elbette bu politika Türkistan halkı ve onun önde gelenleri tarafından güçlü bir direnişle karşılaştı. İlâveten yeni kurulan devletlerin komşularıyla olan ortak bağlarını koparmak, onlara yapay birer geçmiş inşa ederek her türlü tarihî, kültürel ve siyasî bağları yok etmek, bu politikanın önemli bir parçasını teşkil ediyordu.

1.4. Türkistan'da Uygulanan Sovyet Rusya Politikası

Sovyetler Birliği'nin Türkistan'da tatbik ettiği siyaset pek çok bakımdan Rus geleneklerinin bir uzantısı olarak görülebilir. Sovyet sömürge siyaseti taktiksel anlamda Çarlık rejiminin siyasetinden farklı olsa da amaç bakımından onunla aynıdır. Diğer bir deyişle Komünist ideoloji, Rusların geleneksel emperyalist amaçlarına hizmet etmektedir. Alman bilim insanı Gehaimrot Cleinow, Bolşevizm'in ortaya çıkış sürecini büyük bir dikkatle incelemiş ve Rusya topraklarına pek çok defa seyahat etme imkânını yakalamıştır. Seyahatleri sırasında yapmış olduğu incelemeleri ihtiva eden kitabını, adeta yukarıda tarif edilen Sovyet politikalarını isabetle tanımlarcasına "*Kızıl Emperyalizm*" olarak isimlendirmiştir.

⁵⁰ Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze)*, İstanbul 1997, s. 395-396.

Sovyet yetkilileri diğer yandan Türkistan Cumhuriyetleri'nin Sovyetler Birliği içinde bağımsız devletler olduklarını katıyetele ispat etmeye çalışmışlardır. Sovyet kaynakları, milli cumhuriyetler tesis etmek suretiyle milletlere kendi kaderlerini tayin etme hakkı verildiği propagandasını sürekli işlemişlerdir. Devrimin önderi Lenin, her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkını prensipte onaylamıştı. Diğer taraftan proleteryanın uluslararası dayanışmasını ve buna bağlı olarak işçi sınıfının komşu bir ulusun işçi sınıfını kendi ulusunun burjuvazisine tercih etme ilkesini de savunmuştu.⁵¹ Halbuki Sovyet Cumhuriyetleri'nin kanun yapma ve yürütme hakkı dahi Rusya kanununa bağlıydı. Rus yönetimi bütün Sovyet kanunlarının her yerde kullanılması mecburiyetini getirmekteydi. Sadece şekil itibari ile millî görünüm arz eden bu devletlere Sosyalist kültür aşılınmak istenmekteydi. Burada güdülen esas gaye ise milliyet duygusunu yok ederek Ruslaştırma ve Türkistan'ın sömürgeleştirilmesiydi. Yani görülüyor ki istiklal, hürriyet, kendi kaderini tayin etme gibi kavramların hepsi birer teşhir niteliğindediydi. Diğer taraftan Bolşevik propaganda, Türkler arasındaki millî birlik ve dayanışmalara engel olmak amacıyla bu girişimlere Panislamizm ve Pantürkizm damgasını vurmaktaydı.

Türkistan'ı kontrol altına alan Sovyetler Birliği kökten bir sosyal dönüşüm projesini yürürlüğe koymuştur. Yeni bir Sosyalist halk yaratmak için aşiretler ve etnik bağılıklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu noktada ulus inşası ve devlet inşası süreci rejim için önemli bir husus olmuştur. Esasen bölgesel sınırların belirlenmesi ve yeni cumhuriyetlerin kurulması çok daha kökten bir biçimin ilk adımını oluşturmaktaydı.⁵²

Bolşeviklerin geleceğe ilişkin evrensel vizyonlarında hiçbir yerel ve ulusal özelliğe yer yoktu. Komünist Partisi bölgedeki ağırlığını sağlamlaştırdığında sosyal ve kültürel anlamda bir dönüşüm projesi başlattı. Ceditçiler kamusal alandan uzaklaştırılarak geniş çapta bir terörün kurbanı haline getirildi. Diğer taraftan Bolşevikler iktidar organlarının kontrolünü elde etmişler ve bunu yeni bir Komünist sınıfın yaratılmasıyla başarmışlardı.⁵³ Sovyet otoritelerinin katı politik ve ekonomik kontrolü dünyanın farklı yerlerinde ve farklı zamanlarda emperyalist güçler tarafından uygulanan bir yöntem olmuş, egemen güçler şu ya da bu türden baskıların bir sonucu

⁵¹ Hugh Seton-Watson, "Soviet Nationality Policy", *The Russian Review*, 15/1, 1956, s. 3.

⁵² Şevket Akyıldız, Richard Carlson, "Introduction: The Soviet Cultural Legacy", *Social and Cultural Change in Central Asia: The Soviet Legacy*, ed. Şevket Akyıldız, Richard Carlson, Londra 2014, s. 4-5.

⁵³ Adeeb Khalid, "The Fascination of Revolution: Central Asian Intellectuals, 1917-1927", *Empire, Islam, and Politics in Central Eurasia*, ed. Uyama Tomohiko, Sapporo 2007, s. 152.

olarak belirli öz yönetim tasarruflarında bulunmuşlardı. Bu noktada Sovyet yönteminin ayırt edici özelliği, birliğe bağlı halkların propaganda ve izolasyon yoluyla özyönetimin ne olduğunu bilmelerini önlemektir.⁵⁴

1.4.1. Türkistan'ın Stratejik Önemi

Türklerin beşiği olarak kabul edilen Türkistan, tarih boyunca önemli bir medeniyet merkezi olarak dikkat çekmiştir. Özellikle İslâm âlemi açısından kültür ve maneviyat noktasında paha biçilmez bir konuma haiz olan Türkistan, Sovyet yönetimince de stratejik bir coğrafya olarak değerlendirilmiştir. Her şeyden önce Türkistan, Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu coğrafyanın Avrupa, Orta Doğu ve merkezi Asya ile bağlantıları oldukça elverişlidir. Bu durum Sovyetler Birliği'ne birçok açıdan avantaj sağlamaktadır.

Türkistan coğrafyası daha önce de değinildiği üzere çok ciddi yer altı kaynaklarına ev sahipliği yapmaktadır. Sovyet endüstrisinin ihtiyacı olan hammaddelerin karşılanması noktasında çok önemli bir konumdadır. Türkistan; zengin altın, gümüş, uranyum ve platin kaynaklarına sahip olduğu kadar başta pamuk üretimi olmak üzere tarımsal açıdan da Sovyet yönetimi için vazgeçilmez bir potansiyele haizdir. Türkistan'ın sahip olduğu ekonomik potansiyel, Sovyetler Birliği'nin dünya konjonktüründe güçlü bir konum edinmesini sağlamıştır.

Türkistan, Sovyetler Birliği için aynı zamanda bir askeri üs işlevi de görmektedir. Bu sayede rejim, yürüteceği askeri operasyonlarda büyük bir avantaj elde edebilmiştir. Coğrafi konumu ve jeopolitiği sebebiyle aynı zamanda silah deposu olarak da kullanılan Türkistan, Sovyet yönetiminin gerekli gördüğü zaman savaş için ihtiyaç duyduğu araç ve gereçleri temin ettiği bir coğrafya olmuştur.⁵⁵

Türkistan coğrafyası aynı zamanda sahip olduğu insan potansiyeli açısından da Sovyet rejiminin dikkate aldığı bir bölge idi. 22 Haziran 1941'de Alman-Rus Savaşı başladığında Türkistan Türkleri Sovyet cephelerinde en ileri safta görev almaktaydı. Sovyetler'in ifadesiyle Büyük Vatan Savaşı, Türkistan Türkleri'nin de bu savaşta görev almaları sonucunu doğurmuştu. Görülüyor ki Sovyet Hükümeti, Türkistan'ın nüfus

⁵⁴ G. E. Wheeler, "Soviet Policy in Central Asia", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 31/3, 1955, s. 320-321.

⁵⁵ Sovyetler'in uyguladığı ilk iki beş yıllık planın temel hedefi, Batı'dan Alman, Doğu'dan da olası bir Japon saldırısına karşı onların erişemeyeceği bir yer olan Urallar ve daha ötesinde ağır ve hafif sanayi merkezi kurmaktır. Bu program ağır sonuçlara rağmen tamamlandı ve 1935'de ciddi anlamda fayda sağlamaya başladı. Stalin'in ileri görüşlülüğünün eseri olan bu proje sayesinde Ruslar, II. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı ayakta durmayı başardı. Bkz. Sir Olaf Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler*, Cilt 2, İstanbul (t.y), s. 279-280.

potansiyelini pek çok alanda olduğu gibi askeri anlamda da değerlendirme yoluna gitmiştir.

Türkistan'ın bir diğer önemi ise Komünist rejimin Doğu'daki nüfuz merkezi olarak oynadığı roldür. Komünist ideolojinin Doğu'da yayılması ve güç kazanması Sovyetler'in önem verdiği bir husustu. Hatta rejim bu konuya ilişkin pek çok tez oluşturmuş ve ciddi çalışmalar da yürütmüştü.

1.4.2. İktisadî Politika

Rusya'nın doğal kaynaklarının büyük bir bölümü Sovyetler Birliği'nin Müslüman Cumhuriyetleri dâhilindedir. Bilhassa geniş yüz ölçümüne sahip Kazakistan'ın zenginliği neredeyse sınırsız gibidir. Türkistan coğrafyası esas itibariyle bir tarım memleketi olup aynı zamanda Sovyet endüstrisi açısından hammadde kaynağıydı. Sovyetler Birliği'nin Türkistan'da tatbik ettiği iktisadî siyaset Bolşevizm'in sömürgeci amaçlarını ortaya koymasından bakımdan dikkat çekicidir. Türkistan'daki iktisadî hayatı sıkı tedbirlerle kontrol altına alan Moskova yönetimi hammadde geliştirilmesi, toprak ıslahı ve endüstrileşme gibi bahanelerle sömürgeci siyasetini Türkistan coğrafyasına sokmayı başarıyordu. Bu siyaset Türkistan halkının iktisadî hayatının zamanla çökmesine sebep olmuştur.

Türkistan coğrafyasında 1915 yılında 483.000 at, 1.247.000 sığır, 1.740.000 koyun varken 1925 yılında at % 52, sığır % 61, koyun ise % 40 kalmıştı. Güney Türkistan'ın iki hanlığı'nda ve beş vilâyeti'nde sulanan yer 4.600.000, baharî 2.200.000 ve hepsi birden 6.800.000 desyatina⁵⁶ olduğu halde Sovyet yönetimi 1920 yılına kadar bu rakamı yarısından daha aşağı indirmiştir. Önceleri ekim işleri için kullanılan ark suları 1919-1922 yıllarında boşa sarf olunmuş ve bunun sonucunda bataklıklar oluşmuştu. Halk arasında sıtma başta olmak üzere bulaşıcı hastalıkların yayılmasının nedeni de buydu. Sonuç itibariyle birçok bölgede ölüm oranları bir hayli arttı ve demografik yapı önemli ölçüde değişime uğradı.⁵⁷

Sovyet iktisadî siyasetinin en önemli ayaklarından birini Pamukçuluk meselesi teşkil etmektedir. Pamuk her daim Rusya'nın dikkatini üzerine çeken en önemli meselelerden biri olmuştur. Devrim öncesi zamanlardan beri Türkistan coğrafyası Rusya'nın başlıca pamuk üretim sahasıydı. Bu sahada üretilen pamuk, Rusya'daki toplam üretimin yüzde doksanını karşılamaktaydı. Yetiştirilen pamuk daha ziyâde

⁵⁶ 1 Desyatina 1.9 hektara eşittir.

⁵⁷ Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, s. 379-380.

vadilerden, nispeten de verimli ve sulak topraklardan elde edilmekteydi. Bununla birlikte üretimin asıl merkezini de Fergana Vadisi oluşturmaktaydı. Sovyet rejiminin Çarlık yönetimine yönelttikleri suçlamalardan biri de Türkistan'da uygulanan pamukçuluk siyaseti ile ilgiliydi. Çarlık yönetimini Türkistan'ı sadece pamuk üreten bir bölge haline getirmekle tenkit eden Sovyet rejiminin aynı politikayı takip ettikleri az bir zaman sonra görülecekti.

Türkistan'daki pamukçuluk meselesine baktığımızda vahim bir tablo dikkat çekmektedir. 1916 yılında 748.000 desyatınaya kadar çıkan pamuk sahası, 1922 yılında 77.400 desyatınaya düşmüş ve pamuk ekimi yapılan saha on defa eksilmişti. 1925 yılına gelindiğinde bunu sert tedbirlerle 499.500'e çıkardılar. Esasen Sovyet siyaseti ülkeyi Amerika'ya muhtaç olmaktan bütünüyle kurtarmayı amaçlamıştı. Çünkü Rusya fabrikalarında sarf edilen 598.000 ton pamuğun ancak 368.000 tonu Rusya topraklarında elde edilmekte, geriye kalanı ise yurtdışından getirilmekteydi. Sovyetler'in pamuk alımı için harcadığı paranın tutarı 1925 yılında 133.000.000 ruble, 1926 yılında 117.000.000 ruble, 1927 yılında 131.000.000 olmak üzere toplam 381.000.000 ruble idi.⁵⁸ Sovyet siyaseti, dışarıya harcanan bu paranın ülkede kalmasını sağlamayı ve Türkistan'ı Amerikan pamuğundan tamamen bağımsız kılmayı hedeflemekteydi.⁵⁹

Özbek Hükümeti'nin eski Başkanı Feyzullah Hoca, Sovyet pamuk politikasına karşı olan tutumunu şu sözlerle ifade etmişti:

*“Biz ekonomik planlarımızı daha az pamuk üretmek üzere düzenlemiştik. Çünkü bu sınaî ürün Özbekistan'ın Rusya'ya bağımlı olmasına yol açan başlıca mahsuldü. Ayrıca Özbekistan'da tahıl ekimini hızlandırmayı, yaygınlaştırmayı da planlamıştık. Böylece Rus tahılına ihtiyacımız kalmayacaktı.”*⁶⁰

Türkistan'da pamuk meselesi adeta bir angarya halini almıştır. Rus çiftçilerin beceremediği pamuk tarımında Türkistan Türkleri bedava kullanılmaktaydı. Eski devirlerde pamuk piyasası serbest olduğundan çiftçi ürününü istediği yere satabilmekteydi. Çiftçiler piyasadaki rekabet koşullarından istifade etmekte ve bu şekilde kendi haklarını koruma şansını ellerinde tutmaktaydı. Bolşevizm döneminde ise ticaret ve iktisat, hükümetin ve dış ticaret işletmelerinin elinde bulunduğu eskisi gibi bir serbestiyet mevzu bahis değildi. Çiftçi istediği ürünü ekmekte hür olmadığı gibi

⁵⁸ Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, s. 384-385.

⁵⁹ D. MacKenzie, “Turkestan's Significance to Russia (1850-1917)”, s. 183.

⁶⁰ M. Rywkin, *Asya'daki Rusya*, s. 72.

kuralları çığneyenlerin topraklarına da el konulmaktaydı.⁶¹ Görüldüğü üzere Sovyetler'in uyguladığı pamuk politikası Türk çiftçileri acımasız bir şekilde istismar etme çabalarından başka bir şey değildi.

II. Dünya Savaşı'ndan evvel Sovyet Hükümeti Türkistan'da 388 milyon hektarlık işlenmemiş arazi olduğunu saptamıştı. Türkistan'da tarıma elverişli bulunan rezerv toprak miktarı ise 38.740.000 hektardı ve bu da bütün Sovyetler Birliği rezerv tutarının yüzde 44.53'ünü teşkil etmekteydi.⁶² Sovyet yönetimi hububat ekimini bütünüyle kaldırmak ve köylüleri kolhozlaştırmak amacıyla hareket ediyordu. Bu amaçlara muhalefet eden veya sesini yükselten kim olursa olsun her türlü şiddete maruz kaldığı gibi idam veya sürgün cezasına çarptırıldığı da oluyordu. Bu politikanın bir sonucu olarak halk, ekim yaptığı topraklardan mahrum ediliyordu. İktisadi huzursuzluk beraberinde içtimai bünyelerde de derin tesirler meydana getiriyordu.

Sovyet yönetimi sadece pamuk hususunda değil diğer pek çok alanda Türkistan'ın iktisadî hayatını darmadağın etmiştir. Türkistan coğrafyası Sovyet Hükümetince adeta bir buğday ablukasına alınmıştı. Hükümetin yanlış politikaları sonucu Türkistan'ın buğday ihtiyacı karşılanamıyordu. Başta Avrupa ve Amerika olmak üzere bütün dünya pazarlarında çok özel bir yeri olan ve Türkistan'ın önemli bir gelir kalemini teşkil eden Astragan pösteki (Karaköl) Bolşevizm döneminde üretim noktasında ciddi azalmalara uğradı. Eski dönemde Türkistan'ın yerli sanayisi için kullanılan ipek, Sovyet Hükümeti'nin özel ticareti ve yerel sanayiye yok etmesinden dolayı Rusya'ya ihraç edilmeye başlanmıştı.⁶³

Barış, ekmek ve toprak sloganıyla iktidara gelen Bolşevikler halkın bu doğrultudaki beklentilerini boşa çıkarmışlardı. Kolektifleştirme politikası kapsamında cebir kullanılarak özel toprak sahipliğine son verilmiş, tarım arazileri kolektif çiftlikler olarak tanımlanan kolhozlara ya da devlet çiftlikleri olarak bilinen sovhozlara dönüştürülmüştü. Bu politikaya direnç gösterenler ise "kulak"⁶⁴ ilan edilerek tüm malları ellerinden alınmış veya şiddetli cezalara maruz kalmışlardı.

Türkistan'ın genel hatlarıyla ekonomik durumuna baktığımızda gıda ve hammadde üretimindeki uzmanlaşmanın yetersiz oluşu, ağır sanayinin yokluğu,

⁶¹ Şahkuloğlu Mustafa, "Türkistan'ın İktisadi Hayatı", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan" dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, İstanbul 2005, s. 250-251.

⁶² Baymirza Hayit, *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri*, İstanbul 1978, s. 234.

⁶³ Ahmed Naim, "Türkistan'ın İktisadi Hayatına Bir Bakış", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan" dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, İstanbul 2005, s. 271-272.

⁶⁴ Kulak: İktisadî açıdan üst düzeyde bulunan toprak sahibi zengin çiftçilere verilen isim.

endüstrinin ilkel metotlara dayanması, sanayi ve tarım teknolojisinin geri kalmışlığı, altyapı ve ulaşım ağlarının eksikliği, yerli işçi sınıfının yokluğu, nüfusun kültürel geri kalmışlığı gibi hususlar göze çarpmaktadır.⁶⁵

Türkistan coğrafyasının esasen zengin ve bol mahsule sahip olduğu açıktır. İşte bu nedenle Sovyet rejimi Türkistan'ı fazla sermayenin ihraç edildiği ve olağanüstü kâr sağladığı bir sömürge haline getirmişti.⁶⁶ Görüldüğü üzere Sovyetler'in Türkistan'da tatbik ettikleri iktisadî siyaset bir gösteriş ve istismar vasıtası olarak dikkat çekmektedir. Her yönden kuvvetli olan Rus sermayesi sadece Türkistan'ın iktisadî işlerini ele geçirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkistan'ın bütün zenginliğini ve pamuğunu da istismar vasıtası olarak kullanmaya başlamıştır. Türkistan Türkleri kendi ülkelerinde yetişen tahıllardan dahi mahrum bırakılmış, ülke tam anlamıyla Rusya'nın hammadde kaynağı haline dönüştürülmüştür. Mustafa Çokayoğlu'nun vermiş olduğu rakamlara göre 1927 yılında Türkistan'ın dışarıdan gelen tahıla ihtiyacı 26.500.000 pud⁶⁷, 1928 yılında 34.000.000 pud, 1929 yılında 40.000.000 pud idi. Böylece zaman geçtikçe Türkistan, kendi ülkesinde yetiştirmiş olduğu tahıldan mahrum edilip tam manâsıyla Rusya'nın hammadde kaynağı bir ülke haline dönüştürülmüştür.⁶⁸ Türkistan'ın bütün servetini adeta Rus malı olarak kabul eden Sovyet rejimi, milli sermayenin gelişmesini de kat'i surette engellemiştir. Bu politikanın sonucunda Türkistan'da açlık ve yoksulluk egemen olmuş, halk kitlelerinin huzursuzluğu daha da artmıştır.

1.4.3. Toprak ve Göç Politikası

Sovyet rejimi bir taraftan Türklerin millî ve manevî bütünlüğünü yok etmeye çalışırken diğer taraftan da Türkistan coğrafyasına Rus göçmenler yerleştirmek suretiyle acımasız bir toprak siyaseti güdüyordu. Yeni ekim alanları kazanma ve iskân meselesi Sovyet siyasetinin temel dayanak noktalarından biriydi. Türkistan'da var olan toprak meselesi uzun zamanların bir sorunu olarak çözüme kavuşmamıştı. Buna Sovyetler'in sert müdahaleleri de eklenince mesele zamanla içinden çıkılmaz bir hal aldı.

Özbekistan coğrafyasında pamuk ekimi nedeniyle halk topraksız kalmış olup Kazakistan'da ise yerli halkın toprağı bulunmamaktaydı. 1891 kanununun 119. ve 120. maddeleri uyarınca yerlilerin elindeki toprak alınmıştı. Türkmenistan'daki vaziyet de bir

⁶⁵ Kirill Nourzhanov, Christian Bleuer, "State Formation in the Soviet Era, 1917 to the 1960", *In Tajikistan: A Political and Social History*, 2013, s. 62.

⁶⁶ Robert C. Tucker, "The Emergence of Stalin's Foreign Policy", *Slavic Review*, 36/4, 1977, s. 565.

⁶⁷ Pud: Rus ağırlık ölçüsü. 1 pud: 16.3 kg.

⁶⁸ Mustafa Çokayoğlu, "Türkistan'da Pamuk Etrafında Mücadele", *"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 2006, s. 219.

hayli kötüydü. Ruslar gelmeden önce buradaki toprak meselesi boyların gücüne bağlı olarak çözülmüyordu. 1926 yılında Rus yönetimin yaptığı ıslahat (zemreforma), toprak meselesini halletmek şöyle dursun toprağı Rus göçmeninin yerleşimine açarak yerli halkı topraksız bırakmıştı. Yapılan düzenleme sonucunda Özbekistan'ın dört vilâyetinde 215.134 desyatına, Türkmenistan'da 2.314 desyatına toprak koparılıp bir bölümüne Ermeni ve Rus göçmenler iskân edilmişti. Kazakistan'da ise toprak taksimatı daha 1924 yılında kararlaştırılmıştı. Bununla birlikte Kazakistan'da toprağı bölüştürme işi sonraya bırakılarak Rus göçmenlerin iskânına önem verildi. Bu kapsamda Rus uzmanlar göçmenlerin yerleştirileceğı arazileri tespit etmek için yoğun çalışmalar yaptılar.⁶⁹

Bolşevizm döneminin göçmen siyasetinin Çarlık dönemine nazaran daha şiddetli ve kapsamlı olduğu ve daha yoğun Rus unsurunu sevk ettiği anlaşılmaktadır. Yine Çarlık döneminden farklı olarak göçmenler, köylerden ziyade şehirlere yerleştirilmekteydi. Bu kapsamda yeni kurulan şehirler adeta birer Ruslaştırma ocağı gibi vazife görüyordu. Şehirlerin ve hatta mahallelerin iskân planları Moskova'da tertip edilmekte ve bu planlar doğrultusunda muhacirler Rusya'nın farklı bölgelerinden getirilerek kendilerine tâyin olunan mahalle ve evlere yerleştirilmekteydi.⁷⁰

Sovyetler Birliğı, Türkistan nüfusunu kökten değıştirme politikalarına dair görüşlerini şu şekilde açıklamaktaydı:

*“Sovyet Cumhuriyetlerinin çeşitli milletlerden terekkiüp etme vasıflarında kaydedilen gelişme ve yerli halk dışında kalanların sayılarındaki artışlar Sosyalist bir devletin objektif şekilde inkişafını göstermektedir. Komünizmin önümüzdeki gelişme devresinde bu çabalara daha büyük bir hız verilecektir.”*⁷¹

Esasen I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusların doğurganlık oranı azalmıştı. Savaştan önce halkın yıllık nüfus artış oranı % 1.5 iken, savaştan sonra % 1 artmaya başlamıştır. Türk nüfusu azalmasına rağmen Ruslar sadece savaş kayıplarını telafi etmekle kalmıyorlar, aynı zamanda nüfuslarını da artırıyorlardı. İşçi ve köylü sınıf daha önceki devrin zorlu iktisadî koşullarına nazaran yeni rejimde güç kazanmış ve çok sayıda çocuk yetiştirilmeye başlanmıştır. Pravda'nın 15 Ekim 1927 tarihli haberine göre Rusya'nın Avrupa bölümünde hiçbir surette yerleştirilemeyecek, sadece Asya içlerine göç ettirilebilecek en az 10.003.485 ve en fazla 23.417.209 civarında bir Rus nüfus fazlalığı ortaya çıkmıştır. Bolşevik yönetimin düşüncesine göre sınır bölgelerine yakın

⁶⁹ Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, s. 381-382.

⁷⁰ Zeki Velidî Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul 1977, s. 199-201.

⁷¹ B. Hayit, *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri*, s. 234.

coğrafyalara Rusların yerleştirilmeleri, sözde emperyalist olmayan Rusya'ya ve Komünizm ideolojisine karşı Orta ve Doğu Asya taraflarından gerçekleşebilecek emperyalist devletlerin saldırılarına ve yerli halkın isyanlarına karşı bir “*enternasyonal*” önlem olarak kabul ediliyordu. Bunun yanında rejim, Çarlık Rusya'sından farklı olarak bu göç hareketinin kamu menfaati için zorunlu ve gerekli olduğunu, özellikle yerli Komünistler aracılığıyla bunu halka anlatmayı ve genel olarak yerli halkın göç siyasetine karşı çıkma yollarını ve vasıtalarını yok etmeyi büyük bir görev olarak kabul etmekteydi.⁷²

Sonuç olarak, Bolşevikler göç siyasetini tatbik ederken evvela eski Çarlık döneminin stratejilerini tekrarlama gereği duymadılar. Komünizm döneminin başlarında göç meselesi yerli halktan toprak kazanma biçiminde tatbik edilmiyordu. Sovyet yöneticileri bir taraftan Çarlık rejimini Türkistan'da kapitalist bir siyaset izlemekle suçlarken diğer taraftan kendileri Türkistan'ı kalkındırmak için proleter ve şehirli Rusları göndermekle adeta siyasetlerini parlatıyorlardı.

1.4.4. Din Aleyhtarı Politika

Sovyet Hükümeti 1917 devriminden hemen sonra İslâm'ın rolüne çok az ilgi göstermişti. Bir başka deyişle Bolşevikler, Hristiyanlıkla ilgilenmeyi İslâm'a tercih etmişlerdi. Çünkü o zamanlar Moskova'nın temel dinî sorunu, kendisini Çarlık rejimi ile sıkı bir şekilde özdeşleştiren ve Rus nüfusuna ciddi ölçüde yerleşmiş olan Rus Ortodoks Kilisesi gibi görünüyordu. Buna ek olarak Bolşevikler İslâm'ın Türkistan toplumunu şekillendiren en önemli güç olduğunun farkına varmış ve zaten Rus karşıtı eğilimi olan yerel halkı kışkırtma korkusuyla onunla açık bir savaşı göze alamamışlardı.⁷³ Diğer taraftan Müslüman toplumu dönüştürmek amacıyla ortak bir çaba temelinde ittifak yapılması makul görünüyordu. Çünkü İslâm, sosyal açıdan devrimci yönü vurgulanacak şekilde yorumlanabilirdi. İşte bu sebeple Bolşevikler iktidara geldikten hemen sonra Doğu'nun emekçi Müslümanlarına hitap ederek onların inanç ve geleneklerinin, millî ve kültürel müesseselerinin özgür ve dokunulmaz olduğu güvencesini vermişti.⁷⁴

⁷² Şevkli Kayoğlu, “Rus Göç Siyaseti'nin Yeni Uygulamaları Karşısında Türkistanlılar'ın Görevi”, *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, İstanbul 2005, s. 114-117.

⁷³ Kathrin Lenz-Raymann, “History of Politics and Islam in Central Asia”, *In Securitization of Islam: A Vicious Circle: Counter-Terrorism and Freedom of Religion in Central Asia*, Bielefeld 2014, s. 130.

⁷⁴ Ben Fowkes, Bülent Gökay, “Unholy Alliance: Muslims and Communists-An Introduction”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25/1, 2009, s. 6.

Sovyetler Birliği temelde laik bir devletti. Diğer dinler gibi İslâm dini de bireyin şahsi işi olarak görülürdü. Sovyet Hükümeti'nin zaman zaman dini meselelere hoşgörü ile yaklaştığına tanıklık edilmişse de Komünist Partisi dine karşı daima düşmanca bir politika izlemiştir. İç savaşın sona ermesiyle birlikte Moskova Hükümeti her ne kadar stratejik sebeplerle olsa da İslâm dinine karşı tutumunu az çok yumuşattı. İslâm'a yönelik ilk hücumlar erken tarihlerde başlamadı. 1924 yılında şeriata, boy ve kabile geleneklerine dayalı mahkemeler kaldırıldı. 1928 yılında din derslerini okutan mektep ve medreseler kapatıldı. Bu mekteplerin sayısı 1917 yılı itibariyle 15.000 idi. 1928 yılında İslâm dini ve müesseselerine yönelik genel bir saldırı başladı ve savaş yıllarına kadar da sürdü. 1912 yılında 45.000 imam ve din görevlisi 26.000 camide vazifeliyken 1941 yılında sadece 1000 cami kalmıştı. 1930 yılına gelindiğinde ulema sınıfına güç ve bağımsızlık sağlayan son vakıflar da müsadere edilmişti. Ulema sınıfına yönelik ilk kovuşturmalar 1932 yılında başladı. İleri sürülen suçlamalar içerisinde dolandırıcılık, ihtilale karşı sabotaj, casusluk vs. bulunuyordu. II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Hükümeti'nin İslâm dinine yönelik politikasında bir değişim yaşandığı açıktı. 1942 yılında Sovyetler Birliği'nin Avrupa bölümünün müftüsü Abdurrahman Rasulayev, Stalin'le bir pazarlığa girişti. Nazi Almanyası ile yürütölen çetin savaşta Müslömanların sağlayacağı destek karşılığında böylesi bir iş birliğine girmiş olan Sovyet yönetimi, Müslöman temsilciler ile ilişkilerini ılımlı düzeye indirdi. Kısmî ılımlı ilişkiler Stalin'in ölümüne kadar devam etti.⁷⁵

Sovyetler Birliği'nde İslâm idaresinin icra edildiği merkezlere baktığımızda bunlar arasında en önemlisinin Orta Asya ve Kazakistan Din İşleri Dairesi olduğunu görmekteyiz. Sovyet ihtilalinden evvel burada Müftölük makamı yer almamaktaydı. Bu devrin en eski ve en geniş Müslöman idaresi Ufa'da bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda Rusya'da bulunan bütün Müslöman müesseseler rejime sağladıkları destekle dikkatleri üzerlerine çekmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki Müslöman idare bu geleneği yeni rejime karşı devam ettirme yoluna gitmiştir. Müftöler yararlı birer rejim müttefiki olmalarının yanı sıra dindaşlarına karşı görevlerini de yerine getirmek durumundaydılar. Ulemanın görevi temelde dinî hukuku yorumlamaktı. Hristiyan din adamlarına benzer görevleri olmadığı gibi tavsiyeden ibaret olan fetvaları daha çok ibadet meseleleriyle ilgiliydi. Ulemanın dindaşlarını temsil etme konusunda resmî bir görevleri de yoktu.⁷⁶ Ulema temsilcileri ve Müftöler her türlü sorunun çözümünün İslâm'da olduğunu düşünürlerdi.

⁷⁵ A. Bennigsen, *SSCB'ndeki Müslömanlar*, s. 46-48.

⁷⁶ Shirin Akiner, *Sovyet Müslömanları*, çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu, İstanbul 1995, s. 17-20.

Sovyet hâkimiyeti altında yaşayan Müslüman Türklerin büyük çoğunluğu Ehl-i Sünnet inancına sahip olup, Kur'an ve Peygamberin sünnetine daima bağlıydılar. Anadolu Türkleri gibi onların da ekseri mezhebi Hanefî idi.⁷⁷ Bununla birlikte Sovyet yönetimi açıkça bir tartışmada galip gelinemeyeceğini bildikleri nüfuzlu din adamlarını zaman zaman ortadan kaldırma yolunu tercih etmişti. Müslüman din adamlarıyla yapılan münazaralarda rejim yanlılarının ciddi darbe aldığı görülüyordu. Bu nedenle de rejim, iktidarı Müslümanların dini rehberlerinin elinden alarak işe başlamıştı. Esasen Sovyetler Birliği, topraklarındaki Müslümanlara karşı kendisini adeta çift başlı Bizans kartalı olarak takdim etmişti. Bu ikili politik karakter, bir taraftan Çarlık Rusyası'nın vârisliğini yapmakta, diğer taraftan bilimsel ateizmi muzaffer kılmayı amaçlayan bir politikayı hedef almaktaydı. Bu durum Sovyet politikalarının güçlüklerini ve çelişkilerini ifade etmekteydi.⁷⁸

Eski ümmet kavramının yıkıntıları üzerine milli devletler kurmanın milliyetler meselesine çözüm teşkil etmeyeceği, zaman içinde Sovyet yönetimince anlaşılmıştı. Yeni kurulan Bolşevik düzen "*sömürücü sınıfların hizmetinde yalancı ideolojiler*" adını verdiği tüm dinlere karşı mücadele etmeyi inanç sistemlerinin bir parçası olarak telakki etmekteydi. Onlara göre İslâm dini insanları yaratıcı güçten uzaklaştırmış, iç yahut dış dünyanın hareketlerini maskeleyici bir unsur olmuştu. Müslümanların dinlerinden aldığı terbiye ve İslâm ananesi yeni rejim için ciddi bir tehlike teşkil etmişti. Parti, eğitim veya idare marifetiyle İslâm dinini ortadan kaldırmak isteyen rejim güçlerinin davranış biçimlerini Büyük Sovyet Ansiklopedisi şu cümlelerle aktarmaktadır:

*"Tüm dinler gibi İslâm dini de her zaman reaksiyoner bir rol oynamış, egemen sınıfların elinde bir silah olmuş ve Doğu halklarını ele geçirmeye uğraşan sömürgecilerin, işçileri baskı altında tutma aleti sayılmıştır."*⁷⁹

Sovyetler Birliği'ndeki İslâm araştırmaları bir taraftan İslâm düşmanlığı ruhunu aşlamak, diğer taraftan da İslâm'ı Komünizme hizmet ettirme amacını gütmekteydi. İslâm meselesi Rus matbuatında yoğun olarak tartışılmış, hatta ihtilâlin önderi Lenin'i peygamber gibi gösterme teşebbüslerinde dahi bulunulmuştu. 1923 yılından itibaren İslâm araştırmaları Komünist Partisi'nin din aleyhtarı siyasetine zemin hazırlamak üzere çalışmalarına devam etmişti. Rusya Komünist Partisi'nin 1923 yılında toplanan 12.

⁷⁷ Vincent Monteil, *Sovyet Müslümanları*, çev. Mete Çamdereli, İstanbul 1992, s. 205.

⁷⁸ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, *Sûfî ve Komiser: Rusya'da İslâm Tarikatları*, çev. Osman Türer, Ankara 1988, s. 45.

⁷⁹ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, *Step'de Ezan Sesleri*, çev. Nezih Uzel, İstanbul 1994, s. 193-195.

Kurultayı'nda "Dinler Aleyhinde Ajitasyon ve Propaganda" hakkında ayrıca bir karar kabul edilmişti. Bu kararda Sovyetler Birliği'ndeki 30 milyonluk Müslüman halk arasında o güne kadar din ile bağlanan Ortaçağ alfabesinin yaşamakta olduğu kaydedildikten sonra bu alfabeyi ortadan kaldırmak için şekiller bulmanın ve usuller hazırlamanın zaruri olduğu bir vazife olarak ortaya konulmuştu. 1925 yılında ilk defa Müslümanlar için Türkçe olarak "Fen hem Din" dergisi yayınlanmış ve bu dergi yayınlarıyla Marksizm temelinde İslâm dininin menşeyini ve gelişimini tartışmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği sınırları dâhilinde yaşayan Müslümanlar arasındaki din karşıtı propagandaların sonuçlarını ilk defa 1929 yılında Luzian Klimoviç "Doğu'da Sosyalizm Kuruluşları ve Din" adlı kitabında bildirmişti. İslâm aleyhine neşriyat bundan sonra da hız kesmeden devam etti. Yazılan makale ve kitaplarda İslâm dininin tarihteki büyük kültür ve medeniyet rolü göz ardı edilerek ateizm propagandasına hız verilmişti.⁸⁰

Sovyet İslâm araştırmalarının vekilleri arasında yer alan Smirnov'un sözleri, Sovyet rejiminin İslâm meselesindeki bakış açısını yansıtmaya bakımından dikkate değerdir:

*"İslâmşinaslık Sovyet düzeni şartları içinde ilmin müstakil bir sahası olarak mutlaka yeni bir gaye kalıbına girdi. İslâm'ı ve başka dinleri öğrenme meseleleri büyük Ekim inkılâbından sonra, her şeyden önce, bizim memlekette geçmişin böyle zararlı kalıntılarını emekçilerin düşüncesinden ve hayatından dışarıya çıkarmak, ilmi materyalizm görüşlerini propaganda etmek ve Sovyet insanlarını Komünizm ruhunda terbiye etmek zarureti yolunda yürütüldü."*⁸¹

1.4.5. Kültür Politikası

Bolşevik ihtilalinin Rus olmayan milletler tarafından da benimsenebilmesi için rejimin ilk zamanları bu milletlere karşı toleranslı davranılmıştı. Zaman içerisinde rejimin ayakları sağlamlaştıkça çeşitli cephelerden asimilasyon politikaları uygulamaya konuldu. Ekonomik kalkınmayı sağlamak bahanesiyle sayıları yüzbinleri bulan Türk işçi, Türkistan topraklarından alınıp diğer Sovyet bölgelerine gönderildiler. Rus ve Rus olmayan diğer millet mensupları da Türkistan'ın ekonomisine katkı sunmak gerekçesiyle işçi olarak bu ülkelerde istihdam edildiler. Sovyetler Birliği böylece nüfus

⁸⁰ Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, İstanbul 1987, s. 230-233.

⁸¹ B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 228-229.

müdahaleleri ile Rus olmayan toplulukları bir potada eritmek ve milli duygularını yok etmeyi amaçlıyordu. Ait olduğu kültürden koparılıp anayurdundan uzaklara sürülen yüzbinlerce Türk bu yolla yabancı kültürlerin tesiri ile Sovyetleştirilmeye çalışılmıştır.

Kültür politikasının temelini oluşturan en önemli husus denetim altında tutulan azınlıkları bölme amacını taşımaktaydı. Türkistan Cumhuriyetleri kurulduktan sonra her lehçeyi ayrı bir lisan olarak kullandırmak isteyen Sovyet yönetimi, Türkler arasındaki dil ve kültür birliğini parçalamak için harekete geçti. 1929 yılından başlayarak Sovyetler Birliği birçok direnişle karşılaşmakla beraber Arap alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmasını şart koştu. Böylece Türk dili ve kültürünün Rus kültürü tarafından asimilasyon süreci başlamış oldu. Bu gayretle Arap ve Moğol alfabeleri ortadan kaldırıldı. Özgün harflerin yerine geçen Latin kökenli alfabelere karşı da 1927 yılından itibaren Pantürkist veya Batılı bir etki yaratabilir kuşkusu doğduğundan 1940 yılında Latin alfabesi yerine bütün bölgelerde -ve hatta Moğolistan Halk Cumhuriyeti de dâhil- Kiril alfabesi kullanılmaya başlandı. 1938 yılından beri zorunlu hale getirilen Rusça eğitimi yoluyla da Sovyet kültürünün aracı olan Rus dili yerli halka nüfuz etmeye başladı. Günlük yaşamda kullanılan çeşitli terimlerin yerine Rusça karşılıkları yerleştirildiği gibi pratik birtakım deyimlerde de Rus dilinin etkisi hissedilmekteydi.⁸² Leninist-Stalinist teoriye uygun olarak farklı edebi dillerin yaratılma projesi, rejim tarafından önemli bir husus olarak görüldü. Bolşeviklerin bütün çabalarına rağmen Ceditçi Müslüman liderler Türk halklarının ortak köken ve bağlarını dil meselesinde de somutlaştırmaya çalıştılar. Fakat bu çabalar siyaseten etkili olmadı.⁸³

Eğitim kurumları üzerinde çok katı bir hükümet denetimi vardı. Öğretmenler haftada bir kez bölge veya şehirdeki parti bürolarına çağrılır ve onlara gelecek haftaki derslere ilişkin bir konferans verilirdi.⁸⁴ 13 Mart 1938'den itibaren SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, yaptığı düzenlemeyle Birlik Cumhuriyetleri, Özerk Cumhuriyetler ve ulusal eyaletlerde Rus dilinin zorunlu olarak öğretilmesine karar vermiştir. Bu adımın amacı azınlık çocuklarının Rus dilinde yeterlilik kazanmasını temin etmektir. 1938 yılından önce öğrenciler dördüncü sınıfta Rusça öğrenmeye başlarken artık ikinci sınıfta Rusça

⁸² R. Cagnat, M. Jan, *İmparatorluklar Beşiği: SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*, s. 153-154.

⁸³ William Fierman, "Identity, Symbolism, and the Politics of Language in Central Asia", *Europe-Asia Studies*, 61/7, 2009, s. 1209-1210.

⁸⁴ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 252 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 13.

eğitimine başlıyorlardı.⁸⁵ Azınlıkların tamamen Rus hegemonyası altına girmesi için bu halkların komşu akraba kavimlerle temas yollarını kesmek, Müslümanların yüzyıllardır din ve İslâm kültürü marifetiyle dillerine girmiş müşterek unsurları ortadan kaldırmak gerekmektedir. Bunun en iyi yolu da dillerini Rus dinin tahakkümü altına sokmaktır.⁸⁶

Ruslar Türk boylarının aralarındaki kültürel birliği bozmak amacıyla iki önemli uzmanı kullanma ihtiyacı duymuşlardı. Bunlar Prof. Khun ve Prof. İlminski idi. İlminski'nin ölümünden sonra Prof. Khun bu işleri yürütmeye devam etti. Khun'un önderliğinde bir ilmî komisyon teşkil edilerek Türk boylarının esasen ayrı milletleri teşkil ettikleri ve var olan şivelerin de ayrı diller oldukları ispat edilmeye çalışıldı. Türkistanlı ve Azerbaycanlı dil âlimleri, edebiyatçılar ve şairler düzenledikleri ilmî kongrelerde bu politikaya şiddetle karşı çıkmışlar, Türkçe terimler yaratmak suretiyle müşterek ilim dili meydana getirmek istediklerini ilan etmişlerdir.⁸⁷ Türkistan aydınlarının bu karşı mücadelesi Sovyet yönetimince sadece tepkiyle karşılanmakla kalmamış aynı zamanda geniş bir tasfiye hareketini de beraberinde getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, Sovyet rejimine muhalif olan her ses susturulmaya çalışılmış ve aydınlar Pantürkist damgasıyla etiketlenmiştir.

Sovyet yönetimi 1927 ve 1928'de Rus modelinin kültürel ve ideolojik etkisine karşı bir tehdit teşkil eden kapalı aile modelinin kilit taşı olan kadının statüsü üzerinde geleneksel âdetlere karşı bir savaş başlatmıştır. Bu yıllarda adli sistem ve ceza kanununda değişiklik yapılarak Şeriat mahkemeleri yasaklanmıştır. Bu düzenlemelerle yeni rejim Doğulu toplumlara karşı mücadele etmeyi planlamıştı. Geçmişin kalıntıları olan suçları cezalandırmak amacıyla özellikle çeyiz, çocuk evliliği, zorla evlendirme ve poligam aile yapısı gibi Müslüman pratikler hedef alınıyordu. 1927'de Özbekistan'da toplu başörtüsü açma törenleri düzenlendi. Diğer taraftan Sovyet siyaseti, kadınları emek pazarına ve Komünist Parti içine sokmayı da amaçlamıştı. Bu şekilde kadının özel mekâna kapatılmasına son verilecek ve aile yapısı ciddi bir değişime uğrattılacaktı.⁸⁸ Sosyal, ekonomik ve politik birçok uygulamayla günlük yaşantı radikal bir şekilde düzenlenmeye çalışılıyordu. Kadınların kılık kıyafet pratiklerinden İslâm'ın diğer pek

⁸⁵ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 252 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 6.

⁸⁶ Türk dilindeki tahrif çabaları konusunda detaylı bilgi için bkz. Gerhard von Mende, *Der nationale Kampf der Russlandtürken. Ein Beitrag zur nationalen Frage in der Sowjetunion*, Berlin 1936, s. 25-29.

⁸⁷ A. Yalçınkaya, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze)*, s. 399-400.

⁸⁸ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul 2016, s. 122.

çok sembolüne kadar geniş bir saldırı hareketinin başlaması esasen gelecekteki değişikliklerin de habercisiydi.⁸⁹

Sovyet siyasetinin hedefleri doğrultusunda önce tarihsel ve kültürel bağlarından kopuk yapay etnik kimlikler inşa edilerek daha sonra bunların “*Homo Sovieticus*” (Sovyet insanı kimliği) içinde eritilmesi, üzerinde önemle durulan bir politikaydı. Rus olmayan halkların milliyetçi gayeleri ihtilalden sonra da devam etmiş ve bu durum Sovyetler Birliği’nin en önemli meselelerinden birini teşkil etmiştir. Sovyet kültür emperyalizmi sonucunda milli diller değişime uğrarken, giderek ortak bir Rus dili etrafında birleşmesi amaçlanmıştır. Böylece farklılıklar ortadan kaldırılarak diğer toplumların Rus milleti etrafında birleştirilme hedefi gerçekleşecekti. Anayurdundan sürülen, kendi dilini ve milli çevresini kaybeden bu insanlar doğal olarak yabancı bir kültürün tesiri ile tek tip insan modeli olarak Sovyetleştirilmeye çalışılmıştır. Milliyetçi düşünce ve eylemler Komünist Partisi’nin parti programında da tenkit edilen bir husus olarak dikkat çekmektedir.

Sovyet insanı yaratmanın önemli bir adımını da milletlerin kültürel kaynaşması oluşturmaktaydı. Bunun gerçekleşmesi yoluyla, hedeflenen Sovyet kültürü meydana gelecekti. Bu politikanın ilmî temelleri akademik çevrelerce atılmıştı. Asimilasyon politikasının amaçları doğrultusunda Türk diline yönelik saldırılar da sistematik olarak devam etmiş, diğer taraftan milletlerin tarihleri ve tarihi şahsiyetleri ile olan bağları yok edilmeye çalışılmıştır. Yani kısacası Sovyet ideolojisinin eğitim, hayat tarzı ve üretim biçimleri başta olmak üzere pek çok vasıta kullanarak şekillendirmeye çalıştığı bir Sovyet insan tipi karşımıza çıkmaktadır.

Bolşevikler, Rus olmayanların isteklerine bakmaksızın kendi kurallarını empoze etmek konusundaki kararlılıklarını birçok defa göstermişlerdir. Belirgin bir Sovyet kimliğinin pekiştirilmesi her şeyden önce Stalinist dönemin bir ürünüydü. Bu tasarıya göre Stalinist toplum kendi içinde monolitik olacak ve dış dünyadan izole edilecekti.⁹⁰ Tarihte belirleyici bir güç olarak ırksal faktörleri reddeden Sovyet felsefesi tarihsel materyalizm düşüncesine dayanmaktaydı. Marksizmin köşe taşlarından biri, herhangi bir insanın aşağı sosyal statüsünün onun doğal yeteneklerinin bir göstergesi olmadığı, bunun yerine üretimdeki rolünün temel alındığı bir dünya görüşüydü. Rejim tüm

⁸⁹ Patryk M. Reid, *Central Asian Bolsheviks: Mediating Revolution, 1917-24*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Carleton University, Ottawa 2006, s. 165.

⁹⁰ Dominic Lieven, "Russian, Imperial and Soviet Identities", *Transactions of the Royal Historical Society*, 8, 1998, s. 256.

emperyalist güçlerin sömürge halklarına karşı olduğu gibi, azınlık halklarının endüstriyel büyümesini azaltmaya, kültürlerini sakat bırakmaya ve anadillerinin kullanımını kısıtlamaya, cehaleti göz ardı etmeye, önyargı ve bölünmeyi teşvik etmeye çalışmıştı. Dolayısıyla Sovyet liderlerinin zıt azınlık politikası bir tesadüf ya da çare değil, Marksist felsefenin sonuçlarının somut olarak gerçekleştirilmesiydi.⁹¹

1.4.6. Milliyetler Politikası

Stalin'in 1913'te yayımlanan "*Marksizm ve Ulusal Sorun*" adlı eserinde halk, tarihsel olarak dilden, topraktan, iktisadî yaşamdan, psikolojik eğitimden oluşmuş, ortak bir kültürde kendini belli eden istikrarlı bir topluluk olarak ifade edilmişti. Diliyle tanımlanan her halk, teorik temelde gelişmişlik düzeyiyle orantılı idari statü kazanan bir milliyet teşkil etmekteydi. Kapitalist bir üretim biçimi ve bir piyasaya sahip oldukları için ulus aşamasına gelmiş olan halklar "*Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*" statüsüne hak kazanırlardı. Daha az gelişmişlik düzeyinde bulunan halklar ise her birine ayrı bir idari statü karşılık gelecek şekilde Özerk Cumhuriyet, Özerk Bölge ve ulusal toprak statüsü alabilirlerdi. Milletleri bu şekilde bölmenin en önemli amacı da Panislamist ve Pantürkist kadroları parçalamak, etnik grupları birbirinden mümkün olduğunca izole etmek ve rejime özgü etnikleştirme mantığı içinde bir ulus devlet çerçevesine yerleştirmektir.⁹²

Milliyetlere ilişkin Bolşevik politikası Nisan 1917'de VII. Sosyal Demokrat Parti Kongresi'nde oluşturulmuştu. 1917 öncesindeki kendi kaderini tayin hakkı prensibi ihtilalden sonra yeniden şekillendirilmişti. Ekim ihtilalinin patlak vermesiyle birlikte Polonya, Finlandiya ve Baltık ülkeleri Rusya'dan kopmuştu. Müslüman Kafkasya ve Türkistan'da milliyetçi hareketler ortaya çıkmıştı. Rejim dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve kendi kaderini tayin etme prensibi karşı devrimin bir aracı haline gelmişti. Stalin ve Troçki bu prensibin devrimci önemini kaybettiğini ve proleterya devrimine yönelik bir silaha dönüştüğü fikrini savundular. Lenin ve devrimin diğer mimarları imparatorluğun Türk nüfuslu bölgelerinde bu sorunla yüzleşmek durumunda kaldılar. Lenin bu sebepten dolayı Türkistan'a bir Türk komisyonu gönderdi. Komisyonun sunduğu rapor, kendisini yerli milliyetçilerle sınırsız bir iş birliğinin Sovyet anlayışında yer alamayacağına inandırdı. 1924 yılının sonuna kadar Sovyet rejimi bütün milliyetçi hareketleri bertaraf etti. Birleşik bir Türkistan yerine

⁹¹ Bernhard J. Sterns, "Soviet Policy on National Minorities", *American Sociological Review*, 9/3, 1944, s. 230.

⁹² O. Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, s. 102-107.

Moskova'ya bağlı küçük millî cumhuriyetlerin kurulması Sovyetler'in geliştirdiği bir çözüm olarak ortaya çıktı. Böylece ihtilalin ilk zamanları vadedilmiş sözler boşa çıktığı gibi Sovyet milliyetler politikasının en üst noktasına varılmış oluyordu. Sovyet rejimi bu çözümü Türk halkına yönelik adaletin bir yansıması olarak görürken, diğerleri bunu köleliğin canavarca bir aracı olarak tanımlamıştı.⁹³

Milliyetlerin tanımlanmasındaki mantık tıpkı XIX. yüzyılda Avrupa ve Latin Amerika'da olduğu gibi son derece siyasaldı. Toplum mühendisliği kavramı belki de bu örnekte özgün bir anlam taşımaktaydı. Dillerin icat edilmesi, alfabelerin değiştirilmesi çabalarıyla el ele gitmiş, yeni nesillerin eski yazılı kaynaklara ulaşması bu surette engellenmişti.

Sovyet rejimi, ekseriyeti Türk olmakla beraber henüz millet olarak bir araya gelememiş büyük Müslüman topluluklar sorunuyla baş başa kalmıştı. Ülkenin parçalanması ciddi bir konu teşkil etmekteydi. Çünkü bu coğrafyada yaşayan insan toplulukları birbirinden ayıramayacak derecede iç içe yaşamaktaydılar. Yeni politik üniteler teşkil etmek, milliyetler siyasetinin ilk ve en önemli aşamasını oluşturmaktaydı. Bütün Asya topluluklarının müşterek olarak konuştukları uluslararası diller yerine mahallî edebî dillerin güçlendirilip yaygınlaştırılması ise ikinci aşamayı oluşturmaktaydı. Türkistan'da edebî diller üzerinde milliyetler ortaya çıkarma projesi, etnik grupların, küçük özel milliyetlerin ve yer değiştirmiş kolonilerin kolaylıkla eritilmelerini sağlayacak tedbirlerle nihayete ermişti. Bunların en tesirli olanı da milli sınırların ötesindeki okulların ve basının ortadan kaldırılmasıydı. Türkistan bölgesinin millî cumhuriyetlere bölünmesi Sovyet matbuatı tarafından rejimin en büyük başarılarından birisi olarak nitelendiriliyordu.⁹⁴

Sovyet propagandasının Türk Devletlerini milli ve bağımsız cumhuriyetler olarak göstermeye çalışmasının gerçekte bir karşılığı bulunmamaktaydı. Mustafa Çokayoğlu'nun da isabetle belirttiği üzere, Sovyetler'in uyguladığı milliyet siyasetinin teorisini ve pratiğini dikkatle izleyenler için Türkistan'da milli bağımsızlığa sahip tek bir cumhuriyetin bile mevcut olamayacağı açıktı.⁹⁵ Sovyetler Birliği sınırları dâhilinde rejime karşı herhangi bir ferdin millî davranışı yasaklandığından, birliği oluşturan

⁹³ Fazlur Rahman, "Rusya'daki Türkler'e Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi (1917-1965)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 23, 1983, s. 144-150.

⁹⁴ A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *Step'de Ezan Sesleri*, s. 184-188.

⁹⁵ Mustafa Çokayoğlu, "Sovyetler'in Türkistan'da Uyguladıkları Milliyet Politikasının Teorik ve Pratik Yönleri", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, İstanbul 2005, s. 153.

cumhuriyetlerden birisinin Sovyetler Birliği'nden ayrılma teşebbüsü inkılâp düşmanlığı ya da Sosyalizme ihanet olarak yorumlanır ve en ağır şekilde karşılık bulurdu.⁹⁶

Esasen Sovyet rejiminin tatbik ettiği politikanın temel yapı taşı “*biçim olarak ulusal ve içerik olarak sosyalist olma*” formülüydü. Bu ifade, edebiyat, sanat, tiyatro, gazetecilik, bilim ve diğer kültür ifadelerinin anadillerde ve ulusal biçimlerde geliştirilmesinde özgür olduğu, ancak geniş Marksist prensipler çerçevesinin içinde kalınması gerektiğini ifade ediyordu. Dolayısıyla bütün bu alanlar ve bireylerin davranışları, Komünist diktatörlüğün genel kontrollerine ve Sovyetler Birliği'nin genelinde yürürlükte olan sansüre tabi durumdaydı.⁹⁷

1.5. Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası'nda Türkistan

1.5.1. I. Dünya Savaşı Öncesinde Almanya

Almanya 1871'de siyasi ve idari birliğini sağlamadan önce toprakları üzerinde birçok dükalığın bulunduğu bir coğrafya durumundaydı. Alman devletleri ve Prusya'nın Fransız işgaline uğraması, Alman milliyetçiliğinin uyanışına ve birleşik bir Almanya düşüncesinin doğmasına sebep oldu. Almanlar bir millet olarak varlığını devam ettirebilmek için sadece hususi bir kültürün yeterli olmadığını ve bunun yanında siyasi bağımsızlığın da zorunlu olduğunu fark etmişlerdi.

Alman Gümrük Birliği'nin kurulması siyasi birliğe giden yolda önemli bir merhale teşkil etti. Demiryolu ağlarının inşasıyla birlikte ticaret ağı da genişlemişti. Prusya'nın 1870'de Fransa'ya karşı Sedan zaferi, Bismarck'a Alman Devletleri üzerindeki otoritesini artırma imkânı verdi. Böylece Güney Alman Devletleri'nin Kuzey Alman Konfederasyonu'na katılmasıyla Versay'da 18 Ocak 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu ilan edilmiş oldu.⁹⁸ Bismarck sadece Alman İmparatorluğu için değil aynı zamanda Avrupa için de kilit bir siyasi figür haline geldi. Dış politika açısından Avrupa güç dengesinin yeniden düzenlenmesi gereken bir döneme girildiği açıktı. Bismarck, adlî ve ekonomik reformlarla ülkesinin gelişimine katkı sunarken aynı zamanda modernite atılımının rotasını da belirliyordu.⁹⁹

Bismarck'ın dış siyaseti mevcut statükonun ülkenin muhafazası temelinde korunmasına dayanıyordu. Bu kapsamda Bismarck, Avrupa'da bir seri ittifak çabalarına

⁹⁶ Gerhard von Mende, *Komünist Bloktta Milliyet ve Mefkûre*, çev. Fethi Tevetoğlu, Aziz Alpaut, Ankara 1966, s. 108-109.

⁹⁷ Corliss Lamont, *The Peoples of the Soviet Union*, New York 1946, s. 181.

⁹⁸ Lynn Abrams, *Bismarck and the German Empire, 1871-1918*, Londra & New York 2006, s. 9-11.

⁹⁹ Andrea Hopp, “Warum Bismarck?”, *APuZ: Aus Politik und Zeitgeschichte*, 13, 2015, s. 4.

girişti ve bu çabalar o zamanlar için amacına ulaştı. Onun döneminde Almanya uluslararası ilişkilerdeki dominant rolünü sürdürmeye devam etti.¹⁰⁰ Sanayisi ve ticareti hızla gelişen ülke, kolonyal yayılma siyaseti için giderek zeminini hazırlamaktaydı. Bu doğrultuda o zamana kadar perspektifi Avrupa ile sınırlı kalmış olan Almanya'nın Afrika ve Pasifik'e olan ilgisi arttı. 1884'te Almanya; Güney Batı Afrika, Kamerun ve Togo'da hâkimiyetini tesis etti. Bunu 1885'te Doğu Afrika'daki Alman kolonizasyonu izledi. Böylece Bismarck 1890'a gelindiğinde Avrupa'da bir ittifaklar ağı ve denizaşırı ülkelerde bir dizi kolonileri Almanya'ya bırakmıştı.¹⁰¹ Elbette bu başarı Afrika politikasında Fransa ile yakın iş birliği siyaseti ve İngiltere'yi dengeleme yoluyla mümkün olmuştu.

Bismarck'ın İmparator II. Wilhelm'le yaşadığı anlaşmazlık sonucu istifa etmesinden sonra Almanya, milliyetçi ve yalnız adam politikası izlemeye başlamıştı. Artık Bismarck döneminin uyumcu dış politika çizgisinden çıkmıştı. Alman kamuoyu bu dönemde bir dünya İmparatorluğu kurma ideali etrafında biçimlendirildi. Bismarck'ın halefi olan Prens Bülow'un "*Almanya hiç kimseyi gölgeye itmek istemiyor, ama güneşteki yerini almaya kararlıdır*" şeklindeki sözleri yeni hedefleri ortaya koymasından dikkat çekiciydi.¹⁰²

1888'de II. Wilhelm'in tahta çıkması Alman İmparatorluğu'nun dış siyasetinde birçok değişimin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Bismarck'ın dış politikasının ağırlık merkezini Avrupa değil Afrika ve Pasifik oluşturmaktaydı. Yeni İmparator Almanya'nın bir dünya imparatorluğu haline gelmesi gerektiğinin bilincindeydi. Almanya'yı küresel bir güce dönüştürmek isteyen II. Wilhelm, "*Weltpolitik*" (Dünya politikası) adı verilen emperyal dış politikasını yürürlüğe koydu. "*Platz an der Sonne*" yani "*Almanya güneşte bir yer bulmalı*" sloganı bu politikanın bariz şekilde ifadesidir. Almanya'nın meşhur "*Drang nach Osten*" (Doğu'ya Genişleme) hedefleri ise Weltpolitik'in önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu politikanın mahiyeti hususunda da önemli eleştiriler yapılmıştır. 1890 yılında bir Ordu komutanının dile getirdiği "*Weltpolitik'i takip etmemiz gerekiyor. Keşke ne*

¹⁰⁰ Katharine Anne Lerman, "Bismarckian Germany", *The Short Oxford History of Germany: Imperial Germany 1871-1918*, ed. James Retallack, New York 2008, s. 26-30.

¹⁰¹ Stephen J. Lee, *Imperial Germany 1871-1918*, Londra & New York 1999, s. 36.

¹⁰² İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul 2018, s. 18.

olduğunu bilseydik” şeklindeki eleştirisi belirli bir kesimin bakış açısını yansıtması bakımından dikkat çekicidir.¹⁰³

22 Mart 1890’da II. Wilhelm, Alman İmparatorluğu’nun politikasına ilişkin görüşlerini “*Rotamız aynen devam ediyor, artık tam gaz ileri*” sözleriyle ifade ettiyse de yeni politikanın eskisiyle bir benzerliği görülememektedir. Alman dış politikasının izolasyonunun ilk adımını, Alman-Rus Teminat Antlaşması’nın uzatılmaması sonucu Rusya ile yaşanan yabancılaşma oluşturdu. Diğer taraftan Almanya’nın yeni sömürge alanları kapma yarışı da geç başlamıştı. Çünkü 1900’lere gelindiğinde dünyanın paylaşılma süreci ciddi ölçüde tamamlanmıştı.¹⁰⁴ Alman İmparatorluğu için geriye kalan seçenekler arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkistan’ı kontrol altında tutan Rus İmparatorluğu dikkat çekmekteydi. Bu bakımdan Doğu ve İslâm politikasının odak noktalarını İslâm halifeliği olan Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası’nın sömürsü altındaki Türkistan oluşturabilirdi. Özellikle halkın Rus karşıtlığı sebebiyle bu topraklarda siyasî ve iktisadî bakımdan nüfuz bölgeleri tesis edilebilirdi.

1.5.2. Alman İmparatorluğu’nun Doğu ve İslâm Politikası

İmparator II. Wilhelm, Ekim 1899’da ikinci kez Osmanlı payitahtını ziyaret etmişti. İstanbul’daki temaslarının ardından Kudüs’e geçerek dini liderlerle bir araya gelen ve 13 Kasım’da Şam’a geçen Kayzer Wilhelm burada meşhur konuşmasını yaptı: “*Burada bütün zamanların en kahraman askeri Sultan Selâhaddin’in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamid’e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek majeste Sultan gerekse halifesi olduğu dünyanın her tarafındaki 300 milyon Müslüman bilsinler ki, Alman İmparatoru onların en iyi dostudur*”.¹⁰⁵ Kayzer bu nutukla Müslümanların koruyucusu sıfatıyla ziyaretinin temel amacını da ortaya koymuştu. Bu durum tabiatıyla Müslümanların Alman İmparatoruna karşı tutumlarını etkilemiş ve ona sempati ile bakmalarına sebep olmuştur.

“*Weltmacht*” (Dünya gücü) olma hedefini kendisine düstur edinen Alman İmparatorluğu, emperyal menfaatinin Doğu’da ve Asya topraklarında yattığının bilincindeydi. Almanya’nın bu hususta rekabet halinde olacağı devletlerle karşı karşıya geleceği daha o tarihlerde öngörülebilir bir durumdu. Bu politikasının önündeki en büyük engel, sömürgelerinde milyonlarca Müslüman nüfusun bulunduğu İngiltere idi.

¹⁰³ James Retallack, *Germany in the Age of Kaiser Wilhelm II*, New York 1996, s. 79-80.

¹⁰⁴ Yunus Koyal, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya*, Ankara 2015, s. 114-118.

¹⁰⁵ İ. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 86.

Bu durum tabiatıyla Alman İmparatorluğu'nun gözünü Müslüman bölgelere çevirmiş ve diğer büyük devletlerle rekabet sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştı. Bir dünya hâkimiyetini esas alan Weltpolitik, Almanya'nın İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerle karşı karşıya gelmesine neden olacak ve nihayetinde I. Dünya Savaşı'na giden süreçteki taşlar böylece örülecekti.

Alman politikaları ekseninde İslâm'ın siyasal bir araç olarak kullanılması düşüncesinin ateşli taraftarlarının başında Max von Oppenheim gelmektedir. Oppenheim'in 1914'de Alman Dışişlerine sunduğu ve Kayzer Wilhelm'in de onayladığı 136 sayfalık memorandum (*Denkschrift betreffend Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde/Düşmanlarımız Yönetimindeki İslâm Bölgelerinin Ayaklandırılması Hakkında Muhtıra*) İslâm dünyasına yönelik politikaları net bir şekilde ortaya koymaktadır. İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı Müslüman halkı ayaklandırma fikirleri bu memorandumda açıkça belirtilmiştir. Aslında Oppenheim, "düşmanların İslamî alanlarında devrim yapma" görüşünde yalnız değildi. Bir zamanlar Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olan Arthur Zimmermann da cihad planını İmparator'a iletmişti.¹⁰⁶ Oppenheim'in raporunda İslâm ülkelerinde emperyalist güçlere karşı başlayacak olan ayaklanmaların bir tasviri yapılmıştı. Bu konuda sıkı iş birliğine girecek olan Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan Müslümanların yaşadıkları bölgelerde ayaklanmaları teşvik edecek her türlü propaganda çalışmasında ortak hareket edeceklerdi.

Oppenheim'in muhtirasında açıkça ortaya koyduğu üzere Almanlar, cihat ilanını savaş içerisinde İtilaf güçlerine karşı bir silah olarak tasarlamıştı. Amaç, Fransa ve İngiltere'nin kolonilerindeki ve Rusya'nın Kafkasya ve Türkistan'daki bölgelerinde bulunan Müslümanları isyana teşvik ederek askeri açıdan bu devletleri güç duruma sokmaktı.¹⁰⁷ Bu memorandumla Oppenheim, daha evvel ortaya atılan görüşleri kendi düşüncesi ile harmanlayıp Almanya'nın savaş stratejisinin önemli bir ayağı olarak toplu bir program haline getirmeyi başarmıştı. Böylece Alman İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda izleyeceği Şark ve İslâm politikalarının bir yol haritası ortaya konulmuştu. Giriş ve Sonuç bölümleri haricinde 12 ana başlık ve 85 alt başlıktan oluşan memorandumun giriş kısmında düşmanların hâkimiyetindeki Müslüman topraklarda

¹⁰⁶ Wolfgang G. Schwanitz, "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940", *Sozial.Geschichte*, 19, 2004, s. 31-32.

¹⁰⁷ Erik Jan Zürcher, "Introduction: The Ottoman Jihad, the German Jihad and the Sacralization of War", *Jihad and Islam in World War I*, ed. Erik Jan Zürcher, Chicago 2016, s. 19.

ihtilaller çıkartılması meselesi üzerinde durulmuştur.¹⁰⁸ Bu bölümde düşmanların yönetimindeki İslâmî alanlarda devrim yaratmanın temel koşulu sultan-halifenin bayrağı altında iyi bir örgütlenme olarak belirtilmiştir. Diğer taraftan Propaganda faaliyetlerinin önemi vurgulanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılmasının zorunluluğu üzerinde durulmuştur. Alman iş birliği olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılımının ve gerekli organizasyonların uygun şekilde gelişmesinin mümkün olmadığı da belirtilen hususlar arasında yer almıştır. Oppenheim bu noktada Osmanlı'ya insan, para ve malzeme desteği sağlamak gerektiğinin altını çizerek ancak büyük kaynaklarla sonuca ulaşmanın mümkün olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹⁰⁹

Oppenheim'in memorandumunun en önemli bölümlerinden birini de şüphesiz “*Rusya Müslümanları*” başlığı teşkil etmektedir. Rus İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki coğrafyada sayıları 19 milyonu bulan Müslüman bir nüfusun yaşadığını kaydeden Oppenheim, bu devlete karşı çıkartılacak ihtilalci hareketler açısından en uygun bölgenin Kafkasya olduğunu belirtmektedir. Rusya Müslümanlarına yönelik pratik öneriler kısmında Avrupa Rusya'sındaki Kazan, Orenburg ve Ufa'daki Müslüman okullarından yararlanılabileceği de kaydedilmiştir. Memorandumun 11 sayfalık sonuç kısmında İslâm'ın Almanya için en önemli silah olduğuna dikkat çeken Oppenheim, Müslümanların gelecekteki siyasi konumlarının ne şekilde olacağını şimdiden kestirmenin zorluğuna değinmiştir. İlaveten İslâm dünyasının bu vaziyetinin biraz da kendi yeterlilikleriyle ilgili bir mesele olduğunu da eklemiştir. Onun görüşüne göre Almanya için en öncelikli husus, kendi çıkarları doğrultusunda İslâm'ın bir araç olarak kullanılması ve onun güçlendirilmesiydi.¹¹⁰

Almanların teşvikleri sonucunda 11 Kasım 1914'te yayınladığı bir beyannâme ile Sultan Mehmed Reşad, yeryüzünde ezilen 300 milyon Müslümanı İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı Cihad-ı Ekber'e davet etmişti. Bu Müslümanların 20 milyona yakını ise Rus esaretinde bulunuyordu.¹¹¹ Halife ile müttefik olan Almanya, onun cihat ilanı ile Müslümanların kitleler halinde isyan etmesi sonucunda düşmanlarının Pan-İslâmî felaketten sarsılacağını tahmin etmekteydi. Alman imparatoru bu hareketin sonucunda

¹⁰⁸ Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, İstanbul 2013, s. 62-63.

¹⁰⁹ W. G. Schwanitz, “Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940”, s. 45.

¹¹⁰ K. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, s. 68-74.

¹¹¹ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara 2014, s. 32-33.

doğacak gelişmelerden ülkelerinin cömertçe kazanacağı kanısındaydı.¹¹² Ancak kısa bir süre sonra Osmanlı Vilâyetleri'ndeki Alman diplomatlardan gelen raporlar Osmanlı Müslümanlarının çoğunun bu bildiriye kayıtsız kaldığını belirtiyordu. Osmanlı Padişahı olan Halife adına küresel bir Müslüman ayaklanmasına dair de hiçbir belirti bulunmuyordu.¹¹³

Almanya, propaganda çalışmalarına aslında geç bir tarih olan 1914'te ağırlık vermeye başladı. Savaşın başlangıcıyla birlikte istihbarat ve propaganda hususundaki eksikliklerini gidermeye çalışan Kayzer Wilhelm, Oppenheim'ın teklifi üzerine kısaltması "NfO" olan "*Nachrichtenstelle für den Orient*"¹¹⁴ (Şark İstihbarat Birimi)'in kurulmasına izin verdi. Alman Dışişleri Bakanlığı bünyesinde tesis edilen birimin daimi personeli oldukça azdı. Diplomat ve gazetecilere ek olarak tesiste çalışanların çoğu Berlinli üniversite üyeleri idi. Şark İstihbarat Birimi'nin temel görevleri; İslâm dünyasında propaganda yürütmek ve bilgi toplamak, düşman bölgelerinde ayaklanma hareketleri başlatmak, cephelerde propaganda yapmak, Alman kamuoyunda İslâm hakkında bilgiler vermek şeklinde sıralanabilir.¹¹⁵ Birim, faaliyetlerini Dışişleri Bakanlığı, Ordu, Genelkurmay Siyaset Şubesi ve İstanbul Büyükelçiliği ile iş birliği içinde yürütmekteydi. 1915'de cihat propagandasının başarısız olduğu anlaşılınca bağımsızlık mücadelelerinin dâhil edilmesine yönelik kitlesel çağrılar, Doğu propagandasının odak noktası haline gelmişti.¹¹⁶

I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın propaganda faaliyetleri yanında savaş esirleri konusu da bir hayli dikkat çekmiştir. Almanya'da savaş boyunca esarete bulunan kişi sayısı büyük çoğunluğu Ruslardan olmak üzere 2.5 milyon kadardı. Bu esirler öncelikle milletlerine göre ayrılarak Berlin yakınlarındaki Wünsdorf ve Zossen'de Müslüman esirlere mahsus kurulan kamplara yerleştirilmişlerdir. Almanlar başından beri esirleri davalarına kazanmak için bir hayli çaba sarf etmiş, özellikle de Şark İstihbarat Birimi, esirler nezdinde ciddi propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Bu kamplarda Alman

¹¹² Tilman Lüdke, *Jihad Made in Germany: Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Münster 2005, s. 33.

¹¹³ Tilman Lüdke, "(Not) Using Political Islam: The German Empire and its Failed Propaganda Campaign in the Near and Middle East, 1914-1918 and Beyond", *Jihad and Islam in World War I*, ed. Erik Jan Zürcher, Chicago 2016, s. 78-82.

¹¹⁴ Resmi adı *Die Nachrichtenstelle für den Orient (NfO)* olan birimin faaliyetleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Maren Meyer zur Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient: Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*, Saarbrücken 2011.

¹¹⁵ Peter Heine, "Die Nachrichtenstelle für den Orient und die Deutsche Öffentlichkeit", *Spektrum Iran*, 19/2, 2006, s. 8-13.

¹¹⁶ Salvador Oberhaus, *Deutsche Propaganda im Orient während des Ersten Weltkrieges*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Heinrich Heine-Universität, Düsseldorf 2002, s. 51-54.

makamlarının beklediğinden daha az gönüllü çıkmasına karşın birkaç yüz Müslüman saf değiştirmiş ve bunlar derhal Osmanlı ordusuna sevk edilmiştir.¹¹⁷

1.5.3. Alman İmparatorluğu'nun Türkistan'a Yönelik Siyasî ve Askerî Politikası

Türkistan, yüzyıllarca büyük güçlerin çıkarlarının çatıştığı bir coğrafya olarak dikkat çekmiştir. Britanya ve Rusya'nın Asya'daki sömürgeci genişlemesi bu iki gücün jeopolitik emellerinin karşı karşıya gelmesiyle sonuçlanmıştır. Asya kıtası ve hatta dar alanda Türkistan coğrafyası, Britanya sömürgeciliği'nin güvenliği açısından stratejik bir önem arz etmiştir. İngiliz siyaseti, Hindistan sömürge yolunu güven altına almak amacıyla Rusya'nın yayılmacı politikası ile büyük bir rekabet sürecine girişmiştir. “*Büyük Oyun*” (Great Game) olarak da adlandırılan bu süreç, Hindistan dış politikası temelinde İran ve Afganistan'daki İngiliz çıkarlarını korumaya yönelik çabaların bir diğer ifadesi olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında Büyük Oyun terimi Türkistan'da sömürge güçlerinin rekabet sürecini tanımlayan bir terim haline gelmiştir. Öte taraftan Rus ve İngiliz mücadelesi “*Gölgeler Turnuvası*” olarak da nitelendirilmiştir.

1853-1856 Kırım Savaşı sonucu Rusya'nın Doğu Avrupa politikası çıkmaza girmiştir. Bu tarihten sonra Rus İmparatorluğu'nun politikası Orta ve Doğu Asya'ya odaklanmıştır. 1863-1864 Polonya Ayaklanması gibi birkaç olumsuz gelişmeden sonra Çar II. Alexander dış politikada kendisine prestij getiren başarıların peşinde koştu. Afganistan'ı Rus yayılmacılığına karşı bir tampon devlet haline getirmeye çalışan İngilizlere karşılık Rusya, 1880'lere kadar Türkistan'ın geniş topraklarını fethetti.

Rusya, Batı Türkistan'ın işgali sonucunda bölgedeki askeri ve siyasi durumunu güçlendirmişti. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında İngiliz-Rus rekabetinin çehresi önemli ölçüde değişti. Bu dönemde müzakereler yoluyla sonuç almaya çalışan rakip güçler bazı önemli anlaşmalara da imza attılar. 1872-1873, 1885-1887 ve 1895 yıllarında yapılan anlaşmalarla Türkistan'daki sınırlar tesis edildi. Türkistan'ın politik önemi XX. yüzyılda da devam etti. 1871'de siyasi birliğini sağlayarak sömürgecilik yarışında yerini alan Alman İmparatorluğu'nun zaman içerisinde yeni bir endüstriyel güç olarak ortaya çıkması Türkistan siyasetinde yeni gelişmelerin kapısını açacaktır.

1907'deki Anglo-Rus Antlaşması ile İngiliz ve Rus Hükümetleri Türkistan'daki nüfuz alanlarını belirlemişlerdir. Bu antlaşma uzun zamandır süregelen rekabetten sonra

¹¹⁷ David Motadel, *İslam ve Naziler*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul 2015, s. 49-50.

Londra ve Moskova arasında beklenmedik bir birlik oluşturmuştur. Bu birliğin sebebi de bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkan Alman İmparatorluğu'ydu. XIX. yüzyılın sonundan itibaren Almanların nüfuzu Osmanlı İmparatorluğu ve İran'a yöneldi. İstanbul'daki Alman askeri danışmanları ile Tahran'daki İsveç askeri personelinin iş birliği, Almanya'nın ekonomik ilerlemesine askeri bir boyut kazandırmıştır. İstanbul'daki askeri misyon ile Alman diplomatları arasında bazı gerilimlere rağmen Türk ve Alman teşkilatları arasında iyi ilişkiler kurulmuştur. Alman askeri misyonu Türk ordusunu desteklemek üzere çok sayıda yetenekli subaya da sahipti.¹¹⁸ 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri İsveç yakın bir müttefik olarak dikkat çekmiştir. İsveç'le olan yakın iş birliği de İmparatorluğun Türkistan ve Hindistan'a doğru nüfuzunun genişlemesine olanak sağlamıştır.¹¹⁹

Alman yetkililer çok geçmeden Rusya'nın en büyük sömürgesi olan Türkistan'la ilgilenmeye başladılar. Hammadde üssü görevi gören Türkistan şüphesiz ki Rus Devleti'nin politikasında çok önemli bir konuma sahipti. Bu nedenle Alman Büyükelçileri, Konsolosları ve askeri gözlemcileri Türkistan hakkında bilgi toplayarak Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirmeye başladılar. 1906'da iki Alman askeri gözlemcinin Türkistan nezdinde bir takım faaliyetleri görüldü. 1907'de Türkistan'a dair ayrıntılı bir rapor alan Alman Dışişleri Bakanlığı (Auswärtiges Amt, AA) Rusya'nın güneyindeki duruma ilişkin gelişmeleri inceleme imkânı buldu. Rus Türkistan'ına dair ilk raporda silahlı ayaklanma faaliyetlerinin desteklenmesi ve kışkırtılması noktasında birtakım öneriler yer almaktaydı. Askeri gözlemci, raporunda bu politikayı Rusya'nın parçalanması noktasında önemli bir fırsat olarak görmekteydi.¹²⁰

1914'ün ikinci yarısında Alman yöneticiler I. Dünya Savaşı'ndaki hedeflerini net olarak belirlediler. Bununla birlikte ilerleyen süreçte Alman politikalarının dinamikleri Türkistan'ı etkin bir şekilde dikkate almaya başladı. Diğer bir ifadeyle Alman dış politikasının birkaç unsurunun Türkistan için etkili olduğu ortaya çıktı. İlki Osmanlı İmparatorluğu'nun ilan ettiği kutsal cihadın desteklenmesi, diğeri Müslüman azınlığı ayaklandırma hareketleri dâhil olmak üzere Rusya'nın parçalanması ve sonucusu da İran üzerine mücadele meselesiydi. Bu bağlamda Alman İmparatorluğu; Rusya, İngiltere ve Fransa yönetimi altında bulunan İslâmî bölgelerdeki cihat

¹¹⁸ Daniel J. Hughes, Richard L. Dinardo, *Imperial Germany and War, 1871-1918*, Kansas 2018, s. 318.

¹¹⁹ David X. Noack, "Continuing the Great Game: Turkestan as a German Objective in World War I", *Small Nations and Colonial Peripheries in World War I*, ed. Gearóid Barry, Enrico Dal Lago, Róisín Healy, Leiden & Boston 2016, s. 232.

¹²⁰ PA-AA: R 11070, Russland No: 97b. St. Petersburg 8 Kasım 1907 tarihli rapor.

hareketliliklerini desteklemeye başlamıştır.¹²¹ Diğer taraftan hammadde ve gıda kaynaklarının tükenmesi, Almanya'nın savaşa devamı için Türkistan'a yönelik ilgisini de arttırmıştır.

1915-1916 yıllarında Bavyeralı topçu subayı Oskar Niedermayer¹²² (1885-1948) ve Prusyalı diplomat Otto von Hentig (1886-1984)'in Afganistan'a bir keşif gezisi düzenlemeleri bölgedeki İngiliz ve Rus diplomatları endişelendirdi. Almanya'nın sözcüsü operasyonları istenen sonucu vermemiş olsa da Almanlar Türkistan'daki politikalarına dair önemli dersler çıkarmışlardır. Kasım 1916'da Almanya'nın ABD Büyükelçisi Johann Heinrich von Bernstorff (1862-1939) Rus Türkistan'ında silahlı bir ayaklanmanın başladığını Alman Dışişleri Bakanlığı'na rapor etti.¹²³ İsyan, halkın cebri uygulamalara ve artan baskılara yönelik cevabı niteliğindedir. Türkistan'da bu sıralarda Rus kontrolü zayıflamış olsa da Almanya, Türkistan'ın ciddi bir operasyon için uzak bir bölge olduğu kanaatini taşımaktaydı.

1916 yılında Müslüman azınlığa askeri amaçlar için ihtiyaç duyuldu. Çarlık Ordusu kaybettiği asker açığını takviye etmek istiyordu. Ruslar kendi egemenliği altındaki ulusları silahlandırmakta tereddüt ettiler. Bu nedenle de Moskova, cephe gerisindeki hizmetler için Türkistanlıları kullanmayı planladı. Çarlığın askere alma siyasetindeki değişikliğe karşı Müslüman halkın tepkisi gecikmemişti. Ortaya çıkan tepkiler Rus güçlerinin acımasızca karşılık vermesiyle kısa sürede isyana dönüştü.¹²⁴ Bu süreç içerisinde Şark İstihbarat Birimi vuku bulan bu olaylarla ilgili elde ettiği her türlü bilgiyi Berlin'e ilettiler. *Vossische Zeitung*, *Frankfurter Zeitung* ve *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* gibi Alman gazetelerinde Türkistan'daki politik vaziyeti gösteren haberler çıkmaktaydı. Rus gazetelerinde ise ayaklanmanın arkasında Türk-Alman parmağı olduğu yönünde haber yapılmaktaydı.¹²⁵

1917 Ekim Devrimi ile beraber Türkistan'daki rejim kontrolü zayıflayınca Bolşevikler burada gücü ele geçirmişlerdi. Bölgedeki siyasi gelişmeler tabii olarak Almanların da dikkatini çekmişti. Şark İstihbarat Birimi çalışanlarından Elçilik sekreteri

¹²¹ Donald M. McKale, "Germany and the Arab Question in the First World War", *Middle Eastern Studies*, 29/2, 1993, s. 236-253.

¹²² Prof. Dr. Oskar Ritter von Niedermayer Türkistan üzerine çalışan önemli bir uzman olup asıl ününü Afganistan'da "Alman Lawrence" olarak kazanmıştır. Niedermayer Sovyetler Birliği'ndeki siyasi durumu çok iyi bilen, Türkçe, Rusça ve Farsça'ya hâkim kıymetli bir isimdir.

¹²³ PA AA: R11071, Russland No: 97b. 15 Eylül 1916.

¹²⁴ Daniel Brower, *Turkestan and the Fate of the Russian Empire*, Londra 2003, s. 1-2.

¹²⁵ Fatih Çolak, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Almanya'nın Türkistan Siyaseti (1910-1920 Yılları Arası)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, s. 197-198.

Otto Günther von Wesendonk'un von Hentig'e yazdığı raporda Kaşgar'ın Alman siyaseti için ulaşılabilir bir noktada bulunduğu belirtilmekteydi. Şark İstihbarat Birimi, Rus İslâm cemaati arasındaki önemli isimlerin bir listesini çıkararak bu hususta çalışma yürütmeyi de ihmal etmemişti.¹²⁶

17 Kasım 1917'de İstanbul'dan Saha Ordusu ve Siyaset Departmanı'na gönderilen bir yazıda Türkistan'daki İngiliz kışkırtıcılığından bahsedilerek müdahale etmek için bir bahane yaratılmaya çalışıldığının altı çiziliyordu.¹²⁷ Alman Doğu politikası şüphesiz bölgenin en önemli aktörlerinin başında gelen İngilizleri rahatsız ediyordu. Alman faaliyetlerinin Doğu İmparatorluğunu tehdit ettiğini gören İngilizler, Türkistan'daki yeni duruma ilişkin yoğun bir çalışmaya giriştiler.

Alman ve İngilizlerin Türkistan'a yönelik planlarında 1920'lere kadar bağımsızlığını koruyan Buhara Devleti'nin çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Buhara Hanlığı'nın hükümdarı Alim Han, politikası gereği bir süre Rusya'ya bağlılığını korumuş fakat daha sonra Rus-Buhara ilişkilerinin seyri değişmiştir. Alim Han'ın Sovyet birliklerinin Buhara'dan çekilmesini talep etmesiyle ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır.¹²⁸ Diğer taraftan Batı Türkistan'a ilişkin herhangi bir bilgi alamayan İngilizler iki keşif operasyonu yürürlüğe koymuşlardı. Operasyonlardan biri Çin'de Kaşgar bölgesine, diğeri ise Kuzey İran'daki Meşhed'de başlamıştı. Mart 1918'de İngiliz Hükümeti bu misyonları Türkistan'ın geniş bölgelerinde görevlendirmişti.

Mart 1918'de Şeyh Abdürreşid İbrahim, Türkistan halklarının ulusal kurtuluş mücadelesine yardımcı olmak için en güvenilir Tatar savaş esirlerini Rusya'ya gönderme teklifiyle Alman Genelkurmay Saha Ordusu'nun Siyasi Departmanına başvurdu. Rusya'da Müslüman Milletler Merkez Konseyi üyesi olan Osman Tokumbet, Eylül 1918'de Müslüman meselesine ilişkin bir memorandum hazırladı. Muhtırada

¹²⁶ PA-AA: R 11072, Russland No: 97b.

¹²⁷ PA-AA: R 11072, Russland No: 97b. 17 Kasım 1917 tarihli rapor; Ayrıca Bkz. MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın 24 Ekim 1941 tarihli Türkistan Hakkındaki Muhtırası: "İngilizler son yüzyılda Rusya'nın Orta Asya'yı fethetme planlarına müdahale etmek istedi. Çarlık İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra İngiltere bunu Türkistan asilerini (Basmacılar) bağımsızlığa kavuşma çabalarında desteklemek için bir fırsat olarak gördü ve isyancıların liderleriyle müzakerelere girdi. İngiltere'den gelen çabaları için desteğe güveniyorlardı, çünkü Büyük Britanya'nın Hindistan'ın etrafına taş döşemeyi genişletmek istediğini biliyorlardı. Şu anda Büyük Britanya, apronunu Batıdan Alman baskısı ile Kafkasya'ya ve Hindistan'a kadar genişletmiştir. Hindistan'ın kapılarında Ruslara tahammül edilemez. İngiltere de Rusya'nın çöküşünü bekliyor, ancak boş durmayacak ve nasıl davranacağını bilecek. İran üzerinden SSCB'ye bağlantı, yakın zamana kadar Rusya'dan ayrılmaya çalışılan Türkistan üzerinden de gerçekleşiyor. İngiltere'nin Hindistan'a ilerleyişini tamamlamak için Türkistan'ı işgal etme yoluna gitmesi çok muhtemel. Bunu yaparken, SSCB'deki kaosu bahane olarak kullanmak, ortaya çıkan özgürlük çabalarını destekleyecektir." 14 Kasım 1941, BArch, NS 43/40.

¹²⁸ Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*, Londra & New York 2005, s. 216.

halihazırda Almanya'da 40.000 Türk-Tatar mahkûmun olduğunu ve kanaatine göre bunlar arasında kardeşlerinin kurtuluşuna katılmak isteyen 10.000 gönüllünün yer aldığını belirtti. Ayrıca savaş esirlerinin Sovyet Rusya'ya geri gönderilmesi konusunda bir anlaşmanın olması durumunda, gönüllülerin bir askeri birlik tesis etmek için Türkiye'ye nakledilmesini de önerdi. Ancak Alman yetkililer Müslüman savaş esirleri için bir Türk askeri birliği oluşturma planını tam olarak onaylamadı.¹²⁹

Horasan'daki İngiliz askeri ataşesi, Krasnovodsk'tan Aşkabat'a demiryolu boyunca bir ajan ağı kurma emri aldı. Bu casuslar hayati önem taşıyan demiryolu boyunca askerlerin olası hareketlerini izlemek zorundaydı. Almanların Hazar Denizi'ndeki Krasnovodsk limanına çıkma durumu gerçekleşirse, askerlerini doğrudan Afgan sınırına taşıyabilecek ve ardından Britanya Hindistan'ını tehdit edebileceklerdi. Bu ihtiyati tedbirlerin yanı sıra sahada Türkistan'daki İngiliz etki alanının genişlemesini destekleyen uzmanlar da görev yaptı. Örneğin Meşed'deki ateşe, Londra'ya Bolşeviklerin modern toplarla donatılmış sadece 10.000 kişilik bir kuvvet tarafından Türkistan'dan çıkarılabileceği mesajını gönderdi. Ancak Londra sabır çağrısında bulundu, çünkü Almanların ve Osmanlıların Hazar Denizi'nde böyle bir operasyon gerçekleştiremeyecekleri bekleniyordu. Almanların 1918'deki ilerlemeleri nedeniyle İngilizler, İttifak güçlerinin Hazar Denizi'ni en erken 1919 baharında geçebilecekleri sonucuna vardı. İngiliz temsilcileri, Amu Derya'nın kuzeyindeki Rus İç Savaşı'na müdahale etmeme emrini aldılar. Bu durum olası operasyonların alanını daralttı.¹³⁰

21 Haziran 1918 tarihli Taşkent'ten yazılan bir rapor, Türkistan'ın durumunu detaylarıyla ortaya koymaktaydı. Türkistan coğrafyasının siyasi durumu ve yerel halk hakkında çok sayıda malumatın yer aldığı raporda, Türkistan halkının bağımsızlık çabaları ve Türkistan'ın Sovyet merkezî hükûmetine karşı konumu hakkında yetkililere ayrıntılı bilgi verilmişti.¹³¹ Haziran 1918'den itibaren Türkistan'ı bir Alman ajan ağıyla kapsayacak bir plan yürürlüğe konuldu. Bu haber örgütünün temeli, haber merkezinde yapılan bir toplantıyla atıldı. Alman işadamı Epp, Müslüman işadamı Jauscheff, von Wesendonck, von Hülsen, Sarre ve Cosack da toplantıda hazır bulundu. Acil olarak belirlenen casusluk organizasyonuna göre Almanlar, mümkün olan en kısa sürede faaliyete geçmek için Stockholm'deki Hint Devrim Komitesi ile çalışacaktı. Alman sivil

¹²⁹ Gulzhaukhar Kokebayeva, "The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century", *Bilig*, 76, 2016, s. 121.

¹³⁰ D. X. Noack, "Continuing the Great Game: Turkestan as a German Objective in World War I", s. 237-238.

¹³¹ PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. 21 Haziran 1918 tarihli rapor.

ve askeri makamlarıyla birlikte çalışan bu Hint ağı, Buhara şehrini, Türkistan'daki milliyetçi bir merkez olduğu için en uygun yer olarak önerdi. Buhara, hâlâ bağımsız olan bir emirliğin başkentiydi ve aynı zamanda Bolşevik güçlere başarıyla karşı çıkan bir hükümdar tarafından yönetiliyordu. Diğer taraftan Buhara'da büyük bir Hint ticaret kolonisi de yaşıyordu. Ayrıca Buhara, İngiliz ajitasyonuna karşı koymak ve nihayetinde yerel nüfusu Alman İmparatorluğu'na kazandırmak için bir propaganda merkezi olarak uygundu. Türkistan'ın Krasnovodsk, Aşkabat, Hive, Taşkent ve Andican gibi büyük şehirleri, casusluk örgütünün diğer üsleri olarak kabul edildi.¹³²

1918 yılının ortaları Almanlara yeni olanaklar sunmuştu. Afganistan'daki eski Alman misyonuna başkanlık eden Oskar von Niedermayer¹³³ Türkistan için bir strateji ortaya koydu. Rus İmparatorluğu'nun dağılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasi boşluk, Almanların Türkistan'da lider pozisyon elde etmesi için bir fırsattı. Bu nedenle Niedermayer muhtırasında söz konusu hususun altını çizerek Türkistan halkıyla iş birliği fırsatının kaçırılmaması gerektiği üzerinde durdu. Bu başarılabilirdi takdirde İngilizlerin Asya politikası da ciddi bir yara alabilirdi. Niedermayer muhtırasında, savaşta etnografik olarak tüm ülkeler için özgürlük ve bağımsızlıklarını elde etme ve koruma ilkesini desteklediklerini belirtmiştir. Diğer taraftan uzun zamandır İngiliz ve Rusların Asya halkları arasında farklılık yaratarak onların birleşmelerini engellediğini de hatırlatmıştır.¹³⁴

Teğmen Albert Zimmermann-Bredel'in 2 Temmuz 1918 tarihinde Taşkent'ten göndermiş olduğu rapor dikkat çekicidir. Raporunda İngilizlerin halk arasındaki faaliyetlerinden bahseden Zimmermann-Bredel, Buhara'daki koşulların Türkistan'ın geri kalanıyla aynı olduğunu vurgulayarak ekseriyetin Alman yanlısı olduğunu altını çizmektedir. Diğer taraftan İslâm partilerinin Türkistan halkını tek çatı altında birleştirmeye çalıştığını da notlarına eklemektedir.¹³⁵

7 Ağustos 1918'de Rusya Müslümanları Merkez Konseyi üyeleri Tokumbet ve Muzaffer Beyler, Türk halklarının ulusal kurtuluş mücadelesinde yardım bulmak amacıyla Alman Dışişleri Bakanlığı'na başvurdu. Mektuplarında, Türkistan'da ve Türk

¹³² Franziska Torma, *Turkestan-Expeditionen. Zur Kulturgeschichte Deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930)*, Bielefeld 2011, s. 136-137.

¹³³ William Maley, "Civil-military Interaction in Afghanistan: The Case of Germany", *Reconstructing Afghanistan: Civil-military Experiences in Comparative Perspective*, ed. William Maley, Susanne Schmeidl, Londra & New York 2015, s. 98.

¹³⁴ PA-AA: R 11071, Russland No: 97b. 10.05.1918 tarihli Oskar von Niedermayer'in muhtırası.

¹³⁵ PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. Albert Zimmermann-Bredel'in 2 Temmuz 1918 tarihinde Taşkent'ten göndermiş olduğu rapor.

halklarının yaşadığı diğer bölgelerde kurulan ulusal hükümetin bir tanımını verdiler. Yazılarında belirttiklerine göre Finlandiya, Polonya ve Ukrayna halkı bağımsızlık ve özgürlük kazandıysa Türk halklarının da özgürlük hakkı olmalıydı. Ekim 1918’de eski Türkistan Özerkliğinin liderlerinden S. Lapin, tıbbi tedavi bahanesiyle Almanya’ya geldi. 2 Ekim 1918’de S. Lapin, Alman Şarkiyat Enstitüsü’ne Türkistan’daki siyasi durum hakkında bir rapor sundu. Bolşeviklerin Türkistan’daki politikasını analiz ederken şunları söyledi: “*Temel soru, Türkistan’ın kendi kaderini tayin etme sorununun çözülmediğidir. Türkistan Bolşevizm’den, Çekoslovak Kolordusu’ndan ve İngilizlerden kurtulursa bir Alman himayesi söz konusu olabilir. Almanya Türkiye’nin müttefikidir ve Türkistan her zaman Türkiye’ye odaklanmıştır.*”¹³⁶ Görüldüğü üzere Türk halklarının umutları Osmanlı ile ilgiliydi ve bu amaçla beklentileri de Osmanlı’nın müttefiki olarak Almanya’ya yönelmişti.

Alman Silahlı Kuvvetleri’nde de benzer fikirler kendini göstermişti. İngiliz sömürgeciliğine darbe vurmaya amaçlayan bu plan ve tasarımlarda Türkistan üzerine yoğunlaşan detaylar bulunmaktaydı. Özellikle Türkistan’a Konsolos ve temsilciler göndermek suretiyle bir istihbarat ağı tesis edilmesi konusu önem taşımaktaydı. Ağustos 1918’de Alman Genelkurmay Başkanı Paul von Hindenburg “*Konsolos Operasyonu*” adı verilen planı kabul etti.¹³⁷ Bu harekât planları Türkistan’da izlenecek Alman politikaları konusunda çeşitli kademelerden gelen teklif ve önerileri de beraberinde getirdi. Genelkurmay Başkanlığınca yapılan toplantılarda katılımcılar, hedefleri için küçük misyonların yeterli olmadığı konusunda anlaştılar. Yetkililer, merkezi güçlerin müdahalesi durumunda daha büyük bir birlik getirmeleri gerektiğinin farkındaydılar. Kullanılacak askerler, eski savaş esirleri tarafından sahada takviye edileceklerdi. Brest-Litovsk Barış Antlaşması’ndan sonra çok sayıda asker serbest bırakılsa da çoğu eve dönme şansı bulamamıştı. Bunlardan bazıları Kızıl Ordu’ya alınmış ve diğerleri de zanaatkar olarak çalışmıştı. Alman Genelkurmay’ının öngörülen yeni planı, önce Kafkasya petrol endüstrisinin merkezi olan Bakü’nün alınması ve ikinci olarak ele geçirilen gemilerle Hazar Denizi’nin diğer yakasına iniş yapmaktı. İlk adım olarak bir Alman sivil, keşif amacıyla Taşkent’e gönderilecekti.¹³⁸ Her ne kadar planlar

¹³⁶ G. Kokebayeva, “The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century”, s. 122.

¹³⁷ PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. Saha Ordusundan Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 27 Ağustos 1918 tarihli yazı.

¹³⁸ PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. Türkistan ve Türkistan’ın kuzey ve kuzeybatısındaki Tatar bölgelerine dair 5 Eylül 1918’de Berlin’de yapılan toplantıya ilişkin not.

hazırlanmış olsa da I. Dünya savaşı bölgeye Alman askerleri ayak basmadan sona erecekti.

Diğer taraftan İngilizlerin de Türkistan üzerindeki girişimleri devam ediyordu. Özellikle İngiliz istihbaratı, ajanları vasıtasıyla bölgede geniş ölçüde etkinlik kurmaya çalışıyordu. İngiliz Dışişleri'nde Türkistan'a müdahaleyi savunan güçlü bir kesim de bulunmaktaydı. Bu nüfuzlu grup, yerli halkın İngilizlerin müdahalesine karşı olumlu bir reaksiyon göstereceğini savunmaktaydı. Moskova'daki Büyükelçi Kont Wilhelm von Mirbach'ın görüşüne göre “*Türkistan'ın geleceğin pamuk ülkesi olduğunun*” farkına varılmıştı.¹³⁹

F. M. Bailey ve P. T. Etherton gibi askerî misyon şefleri başta olmak üzere pek çok misyon Türkistan coğrafyasında faaliyet yürütmüştür. Bu misyonların temel görevi Türkistan'daki İngiliz çıkarlarını temin etmek, Türkistan'ın ekonomik ve askeri durumu hakkında bilgi toplamaktır. İngiliz yönetimi özellikle pamuk hususunda oldukça hassas davranmış ve bölgedeki pamuk yetiştiriciliği konusunda titiz çalışmalar yürütmüştür. Diğer taraftan İngilizler, Alman ve Türk etkisinin bölgeye yansımaları noktasında istihbarat çalışmalarına ağırlık vermiştir.¹⁴⁰

Bolşevik karşıtı hareketleri destekleyerek Türkistan'da İngiliz hâkimiyetinin tesis edilmesi, İngiliz siyasetinin gündeminde olan bir mevzu idi. Bu doğrultuda alınan karar gereği Türkistan'daki operasyonları yürütecek merkezler teşkil edilerek 1918'de General Malleson misyon şefliğine atandı. Bu kapsamda sadece Rus değil, aynı zamanda Asya'daki Türk ve Alman nüfuz alanlarına karşı da mücadele edildi. Bolşevik rejimin karşısında yer alan muhalif hareketlere askeri ve ekonomik yardımlar yapıldı. Diğer taraftan İran'ın kuzey bölgelerinden yardım alınacaktı. Bununla birlikte Türkistan'da kukla bir hükümet kurmak isteyen İngilizlerin bu misyonu başarı sağlayamadı.¹⁴¹ Sovyetler'in bölgede giderek ağırlık kazanmaları ve I. Dünya Savaşı'nın nihayete ermesi, politikalarda önemli değişimlere neden oldu. İngilizler bölgeden çekilmek zorunda bırakıldı ve Türkistan Hanlıkları üzerindeki siyasi nüfuz çabaları da sonuçsuz kaldı. Bir diğer ifadeyle İngilizler Türkistan siyasetinden yenilgi ile ayrıldılar.

¹³⁹ Werner Zürer, “Die Britische Intervention in Transkaspien 1918/1919”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 23, 1975, s. 351.

¹⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. L. P. Morris, “British Secret Missions in Turkestan, 1918-19”, *Journal of Contemporary History*, 12/2, 1977, s. 363-79.

¹⁴¹ Wilfrid Malleson, “The British Military Mission to Turkestan 1918-20”, *Journal of the Royal Central Asian Society*, IX/II, 1922, s. 96-106.

Alman-İngiliz rekabeti dışında bölgeye yönelik politikalarda Rusya engeli ciddi anlamda bir sorun oluşturmaktaydı. Almanya'nın Türkistan'da her şeyden önce Bolşevik dehşetine son verecek ve ardından Türkistan'ın yeniden organizasyonunda görev alacak dost bir güç olarak görüldüğü, H. Wohlbrück imzalı raporda altı çizili satırlarla ifade edilmiştir.¹⁴² Moskova'daki Alman maslahatgüzarları, Hive Hanı İsfendiyar Bahadır'ın Alman yardımı için bir talep gönderdiğini Berlin'e bildirdi. Han, ülkesinin Almanya ile dostane şartlarda olduğunu bildiren bir mesaj verdi ve Avrupa'ya müzakereler için bir Bakan göndermeyi teklif ederek askeri yardım istedi.¹⁴³ Ancak İsfendiyar Bey Ekim 1918'de öldürüldü. Konsolos Operasyonu gibi bir takım operasyonlar yetkili makamlarca ele alınmış olsa dahi Dışişleri Bakanlığı ve Şark İstihbarat Birimi büyük çaplı bir askeri müdahale söz konusu olduğunda gerçekçi hareket etmek durumunda kalmıştı.

Rusya'nın Pskov kentindeki Alman diplomatik temsilciliğinden 14 Eylül 1918 tarihinde yazılan ve "*Rus Asyası ve Volga'dan Haberler*" başlığını taşıyan Askeri ateşe imzalı raporda, Taşkent sakinlerinin Bolşeviklere karşı faaliyetlerine ve Türkistan'ın Rusya'dan ayrılma çabalarına yer verilmiştir. İlaveten halkın katılımıyla gerçekleştirilen mitingler ve komitelere seçilen temsilciler hakkında malumat verilmek suretiyle basında yer alan bilgiler de paylaşılmıştır.¹⁴⁴

Alman yetkililerin ilgilendiği bir konu da Ukrayna Hetmanlığı'nın Türkistan'a Konsololar göndermesi önerisi idi. Türkistan, Ukrayna için en yüksek ekonomik ve siyasi öneme haizdi ve büyük bir Ukraynalı azınlığa sahipti.¹⁴⁵ Birçok Alman yetkilinin düşüncesine göre Ukrayna'nın bu diplomatik hamlesi Türkistan'a bir köprü işlevi görmesi açısından önem taşımaktaydı.¹⁴⁶ Ancak Kasım 1918'de Alman birliklerinin Ukrayna'dan çekilmesiyle bu beklentiler de boşa çıktı.

Sovyetler Birliği 1919'da Türkistan topraklarını bütünüyle işgal etti. Kızıl Ordu'nun Türkistan işgali, İngiliz ve Almanlar için Türkistan politikasının iflası anlamına geliyordu. Almanya öncelikle ekonomik yardıma ve bilimsel keşiflere bel

¹⁴² PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. H. Wohlbrück'ün raporu (26 Ağustos 1918 tarihinde alındı).

¹⁴³ PA-AA: R 11072, Russland No: 97b. Rietzler'den Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 ve 19 Temmuz 1918 tarihli raporlar.

¹⁴⁴ PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. 14 Eylül 1918 tarihli Askeri Ateşe raporu.

¹⁴⁵ PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. 10 Ekim 1918 tarihli Baden Şansölyesine telgraf.

¹⁴⁶ Joseph Healy, *Central Europe in flux: Germany, Poland and Ukraine, 1918-1922*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Glasgow, Department of Central and Eastern European Studies, Glasgow 2003, s. 23.

bağladı. İngiltere ise ticareti bir etki aracı olarak kullandı ve yerel muhalefeti destekleme yoluna başvurdu.

1.5.4. Alman İmparatorluğu'nun Türkistan'a Yönelik İktisadî Politikası

Türkistan'ın ekonomik açıdan sahip olduğu önem hiç şüphe yok ki Alman makamlarının dikkatini çekmiştir. Türkistan bölgesi bilhassa pamukçuluk açısından ciddi bir potansiyele sahipti. Bu nedenle de Almanya'nın Türkistan'a yönelik ekonomik çıkarlarının başında önemli bir ticari meta olarak gördükleri pamuk gelmekteydi.¹⁴⁷ Bu kapsamda Alman makamları Türkistan'daki ekonomik duruma ilişkin çok sayıda çalışma yapmış ve çeşitli kanallar vasıtasıyla raporlar tutmuştu.

Türkistan'ın ikliminin pamuk yetiştiriciliği için uygun olduğunu¹⁴⁸ bilen Alman yetkililer; maliyeti, kendi işi ve teknolojisi sayesinde nispeten ucuza getirebildiği pamuk satın alımına büyük ilgi göstermiştir. Kolonyal-Ekonomi Komitesi Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporda Rusya Asyası'nda ücretlerin bir önceki dönemin yaklaşık % 50'sine denk gelmesi nedeniyle işlerin ucuz olacağına ve Almanya için pamuğun maliyet fiyatı üzerinde olumlu bir etki yapacağına dikkat çekiliyordu. Bu yolla Almanya'nın Amerikan pamuğuna olan bağımlılığı azalacak ve dolayısıyla Amerikan pamuğunun fiyatı üzerinde yararlı bir etki yapacaktı.¹⁴⁹ Raporda Alman pamuk kültürü inceleme deneyimlerinin yeniden Alman ekonomisine sunulması gerektiği belirtilmişti. Diğer taraftan savaştan önce bu alanda önemli başarılar sergilemiş olan Alman makine endüstrisi, yeni ve büyük bir pazara sahip olacaktı. Bu doğrultuda gerekli fonlar sağlanacak, demiryolu meselesi ile ilgili çalışmalar yapılacaktı.¹⁵⁰

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne gönderdiği ilk elçi olan Mirbach, savaş sırasında bulamadıkları pamuk, yün ve birçok maddeyi satın alması için Türkistan'a bir temsilcisini göndermişti. Türkistan'da 4 yıllık savaşın tüm pamuk ve yün ürünleri stoklar halinde toplanmıştı. Alman Elçiliği'nin temsilcisi ile stok sahiplerinin oluşturduğu temsilciler heyeti arasında görüşmeler başladı. Satıcı temsilcileri,

¹⁴⁷ Kolonyal-Ekonomi Komitesi Komisyonu (Kommission des Kolonial-Wirtschaftlichen Komitees) yetkilileri Türkistan'da Pamuk yetiştiriciliği ve tekstil endüstrisi başta olmak üzere iktisadî pek çok konuda raporlar hazırlamıştır. Konuya ilişkin muhtelif evraklar için Bkz. BArch, R 8024/25.

¹⁴⁸ BArch, R 1001/8221. "Devletin Türkistan, Trans-Hazar ve Transkafkasya'da Pamuk Kültürünü Teşvik Etme Çabaları" başlıklı rapor.

¹⁴⁹ Bu kapsamda 28 Haziran 1923 tarihli Kolonyal-Ekonomi Komitesi Pamuk Yetiştirme Komisyonu teşkil edilmiştir. Komisyon üyeleri; Friedrich Lenz, Dr. Walter Busse, Dr. Paul Fuchs, Dr. Zeller, Dr. Hahn, Dr. Ritter, Dr. Wallroth, S. Schmidt, Dr. Dampf gibi çeşitli uzmanlardan oluşuyordu. Ayrıca katılım için de Dr. Salomonsohn, Dr. Goldschmidt, Dr. Max Rosenberg, Dr. Rudolf Becker, Dr. Böhme, Dr. Pungs ve Heinrich Siegel davet edilenler arasındaydı. BArch, R 8024/25.

¹⁵⁰ BArch, R 8024/25. 1923 yılı tarihli Dr. Asmis'in raporu.

karşılarında Alman temsilciyi gördüklerinde memnuniyetle müzakerelere geçtiler. Satıcı temsilcileri düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti: “*Şimdi sizinle görüşmeye başlayabiliriz. Çünkü siz, bizim kardeşlerimiz Türkiye ile birlikte harp etmiş olan bir devletin temsilcisi olduğunuzu ispatladınız. Biz pamuklarımızı size, başkalarına satabileceğimizden daha ucuza verebiliriz. Çünkü Türkiye’nin yaptığı harp, bizim için yapılan bir harptir.*” Bu şekilde elçilik temsilcileriyle Türkistanlı temsilciler arasında anlaşmaya varıldı.¹⁵¹

29 Haziran 1918’de Bern’de yazılan raporda Amerikalılar ve İngilizlerin Türkistan’daki faaliyetlerinden bahsedilerek pamuk hasadı konusundaki çalışmaları hakkında bilgi veriliyordu.¹⁵² 2 Temmuz 1918 tarihli raporda ise Türkistan pamuğunu satın almak üzere Orenburg’a gelen ve yaptığı açıklamaya göre 50.000.000 Dolar harcayan Amerikan Konsolosu’nun yardımcısı Hadley’in girişimleri hakkında bilgiler yer almaktaydı.¹⁵³

10 Temmuz 1918’de Teğmen Albert Zimmermann-Brendel’in Taşkent’ten göndermiş olduğu ikinci rapor dikkat çekicidir. Teğmen, raporunda Buhara’daki koşullar hakkında bilgi vermiştir. Buhara Emirligi’nin yöneticilerinin Almanya’nın Buhara çıkarlarını temsil etmeye hazır olduklarını yazan Brendel, ziyaretinden olumlu mesajlar çıkardığını belirterek Buhara yönetiminin elindeki pamuğu Almanlara satmak istediğinin de altını çizmektedir. İlaveten iki yönetim arasında ticari temele dayanan dostluk ilişkileri tesis etmek için kendisinden bir Alman Konsolos gönderilmesi talebinde bulunulduğunu da eklemektedir.¹⁵⁴

Reich Meyve ve Sebze Ofisi (Reichsstelle für Obst und Gemüse Reich)’nin iki temsilcisi Oskar Schmidt-Ernsthausen ve Erich Schmidt, Reich Ofisi’nden 6 aylık bir izin alarak Türkistan, Taşkent, Semerkant, Buhara ve Afganistan’a bir gezi düzenlemişlerdi. Gezinin amacı başta Reich Sebze ve Meyve Ofisi tarafından ithal edilecek kuru üzüm, incir, meyve gibi mallar ve daha sonra koyun yünü, postlar, çeşitli gıda maddeleri ve hammaddelerin Almanya’ya ihracat seçenekleri hakkında ekonomik bir soruşturma yapmaktı.¹⁵⁵ Almanlar Türkistan coğrafyasını ekonomik olarak

¹⁵¹ T. Çağatay, *Kızıl İmperyalizm VII*, s. 60.

¹⁵² PA-AA: R 11072, Russland No: 97b. 29 Haziran 1918 tarihli rapor.

¹⁵³ PA-AA: R 11072, Russland No: 97b. 2 Temmuz 1918 tarihli rapor.

¹⁵⁴ PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. Teğmen Albert Zimmermann-Brendel’in 10 Temmuz 1918 tarihli raporu.

¹⁵⁵ PA-AA: R 11073, Russland No: 97b. Reich Gıda Ofisi Başkanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 3 Ağustos 1918 tarihli rapor.

sömürülebilir bir alan olarak görmeye devam etse de bu girişimlerin sonucuna dair eldeki veriler yetersizdir.

Türkistan'ın Buhara, Semerkant, Taşkent, Hokand gibi büyük şehirlerinde Almanlar tarafından bina edilen toplam 62 müessese yer almaktaydı. Bunlar dışında birçok girişimci ve tüccar, işletme temsilcileri veya muhasebeci olarak çalışan çok sayıda Alman bulunmaktaydı. 1890'lardan beri Türkistan'ın muhtelif yerlerinde faal olan ve 19 ticari müessesesi bulunan Dürschmidt şirketi bu firmalar arasında öne çıkmaktaydı. 1 milyon rublelik bir sermayeye sahip Lois Salm şirketi de birçok yerde faaliyet göstermekteydi. Bu Alman kuruluşlarının ticari açıdan Alman makamları tarafından desteklendiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Krupp, Siemens ve AEG gibi dev Alman firmalarının Türkistan'da temsilcilikler açtığı da görülmektedir.¹⁵⁶

Genel itibariyle bir değerlendirme yapacak olursak I. Dünya Savaşı dâhilinde Türkistan için kapsamlı bir Alman politikasının varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir. Alman dış politikasını tayin eden yetkililer Türkistan'ın önemli bir ticari potansiyele sahip olduğunun bilincindeydiler. Almanlar, Türkistan coğrafyasında temsilcilikler ve dernekler açarak propaganda faaliyetleri yürütmüş, özellikle de Türkistan pamuğunu Almanya'ya getirmek için uğraşmışlardır. Esasen Almanların Asya'yı işgal etmek gibi bir planları olmadığı gibi buradaki temel amaç, Rus ve İngilizlere karşı nüfuz alanı oluşturmaktır. Diğer taraftan Alman diplomatlar politikalarını tayin ederken coğrafi koşulları iyi planlayamadıkları gibi Türkistan'a ilişkin kapsamlı bir bilgi ağına da sahip olamadılar. Bunun yerine Alman Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Buhara, Kaşgar ve Taşkent gibi bazı bölgelerden bilgi almakla yetindiler. Bu nedenle de Türkistan'a yönelik plan ve programlar bütüncülüğten uzak ve sadece yetersiz düzeydeki bilgilerin toplanması yoluyla uygulamaya konuldu. Yine de Almanya I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasına rağmen Türkistan politikasından vazgeçmemiştir.

1919 yılında Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması, çok ağır hükümler içermesi nedeniyle özellikle Avrupa siyaset arenası açısından bir dönüm noktası olmuştur. Almanya bu antlaşma ile bir dizi maliyetli yaptırıma maruz bırakılmıştır. Alsas-Loren'i Fransa'ya, bazı Prusya eyaletlerini Polonya'ya ve üç şehri de Belçika'ya bırakmak zorunda kalan Almanya, en fazla 100.000 kişilik bir orduya sahip olacak,

¹⁵⁶ F. Çolak, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Almanya'nın Türkistan Siyaseti (1910-1920 Yılları Arası)*, s. 110-113.

denizaltı ve uçak üretemeyecekti. Savaşın sorumluluğu yüklenen Almanya 32 milyar dolardan fazla olmak üzere ezici bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılıyordu. Diğer taraftan bu ezici borçlar tamamen ödenene kadar Fransız birlikleri Renanya'yı işgal edecekti. Versay Antlaşması hükümleri Alman halkında haklı bir öfke yaratmış ve Almanlar antlaşmanın faturasını ülkeye ihanet ettiğini düşündükleri hükümetlerine çıkarmışlardı. Antlaşmanın sonuçları zaten ekonomisi savaş sebebiyle bitik durumda olan Almanya'da açlığın baş göstermesine sebep olmuştu.¹⁵⁷ Böylece savaş döneminden kalma nefret, intikam duygularıyla karışarak Avrupa'nın atmosferini zehirlemeye başlamıştı.¹⁵⁸

Versay sonrası dönemde kendini uluslararası izolasyon içinde bulan Almanya, kaybedilen kolonilerini telafi etmek adına Türkistan üzerinde imtiyaz elde etmek için bir takım çalışmalar içine girdi. Türkistan'da doğal kaynak kullanımının etkinliği konusunda bir analiz yapmak üzere bazı uzmanlar görevlendirildi. Özel meclis üyesi Dr. Asmis'in 25 Ağustos 1923'de alınan raporu Temmuz 1923 sonunda Rus Türkistanı hakkında siyasi vaziyete dair bilgiler veriyordu. Asmis'in belirttiğine göre bu coğrafyanın öneminden kaynaklanan dış siyaset meselelerini ele almak ve buna uygun pozisyon tasarlamak için siyasi vaziyet hakkında net bilgi sahibi olunmalıydı. Raporunda sadece siyasi gelişmeleri aktarmakla kalmayan Asmis, aynı zamanda Rusya'nın coğrafi ve demografik yapısı hakkında da malumatlar vermişti. Özbek, Tacik, Türkmen ve diğer Türk boylarının İslâm dini ile ilişkileri, Bolşevizm'e yönelik reaksiyonları ve Rus Hükümeti'nin Türklere yönelik politikaları da Asmis'in raporunda aktarmış olduğu konular arasındaydı.¹⁵⁹

Dr. Asmis, Türkistan'dan Sovyetler Birliği'nin Avrupa yakasına pamuğun taşınmasını kolaylaştırmak¹⁶⁰ için tasarlanan Semirechie demiryolunun yapısı üzerine bir proje geliştireliyordu. Projenin yazarı, Türkistan'ın 26 milyon pound pamuk

¹⁵⁷ Jason P. Coy, *A Brief History of Germany*, New York 2011, s. 171-172.

¹⁵⁸ Versay Antlaşması'na dair detaylı bir analiz için bkz. A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, Londra 1964.

¹⁵⁹ PA-AA: R 86392, Russisch Zentralasien, Bd: 1. Asmis'in 25 Ağustos 1923'de alınan raporu.

¹⁶⁰ 7 Haziran 1923 tarihli Kolonyal-Ekonomi Komitesi Pamuk Yetiştirme Komisyonu'nun raporuna göre Türkistan Pamuğu yurtdışına üç farklı şekilde taşınabilirdi. 1. Orenburg-Samara-Petersburg üzerinden yapılacak taşımaydı. Bu rota 4.000 km uzunluğundaki demiryolu hattı nedeniyle ilk ve en güvenilir rotaydı. 2. Demiryolu ile Krasnovodsk'a (Hazar Denizi kıyısı), vapurla Bakü'ye, demiryolu ile Kafkasya'dan Batum (Karadeniz)'a ve oradan da deniz yoluyla devam edecekti. Yerel tahminlere göre bu rota daha ucuzdu ve sunabileceği çok imkân vardı. 3. Demiryolu ile Krasnovodsk'a ve oradan Alman vapurları ile Volga'ya kadar Marienkanal sistemi ve Petersburg üzerinden doğrudan Almanya'ya. Bu seçenekteki demiryolu hattı bu tür taşımacılık için açık ara en kısa olandı. (Yaklaşık 1.800 km). BArch, R 8024/25. 7 Haziran 1923 tarihli rapor.

üretebileceğine inanıyordu. Eylül 1923'te Dr. Asmis, Semirechie demiryolunu inşa etme önerisiyle Dış Ticaret Halk Komiseri L.B. Krasin'i aradı. Buna ek olarak özel girişimciler de inşaatı finanse edeceklerdi. Lahey'de bulunan Krölller, Türkistan'daki demiryolu inşaatına yatırım yapmaya hazır olduğunu açıkladı. Diğer taraftan Alman basını da Türkistan'ın iş birliğiyle elde edilecek ekonomik avantaj konusunu aktif olarak tartışmaya başladı. Dr. Asmis, Alman girişimcilerin pamuk endüstrisi meselesinde (özellikle sulama sistemlerinin inşası, Türkistan pamuğunu satın alma hakkı ve pazarların yaratılması) imtiyazları finanse etmeleri için Almanya'daki Sovyet Ticaret misyonuyla bağlantılar kurdu. 26 Ekim 1923'te Sovyetler Birliği Ticaret Ofisi'nden verilen yanıt beklentileri karşılamadığı gibi ekonominin millileştirilmesi politikası, Sovyet ekonomisine yabancı yatırım çekme ihtimalini de azaltmıştı.¹⁶¹ Dr. Asmis Türkistan ile Berlin arasındaki ilişkileri başlatmış, Pamuk yetiştiriciliği alanındaki deneyimlerin Rusların kullanımına sunulması gerektiğini savunmuştu.¹⁶²

Özel Meclis üyesi Georg Cleinow'un "1928 yazında Türkistan Genel Hükümeti'ndeki Siyasi Durum" hakkında yazmış olduğu 1928 yılının Eylül ortaları tarihli gizli raporu dikkat çekicidir. Raporun içeriği on iki bölümden oluşmaktadır: 1. İlk izlenimler ve resmi yönergeler, 2. Milliyetlerin gruplandırılması, 3. Ana sorunların coğrafi gruplaması, 4. Çarların Orta Asya'daki politikası, 5. Rus yerleşimi, 6. Bolşeviklerin Türkistan'ı işgali, 7. Kırgız sorununun ortaya çıkışı, 8. Kırgız sorunu, 9. Kırgızistan ve Kazakistan sorunu, 10. Kırgız sorunu ve Çin, 11. Orta Asya'daki Pan-İslâmi imkânlarla karşı savunma, 12. Kapanış konuşmaları.¹⁶³ Georg Cleinow, 1928 yılında Türkistan'a yaptığı yolculuk sonucunda Rus Türkistanı'nı anlatan bir eser de kaleme almıştır.¹⁶⁴

Bir başka rapor da "Rus Türkistanı: Orta Asya'da Sovyet Gücünün Konuşlandırılması Üzerine Bir Çalışma" başlığını taşımaktadır. Raporda Türkistan'da İslâmın vaziyeti, Sovyetler'in Ruslaştırma siyaseti ve İslâma bakışları, Türkistan'ın Türkiye ile ilişkileri, I. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler'in Türkistan'a yönelik girişimleri ve buna karşılık halkların tepkisi, Basmacı Hareketi ve Cedidçiler, Pantürkizm, Türkistan'ın Rus ekonomisi açısından önemi ve potansiyeli, Pamuk yetiştiriciliği, demiryolu ve yolların yapımı, Kırgız sorunu ve bunun Rus-Çin ilişkileri

¹⁶¹ G. Kokebayeva, "The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century", s. 123-124.

¹⁶² BArch, R 8024/25. 7 Mayıs 1923 tarihli belge.

¹⁶³ PA-AA: R 86392, Russisch Zentralasien, Bd. 1. Georg Cleinow'un Eylül 1928 tarihli gizli raporu.

¹⁶⁴ PA-AA: R 86392, Russisch Zentralasien, Bd. 1. 26 Aralık 1928 tarihi yazı.

açısından önemi ve Bolşevik yönetiminin siyasi yapısı gibi pek çok husus yer almıştır.¹⁶⁵

Görüldüğü üzere Almanlar Weimar Cumhuriyeti döneminde dahi Türkistan'a yönelik politikalarından geri adım atmamış, sadece siyasi ve iktisadî olarak değil bilimsel anlamda da çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Almanların Türkistan'a olan ilgisi Nazi Almanyası döneminde de devam edecektir.

¹⁶⁵ PA-AA: R 86392, Russisch Zentralasien, Bd: 1. Rus Türkistanı: Orta Asya'da Sovyet Gücünün Konuşlandırılması Üzerine Bir Çalışma" başlıklı rapor.

İKİNCİ BÖLÜM

NASYONAL SOSYALİST ALMANYA

2.1. Nazi İktidarı

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versay Antlaşması, daha önce de değinildiği üzere Almanya'nın siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamda büyük yük altına girdiği bir dönemi başlatmıştır. Savaş sonrası ortaya çıkan siyasi düzende halk kitlesinin memnuniyetsizliği giderek artmış, farklı toplumsal tabakalarda büyük bir öfke patlaması kendini göstermiştir. I. Dünya Savaşı'nın bizzat içerisinde yer alan Adolf Hitler, savaş sonrası küçük bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkan milliyetçi eğilimli Alman İşçi Partisi'ne (DAP) henüz hareketin başlarında dâhil olmuştur.¹⁶⁶ Partiye katılımıyla beraber yapmış olduğu etkileyici konuşmalarla popülaritesi artan Hitler, 29 Temmuz 1921'de parti başkanlığını Anton Drexler'den devralmıştır. Böylece Nasyonal Sosyalizm, resmî parti ideolojisi haline gelmiştir.

Aksiyoner bir çalışma benimseyen Hitler, partinin Alman toplumunda karşılık bulması amacıyla çeşitli vasıtalar kullanmıştır. Bu doğrultuda 3 Ağustos 1921'de "*Jimnastik ve Spor Departmanı*" kurulmuştur. Bu organizasyonun amacı parti toplantıları ve gösterilerinde güvenliği tesis etmektir. Bu oluşum 4 Kasım 1921 tarihinde "*Hücum Kıtası*" (SA: Sturmabteilung) olarak yeniden adlandırılmıştır.¹⁶⁷

1922 yılında Almanya'daki bitmek tükenmek bilmeyen enflasyonlar ve Ruhr'un müttefikler tarafından istila edilmesi, Hitler'in söylevlerinin konusunu değiştirdiği gibi vatan topraklarında yabancı askerlerin bulunması karşısında aldığı tavır da onun durumunu kuvvetlendiriyordu. Bu şekilde Hitler çıkan fırtınalardan başarılı bir şekilde istifade edebiliyordu.¹⁶⁸ Nasyonal Sosyalist hareket Versay Antlaşması'nın Alman halkında yarattığı travmaya ve bu travmanın sorumlusu olarak gördükleri yöneticilere karşı bir protesto hareketi olarak başlamıştır.¹⁶⁹ Naziler bütün Almanları tek bir devlet içinde birleştirme istencini dışa vuruyorlardı. Diğer bir önemli çizgileri de Almanya ve Avusturya'nın birleşmesi inancıydı. Bu şekilde Nasyonal Sosyalizm, yeni bir dinamizm

¹⁶⁶ Kısaca DAP: Deutsche Arbeiterpartei. Daha sonra parti "*Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi*" adını alacaktır. NSDAP: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei.

¹⁶⁷ *Deutschland Erwache: The History and Development of the Nazi Party and the "Germany Awake" Standards*, by Ulric of England; assisted by Otto Spronk, San Jose 1997, s. 46-47.

¹⁶⁸ Andre Beucler, *Hitler'in Doğuşu ve Nasyonal Sosyalizm*, çev. Nüveyre İleri, İstanbul 1971, s. 150-151.

¹⁶⁹ Esasen Hitler, Versay Antlaşmasını revize etmekten ziyade milliyetçi argümanlarını meşrulaştırma gayretindeydi. Bkz. *Der Nationalsozialismus Dokumente 1933-1945*, yay. haz. Walther Hofer, Frankfurt am Main 1982, s. 210.

ve ulusal bir soluk yaratarak kitleleri kendi safına çekmeyi başarıyordu. Böylece toplumun farklı kitlelerinden destek bulan Naziler, ekonominin büyük efendilerinin de katkıları sonucu güçlerini artırmışlardı.

Hitler ve arkadaşları 8 ve 9 Kasım 1923 tarihinde Münih'te Weimar Anayasasını devirip eyalet yönetimini eline geçirmek için "*Birahane Darbesi*" adı verilen bir darbe girişiminde bulunmuşlardı. Mussolini'nin Roma Yürüyüşü'ndeki darbe girişimini modelleyen Hitler, Alman muhafazakarların, özellikle Bavyera eyaletinin lideri Gustav von Kahr'ın desteğine güvenebileceğini düşünmüştü. Plana göre I. Dünya Savaşı'nda Alman Ordusu'nun Genelkurmay Başkanı General Erich Ludendorff gibi önde gelen muhafazakarlar, Hitler'in kurmayı umduğu hükümette öncü rollere sahip olacaklardı.¹⁷⁰ Bu başarısız girişim sonucunda Hitler ve destekçileri tutuklanmış ve NSDAP ise kapatılmıştı. Hitler, Landsberg cezaevinde kaldığı tutukluluk döneminde Nasyonal Sosyalizmin İncil'i olarak kabul edilen "*Mein Kampf*" (Kavgam) isimli eserini kaleme almıştı.

1925 yılında tutukluluk hali biten Hitler, yeniden partinin başına geçerek çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Hitler bu arada NSDAP içindeki ya da dışındaki rakiplerinin onu öldürmeye çalışacaklarından endişe etmekteydi. Hapisten çıktıktan sonra korunma meselesi noktasında hızla harekete geçti ve Nisan 1925'te "*Koruma Timi*" (SS: Schutzstaffel) adı verilen bir birlik teşkil etti. Ayırt edici siyah üniformaları nedeniyle bu birlikler kısa sürede "*Kara muhafızlar*" olarak adlandırıldılar. Üniformaları, ayırt edici Nordik runeleri olarak stilize edilmiş SS harfleriyle süslendi. Sonraki dört yıl boyunca SS, gittiği her yerde Hitlerle birlikte seyahat eden küçük elit bir koruma birliği olarak dikkat çekti. Ocak 1929'da Hitler, Heinrich Himmler'i SA'ya rakip olacak bir güç olarak inşa etme talimatıyla SS'nin başına atadı. Himmler, sonraki dört yıl içinde SS'yi 52.000 adama kadar genişletti ve aynı zamanda SD¹⁷¹ adında gizli bir istihbarat örgütü de kurdu. SS, Nazilerin Almanya'da iktidarı kazanmasına ve elinde tutmasına yardımcı olacak bir iç güvenlik olarak faaliyet göstermekteydi.¹⁷²

Hitler'in 1924 ile 1926 arasında geliştirdiği yeni dinamik, Cumhuriyet'in sorunlarından yararlanmada çok daha etkiliydi. Amacı, uzun vadede devrimci değişime

¹⁷⁰ Roderick Stackelberg, Sally A. Winkle, *The Nazi Germany Sourcebook: An Anthology of Texts*, Londra & New York 2002, s. 85.

¹⁷¹ Sicherheitsdienst: Güvenlik Servisi

¹⁷² Tim Ripley, *Hitler's Praetorians: The History of the Waffen-SS, 1925-1945*, Spellmount, Staplehurst 2004, s. 16-17.

başvururken anayasal süreç yoluyla iktidarı aramaktı. Aynı zamanda sınıf farklılıklarını aşmak için birkaç genel politika daha kullandı. Bunlardan en önemlisi I. Dünya Savaşı'na atfen “*arkadan bıçaklanma*” parolasıyla milliyetçi bir saldırıya dayanıyordu. Diğer bir politika ise “*Lebensraum*” (Yaşam alanı) aracılığıyla Alman genişlemesi ihtiyacına vurgu yapıyordu.

20 Mayıs 1928'deki Reichstag seçim sonuçları, Hitler ve NSDAP açısından önemli bir sınavdı. Otuz iki partinin yer aldığı listede çoğu parti belirli çıkar gruplarını temsil ediyordu. Seçimde kazananlar Sol partiler oldu. Hem SPD¹⁷³ hem de KPD¹⁷⁴, nin oy oranları ciddi anlamda yükselmişti. En ciddi kayıplara ise Alman Milliyetçileri (DNVP) uğramıştı. Küçük partiler ve hizip grupları Aralık 1924'te aldıklarının iki katı kadar oy toplamışlardı. Yüzde 2,6 oy alan NSDAP meclisten on iki koltuk elde edebilmişti. Yani 1924 seçimleri ile kıyaslandığında seçmen tabanını kaybetmişti. Diğer taraftan Naziler Berlin'deki oylarının yüzde 1.57'sini elde edebilmişlerdi. NSDAP'ın 1,742 oyu, sol partilerin toplam 163,429 oyu karşısında kaybolup gitmişti.¹⁷⁵

Siyaset ve toplum sahnesinde yaşanan gelişmeler, radikal aşırı eğilimlerin giderek güç kazanması için mükemmel sera koşullarıydı. Almanya'nın yeniden doğuşuna dair mistik bir inanca sahip nefret söylemleriyle beslenen, komplo ve sloganlarla güçlenen, propaganda ve karizmayı kitleleri harekete geçirme doğrultusunda mükemmel bir yetenekle dizayn eden mesihçi bir liderin doğuşu için gereken zaman gelmişti.¹⁷⁶ Tüm bu ideolojik çerçeve ve propaganda çabaları, NSDAP'ın lokomotif sloganı olan “*Deutschland, erwache*” (Almanya, uyan) ifadesinde kendini bulmuştu.

Atlantik'teki olaylar kısa süre sonra Hitler'in ve NSDAP'ın kaderini değiştirdi. Ekim ve Kasım 1929'daki Wall Street borsa çöküşü, tüm dünyada hızla ekonomik kriz dalgaları yarattı. Bunalımın şiddetli yılları Weimar sistemin yaşadığı krizlere katkıda bulundu. Toplumun güçlü kesimleri Cumhuriyetten giderek yüz çevirdi ve Nazilerin geleceğini tam olarak görememekle beraber sistemin değişmesini arzuladılar. Zaten Naziler, “*Kasım Hükümeti*” olarak aşağıladıkları Weimar Cumhuriyeti'nin hükümet sistemi ile doğrudan kavga halindeydiler. Nazilerin düşüncesine göre bu Cumhuriyet, en kötü hükümet biçimini ifade ediyordu. Çünkü gereğinden fazla partinin varlığı, felç edici bir bölünmeye yol açıyordu ve bunun sorumlusu da Weimar Cumhuriyeti idi.

¹⁷³ SPD: Almanya Sosyal Demokrat Partisi.

¹⁷⁴ KPD: Almanya Komünist Partisi.

¹⁷⁵ Ian Kershaw, *Hitler 1889-1936: Hubris*, çev. Zarife Biliz, İstanbul 2007, s. 323.

¹⁷⁶ Paddy Ashdown, *Nein: Hitler'in Muhafifleri (1935-1944)*, çev. Yunus Sağır, İstanbul 2020, s. 21.

Ekonomik buhranın etkisiyle çok geçmeden milyonlar işsiz kaldı ve Almanya'nın para biriminin değeri dibe vurdu. Ekim 1929'da 1,6 milyon işsiz vardı. Şubat 1932'de bu rakam 6,12 milyona yükseldi. Büyük buhran, Nasyonal Sosyalistlerin kazanımlarını hızlandırarak Hitler'e aradığı şansı verdi ve kendisini Almanya'nın yeni mesihi olarak resmetmesine yardım etti. Artık NSDAP'ın Weimar Cumhuriyeti'nde nüfusun tüm kesimlerine hitap edebilen tek parti olduğu gerçeği yavaş yavaş ortaya çıkıyordu.

Nasyonal Sosyalizmin siyasal temel bulmasında şüphesiz ki ekonomik bunalım ve büyük bölümü işsizliğin pençesindeki halk yığınları etkili olmuştu. Bilhassa liderlerinin sorunlara bir çözüm üretmedeki yetersizliğinden bıkkın olan işçi toplulukları karşısında Nazi hareketi belirli bir temel bulmuştu. Özetle denilebilir ki Nasyonal Sosyalizmi iktidara taşıyan siyasal konjonktür, ekonomik konjonktürden ayrı tasavvur edilemezdi.¹⁷⁷

1930 seçimlerindeki ezici Nazi zaferi savaşın sonundan itibaren görülen milliyetçi hareketlenmenin toparlayıcı etkisini göstermektedir. Kuvvetli bir milliyetçilik anlayışı ile Sosyalizmin bir sentezi olan Nasyonal Sosyalizm düşüncesi Alman seçmenlerde karşılık bulmuştu. Ekonomik buhran 1931 ve 1932'de derinleşince NSDAP'ın “*ekmek ve iş*” sloganı kendilerine olan desteği daha da artırmıştı. Naziler böylece birkaç yıl içerisinde dinamik bir halk partisi haline gelerek toplumun her sosyal tabakasından destek bulmuşlardı. NSDAP sadece Sosyal Demokrat cenah açısından değil üst ve orta sınıf arasında da en popüler parti haline gelmişti. NSDAP Eylül 1930'da almış olduğu oyları 1932 Reichstag seçimlerinde ikiye katlamayı başardı. 1932 baharında Hitler ile Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg'un yarıştıkları Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde NSDAP önemli bir başarı kaydetti. Hindenburg seçimlerden zaferle çıkmasına karşın 1925 seçiminde aldığı oya nazaran ciddi bir kayıp yaşamıştı.¹⁷⁸

Almanya'nın ekonomik krizi kötüleştikçe NSDAP'ın oyları da artmaya devam etmiştir. Soldan ve sağdan sıkışan merkez partiler, siyasal aşırılıklardan herhangi birinin desteği olmadan hükümetleri kuramaz haldeydiler. Hükümetler, ekonomiyi eski haline getirmek için gerekli önlemlerin uygulanmasını engelliyordu. Almanya'nın demokrasisi ekonomik ve siyasal bir gerileme sarmalına hapsedilmişti. Cumhurbaşkanlığı

¹⁷⁷ Charles Bettelheim, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, çev. Kenan Somer, Ankara 1982, s. 21.

¹⁷⁸ Peter Fritzsche, “NSDAP 1919-1934: Siyasetin En Kenarından İktidara”, *Hitler Almanyası: 1933-1945*, ed. Jane Caplan, çev. İdem Erman, İstanbul 2017, s. 61-62.

seçimlerinden sonra Temmuz 1932'deki genel seçimde NSDAP, parlamento çoğunluğunu sağlayamamakla beraber en çok sandalye sayısına sahip olmayı başardı. Sonuç itibariyle Cumhurbaşkanı Hindenburg 30 Ocak 1933 tarihinde Adolf Hitler'i şansölye olarak görevlendirmiş ve Almanya'da yeni bir dönem böylece başlamıştır.

Hitler, Şansölye olarak atandıktan sonra yönetim üzerindeki etkisini giderek artırdı. O hem Reichstag'daki en büyük partinin lideriydi, hem de 1929'dan beri Almanya'ya siyasi olarak hâkim olan muhâfazakar sağın çoğunun desteğini alan bir figürdü. Nazilerin mücadelesini verdikleri bir devrimin zaferi olan bu gelişme, özellikle şu üç nokta açısından dikkate değerdir. Birincisi; Nasyonal Sosyalizm, Weimar Cumhuriyeti'nin istikrarsız ve giderek değişken bir nüfus içeren kusurlu bir yapı haline gelmiş olması bakımından şanslıydı. İkincisi; NSDAP, hayal kırıklığına uğramış seçmenlerin önemli bir kısmından destek alabilen dinamik bir hareket olarak ortaya çıkmıştı. Üçüncüsü; muhâfazakar halk, yeni dinamik hareketin kusurlu devlet yapısına nüfuz etmesini ve onu zorla açmasını sağlayan bir kanal işlevi görmüştü. Hitler'in yükselişi, doğrudan Weimar Cumhuriyeti'nin savunmasızlığına bağlıydı. Pek çok açıdan ileri bir demokrasi olmasına rağmen Cumhuriyet, siyasi olarak kusurlu ve ekonomik krize açıktı. Anayasadan kaynaklanan pratik zorluklar bulunmaktaydı. Orantılı temsil, çok sayıda parti üreterek parçalanmış grupları teşvik etti ve koalisyon hükümetlerini bunların sıklıkla taşıdıkları tüm iç anlaşmazlık potansiyeli ile kaçınılmaz hale getirdi. Bu durum Cumhuriyet tarihinin belirli noktalarında, özellikle 1921-1923 ve 1929-1931 krizleri başta olmak üzere ekonomik krizlerle daha da şiddetlendi.¹⁷⁹

Hitler 1933'ün ilk yarısındaki hamleleriyle siyasi alandaki rakiplerini ortadan kaldırarak muhalif unsurları temizledi. 14 Temmuz 1933'den itibaren siyasi partiler artık ortadan kaldırıldı. Böylece NSDAP Almanya'ya egemen tek parti haline geldi. Diğer bir dönüm noktası ise Şubat 1933'de "*Reichstag Yangını*" oldu. Alman Parlamentosu'nun yangını hadisesi, Komünistlere ve solculara yönelik sert bir politikayı da beraberinde getirdi.¹⁸⁰ Naziler, Sosyal Demokratlara karşı açıkça bir cephe almışlardı. Basılan bildirilere Reich Şansölyesi ile alay edildiği gerekçesiyle polisler el koymakta, yürüyüşler, güvenlik ve huzurun tehdit edildiği gerekçesiyle resmen yasaklanmaktaydı. Buna karşılık NSDAP'ın yürüyüşleri serbest bırakılıyordu.¹⁸¹ Hitler'in SS ve SA örgütleri yavaş yavaş resmî devlet gücüne dönüşmeye başladı.

¹⁷⁹ Stephen J. Lee, *Hitler and Nazi Germany*, Londra & New York 1998, s. 5.

¹⁸⁰ Sebastian Haffner, *Von Bismarck zu Hitler: Ein Rückblick*, Münih 1987, s. 232-233.

¹⁸¹ William Sheridan Allen, *Naziler İktidarı Nasıl Ele Geçirdi?*, çev. Zarife Biliz, İstanbul 2015, s. 236.

Herhangi bir kanun veya kurala bağılı olmayan bu güçler, rejim muhaliflerini son derece sert tedbirlerle sindirmişler ve geniş çapta tutuklama faaliyetleri yürütmüşlerdi.

Mart 1933'te “*Güçlendirme Kanunu*” (Ermächtigungsgesetz) çıkarıldı. Burjuva partileri, dört yılla sınırlı ve daha sonra iki kez uzatılan Nazi yönetiminin resmî yasal temeli olacak olan Yetkilendirme Yasasını onayladılar. Bu karar aynı zamanda 30 Ocak'tan bu yana sürdürülen siyasi çizgiden önemli bir sapma anlamına gelmekle beraber hukukun üstünlüğü de askıya alınmıştı.¹⁸² Reichstag, kendisinin ortadan kaldırılmasından oybirliğiyle sorumlu oldu ve yeni rejime yasallık görünümü verdi. Böylece Üçüncü Reich dönemi başladı.¹⁸³ Almanya'nın 1806'ya kadar içinde bulunduğu devlet yapısı açıkça “*Alman Halkının Kutsal Roma İmparatorluğu (Reich)*” ismini taşımaktaydı. Burada geçen kutsal kelimesi duygusal veya süsleyici bir lakattan ziyade bu devletin sadece dünyevî bir nizâm kurmayıp öte dünyayı da nizâm altına aldığıın ifadesiydi. Hitler bir kutsal Cermen Reich'ı kurarken, bu yeni inşasında eski Reich'in ihtişamlı parıltısını da kullanmaktaydı.¹⁸⁴

Hitler'in gücünü artırmasına rağmen yine de önünde bazı engeller bulunmaktaydı. Hücum Kıtası olarak bilinen SA'ların lideri Ernst Röhm ile Hitler'in arasında SA'nın temel rolü konusunda bir muhalefetin olduğu dikkat çekmekteydi. Röhm, silahlı parti ordusuyla Alman ordusu Reichswehr'in aynı konuma getirilmesi çağrısında bulundu. Ancak Hitler bu durum karşısında Reichswehr lehine tavır aldı ve SA'nın rahatsız edici muhalefetinden kurtulmaya karar verdi. Tarihte “*Uzun Bıçaklar Gecesi*” ya da “*Sinekkuşu Operasyonu*” şeklinde anılan tasfiye hareketi, 30 Haziran-3 Temmuz 1934 tarihleri arasında Röhm da dâhil olmak üzere üst düzey SA liderleri'nin Gestapo ve SS tarafından ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı. Bu eylem sırasında rejimin kurtulmak istediği birçok siyasi muhalif ve rakip de öldürüldü. Tasfiye hareketi sırasında Hitler, kendisini bir anlamda Alman halkının yüksek mahkeme lordu ilan etti.

¹⁸² Hans Mommsen, “Der Reichstagsbrand und Seine Politischen Folgen”, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 12, 1964, s. 401.

¹⁸³ Üçüncü Reich kavramı Hitler'e veya başka bir Nasyonal Sosyalist'e ait bir kavram değildir. Ortaçağ'ın Mesihçi radikal teologlarında, özellikle de Fiorelli Joachim'de bu kavrama rastlanmaktadır. Bu düşünceye göre, babanın ya da oğlun krallığı üçüncü krallık (Reich) veya kutsal ruhun krallığı takip edecekti. Üç krallığın birbirini takip etmesi düşüncesi, Avrupa tarih felsefesinin bir ögesi haline geldi. XX. yüzyılda üç krallıkla ilgili şu tasarımlar kabul görmüştü: Alman Halkının Kutsal Roma İmparatorluğu, Bismarck Krallığı ve onun yıkılışından sonra da öncelikle halkçı-milliyetçi gruplar ve muhafazakar devrim destekçileri arasında yayılma gösteren, ırkın ruhundan doğacak bir Üçüncü Reich ümidi. Birçok radikal sağcı kimse gibi Hitler de çekinceyle yaklaştığı bu kavramı devraldı ve Eylül 1933'de Nasyonal Sosyalist devletin Üçüncü Reich'ı cisimleştirdiğini ilan etti. 1939 yılında Goebbels'in başında bulunduğu Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı bir genelge ile bu kavramın resmî kullanımını men etmiştir. Bkz. Victor Klemperer, *LTI: Nasyonal Sosyalizmin Dili*, çev. Tanıl Bora, İstanbul 2018, s. 325-326.

¹⁸⁴ V. Klemperer, *LTI: Nasyonal Sosyalizmin Dili*, s. 134-135.

Yargının en yüksek makamının yasadışı bir şekilde gasp edilmesiyle kuvvetler ayrılığı ilkesinin son kalıntıları da ortadan kayboldu.¹⁸⁵

Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg'un 2 Ağustos 1934 tarihindeki ölümüyle Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık makamını kendi şahsında birleştiren Hitler, 19 Ağustos 1934'teki referandumda Alman halkı tarafından ezici çoğunlukla desteklendi.¹⁸⁶ Böylece devlet başkanlığı Hitler'in şahsında ve "Führer" ünvanıyla temsil edilir duruma gelmişti. Artık Adolf Hitler Almanya'nın tartışılmaz tek hâkimi konumuna yükselmişti.

NSDAP'ı aşırı uçtaki ideolojilerini dikkate almayarak veya alternatif partilerden bıktıkları için çok sayıda insan desteklemekteydi. Bununla birlikte Hitler iktidara geldiğinde partinin ideolojik karakteri büyük bir hızla açığa çıkmıştır. Yönetimin ilerleyen yıllarında Joseph Goebbels'in başında bulunduğu Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı kanalıyla muazzam bir propaganda aygıtı harekete geçerek parti ideolojisine mesafeli duran kesimleri dahi bu hareketin bir parçası haline getirmiştir. Dünya Savaşı'nın yarattığı travma, Hitler'in liderliğinde Alman halkının tekrar birleşmesini ve dünya sahnesinde yeni bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nasyonal Sosyalistlerin propaganda ilkesi olan "Ein Volk, ein Reich, ein Führer" (Tek Halk, tek İmparatorluk, tek Lider) Hitler'in politikasının temelini oluşturmuştur.

Nazi iktidarı devletin kurumlarında ciddi bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Adalet sistemi, en inançlı Nazi ideolojisine sahip gruplar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Alman hukuk sisteminin merkezileşmesine ek olarak yeni mahkemelerin kurulduğu, yeni yasaların yapıldığı, bazı memurların azledildiği ve cezaların daha da sertleştiği görülmüştür. Nasyonal Sosyalist düzende yasalar karşısında eşitliğin ve mahkemelerin bağımsız bir güç olarak varlığının gittikçe azaldığı da diğer bir gerçektir. Rejim, bir taraftan hapisaneleri siyasi suçlular ve muhaliflerle doldururken, diğer taraftan SS'in yönetimindeki toplama kampları nüfuslarını artırmıştır.¹⁸⁷

Ocak 1933'te Hitler iktidara geldiğinde Almanya'da sayıları altı milyonu bulan bir işsizlik vardı. Üç yıl sonra 1936'da tam istihdam sağlandı, darlık ve kitlesel sefaletin yerini huzurlu bir refah ortamı aldı. Teknolojik ve askeri alanlarda ciddi yatırımlar

¹⁸⁵ Martin Liepach, *Nationalsozialismus und Zweiter Weltkrieg*, Freising 2001, s. 9-10.

¹⁸⁶ Ernst Rudolf Huber, "Das Staatsoberhaupt Des Deutschen Reiches", *Zeitschrift für Die gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 95/2, 1935, s. 205.

¹⁸⁷ Nikolaus Wachsmann, "Dışlama Politikası: Nazi Devletinde Baskı, 1933-1939", *Hitler Almanyası: 1933-1945*, ed. Jane Caplan, çev. İdem Erman, İstanbul 2017, s. 121-122.

yapan Hitler, Alman ekonomisini güçlendirmek için yoğun çaba gösterdi. Almanya üzerindeki Versay vesayetini ortadan kaldırmaya çalışan Hitler, Batılı güçlere fark ettirmeden gizliden gizliye silahlanma çabalarına girişti.

Hitler, Ordu hizmetlerini tesis etme ve silah tedariki programına süratle devam etti. 1 Ekim 1934'de ordu kuvvetleri 100.000'den 300.000'e çıkarılmıştı. Donanma, Versay Antlaşması'nın izin verdiği en yüksek limit 16.000 ton olmasına rağmen 26.000 tonluk iki savaş kruvazörü inşa etmeye başlamıştı. Diğer taraftan Hermann Göring, Havacılık Bakanı sıfatıyla yeni savaş uçağı modelleri hazırlıyor, Hava Kuvvetlerini yeniden tesis ediyordu. 16 Mart 1935'te genel askerlik hizmetini zorunlu hale getiren ve on iki kolorduyla otuz altı tümenlik bir barış ordusunun tesisini öngören bir kanun çıkarıldı. Böylece yarım milyon civarı insan silahaltına alınabilecekti. Bu karar, Versay Antlaşması'nın askeri alanda koyduğu sınırların ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Bu gelişme Alman halkında adeta bir bayram havası yaratmıştı. Diğer taraftan 18 Haziran 1935'te İngilizler, Almanya'nın kendi donanmalarının üçte biri kadar donanmaya sahip olmalarını kabul ettiğinde Hitler'in eli daha da rahatlamıştı.¹⁸⁸

Hitler'in 1935 yılındaki bir başarısı da Saar bölgesinde yapılan referandum sonucunda bu bölgenin Alman topraklarına geri katılmasıydı. Versay Antlaşması bu bölgeyi Alman topraklarından ayırdığı gibi on beş yıllığına Milletler Cemiyeti'nin kontrolüne devretmiş ve kaynaklarından istifade etmek hakkını da Fransa'ya vermişti. Ocak 1935'de yapılan halk oylaması sonucu Saar seçmenlerinin yaklaşık yüzde 91'i Almanya ile birleşmek lehinde oy kullanmış, böylece Saar bölgesi Almanya'ya teslim edilmiştir.¹⁸⁹

Versay Antlaşması uyarınca Almanya ve Avusturya'nın birleşimi yasaklanmıştı. Avusturya'nın ilhakı (Anschluss) meselesi ise Hitler'in arzuladığı Büyük Alman İmparatorluğunu oluşturma çabalarının en önemli aşamasını teşkil ediyordu. Nazilerin çizmiş olduğu tabloda Avusturya bağımsızlığını zayıflatarak Anschluss'un barışçıl bir baskı şeklinde gerçekleşmesi amaçlanıyordu. Avusturya Şansölyesi Kurt Schuschnigg'in böyle bir baskıya direnmek için manevra alanı sınırlıydı. Diğer taraftan Schuschnigg'in çabaları reddetmesi halinde, doğrudan eylem tehdidi altında kabul etmek zorunda kalacağı siyasi koşulları dayatma politikası devreye girecekti. Sonuçta 12 Mart 1938'de Avusturya, Alman İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi. Hitler

¹⁸⁸ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt I, çev. Rasih Güran, İstanbul 1970, s. 444-456.

¹⁸⁹ I. Kershaw, *Hitler 1889-1936: Hubris*, s. 547-548.

kalabalığa yapmış olduğu konuşmada, sevgili vatanını Alman İmparatorluğu'yla yeniden birleştirdiği için duymuş olduğu mutluluğu dile getirdi ve sözlerine şu şekilde devam etti: *Bu göreve inandım, bunun için yaşadım ve savaştım, şimdi bunu yerine getirdiğime inanıyorum.*¹⁹⁰

Hitler'in düşüncesi Almanca konuşan nüfusun bulunduğu bölgeleri kendi topraklarına katmaktı. Bu politikanın ilk başarısı Avusturya'nın Almanya'ya ilhakı ile görülmüştü. Şimdi ise Hitler, Çekoslovakya toprakları içindeki Alman nüfusun bulunduğu Südet sorunu ile ilgilenmeye başlamıştı. Hitler'in politikası 29 Eylül 1938 günü imzalanan Münih Anlaşması'yla meyvesini verdi. İtalyan, İngiliz ve Fransız Başbakanlarının da katıldığı konferansta Südet bölgesi Almanya'ya verildi. İngilizlerin yatıştırma politikası gereği Almanlara karşı çıkmadıkları konferansta alınan bu karar Hitler için kesin bir zafer anlamına geliyordu.¹⁹¹

Ekim 1938'de Hitler, yapılan antlaşmaya dayanarak nüfusunun ekseriyetini Almanların teşkil ettiği Südet bölgesini işgal etti. Mart 1939'da Çekoslovakya'nın kalan topraklarını ele geçirdi. Batılı güçler Hitler'in yayılmacılığına savaş istemedikleri gerekçesiyle sessiz kaldılar. Bununla birlikte Hitler çok önceden planladığı kaçınılmaz savaşa yönelik hazırlıklarına hız kesmeden devam etti.

2.2. Devletin Yapısı ve Güç Odakları

Hitler'e göre temel anlayış, devletin bir amaç değil, bir araç olduğudur. Yüksek bir insan kültürünün oluşması için devlet ön şarttır, ancak doğrudan medeniyetin nedeni değildir. Aksine medeniyet yalnızca kültür yeteneğine sahip bir ırkın varlığında yatmaktadır. Yeryüzünde yüzlerce örnek devlet olabilir, ancak Aryan kültür taşıyıcısının neslinin tükenmesi durumunda, bugünün en yüksek halklarının manevi yüksekliğine karşılık gelecek hiçbir kültür olmayacaktır. Bu anlayışa göre bir devlet, yalnızca sorumlu olduğu bir ulusun yaşam koşullarını temin etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu milleti kendi varlığıyla pratik olarak canlı tutuyorsa bu devletin biçimi ne olursa olsun ona ideal devlet denilebilir.¹⁹²

Nazilerin ekonomi teorisyeni ve aynı zamanda NSDAP programını kaleme alan Gottfried Feder'in de belirttiği gibi Almanlar için temel milli ve politik doktrin, birleşme düşüncesinde yatmaktaydı. Birleşme kelimesi birlik değil, anlaşma içinde

¹⁹⁰ Alan Bullock, *Hitler: A Study in Tyranny*, New York & Evanston 1962, s. 421-433.

¹⁹¹ S. Haffner, *Von Bismarck zu Hitler: Ein Rückblick*, s. 263-264.

¹⁹² Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Münih 1943, s. 431, 435.

olmak mânâsına gelmekteydi. Alman topluluklarının iç ve dış siyaset ilkeleri üzerindeki anlaşmasıyla, uluslararası ağırlıkta, dıştan güçlü ve içten özgür bir devlet büyüyebilirdi.¹⁹³ Gottfried Feder, NSDAP'ın devlet programını açıklarken Alman tabiatına uygun devlet şeklinden bahsetmektedir. Bu şekil, en yukarıda bir noktada toplanmış hükümdar bir devlet idaresidir. Bu idare halkın seçtiği bir monarşik biçim veya başka şekil de olabilir. Feder'e göre Nasyonal Sosyalizmin devlet ve iktisat programlarının tatbikata erişmesine; Marksizm, mevcut Parlamenterizm ve bu iki unsurun da üstünde büyük ödünç verme kapitali müessesesi karşı koymaya çalışacaktır. Devlet politikasının ana prensibi ise şu şekilde ifade edilmiştir: “*Alman İmparatorluğu Almanların ana vatanıdır. Yahudilerin, Rusların (Komünistlerin), anavatan tanımayan Sosyal Demokratların, kısa veya uzun müddet Alman topraklarında yaşayan diğer bütün yabancıların değil...*”¹⁹⁴

Üçüncü Reich'teki hükümet yapısı, Almanya'nın federal anayasasının çözülmesi kadar tek partili bir devletin kurulması şeklinde yan yana gelişen iki süreç ile karakterize edilebilir. Bu sistem esas itibariyle çok kuvvetli merkezi bir gücün teminini zaruri görmektedir. Rejimin en önemli ve dikkat çeken özelliği ise Adolf Hitler'in eşsiz konumu ve ondan gelen iktidardır. Hitler, NSDAP iktidarından evvel de parti üzerinde mutlak otorite sahibi olmasına karşın partinin gündelik işlerine karışmamış, ana siyasi çizgilerle çelişmediği sürece partililerin insiyatif kullanmalarını teşvik etmiştir.

Almanya, Sovyetler Birliği tarzında sıkı yapılandırılmış bir siyasal partinin egemenliğindeki tek parti devleti değildi. NSDAP'ın ne merkez komitesi, ne de politbürosu vardı. Diğer taraftan Hitler hiçbir zaman yönetim kurulu toplantıları da yapmadı. Başka bir ifadeyle devlete hâkim olan, partiden ziyade Hitler idi. Bir parti devletinden çok bir “*Führer Devleti*” olan Üçüncü Reich, Alman toplumunu liderliği altında örgütleyebilme başarısını gösterebilmişti.¹⁹⁵

Üçüncü Reich'in en geç 1934 sonbaharından beri yazılı veya yazısız herhangi bir anayasası bulunmamaktaydı. Devletin gücünü halk karşısında sınırlayan temel hak ve özgürlükler tanınmadığı gibi, devlet mekanizmasının farklı organlarının yetkilerini birbirine karşı sınırlayan bir iç yönetmeliğe de sahip değildi. Hitler'in yarattığı statüko, müstakil güç erklerinin birbirleriyle rekabet içerisinde olduğu bir mekanizmada en

¹⁹³ Gottfried Feder, *The German State on a National and Socialist Foundation: New Approaches to the State, Finance and Economy*, 1923, s. 50.

¹⁹⁴ Gottfried Feder, *Program: Nazi Partisi Programı*, çev. Cengiz Koçal, İstanbul 1971, s. 64, 71.

¹⁹⁵ John Lukacs, *Hitler Problemi*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2020, s. 238.

tepede kendisinin yer aldığı, sınırsız ve mutlak güç özgürlüğüne sahip olduğu bir yönetimi ifade etmekteydi. Anayasal bir devletteki yetki bariyerlerinin yöneticiyi kısıtladığı bir düzen Hitler'in düşüncelerine tersti. Bu nedenle de Hitler, tek yetkili Führer olarak her türlü anayasayı yok etmişti. Hitler'e göre mutlak bir iktidar, sağlam ve işlevsel bir devlet yapılanmasında değil, dizginlenmiş bir kaos ortamında mümkündü. Bu nedenle de en başından dizginleri elinde tutmayı başardığı bir kaos egemenliğinde devleti ikame etmişti.¹⁹⁶

Bölünme ve çatışma, Hitler'in liderlik tarzının da etkisiyle devletin yapısının başat parçaları olarak ortaya çıkmıştır. Sayısız iktidar sahiplerinin yetki ve sorumluluk alanlarına ilişkin birbirleriyle mücadelesi dikkat çeken bir husustur. Diğer taraftan parlamenter demokrasinin ortadan kaldırılması bakanlıkları güçlendirmişti fakat yönetimi tutarlı bir bütün olarak sağlamlaştırmamıştı. Bunun yerine her bakanlığın kendine bağlı idari hiyerarşisinin oluşturduğu bir polikrasi halinde güç dengeleri bozulmuştu. Goebbels'in tanımıyla örgütlü kaos, birbiriyle rekabet içinde olan kişi ve kurumların kendi iddialarının meşruiyeti için son kararı Hitler'e bırakması sonucu Hitler'in pozisyonu sağlamlaşmıştı.¹⁹⁷ Nazi Devleti'nin temel sorununun, kendisini işleyen bir siyasi sistem olarak yeniden üretememesi olduğu açıktı. Biçimsel anlamda, devletin yeniden üretiminin, kurucu kurumları veya aygıtları arasındaki ilişkilerin sürekli olarak yeniden müzakere edilmesi süreci şeklinde ele alınması gerekmektedir.¹⁹⁸

Rakip hiyerarşiler, rakip kurumlar, belirsiz emir komuta zincirleri, sorumlulukların tekrarlanması, bilginin isteksizce bir araya getirilmesi ve koordinasyon için yetersiz mekanizma, Üçüncü Reich'daki hükümetin en bilinen resmini oluşturan idari tutarsızlığın tipik belirtileriydi. Nazi rejimi bunu rasyonel otoriter bir bürokrasi ile irrasyonel totaliter bir siyasi hareket arasındaki bir çatışma alanı olarak görmekteydi.

Savaş yılları, devlet içerisinde görülen çatışma kültürünün hızlanmasına ve gerçek niteliğinin ortaya çıkmasına neden oldu. Alınan kararlar birbiriyle çatışan tutarsız yönleri de beraberinde açığa çıkarıyordu. Savaş döneminde özellikle Hitler'e ulaşabilen şahısların çabaları sonucu "*Hitler Kararnameleri*" kendini gösteriyordu. Bu kararlar tutarlı bir karar alma sürecinden ziyade kişi ve kurumların nüfuzları sonucu ve çoğu zaman masa başı sohbetlerinde alınıyordu. Diğer taraftan Goebbels'in Propaganda

¹⁹⁶ Sebastian Haffner, *Hitler Üzerine Notlar*, çev. Hulki Demirel, İstanbul 2019, s. 69.

¹⁹⁷ Jeremy Noakes, "Hitler ve Nazi Devleti: Liderlik, Hiyerarşi ve İktidar", *Hitler Almanyası: 1933-1945*, ed. Jane Caplan, çev. İdem Erman, İstanbul 2017, s. 81-54.

¹⁹⁸ Jane Caplan, "Bureaucracy, Politics and the National Socialist State", *The Shaping of the Nazi State*, ed. Peter D. Stachura, Londra & New York 1978, s. 250-251.

Bakanlığı ve Ribbentrop'un Dışişleri Bakanlığı ayrıcalıklı konumunu sürdürüyordu. Rejimin radikal bekçisi olan SS teşkilatı da görev ve sorumluluk alanlarını artırarak güçlü bir konum elde etmişti. Özellikle giderek artan bir askeri fonksiyona sahip olan SS, OKW'ye¹⁹⁹ karşı potansiyel bir tehdit olarak belirmişti.

Belirtmek gerekir ki Hitler'in planları gerçekten uç noktaydı ve bu nedenle iş arkadaşlarıyla olan ilişkileri sürekli bir saklambaç ve entrika oyunuydu. Sovyet lideri Stalin, korku ve dehşetle hüküm sürmesine karşın Hitler, iş arkadaşlarını ikna etmeye, daha doğrusu dikkatlerini dağıtmaya çalışmıştır. Hitler bunu başaramadığı zamanlar, en fazla yetkililerin güçlerini ellerinden almıştır.²⁰⁰ Hitler, yönetimi altındaki birimlere benzer görev ve sorumluluklar yükleyerek emirlerini genellikle yalnızca ana hatlarıyla bildiriyordu. Bu durum tabiatıyla iç çatışmaları körüklemekte ve yetkili makamlar arasında bir kaos meydana getirmekteydi. İdari anlaşmazlıklar tahammül edilemeyecek noktaya geldiği zaman Hitler çözüme yönelik adımını o anda atıyordu.

İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere Hitler Almanyası'nın Türkistan'a yönelik politikalarının kendi içinde birçok çelişkiyi barındırmasının en önemli nedenleri arasında da açıklamaya çalıştığımız dinamikler yatmaktaydı. Emperyalist ideolojik gelenek kendi başına etkili bir politika için yeterli bir temel olmadığı gibi, Nazi devletinde görülen çatışma kültürü, hem politik hedefler hem de onları takip eden kurumlar arasında çözülemez çatışmalar yaratmıştı.

2. 3. Nasyonal Sosyalizm İdeolojisi

Nazi ideolojisi, birçoğu birbiriyle temelde tutarsız ve birkaçı orijinal olan siyasi kavramların bir parçasıydı. Bu, partinin Şubat 1920'deki 25 maddelik programı, Hitler'in *Mein Kampf*'ı, 1930 ve 1932'deki Nazi politikasına ilişkin kapsamlı bildirimler ve sonraki yıllara tarihlenen çeşitli ifadeler gibi Nasyonal Sosyalizmin resmi ve pragmatik ifadeleri için dahi geçerliydi. Programdaki vurgular, siyasi duruma ve parti liderliğinin yapısına bağlı olarak zamanla değişti. Özellikle 1933'ten önce Nazi ideolojik birikimi bir mıknaş gibiydi, yani parti liderliğinin radikal-muhafazakâr duygularına yakınlığı olan veya Nazilerin destek çekmede yararlı olabileceğini düşündüğü her türlü ideolojik materyali kendine çekiyordu. Nazi ideolojisinin heterojen

¹⁹⁹ Oberkommando der Wehrmacht (OKW): Wehrmacht Yüksek Komutanlığı. Alman Silahlı Kuvvetlerinin yapısı hakkında detaylı bilgiler için bkz. Philippe Masson, *Die Deutsche Armee: Geschichte der Wehrmacht 1935-1945*, Münih 1996.

²⁰⁰ Stefan Kley, *Hitler, Ribbentrop und die Entfesselung des Zweiten Weltkriegs*, Paderborn 1996, s. 343.

karacterinin nedeni, NSDAP'ın alışılmadık derecede geniş bir sosyal sınıf, kanaat grubu ve diğer siyasi örgütler yelpazesine hitap etme arzusuuydu.

Hitler'e göre kan ve toprak ile özdeşleştirilen, her zaman var olan Cermen ırkı orijinaldi ve aynı zamanda sonsuza kadar da gençti.²⁰¹ Eşsiz ve üstün bir halk olarak Almanlar, kendilerini yabancı kan ve değerlere karşı gerekli olan her yolla savunma hakkına sahipti.²⁰² Nazilerin ideoloğu olarak tanımlanan Alfred Rosenberg'in yazmış olduğu "20. Yüzyılın Miti" (Der Mythos des 20. Jahrhunderts) Nazi düşüncesine bir anlamda teorik bir temel oluşturmaya çalışmıştı. Esasen temel oluşturulmaya çalışılan Nasyonal Sosyalizm, Alman kültür ve siyasetinin eski zamanlardan beri yaygın olarak var olan önyargı ve varsayımların güncellenmiş versiyonlarının bir sentezi durumundaydı.²⁰³

Nasyonal Sosyalizm düşüncesi, her ne kadar Hitler icat etmemiş olsa da Nasyonalizm ve enternasyonal karakterde olan Sosyalizm gibi iki büyük hareketin uzlaşabileceğini görmüştü ve Hitler'e göre bu evlilikte baskın olan taraf milliyetçilikti. Diğer taraftan Hitler, bu milliyetçiliğin Sosyalist olması gerektiğini de düşünüyordu. Milliyetçi ve Sosyalist Almanya düşüncesi 1920'li dönemde de muhafazakar siyasetçilerin dile getirdikleri bir ihtiyaçtı.

Nasyonal Sosyalizm, mülkiyet hakkını reddeden Marksizmin en büyük düşmanıydı. Köyü, milli devletin ana unsuru olarak gören bu anlayış, aynı zamanda uluslararası Marksist fikirlerin, köylüyü vergi ve faizcilikle ezen ve mülkünü bu yolla elde eden kapitalizmin karşıtı durumundaydı.²⁰⁴ Nasyonal Sosyalizm, Yahudi düşmanlığı adına Marksizm düşmanlığına yüklenerek, İtalyan faşizminden farklı bir şekilde diğer faşist cereyanların ekseriyetiyle uyuşuyordu. Diğer taraftan Aryan ırk kuramını temel almak suretiyle milliyetçiliği geliştirip, ırksal temizlik düsturu doğrultusunda Komünizmin dünya merkezi olan Rusya'yı yıkma düşüncesi önem kazanıyordu. Nasyonal Sosyalistler ihtiyaç duydukları yaşam koşullarını sağlayacaklarını ileri sürmekle diğer tüm faşist hareketlerin de ötesine geçiyorlardı. Bu anlayış, sınıfsız bir toplum vaadi yerine ırksal ideolojiye göre dizayn edilmiş bir kastlar

²⁰¹ Leon Poliakov, *The Aryan Myth: A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*, Londra 1974, s. 104.

²⁰² George M. Fredrickson, *Racism: A Short History*, Princeton 2002, s. 92.

²⁰³ Richard J. Evans, "Nazi İdeolojisinin Ortaya Çıkışı", *Hitler Almanyası: 1933-1945*, ed. Jane Caplan, çev. İdem Erman, İstanbul 2017, s. 25.

²⁰⁴ G. Feder, *Program: Nazi Partisi Programı*, s. 23.

toplumunu öngörüyordu. Ernst Nolte'ye göre Nasyonal Sosyalizm böylece radikal faşizm biçiminde beliriyordu.²⁰⁵

Almanya'da emperyalizmin siyasi bir ideoloji olarak gelişmesinin doruk noktası Nazi döneminde gerçekleşti. Nazi liderliğinin ekseriyeti, heterojen emperyalist unsurları da dâhil olmak üzere tüm Nazi programının siyasi eylem için doğru bir rehber ve destek isteme aracı olduğuna kesin bir şekilde inandıklarından, emperyalist politikaları daha geniş ve tam anlamıyla uygulamaya çalıştılar. Bu çabalar önceki herhangi bir Alman Hükümeti'nin yaptığından daha sistematik bir şekilde kendini göstermişti.

2.3.1. Nazi Irk Teorisinde Türk Halkları ve Untermensch (Aşağı Irk) Nazariyesi

Hitler'in düşüncesine göre doğa, zayıf bir yaratığın kuvvetli ile çiftleşmesini istemediği gibi, üstün bir ırkın aşağı bir ırkla karışmasını da istemiyordu. Aryanların kanı alt halklarla karıştırıldığında sonuç olarak kültür taşıyıcısının sonu endişe verici bir netlikle kendini gösteriyordu.²⁰⁶ Bu görüşe göre, 85 milyondan fazla insandan oluşan Alman ırksal topluluğu, sayıları Avrupa'da yaşanabilir alanın dar sınırları nedeniyle başka hiçbir ülkede karşılanamayacak kadar sıkı bir ırksal çekirdek oluşturuyordu.

Nasyonal Sosyalist teori açısından bütün tarihsel hadiselerin arkasındaki güç; sınıflar, dinler ya da devletler değil, sadece uluslar ve ırklardır. Dünya tarihindeki bütün hadiseler, ırkların mevcudiyetlerini sürdürme içgüdülerinin ifadesinden ibarettir. Devlet, prensip olarak amaca giden yolda bir araçtır ve amaç olarak insanların ırksal mevcudiyetinin korunmasını görev bilir. Nasyonal Sosyalist düşünceye göre yaşamak isteyen, kavgayı göze almalıdır. Uluslar veya ırklar arasındaki mücadele tabiatıyla savaş biçiminde kendini göstermektedir. En yüce ırk, efendi ulus olarak görevlendirilmiş olmalıdır.²⁰⁷

Nazi ideolojisine göre Aryan ırka mensup olan Almanlar, dünyanın efendileri konumundaydı. Bu nedenle tüm diğer ırklar Almanlardan aşağı konumdaydı. Özellikle Asya halkları bu ideolojiye göre yarı barbar ve düşük değerde insan kitlesini temsil etmekteydi. Bu nedenle de anti-semitizm'e benzer bir kategoriye sokulan etnik gruplar, Nazi ırkçılığı'nın doğrudan hedefinde bulunmaktaydı.

²⁰⁵ Ernst Nolte, *Faşist Hareketler*, çev. Halim İnal, İstanbul 1980, s. 183-184. Bu arada radikal sağdaki bütün rejimlere faşist sıfatı yüklemeye ilişkin solcu pratiği'nin hatalı olduğunu belirtmekte fayda vardır.

²⁰⁶ A. Hitler, *Mein Kampf*, s. 313.

²⁰⁷ S. Haffner, *Hitler Üzerine Notlar*, s. 109-111.

Nasyonal Sosyalist ideoloji, Sovyet halklarının çoğunu Aryanlara kıyasla tıpkı Yahudilerde olduğu şekilde “*Untermensch*” (aşağı ırk) olarak görmekteydi. Yalnızca Baltık milletleri bu kategorinin dışında bulunuyorlardı. Çünkü onların Almanlaştırılması mümkündü. Ticarete olan eğilimlerinden dolayı Ermenilerin biyolojik olarak Yahudilerle karıştığı ifade ediliyordu. Diğer taraftan Gürcüler Aryan ırk mensubu bir halk olarak tanımlandıklarından Kafkasya’da üstün bir statüye sahiptiler.²⁰⁸ Nazilerin programı, rakiplerinkinden apayrı bir medya dizisi aracılığıyla sunulduğu için gerçekten daha farklı görünüyordu. Nazi ideolojisinin partiye destek sağlamada bu kadar başarılı olmasının nedenlerinden biri de programının ardındaki fikir birliği yapısının merkezi kavramlar etrafında inşa edilmiş olmasıydı.²⁰⁹

28 Ekim 1925’te NSDAP toplantısında yaptığı konuşmada Hitler, o zamanlar Almanya’ya karşı bu savaşı planlayanların sadece organize bir dünya gücü olduğunu vurguluyordu. Hitlere göre I. Dünya Savaşı propagandası Alman halkını sistematik olarak “*Hunlar, barbarlar, çocuk kasapları ve kadın tacizcileri*” olarak etiketlemişti.²¹⁰ Görülüyor ki Nazi düşüncesine göre Türklerin ataları olan Hunlar; pejoratif bir anlam taşıyan ve diğer suçlayıcı ifadelerle aynı kapsamda kullanılan bir tabirdi. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı’nın gerçekleri bu ideolojinin bir noktada tadil edilmesini zorunlu kılmıştı. Özellikle Rus Savaşı’nın ilerleyen aşamalarında Türkistanın dev insan kaynağını Alman saflarında istihdam edebilmek için farklı politikalar yürürlüğe konulmuştu. Bu doğrultuda Türk halklarının Alman müttefiği olarak değerlendirilmesi bir anlamda balans ayarı olarak dikkat çekmekteydi.

Alman antropolog ve SS görevlisi Bruno Beger ile antropolog ve ırk biyoloğu Wolfgang Abel, Sovyetler Birliği’nin her köşesinden 40.000’den fazla Sovyet mahkûmun ırksal açılarından incelemesini yaptı. Bu çalışmalar sırasında Nazi ırkçı düşüncesi üzerinde büyük bir etkisi olduğu bilinen, bilimsel ırkçılık ve öjeni kuramının savunucusu Hans FK Günther’in ırksal sınıflandırmaları kullanıldı. Irk tiplerinin antropolojik özellikleri konusunda çalışan Günther, Türk ırkını şöyle tanımlamaktaydı: “*İç Asya halkı olan Türkler hala Altay dilini konuşurlar, ancak fiziksel olarak, çok fazla*

²⁰⁸ Alexander R. Alexiev, “Saldırıya Uğrayan Sovyet Ulusları: İkinci Dünya Savaşı’nın Getirdiği Tecrübe”, *Stratejik Açidan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, ed. S. Enders Wimbush, çev. Yuluğ Tekin Kurat, Ankara 1988, s. 117.

²⁰⁹ Woodruff D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, New York & Oxford 1986, s. 233-234.

²¹⁰ Adolf Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Die Wiedergründung der NSDAP Februar 1925-Juni 1926*, Cilt I, der. Institut für Zeitgeschichte, Münih & Londra & New York & Paris 1992, s. 188.

Asya kanını emerek İç Asya halklarından çok farklı hale gelmişlerdir."²¹¹ Türkçe konuşan dünyada İskandinav unsurunun egemen olduğunu düşünen Günther, Mustafa Kemal Atatürk'ü de tıpkı Habsburg İmparatorları gibi karışık bir İskandinav-Dinarik ırk tipi olarak niteliyordu.²¹² Beger ve Abel, yapmış oldukları araştırmalarda Türk halklarında bir miktar kuzey kanı olduğunu doğrulamışlardı.

25 Mayıs 1940 tarihli "*Doğudaki Yabancı Irklara mensup Halkların Muamelesi Üzerine Düşünceler*" başlıklı gizli muhtıradan SS Şefi Heinrich Himmler, doğuda yaşayan yabancı ırktan gelen halklara yönelik muameleler üzerine görüşlerini belirtmiştir. Himmler, sadece Doğu nüfusunu birleştirmekle değil, onları olabildiğince çok parçaya bölmeyi de en çok ilgilendikleri şey olduğunu vurgulamıştır. Himmler'e göre bu etnik grupları sayısız küçük parçalara ayırma amacı yanında, kendi içlerinde birliğe ve büyüklüğe götürmek veya onlarda yavaş yavaş ulusal bir bilinç ve ulusal kültür uyandırmak da önemliydi. SS Şefi'nin anlayışına göre bu husus, düşüncelerinin temeli olmalıydı. "*Doğu'nun insanlık dışı halkının*" (Untermenschenvolk des Ostens) ırksal olarak değerli olanları bu kümelenmeden seçilmeli ve onların Almanya'ya getirilmek suretiyle asimile edilmesi sağlanmalıydı.²¹³

SS Eğitim Ofisi'nin 1942 yılında yayınlamış olduğu Yahudiler ve Doğu halklarının çok sayıda fotoğrafının da yer aldığı "*Der Untermensch*" isimli broşürde, Türk halklarına yönelik ırkçı bakış açısı tüm yönleriyle ortaya konulmuştur: "*Yıkım güçleri ezelden beri uzak bozkırda kümeleniyor, Attila ve Cengiz Han, Hun ordularını bir araya getiriyor; geride kıyamet, ateş, ölüm, tecavüz, cinayet ve korku bırakıyorlardı. Küçük çirkin bozkır atlarının üzerinde, sanki hayvanın bir parçasıymış gibi görünen, kürkünden büyüyen insanlık dışı ordular, insanlık dışı çığlıklarıyla Avrupa'ya inmişlerdi.*" Bir başka ifade şöyle diyordu: "*Dar gözleri heyecanla parlıyordu ve yollarına çıkan herkesi ateşe ve yıkıma götürmek için açgözlü kana susamış arzuları vardı. Ve işte yine buradalar; Hunlar, bu insanlık dışı kıymıklar, bir kâbus gerçek oldu. Nazik ve iyi olan her şeyin yüzüne yumruk atıyorlar.*"²¹⁴

Der Untermensch broşüründe savunulan ırkçı felsefe diğer pek çok yayınlarda da desteklenmişti. Barbarossa Harekâtı, yaratık olarak adlandırılan aşağı insanlara karşı

²¹¹ Hans F. K. Günther, *The Racial Elements of European History*, Port Washington, N.Y. 1970, s. 100.

²¹² Hans F. K. Günther, *Rassenkunde des Deutschen Volkes*, Münih 1939, s. 111.

²¹³ Heinrich Himmler'in 25 Mayıs 1940 tarihli "*Doğudaki Yabancı Irklara Mensup Halkların Muamelesi Üzerine Düşünceler*" başlıklı muhtırası. Doküman No: NO-1880, *Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949)*, c. XIII, Washington 1952, s. 147-150.

²¹⁴ Bkz. Ek 11. *Der Untermensch*, haz. SS-Hauptamt/Schulungsamt, Berlin 1942, s. 1-52.

Avrupa'nın savunulması şeklinde sunuldu. Böylece asil Aryan ırkı ile aşağı ırkın zıtlıkları vurgulanarak Doğu'ya yönelik politikaların meşru çerçevesinin sağlanması amaçlanmıştı.²¹⁵ Nazilerin Slav'ı Untermensch statüsüne sevk etmesi, Orta Çağ'da ortaya çıkan ve modern biçimlerini XIX. yüzyılda Avrupa milliyetçiliğinin yükselişinde üstlenen tutumlara dayanıyordu. Bu tutumlar, sözde bilimsel ırkçılığın yaygınlaşması, I. Dünya Savaşı'nın dehşeti ve Bolşevik devrimle de pekiştirilmişti.²¹⁶

Nazi ideolojisine göre Untermenschen, biyolojik olarak zararlı, ahlaki açıdan kötüydü ve Aryan halkını yok etme arzusuyla hareket ediyordu. Bu yaklaşım, onlara karşı herhangi bir cinayet eyleminin ahlaki olarak nefsi müdafaa olarak gerekçelendirilmesini, Aryanların temel yaşam hakları tarafından desteklenmesini ve ayrıca çocukların ve yaşlıların kahramanca savunması olarak yüceltilmesini gerektiriyordu. Böylesi bir temelde SS Şefi Himmler'in teşvik ettiği SS düşüncesi, soykırım eyleminin meşruiyetini temel alabileceği bir etik alanda gelişmişti.

Hitler'in düşüncesine göre Asya halkları barbar nitelikleri ile bilinmekteydi. Bu nedenle Hitler Alman olmayanların, hele ki Doğu halklarının silah taşımalarına son derece karşıydı. Bu hususla ilgili 11 Nisan 1942'de şöyle demişti: *"Yapabileceğimiz en aptalca hata, tâbi ırkların silah sahibi olmasına izin vermek olacaktır. Tarih göstermektedir ki, tebaasına silah taşıma izni veren tüm fatihler böyle yaparak kendi çöküşlerini hazırlamışlardır. Nitekim, zayıflara silah tedarikinin herhangi bir egemenliğin devrilmesi için olmazsa olmaz olduğunu söyleyecek kadar ileri gideceğim. Öyleyse yerel milis veya yerel polise sahip olmayalım. İşgal altındaki Rus topraklarında kanun ve düzenin sürdürülmesinden tek başına Alman birliklerinin sorumlu olacağı bir güçlü askeri sistem geliştirilmelidir."*²¹⁷ Hitler'e göre Asya, tedirgin edici bir insan rezervi idi. Asya'yı Uralların arkasına geri sürene kadar Avrupa'nın güvenliği asla garanti edilmeyecekti. Hitler'e göre bu hattın batısında hiçbir organize Rus Devleti'nin var olmasına izin verilmemeliydi. Çünkü bu insanlar Bolşevizm ya da Çarlık farketmeksizin doğası gereği vahşiydiler.²¹⁸

Hitler 29 Kasım 1941'de Bulgar Dışişleri Bakanı Popov'u ağırlamış ve onunla Rusya'daki korkunç koşullar ile Bolşevik ve Yahudi yöneticilerin Rus işçileri

²¹⁵ BArch, NSD 41/131.

²¹⁶ James Weingartner, "War against Subhumans: Comparisons between the German War against the Soviet Union and the American War against Japan, 1941-1945." *The Historian*, 58/3, 1996, s. 559.

²¹⁷ *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, ed. Hugh R. Trevor-Roper, New York 2000, s. 425-426.

²¹⁸ *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 40.

haklarından mahrum etmek için kullandıkları vicdansız yöntemler hakkında konuşmuştur. Sözlerinin devamında Hitler, Popov'a Rus tutukluların kaleme aldığı açıklıkla ilgili sayısız mektup okuduğunu söylemiş ve yöneticileri tarafından işkencelere maruz kaldıklarından bahsetmiştir. I. Dünya Savaşı'nda nüfusun baskın unsuru olarak iyi huylu, sarışın Ruslarla karşılaştıklarını fakat bugün onların ortadan kaybolduklarını da sözlerine eklemiştir. Hitler'in savunduğu düşünceye göre Bolşevik yönetim şeytani bir yöntemle bu Rusları giderek yok etmiş veya Sibiryaya göndermiş, Rus halkını ırksal olarak yok etmek ve Asyalılaştırmak için Moğolları da sistematik olarak Asya'dan Avrupa Rusyası'na nakletmiştir. Bununla beraber Hitler artık bu tehlike faktörlerinin aşılmış olduğuna olan inancını yinelemiştir.²¹⁹

Sovyetler Birliği'ne mensup Asyalı kavimler Nazilerce çok yanlış bir biçimde Moğol veya Tatar klasmanında değerlendirilmiştir. Doğulu Türklerin ortak adı olan Tatar terimi Almanlarca pejoratif anlamda kullanılan bir terimdi. Mart 1942'de Doğu Bakanlığı bu terimin kullanımını kaldıran ve yerine bölge halklarının esas isminin kullanılmasını öngören bir talimatnâme yayınladı. General Heygendorff'un 1 Temmuz 1943 tarihli talimatnamesinde ırksal değerlendirmeye ilgili sorular ele alınmaktaydı. Buna göre Türk halklarının Almanların gözünde ırksal açıdan değerli olduğu, kan dolaşımlarının Almanlardan çok farklı olduğu ve her iki taraf için de kan karışımının avantajlı olmadığı noktası açıkça ifade ediliyordu. Heygendorff, askerlerine bu tür soruları kendi kendilerine sormamaya dikkat etmeleri talimatı vermişti.²²⁰

Bazı üst düzey Alman yetkililer ciddi şekilde kavram karmaşası yaşayarak Tatar ve Türkleri müstakil ayrı milletler kategorisinde değerlendirmişlerdir. Kırım Türkleri'nin siyasi önderlerinden Müstecip Ülküsal, Doğu Bakanlığı'nın Personel İşleri Başkanı Reitenbach ile yapmış olduğu görüşmede Tatarların, Türk milletinin bir kolu ve Alman milletinin dostu olduklarını önemle vurgulamıştır.²²¹ Ahmet Temir, İdil Ural bölgesindeki Türk-Tatar savaş esirlerinin ziyaretinin sonucuna ilişkin hazırlamış olduğu raporda, Tatar teriminin Alman çevrelerinde sıklıkla yanlış anlaşıldığının altını çizmektedir. Temir'e göre XIII. yüzyılda Asya'daki tüm kabileler Moğollar tarafından birleştirildiğinden tüm bu halklardan "*Asyalılar, Tatarlar, Moğollar*" şeklinde

²¹⁹ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 509), s. 701-703.

²²⁰ BA-MA, RH 58/62.

²²¹ Müstecip Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, İstanbul 1976, s. 91

bahsedilmesi daha uygundu. Bununla birlikte Asya'nın her bölgesinin iyi bilindiği XX. yüzyıl dünyasında Asya ve Kafkasya halklarının Avrupa'yı işgal için birleştiğini düşünmek yanlıştı. Temir, bu halkların Bolşevizmin elinde bir araç olduğunu belirtmekle beraber asıl düşmanın Asya'da değil Moskova'da olduğunu ifade ediyordu.²²²

Nazilerin Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'in düşüncesine göre insanlar üç sınıfa ayrılmaktaydı. İlk grupta Alman ırkının başını çektiği, insanları idare etme ve yeni şeyler icat ve keşfetme yeteneğiyle yaratılmış olan insanlar bulunmaktaydı. İkinci grupta Türklerin de dâhil olduğu, yaratma ve icat etme kabiliyeti bulunmayan fakat mevcut olanları idare yoluyla sonraki nesillere aktarabilen insanlar yer almaktaydı. Mevcut şeyleri bozan ve ortadan kaldıran milletler ise son grubu oluşturmaktaydı. Bu milletler arasında Ruslar ve Yahudiler yer almaktaydı.²²³

Hitler, Wehrmacht'ın aksine Müslüman ve Hristiyan Doğu halkları arasında keskin bir ayırım yapmaktaydı. Bunu 12 Aralık 1942 tarihli bir brifingte güvenilir olduğunu düşündüğü tek unsurun saf Müslümanlar, yani gerçek Doğu halkları olduğunu ifade ederek göstermişti. Diğer taraftan OKW Başkanı Feldmareşal Keitel 1943 yılında Berghof'ta yapmış olduğu bir konuşmada şöyle diyordu:

*“Bolşevizmin en şiddetli düşmanları oldukları için onları ayırıyoruz. Tartışmanın dışında kalan tek ulusal müfreze Türk Lejyonlarıdır.”*²²⁴

Hitler'in ve OKW Başkanı Keitel'in Müslüman topluluklara yönelik güveninin birtakım nedenleri vardı. Nazi ideolojisinin İslâm'a yönelik olumlu tutumunun yanında I. Dünya Savaşı deneyimlerinin bunda etkili olduğu şüphe götürmemektedir. İlaveten savaşın yarattığı insan açığını Türkistanlılarla takviye etme, ihtiyacı savaş politikaları açısından makul bir yol olarak görülüyordu. Aynı zamanda böylesi bir Müslüman kitlenin anti-Sovyet propagandası açısından da önemi büyüktü.

Nasyonal Sosyalist ideolojinin Türk halklarına yönelik stratejisini savaş öncesi ve savaş sonrası şeklinde ayırmak doğru olacaktır. Özellikle Barbarossa Harekâtı ile başlayan süreç içerisinde askeri başarısızlıklar kendini gösterdikçe Alman yetkililer Türk halklarına yönelik politikalarını yumuşatmışlar ve onlardan tam destek sağlamaya gayret etmişlerdir. Bununla beraber Ordu ve siyaset çevresinden birçok kişinin

²²² Ahmet Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Ankara 1998, s. 247.

²²³ M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 15.

²²⁴ George Fischer, *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, Cambridge 1952, s. 183.

Türkistanlılara yönelik farklı yaklaşımları olduğu da görülmüştür. Resmî Nazi ideolojisi ile çatışan bu kişiler Türkistan halkının kazanılması ve onlarla iyi ilişkiler kurulması gerektiğini savunmuşlardır. Bununla beraber Alman politikası kendi içerisinde birçok çelişkiyi barındırmış, başta SS olmak üzere bir takım Alman çevrelerinde ırkçı düşünce kendini hissettirmeye devam etmiştir. Alman makamlarının Türkistanlılarla kurmuş oldukları ilişkiler konjektürel bir zorunluluğun sonucu olarak dikkat çekmiştir.

Nazi ırk ideolojisine göre aşağı ırkı temsil eden Asya halkları ve bu kapsamda Türkistanlıların Alman kadınlarla her türlü temasları yasak olduğundan evlilik meselesi Alman makamlarının karşılaştığı önemli bir sorun olmuştur.²²⁵ Bazı Alman yetkililer savaş esirlerinin kendi aralarında evlenmelerini kendi yasalarının muhafazası açısından bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Fakat Alman makamlarının bu konudaki müzakerelerinden bir sonuç çıkmamıştır.²²⁶ Almanların korumaya çalıştıkları, Nasyonal Sosyalist rejimin çıkardığı 15 Eylül 1935 tarihli Nürnberg Yasaları kapsamında kabul edilen “*Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasası*” (das Gesetz zum Schutz des Deutschen Blutes und der Deutschen Ehre) isimli ırkçı yasa idi. Yasa, Alman kanının başta Yahudiler olmak üzere aşağı halklara karşı korunmasını amaçlamaktaydı. Bu kapsamda evlilikler ve evlilik dışı ilişkiler yasaklanıyordu. Parti programının sadece Alman kanı taşıyan birinin vatandaş olabilmesi ve diğer herkesin “*yabancı mevzuatına göre*” misafir olması gerektiği talebi ceza hukuku alanına aktarılarak, ceza hukuku ile “*ırkın saf tutulması*” sağlanıyordu. Bu durum hiçbir şekilde yeni olmamakla beraber Alfred Rosenberg’in “*20. Yüzyıl Efsanesi*”nde temsil edilmişti.²²⁷

Nazilerin ırkçı yaklaşımları birçok önde gelen Türk temsilcisini de hedef almıştır. Türkistan istiklal mücadelesinin abide ismi Mustafa Çokayoğlu, Berlin’de bulunduğu sırada bir SS mensubu tarafından fiziksel saldırıya uğramıştı. Saldırgan SS askeri, açıklamasında aşağı insan propagandasını konu alan bir filmi izlediğini ve bunun

²²⁵ Alman Kanını Koruma Yasası çerçevesinde Alman kadınlarla evlilik yasağı, Türkistanlılar arasında çok fazla öfke yaratmıştı. BA-MA, MSG 241/2. Baymirza Hayit’in belirttiğine göre Kentscha Rasul adlı lejyoner, bir Alman kadınına tecavüz ettiği gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılmıştı. Die Kunst der Verleumdungen aus Moskau. Antwort and die “Iswestija” von Dr. Baymirza Hayit. BA-MA, MSG 241/4; Gönüllü Birlikler Generali Ernst Köstring, gönüllü askerlerin bir aile kurmaları halinde kendilerini daha fazla evlerinde hissedeceğini varsaydığı için bu konuda yoğun uğraş vermişti. BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring’in “1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya’dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem Russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)” başlıklı notları, s. 33; Azerbaycanlı Astsubay Michael İsmailov, kendisinden çocuk bekleyen 18 yaşındaki bir Alman kızla evlenmek için birliğine başvuruda bulunmuştu. BA-MA, RH 11/V/4.

²²⁶ BArch, R 6/129.

²²⁷ Lothar Gruchmann, “Blutschutzgesetz und Justiz. Zu Entstehung und Auswirkung des Nürnberger Gesetzes vom 15. September 1935”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 31/3, 1983, s. 418.

etkisiyle Çokayoğlu'na saldırdığını belirtmişti. Doğu Bakanlığı'nın resmî misafiri olması hasebiyle Çokayoğlu'ndan resmen özür dilenmişti.²²⁸

Doğu halklarına yönelik ırkçı Nazi düşüncesi doğal olarak Alman Ordusu'ndaki askerleri de etkisi altına almaktaydı. Yoğun ırkçı propagandalar sonucu Çavuş Heinz Heppermann, 17 Temmuz 1941 tarihli mektubunda “*Moğol Tatarlarından Kırgız ve Kalmuklara kadar bu karakterleri görerseniz yüz çevirirsiniz*” şeklindeki ifadeler yer vermişti.²²⁹ Aralık 1941'de II. Kolordu komutanı, askerlerine barbar düşmana karşı sadece bir savunma savaşı yaptıklarını hatırlattı: “*Önceki aylarda yaşanan savaşlar size Rus askerinin cinayet veya ihanet olsun, her türlü aşağılık eylemde bulunmaya hazır olduğunu gösterdi. Asyalı Moğol orduları Avrupa'ya, özellikle de Almanya'ya akın edip ülkeyi yerle bir etmeyi, yağmalamayı, öldürmeyi, tecavüz etmeyi başarsa ne olurdu.*”²³⁰

Diğer taraftan askerlerin ırkçı önyargıları, birçoğunu kurbanlarının kaderine tamamen kayıtsız bıraktı. Eylül 1941'de bir asker, biriminin aldığı tutukluların çoğunlukla 40 yaş üstü yaşlı erkekler ve 15 yaşındaki kadınlardan oluşması gerçeğinden pek etkilenmemiş görünüyordu. Tutukluların hepsi Moğol, Çinli, Asyalı; yani kelimenin gerçek anlamıyla bir karışım idi. İrkçı önyargılar, düşmanın apaçık ırksal aşağılığı üzerinde duruyor, iki veya üç gün asılı bırakılan düşman askerlerini gözlemlemekten memnuniyet duyuluyordu.²³¹

Ancak kısa bir zaman sonra Sovyet tutuklularının Komünist rejime karşı seferber edilme olasılığı görünüşe göre ırkçı teorilerin önüne geçti.²³² Doğu Bakanlığı'ndaki Sovyet ve Türkistan tarihi uzmanları Rus olmayanlara daha iyi bir muamele yapılması gerektiği üzerinde durdular. Türkistanlılar başta olmak üzere Türk halklarının yüksek firar oranına ve Bolşevik karşıtı eğilimlerine dikkat çeken bilim adamları, esirlerden istifade etmek gerektiğine dair baskılar yaptılar. Bu durum Türkistanlılara yönelik politika ve planları önemli ölçüde şekillendirmişti. Sovyet Doğu halklarına silah verilmesine ve bu halkların Alman saflarında mücadele etmelerine karşı

²²⁸ Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Ankara 1984, s. 50-51.

²²⁹ Martin Humburg, *Das Gesicht des Krieges: Feldpostbriefe von Wehrmachtssoldaten aus der Sowjetunion, 1941-1944*, Opladen & Wiesbaden 1998, s. 200.

²³⁰ BA-MA, RH 26-12/262. 28 Aralık 1941 tarihli evrak.

²³¹ Omer Bartov, *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*, New York & Oxford 1992, s. 158.

²³² “SSCB Sakinlerinden ilk Sovyet Birimlerinin Oluşturulması” başlıklı belgede, savaşın başlangıcında Alman Yüksek Askeri liderliği'nin Sovyetler Birliği ile çalışmak ve Komünistlere karşı mücadelede yerel güçleri kullanma niyetinde olmadığı fakat savaşın gerekliliklerinin bu kararda etkili olduğu açıkça belirtilmektedir. Bkz. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Entstehung der ersten Sowjetischen Einheiten aus Einwohnern der U.d.S.S.R.*, ZS/A-10/3.

çıkan Alman yönetimi, savaşı kazanmak adına Türkistanlıların vereceği desteğin önemli olduğunu farketmişlerdi. Bu fikirden Doğu Lejyonları ve Türkistan Lejyonu doğmuştu.

Sonuç olarak denilebilir ki, aşağı insan kampanyası başta Türkistanlılar olmak üzere Sovyet savaş esirlerine yönelik kötü muameleyi de beraberinde getirmiş ve ciddi anlamda bir reaksiyon oluşturmuştur. Nazi ideolojisinin organik bir parçası olan bu kampanyanın sonuçları sonraki bölümlerde detaylı olarak değerlendirilecektir.

2.4. Alman Hükümeti'nin Dış Politikası

Nazi programının “*güçlü emperyalist*” yönünden sorumlu olan, Hitler'in bizzat kendisiydi. Hitler'in Nazi programının dış politika yönleri üzerindeki hâkimiyeti ve Nazi rejimi altında Alman dış politikası oluşturulması süreci çoğunluk tarafından kabul edilmişti. Hitler'in çelişkilerle dolu uzun vadeli dış politika görüşünün, 1933'ten 1945'e kadar Almanya'da dış ilişkilerle ilgili en önemli kararların alınmasına temel oluşturduğu konusunda fikir birliği bulunmaktaydı. Hitler dış politika görüşünü, emperyalizmin iç siyasetteki kullanımlarını araştırarak Alman emperyalist ideolojisinin tarihsel bağlamında geliştirmişti. Emperyalizm resmi olarak Nazi ideolojisinin bir parçasıydı.

Adolf Hitler'in *Mein Kampf*¹ (Kavgam) kaleme almasından önce, dış politika fikirlerinin parti programında belirtilenler dışında net bir beyanati bulunmamaktaydı. 25 Şubat 1920 tarihinde Münih'de kamuoyuna açıklanan 25 maddelik NSDAP programının ilk üç maddesi ise şu şekildeydi:

1. Biz ısrarla, milletler kendi mukadderatlarını kendileri tâyin ederler prensibine uygun olarak bütün Almanların birleşmelerini ve Büyük Almanya'yı kurmalarını istiyoruz.

2. Biz ısrarla Versay ve St. Germain Antlaşmaları'nın kaldırılmasını ve Alman milletinin diğer milletlerle aynı haklara sahip olmalarını istiyoruz.

3. Biz ısrarla halkımızın yiyecek ihtiyacını karşılamak ve fazla halkımızın yerleşmesini sağlamak için memleket ve toprak (koloni) istiyoruz.²³³

Hitler'in siyasi manifestosu ve aynı zamanda Nasyonal Sosyalizmin İncil'i olarak bilinen Kavgam, dış politikaya dair çok önemli hususların yer aldığı bir kitaptı. Hitler, eserinde dış politika hedefi olarak şunu belirtiyordu: “*Biz Nasyonal Sosyalistler, dış politika hedefimize, yani Alman halkına bu dünyada hak ettikleri toprağı güvence*

²³³ G. Feder, *Program: Nazi Partisi Programı*, s. 33-34.

altına almak için sıkı sıkıya bağlı kalmalıyız. Ve bu eylem, kan çabasını Tanrı'nın ve Alman gelecek nesillerimizin önünde haklı kılan tek eylemdir."²³⁴

Diğer taraftan Hitler, "Doğu'ya Yöneliş veya Doğu Politikası" başlıklı bölümde Almanya ve Rusya arasındaki ilişkiyi özel bir incelemeye tabi tutmasını sağlayan iki neden olduğunu belirtmektedir:

1. Alman dış politikasının belki de en belirleyici meseleleri söz konusudur.

2. Bu mesele aynı zamanda genç Nasyonal Sosyalist hareketin açık düşünme ve doğru hareket etme konusundaki siyasi yeteneğinin de mihenk taşıdır.²³⁵

1930'ların başlarında Hitler'in genişleme programının ana hatlarının kendi zihninde net olduğu artık çoğu tarihçi tarafından genel itibariyle kabul edilmektedir. Bununla birlikte programın yön ve zamanlamasının ayrıntıları, ortaya çıkan fırsatlara bağlı olmuştur. Hitler'in Nazi emperyalist programının ilk aşaması, Almanya'nın bağımsızlığını yeniden tesis etmek ve Almanya'yı dünya politikasında mutlak söz sahibi bir güç haline getirmektir. Bu amaç, tazminatların ve uluslararası ödemelerin reddedilmesi, Milletler Cemiyeti'nden çekilme ve Versay Antlaşması'nın etkin bir şekilde reddedilmesiyle gerçekleştirilecekti.

Hitler, 27 Ocak 1932'de Düsseldorf'taki Endüstri Kulübü'nde yaptığı konuşmada Alman dış politikasına dair bazı açıklamalarda bulunmuştu. Hitler beyanatında Almanya'nın dirilişi için herhangi bir umut göremediğini belirterek, birincil gerekliliğin; sağlam, güçlü, ulusal temelli bir Alman politikasının restorasyonu olduğunu altını çizmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için on üç yıl önce Nasyonal Sosyalist hareketi kurduğunu da sözlerine eklemiştir.²³⁶

Hitler'e göre Nazi politikalarının birincil basamağı yeniden silahlanma olacaktır. Bu husus, yönetimin ekonomik toparlanma planlarında da hayati bir rol oynamıştı. Nazilerin ilgilendiği tüm siyasi merkez, sağ ve çıkar gruplarının çoğunun, bu amaçlara ulaşma ihtiyacında hemfikir olması bekleniyordu. 1936'dan sonra girilen bir diğer aşama, yaşam alanı elde etmek ve bir ekonomik otarşi rejimi oluşturmak için gerekli olan, Orta ve Doğu Avrupa üzerinde siyasi egemenliğin kurulmasıydı. Avusturya'nın ilhakı ve Çekoslovakya'nın işgali bu ikinci aşamanın fiili ilk adımları oldu. Konsensüs

²³⁴ A. Hitler, *Mein Kampf*, s. 739.

²³⁵ A. Hitler, *Mein Kampf*, s. 726.

²³⁶ R. Stackelberg, S. A. Winkle, *The Nazi Germany Sourcebook: An Anthology of Texts*, s. 112-113.

siyaseti açısından bu aşama, genişletilmiş Lebensraum ideolojik konseptine dâhil olan grupların amaçlarının gerçekleştirilmesini temsil ediyordu.

Nasyonal Sosyalizmin emperyalist politik unsurlarının doğrudan Lebensraum ideolojisinden kaynaklandığı açıktı. Hitler'in dış politikaya bakış açısı ve Alman genişlemesine ilişkin planının çerçevesi 1930'lara kadar son halini almış ve bundan sonra sadece ayrıntılı olarak değiştirilmiş gibi görünmektedir. Birçok bakımdan Lebensraum'un temel kavramları, Hitler'in genişlemeci düşüncesi ve Alman dış politikası anlayışı için bir temel oluşturmuştu. Kavgam'da ve Hitler'in İkinci kitabında Lebensraum teriminin, sık sık ulusal politikanın temel kriterlerinden birinin tanımı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hitler, dış politika hedeflerinden en önemlisini, ileri görüşlü bir mekân politikası olarak ifade etmişti. Böylelikle dünya endüstrisi, dünya ticareti politikasındaki gayretlerini terk edecek ve bunun yerine bütün gücünü Alman milletine gelecek 100 yıl için yeterli bir hayat sahası tayin etmeye yoğunlaştıracaktı. Bu düşünceye göre, bahse konu hayat sahası da ancak doğuda olabilirdi.²³⁷

Klasik anlamda Lebensraum, Hitler için Alman dış politikasının olmazsa olmazıydı. Versay'ın devrilmesinden sonra bir Alman lideri olarak Hitler'in politik gayesi buydu ve 1933'te iktidara geldikten sonra Lebensraum sorununa odaklanmaktan geri durmamıştı. Aslında Naziler, Almanya'nın komşuları üzerinde sorgusuz sualsiz ekonomik egemenlik varsayımını öne çıkaran hemen hemen tüm entegrasyon girişimlerini eşzamanlı olarak benimsedi. Hitler, jeopolitik kuramcılar ve muhafazakâr ekonomi teorisyenleri tarafından ortaya konmuş olan emperyalist ideolojik entegrasyonu temel almış, bununla birlikte kendisi ve arkadaşları süreci çok daha ileri götürmüştü.

Üçüncü Reich'in ilk çarpıcı girişimleri, Dışişleri Bakanlığı'nın istekleri ile tamamen uyumlu bir şekilde bizzat bakanlık tarafından desteklendi. Milletler Cemiyeti ile kopuş girişimini bakanlıktan sadece belirli bir hizip eleştirdi. O tarihlerde Dışişleri Bakanı olan Konstantin von Neurath, Hitler'e bu adımı atmasını tavsiye dahi etmişti. Bakanlık ile Hitler arasında dış politikaya ilişkin tek ciddi mesele Avusturya politikasıydı. Ancak burada, Sovyet politikası üzerindeki tehlikeli etkileri ile Alman-Polonya Paktına yönelik tutumda olduğu gibi, kuşkulara rağmen neredeyse hiçbir muhalefet yoktu. 1934 yılı içerisinde parti kurumlarının rekabeti Dışişleri Bakanlığı'nda kendini hissettirmeye başladı. Goebbels, Ribbentrop, Gauleiter Ernst Wilhelm Bohle ve

²³⁷ *Hitler'in İkinci Kitabı: 1928 Yılından Bir Vesika*, çev. İlhami Kaya, İstanbul 2016, s. 263-264.

Rosenberg bu alandaki anlaşmazlıkları ortaya çıkarmıştı. Hitler ile doğrudan temaslarını kullanarak ve kendi başına hareket ederek Dışişleri Bakanlığı'nın yerini alan ve ona müdahale eden Ribbentrop'un ateşli faaliyetleri bu dönemde kendini hissettirmişti.²³⁸

Yahudiliğin uluslararası komplosu nosyonu etrafında dönen Nazi ideolojisinin, tüm dış ilişkiler alanı için etkileri olduğu unutulmamalıdır. Nazi anti-semitizm'i zaman içerisinde sırasıyla Aryan ırkı ve Yahudiler tarafından temsil edilen, iyilik ve kötülük güçleri arasında bir varoluş mücadelesini ortaya koyan evrensel bir ırkçı ideoloji haline gelmişti. Nazi zihniyetine göre bu nihai mücadeleydi ve dünyadaki her devletin savaş alanı haline gelmesi kaçınılmazdı.²³⁹ Almanya'nın diğer büyük kıta güçleriyle gelecekteki ilişkileri, Almanya'nın dünyadaki konumunun nesnel doğası tarafından belirlendiği ve temelde düşmanca olduğu için, İngiltere'nin desteğini ve iş birliğini isteme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı. Evrensel dış politika olan Weltpolitik burada kendini göstermeye başladı. Hitler 1941'e kadar çeşitli kritik dönemeçlerde, İngilizlere Nazi emperyalizminin ideolojik kökenleri konusunda önemli ödünler vermeye çok daha istekli görünüyordu. Hitler'e göre İngiltere, Almanya'nın doğal müttefikiydi ve dünya her iki gücün çıkarı mevzuna gelindiğinde yeterince büyüktü. Hitler, Almanya'nın doğal olarak askeri ve kıtasal bir güç olduğunu savunuyordu. Ona göre Almanya'nın acil politik hedefleri Avrupa'da bulunuyordu. İngiltere bir deniz gücüydü ve onun çıkarları, Avrupa'daki kıtayı en verimli şekilde örgütleyebilecek hegemonik güç olan Almanya ile iyi ilişkiler içinde olmasında yatıyordu. Almanya, İngiltere'nin yardımıyla Fransa üzerinde kendini savunabilir, Orta ve Doğu Avrupa üzerinde kontrol kurabilir ve Sovyetler Birliği'ni parçalayabilirdi.

Hitler iktidara geldikten sonra iş birliği için en iyi şansın, İngiltere için tehlikeli olmayan tutarlı bir politika izleyecek kadar kararlı olmakta ve nihayetinde İngiltere tarafından tanınmasında yattığına inanıyordu. Bu nedenle Hitler, bir dizi Dışişleri Bakanlığı yetkilisi gibi 1935'teki İngiliz-Alman Deniz Anlaşması'nın, Alman politikasının erken Wilhelm dönemine kadar uzanan ana hedefine ulaşma yolunda belirleyici bir adım olduğuna inanıyordu. Sanayileşmiş İngiltere'nin materyalizmi ve onun sözde Yahudi hâkimiyetindeki ekonomisine yönelik muhafazakâr hoşnutsuzluğu

²³⁸ Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship: The Origins, Structure And Consequences of National Socialism*, New York & Washington 1970, s. 320-321.

²³⁹ Geoffrey Stoakes, "The Evolution of Hitler's Ideas on Foreign Policy 1919-1925", *The Shaping of the Nazi State*, ed. Peter D. Stachura, Londra & New York 1978, s. 24-25.

paylaşmasına rağmen bu durum; Hitler'in, İngiltere ile anlaşmanın Almanya'nın başarılı dış politika arayışında hayati bir faktör olduğuna inanmasını engellemedi.²⁴⁰

Hitler, 5 Kasım 1937'de Hossbach Protokolü olarak kayıt altına alınmış olan konuşmasında belirli hususlara açıklık getirmişti. Buna göre Alman politikası, planlamalarında İngiltere ve Fransa'yı hesaba katmak zorundaydı ve bu ülkeler Almanya'nın Avrupa'daki veya denizaşırı ülkelerdeki konumunun daha fazla güçlendirilmesine karşı çıkmaktaydı. Her iki ülke de denizaşırı Alman askeri üslerinin kurulmasının kendilerine yönelen bir tehdit olduğunun farkındaydı.²⁴¹

Nasyonal Sosyalist yönetim, savaş öncesi dönemin dış politika yönüne kasıtlı olarak bir çizgi çekmiş, Avrupa'nın güneyine ve batısına yapılan Alman göçünü durdurarak bakışını doğudaki ülkeye çevirmişti. Yeni topraklardan bahsederken akıllara yalnızca Sovyetler Birliği ve ona tâbi olan ülkeler gelmekteydi. Nazi düşüncesine göre Rus devleti, yüzyıllar boyunca üst yönetici sınıflarının Cermen çekirdeğinden yararlanmaktaydı. Onun yerine Yahudi boyunduruğu geçince devasa imparatorluk çöküşe hazır hale gelmişti. Nazilere göre Yahudi yönetiminin sonu Rusya'nın da sonu olacaktı.²⁴² Bütün bu ideolojik bakış açısı içerisinde Lebensraum'un ikinci aşamadaki başarısı, Sovyetleri yok etmek anlamına geliyordu. Diğer taraftan başka bir hedef, İngiltere'nin müdahalesi olmadan Fransa'yı tamamen mağlup etmek ve Polonya'yı ele geçirmektir. 1939'a gelindiğinde Hitler, Lebensraum'a doğru bir sonraki acil adımları atmak için Sovyetler Birliği ile bir anlaşmaya son derece istekli göründü.

Nihayet Hitler'in savaş yıllarında vardığı hüküm, Avrupa'da ne kadar küçük devlet varsa hepsinin ortadan kaldırılması gerektiğiydi. Hitler'e göre mücadelelerinin gayesi birleşik bir Avrupa teşkili olmalıydı. Çünkü onlara göre Avrupa'yı tam anlamıyla teşkilatlandırabilecek yegâne devlet Almanya idi.²⁴³

Şimdiye kadar özetlemeye çalıştığımız dış politika ilkeleri arasında Lebensraum kavramının ne kadar önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Nazilerin Lebensraum politikasına ilişkin detaylı bir analiz yapmak, konumuz açısından yerinde olacaktır.

²⁴⁰ W. D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, s. 246-247.

²⁴¹ Hossbach Memorandum, Minutes of a Conference in the Reich Chancellery, Berlin, November 5, 1937, *Avalon Project*.

²⁴² Gerd Koenen, *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und Der Osten, 1900-1945*, Münih 2005, s. 397.

²⁴³ Joseph Goebbels, *Savaş Notları*, İstanbul 1968, s. 141.

2.4.1. Lebensraum (Yaşam Alanı) Politikası

Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel, Lebensraum’u 1897’deki “*Yaşam Alanı Üzerine: Bir Biyocoğrafik Çalışma*” başlıklı makalesinde tanıtmıştır. Bununla beraber kavramın net anlamda bir tanımı yapılmamıştır. Kaydedilen tanımlar Ratzel’in çalışmalarını inceleyen bilim insanlarından gelmektedir. Bir ifadeye göre Lebensraum; canlı organizmaların geliştiği coğrafi alan olarak tanımlanmış, diğer bir tanımda ise canlıların yaratıldığı ve yok olduğu, büyüdüğü ve çoğaldığı, canlı öz ile cansız malzeme arasındaki ayrımı sağlayan, yaşamın işgal ettiği coğrafi alan olarak ifade edilmiştir.²⁴⁴

Lebensraum’un şeceresi basit bir mesele değildi. Kavram ilk olarak Darwin’in evrimsel hipotezine bir yanıt olarak formüle edildi. Daha sonra Ratzel’in biyocoğrafya ve antropocoğrafyayı sentezleme projesine dâhil edildi. Bununla birlikte, bu anlamsal değişim, Rudolf Kjellén’in devletin etnopolitiği ve jeopolitiğini bir arada tutan bir tutkal haline geldiği organik bir devlet teorisi formülasyonunda meyve vermişti.

Lebensraum düşüncesi 1890’lardan beri Alman emperyalistlerinin zihin dünyasını meşgul eden bir bileşendi. Pan-Germenler açısından Ortaçağ Germen şövalyeleri tarafından Slav topraklarının sömürgeleştirilmesini hatırlatıyordu. Böylece bu düşünce hem toprak kazanımını haklı çıkarıyor, hem de “*Volksdeutsch*” (Alman kavmi) olarak tanımlanan Reich içinde bir birlik yaratma kavramını canlı tutuyordu. Tümgeneral Karl Haushofer’in yazıları Hitler’in Lebensraum kavramı üzerinde mutlak surette etki yaratmıştı. Rusya’ya karşı yürütülecek Haçlı seferi hem Yahudi Bolşevizmi’ni ortadan kaldıracak hem de Alman İmparatorluğuna yaşam sahası kazandıracaktı.²⁴⁵

Karl Haushofer’in aynı zamanda bir akademisyen olarak ifade ettiği jeopolitik kuram ile Nasyonal Sosyalist rejim üzerinde etki yapan isimlerden biri olduğu şüphe götürmemektedir. Hitler’in Landsberg’de ünlü jeopolitikçiler Friedrich Ratzel, Rudolf Kjellén ve Karl Haushofer’in görüşlerine maruz kaldığı ve eserini dikte eden Rudolf Hess’in bunları *Mein Kampf*’ta derlediği açıktır.²⁴⁶ Haushofer daha sonraları bu fikirlerin Hitler’e Hess vasıtasıyla geldiğini de doğrulamıştır.

²⁴⁴ Alexandros Stogiannos, *The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel: Dismissing the Myth of the Ratzelian Geodeterminism*, Cham 2019, s. 59.

²⁴⁵ I. Kershaw, *Hitler 1889-1936: Hubris*, s. 256-258.

²⁴⁶ Hitler ve Hess’in kendilerine Landsberg’de getirdikleri kitaplar arasında, Ratzel’in “*Politik Coğrafya*”sı ve Clausewitz’in “*Savaş Üzerine*” adlı eseri bulunmuştur. Lebensraum emperyalizmi, muhafazakar ve radikal-muhafazakar politik düşüncenin ortak bir parçası olduğu için NSDAP’ın erken

Haushofer Lebensraum’u pratik terimlerle, bir ulusun halkına geniş alan, kaynak sağlama hakkı ve görevi olarak tanımladı. Bu tanıma göre milletler arasındaki nüfus artışında ve uluslararası güç yapısında sürekli bir sürtüşme mevcuttu, bu nedenle daha zayıf olanın pahasına genişlemek, güçlü olan devletin göreviydi. İlâveten Haushofer, devleti uluslararası bir yapı olarak değil biyolojik yasalara tâbi bir organizma olarak gördü. Belirtilen yaklaşımlar Ratzel’in “*biyo-coğrafya*” terimini özetleyen kavramların bir ifadesi niteliğindedir. Amaçlanan Lebensraum’u elde etmek için, barışçıl genişlemeye veya en açık şekilde sadece savaflara başvurulabilirdi. Bu nedenle Lebensraum terimi, teoride coğrafi ve akademik olabilirken, pratikte operasyonel bir siyasi-askeri aygıt oluşturmuştu. Her şeyden önce kavramın hem mucitleri hem de uygulayıcıları için cezbedici noktası, tam bir açgözlülük ve toprak kazanımı için sözde bilimsel bir karakter ortaya koymasıydı. Haushofer, Sovyetler Birliği’nin işgalini, yani Führer’in “*Avrasya’yı gerçeğe dönüştürme*” görevini yaratıcı ve cesurca bir girişim olarak gördü.²⁴⁷

Haushofer, Pan-Asya, Pan-Avrupa ve Pan-Afrika arasındaki tüm kara köprülerini ifade eden belirli bir jeopolitik güç tanımı yapmıştı.²⁴⁸ Yaşam alanı eksikliği, stratejistin üzerinde durduğu önemli bir husustu.²⁴⁹ Haushofer’e göre coğrafi konum, demografik “*halk baskısı ve yaşam alanı*” arasında bir orantısızlık gelişmeye başladığında özellikle ciddi bir etkiye sahipti. Haushofer, Nasyonal Sosyalist genişleme planlarının pek çok bakımdan doğal bir müttefikiydi.²⁵⁰ Dış politika ve Lebensraum ile ilgili fikirlerin özüne ulaşma noktasında bu görüşlerin kayda değer bir geçerliliği bulunmaktaydı. Haushofer bu nedenle Nasyonal Sosyalist rejimin dış politika konusundaki niyetlerinin netleşmesine büyük katkıda bulundu.²⁵¹ Diğer taraftan Almanya’nın konumunu güvence altına almak için Türkistan, Pamir, Gobi ve Tibet’in Nasyonal Sosyalistlerce işgalini savunarak Türkistan’daki kaynakların önemini Hitler’e

dönemlerinde benimsenmiş görünmektedir. Zira bu hususu dışarıda bırakmak partinin milliyetçi kimliğini sorgulatabilirdi.

²⁴⁷ Holger H. Herwig, “Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum”, *Journal of Strategic Studies*, 22/2-3, 1999, s. 218-236.

²⁴⁸ Silvia Siniscalchi, “Mitteleuropa in der Geopolitik von Karl Haushofer”, *Das Österreich der dreißiger Jahre und seine Stellung in Europa*, yay. Francesco Saverio Festa, Erich Fröschl, Tommaso La Rocca, Luigi Parente, Giusi Zanasi, Peter Lang, Frankfurt am Main 2012, s. 531.

²⁴⁹ Karl Haushofer, *Weltpolitik von Heute*, Berlin 1934, s. 55.

²⁵⁰ Dan Diner, “Grundbuch Des Planeten. Zur Geopolitik Karl Haushofers”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 32/1, 1984, s. 19, 26.

²⁵¹ Charles Kruszewski, “Germany’s Lebensraum”, *American Political Science Review*, 34/5, 1940, s. 969-970; David Thomas Murphy, “Hitler’s Geostrategist?: The Myth of Karl Haushofer and the Institut für Geopolitik”, *The Historian*, 76/1, 2014, s. 15.

ilan ettiği tartişılan bir konu olsa da Haushofer hiçbir zaman NSDAP üyesi olmadığı gibi Türkistan'daki kaynaklara dönmeyi de önermemişti.

Naziler, emperyalistler olarak uzun ve karmaşık bir ideolojik geleneğin mirasçılarıydı. 1920'lerde Naziler, Lebensraum ile endüstriyel çıkarlar arasında yeni inşa edilen köprüler ve emperyalizmi meşrulaştırmanın ve popülerleştirmenin en son araçları dâhil, Lebensraum ideolojik kümelenmesinin çoğunu benimsemişlerdi. Hitler'in kendisi de Weltpolitik yaklaşımının önemli bir kısmını, Almanya'nın genişlemesi amacı doğrultusunda genel politik şemaya dâhil etmeyi başardı. Muhtemelen Haushofer'in jeopolitiği gibi kaynaklardan türetilen, ayrıntılı bir zamansal öncelikler sistemi aracılığıyla bu farklı unsurları uzlaştırdı.²⁵²

I. Dünya Savaşı ve Weimar döneminde, Lebensraum'un yapısına ekonomik-emperyalist unsurların eklenmesi yönünde radikal sağda önemli adımlar atılmıştı. Naziler, özellikle de bizzat Hitler, bu gelişmelerin çoğundan yararlandı ve bunları ileri taşımayı başardı. Emperyalist ideolojinin Hitler öncesi Almanya'daki en ayırt edici özelliklerinden biri, onun ikili doğasıydı. İçerikteki örtüşmeye ve sık sık entegrasyon girişimlerine rağmen, Weltpolitik ve Lebensraum, 1890'ların başından Hitler dönemine kadar temelde farklı ve genellikle düşmanca ideolojiler olarak kaldı. Ancak Lebensraum ile Weltpolitik arasındaki eşitsizlik Hitler tarafından bile ortadan kaldırılmadı. Aslında bu iki terim genellikle 1930'larda Nazi dış politika sürecinde var olan genel bir gerilimin iki tarafını belirtmek için kullanılmıştı. Nazilerin yaptıkları şey, her ikisini de emperyalist planların görkemli yapısına dâhil etmekte. Sonuçta, Nasyonal siyasi eylem için temelde uzlaştırılmaz ve en az iki çerçeve içeren ideolojik bir varlık ortaya çıkmıştı.

Esasen Hitler'in 1926 yılının sonlarına kadar yaşam alanına yönelik fazla bir beyanatı bulunmamaktadır. 16 Aralık 1925'te Nasyonal Sosyalizmin "*Toplumsal Misyonu*"na ilişkin Stuttgart'taki NSDAP toplantısında eski devirlerden konu açarak halkın o tarihlerde aynı ruhla dünya hâkimiyeti peşinde koşmadığından bahsetmiştir. Hitler'e göre Ortaçağ'da Doğunun kolonizasyonunu kılıç sağlamıştı ve bu sayede insanların ekmeğe ulaşması mümkün olmuştu. Bunu temin eden de Almanlığın güç siyaseti ile ilgili olmasıydı.²⁵³

²⁵² W. D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, s. 231-232.

²⁵³ Adolf Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Die Wiedergründung der NSDAP Februar 1925-Juni 1926*, Cilt I, der. Institut für Zeitgeschichte, Münih & Londra & New York & Paris 1992, s. 240-241.

Hitler'in Kavgam'ında en sevilen kelime öncelikle "arazi" idi. Ama aynı zamanda "bir devletin arazi alanı", "yerleşim alanı", "anavatanın arazi alanı", "toprak hakkı", "bizim için gerekli toprak parçası" ve "adaletsiz toprak dağıtımı" sık sık yinelenen ifadeler olarak dikkat çekiyordu. Bu ifadeler Ratzel ve Haushofer'de de benzer şekilde bulunabilen anlatımlar olsa da burada Hitler kendi terimini tanıtmıştı.²⁵⁴ Elbette en önemlisi, Lebensraum konseptinin Nazi hareketi için cazibesiydi. Çeşitli açılardan Lebensraum, Nazilerin amaçlarına mükemmel bir şekilde uyuyordu. Bölgesel genişleme ve toprak kazanımı, politik programlarının ruhunu oldukça düzgün bir şekilde yakalamış ve bu programı, Alman ulusunun sağlıklı büyümesi için gerekli olan doğal ve organik bir zorunluluk olarak nitelendirerek meşrulaştırmıştı.

Hitler, Kavgam'da yaşam alanına ilişkin şöyle bir değerlendirmede bulunmuştu:

*"Biz Nasyonal Sosyalistler, daha da ileri gitmeliyiz. Arazi genişlemesi olmadan büyük bir millet yıkılmaya mahkûm görünüyorsa, toprak isteme hakkı bir görev haline gelebilir. Almanya ya bir dünya gücü olacak ya da hiç olmayacak. Ancak dünya gücü için ona gerekli anlamı veren büyüklüğe ve vatandaşlarına yaşam imkânları kazandıracak toprak genişliğine muhtaçtır."*²⁵⁵

Hitler, gelecekte Yahudilere karşı Doğu'da yer edinme mücadelesini görmüş ve ilan etmişti. Bunlar onun hayatı boyunca ana fikirleri oldu. Hitler için sadece Kavgam'da değil, aynı zamanda 1920'li yılların ifadelerinde de bu fikirlerin yinelenmesi, ne kadar merkezi bir konumda olduklarını kanıtlar niteliktedir. 3 Şubat 1933'te Hitler aynı çizgiyi muhafaza etmekteydi. Generallere, Silahlı Kuvvetlerin yeniden inşa edilme amacını açıklarken "Doğuda yeni yaşam alanlarının fethi ve acımasızca Almanlaşması" üzerinde itinayla durmuştu.²⁵⁶

Naziler, programlarının emperyalist yönünü güçlü bir şekilde vurgulayarak ve bunu rakiplerinin herhangi birinden daha ikna edici bir şekilde yaparak çok sayıda potansiyel uyumsuzluğu uyumlu hale getirebildiler. Nasyonal Sosyalizmin görünüşte çelişkili amaçlarının birçoğu (tam endüstriyel ve ticari istihdam arayışında köylü tarımının korunması ve yaygınlaştırılması, Alman sanayi üstünlüğünü sürdürürken Alman ırkının endüstriyel ortam yoluyla yozlaşmadan korunması, eşitlikçi bir halkın

²⁵⁴ Karl Lange, "Der Terminus 'Lebensraum' in Hitlers Mein Kampf", *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 13, 1965, s. 426.

²⁵⁵ A. Hitler, *Mein Kampf*, s. 741-742.

²⁵⁶ Adolf Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Außenpolitische Standortbestimmung nach der Reichstagswahl Juni-Juli 1928*, Cilt II A, der. Institut für Zeitgeschichte, Münih & New Providence & Londra & Paris 1995, s. XX.

eşzamanlı olarak desteklenmesi vb.) Alman halkının yeterli yaşam alanına sahip olmasıyla elde edilebilirdi.

Nazi anlayışına göre bir insanın yaşaması için ihtiyaç duyduğu ekmek, kendilerine sunulan yaşam alanı tarafından sağlanmaktadır. En azından sağlıklı bir insan, ihtiyaçlarının teminini her zaman kendi topraklarında aramaya çalışacaktır. Bu durum yüzyıllardır bir insanı doyurmayı mümkün kılmış olsa bile, başka herhangi bir durum hastalıklı ve tehlikelidir. Dünya ticareti, dünya ekonomisi, turizm vb. pek çok şey, bir insanı beslemenin geçici araçlarıdır. Bazıları takdir yetkisinin dışında olan faktörlere bağlıdır. Öte yandan bunlar bir halkın gücünün dışında yatmaktadır. Bir halkın varoluşunun en kesin temeli her zaman kendi toprakları olmuştur. Avrupa halklarının ihtiyaçları son birkaç yüzyılda, özellikle son zamanlarda o kadar artmıştır ki, her yıl en uygun durumda olabilecek Avrupa toprak verimindeki artış, büyümeye neredeyse hiç ayak uyduramamaktadır. Hitler'e göre sayıdaki artış, yalnızca yaşam alanındaki bir artışla dengelenebilirdi.²⁵⁷ Bu ilişkinin de zaman zaman kontrol edilmesi ve toprağın aleyhine olduğu ölçüde, nüfus lehine restore edilmesi gerektiği önem kazanıyordu. Ancak bunu yapmak için bir halkın silaha ihtiyacı vardı. Çünkü arazi edinimi her zaman güç kullanımıyla ilişkilendiriliyordu.

Siyasetin görevi bir halkın yaşam mücadelesini yürütmekse, bir halkın yaşam mücadelesinin de nihayetinde ilgili nüfus sayısından oluştuğunun dikkate alınması gerekiyordu. Bununla birlikte beslenme için gerekli alan miktarını güvence altına almak için tüm bu süreç önem kazanmaktaydı. İktidarın bir halk tarafından kullanılmasının ardından şu nihai tanım ortaya çıkmaktaydı: *“İç politika, bir halkın dünyevi varoluşu için yaşam mücadelesini yürütme ve halka ırksal değerleri ve sayıları biçiminde gerekli güç kullanımını verme sanatıdır. Dış politika ise bir insanın yaşam alanını büyüklük ve kalite açısından koruma sanatıdır.”*²⁵⁸

Alman dış politikasının gelecek hedefleri, ileri görüşlü bir mekansal politikaya geçmeyi amaçlıyordu. Nazilere göre önlerindeki 100 yıl için halka yeterli yaşam alanı tahsis etmek amacıyla bir yaşam biçimi planlamak için tüm güçlerinin yoğunlaştırılması esastı. Bu bölge sadece doğuda olabileceğinden, deniz gücüne bağlılık da arka planda

²⁵⁷ Adolf Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Außenpolitische Standortbestimmung nach der Reichstagswahl Juni-Juli 1928*, Cilt II A, s. 10-11.

²⁵⁸ Adolf Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Außenpolitische Standortbestimmung nach der Reichstagswahl Juni-Juli 1928*, Cilt II A, s. 19.

kalıyordu. Almanya bu doğrultuda toprak üzerinde belirleyici bir güç oluşturarak çıkarlarını yeniden savunmaya çalışacaktı.²⁵⁹

Doğu'daki alan yalnızca bir tahıl ambarı değil, aynı zamanda bir anavatan haline gelecekti. Yerleşik ülke halkı tarafından çevrenmiş şekilde, Tanrı'nın kutsal kanunlarına göre üreyen köylü nesillerinin yaratacağı yeni kan rezerveleri sayesinde yaşayan bir Doğu duvarı oluşturulacaktı.²⁶⁰ Ancak Naziler için bile Lebensraum'un çekiciliği terimin anlamsal esnekliğine bağlıydı ve Naziler bu terimi farklı ve çelişkili şekillerde kullanmışlardı. Savaşın patlak vermesinden sonra Almanya'nın Doğu Avrupa'daki işgalleri, bu amaçlar için toprakları kullanıma açmaya başladı. Bu alanlarda Lebensraum; nüfus aktarımı ve etnik temizlik ile başlayıp, ardından Alman tarımsal kolonizasyonu ve kültürel manzaraların gerçek "*Alman habitati*" (Lebensräume) olarak yeniden inşası ile devam ederek adım adım yaratılacaktı.

Doğu topraklarının yerleşimi ve idaresi için ayrıntılı bir politika olarak geliştirilen "*Genel Doğu Planı*" (Generalplan Ost), Doğu işgalleri için alansal planlar sağlamak noktasında öne çıkmaktaydı. Genel Doğu Planı'nın formülasyonu, Alman halkının daha büyük bir yönelimine ve reformuna doğru bir adımdı. Bu noktada Lebensraum'un Genel Doğu Planı bağlamında operasyonel hale getirilmesi dikkat çeken bir hususu teşkil etti. Lebensraum böylece Nazi Devleti'nin biyokrasisinin oluşumunda kilit bir unsur olarak işlev gördü. Daha doğrusu nihai çözümde zirvesine ulaşan ölüm politikası ile Alman ırkını güçlendirmeyi amaçlayan biyopolitik amaçlar arasında kavramsal bir köprü kurmayı başlandı.²⁶¹

Doğudaki Lebensraum politikasının uzun zamandır Hitler'in temel amacı olduğu doğrudur, ancak bu; onun Sovyet devletine ilişkin ideolojik düşüncesinin büyük ölçüde ayrılmaz bir parçasıydı ve Temmuz 1940'ın öncelikli askeri önerilerinde yalnızca küçük bir rol oynamıştı. Ancak 1940'ın son aylarında öne çıkarılan önemli ekonomik mülahazaların daha geniş bağlamına yerleştirildiğinde Lebensraum düşüncesini gerçekleştirmenin önemi daha da artmıştı.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki Lebensraum düşüncesi sadece Alman cephesinde ele alınan bir kavram olmayıp II. Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından hazırlanan propaganda posterlerine de konu olmuştur. Alman halkına yönelik hazırlanan

²⁵⁹ Adolf Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Außenpolitische Standortbestimmung nach der Reichstagswahl Juni-Juli 1928*, Cilt II A, s. 121-123.

²⁶⁰ Ihor Kamenetsky, *Secret Nazi Plans for Eastern Europe: A Study of Lebensraum Policies*, New York 1961, s. 49.

²⁶¹ Christian Abrahamsson, "On the genealogy of Lebensraum", *Geographica Helvetica*, 68, 2013, s. 43.

bir posterde “*Bütün ülkeleri mahvediyorlar ve buna barış diyorlar*” başlığı dikkat çekmektedir. Posterde insan ölümlerinin olduğu bir şehrin harabesinde, elinde silah ve kırbaç tutan bir Alman SS askeri resmedilmiştir. Bu manzara karşısında İngilizler “*Mücadele ettiğiniz yaşam alanı (lebensraum) burası mı?*” şeklinde bir soruyla Alman halkını muhattap almaktadır.²⁶²

2.4.2. Doğu Politikası ve Ostministerium (Doğu Bakanlığı)

Hitler Ağustos 1920’de tutmuş olduğu notlarında “*Doğuya doğru kardeşlik*” ibaresine yer vermişti. Zira bu dönemde dış politikanın hedefi İngiltere ve Fransa idi.²⁶³ Hitler’in 1928 yılına ait İkinci kitabında Alman dış politikasının biricik hedefinin Doğu’da mekân politikası olduğu açıkça ifade edilmişti.²⁶⁴

Nazi döneminde “*Doğu Araştırmaları*” adı verilen ve Doğu ile ilgili olarak Oryantalizmin yerini alan bir akademik disiplinin oluşumu göze çarpmaktadır. Nazi rejimi, sözde bilimsel ve ırkçı ideolojisiyle akademik çevre ile iş birliği yaptı ve bu durum Nazilerin Doğu vizyonunu takip etmeye ve desteklemeye istekli akademisyenler için kariyer gelişimi olasılıklarına yol açtı.²⁶⁵ Doğu’ya ilişkin Bolşevik karşıtı propagandanın bilimsel dayanağı da bulunmaktaydı. Doğrudan propaganda faaliyetine paralel olarak, propaganda sloganlarını bilimsel olarak doğrulamak ve böylece onlara daha fazla ciddiyet ve güvenilirlik kazandırmak için önde gelen aktif propagandacılarla yakın iş birliği içinde girişimlerde bulunuldu. 1934’te Alman tarihçi Werner Markert tarafından yapılan bir açıklamada bu husus net olarak ifade edilmişti:

“*Bilim için de doğuya giden yol, keşfedilmemiş topraklar için ileri karakollarda mücadele demektir. Führer’in bizler için haritalandırdığı yolun inşası için detaylı çalışmaları yapmalıyız. Bugün Doğu Avrupa çalışmalarının bilimsel ve politik görevi budur.*”²⁶⁶

Hitler, Cermen halklarının ancak Doğu’daki muazzam nüfus kitlelerine karşı birleşik bir cephe hayatta kalabilecekleri ve gelecekteki Avrupa’nın etrafında toplanacağı çekirdeği oluşturacakları kanısını taşımaktaydı. Bununla birlikte; sömürü, yerinden edilme ve bazı durumlarda fiziksel imha için alt insan olarak tasarlanan Doğu

²⁶² Mappe 30: 336. Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg, Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ).

²⁶³ I. Kershaw, *Hitler 1889-1936: Hubris*, s. 166.

²⁶⁴ *Hitler’in İkinci Kitabı: 1928 Yılından Bir Vesika*, s. 251.

²⁶⁵ Detaylı bilgi için Bkz. Michael Burleigh, *Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich*, Cambridge 1988.

²⁶⁶ Jutta Sywottek, *Mobilmachung für den totalen Krieg: Die propagandistische Vorbereitung der Deutschen Bevölkerung auf den Zweiten Weltkrieg*, Opladen 1976, s. 117.

Avrupa'nın Slav halkları açıkça boyun eğmek zorunda kalmış, bu halkların toprakları, yaşam ve yerleşim alanları ise Cermen halklarına yani Almanya'ya ayrılmıştı.²⁶⁷

Nazilerin Alman Doğu mitinin en yıkıcı unsurları etkisini kısa zamanda gösterdi. Doğu, Naziler için iki önceliğin yani anti-semitizm ve artan Lebensraum talebinin bir araya geldiği yerdi. Bu, Doğu'yu tamamen ırkçı olacak yeni bir Alman kimliği için geleceğin ülkesi yaptı. Diğer taraftan Doğu ile bağlantılı terimlerin dilbilimsel bir patlaması da yaşandı: *Doğu Savaşı (Ostkrieg)*, *Doğu Seferi (Ostfeldzug)*, *Doğu Hareketi (Osteinsatz)*, *Doğulu İşçiler (Ostarbeiter)* vb.²⁶⁸

Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'in 10 Eylül 1936'da VIII. Nasyonal Sosyalist Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada satır başları şunlardı:

*“Bolşevizm kanıtlanabileceği gibi Museviler tarafından akıl edilmiş, medeni Avrupa milletlerini ortadan kaldırmayı ve bütün ulusları kendine tâbi hale getirecek bir Uluslararası Yahudi dünya rejimi kurmayı amaçlayan kriminal bir çılgınlıktan başka bir şey değildir... Bolşevizm'e karşı mücadelemiz Sosyalizm karşıtı değil, aksine onu destekleyici bir mücadeledir. Tavrımız, saf ve gerçek bir Sosyalizmin sadece onun en değersiz ve hasta doğmuş çocuğu olan Yahudi Bolşevizmi'nin yok edilmesiyle anlaşılabilceği görüşüyle ortaya çıkmıştır.”*²⁶⁹

Barbarossa Harekâtı ile Sovyet işgali başlamadan önce bile Alman işgal politikasının başlıca ilkelerine ilişkin temel tartışmaların söz konusu olduğu bilinmektedir. Barbarossa Harekâtından önce 17 Haziran 1941'de “*İşgal Altındaki Doğu Topraklarından Sorumlu Reich Bakanlığı*” (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete) ya da kısaca “*Doğu Bakanlığı*” (Ostministerium) kuruldu ve bir ay sonra Ulusal Lider (Reichsleiter) ve aynı zamanda Nazilerin ideoloğu Alfred Rosenberg bakanlığın başına getirildi.²⁷⁰ Yeni işgal edilen Doğu toprakları, İşgal Altındaki Doğu Bölgeleri Reich Bakanı'na bağlı olacaktı. Hitler'in direktifleriyle askeri idarenin geri çekilmesi üzerine orada bir sivil idare kurulacak ve bu bölgenin tüm idaresini yönetecekti. Bakanlık, denetleme vazifesi yaparak işgal altındaki Doğu topraklarında Reich'in egemenliğini temsil edecekti.²⁷¹

²⁶⁷ Lothar Gruchmann, *Der Zweite Weltkrieg: Kriegführung und Politik*, Münih 1995, s. 211.

²⁶⁸ Vejas Gabriel Liulevicius, *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, Oxford 2009, s. 171.

²⁶⁹ Joseph Goebbels, *Gerçek Yüzüyle Komünizm ve Teori ve Pratikte Bolşevizm*, çev. Zehra Köroğlu, İstanbul 2016, s. 53-54.

²⁷⁰ Jörn Hasenclever, *Wehrmacht und Besatzungspolitik in der Sowjetunion: Die Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebiete 1941-1943*, Paderborn 2010, s. 41.

²⁷¹ Document No: 1056-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 701.

İlk yıllarda Rosenberg, Hitler'in dış politika danışmanıydı, daha sonra Nazi Parlamento Delegasyonu'nun Dışişleri Komitesi Başkanı oldu. Ancak beklediği gibi Dışişleri Bakanlığı'nın başına geçmek yerine kendisine sadece NSDAP'ın Dışişleri Departmanı (Aussenpolitisches Amt veya APA) verildi. İşgal altındaki Doğu toprakları için Reich Bakanı olarak atanması bile bir teselli ödülünden başka bir şey değildi. Çünkü yargı yetkileri Göring, Himmler ve Sauckel başta olmak üzere her taraftan etkilendi. Bakanlık, Goebbels tarafından alaycı bir şekilde “*Kaos Bakanlığı*” olarak anılıyordu.²⁷² Bakanlığın yetersizliği fazlaca teorisyeni istihdam etmesine karşın yeterince görev adamı buldurulmamasıyla ilgiliydi. Rosenberg'in bakanlığına takılan bir diğer isim de “*Doğu'daki Hiç Kimse*” (Ostnieten) idi.²⁷³

Almanya ile Doğu arasındaki ilişkiler, önlenemez bir çatışmanın tüm özelliklerini barındırıyordu. Nazi tarihçiliğine göre Slav yozlaşması'nın Moğol-Doğu ile temas sonucu yoğunlaştığı ileri sürülmekteydi. Nitekim Rusya'ya karşı Nazi Haçlı Seferi'nin başlıca ideoloğu olan Alfred Rosenberg'e göre Rus Devrimi; Rus organizmasındaki bilinçsiz Moğol unsurlarının, Nordik (kuzeyli) unsurlara karşı zaferi ve Nordik özün ortadan kaldırılmasıydı.²⁷⁴ Böylece Nazi zihninde Doğu'ya boyun eğdirme amacına meşru bir zemin de sağlanmış oluyordu.

Doğu Bakanı Rosenberg, 2 Nisan 1941 gibi erken tarihteki bir muhtıradan, Doğu bölgeleri için siyasi planlamanın gerekliliğini göz ardı etmediğini gösterdi. Rosenberg'in toplantının sonlarına doğru Hitler'e verdiği “*Memorandum No. 1*” başlıklı muhtıra, gelecekteki Alman işgalinin amaç ve yöntemlerine dair NSDAP Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı dosyalarında bulunan ilk memorandumdu. Rosenberg, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir askeri çatışmanın olağanüstü hızlı bir işgale yol açmasını bekliyordu ve Sovyetler Birliği işgal edildikten sonra ülkenin daha küçük idari birimler halinde dağılacağını umuyordu. Yaklaşan “*Barbarossa Planı*” kapsamında sunulan bu memorandum şöyle devam ediyordu:

Doğu'yu bilen herkes, Rusya nüfusunun bir haritasında aşağıdaki ulusal veya coğrafi birimleri görür:

a. Merkezi Moskova olan büyük Rusya.

²⁷² K. D. Bracher, *The German Dictatorship: The Origins, Structure And Consequences of National Socialism*, s. 325-326.

²⁷³ Robert K. Wittman, David Kinney, *Şeytan'ın Günlüğü: Alfred Rosenberg ve Üçüncü Reich'in Çalınan Sırları*, çev. Mert Doğruer, İstanbul 2018, s. 390.

²⁷⁴ Alexander Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, New York 1981, s. 8.

b. Başkenti Minsk veya Smolensk ile Beyaz Rusya

c. Estonya, Letonya ve Litvanya.

d. Merkezi Kiev olmak üzere Ukrayna ve Kırım.

e. Başkenti Rostov olan Don bölgesi.

f. Kafkasya bölgesi.

g. Rus Orta Asya veya Rus Türkistanı.²⁷⁵

2 Nisan 1941 tarihli memorandumun “Rus Türkistanı” başlığı altında şu notlar dikkat çekmekteydi:

“Avrupa’da Sovyetler’in askeri olarak çöküşünden sonra, Orta Asya’daki Moskova tiranlığından kurtulmak için çok küçük güçlere ihtiyaç duyulacağını varsayabiliriz. Bu bölgede de çok farklı türden insanlar, özellikle Turanî-Mongoloid ve Muhammed’in takipçisi olan insanlar yaşıyor. Kendilerini Sovyetler’e ve aynı zamanda Rus halkına uzun süredir ırksal ve dini bir muhalefet içinde hissediyorlar, şimdilik kendi çabalarıyla Rus boyunduruğundan kurtulamıyorlar. Bununla birlikte, Alman yardımı ve Sovyetler arasında ortaya çıkacak kafa karışıklığı nedeniyle bunu gerçekleştirmenin çok zor olduğu düşünülmemelidir. Bölge, Bolşevik rakamlarına göre yıllık 400.000-500.000 ton pamuk üretimiyle Rusya’nın pamuk deposu durumundadır. Almanların Orta Asya’ya girişi, İran ve Afganistan için güçlü bir arka destek anlamına gelecektir. Bu devletlerin o zamana kadar tavrını değiştirmiş olması durumunda, Türkiye için de böyle bir niyet varsa, bu yolla Hindistan’a karşı daha aktif operasyonlar yapmaya zorlanıp zorlanmayacağı bir tahmin meselesidir. İngiliz iletişim hatlarının Hindistan’a yönelik tehdidi böylelikle gerçek bir önem kazanmaktadır. Ve şüphesiz İngiltere’yi bu bölgede Avrupa’dan veya başka bir yerden almak zorunda kalacağı daha büyük kuvvetleri konuşlandırmaya zorlayacaktır.”²⁷⁶

Sovyet Türkistan’ında sivil idarenin kurulma ihtimalinin bir göstergesi olarak bu göreve kimse seçilmemişti. Ancak Türkistan’ın Sovyetler Birliği’nin Asya yakasında, Hazar Denizi’nin ötesinde olması ve Rosenberg’in görevinin, yaklaşan kampanyanın askeri amaçlarına uygun olarak Avrupa’nın Doğu’yu siyasi olarak yeniden şekillendirmesi olduğu düşünüldüğünde bu beklenen bir durumdu.

Alfred Rosenberg’in programı 1941 baharında sunulduğu haliyle, her halükârda Rusya’nın Rus olmayan halklarının en azından bir miktar iş birliğini gerektirdiği siyasi

²⁷⁵ Doküman No: 1017-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 675.

²⁷⁶ Doküman No: 1017-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 679.

bir anlayışı temsil ediyordu. Rosenberg, 20 Haziran 1941'de Doğu kampanyasının sorunları üzerine yaptığı konuşmasında, Sovyetler Birliği'nden ayrılabilmeleri ve büyük Moskova Ruslarına karşı bir tür koruyucu duvar oluşturabilmeleri için Rus olmayan halkların özgürlük çabalarının Alman Ostpolitik tarafından desteklenmesinin görev olduğunu belirtti. Rosenberg, hedeflerine bağlı olarak bölgelere ve değişik milletlere karşı tamamen farklı bir politika izlemek istedi. Baltık ülkeleri ve Kırım yarımadası, Alman yerleşim alanları olarak belirtilirken; Ukrayna, Kafkaslar ve Türkistan müttefik devletler olarak görüldü.²⁷⁷

Nazi düşüncesine göre Almanya, Doğu sorununa bir çözüm getirilmeden İngiltere'ye karşı galip geldikten sonra bile barışçıl bir gelişme sağlayamazdı. Bu durumda Bolşevik tehlikesi onlar için devam edecekti ve Almanya, silahlanmasını Sovyetler Birliği'nin giderek artan silahlanmasına uyarlamak zorunda kalacaktı. Nazilere göre en iyi silahlar bile Almanya'yı yeterince koruyamazdı, çünkü Hava Kuvvetleri'nin mevcut durumu ve yeni Sovyet toprak kazanımları göz önünde bulundurulduğunda, Sovyet Hükümeti en başından Almanya'yı savaş için önemli bir hammaddeden mahrum bırakabilirdi. Çünkü Romanya'daki hayati petrol rezervleri birkaç saat içinde yok edilebilirdi. Tüm bu gerekçelerle Almanya, bahsedilen tehlikelere karşı kesin olarak korunmalıydı. Kızıl Ordu'nun yenilgisinden sonra öncelikle Sovyetler Birliği'ni etnik kriterlere göre bölerek ve doğuda Almanya'yı çevreleyen Rusya dışı bölgeleri Almanya ile yakın bir siyasi ilişkiye sokarak bu planların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştı.

Temmuz 1941'de Hitler, karargâhı'ndaki bir konferansta Doğu politikasını tasvir etti. Doğu'daki Alman politikasının üç genel amacı olması gerekiyordu: Reich'in iyiliği için yeni kazanılan bölgelere hükmetmek, bu bölgeleri yönetmek ve sömürmeye çalışmak. Alman kontrolünün Urallara kadar genişletilmesi ve bu bölgede Alman kolonizasyonu için bir fırsat yaratılması planlanmıştı. İlk başta yerli halkın silahlı desteğini almak daha kolay görünse bile, bunu yapmanın kaçınılmaz olarak Almanların dezavantajına olacağı belirtiliyordu. Bu bakış açısına göre yerli halklar Rusya'da emek için kullanılacak ve herhangi bir özyönetimden yararlanmalarına asla izin verilmeyecekti.²⁷⁸

²⁷⁷ Seppo Myllyniemi, *Die Neuordnung der Baltischen Länder, 1941-1944: Zum Nationalsozialistischen Inhalt der Deutschen Besatzungspolitik*, Helsinki 1973, s. 69-70.

²⁷⁸ Doküman No: L-221, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. VII, Washington 1946, s. 1087-1088.

İşgal Altındaki Doğu Toprakları için kurulan Bakanlığın kayıtlarına göre yeniden yerleşim için alan yaratmak amacıyla, eski Baltık devletleri ve Beyaz Rusya'yı, Estonya ve Livonya'nın iki kuzey bölgesini, Leningrad'dan kısa bir süre öncesine kadar doğuya doğru uzanan tek bir çatıda birleştirmek planlanıyordu. Ayrıca Ukrayna'nın bağımsızlığı'nın yeniden canlandırılması amaçlanıyordu. Kurulacak Ukrayna Komiserliği, mevcut Sovyet Ukraynası'nın ötesinde doğuya doğru uzanacaktı. Bunun nedeni özellikle Sovyetler Birliği'nin içinde ve dışında dağınmış yaşayan çok sayıda Ukraynalı için yerleşim alanları yaratmaktı. Alman Volga Cumhuriyeti de onu tamamen Rus etkisinden çıkarmak için Ukrayna devletine dâhil edilecekti. Son olarak, güneyde Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Transkafkasya Cumhuriyetleri, Kazak Bölgeleri ve dağ halkları ile Kuzey Kafkasya'yı içerecek bir Kafkas bölgesinin oluşturulması planlanmıştı. Buna göre Almanya, Bolşevizmi alt üst eden güç olacak ve Führer, Sovyetler Birliği halkları tarafından Bolşevik boyunduruğundan kurtarıcı olarak anılacaktı. Böylece Avrupa'nın inşasına yardımcı olmak için 100 milyon insan kazanılacaktı. Bunun için en önemli ön koşul, ülkeye ve nüfusa uygun muamele olarak belirtiliyordu. Sovyetler Birliği'ne karşı savaş, ekonomik bir saldırı değil, politik bir kampanya olarak tasarlanmıştı. Alman gıda ve savaş ekonomisi daha geniş alanlar talep etmek zorunda olsa bile, bir bütün olarak kazanılan bölge bir sömürü nesnesi olarak görülmemeliydi. Bolşeviklerin savaş sonrası acılarından sonra, daha büyük zorluklara katlanmak zorunda kalınacaktı. Sonuç olarak nüfus buna anlayış gösterecek ve verilen zararı onarmak için Almanya'nın elinden geleni yaptığına kanaat getirerek Hitler'den nefret duymayacaktı.²⁷⁹

Rusya örneğinde ortaya konulan hedef, Bolşevik-Yahudi devlet aygıtının tamamen ortadan kaldırılması ve topraklarının büyük bölümlerinin yeni oluşturulan bölgesel birimlere ilhak edilmesiydi. Rosenberg savaş arefesinde kendisini şu şekilde ifade ediyordu:

“Bugün, sadece zavallı Rusları Bolşevizmden sonsuza kadar kurtarmak için Bolşevizme karşı bir Haçlı Seferi düzenlemiyoruz. Hayır, bu Alman siyasetini sürdürmek ve Alman Reich'inin güvenliğini sağlamak içindir. Bu nedenle bölünmez bir Rusya yaratmayı amaçlayan bir savaş ihtimal dışıdır. Stalin'i yeni bir Çar ile

²⁷⁹ Robert Gibbons, “Allgemeine Richtlinien für Die Politische und Wirtschaftliche Verwaltung Der Besetzten Ostgebiete”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 25/2, 1977, s. 258-259.

değiştirmek veya hatta milliyetçi bir lider atamak, tam da bu topraklardaki (nüfusun) tüm enerjilerini bize karşı seferber etmeye hizmet edecektir.”²⁸⁰

Bolşevizme karşı yapılan Haçlı Seferi’nde Doğu Bakanlığı, Sovyet yönetiminden memnun olmayan radikal etnik grupların desteğine bel bağladı, ancak böyle bir politika Doğu’daki milliyetler arasında net bir farklılaşma ve her bir milliyete yeterli muamele yapılmasını gerektiriyordu. Ayrıca Doğu Bakanlığı, tarımın kolektifleştirilmesi’nin Sovyetler Birliği köylüleri arasında kitlesel hoşnutsuzluğa yol açtığı için, tarımsal örgütlenme sorununa özel olarak dikkat gösterilmesi çağrısında bulunuyordu.²⁸¹

İşgal edilen topraklara uygulanacak muamelenin bölgeden bölgeye değişeceği ve bunun belirli bölgede elde edilecek siyasi amaca bağlı olduğu çeşitli kayıtlarda belirtiliyordu. Diğer bölgelere Sovyetlerden bağımsız olarak gelişme olanağı vermek için Büyük Rusya’nın kalıcı olarak zayıflaması öngörülüyordu. Rosenberg’e göre bu kasıtlı zayıflama üç şekilde gerçekleştirilebilirdi: Birincisi; onun yerine geçecek yeni bir devlet aygıtının kurulmasını teşvik etmeden Bolşevik-Yahudi devlet yönetiminin tamamen yok edilmesi yoluyla, ikincisi; çok kapsamlı bir ekonomik sömürü yoluyla ve üçüncü olarak; Rusya topraklarının büyük bir kısmının yeni idari birimlere, özellikle Beyaz Rusya, Ukrayna ve Don bölgesine tahsis edilmesi yoluyla. Rosenberg’e göre bu önlemler Büyük Rusya’yı diğer Sovyet topraklarından gelen istenmeyen unsurlar için bir çöplük alanı olarak kullanma olasılığını ortaya çıkaracaktı. Bununla birlikte, tüm bölgeler bu düzeyde bir yıkıcı muameleye maruz kalmayacaktı. Örneğin Baltık Devletleri (Estonya, Letonya ve Litvanya) bir veya iki nesil boyunca Almanya’ya bağlanacaktı. Bununla birlikte, planın gerçekleşmesi için Baltık aydınlarının, özellikle de Letonyalıların kapsamlı bir şekilde sınır dışı edilmesinin gerekliliği öngörülüyordu.²⁸²

Alman yönetimi henüz Barbarossa Harekâtı başlamadan iki ay önce Nisan 1941’de Sovyetler Birliği’nde Kafkas ve Türkistan halkları, Kırım ve Volga Tatarları ile çalışmaktan sorumlu olacak bir “*Rusya Komitesi*” kurulmasını öngörmüştü. Bu ajans Almanya’nın en iyi Sovyetler Birliği uzmanlarından oluşacaktı. Bu maksatla teşkil

²⁸⁰ Doküman No: 1058-PS, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXVI, Nuremberg 1947, s. 614-615.

²⁸¹ R. Gibbons, “Allgemeine Richtlinien für Die Politische und Wirtschaftliche Verwaltung Der Besetzten Ostgebiete”, s. 253.

²⁸² Alex J. Kay, *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940-1941*, New York & Oxford 2006, s. 75.

edilen komisyonun başkanlığına ise Georg Grosskopf tayin edildi. Aralarında Dışişleri Siyaset Dairesinden Georg Leibbrandt, Doğu Bakanlığı'ndan Prof. Gerhard von Mende ve sonraları 162. Türk Piyade Tümeni'ne komuta edecek olan General Ritter von Niedermayer'in de bulunduğu üye listesi 5 Mayıs 1941'de Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a sunuldu. Fakat kurumlar arası sorunlar nedeniyle uzmanlar farklı kurumda yer almak durumunda kaldı.²⁸³

Rosenberg 7 Nisan tarihli muhtırasında işgal altındaki Sovyet topraklarında, kimlerin Reich Komiseri olarak atanması gerektiği konusunda önerilerde bulundu. Rosenberg'in 2 Nisan'daki önceki mutabakatında, Almanya'nın Sovyet topraklarını böldüğü yedi bölge, şimdi potansiyel olarak altı idari birime indirgenmişti. Ancak Moskova ve Sovyet Türkistanı'nın kaderine bağlı olarak sadece dört bölge üzerinde duruluyordu. İşgal Altındaki Doğu Bölgeleri Bakanlığı'ndaki Genel Siyaset Dairesi'nin Başkanı olan diplomat Otto Bräutigam, anılarında Sovyet Türkistanı'nın beşinci idari birim olacağını ve Rosenberg'in bu komiserlikleri Genel Komiserliklere ve Genel Komiserlikleri de Bölgesel Komiserliklere ayırmayı düşündüğünü belirtmektedir. Türkistan İmparatorluk Komiserliği'nin Kafkasya'da Türk halklarının yaşadıkları coğrafyaları da kapsayacağı düşünülmüştü.²⁸⁴ Sonuç olarak Hitler'in başlangıçta kendisini Avrupa ile sınırlandırma talimatlarını takiben dört bölge "*Reich Komiserliği*" (Reichskommissariate) olarak belirlenmişti. Bunlar *Ukrayna*, *Ostland*, *Moskova* ve *Kafkasya* idi.

Rosenberg, Hitler'e Rus topraklarını alt bölümlere ayırma politikasının mantıklı bir şekilde uygulanması noktasında Türkistan için kurulması icap eden bir komiserlik önermişti. Ancak Hitler, Rosenberg'in önce Avrupa bölgesindeki yeniden yapılanma ile ilgilenmesi gerektiğini söyleyerek bunu reddetmiş, Türkistan Komiserliği'nin şu an acil olmayan bir sorun olduğunu belirtmişti.²⁸⁵

25 Kasım 1941 tarihli "*Türkistan'a İlişkin Siyasi Yönergeler*" başlıklı raporda, Türkistan bölgesinin idaresi ve denetimi için bir Reich Komiserliği henüz sağlanmadığı sürece, Sovyetler Birliği'nin çökmesi durumunda bu bölgelerin kendi haline bırakılma tehlikesine dikkat çekiliyordu. Bahsedilen bölgedeki topluluklardan her birinin kendi

²⁸³ A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 40-41.

²⁸⁴ Otto Bräutigam, *So hat Es Sich Zugetragen: Ein Leben als Soldat und Diplomat*, Würzburg 1968, s. 301-302.

²⁸⁵ Otto Bräutigam, *Überblick über die besetzten Ostgebiete während des 2. Weltkrieges*, Tübingen 1954, s. 5; Lev Bezymenskii, *Sonderakte Barbarossa: Dokumente, Darstellung, Deutung*, Stuttgart 1968, s. 225.

bağımsız yönetimini kurması da mümkündü. Buna göre Bolşevik boyunduruğu ortadan kalktığında İngilizlerin bu bölgeleri müttefik Sovyetler Birliği'nin ayaklanmayı bastırmasına yardım etme bahanesiyle işgal edebilme tehlikesi bulunmaktaydı. Orada bir Reich Komiserliği henüz planlanmamış olsa bile Almanya'nın bu bölgelerin siyasi organizasyonunu üstlenmesi ve gerekirse Wehrmacht'ın İngiltere'ye karşı askeri korumayı devralması gerekli görünüyordu. Bu nedenle, Almanya'nın kontrolü devralmasından önce Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir isyan çıkmasının Almanların çıkarına olmayacağı ifade ediliyordu. Raporda vurgulandığı üzere siyasi amaçların gerçekleştirilmesi için Almanya'da mümkün olduğu kadar acil olarak bir "*Türkistan Komitesi*" kurulmalı ve gerekirse bu kurum bir gecede Türkistan'a gönderilmeliydi.²⁸⁶

Ulusal azınlık gruplarının iş birliğini sağlama amacı sadece siyasi bir manevra olarak düşünülmemelidir. Sovyetler Birliği'nden açıkça ayrılmış olan gruplara belirli anlamda perspektif ve hatta bir ödül vermenin gerekli olduğu düşüncesi, muhtemelen Rosenberg'i canlandıran Bolşevik karşıtı nefretin bir sonucuydu. Nazi devlet adamlarına göre bu gruplar bir çözümü hak ediyordu ve Bolşevizme karşı mücadelede Alman halkına verilen hizmetler için bir minnettarlık işareti olarak özerklik düşüncesi ortaya konulmuştu.

Rusya uzmanı Georg Leibbrandt'ın başında bulunduğu Doğu Bakanlığı Siyasi Departmanı çok sayıda şubeye ayrılmıştı: Alman diplomat Otto Bräutigam'ın başkanlık ettiği Genel Siyaset Dairesi, Kleist'in başkanlık ettiği Ostland Dairesi, Kinkelin'in başkanlık ettiği Ukrayna Dairesi ve Sovyet halkları konusunda uzman ünlü Türkolog Prof. Gerhard von Mende'nin başkanlığını yaptığı Kafkasya Dairesi.²⁸⁷ Kafkasya Dairesi aynı zamanda Türkistan meselesi ile de ilgilenmekteydi. Esasen bir Baltık Almanı olan Prof. Mende, konumuz açısından önemli bir figürdür.²⁸⁸ Kendisi bir dönem

²⁸⁶ BArch, NS 43/40.

²⁸⁷ A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 87.

²⁸⁸ Aslen bir Baltık Almanı olan Prof. Dr. Gerhard von Mende 25 Aralık 1904'te Riga'da doğdu. 1927-1933 arasında Berlin Üniversitesi'nde Oryantalistik eğitimi aldı. 1929-1930 arası Paris'te bulunan Ulusal Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsüne katıldı. 1933'te Breslau Üniversitesinden doktorasını aldı. 1935-1937 yılları arasında Eğitim Bakanlığı'nın Dış İlişkiler Departmanı'nda danışman olarak görev yaptı. Çeşitli üniversitelerdeki akademik görevlerine devam eden Mende, Haziran 1941'den itibaren Berlin'de Doğu Bakanlığı'nda Departman şefi olarak görev yaptı. Bkz. NARA RG 263, Records of the Central Intelligence Agency, 1894-2002. Series: Second Release of Name Files Under the Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Disclosure Acts, ca. 1981-ca. 2002, File Unit: Mende, Gerhard von

Rusya Enstitüsü'nün müdürlüğünü de yapmıştı.²⁸⁹ Sovyetler Birliği'ndeki Türkler üzerine yazmış olduğu akademik çalışmalarıyla dikkat çeken bir bilim insanıydı.²⁹⁰ Mende, Türkistan'ı büyük, zengin ve nüfusu milyonlara varan bir ülke olarak tanımlayarak, Türkistan'a önem ve değer verdiklerini açıkça ifade ediyordu.²⁹¹

Diğer taraftan *Doğu Araştırma Merkezi*, *Alman Doğu Ofisi*, *Doğu Milletleri Merkezi* gibi pek çok daire de Bakanlığa bağlanmıştı. Ağustos 1942'de *Doğu Milletleri Merkezi* (ZAVO) savaş esirlerine yönelik meselelerin çözümü için teknik konularda destek sağlaması için teşkil edilmişti.

Bakan Rosenberg'e göre işgal edilen Sovyet toprakları Almanya tarafından ilhak edilmeli ve kendi bakanlığı'nın idaresine verilmeliydi. Bu şekilde askeri sıkıyönetim saf dışı edilerek bölge sivil idareye alınmak suretiyle halkın Almanlara karşı sempatisi sağlanabilecekti. Rosenberg, 14 Aralık 1941'de bu konuyu Hitler ile müzakere etti. Hitler'in kendisiyle aynı düşüncede olmadığını farkedenden Rosenberg bu sefer Doğu'da ele geçirilen bölgelerin ilhak edilmesi yerine Alman işgalinde kalmasını teklif etti. Hitler için önemli olan nokta Doğu ülkelerinin tekrar Komünist rejim ile idare edilmemesi idi. Böylece Doğu, Almanya'nın güvenliğini tesis etmiş olacaktı.²⁹²

Esasen Alfred Rosenberg, Sovyetler Birliği'nin en hassas karnı olan azınlık sorunlarından menfaat sağlanması gerektiğini farketmişti. Sovyetler Birliği'ni zayıf düşürmek amacıyla geniş çapta parçalama planları yapmış ve çeşitli bölgelerin kurulmasını hedeflemişti. Bununla birlikte Rosenberg, Sovyet milliyetler meselesinin kendileri açısından yarattığı stratejik avantajı görmüş olmasına karşın planlarını Hitler'e bütünüyle kabul ettirebilecek iradede yoksundu.

Doğu Bakanlığı'ndaki çok sayıda uzman, parti dogmasından radikal bir biçimde farklı olarak milliyetler politikası bahsini ciddiye almaktaydılar. Bu kadro önceden

²⁸⁹ A. Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, s. 164.

²⁹⁰ Mende'nin 1936 yılında yayımladığı eseri "*Der nationale Kampf der Russlandtürken. Ein Beitrag zur nationalen Frage in der Sovetunion*" (Rusya Türkleri'nin Milli Mücadelesi: Sovyetler Birliği'ndeki Ulusal Soruna Bir Katkı) adını taşımaktaydı. Kitap, Rusya Türkleri'nin siyasi bilincine odaklanmıştı. Mende'nin eserinde öne sürdüğü teze göre; Sovyet yönetimi, Rus olmayan azınlıkların hoşnutsuz, asimile edilmemiş vatandaşlardan oluşan bir blok meydana getirmişti. Mende, Türk halkları ile Bolşevik Devleti arasındaki çatışmanın farkındaydı. Ancak dışarıdan yardım alınmadan Türk halkları'nın bağımsızlığa kavuşamayacağı hususunun da bilincindeydi. Mende'ye göre Sovyetler Birliği Türkleri'nin konularında bir değişiklik ancak Sovyetler Birliği şiddetli bir şokla karşı karşıya kaldığında beklenebilirdi. Eseri için bkz. Gerhard von Mende, *Der nationale Kampf der Russlandtürken. Ein Beitrag zur nationalen Frage in der Sovetunion*, Berlin 1936.

²⁹¹ M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 33.

²⁹² Halil Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, İstanbul 2013, s. 93.

belirlenmiş olan politikanın antitezi olan bir bakış açısını temsil etmekteydi. Hepsinin ortak noktası savaşın yalnızca askeri yolla kazanılamayacağına dair inançtı. Sonuç olarak bu insanlar, olumlu siyasi eylem üzerinde durarak Komünistlere karşı verilen ortak mücadelede Sovyet halkını kazanmanın önemini savunuyorlardı.²⁹³ Hitler'in kendi Untermensch teorisinin taraftarları Rusya'yı ve halkını sömürmeye o kadar kararlıydılar ki, Sovyetler Birliği'ni Stalin sonrası herhangi bir örgütün politik terimleriyle düşünmeye tamamen isteksizdiler. Ne var ki Rosenberg için bahse konu olan bu siyasi mülahazalar çok önemliydi. Rosenberg'in politik teorisi açık ve net bir şekilde formüle edildi. Amacı, Almanya'yı Doğu'nun siyasi baskısından sonsuza kadar kurtarmaktı. Devasa bir Sovyet korkusuna takılan Rosenberg, Rusya'nın hiçbir zaman ulusal bir devlet olmadığı, bunun yerine her zaman farklı milletlerden oluşan bir devlet olduğu konusunda ısrar ederek birleşik bir Rusya'nın kurulmasına taban tabana karşıydı. Bu nedenle Rosenberg, tüm bu halkların bağımsızlık özlemlerini zeki ve maksatlı bir şekilde ele alarak onları Moskova'ya karşı yeniden inşa etmeyi savundu.²⁹⁴

Ağustos 1942'de NSDAP sözcüsü ve Hitler'in özel sekreteri olan Martin Bormann'ın belirlediği Doğu toprakları politikası Rosenberg'in bir astı tarafından şu şekilde özetlenmişti:

*"Slavlar bizim için çalışacak. Onlara ihtiyacımız olmadığı sürece ölebilirler. Bu nedenle, zorunlu aşılama ve Alman sağlık hizmetleri gereksizdir. Slavların doğurganlığı istenmeyen bir durumdur."*²⁹⁵

Doğu politikası bahsinde Alman Dışişleri Bakanlığı ve Doğu Bakanlığı arasında birtakım ihtilafli durumlar yaşanmıştır. Sovyet toprakları üzerinde etkisini artırmak isteyen her iki bakanlığın çabaları çoğu zaman çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Alman Doğu politikasına yönelik muhalefetin birçok çevrede dillendirildiği bilinmektedir. Kırım Türklerinden Müstecip Ülküsal'ın Alman makamlarıyla yaptığı temaslar sonucu edinmiş olduğu kanaatler bu noktada zikredilmeye değerdir. Ülküsal, işlerini Dışişleri Bakanlığı'nın eline alamadığını ve çözemediğini belirterek Sovyetler Birliği'nden alınan topraklar ve insanların Doğu Bakanlığı'nın idaresine verildiğini belirtmektedir. Özellikle Prof. Mende'yi referans göstererek Rosenberg ve maiyetinin Türklere karşı bakışlarının pek olumlu ve güvenli olmadığını aktaran Ülküsal, diğer

²⁹³ Alex Alexiev, *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, Santa Monica 1982, s. 7.

²⁹⁴ G. Fischer, *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, s. 10-11.

²⁹⁵ *Law Reports of Trials of War Criminals*, haz. United Nations War Crimes Commission, c. XII, The German High Command Trial, Londra 1949, s. 22.

taftan Almanların da tıpkı Ruslar gibi Türk illerinden bahsetmeyip Azerbaycan, İdil-Ural ve Türkistan'a vurgu yaparak bunların ortak bir siyaset ve ideal gütmemelerini tavsiye ettiklerine, yani bir anlamda parçala ve hükmet siyasetini güttüklerine dikkat çekmektedir.²⁹⁶

Doğu politikası bahsinde kurumlar arası çatışma ve görüş ayrılıkları, özellikle Naziler arasındaki muhalefetin kişisel kan davası biçimini aldığına dair olağanüstü kanıtlar sunmaktadır. Bu durum daha önceki bölümlerde açıklamaya çalıştığımız Nazi devlet yapısının parçası olan çatışma kültürünün de dikkat çeken bir yansımasıdır.

Goebbels'in başında bulunduğu Propaganda Bakanlığı, Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'e yönelik sert eleştiriler getiren kurumların başında gelmekteydi. Bakan Goebbels'in Günlükleri'ndeki notlardan biri bu hususu belirtir niteliktedir:

*“Doğu'daki siyasi işimizi ne kadar kötü yaptığımız, Rosenberg'in Führer'in emrini hâlâ yerine getirmemiş olmasından anlaşılabilir. Sabotaj yapmak ve baltalamak için elinden gelen her şeyi yapıyor. Rosenberg yalnızca Doğu'da değil, genel olarak siyaset alanında da yarardan çok zarar vermiştir.”*²⁹⁷

Diğer taraftan Alman Doğu siyasetinde etkili olmaya çalışan bir başka güç ise Heinrich Himmler'in başında bulunduğu SS teşkilatıydı. SS, henüz 1942 yılında Doğu Bakanlığı'nın ileri gelen temsilcileriyle temaslar kurarak Doğu siyaseti üzerindeki etkisini artırma gayretine girişmişti. 1943 yılında Doğu Bakanlığı Siyaset Genel Dairesinin başına Georg Leibbrandt'ın yerine SS-Hauptamt'ın (SS Merkez Dairesi) başkanı General Gottlob Berger tayin edildi. Böylece Rosenberg daha kuvvetli bir ortakla ittifak ederek pozisyonunu kuvvetlendirme şansını yakaladı.²⁹⁸

1944 yılı itibariyle Sovyet Türklerini Almanlara tanıtmak için Doğu Bakanlığı bir kitap yayınlamak amacıyla çalışmalara başladı. Kitabın hazırlık aşamasında Türkistan Milli Komitesine de birer nüsha gönderilerek fikirlerine danışılmıştı. Fakat kitapta tıpkı Rusların yaptığı gibi Türklerin milli birliğine aykırı olacak şekilde bölünmüş Türk kabilileri tezi işleniyor ve Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek toplulukları ayrı milletler olarak telakki ediliyordu.²⁹⁹ Esasen Türkistan Türkleri de Alman yetkililere kendilerini Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek olarak tanıtıyorlar, Türk

²⁹⁶ Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, Ankara 1999, s. 368-370.

²⁹⁷ *The Goebbels Diaries, 1942-1943*, ed. Louis P. Lochner, New York 1948, s. 546-547.

²⁹⁸ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 141.

²⁹⁹ Cabbar Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, İstanbul 2005, s. 200-201.

olduklarının bilincinde oldukları halde bir birlik halinde örgütlenemiyorlardı. Milli komitelerini teşkil eden Türklerin birlik halinde örgütlenememeleri Ruslar kadar Alman makamlarını da memnun ediyordu. Böylece milli birlikten yoksun kalan Türkler, Almanlar tarafından daha rahat kontrol edilebiliyorlardı.

2.4.3. Hitler'in Sovyetler Birliği Hakkındaki Görüşleri

Adolf Hitler, I. Dünya Savaşı sırasında ve Kasım 1923'teki başarısız darbe girişiminin ardından Landsberg cezaevinde dış ilişkilere dair düşüncelerini şekillendirme imkânı bulmuştu. Bu süreçte Almanya'nın nüfusunu beslemek için daha fazla yaşam alanına ihtiyaç duyduğuna ikna olmuştu. Kaybedilen bölgelerin geri kazanılmasını sağlamak için en az bir ve belki de birkaç savaş gerekeceğinden emindi. Hitler'e göre 1914 sınırları eski Almanya için yetersizdi, bu nedenle yeni Almanya, toprak emellerini bunlara atıfta bulunmadan yepyeni bir şekilde formüle etmeliydi. Bu topraklardaki insanlar, Hitler'in ırkçı görüşleri doğrultusunda aşağı insan oldukları için sınır dışı edilecek ya da imha edileceklerdi. Bu doğrultuda işgal edilen toprak Almanlaşacak ve Alman dünya gücünün temelini oluşturacaktı.

Nisan 1922'de Sovyetler Birliği ile Weimar Cumhuriyeti arasında imzalanan Rapallo Antlaşması'nı eleştiren Hitler, Almanları Rusya'yı yok edenlerle müzakere etmeye değil, onlarla dost olabilmek için Rus halkını işkencecilerinden kurtarmaya çağırıyordu. Bu nedenle Nazilerin Bolşevik karşıtı kampanyası iki yönlü idi. Bir yandan Hitler Rus milliyetçilerine, diğer yandan Rosenberg ayrılıkçılara hitap ediyordu. Her ikisi de ortak düşmanları olan Bolşevizm'e karşı birleşebildikleri halde, iki grubun amaçları nihayetinde uyumsuzdu ve göreceğimiz gibi NSDAP, ayrılıkçı davaya sıkı sıkıya bağlı kalmaktan kaçınmaya çalışıyordu.³⁰⁰

Hitler'e göre Alman üst sınıfından mahrum kalan Rusya, yeni efendilerinin gizli niyetlerinden tamamen ayrı olarak Alman ulusunun özgürlük mücadelesinin müttefiki değildi. Tamamen askeri bir bakış açısıyla Almanya ile Rusya arasında Batı Avrupa'ya ve muhtemelen dünyanın geri kalanına karşı bir savaş olması durumunda bu düpedüz felaket olacaktı. Savaş, Almanya Rusya'dan en ufak bir etkili destek alamadan Rusya'da değil, Almanya topraklarında gerçekleşecekti. Rusya'nın mevcut yöneticilerinin dürüst bir antlaşmaya girmeyi veya onu tutmayı bile düşünmediklerini ifade eden Hitler, Rus yöneticilerinin kanlı adi suçlular olduğunu asla unutmamak

³⁰⁰ G. Stoakes, "The Evolution of Hitler's Ideas on Foreign Policy 1919-1925", s. 32.

gerektiğinin altını çiziyordu. Bu düşünceye göre Rus tehlikesi Almanya'yı daima tehdit edecekti.³⁰¹

Hitler'in belirttiğine göre Sovyetler Birliği'nin ele geçirilen bölgelerinin ekonomisini denetlemek ve yönetmek yalnızca Komiserlerin görevi olacak ve bu durum her tür organizasyon için de aynı şekilde geçerli kabul edilecekti. Hitler'in Sovyetler Birliği halklarına yönelik sözleri şu şekilde devam etmişti:

*“Her şeyden önce, bir grup okul müdürünün bu bölgelere aniden inmesini istemiyoruz. Ruslara, Ukraynalılara ve Kırgızlara okumayı ve yazmayı öğretmek, er ya da geç bizim dezavantajımıza olacaktır. Eğitim, aralarında daha zeki olanlara tarihi inceleme, tarihsel bir anlam kazanma ve dolayısıyla çıkarlarımıza zarar verebilecek siyasi fikirler geliştirme fırsatı verecektir.”*³⁰²

Hitler 1930 yılında Rusya konusundaki farklı bir beyanatında düşüncelerini şu şekilde ifade ediyordu:

*“Bizim için Rusya ile herhangi bir iş birliği söz konusu değildir. Çünkü orada bir Slav-Tatar bedeninde Yahudi başı vardır. Slavları kendi ülkemden tanıyorum. Eskiden bu Slav gövdesinde bir Alman başı varken, Bismarck'ın yaptığı gibi Rusya ile iş birliği yapılabilirdi. Ama bugün bu sadece bir suç olacaktır.”*³⁰³

Hitler'e göre Slav ırkı, tek başına ve genel olarak devlet kurucu kuvvet ve yeteneklerden yoksundu. Slav dünyasında devlet kuruluşları başta Almanlar olmak üzere her zaman yabancılar tarafından idare edilmişti. Rusya gerek devletinin ayakta durmasını, gerekse mevcut azıkcık kültür değerini Cermenlerden ibaret üst tabakalara borçluymuştu. Hakikatte Alman olan bu üst zekâ tabakaları olmadıkça ne büyük bir Rusya'nın meydana gelmesine, ne de bu devletin devamına imkân olamazdı. Çünkü Slav ırkı her türlü teşkilatlanma yeteneğinden, devlet kurma ve devletin devamını sağlama gücünden tamamen mahrum bir ırktı. Nitekim Slavlığın içindeki ırkî bakımdan yabancı unsurlar çekip alınırca Slavlık devlet olarak dahi derhal çökmeye başlayacaktı.³⁰⁴

Doğu seferinin başlamasından önce Adolf Hitler, bazı ırk araştırmacılarına Rusların teknik silahları kullanıp kullanamayacağını sorgulatmıştı. Almanya'da teknik gelişmelerde batıdan doğuya zaten bir boşluk olduğu gerekçesiyle cevap olumsuzdu. Bu

³⁰¹ A. Hitler, *Mein Kampf*, s. 748, 750.

³⁰² *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 424-425.

³⁰³ *The Speeches of Adolf Hitler, April 1922-August 1939*, ed. Norman H. Baynes, Londra 1942, s. 989.

³⁰⁴ *Hitler'in İkinci Kitabı: 1928 Yılından Bir Vesika*, s. 245-249.

da Doğu halkının sahip olmadığı teknik ve örgütsel yeteneği ortaya koyuyordu.³⁰⁵ Nasyonal Sosyalist dünya görüşünün temeli olarak ırk teorisinin önemi ve zamanın yöneticilerinin buna ne kadar fanatik bir şekilde inandıkları hatırlanırsa, Hitler'in bu inançtan nihai pratik sonuçları çıkarmış olduğuna şaşırılmamak gerekir. Hitler 1941 yılındaki bir beyanatında şöyle demişti:

*“Rusların istediği gibi yaşamasına izin verdiğimiz başka bir dünya olacak. Sadece onları yönetmemiz gerekli. Bir ihtilal durumunda, şehirlerine sadece birkaç bomba atmamız gerekecek ve mesele tasfiye edilecek. Yılda bir kez, bir Kırgız birliğini anıtlarımızın büyüklüğüyle hayal güçlerini vurmak için Reich'in başkenti boyunca gezdireceğiz... Hindistan İngiltere için ne ise, Rusya'nın toprakları bizim için o olacaktır. Keşke Alman halkının bu alanın geleceğimiz için ne anlama geldiğini anlamasını sağlayabilseydim! Koloniler güvencesiz bir mülk, ama burası güvenli bir şekilde bizim. Avrupa coğrafi bir varlık değil, ırksal bir varlık. Şimdi Çinlilerin, Moğolların ebedi saldırılarına karşı korunmak için neden kendilerini bir duvarın arkasına kapattıklarını anlıyoruz. Bazen büyük bir duvarın Doğu'nun yeni topraklarını Orta Asya'daki kitlelere karşı koruyabileceği temenni edilebilir; ama bu, tarihin öğretilerine aykırı. Gerçek şu ki, çok büyük bir güvenlik duygusu, uzun vadede güçlerin gevşemesine neden olur. Bence en iyi duvar her zaman insan göğüslerinden oluşan bir duvar olacak.”*³⁰⁶

Hitler Eylül 1941'de Fransa'ya gönderdiği Büyükelçisi Otto Abetz'e zihnindekilerin 1920'lerden beri ne kadar az değiştiğini gösteren bir gelecekte söz etmişti:

“Asyalılar ve Bolşevikler Avrupa'dan çıkarılmalı; 250 yıllık Asyalılar dönemi sona erdi. Asyalılar çıkarıldığında, Avrupa artık herhangi bir dış güce bağımlı olmayacak; Amerika da bizim açımızdan kaybedebilir. Avrupa ihtiyacı olan bütün hammaddeleri sağlayacak ve Rusya bölgesinde kendi pazarlarına sahip olacak, bu sayede artık başka dünya ticaretine ihtiyacımız olmayacak. Urallar'a kadar yeni Rusya “bizim Hindistan”ımız haline gelecek fakat İngilizler için olduğundan daha elverişli bir

³⁰⁵ Constantin Graf Stamati, “Zur Kulturpolitik des Ostministeriums”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (VfZ), 6/1, 1958, s. 78.

³⁰⁶ *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 24.

konumda olacak. Yeni büyük Alman Reich'ı 135 milyon insandan oluşacak ve fazladan bir 150 milyon insanı yönetecek."³⁰⁷

Hitler'in düşüncesine göre Bolşevikler savaştan galip çıkarsa barış şartlarını Moğollar ve Tatarlar dikte edecekti ve bu durum bütün Avrupa milletleri ve medeniyeti için büyük bir felaket olacaktı. NSDAP'ın marşı olan ve "Die Fahne hoch" (Sancak yukarı) olarak da bilinen Horst Wessel Lied'in meşhur dizesi, Hitler'in Sovyetler Birliği hakkındaki görüşlerini de ifade eder nitelikteydi: *Kameraden, die Rotfront und Reaktion erschossen* (Kızıl Cephe ve gericiliğin öldürdüğü yoldaşlarımızın intikamını alacağız).

Hitler'in Sovyetlere ilişkin düşüncelerini başta Propaganda Bakanı Goebbels olmak üzere Nazilerin ileri gelen pek çok ismi de paylaşmaktaydı. Propaganda Bakanı Goebbels, bozkırdan gelen akın imgesini icat etmişti. Coğrafya biliminin uzmanlık dilinden devraldığı terimi kullanarak Avrupa'nın bozkırlaşacağı ikazında bulunmuştu. O zamandan itibaren Bozkır ve Avrupa terimleri birbirine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde Nasyonal Sosyalizmin kelime haznesindeki yerini aldılar.³⁰⁸ 19 Temmuz 1942'de yaptığı bir konuşmada Goebbels, düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti:

"Tarihimiz boyunca sık sık yaşadığımız üzere doğudan üzerimize hücum eden göçebeler kendi steplerine geri püskürtülecekler. Sovyetler Birliği'ne karşı verdiğimiz savaşın ana amacı tam olarak budur."³⁰⁹

2.5. II. Dünya Savaşı Öncesindeki Gelişmeler

2.5.1. Almanya, Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler

2.5.1.1. Almanya-Türkiye İlişkileri

Almanya I. Dünya Savaşı sonrasında imzaladığı onur kırıcı Versay Antlaşması ile siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda dar bir boğaza girmiş bulunuyordu. Avrupa devletlerine ödediği yüksek savaş tazminatı ve üstlendiği yükümlülükler sonucunda Almanya'da hiperenflasyon yaşanmaya başlanmış ve işsizlik rakamları yüksek boyutlara ulaşmıştı. Türkiye gibi Almanya da dünya savaşı sonrası süreçte yalnızlığa itilmişti. Türkiye-Almanya ilişkilerinin arka planında müttefik ve dost iki ülke olmak şeklinde bir kader birliği bulunması ilişkilerin temelde sorunsuz ilerlemesi için önemli bir etken oluşturmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra

³⁰⁷ Mark Mazower, *Hitler İmparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2014, s. 760.

³⁰⁸ V. Klemperer, *LTI: Nasyonal Sosyalizmin Dili*, s. S. 183.

³⁰⁹ *Büyük Yalanlar: Yalanın ve Çürümenin Kitabı*, çev. Duygu Bolut, İstanbul 2019, s. 395.

Alman Hükümeti'yle diplomatik ilişkilere geçilmişti. Genç Cumhuriyet'in kalkınma hamlesini gerçekleştirmek için diplomatik ve ekonomik ilişkilere ihtiyaç duymuş olması da önemli bir noktaydı.

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 3 Mart 1924 tarihinde Ankara'da imzalanan *Dostluk Antlaşması* ile başlamıştır. Antlaşmada iki ülke arasında barış ve dostluk temelinde samimi bir antlaşmanın tesis edildiği belirtilmiş, antlaşmanın üçüncü maddesinde Konsoloslukların karşılıklı şekilde açılarak ticari ilişkilerin tesisi amaçlanmıştır. İki ülke arasında imzalanan 12 Ocak 1927 tarihli *Karşılıklı İkamet Antlaşması*, yürütülen diplomatik ilişkilerde önemli bir merhaleyi oluşturmuştur. Böylece her iki ülke de kendi sınırları içerisinde en imtiyazlı yabancılar statüsünü karşılıklı şekilde kabul etmişlerdir. Antlaşma ile Alman ve Türk vatandaşlarının iki ülke dâhilinde hangi hukuki şartlar ve garantilerle ikamet edecekleri belirlenmiştir. Karşılıklı İkamet Antlaşması yeni kurulan iki Cumhuriyetin ticari kalkınma ve ilerleme politikalarına ciddi katkı sağlamıştır. 1924-1929 yıllarında gittikçe ilerleme kat eden Türk Alman ilişkileri 16 Mayıs 1929 tarihinde imzalanan *Hakem ve Uzlaşma Antlaşması* ile çok daha sağlam bir yapıya kavuşmuştur. Bu antlaşmayla birlikte iki ülke arasında diplomatik yollardan çözüme varılamayan tüm anlaşmazlıkların ya Uluslararası Adalet Divanı ya Hakem mahkemesi ya da uzlaşma usulü ile çözüme ulaştırılacağı belirtilmiştir. 28 Mayıs 1929 tarihinde imzalanan *Karşılıklı Konsolosluk Antlaşması*, 22 Mayıs 1930 tarihinde TBMM'ce onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 3 Eylül 1930 tarihinde ise Berlin'de *Suçluların İadesi Antlaşması* imza edilmiştir. Böylece Alman ve Türk Hükümetleri suçluları ve suçluların delil ve eşyasını iade etmeyi karara bağlamışlardır.³¹⁰ Görülüyor ki Türkiye, tarihsel arka planında yoğun ilişkiler bulunan ve endüstri potansiyeli gelişmiş olan Almanya ile ilişkilerini yürütürken karşılıklı çıkar esasına önem göstermiştir. Böylece alınan kararlar ulusal ve uluslararası hukuk kurallarıyla garanti altına alınmıştır.

Almanya'da Nazi iktidarına kadar olan dönemde Türk ve Alman ekonomik ilişkilerinde yavaş olmasına karşın istikrarlı bir artış göze çarpmaktadır. 1923'te Türkiye'nin toplam ithalatında Almanya'nın payı % 6,3 iken 1932'de % 23,2'ye kadar yükselmiştir. İhracatta ise Almanya'nın payı 1923'te % 9 iken 1932'de % 13,9'a

³¹⁰ Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara 1993, s. 36-42.

yükselmiştir. Almanya'nın dış ticaretinde Türkiye'nin payı ise söz konusu dönem boyunca % 2 civarında kalmıştır.³¹¹

Almanya'da Adolf Hitler'in liderliğindeki NSDAP'ın iktidara gelmesi, ülkenin iç ve dış politikalarında çok ciddi değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Hitler yönetimiyle ilk resmî temas Temmuz 1933'de Berlin'i ziyaret eden Türk Parlamento heyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler esnasında Hitler, Atatürk'ten yüzyılın en büyük insanı olarak bahsetmiş ve Almanya ile Türkiye arasındaki ortak noktalara vurgu yapmıştır.³¹² Ne var ki zaman geçtikçe iki ülkenin dış politikaları arasındaki farklar gittikçe belirginleşmeye başlamıştır. Türkiye esasen I. Dünya Savaşı sonrası bazı düzenlemelerden rahatsızlık duymaktaydı. Bu nedenle Alman dış politikasının en önemli çizgilerinden biri olan Versay Antlaşması'nın getirdiği kısıtlamalardan kurtulma isteğine sempati ile yaklaşmaktaydı. Diğer taraftan Almanya'nın mevcut durumu cebren değiştirmesine ise karşı çıkıyordu.

Türkiye'nin o dönem Berlin Büyükelçisi olan Kemalettin Sami Bey'in Hitler ve Dışişleri Bakanı Konstantin von Neurath ile 1933 yılında yapmış olduğu görüşme dikkate değerdir. Görüşmede Almanya'nın Türkiye, Sovyetler Birliği ve Avusturya ile olan münasebetleri konuşulmuştur. Kemalettin Sami Bey'in yeni kurulan hükümetin Türklere yönelik olan bakışını sorması üzerine Hitler şu cevabı vermiştir:

“Türkiye ile olan münasebatımız, eski silah arkadaşlığının ve yeni Türk inkılâbının verdiği kuvvetle gayet iyidir. İktisadî münasebata gelince, Hariciye Nazırı vaziyeti daha iyi bilir, o anlatsın. Ben ise bunun iyi olduğunu bilir ve daha da iyi olmasını temenni ederim.” Bu sözler üzerine Dışişleri Bakanı Konstantin von Neurath şu cümleleri sarfetmiştir:

“Türkiye ile iktisadî münasebetlerimiz iyidir. Bilhassa son yapılan şimendifer işleri ile daha iyi olmuştur. Fakat biz bunun daha esaslı ve kuvvetli olmasını isteriz. Türkiye'den çok mal almak, bu suretle Türkiye'ye çok mal satmak ve Türkiye'ye yeni krediler vermek isteriz. Türkiye ile yeni Ticaret Mukavelesini için Londra'ya bir heyet gönderdik. İktisat Vekili Celal Bey Berlin'e teşrif ederlerse çok iyi olur. Bu suretle kendisi ile daha etraflı görüşmek imkânı hâsıl olur.” Hitler ise Dışişleri Bakanının açıklamalarını çok iyi olur diyerek tasdik etmişti. Görüşme bitiminde Hitler, Kemalettin

³¹¹ İlhan Uzgel, “1923-1939 Almanya'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran, İstanbul 2001, s. 300.

³¹² Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara 2013, s. 99.

Sami Bey'den Mustafa Kemal Atatürk'e selam ve hürmetlerini iletmesini istemiş ve Türk inkılâbından övgüyle bahsetmiştir.³¹³

Hitler'in Siirt mebusu Mahmut Soydan'a vermiş olduğu mülakat 16 Temmuz 1933'te Milliyet gazetesinde yayınlanmıştı. Hitler, "*Türkiye'de doğan ve parlayan yıldız bize takip edilecek yolu gösterdi. Gazi öyle bir şahsiyettir ki ebediyen asrımızın en büyük adamlarının en ön safında bulunacaktır. Bu mevki, tarihin ona verdiği bir haktır*" diyerek Atatürk'e olan hayranlığını dile getirmiştir. Türkiye'nin hayrete değer gelişiminden takdirlerle bahseden Alman Şansölyesi, faaliyet gayeleri aynı olan büyük Türk milleti ile Alman milleti arasında sempatinin çok kuvvetli olduğunu beyan etmiştir. Hitler'e göre Almanya ve Türkiye aynı zamanda ve aynı derecede çökmüşlerdi. Türkiye mukaddes bir hamle ile kurtulmuş, bu durum Almanyanın kurtuluşu için başlatılan milli hareketin olumlu bir sonuç vereceği hakkında onlara derin bir kanaat vermiştir.³¹⁴

Nazi hayat teorisiyle bir imparatorluk yaratmak isteyen Alman Hükümeti, Türkiye'yi ucuz hammadde kaynağı olarak görüyordu. Kuracakları yakın ilişkilerle Alman savaş sanayisi için gereken petrol, krom, bakır, mangan cevheri, pamuk ve tiftik'i Ortadoğu'nun zengin kaynaklarından elde etmeyi umuyorlardı. Diğer taraftan Türkiye üzerindeki nüfuzlarını kullanarak İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını baltalamak istiyorlardı. Bu nedenle Alman Hükümeti Türkiye'yi siyasal ve ekonomik yollardan kendi etki alanına çekmek için ciddi bir mücadele göstermekteydi.³¹⁵

Türkiye ve Almanya arasındaki en önemli anlaşmazlık noktalarından biri Türkiye'nin oluşumunda ciddi bir rol üstlendiği 1934 yılındaki *Balkan Paktı* olmuştur. Türkiye'nin özellikle Alman çıkarları açısından önemli bir nüfuz alanı olan bölgedeki etkinlik çabaları Almanya'yı rahatsız etmiştir. Türkiye'nin bölgedeki rolünün artması aynı zamanda İngiltere ve Fransa ile olan yakın ilişkileri açısından da Almanya aleyhine bir durum doğuracaktı. Fransa Küçük Antant'la Yugoslavya ve Romanya'yı kapsayan bir ittifak ağı teşkil etmişti. Diğer taraftan Almanlar, I Dünya Savaşı'nda müttefiklik yaptığı Bulgaristan'a karşı böylesi bir paktın tesis edilmesinden huzursuzluk duymuştu.³¹⁶

³¹³ CDAB, 30-10-0-0 / 231-556-2.

³¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz 1933.

³¹⁵ Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Ankara 1976, s. 10.

³¹⁶ İ. Uzgel, "1923-1939 Almanya'yla İlişkiler", s. 302.

1932’de Türkiye’nin Almanya’ya ihracat toplamı 13 milyon lira iken, bu meblağ 1933’te 19 milyon, 1934’te 29 milyon, 1935’te 35.5 milyon ve 1936’da 41.7 milyon liraya kadar çıkmıştı. 1936 yılı ise Türk-Alman ilişkileri açısından önemli bir dönemeç olmuştu. Montrö Sözleşmesiyle Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğinin tam anlamıyla tesis edilmesi, Türk-İngiliz ilişkilerinin de yakınlığını beraberinde getirmişti. Ortaya çıkan yeni durum Sovyetler Birliği kadar Almanya’yı da huzursuz etmeye yetmişti. Yeni gelişen şartlar Türkiye üzerinde bir Alman-İngiliz rekabetinin doğmasına yol açmıştı.³¹⁷ Bununla beraber Türkiye, Almanya’nın yayılmacı politikalarına karşı çıksa da onu doğrudan karşısına alacak bir tutumdan da kaçınmıştır. Almanya ise Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile bir ittifak yapmasını önlemek ve Türkiye’yi yanına çekmek için propaganda faaliyetlerine devam etmiştir.

Almanya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutları her iki ülke açısından da önem arz etmektedir. Nazi Almanyası ile Türkiye arasındaki ilk *Ticaret Antlaşması* 10 Ağustos 1933 tarihinde Berlin’de imzalanmıştır. Nazi Almanyası bu antlaşma ile Türkiye’den yapılacak ithalatı tamamen serbest bırakmış, Türk ihraç ürünleri için gümrük tarifelerinde % 80’e varan indirimler yapmıştır. Diğer taraftan Almanya, Türkiye’den ithal edilen mallar için döviz ödemeyi kabul etmiştir. Karşılığında Türk Hükümeti, Almanya’dan ithal edilen 121 parça muhtelif eşyaya gümrüksüz ithal izni vermiştir. Antlaşma ile Türkiye ve Almanya, kanunların izin verdiği ölçüde ticarî münasebetlerin artması noktasında her türlü gayreti gösterecekti.³¹⁸

Türkiye ve Nazi Almanyası arasındaki ikinci *Ticaret ve Ödeme Antlaşması* 15 Nisan 1935 tarihinde imzalanmıştır. 30 Nisan 1936 tarihine kadar geçerli olacak olan antlaşma 1 Mayıs 1935 tarihinden itibaren kabul ve tasdik edilmiştir. İhracat ve ithalata konu olan geniş bir ürün yelpazesi ve bunların vergi oranları antlaşmada belirlenmiştir.³¹⁹ Türkiye ve Almanya arasında 16 Ocak 1939’da Berlin’de bir *Kredi Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşmayla birlikte Türk tarafına Almanya’ya göndermeyi istedikleri sanayi ve askeri malzemenin parasının ödenmesi karşılığında Deutsche Golddiskontbank nezdinde 150 milyon RM’ye kadar bir kredi açılmıştır.³²⁰

Almanya’nın Türkiye’den ithalatı 1936 yılında 118.5 milyon RM’ye yükselmiştir. 1937 yılında 97.7 milyon RM’ye inmiş olsa da 1938’de Türk-Alman

³¹⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2020, s. 268.

³¹⁸ Y. Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, s. 80-81.

³¹⁹ *T.C. Resmî Gazete*, 17 Haziran 1935, sayı: 3030.

³²⁰ *T.C. Resmî Gazete*, 12 Mayıs 1939, sayı: 4206.

Kredi Anlaşmasının imzalanması üzerine 115.9 milyon RM'ye kadar artmıştır. 1937 ve 1938 yıllarında Türk-Alman ticareti, 13.3 milyon RM ve 35.5 milyon RM ile Almanya lehine kapanmıştır.³²¹

Almanya ve Türkiye ilişkileri sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel ve askeri alanda da kayda değer bir gelişme göstermiştir. Almanya'da Nasyonal Sosyalist dönemin başladığı tarihten itibaren çok sayıda Alman uzman Türkiye'de görev yapmıştır. Bunlar arasında doğa bilimlerinden sosyal bilimlere ve mühendislik bilimlerinden sağlık bilimlerine kadar çok sayıda ünlü uzman bulunmaktadır. Bu uzmanlar Nazi Almanyası'nın koyu ırk politikaları bağlamında toplumdaki temizlenmesi gereken kitleyi oluşturuyorlardı. Türkiye topraklarına iltica eden bilim insanları genç Cumhuriyetin birçok alandaki kalkınmasının önemli birer parçası olmuşlardır.³²²

Almanya ve Türkiye'nin askeri alandaki iş birliği Nasyonal Sosyalist iktidar döneminde de devam etmiştir. Türk ordusu'nda görev yapan Alman subaylar, ordu çevrelerinde Alman nüfuz alanını genişletmek ve etkinleştirmek amacıyla mücadele vermişlerdir. Böylece Türk dış politikasında önemli bir faktör olan ordunun Alman yanlısı bir konumda bulunması ya da hiç olmazsa Alman karşıtı bir pozisyon almaması sağlanmaya çalışılmıştır. Türk ordusu esasen Alman askeri malzemesine de yoğun bir ihtiyaç duyuyordu. Bu talebin Alman makamlarınca karşılanarak Türk Ordusu'nun Alman savaş sanayisine bağımlı hale gelmesi sağlanacaktı.

Alman makamlarının raporlarında Türk Ordusu'nun ve donanmasının, Alman eğitim metotlarına göre Alman uzmanlar tarafından yetiştirildiği belirtilmektedir. Alman Savunma Bakanlığı bu kapsamda Türk denizaltılarında görev yapacak subaylara ilişkin bilgiler vermektedir. 4-21 Kasım 1934 tarihi arasında Yarbay Rohde ve Jodl, Türk ordusunu ziyaret maksadıyla Türkiye'ye gelmişlerdir. Bu temasları esnasında yüksek askeri ve sivil devlet erkânı ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Alman Hükümeti askeri alandaki hedeflerini politik bakımdan da ele alarak Almanya'da eğitim gören Türk subaylara ilişkin olumlu adımlar atmıştır. Diğer taraftan iki devlet arasındaki silah ticareti de askeri münasebetlerin önemli bir parçasını teşkil etmekteydi. Alman makamları kendi silah sanayilerinin teçhiz ettiği bir ordunun Almanya'ya

³²¹ Y. Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, s. 82.

³²² Detaylı bilgi için bkz. Fritz Neumark, *Boğaziçine Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul 2017; Arnold Reisman, *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2011.

bağımlı kalacağıının bilincindeydi. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın 13 Aralık 1938 tarihli raporuna göre Almanya'nın Türkiye'ye silah satışı değerinin 91 milyon RM yani yaklaşık 45 milyon Türk lirası olduğu anlaşılmaktadır. Alman Krupp firması 1936-1937 tarihlerinde imzaladıkları antlaşmalarla 15 cm'lik toplar, hafif topçu malzemesi, römork ve özellikle de denizaltı satışlarıyla ön sırada bulunmaktaydı. Türkiye, Alman önerilerinin yanı sıra İngiliz, Fransız, İtalyan ve Çekoslovak önerilerini de kabul etmekteydi.³²³

Adolf Hitler'in 50. Doğum yılı törenleri de iki ülke açısından kayda değer bir gelişmeydi. Törenlerde Türkiye'yi temsilen Nafia Vekili General Ali Fuat Cebesoy'un refakatinde Genelkurmay İkinci Başkanı General Asım Gündüz ile milletvekillerinden Pertev Demirhan, Falih Rıfkı Atay, Yunus Nadi, Necmeddin Sadak ve Hüseyin Cahit Yalçın'dan mürekkep bir heyetin katılması kararlaştırılmıştı.³²⁴

Almanya, Türkiye üzerindeki çok yönlü çabaları sonucu Berlin-Roma Mihverine bir müttefik katmak için yoğun mesai harcamıştır. Bu girişimleri şekillendiren temel gaye, Almanya'nın Türkiye üzerinde kuracağı bir hegemonya ile Sovyetler Birliği'ne karşı Boğazlar'da ve Anadolu'da üstün bir konuma geçmektir. Diğer taraftan Türkiye'yi bir anlamda sıçrama tahtası olarak kullanmak suretiyle Batılı rakiplerini bertaraf ederek Ortadoğu'yu kontrol etmek isteyen Almanya bu politikasında başarı elde edememiştir. Türkiye'nin 1939 yılında Batılı güçlere bağlanmasında Almanya'nın müttefiki İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi temel faktör olmuştur. Diğer açıdan Balkanlara yönelen İtalyan ve Alman tehlikesinin yanında Almanya'nın Mart 1939'da Çekoslovakya'yı ele geçirip yayılcı siyasetine devam etmesi Türkiye'nin bu durumdan endişe duymasına sebebiyet vermiştir.

2.5.1.2. Almanya-Sovyetler Birliği İlişkileri

1917 Ekim Devrimi sonucunda Rusya, imzaladığı Brest Litovsk Antlaşması'yla I. Dünya Savaşı'ndan tamamen çekilmiştir. Fakat bu yeni gelişme Almanya'nın savaşı kaybetmesine engel olamamıştır. Haziran 1919'da imzalanan Versay Antlaşması ile Almanya çok ağır bir yük altında ezilmeye mahkûm bırakılmış ve Alman toplumunda giderilmesi zor bir travma ortaya çıkmıştır. Sonuçta bu durum antlaşmada yer almayan Sovyetler Birliği ile ilişkiler kurmanın önünü açan bir gelişme olmuştur. 1922'ye kadar süren Rus iç savaşı ve Versay Antlaşması'nın yaratmış olduğu buhran dönemi her iki

³²³ C. Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 184-190.

³²⁴ CDAB, 30-10-0-0 / 231-559-17; CDAB 30-18-1-2 / 86-31-20.

devleti bir anlamda kader birliğine doğru sürüklemiştir. Bu nedenle de iki dünya savaşı arası dönemde Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki diplomatik ilişkilerde bir yakınlaşma meydana gelmiştir.

Versay Antlaşması'nın revize edilmesi düşüncesi Weimar Almanyası döneminde herkesin fikrî anlamda birleştiği bir mesele olarak güncelliğini korumaktaydı. Fakat bu politikanın nasıl şekilleneceğine dair herhangi bir görüş birliği bulunmamaktaydı. Alman yöneticiler Versay'ın getirdiği siyasi ve ekonomik engellerden kaçmak amacıyla Rusya'ya yaklaşan bir politika geliştirdiler. Bir kısım yöneticiler öteden beri antlaşmanın revize edilmesi yolunun Batılı ülkeler ile yapılacak iş birliğiyle değil, Sovyetler Birliği'ne yönelik olumlu politikalardan geçtiğini düşünmekteydi. Dışişlerine bağlı Rusya Dairesinin başı olan Baron Adolf Georg Otto von Maltzan ve Reichswehr Başkanı Hans von Seeckt gibi aristokratlar ve bir takım iş adamları Almanya'nın Rusya ile yakın ve sürdürülebilir ilişkiler kurması gerektiğini savunuyorlardı. Esasen Polonya'ya karşı ortak düşmanlıkları iki yönetim arasında önemli bir yakınlığa işaret ediyordu. Ayrıca bu süreç rejimin kalıcı olmayacağını düşünen siyaset çevrelerinin bakışı doğrultusunda Sovyet sonrası rejimle de ilişkilerin önünü açacaktı. Diğer taraftan Rusya, askeri ve ekonomik ilerleme için ciddi fırsatlar sunuyordu. Sovyet Hükümeti'nin dış sermaye yatırımına ihtiyaç duyduğu bir dönemde Almanya'nın ihraç ürünleri için yeni pazar ihtiyacı da belirginleşiyordu. Ayrıca Almanlar Versay kısıtlamalarından sıyrılarak uzak Rus topraklarında yeni silahlar geliştirme ve ordu yetiştirme gibi konuları tartışmaktaydı. Almanya'daki 1.2 milyon Rus savaş esirinin ve Rusya'daki 100.000 Almanın iadesi meselesi de önemli bir diyalog aracıydı. Bu gayelerle 19 Nisan 1920'de bir anlaşma imza edildi ve bir yıl sonra 1921'de ticaret yasalarını beraberinde getiren resmi diplomatik elçiliklerin açılışı yapıldı. Yine taraflar arasında askeri iş birliğine yönelik temaslar gerçekleşmiş, Rusya sınırlarında uçak, mühimmat ve zehirli gaz fabrikalarının tesisi için 75 milyon RM aktarmak amacıyla bir paravan şirket kurulmuştu.³²⁵

Rusya ve Almanya arasındaki yakın iş birliğinin bir sonucu olarak 16 Nisan 1922 tarihinde *Rapallo Antlaşması* imzalandı. Bir gün sonra Rapallo Antlaşması'nın haberi dünya gündemine bomba gibi düştü. İkili Rus-Alman Antlaşması önceki gün dünya ekonomik konferansı sırasında gizlice imzalanmıştı. Bu gelişme İngilizler başta

³²⁵ Colin Storer, *A Short History of The Weimar Republic*, Londra & New York 2013, s. 122-125.

olmak üzere katılımcılar arasında ciddi bir kızgınlık yaratmıştı.³²⁶ Antlaşma aynı zamanda Batı'ya yönelik uzlaşma siyasetinin bir anlamda tamamlayıcısı olarak görülüyordu. Almanya'nın savaş sonrası yalnızlığını gidererek Doğu'ya yönelik ekonomik ilişkileriyle yeniden kalkınmanın yolunu açtığı aşikârdı.

Weimar döneminin başlarında başlayan askeri iş birliğinin ani bir şekilde sona ermesi beklenmedik bir gelişmeydi. Gerçekten de on yıllık bir iş birliğinden sonra Reichswehr ve Kızıl Ordu, iş birliklerinin sonuçlarına memnuniyetle bakmak konusunda bir hayli nedene sahipti. Rusya'daki Alman faaliyetleri ve yeniden gizli silahlanma çabası, Alman Ordusu'nun hızlıca geliştirilmesinde ve yeniden dizayn edilmesinde kilit bir rol oynadı. Diğer taraftan Rus Kızıl Ordusu'na Alman askeri yöntemleri ve geliştirme programları tanıtıldı. Rusya'da test edilen Alman ekipmanlarının temsil ettiği teknolojik gelişmeler Sovyetlerce kendi tasarımlarına dâhil edildi. Almanya'da ve Sovyetler Birliği'nde eğitilen Rus personel, Alman metotlarının yayılmasını hızlandırdı.³²⁷

1933'te Hitler'in liderliğinde NSDAP'ın iktidara gelişi Almanya'da çok farklı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sovyetler Birliği başlangıçta Nazi rejimiyle Rapallo'daki Rus-Alman iş birliği geleneğini sürdürmeye çalıştı. Örneğin, Hitler'in Başbakanlık görevini üstlenmesinden bir ay sonra Dışişleri Komiser Yardımcısı Nikolay Krestinsky, Berlin'deki Büyükelçisi Lev Khinchuk'a gönderdiği yazısında önemli noktalara vurgu yapmıştı. Krestinsky; mevcut hükümetin Almanya'da dostane bir konumda kalmasını istediklerini, Hitler Hükümeti'nin Ruslardan kopmamaya ve en azından önceki ilişkileri sürdürme zorunluluğuna dayandığına inandıklarını ve yeni rejimin Sovyet Hükümeti'yle ilişkiler konusunda uygun bir kamuoyu bildirisinin gerekliliğini takdir etmelerini beklediklerini ifade etmişti.³²⁸

Nazi ideolojisi temelde anti-Bolşevik bir çizgiye sahip olması nedeniyle ilk iş olarak Alman Komünist Partisi'nin (KPD) faaliyetlerine karşı ciddi bir reaksiyon görülmüştür. Naziler Almanya Komünist Partisi'ni bastırırken, Sovyet ticaret misyonlarına ve Almanya'da faaliyet gösteren Sovyet şirketlerine karşı polisiye tedbirler almış, Sovyet vatandaşlarına yönelik resmi ve gayri resmi tahribatlar da endişe

³²⁶ Stephanie Salzmann, *Great Britain, Germany and the Soviet Union: Rapallo and After, 1922-1934*, Suffolk 2003, s. 7.

³²⁷ George H. Stein, "Russo-German Military Collaboration: The Last Phase, 1933", *Political Science Quarterly*, 77/1, 1962, s. 54-55.

³²⁸ Teddy J. Uldricks, "Soviet Security Policy in the 1930s", *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, ed. Gabriel Gorodetsky, Londra & New York 1994, s. 67.

verici sıklıkta görülmeye başlanmıştır. NSDAP'ın yarattığı gerçek tehdit esasında politik bir tehditti. Nasyonal Sosyalizmin gerçek bir kitle hareketi olduğunun anlaşılmasıyla Komünistler için tehditin boyutları ortaya çıktı. Nazi propagandasının Almanya Komünist Partisi'nin kendi seçmen kitlesinin, yani sınıf bilinçli proletaryanın istikrarını tehlikeye atabileceği açıktı. Çünkü proleter unsurlar Nazilerin başarısına katkı sağlıyordu. Bu nedenle de NSDAP'ın başarıları Komünist ajitasyona bir tehdit oluşturuyordu.³²⁹

Hitler, Almanya'daki Komünistlere karşı mücadeleyi devletlerarası ilişkileri etkilemeyen bir iç mesele olarak ilan etti ve bu bağlamda Alman Hükümeti'nin Sovyetler Birliği Hükümeti ile *“her iki taraf için de faydalı olacak dostane ilişkiler”* kurmak istediğini vurguladı. Resmi propaganda politikası buna göre gelişti. Parti ve hükümet propagandası, özellikle Reichstag yangınından sonra Alman Komünistlerine yönelik saldırı, iftira ve polemikler her gün birbirini geride bırakırken, propaganda liderliği Sovyetler Birliği'nin ve özellikle hükümetinin bunlardan muaf olmasını sağladı.³³⁰

Diğer taraftan Alman makamları Komünizmin iç muamelesi ile Sovyetler Birliği'yle olan ilişkiler arasında kesin bir ayırım olduğunu ifade ediyordu. Komünist Parti, Sovyetler Birliği açısından oldukça önem taşımaktaydı. Bu nedenle anti-komünist girişim ve engellemeler, iki ülke ilişkileri açısından bir hayli sakınca doğurmuştu. Çünkü Ruslar, NSDAP'ı güçlü bir Sovyet karşıtı hareket olarak görmekteydiler. Bir diğer ifadeyle Moskova, Nasyonal Sosyalist görüşlerin artık Almanya'nın resmi politikası olacağından korkuyordu.

Sovyetler Birliği, Alman dış politikasındaki değişiklikler ve tutarsızlıklar konusunda açık bir endişe taşımaya karşın Sovyet diplomatlarının tavrı uzlaştırıcıydı. Sovyetler, politikalarını sert bir şekilde yeniden yönlendirmeyi ve Almanya ile ilişkilerinin bozulmasını istememekteydi. Anlaşıyor ki Alman Hükümeti Sovyetler Birliği'ne yönelik belirli bir uzun vadeli politikaya karar vermemişti. Rus-Alman ilişkilerini 1932 öncesi temelde sürdürmek için girişimlerde bulunuldu. Ancak Nasyonal Sosyalist rejimin şiddetli anti-komünist doğası ve Sovyetlere karşı samimiyetin somut kanıtlarının olmaması bu çabayı başarısızlığa mahkûm etti. Sovyetler Birliği'ndeki

³²⁹ Eve Rosenhaft, “The KPD in the Weimar Republic and the Problem of Terror During the Third Period, 1929-33”, *Social Protest, Violence and Terror in Nineteenth and Twentieth Century Europe*, ed. Wolfgang J. Mommsen, Gerhard Hirschfeld, Londra 1982, s. 351.

³³⁰ J. Sywottek, *Mobilmachung für den totalen Krieg: Die propagandistische Vorbereitung der Deutschen Bevölkerung auf den Zweiten Weltkrieg*, s. 105.

Reichswehr üslerinin tasfiye edilmesinin akabinde Almanlar, yıllık Rus manevralarına yönelik görevlerini iptal ettiler. Ruslar Alman Hükümeti'nin politikalarının Sovyet karşıtı bir yön aldığına artık ikna olmuşlardı. Hitler'in siyasi manifestosu olan Kavgam'ın yeni baskıları, Nasyonal Sosyalistlerin konuşmaları ve yazılanların hepsi Sovyetler Birliği'ne karşı yapılacak bir Haçlı Seferinden bahsediyor ve Almanya'nın doğuya yayılmasına vurgu yapıyordu.³³¹ Dönemin Rus Dışişleri Bakanı Litvinov, doktrin ile politika arasındaki farkı çok iyi anladıklarını fakat karşılaştıkları manzaranın hiç de iyi olmadığını belirtmek durumunda kalmıştı.³³²

Hitler, üstün bir ırkın fethedici kılıcıyla evrensel bir *Pax-Germanya* kurarak tüm dünyayı yüksek bir medeniyetin hizmetine sunma gayesini taşımaktaydı. Anti-semitizm, anti-Bolşevizm ve Lebensraum politikası, Almanya'nın güç siyaseti alanında baş düşmanı olan Sovyetler Birliği'ne karşı sunuldu. Böylece Yahudi sorununun çözüleceği, Bolşevizm'in yok edileceği ve Alman halkına ihtiyaç duyduğu hayat sahasının temin edileceği bir savaş tasarlandı.³³³ Hitler'in nihai amacı, Komünizm tehdidini ortadan kaldırmak ve Almanya için daha fazla toprak elde etmektir. Bu nedenle de Almanya Komünist Partisi'nin NSDAP'ın yükselişine ilk tepkisi, Marksizm'i tüm Avrupa'da faşizme karşı savunmak için aleni bir çağrı yapmak oldu. Komintern tarafından Avrupa'daki Sosyalist partilere gönderilen belgede şu ifadeler yer almaktaydı:

*“Kriz yayılmaya ve derinleşmeye devam ediyor. Burjuvazi, işçi sınıfının tüm siyasi ve ekonomik kazanımlarına karşı bir kampanya başlatmaya hazırlanıyor. Almanya'da açık faşist diktatörlüğün kurulması, tüm ülkelerden milyonlarca işçiyi, burjuvazinin faşist saldırısına karşı birleşik bir mücadele cephesi örgütlemenin gerekliliği sorunuyla doğrudan karşı karşıya getirmiştir.”*³³⁴

Tüm ideolojik karşıtlığa rağmen Hitler, Alman-Rus ilişkilerinin seyrini tamamen aksatmadı. Komintern ve Goebbels propaganda makinesi karşılıklı bir suçlama akışı ortaya koyarken, Alman Hükümeti Rusya ile ekonomik anlaşmaları sürdürme konusunda dikkatliydi. Dahası Hitler, Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın Moskova'yla ilişkisini de kesmek istemedi. Berlin'deki Sovyet askeri ataşesi General Putna'nın ısrarlı

³³¹ G. H. Stein, “Russo-German Military Collaboration: The Last Phase, 1933”, s. 59-67.

³³² Robert H. Johnston, *Soviet Foreign Policy, 1918-1945: A Guide to Research and Research Materials*, Wilmington 1991, s. 13.

³³³ Klaus Hildebrand, *The Third Reich*, Londra & New York 1986, s. 16.

³³⁴ Rob Everett, “The Enemy of My Enemy is My Friend: Soviet Foreign Policy in Europe, 1933-1939”, *Wittenberg History Journal*, XLIII, 2014, s. 57.

çabaları ve General von Niedermayer'in katkılarıyla nedeniyle bu düzeyde nispeten dostane ilişkiler sürdürüldü.³³⁵

Özellikle Ruslar, Almanya ile ilişkilerinde belirli bir ihtiyati tutum sergilemeye başladılar. Bu ilk olarak siyasi ve ekonomik alanda belirginleşti ve kısa bir süre sonra da askeri düzeyde hissedilmeye başlandı. Stalin'in endişeleri Avrupa çapındaki genel bir barış endişesinden değil, Hitler rejiminin açık düşmanlığından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte kamuoyunda dış politika hakkında oldukça az şey söyleyen Stalin, on yedinci ve on sekizinci Parti Kongreleri'nde yaptığı açıklamalarla da muğlaklığını korumayı başarmıştı.

Stalin'in Almanya hakkındaki görüşlerine ilişkin ifşaatları ilk olarak Nisan 1938'de Nazi-Sovyet Paktının imzalanmasından çok önce yayınlandı. Stalin, Berlin ile pazarlık edebileceği bir güç konumu oluşturmayı amaçlamaktaydı. Sovyet istihbaratının önemli isimlerinden olan Krivitsky'e göre Stalin, Almanya ile her zaman daha iyi ilişkiler ummakta ve onlarla uzlaşmaya ihtiyaçları olduklarının altını çizmekteydi. Burada Krivitsky, Stalin'in 1935 ve 1937'deki gizli girişimlerini ilk kez ortaya koydu. Stalin bu amacını ekonomik görüşmeler yoluyla dolambaçlı bir şekilde başarmaya çalışmıştı. Belirtildiğine göre Hitlerle nihai bir anlaşmanın hazırlanmasına ilişkin tüm çalışmalar, Stalin tarafından Berlin'deki resmi Büyükelçi atlanarak güvendiği insanlara devredilmişti. Çekoslovakya'nın toprak bütünlüğüne yönelik Sovyet desteğine meydan okuyan 1938 Münih Antlaşması'nın sonuçlanmasıyla Batılılar, Rus çıkarlarına ölümcül bir darbe indirmişti.³³⁶

Stalin Almanya'ya olduğu kadar İngiltere'ye karşı da derin bir güvensizliğe sürüklenmişti. Hitler ise bu antlaşma ile Batılıların zaaflarını ve eksiklerini görme imkânı bulmuştu. Nasyonal Sosyalizm ve Bolşevizm arasındaki husumet, küresel siyasetin değişmez bir unsuru olarak devam etti. Hitler'in çizmiş olduğu ideolojik çerçeveye bakıldığında Rusya ile yaşanacak bir çatışmanın kaçınılmaz olduğu açıkça anlaşılabilirdi.

1939 yılına girildiğinde Almanya'nın siyasetinde önemli farklılıkların belirmeye başladığı görülmektedir. Hitler'in Rusya siyasetindeki değişikliğinin ilk belirgin işareti 28 Nisan'da Alman Parlamentosu Reichstag'da vermiş olduğu bir nutukta dikkat

³³⁵ John W. Wheeler-Bennett, "Twenty Years of Russo-German Relations: 1919-1939", *Foreign Affairs*, 25/1, 1946, s. 30.

³³⁶ Jonathan Haslam, "Soviet-German Relations and the Origins of the Second World War: The Jury Is Still Out", *The Journal of Modern History*, 69/4, 1997, s. 790-792.

çekmektedir. Bu nutukta Hitler, Rusya'ya karşı ithamlardan tamamen arınmış bir üslup kullanmış ve bu durum Kremlin üzerinde müspet bir etki yaratmıştı. Bir hafta sonra 5 Mayıs tarihinde Sovyet Hükümeti, Alman karşıtı politikanın önemli isimlerinden Yahudi Dışişleri Bakanı Maxim Litvinov'u azlederek yerine Molotov'u getirmiş ve Almanya ile müzakerelerin yolunu açmıştır. Hitler bu gelişmelerden sonra Mart ayında kesilmiş olan ekonomik ilişkilerin tekrar başlatılmasını teklif etmiştir. Bu doğrultuda Kremlin, Berlin'de bulunan Maslahatgüzar Astrachov ve ticaret heyetinin başkanı Babinsky'ye Alman Bakan Schnurre ile müzakerelere girişme talimatı verdi. Hitler ve Dışişleri Bakanı Ribbentrop da bu müzakereleri yakinen takip ettiler. 23 Mayıs'ta Hitler Polonya meselesindeki siyasetine açıklık getirdi ve Polonya'nın yalnız bırakılarak Almanya'nın ekonomik anlamda güçlendirilmesi için Rusya ile iş birliğinin temin edilmesi üzerinde durdu.³³⁷

19 Ağustos 1939'da bir *Alman-Sovyet Kredi Anlaşması*'nin onaylanması, uluslararası alanda Nasyonal Sosyalist Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yıllardır aşırı gergin olan ilişkiler açısından sansasyonel bir dönüm noktası olarak görülüyordu. İmzacı Bakan Schnurre, birkaç yıl içinde toplam ticaretin neredeyse 1 milyar RM'ye sıçrayabileceğini tahmin etmekteydi. Anlaşmaya göre Sovyetler, Alman mamul malları karşılığında hammadde tedarik edecekti. Stalin artık Alman savaş ekonomisi üzerinde neredeyse tam bir kontrole ve Hitler'e karşı elinde etkin bir karta sahipti.³³⁸ Genişleyen Alman savaş ekonomisinin başka yerde tatmin edilemeyecek sonsuz bir iştahı olduğundan, yeni Sovyet pazarı büyük bir savaşın gelişip gelişmediğine bakılmaksızın önemli bir rol oynamıştı. Bu nedenle, şaşkıncı olmayan bir şekilde Hitler ve arkadaşları, bu ekonomik anlaşmanın Almanya'nın savaş yeteneği için önemini defalarca vurgulama ihtiyacı hissetmişlerdi. Hitler'e göre Doğu Avrupa'daki tedarik kaynakları Almanya için önemliydi ve Doğu onlara tahıl tedarik edecekti.

II. Dünya Savaşı'na giden siyasi konjonktür, Almanya ve Rusya'nın tekrar masaya oturması sonucunu doğurdu. 23 Ağustos 1939'da Moskova'ya ulaşan Dışişleri Bakanı Ribbentrop aceleyle Sovyet yetkililerle görüşmeye başladı. Aynı tarihte *Rus-Alman Saldırmazlık Paktı* imzalandı. Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, iki tarafın Dışişleri Bakanlarının adıyla yani *Molotov-Ribbentrop Paktı* olarak da bilinmektedir.

³³⁷ Harold C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, IX/2, 1954, s. 347.

³³⁸ Edward E. Ericson, *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933-1941*, Westport CT 1999, s. 57-58.

Paktın maddeleri uyarınca taraf devletler birbirlerine saldırmayacaklar, taraf devletlerden biri üçüncü bir ülkeyle savaşa girişirse diğer taraf bu üçüncü devlete yardım faaliyetlerinde bulunmayacaktı. Ya da bu devlet, taraflardan birine yönelen ittifaklar grubuna dâhil olmayacaktı. On yıl süreyle imzalanan antlaşmaya göre taraf devletler müşterek menfaatleri söz konusu olduğunda birbirleriyle ilişki içerisinde olacaklardı. Pakta eklenen gizli bir protokole göre Baltık bölgesi Sovyet nüfuz sahası haline geliyordu. Her iki devlet de Vilna bölgesinin Litvanya'ya ait olduğunu kabul ediyorlardı. Buna karşılık Litvanya, Almanya'nın nüfuzuna bırakılmıştı. Polonya ise Sovyetler Birliği ve Almanya arasında paylaşılmaktaydı. Narev, Vistül ve San Nehirlerinin çizdiği hattın doğu kısmı Sovyet nüfuzuna, Batı kısmı ise Alman nüfuzuna bırakılıyordu. Polonya'nın bağımsız statüde kalıp kalamayacağına ileride karar verilecekti. Diğer taraftan Alman Hükümeti Sovyetler'in Besarabya bölgesini ele geçirmesine rıza gösteriyordu.³³⁹

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, daha sonraki yıllarda vermiş olduğu bir mülakatta İngiltere ve Fransa'nın müzakereleri baltalamaya çalıştığını ve bu sebeple eninde sonunda dâhil olacakları savaşı ertelemek için Almanya ile anlaşma imzalamak durumunda kaldıklarını ifade etmişti. Diğer taraftan Molotov, Stalin'in Alman-Sovyet paktına güvenmediğini, bununla beraber gelecekteki muhtemel bir savaşa hazırlanmak için zaman kazanmaya çalıştıklarını da sözlerine eklemiştir.³⁴⁰

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı görüşmeleri esnasında gündemdeki önemli konulardan birini de Türkiye oluşturmuştur. Stalin'in Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a Alman Hükümeti'nin Türkiye'ye ilişkin düşüncelerini sorması üzerine Alman Bakan, kendilerinin Türkiye ile dostane ilişkileri arzuladığını ve bu doğrultuda tüm çabaları sarf ettiklerini belirtmiştir. Bununla beraber Türkiye'nin Almanya'ya karşı oluşturulan kuşatma anlaşmasına katılan ilk ülkelerden biri olduğunu ve Alman Hükümeti'ne gerçeği bildirmeyi dahi gerekli görmediğini sözlerine eklemiştir. Stalin ve Molotov da benzer düşünceleri Alman Bakanla paylaşarak Sovyetler Birliği'nin Türklerin kararsız politikalarına ilişkin benzer deneyimlere sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Bu hususlara ilaveten Bakan Ribbentrop, İngiltere'nin Almanya aleyhine propaganda yapmak için Türkiye'de 5 milyon sterlin harcadığını belirtmiştir. Stalin ise

³³⁹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941: Documents from the Archives of the German Foreign Office*, ed. Raymond James Sontag, James Stuart Beddie, Washington 1948, s. 76-78; Zachary Shore, *What Hitler Knew: The Battle for Information in Nazi Foreign Policy*, Oxford & New York 2003, s. 102-103.

³⁴⁰ Feliks Çuyev, *Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağkolu ile Yapılan 140 Görüşme*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Suna Kabasakal, İstanbul 2017, s. 29, 50-51.

kendi elindeki bilgilere dayanarak İngiltere'nin harcadığı miktarın bu meblağın çok üzerinde olduğunu muhatabına söylemiştir.³⁴¹

Ağustos 1939'daki siyasi düzenleme ile Haziran 1941'deki Alman saldırısı arasında iki devletin ekonomik ilişkileri; 19 Ağustos 1939 *Kredi Anlaşması*, 11 Şubat 1940 ve 10 Ocak 1941 tarihli iki *Ekonomik Sözleşme* temelinde olağanüstü bir şekilde artmıştı. 1939'da Alman Sovyet ticaret kapasitesi 61 milyon RM, iki dünya savaşı arasındaki zamanın en düşük seviyesine ulaşırken, 1940'ta 600 milyon RM'lik toplam ciroya yükseldi ve 1941'in ilk yarısında yaklaşık 425 milyon RM ile zirveye ulaştı. Alman endüstrisi, Sovyet savaş endüstrisi için yaklaşık 6.500 takım tezgahı da dâhil olmak üzere endüstriyel ekipman ve makinelerin yanı sıra, Alman Luftwaffe'nin birkaç standart savaş uçağı ve yarı bitmiş kruvazör gibi en yeni silahların örneklerini teslim etti. 1939 ile 1941 arasında Sovyetler Birliği toplamda 1,6 milyar RM siparişte bulunmuştu.³⁴²

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 27 Eylül 1939'da tekrar Moskova'ya gitti. Stalin, Alman zaferlerinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek sergilemiş oldukları dostça iş birliği için muhataplarına teşekkür etti. Ardından antlaşmanın Polonya'ya ait hükümlerinde bir takım değişikliklerin yapılmasına ihtiyaç duyduklarını ifade etti. Dört nehirler hattı tamamı Polonyalı olan bazı toprakları ikiye ayırıyordu. Stalin'in belirttiğine göre antlaşmadaki orijinal hükümler muhafaza edildiği şekilde geçerli olacaksa Polonyalılar, Rusya ve Almanya arasında anlaşmazlık yaratmak amacıyla tüm gayretlerini ortaya koyacaklardı. Bu nedenle de Alman bölgesi Bug Nehri'ne kadar çıkmalı ve buna karşılık Litvanya Sovyetlere bırakılmalıydı. Ribbentrop da bunun üzerine Hitler'den mutabakat aldı. Ek gizli protokoller ile Litvanya'nın Mariampol bölgesi Almanya'ya bırakıldı ve Polonya'nın geleceğine müştereken karar verilmesi belirtildi. İlaveten taraflardan biri Avrupa'da vuku bulması ihtimal bir harekâta girişmeden önce diğer tarafı da bilgilendirecekti. Konferans böylece karşılıklı bir memnuniyet havası içerisinde sona erdi.³⁴³ Bu gelişmeyi takip eden aylar ekonomik ve hudud meselelerinin çözümüne ilişkin çabalarla geçti. Her iki taraf da zaman zaman iktisadî ve askerî konularda önemli tavizlerde bulundular.

³⁴¹ "Memorandum of a Conversation Held on the Night of August 23d to 24th, Between the Reich Foreign Minister, on the One Hand, and Herr Stalin and the Chairman of the Council of People's Commissars Molotov, on the Other Hand", *Avalon Project*.

³⁴² Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler için bkz. Heinrich Schwendemann, "German-Soviet economic relations at the time of the Hitler-Stalin pact, 1939-1941", *Cahiers du Monde Russe*, 36/1-2, 1995, s. 161-178.

³⁴³ H. C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", s. 351-352.

Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Schulenburg'un raporlarından da anlaşıldığına göre Sovyetler, Alman zaferleri karşısında herhangi bir rahatsızlık hissetmemişti. Fakat Batı cephesindeki Alman zaferleriyle birlikte Sovyetler'in bu havası değişmişti. Alman-Sovyet Paktı kapsamında olmamasına rağmen Rusya tarafından Baltık ülkelerinin ilhaki ve Besarabya'ya el konulması, Alman Hükümeti açısından tam manasıyla şaşkınlıkla karşılandı. Sovyet yayılmasının batıya doğru seyretmesi Berlin'de büyük yankılar uyandırmıştı. Hitler bu tarihten sonra mahdut bir çevrede Rusya ile askeri bir çatışmanın artık masada bir seçenek olduğunu ve ilk fırsatta Rusya'ya karşı harekete geçileceğini ilan etmişti.

Nazi-Sovyet Paktı kapsamında Sovyetler Birliği savaşa hazırlanmak için zaman, alan ve kaynaklar kazanmıştı. Ancak bu stratejide iki temel sorun bulunmaktaydı. İlki, Sovyetler Birliği paktın tek yarar sağlayıcı değildi. Nazi Almanyası da aynı zamanda Rusya'ya karşı zaman ve kaynaklar kazanmıştı. Moskova yönetimi Batı'daki sahte savaşın uzun sürmeyeceğini, sonunda Almanya'nın İngiltere ve Fransa ile maliyetli bir yıpratma savaşına çekileceğini umuyordu. Bu umut, Batı Avrupa'daki Alman saldırısıyla beraber yok oldu. Fransa, Haziran 1940'ta düştüğünde, Sovyetler Birliği kendisini saldırıya karşı 1939'da olduğundan daha savunmasız bir konumda buldu. Ruslar artık askeri gücünü kanıtlamış ve kıta Avrupası'nın büyük kısmının emrinde olduğu bir Almanya ile karşı karşıya kalmıştı.³⁴⁴

Alman-Rus münasebetleri bahsinde en nazik nokta Romanya meselesi idi. Romanya diktatörü Antonescu ile yapılan anlaşma çerçevesinde bir Alman askeri heyeti ve bazı eğitim kitaları Ekim 1940'ta Romanya'ya gönderildi. Romanya ile ilgili bu gelişmeler, Tuna Nehri'nin Mihver güçleri ile sarılması konusundaki endişelerini artırmıştı. Diğer bir kırılma noktası da Litvanya'nın Mariampol bölgesi sorunundan çıkmıştı. Bu coğrafya Almanya ve Rusya arasında imzalanan ikinci Moskova Paktı ile Almanya'ya verilmiş olmakla beraber Sovyet güçleri de Litvanya'nın kalan bütün kısımlarını işgal etme hakkını almıştı. Ağustos 1940'da Molotov bu bölgeyi 7.000.000 dolara satın almayı teklif edince yeni bir sorun baş gösterdi. Sovyet Hükümetini düşündüren bir diğer husus da Eylül başlarında Almanya, İtalya ve Japonya arasında aktedilen *Üçlü Pakt* meselesi idi. Paktın hedefi olan Güneydoğu Avrupa devletlerini Mihverin içine almak düşüncesi Rusları rahatsız etmekteydi.³⁴⁵

³⁴⁴ Geoffrey Roberts, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War: Russo-German Relations and the Road to War, 1933-1941*, New York 1995, s. 122.

³⁴⁵ H. C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", s. 356-357.

12 Kasım 1940 tarihinde Berlin’de Hitler ve Molotov arasında bir görüşme meydana geldi. Hitler Moskova Antlaşması’nın devam ettiğini teyit etti. Karara göre şimdilik yazılı bir anlaşma olmayacaktı. Rusya bazı hususlar açıklığa kavuşturulduğunda Mihver devletleri safına katılmaya istekli gibi görünmekteydi. Almanya’nın Balkanlar’daki faaliyetlerinin İtalyanların desteği için olduğu hususunda bilgilendirilen Molotov herhangi bir itirazda bulunmamıştı. Molotov, Almanya’nın Romanya üzerindeki nüfuzuna benzer şekilde Bulgaristan’daki Rus nüfuzu için gereken şartların tesis edilmesini istese de bu öneri Almanlarca geçiştirildi. İlâveten Türkiye’nin Boğaz hâkimiyeti konusundaki tarafsızlığının ve Rusya’nın Boğazlardaki üsler noktasındaki isteklerinin anlaşılabilir olduğu Alman yetkililerce ifade edildi. Bununla birlikte heyetler arasında karşılıklı güven sorunu devam etti. Hitler’in 12 Kasım’da yayımlanan savaş emrinde şöyle deniyordu:

“*Siyasi müzakereler, Sovyetler Birliği’nin şu anki tutumunu açıklığa kavuşturmak amacıyla başlatılmıştır. Bu görüşmelerin neticelerine bakılmaksızın, Doğu cephesi için önce şifahî olarak emredilen bütün hazırlıklar devam edecektir.*”³⁴⁶

Görüldüğü üzere Kasım 1940’a gelindiğinde Hitler’in Sovyetler Birliği politikası bahsinde artık her şey kararlaştırılmış durumdaydı. Rusya ile ilişkilerin olumlu seviyede devamına taraftar olan Bismarck ananesi Alman Silahlı Kuvvetlerinde güçlü bir şekilde muhafaza edilmekteydi. Bu durumun gayet iyi farkında olan Hitler, Rusya’nın taleplerini her seferinde dramatize ederek savaş politikasına meşru bir dayanak oluşturuyordu. 20 Kasım’da Macaristan, birkaç gün sonra Romanya ve Slovakya’da Almanya-İtalya ve Japonya arasındaki Üçlü Pakta yerini almıştı.³⁴⁷ Artık savaş çanları iyiden iyiye çalmaya başlıyordu.

2.5.1.3. Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri

Mustafa Kemal’in Rus lider Lenin’e yazmış olduğu 26 Nisan 1920 tarihli mektup, iki ülke arasındaki ilişkilerin resmî anlamda başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Bu girişimle Sovyet Rusya ile diplomatik ilişki kurmak suretiyle Türk bağımsızlık savaşına yardım sağlamak amaçlanmıştı. TBMM’yi tanıyan Moskova Hükümeti ise Türkiye ile dostane bir ilişki kurmak istemekteydi. Sonuç itibarıyla 16 Mart 1921 tarihli *Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması* imzalandı. Böylece taraflar

³⁴⁶ Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul 2016, s. 202-203.

³⁴⁷ Wolfgang Michalka, *Ribbentrop und die Deutsche Weltpolitik, 1933-1940: Aussenpolitische Konzeptionen und Entscheidungsprozesse im Dritten Reich*, Münih 1980, s. 247-259.

milletlerin kendi kaderlerini tâyin hakkına sahip oldukları hususunda görüş birliğine varmışlar, hürriyet ve özgürlüğün bu milletlerin tabi hakları olduğunu da kabul etmişlerdi.³⁴⁸ Türk Hükümeti bu antlaşma ile ekonomik ve askeri alanda pek çok avantaj elde ediyordu. Diğer taraftan Sovyetler, Mustafa Kemal Paşa'nın Batılılarla anlaşma ihtimalinden endişe duymuş ve yeni yönetimi dış ilişkilerde sadece kendisine mecbur kılmayı amaçlamıştı.

1925'den itibaren Sovyetler Birliği, Batılı g clere karşı duyduğu endişe nedeniyle daha ziyâde kendini muhafaza etmek üzerine kurulu bir dış politika izlemiştir. Bu sebepten komşu devletlerle münasebetlerini yeniden gözden geçiren Sovyetler, bu devletlerin Batılı politikalara alet olmasını engellemek istemiştir. Saldırmazlık ve tarafsızlık politikası şeklinde ifade edebileceğimiz bu politikayı ilk kez Türkiye'ye uygulamıştir. O sıralarda Musul meselesi nedeniyle Türk-İngiliz ilişkileri gergin bir aşamadaydı. Söz konusu konjonktür 17 Aralık 1925'de Paris'te Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin ile Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında bir *Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması* imzalanması sonucunu doğurdu. Antlaşmaya göre taraflardan biri saldırıya uğradığı takdirde diğer devlet tarafsız kalacak, iki devlet birbirine saldıramayacağı gibi birbirleri aleyhine tesis edilen ittifak ve antlaşmalara da taraf olmayacaklardı. Bu antlaşma bir takım revizyonlarla II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.³⁴⁹ Anlaşılıyor ki Lozan sonrası dönemde Batılılarla olan ilişkilerinde istediği sonucu alamayan Türkiye, Sovyetler Birliği'ni bir destek noktası olarak g rm ştir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticari sorunlar 11 Mart 1927'de *Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması* ile sonuca bağlanmıştı. 27 Ağustos 1928 tarihli *Briand-Kellog Paktı*'na 31 Ağustos'ta katılan Rusya bunu hemen tasdik etmişti. Rusya, paktın Doğu Avrupa  lkeleri arasında bir an evvel yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla 9 şubat 1929'da Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile bir protokol düzenlemişti. Çiçerin'in halefi Litvinof'un adını alan bu protokol   Türkiye 1 Nisan 1929'da imzalamıştı. Diğer taraftan 17 Aralık 1929'da Ankara'da 19 Aralık 1925 anlaşması iki yıl süre ile uzatılırken, anlaşmaya eklenen yeni bir protokol ile taraflar, diğerinin kara veya denizden komşu olduğu bir devletle hiçbir gizli anlaşma imzalamadığını beyan

³⁴⁸ Gotthard Jaeschke, "1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 19, 1981, s. 161-171.

³⁴⁹ Hal k F. G rsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968, s. 194-196.

etmekteydi. İlaveten taraf devletler, bu ülkelerle gizli bir şekilde müzakere yapmamayı ve diğer tarafın rızası olmadan bir anlaşma imzalamamayı taahhüt ediyorlardı.³⁵⁰

Başbakan İsmet İnönü, 25 Nisan-10 Mayıs 1932’de Sovyetler Birliği’ne resmi bir ziyarette bulundu. İkili görüşmeler esnasında Milletler Cemiyetine üye olma konusunda Sovyetler Birliği’ni ikna eden İsmet Paşa büyük bir başarı elde etmişti. Bu ziyaretin ardından 18 Temmuz 1932’de Türkiye, Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştu. Sovyetler’in bu husustaki çekincelerini gidererek onlara güvence veren Türkiye, diplomatik anlamda önemli bir sorunu da çözmüş bulunuyordu. Diğer taraftan Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye verdiği 8.000.000 dolarlık kredi, iktisadî kalkınmada önemli bir rol oynamış ve Türkiye’nin krediler konusunda Batılı devletlerle olan münasebetlerinin de önünü açmıştı.³⁵¹

Stalin liderliğindeki Sovyet yöneticileri bir süre sonra Türkiye ile imzaladıkları antlaşmalara riayet etmemeye başlamışlardı. Sovyetler Birliği komşu devletlerle imzaladıkları antlaşmalardan Türkiye’yi haberdar etmedikleri gibi Türkiye’ye Komünizm ideolojisini yerleştirme amaçlarından da vazgeçmemişlerdi. Diğer taraftan Rusya’da yapılan neşriyat ve propaganda Türkiye’yi açıkça rahatsız etmeye başlamıştı. Atatürk, Sovyet emperyalizm tehdidinin bilincindeydi. Bu husustaki ikazlarından birini de Kasım 1932’de kendisini ziyaret eden Amerikalı General Mac-Arthur ile yaptığı görüşmede dile getirmişti. Bu maksatla hareket eden Atatürk, diplomatik girişimlerde bulunarak Türkiye’yi ve komşularını Komünizm tehlikesine karşı korumak amacıyla ittifak antlaşmaları tesis etmeye gayret göstermişti.³⁵²

1936 yılına gelindiğinde dünya, savaşa doğru kritik bir evreye girmiş bulunuyordu. Hitler iktidara geldikten sonra hızlı bir silahlanma sürecine girişmiş ve zorunlu askerlik sistemini getirmişti. Milletler Cemiyetine rağmen İtalya’nın Habeşistan’a saldırması ve Hitler’in Versay Antlaşması’na aykırı bir biçimde Ren bölgesine yönelik askeri harekâtı yeni bir krizler silsilesine neden olmuştu. Avrupa’daki gelişmeler bu nedenle Türkiye’yi Lozan’da tespit edilen Boğazlar rejimini değiştirmek hususunda harekete geçirmişti. Böylece Türkiye, Lozan’da Boğazlar mukavelesini imzalayan devletlere birer nota göndererek bir konferans çağrısı yapmıştı. İlk olumlu cevabı ise İngiltere verdi. Türkiye’nin meseleyi diplomasi yolu ile çözmek istemesinden

³⁵⁰ Kâmuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*, Ankara 1983, s. 47-48.

³⁵¹ Erel Tellal, “1923-1939 SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran, İstanbul 2001, s. 319-320.

³⁵² Mehmet Saray, *Atatürk’ün Sovyet Politikası*, İstanbul 1990, s. 89-91.

memnun kalan İngiltere, Akdeniz’de kendisine dost ve kuvvetli bir Türkiye’nin varlığından memnuniyet duyacağını göstermişti. Diğer taraftan Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği destekleyen Sovyetler Birliği de bu çağrıya olumlu dönüş yapmış, İtalya hariç Fransa ve diğer devletler de Türkiye’nin isteğini kabul etmişti.

1923 Boğazlar Sözleşmesini değiştiren konferans 22 Haziran 1936’da toplandı ve *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* adını alan yeni Boğazlar sözleşmesi 20 Temmuz 1936’da imzalandı. Sözleşme Türkiye, İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa, Romanya, Japonya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan arasında imzalanmıştı. Sözleşme ile Boğazlar üzerindeki silahsızlanma hükümleri ve Boğazlar Komisyonu kaldırılarak Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyeti tam olarak tesis edildi. Diğer taraftan Türkiye bir savaşta tarafsız ya da savaş dışı ise savaşan devletlerin savaş gemileri boğazlardan geçemeyecekti. Türkiye bir savaşa dâhil olursa veya kendisini tehlike altında hissederse diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi tamamen Türkiye’nin arzusuna bağlı olacaktı. Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin Karadeniz’e geçirebilecekleri ve bu denize girebilecek savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı sınırlandırılıyordu. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ortaya çıkan Türk-İngiliz yakınlaşması şüphesiz İtalya’nın Doğu Akdeniz’de yaratmış olduğu tehlikeli durumun bir sonucuydu. Aynı şartlar altında Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden İngiltere’ye doğru eksen kayması yaşaması tabii bir durumdu. Montrö’deki iş birliğinin ardından 1937’de İngiltere’nin desteğiyle Karabük Demir Çelik Fabrikası kuruldu. 1938 yılında İngiltere, on milyonu ticari kredi, altı milyonu da savaş gemisi ve savaş malzemesi satın alması için Türkiye’ye 16 milyon sterlin tutarında kredi açmıştı.³⁵³ Böylece Türkiye ve İngiltere arasında yakın ilişkiler tesis edilmiş ve savaşa giden buhranlı süreçte bir ittifakın da temelleri atılmıştı.

Montrö sonrası süreç, Türkiye’nin Rusya ile ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etti. Türkiye’nin dış politikasındaki temel unsur olan Sovyetler Birliği’nin, Türk-İngiliz yakınlaşması sonucu hoşnutsuzluğu artmıştı. Bununla beraber her ne kadar Türkiye, İngiltere ile bir yakınlık kursa da dış politikada Sovyetleri göz ardı etmemişti. Atatürk 1 Kasım 1936’da Meclis açılış konuşmasında Boğazların artık tamamen Türk egemenliğinde olduğuna vurgu yaparak büyük komşu Sovyetler Birliği ile dostluğun

³⁵³ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 262-263.

tamamıyla korunduğunu ifade etmiş ve bundan duymuş olduğu memnuniyeti belirtmişti.³⁵⁴

Montrö sonrası iki ülke arasındaki sıcak ilişkilerin giderek azaldığı görülmektedir. Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerinin sağlamlaşması Rusya'yı huzursuz etmişti. Rusya bir taraftan Türkiye'nin kendilerinden başka devletlerle dostluk ilişkilerini kurmasını istemezken diğer taraftan da Boğazlar üzerindeki birtakım talepleri dile getirerek Türkiye ile aralarında soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştu. Diğer taraftan İtalya ve Almanya'nın saldırgan politikaları karşısında Rusya, İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kurmaya başlamış, bu nedenle de Türkiye'nin bu ülkelerle yakın temasına fazla bir ses çıkarmamıştı.

13-16 Temmuz 1937'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Moskova'ya giderek bazı temaslarda bulunmuştur. Moskova ziyaretinden az bir zaman sonra toplanan Nyon Konferansı ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu konferans katılımcı devletlerin anlaşması ile sonuçlanmasıyla beraber, Bulgaristan'ın da katılımı ile bütün Balkan Paktı ülkelerinin Sovyetler Birliği karşısında konumlanması sebebi ile Türk-Rus ilişkileri üzerinde menfi bir tesir de yapmıştır. Türkiye bu dönemeçten sonra artık Rusya'nın tarafında değil, karşı blokta yer almaya başlamıştır. 1938 yılına gelindiğinde iki ülkenin ilişkilerinde dikkate değer bir gelişme yaşanmamıştır. Bu dönemde Rusya tüm dikkatini Avrupa'da vuku bulan gelişmelere yöneltmiştir. 1939 yılında ise Avrupa'da savaş çanları iyiden iyiye çalmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı başlarken Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki son üst düzey görüşme 25 Eylül 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti vesilesiyle olmuştur. Bu temaslardan sonucunda ise anlaşma sağlanamamıştır. Türkiye 19 Ekim 1939'da *İngiliz-Fransız-Türk Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması*'ni imza etmiştir.³⁵⁵

1939 yılı, Rusya politikasında değişikliklerin görüldüğü bir yıl olmuştur. Evvela Fransa ve İngiltere ile tedafii ittifak müzakerelerine başlayan Sovyetler, daha sonradan bazı sebeplerden dolayı düşman ideoloji olarak gördükleri Nazi Almanyası ile anlaşmayı çıkarlarına uygun bulmuşlardır. Bu anlaşma ile iki devlet Polonya'yı aralarında pay etmişlerdir. O tarihe kadar statükonun korunmasından taraf olan Sovyet yönetimi artık farklı bir istikamet izlemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği kuzeyde

³⁵⁴ Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara 2010, s. 166.

³⁵⁵ K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 169-197.

Finlandiya'ya saldırmış ve Baltık devletlerini de ilhak ederek Sovyetleştirmiştir. Bu gelişmeler karşısında Saraçoğlu ve heyetinin Moskova'dan eli boş dönmesi anlaşılabilir bir durum olmakla beraber bu olay Türk-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir.³⁵⁶

Genel olarak bakıldığında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında emperyalist Batı ülkelerine karşı yapılan iş birliği, Cumhuriyetin kurulmasından sonra da devam etmiş, 1936 Montrö sözleşmesiyle beraber iki devletin öncelikleri değişerek ilişkilerin farklı bir yola doğru gittiği görülmüştür.

³⁵⁶ Aptülaha Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara 1991, s. 83-84.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞ ESİRLERİ

3.1. Polonya'nın İşgali ve Savaş Fitolinin Ateşlenmesi

1939'un başında Avrupa'da büyük bir savaşın önlenebileceğine dair hâlâ umut vardı. Ancak Hitler'in amansız saldırganlığı, sonunda İngiliz ve Fransız Hükümetlerini tavır almaya itmişti. Alman birlikleri Mart ayında Çekoslovakya'nın Prag şehrini işgal ettikten sonra Batı demokrasileri, baskı altında kalan bir sonraki ülke olan Polonya'yı desteklemeye kendilerini adadılar. Hitler; Polonyalılar, İngilizler ve Fransızlarla aynı anda savaşmanın bir kumar olacağını biliyordu. Diğer taraftan Nazi-Sovyet Paktı, 1 Eylül 1939'da Polonya'nın Almanya tarafından işgalinin yolunu açmıştı.

Hitler, Fransa ve İngiltere savaşmaya hazır olmadan önce ordularının Polonya'yı yenebileceğine dair kumarı oynamaya karar verdi. Bu doğrultuda Alman birlikleri 1 Eylül 1939'da Polonya sınırı geçti. İşgal, Küchler komutasındaki 3. Ordu ve Kluge'nin başında bulunduğu 4. Ordu'dan oluşan Feldmareşal von Bock'un Ordular Grubunca icra edildi. 3. Ordu, Doğu Prusya'da bulunduğu kanat bölgesinden güney istikametinde taarruza geçerken, 4. Ordu'da Polonyalıların sağ kanadını kuşatmak amacıyla 3. Ordu ile birleşmek için Doğu istikametinde Polonya koridoru boyunca ilerledi.³⁵⁷

İngiltere ve Fransa, Polonya'ya olan yükümlülüklerini yerine getirerek iki gün sonra Almanya'ya savaş ilan ettiler. Hem Naziler hem de Sovyetler tarafından işgal edilen Polonya'da işlenen zulümler, daha geniş çaplı dehşetlerin sadece bir habercisi olmuştu. Polonya, savaşın faturasını öderken, İngilizler ve Fransızlar “*Sahte Savaş*”ın ufak tefek rahatsızlıklarına katlandılar. Sivil hayat, birtakım kesintilere uğramış olsa da, ne Batı Cephesi'nde bir savaş yaşandı, ne de Londra veya Paris'e bombalı saldırılar yapıldı.

Polonyalılar ile birlikte tüm dünya *Blitzkrieg*'in (Yıldırım Muharebesi) ne olduğunu Polonya'da görme şansını buldu. Alman ordularının muazzam gücü karşısında Polonya'nın Hava Kuvvetleri iki gün içerisinde ortadan kaldırıldı. 500 Polonya uçağı henüz üslerinden havalanamadan etkisiz duruma getirildi. Tesisler yıkıldı

³⁵⁷ B. L. Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, s. 40.

ve pek çok personel hayatını kaybetti. Polonya ordusu bir hafta içerisinde çözüldü. Otuz beş tümeni'nin çoğu dağıldı ve Varşova çevresinde kapanan kısıkaçların içinde kaldı.³⁵⁸

9 Nisan 1940'ta Alman Silahlı Kuvvetleri karadan ve denizden Danimarka ve Norveç'i işgal etti. Fakat Norveç'te tam kontrolü sağlaması için daha erkendi. Polonya'nın yenilgisinden yedi ay sonra, Alman orduları Batı'da saldırıya geçti. Mayıs 1940'ta Almanya, savaşta tarafsız olan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u işgal etti. Diğer bir önemli gelişme Fransa'nın Dunkirk kıyılarında 300.000'den fazla müttefik askerin tahliyesi oldu. İngilizlerin tahliye çabaları sırasında Alman Ordusu sürekli olarak Müttefik birlikleri tarafından savunulan Dunkirk'e girmeye çalıştı. Alman Hava Kuvvetleri Luftwaffe bombalama eylemlerine girişse de Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (RAF) uçakları bir miktar koruma sağlayabildi. Tahliye 4 Haziran'a kadar devam etti ve yaklaşık üçte ikisi İngiliz olan 300.000'den fazla Müttefik birliği neredeyse tüm ekipmanlarını geride bırakarak güvenli bir şekilde İngiltere'ye getirildi. İngiltere'deki birçok insan Dunkirk'i büyük bir zafer olarak selamlayarak bunu bir mucize olarak nitelendirdi.

Almanlar, Ardenler üzerinden Fransa'ya 1.800 tanklı 7 zırhlı tümen gönderdi. Birlikler güçlü Fransız direnişine karşı önemli bir doğal engel olan Meuse Nehri'ni geçtiler. Çok sayıda Alman tankı nehri geçtikten sonra bazı Fransız birlikleri paniğe kapıldı ve Fransız savunma mevzileri çöktü. Alman hava saldırıları, özellikle de bombardıman uçakları, Fransız birliklerinin güvenini yok etmede kilit rol oynadı. Sonuçta Mareşal Petain başkanlığındaki Fransız Hükümeti 22 Haziran 1940'ta Almanya ile mütareke imzaladı. Mütareke anlaşması ile Almanya, Fransa'daki bağımsız hükümeti kabul etti. Böylece İngiltere'yi yalnız bırakıp ona bir barış seçeneği tanımayı amaçlayan Almanya, Fransa'nın kuzey yarısı ile Atlantik kıyılarını işgali altında bulundurdu. Geri kalan bölgelerde ise Vichy merkezli bir Fransız Hükümeti bulunacaktı. Fransa'yı ağır bir mağlubiyetle dize getiren Hitler, yönünü İngiltere'ye çevirdi. İngiltere'ye çıkarma yapmayı göze alamayan Almanlar hava bombardımanı ile İngiltere'yi barışa zorlamayı amaçlamışlardı. İngiltere muharebesi 31 Ekim 1940'a kadar sürdü ve iki taraf da ağır kayıplar verdi.³⁵⁹

Batı'daki ezici zafer, yalnızca Hitler'in savaş politikasına karşı muhalefeti zayıflatmakla kalmadı, aynı zamanda rejim ve nüfus arasında yüksek derecede bir görüş

³⁵⁸ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt II, çev. Rasih Güran, İstanbul 1970, s. 968-969.

³⁵⁹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 281-282.

birliği sağladı. Hitler'in siyasi ve askeri sorunlarda sınırsız yetkisi böylece kuvvetlendi. Bunu izleyen zaferci atmosferde, Batı Avrupa'da yeni bir politik düzenin kurulması için çalışmalar başlatıldı ve daha büyük bir kıta Avrupası için planlar özetlendi. Bu planlarda Sovyetler Birliği'nin başlangıçta tamamlayıcı bir rol oynaması öngörülüyordu.

3.2. Yeni Bir Haçlı Seferi: Barbarossa Harekâtı

Almanya'nın siyasi ve askeri liderliğinin Sovyetler Birliği'ni istila etme arzusu, 1940'ın ikinci yarısında bu yönde somut karar almak için birleşen bir dizi güdüye dayanıyordu. Hitler'in hem Sovyet Devleti'ne hem de halkına karşı uzun süredir devam eden ırksal ve ideolojik önyargıları, Bolşevizmin Avrupa'nın düşmanı olduđu³⁶⁰ ve ortadan kaldırılması gerektiği, Slavların Alman efendileri için köle olarak çalışmaya mahkûm olan değersiz insanlardan oldukları sonucuna varıyordu. NSDAP üyelerinin önemli bir kısmı tarafından da bu görüşler paylaşıldı. Bununla birlikte İngiliz direnişinin sürmesi de Hitler'e kendisini Sovyetler Birliği'ni işgale zorladığı temasını kullanmasına sebebiyet verdi.³⁶¹

Russofobi, Bolşevizm karşıtlığı ve anti-semitizm Naziler tarafından yaygın olarak doğal veya mantıksal bir üçlü olarak kabul edilmekteydi. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce Hitler, Rusya'ya ilişkin politikaya etki edecek dört temel tutum ortaya koymuştu. Bunlar, Alman Nasyonal Sosyalizminin en temel dört dogması olan "*Lebensraum, Drang nach Osten, ırkçılık ve anti-semitizm*" idi.

Nasyonal Sosyalizm esas itibariyle bir askeri işgal programıydı.³⁶² Bununla birlikte Sovyetler Birliği'ne yapılan saldırının nedenleri hiçbir şekilde yalnızca askeri-stratejik nitelikte ya da bazı tarihçilerin önleyici savaş tezini yeniden işleyerek kanıtlamak istediği gibi Alman-Sovyet karşıtlığının kaçınılmaz sonucu değildi. Aksine bu saldırının nedenleri geniş bir yelpaze arz etmekteydi. Hitler'in kararında hem siyasi hem de yapısal gerekçelerin önemli olduğu açıktı. Diğer bir ifadeyle Naziler için

³⁶⁰ Bolşevizmin Avrupa'nın özgürlüğüne ve birliğine yönelik bir tehdit olduğu Nazi matbuatında sıklıkla yinelenen bir konudur. Bkz. *Signal*, 1 Ağustos 1941. (*Signal*, 1940-1945 yılları arasında Alman savaş propagandasına hizmet eden bir dergidir. Bu dergi Reich dışında, işgal altındaki Avrupa'da ve hatta ötesinde rejimin propagandasının ana aracıdır. OKW kontrolü altındaki WPr hizmetlerinin yurtdışındaki propagandadan sorumlu IV. Bölümü tarafından çıkarılmaktadır.) Ayrıca bkz. BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 10 Kasım 1944. "*Bolşevikler dünyanın Bolşevikleşmesi için güç üssü olarak Avrupa'yi, insanlarını ve malzemelerini Rus bölgelerinin kalkınması için köle tedarikçisi olarak talep etmektedirler.*"

³⁶¹ R. H. S. Stolfi, *Hitler's Panzers East: World War II Reinterpreted*, Norman 1992, s. 9.

³⁶² David Wedgwood Benn, "On comparing Nazism and Stalinism", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 82/1, 2006, s. 194.

Sovyetler Birliği'nin işgali, salt ideolojik bir dürtü değildi. Kuşkusuz var olan ırksal-ideolojik güdülere ek olarak, işgal kararında büyük rol oynayan askeri ve ekonomik mülahazalar, uzun ve kısa vadeli beklentiler vardı. Alman İmparatorluğu'nun yaşam alanını doğuya doğru genişletmeyi amaçlayan ırkçı, ekonomik ve stratejik düşünceler de bu noktada önemliydi.

Almanya, büyük lde spekülasyon olarak kullanılan Sovyetler Birliği'nin Reich'a karşı Batıya döneceği endişesini vurguluyordu. Bu durum Bolşevik Asyalı ordularının uygar Avrupa'yı ezeceğine dair her zaman var olan korkuyla beslenmişti. Radikal evrensel anti-semitizm ve yaşam alanı düşüncesi i ie geçerek Nasyonal Sosyalist ideolojinin çift ekirdiğini oluşturuyordu. Hitler'in Sovyetler'e saldırısının arkasındaki itici güç buydu. Tüm bu değerlendirmeleri maddeler halinde özetleyecek olursak Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırısının temel nedenleri şunlardı:

1. Rusya'nın batı bölümünde sömürge yönetimi kurması beklenen Alman yerleşimciler için yaşam alanının genişletilmesi (Lebensraum).

2. Hitler'in bir Yahudi yönetim biçimi olarak tanımladığı Sovyetler Birliği'nin ve Bolşevizmin yıkılması.

3. Hitler devlet kurma yeteneğini inkr ettiği Slavların biyolojik olarak aşağı olduğuna ikna olmuştu. Bu yüzden burada Alman yönetimi tesis edilmeliydi.

4. Almanya'nın ekonomik olarak kendi kendine yeterliliğini, Sovyetler'in zengin hammadde ve gıda rezervlerinin çıkarılmasıyla güvence altına almak gerekiyordu. Böylece Almanya bir dünya gücü haline gelecek ve I. Dünya Savaşı'ndaki gibi bir abluka korkusunun üstesinden gelebilecek bir konuma ulaşacaktı.

Savaşın coğrafi bir fenomen olduğunu belirten bir Amerikan analizinin, Alman-Sovyet teoremi kadar doğru olduğu bir savaş neredeyse görülmemiştir. Bunun birden fazla nedeni vardı. Coğrafi olarak tek başına Sovyetler Birliği müthiş bir düşmandı. Toplam 22,4 milyon kilometrekarelik alanıyla 1941'de dünyanın en büyük bitişik eyalet alanına sahipti ve o sırada Sovyetler Birliği'nin gururla ifade ettiği gibi bu büyüklük dünyanın altıda birine tekabül ediyordu. Kültürel ve uygarlık açısından gcl bir şekilde bölünmüş bu devasa imparatorluk kısmen seyrek nfusluydu. Bolşevik yöneticilerin zorladığı ekonomik ve sosyal modernleşmeye rağmen, birçok bölge geri kalmıştı ya da gelişmemişti. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin kullanabileceği insan ve malzeme

kaynakları ise neredeyse sonsuz görünüyordu.³⁶³ Hitler böylesi bir coğrafyadan bir “*Cennet Bahçesi*” yapmak istiyordu.³⁶⁴

22 Ağustos 1939’da Berghof’ta yapmış olduğu bir toplantıda Hitler, Sovyetlere saldırı planını vurgulamıştı. Bu konferansta askeri liderler Barbarossa Harekâtı için plan yapmaya başlamışlardı. Hitler, Kasım 1939’da personeline Batı Avrupa’yı işgal ettikten sonra ilk fırsatta Sovyetler Birliği’ne karşı harekete geçeceğini söyledi. 1940 baharında amaçlarına yönelik daha gizli planlamalar yaptı. Bu doğrultuda Fransa’nın düşüşünden sonra Bolşevizm ile hesaplaşmada özgür olacaktı. Hitler, planını 31 Temmuz 1940’ta Berchtesgaden’daki personel şeflerine sundu. Hitler’in Barbarossa Harekâtı planları Molotov ile yaptığı müzakerelere paralel bir yolda gelişti. Daha sonra Hitler, harekâtın 1941 baharında başlatılacağına karar verdi ve sürpriz olasılığını artırmak için tasarlanmış ayrıntılı bir aldatma kampanyası emretti. İngiltere’nin işgalini planlamayı Sovyetler Birliği’nin işgali için bir aldatmaca olarak görmeye başladı.

Hitler’in ordu liderliğine Sovyetler Birliği’ne karşı bir saldırı için teorik hazırlıklar yapma talimatını takiben General Halder, 18. Ordu Kurmay Başkanı General Erich Marcks’ı kapsamlı bir operasyonel çalışma yürütmesi için yönlendirdi. 5 Ağustos 1940 tarihli Doğu Harekâtı raporunda Marcks, kampanyanın amacının tamamen düşman silahlı kuvvetlerini yenmek ve Rusya’yı ortadan kaldırmak olduğunu ifade etti. Öngörülebilir gelecekte Almanya’yı düşman bombardıman uçaklarına karşı korumak için Rusya; yukarı Dvina, Volga ve aşağı Don nehirleri hattına kadar işgal edilmeliydi. Nihai hedef (Endziel), daha sonra çalışmada *Arkhangelsk-Gorki-Rostov* çizgisi olarak belirtilmiştir. Bu çizgi, *AA Hattı (Arkhangelsk-Astrakhan)* olarak bilinen ve Alman ilerlemesi için belirlenen asgari limiti.³⁶⁵ Barbarossa Harekâtının askeri hedefi olan AA Hattı’nın çok ötesinde olan Türkistan coğrafyası ise Hitler’in görüşüne göre daha sonraya bırakılabilecek acil olmayan bir meseleydi.³⁶⁶ Bu çizgiye ulaşmak, Marcks tarafından politik ve ekonomik amaçlar doğrultusunda Rusya’nın manevî merkez noktası olan başkent Moskova’yı işgal etmeyi gerektiriyordu. Bu durum doğal olarak

³⁶³ Christian Hartmann, *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, Münih 2009, s. 425.

³⁶⁴ Doküman No: 221-L, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXXVIII, Nuremberg 1949, s. 88.

³⁶⁵ A. J. Kay, *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940-1941*, s. 31.

³⁶⁶ Gerald Reitlinger, *The House Built on Sand: The Conflicts of German Policy in Russia, 1939-1945*, Londra 1960, s. 135.

Rus İmparatorluğu'nun çökmesiyle sonuçlanacaktı. Marcks, askeri harekâtın amaçlarına ulaşılabilmesi için dokuz ilâ on yedi hafta gerekeceğine inanıyordu.

“Fritz” kod adlı 21 numaralı direktifin ilk taslağı 12 Aralık 1940'ta hazırıldı. Hitler planı revize ederek XII. yüzyılda yaşamış ve Doğu'ya bir Haçlı seferi yapmış olan Kutsal Roma Cermen imparatoru I. Friedrich onuruna “*Barbarossa Harekâtı*” olarak yeniden adlandırdı.³⁶⁷ Fakat Mussolini'nin Balkanlardaki başarısızlığı Hitler'in operasyon planında tehire neden oldu.³⁶⁸

17 Aralık 1940 yılında Hitler, Barbarossa ile ilgili düşüncelerini Wehrmacht komuta kadrosuna dile getirdi. Hitler, ABD'nin 1942'den itibaren itibaren müdahale edebileceğinden, tüm kıta Avrupası sorunlarının çözülmesi gereken yıl olarak 1941'i işaret etmekteydi.³⁶⁹ Hitler Rusya'yı yok edecek ve bu sadece birkaç hafta alacaktı.³⁷⁰ Hitler başlangıçta tüm operasyonu 1940 sonbaharında halletmeyi umuyordu. Ona göre Sovyet akbabasına atılan taş, Amerikan kartalını da düşürecekti. Hitler şöyle diyordu:

*“Rusya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Uzak Doğu kılıcıdır ve Japonya'ya işaret eder. Rusya'nın ortadan kaldırılması, Japonya'ya Pasifik'teki genişleme programını yürütme özgürlüğüne kavuşturacaktır. Bu da ABD'yi hareketsiz kılacaktır. Umutsuz İngilizler, Fransızları taklit etmek için acele edecektir. Rusya'da ele geçirilen muazzam kaynaklar; önce ilerlemeyi hızlandırmayı ve ardından Amerikalılarla savaş için ihtiyaç duyulacak devasa donanmayı yaratmayı mümkün kılacaktır.”*³⁷¹

Hitler'in 9 Ocak 1941 tarihli beyanatı ise şu şekildeydi:

“Yine de, Rus şu anda bile küçümsenmemeli. Bu nedenle Alman saldırısı en büyük güçle gerçekleştirilmelidir... Bu nedenle en acımasız atılımlar gereklidir.

³⁶⁷ David C. Gompert, Hans Binnendijk, Bonny Lin, “Hitler's Decision to Invade the USSR, 1941”, *Blunders, Blunders, and Wars: What America and China Can Learn*, Santa Monica 2014, s. 84-85.

³⁶⁸ 17 Eylül 1941'de yapmış olduğu bir masa konuşmasında Hitler şöyle diyecekti: “Geçen yıl Bolşevizme saldırmaya karar vermek için büyük bir manevi güce ihtiyacım vardı. 1941'de Stalin'in saldırıya geçebileceğini öngörmem gerekiyordu. Bu nedenle gecikmeden, engellenmemek için başlamak gerekiyordu ve bu Haziran'dan önce mümkün değildi.” *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 31.

³⁶⁹ Doküman No: 45, *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945*, c. I, ed. Percy Ernst Schramm, Frankfurt am Main 1965, s. 996.

³⁷⁰ General Guderian anılarında Moskova ateşesi General Köstring'in, Hitler'e Rusya'nın askeri gücü hakkında raporlar gönderdiğinden bahsetmektedir. Hitler, Sovyet endüstrisinin üretim kapasitesi ya da Rus politik sisteminin kararlılığı hakkındaki pek çok rapor gibi bu raporlara da pek az önem verdi. Kendisine yakın bulunan askerlere hiçbir temele dayanmayan iyimserliğini bulaştıran Hitler, OKW ve OKH'nin kiş bastırmadan zaferin kazanılmasından emin olmasını sağlamıştı. Heinz Guderian, *Bir Askerin Anıları*, çev. İhsan Gürkan, İstanbul 2017, s. 189.

³⁷¹ Gerhard L. Weinberg, *Germany, Hitler, and World War II: Essays in Modern German And World History*, Cambridge 1995, s. 160.

*Operasyonun amacı, Rus Ordusu'nun imhası, en önemli sanayi bölgelerinin ortadan kaldırılması ve özellikle Yekaterinburg bölgesinde kalan sanayi bölgelerinin imha edilmesi olmalıdır; ayrıca Bakü bölgesi de ele geçirilmelidir. Rusya'nın parçalanması Almanya için büyük bir rahatlama anlamına gelecektir...*³⁷²

Rusya'ya yönelik saldırı yaklaşırken, Hitler'in temel Ostpolitik'i spesifik terimlerle sunuldu. 1 Haziran 1941 tarihli işgal görevi için belirlenen Alman personeline gönderilen bir belge, en sert ve en acımasız önlemleri tavsiye etmekteydi:

*"Ruslardan uzak durun; onlar Alman değil, Slavlar. Ruslarla içki partisi yapmayın. Sizin gözetiminizdeki birliklerden kadın ve kızlarla hiçbir şekilde ilgilenmeyin. Onların seviyesine çıkarsanız Rusların karşısındaki konumunuzu kaybedeceksiniz. Yüzyılların tecrübesine göre Rus, Alman'ı daha yüksek bir varlık olarak görüyor. Bu itibarın Almanlar için korunduğundan emin olun... Hem göçmenler hem de yeni Sovyet entelijansiyasına karşı dikkatli olun... Kendinizi Komünist kaçakçılıktan uzak tutun... Rusları Nasyonal Sosyalizme dönüştürmek değil, onları kendi araçlarımız yapmak istiyoruz"*³⁷³

Almanya'nın doğu sınırındaki savaş 22 Haziran 1941 tarihinde sabah 03.15'te cephe boyunca ana noktalarda güçlü topçu bombardımanları ile başladı. Bombardımanı kısa süre sonra panzer ve motorlu tümenlerin ilerleyişi izledi.³⁷⁴ Almanlar, Fransa'nın düşüşünden bir yıl, Napolyon'un Rusya'yı işgalinin başarısızlığa uğramasından 129 yıl sonra Rusya'ya saldırmışlardı. Alman Silahlı Kuvvetleri 600.000 motorlu araç, 7.184 top ve 3 milyondan fazla askerden müteşekkil 146 tümenle Sovyetler Birliği topraklarını işgale başladılar. Alman taarruz cephesi kuzey, merkez ve güney olmak üzere üç kesime ayrılmıştı. Kuzey Ordular Grubu Feldmareşal Ritter von Leeb, Merkez Ordular Grubu Feldmareşal von Bock, Güney Ordular Grubu Feldmareşal von Rundstedt komutası altında bulunuyordu. Kuzey Ordular Grubunun hedefi Baltık bölgesindeki Sovyet kuvvetlerini imha ederek Leningrad'ı almaktı. Merkez Ordular Grubu'nun savaş alanı Romintin ormanlarından Brest-Litovsk'a kadar uzanıyordu ve 400 km. boyundaydı. Bu grubun hedefi ise Brest-Vilna-Smolensk üçgeninde toplanan ve çok sayıda tank ve motorize tugaya sahip olan Kızıl Ordu birliklerini imha ederek Smolensk'e varmaktı. Cephenin Pripet bataklıkları ile Karpatlar arasındaki güney

³⁷² *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945*, s. 258.

³⁷³ Doküman No: 089-USSR, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXXIX, Nuremberg 1949, s. 370-371.

³⁷⁴ David Stahel, *Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East*, Cambridge 2009, s. 153.

kesiminde ise Güney Ordular Grubu bulunuyordu. Bu grubun hedefi Galiçya ile Batı Ukrayna arasında yer alan ve Mareşal Buduyeni komutası altındaki Kızıl Ordu birliklerini Dinyeper önünde tutarak imha etmek, buradaki geçişi güvence altına aldıktan sonra da Kiev'i ele geçirmektir.³⁷⁵

Stalin 1939'dan başlayarak silah üretimine ciddi bir yatırım yapmıştı. 1 Ocak 1939 ile 22 Haziran 1941 arasında ordu, 111 piyade tümeni ve çok sayıda tank tümeni oluşturdu ve insan gücünü toplam 198 piyade tümeni, altmış bir tank tümeni ve on üç süvari tümeni ile üç milyon adam artırdı. Bu önemli büyüme, yeni ekipmanların piyasaya sürülmesiyle aynı zamana denk geldi. Kızıl Ordu, 1939'da ve sonrasında çılgın bir hızla genişlemeyi sürdürdü. Fakat 1939'un ortalarında, eksiklikler kriz boyutlarına ulaştı. Subay tedariki ve eğitimi korkunç bir durumdaydı. Buna ilaveten personel arasındaki disiplin de kötüleşti.³⁷⁶ Barbarossa Harekâtı başladığında ise Sovyet Ordusu'nun Kara Kuvvetleri 303 piyade, süvari, tank ve motorize tümene sahipti. Batı sınırındaki beş askeri bölgede ise 170 tümen ve iki tugay vardı. Kızıl Ordu birliklerinin hizmetinde 67.335 top ve havan topu, Yüksek Komutanlık Yedek Kuvveti'nin ise 74 topçu alayı bulunuyordu.³⁷⁷ 1941'in sonunda ise Kızıl Ordu, savaşın başlangıcındaki mevcut tümenlerin yaklaşık yarısına eşit bir güçte yeniden inşa edilmişti.³⁷⁸

Doğu seferinin ilk aşaması Alman ordu yönetiminin inanılmaz bir uyumu sonucunda sınır savaşlarındaki büyük zaferler, merkezde ve kuzeyde hızlı toprak kazanımı ile kendini gösterdi. Feldmareşal Erich von Manstein'ın ifade ettiği üzere, Alman askerî sevk ve idare makamının ve kıtaların üstün faaliyetleri sayesinde Sovyet askerî kudretini mağlubiyetin kenarına getirecek kadar fevkalade başarılar elde edilmişti.³⁷⁹ Alman ordularının muazzam ilerleyişi en ısrarcı şüpheçileri bile aynı noktada toplamayı başardı. General Halder bu nedenle 3 Temmuz 1941 tarihinde günlüğüne Rusya'ya karşı savaşın on dört günde kazanıldığını yazdı. Halder'in bu yorumları hayret verici görülse de 25 Haziran 1941'de İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Avam kamarasındaki gizli oturumda yapmış olduğu değerlendirme ile yan yana konulunca anlam taşımaktadır: *“Birkaç ay içinde, hatta daha kısa sürede,*

³⁷⁵ Paul Carell, *Barbarossa Harekâtı 1941-1945. Alman Sovyet Savaşı*, c. I, çev. Hüsnü Erentok, İstanbul 1973, s. 7-18.

³⁷⁶ Roger R. Reese, *The Soviet Military Experience: A History of the Soviet Army, 1917-1991*, Londra & New York 2000, s. 93.

³⁷⁷ *Sovyet Ordusu, Sovyet Savaş Tarihi, Askerlik Bilimi-Doktrini-Sanati-Stratejisi*, ed. S. S. Lototski, çev. Nahit Tören, İstanbul 1978, s. 125-126.

³⁷⁸ Steven J. Zaloga, *The Red Army of the Great Patriotic War 1941-45*, Oxford 1984, s. 5.

³⁷⁹ Erich von Manstein, *Kaybedilen Zaferler*, İstanbul 1962, s. 166.

*dünyanın gördüğü en korkunç istilaya maruz kalabiliriz.*³⁸⁰ Alman askeriyesi ve başarıları Mareşal Georgiy Jukov başta olmak üzere pek çok Rus komutanın da itiraf etmek zorunda kaldığı bir gerçektir. Mareşal Jukov, anılarında Alman askeriyesi hakkında şöyle diyordu:

*“Alman askerlerinin savaşma nitelikleri, özel eğitimleri ve askeri bilgileri, özellikle zırhlı birliklerde ve hava kuvvetlerinde yüksek düzeydeydi. Alman askeri, muharebede yapacağı işi iyi biliyordu ve cephede sağlam, kendine güveni olan, disiplinli bir askerdir. Kısacası Sovyet askeri, yenilmesi kolay olmayan, tecrübeli ve güçlü bir düşmanla karşı karşıya gelmişti.”*³⁸¹

22 Haziran 1941’de Barbarossa Harekâtı başladığında Wehrmacht’ın ardından Baltık ve Ukraynalı birliklerin de desteklediği şimdiye kadar hayal edilemeyecek boyutlarda toplu bir katliam gerçekleştiren *Sicherheitspolizei* (Güvenlik Polisi) *Einsatzgruppen*³⁸² ve *SD-Sicherheitsdienst* (Güvenlik Servisi) birimleri faaliyet göstermişlerdir.³⁸³ Bu faaliyetler esnasında yerel halk ve pek çok istenmeyen unsur ortadan kaldırılmıştı.

Hitler’in işgal altındaki Sovyet topraklarının yönetimini mümkün olan en kısa sürede ordunun eline bırakmak yerine siyasi görevlilere devretme arzusu duyduğu kuvvetle muhtemeldir. Nazi liderliği ırkî, ideolojik planların ve radikal ekonomik sömürü politikasının uygulanmasını askeri harekâtın bitimine kadar ertelemenin mantıklı olmayacağı inancını taşıyordu. Bu nedenle de bunları askeri faaliyetlerin yanında ilk günden itibaren uygulamaya koymanın doğru olacağını düşünmüşlerdi. Nitekim bu husus, Hitler’in aynı anda silahlı mücadeleyi sürdürmek için işgal altındaki Doğu topraklarında siyasi yönetimi mümkün olan en kısa sürede kurmak istediğini kaydeden OKW Harekât Ekibi’nin savaş günlüğüne 6 Mart 1941 tarihli girişiyle de doğrulanmıştır.³⁸⁴

³⁸⁰ Walter Warlimont, *Inside Hitler’s Headquarters 1939-1945*, Novato/California 1991, s. 179-180.

³⁸¹ Georgiy K. Jukov, *Kitle Savaşının Ustası Mareşal Jukov*, çev. İhsan Gürkan, İstanbul 2002, s. 228.

³⁸² Einsatzgruppen: Görev Grupları. Alman hatlarının hemen arkasında partizanlarla mücadele, siyasi ve ırksal olarak istenmeyen grupları ortadan kaldırmak için SS Şefi Himmler tarafından oluşturulan mobilize infaz birlikleri. A, B, C ve D olarak adlandırılan dört Einsatzgruppen timi bulunmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Gordon Williamson, *German Security and Police Soldier 1939-45*, Londra 2002, s. 25-31.

³⁸³ 1943 baharında, Wehrmacht Sovyet topraklarından çekilmeye başladığında, Einsatzgruppen 1.25 milyon insanı öldürmüştü. Hans-Walter Schmuhl, “Vergessene Opfer Die Wehrmacht und die Massenmorde an psychisch Kranken, geistig Behinderten und Zigeunern”, *Wehrmacht und Vernichtungspolitik: Militär im Nationalsozialistischen System*, ed. Karl Heinrich Pohl, Göttingen 1999, s. 124.

³⁸⁴ *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945*, s. 345-346.

İşgal edilen Sovyet topraklarının yarısı Wehrmacht'ın kontrolü altındaydı ve diğer yarısında resmi olarak ikincil konumda da olsa, Reich Komiserlikleri hâlâ mevcuttu. Her şeyden önce Wehrmacht rakipleriyle karşılaştırıldığında, aslında savaş sahasındaki en güçlü organizasyondur. Personel ve malzeme açısından açık farkla en güçlü taburlara sahipti. Bununla birlikte siyasi liderlik, Wehrmacht'ı devasa bir rakip örgütler ağına o kadar akıllıca entegre etmişti ki, en azından işgal politikası alanında hareket alanı ciddi şekilde sınırlandırılmıştı. Bu nedenle Alman Silahlı Kuvvetleri, işgal altındaki Sovyet toprakları için tüm yetkilerin bir arada toplandığı güçlü bir merkezi otoriteye sahip olamamıştı.

Wehrmacht için işgal siyasetindeki insiyatifleri diğer üç rakiple paylaşma zorunluluğu ciddi bir engel teşkil ediyordu. Hermann Göring'in dört yıllık plan otoritesi, Heinrich Himmler'in SS teşkilatı ve polis aygıtı, Rosenberg'in Doğu Bakanlığı önemli rakip güçlerdi. Bir Genelkurmay subayı, bu çeşit organizasyonların görevlerini birkaç anahtar kelimeyle özetlemişti: *Wehrmacht düşmanı devirmek; SS Şefi Himmler düşmana karşı siyasi-polis savaşı yürütmek; Göring ekonomik meselelerle ilgili faaliyetler ve Rosenberg politik yeniden yapılanma.*³⁸⁵ Nazi devletinde görmeye alıştığımız, yetkileri bölme ve sınırlandırma girişimleri ciddi sorunlar doğurmaktaydı. İlgili kurumlar arasındaki çekişmeler, sonucun artık yönetilemeyen, deneme bazında bile düzeltilemeyen ancak ek sorumlulukların yaratılmasıyla artırılan bir kaos olduğu gerçeğini ortaya koyuyordu. Bu husus daha önceki bölümlerde açıklamaya çalıştığımız, Hitler'in karakteristik “örtülü hedefler işgal politikası” modeline de karşılık geliyordu.

Hitler için ön planda politik, ideolojik, askeri ve ekonomik hedefler söz konusuydu. Kuzeyde, Sovyetler'in Baltık Denizi girişini sürgülemek ve aynı zamanda Finlandiya ile bağlantı kurmak ve Bolşevizm'in kuluçka yerini tahrip etmek için Leningrad'ın zapt edilmesini arzu ediyordu. Güneyde ise Ukrayna'nın zengin hububat tarlaları Hitler'in arzularını cezbediyordu. Diğer taraftan Hitler, Kafkasya'ya ilerlemekle tarafsız Türkiye üzerinde bir baskı yaratılacağını ve bunun sonucunda Türkiye'nin kendi isteğiyle Almanya'nın yanında savaşa katılacağını umuyordu.³⁸⁶ Hitler'in işgal planı kapsamında Kafkasya, toprakların sömürülmesi için (bilhassa petrol yatakları) vazgeçilmez bir yere sahipti. Diğer taraftan Rusya'nın işgalinin ekonomik başarısı, endüstriyel tesisleri ve hammadde kaynaklarını ele geçirmeye, taşımacılık

³⁸⁵ C. Hartmann, *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, s. 427.

³⁸⁶ Hans-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Ulus, Ankara 1989, s. 891-892.

sorununu çözmeye, hem endüstri hem de tarımda yerli iş birliğini sağlamaya bağlı olacaktır. Özetle Rusya'nın işgali çok büyük ekonomik meseleleri de beraberinde getiriyordu.³⁸⁷ Ekonomik faktörler askeri çevrelerde yapılan önermelerde zaten mevcuttu. Bu anlamda ekonomik argümanlar, Sovyetler Birliği'nin istilas ve işgali için geliştirilmekte olan planlarda anahtar rolü üstlenmişti.

26 Ağustos 1941'de Reich Dışişleri Bakanı, doğuda Alman zaferini kutlayan bir genelge yayınladı ve gerçekçi olmaktan uzak bir söylemde bulunarak Almanya'nın artık gıda ve hammadde konusunda zorluklarla karşılaşmayacağını ilan etti. Askeri ve sivil ekonomik kurumlardaki mevcut görevlere ek olarak OKW, işgal altındaki topraklardaki hammaddelerin kontrolünü ele geçirmek için geniş kapsamlı önlemler almaya zorlandı. Ekonomik plandan sorumlu Göring, Walter Witting'i "*İşgal Altındaki Doğu Topraklarında Hammaddelerin Kaydı ve Kullanımı Genel Müfettişi*" olarak atadı. Witting'in Flick şirketiyle bir danışman anlaşması vardı ve 22 Ağustos 1941'de Genel müdürü Richard Bruh'a birliklerin yönetebileceği kadar doğuya gitmek istediğini, sonunda da uçakla Vladivostok ve Türkistan'a varmayı arzu ettiğini yazmıştı.³⁸⁸

Alman-Rus savaşı, Nazilerin propagandasına göre temelde bir Haçlı Seferi ile Bolşevizm'e karşı Batı medeniyetinin güvenliğini sağlamaya yönelik büyük bir mücadeleydi. Naziler Barbarossa Harekâtından bir gün sonra resmi yayın organı olan *Völkischer Beobachter* gazetesinde Bolşevizm tehlikesine karşı tüm medeniyeti koruma görevlerinin altını çiziyorlardı.³⁸⁹ 1934'ten beri Almanya'da yayınlanan tek Rusça gazete olan ve NSDAP Dışişleri Bürosu tarafından finanse edilen *Novoe Slovo* (Yeni Söz) gazetesi Sovyetler Birliği'ne yönelik Alman saldırısının hemen ardından Hitler'in önderliğinde "*Bolşevizme karşı Haçlı Seferi*"ni ve şeytana karşı bir savaşın başlangıcını ilan etti. Alman saldırısı, "*Rusya'yı uluslararası ateist güçten kurtaracak yetenekli bir cerrahın operasyonu*"na benzetildi.³⁹⁰

Julius Streicher, anti-semitik Nazi gazetesi *Der Stürmer*'e yazmış olduğu başyazıda şu ifadelere yer veriyordu:

³⁸⁷ Norman Rich, *Hitler's War Aims: Ideology, the Nazi State, and the Course of Expansion*, New York & Londra 1992, s. 215.

³⁸⁸ Rolf-Dieter Müller, "The Failure of The Economic Blitzkrieg Strategy", *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Oxford 1998, s. 1098-1099.

³⁸⁹ *Völkischer Beobachter*, 23 Haziran 1941.

³⁹⁰ Oleg Beyda, Igor Petrov, "The Soviet Union", *Joining Hitler's Crusade: European Nations and the Invasion of the Soviet Union, 1941*, ed. David Stahel, Cambridge 2018, s. 381-382.

“Doğu’da Bolşevist orduya karşı savaşın sonu Alman zaferidir ve bu nedenle Yahudi olmayan insanlığın, Yahudi dünyası muhriplerinin en tehlikeli enstrümanı üzerindeki zaferidir. Bununla birlikte dünyanın talihsizliğinin nedeni, ancak Yahudilik bütünüyle yok edildiğinde (vernichtet) sonsuza kadar ortadan kalkacaktır.”³⁹¹

Nazi propaganda makinesi faaliyetlerine hız kesmeden devam ediyordu. SS’in resmî gazetesi olan *Das Schwarze Korps*’un 28 Ağustos 1941 sayısında Doğu cephesinde Alman birliklerinin üstün bir düşmana karşı yıldırım hızındaki yıkıcı darbeleri alkışlanıyor, tüm gücüyle düşmanın yok edilmesi için çalışan Alman askerleri onore ediliyordu.³⁹² 10 Ekim 1941’de Nasyonal Sosyalistlerin resmî yayın organı olan *Völkischer Beobachter* gazetesinde Sovyetler Birliği’ne karşı Alman zaferi ilan ediliyordu. Gazete başlığına bakılırsa Bolşevizm’in askeri sonu gelmişti.³⁹³

Polonya’ya karşı savaş başlangıçta ulusal tazminat savaşı olup batıda Versay Antlaşması’nın revizyonundan biri olarak görülürken, Rusya’ya karşı yapılan savaş önceki yüzyılda ABD ve Rusya’nın deneyimlediklerine benzer bir bölgesel genişleme sürecini aktarma girişimiydi. Bu deneyimi aktarmak aynı zamanda 200 milyondan fazla insanın boyunduruk altına alınması anlamına geliyordu.³⁹⁴

Nazi Almanyası’nın Silahlanma Bakanı olan Albert Speer’in belirttiği üzere Doğu’daki savaşın başlangıcında, Slavların insanlık dışı olduğu teorisine tutsak olan Hitler, onlara karşı savaşı çocuk oyunu olarak adlandırmıştı. Ancak savaş uzun sürdükçe, Ruslar onun saygısını kazanmışlardı.³⁹⁵ 1943 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği’nin ne kadar dayanabileceği hususunda Hitler’in kat’i bir düşüncesi yoktu. Fakat bu dev bir kere devrildi mi, bunun büyük bir tarihi hadise olacağını ifade eden Hitler, bu çöküşün malzeme kıtlığından ziyade insan yokluğu ile başlayacağını düşünmekteydi.³⁹⁶

Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırısı sırasında rejime karşı yaygın bir rahatsızlık ve hoşnutsuzluk olduğu, ülkenin Alman birlikleri tarafından işgal edilen bölgelerindeki sivil nüfusun tutumu ile doğrulanmıştı. Elbette yakın zamanda ilhak edilen Baltık Devletleri’nde, Polonya ve Romanya topraklarındaki nüfusun ezici çoğunluğunun yeni hükümetlerine karşı şiddetli bir düşmanlık hissetmeye devam etmesi şaşırtıcı değildi. Bazı bölgelerde Alman birlikleri genel olarak memnuniyetle karşılandı

³⁹¹ Julius Streicher, “Bolschewismus und Synogoge,” *Der Stürmer*, no.36, 1941.

³⁹² *Das Schwarze Korps*, 28 Ağustos 1941.

³⁹³ *Völkischer Beobachter*, 10 Ekim 1941.

³⁹⁴ H. W. Koch, “Hitler’s Programme and the Genesis of Operation Barbarossa”, *The Historical Journal*, 26/4, 1983, s. 920.

³⁹⁵ Albert Speer, *Inside the Third Reich*, New York 1970, s. 306.

³⁹⁶ J. Goebbels, *Savaş Notları*, s. 131.

ve pek çok bölge sakini onlara kendiliğinden yardım teklif etti. Eski Sovyet bölgelerinde kuşkusuz daha çekingen bir ruh hali vardı. Kırsal bölge sakinleri ile daha çok Sovyet yanlısı kentsel nüfus arasında ciddi farklılıklar göze çarpmaktaydı.

Savaş sırasında Gönüllü Birlikler Generali'nin emir subaylığını yapan Herwarth von Bittenfeld bu durumu şöyle özetliyordu:

“Doğu seferinin başlangıcında Alman birlikleri, Sovyet nüfusunun çoğunluğu tarafından kurtarıcılar olarak selamlandı. Sovyet vatandaşları hiçbir şekilde Almanlardan korkmuyordu. Yerliler köylerinde ve kasabalarında kaldılar ve Alman işgalcilerinden kaçma girişiminde bulunmadılar. Sovyet yönetiminin, nüfusu Almanların tehdit ettiği bölgelerden tahliye etme çabaları dikkate alınmadı ve çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyet Hükümeti'nin hasadı ve mevcut stokları imha etme emrine itaatsizlik edildi. Köylüler, sığırlarının sürülmesini önlemek için ellerinden geleni yaptılar. Stalin'in işgal altındaki toprakları, kavrulmuş toprak olarak Almanlara bırakma emri, yalnızca diktatöre yönelik nefreti yoğunlaştırmaya yarayan bir çaresizlik eylemi olarak görülüyordu.”³⁹⁷

Kızıl Ordu birliklerinin ve sivillerin büyük bir kısmının Alman işgalciler karşısındaki davranışlarında da görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği'nin iç koşullarındaki bu istikrarsızlık, halkın Sovyet yönetimi deneyiminin de bir anlamda açıklamasını vermektedir.

Rus tarafına bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin 200 milyona yakın yurttaşının büyük çoğunluğunun, devletin emirlerine uymak için fanatik bir vatanseverlik sergilediği belirtilmektedir. Bu görüşe göre Moskova'da rejime yaygın bağlılık ifade edilmiş ve halkın birçoğu derhal askerlik hizmeti için gönüllü olmuştur.³⁹⁸

Sonuç itibarıyla kesin olan nokta Sovyetler'in işgale verdikleri sert tepki idi. Almanca yer adlarının Ruslaştırılması, Alman neşriyat ve kurumlarına yönelik şiddetli tedbirler derhal yürürlüğe sokuldu. Kültürel yıkıma ek olarak Sovyet devleti, Alman

³⁹⁷ Joachim Hoffmann, “The Conduct of The War Through Soviet Eyes”, *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Oxford 1998, s. 850.

³⁹⁸ Mikhail M. Gorinov, “Muscovites Moods, 22 June 1941 to May 1942”, *The People's War: Responses to World War II in the Soviet Union*, ed. Robert Thurston, Bernd Bonwetsch, Urbana & Chicago 2000, s. 131.

asilli vatandaşları ekonomik olarak baskı altına aldı. Diğer taraftan büyük çaplı bir etnik yer değiştirme politikası yürürlüğe konuldu.³⁹⁹

Stalin'in savaşa ilgili beklentileri, çevresindeki pek çok insan gibi 1918-1921'deki vahşi çatışmalardan ve Rus İç Savaşı'nın yaratmış olduğu atmosferden derinden etkilendi. Bu savaş, Amerikalı tarihçi John Dower'a göre merhametsiz bir savaştı ve 1941'den itibaren totaliter savaşın serbest bırakılması, kısmen bu orijinal çatışmanın yeniden canlandırılmasıydı. Sınırsız güç kullanımını yalnızca Alman vahşetine verilen bir tepki değil, aynı zamanda Sovyet savaş repertuarının da bir parçasıydı. Bir diğer ifadeyle Alman işgali, Rusların bu davranış kalıbını yaratmaktan ziyade onu etkinleştirmişti.⁴⁰⁰

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a göre Hitler'in Sovyetler Birliği halklarına yönelik sadakatsiz saldırısı, Stalin'in "*Büyük Vatanseverlik Savaşı*" ilan edişini beraberinde getirmişti.⁴⁰¹ Sovyet Savaşının insanlık dışı biçimleri, işgal uygulamasının bir anlamda yansımaları ifade etmekteydi. Sovyetler Birliği tarafında faşist canavarın yok edilmesi ve Almanların öldürülmesi gerektiği şeklindeki sloganlar birbirini izlemeye başlamıştı.⁴⁰² İşgalin faturası Sovyetler Birliği yönetimi açısından oldukça ağırdı.

Kasım 1941'in sonunda geri çekilmekte olan Sovyetler, tüm kömür üretiminin % 63'ünü, pik demirin % 68'ini, çeliğin % 58'ini, alüminyumun % 60'ını, demiryolu hatlarının % 41'ini, şekerin % 84'ünü, tahılın % 38'ini, domuzların % 60'ını içeren geniş toprakları kaybetti. Diğer büyük merkezler; özellikle Leningrad, etkin bir şekilde izole edildi. Bu durum Sovyetler Birliği için şaşırtıcı bir darbe oldu. Sadece temel malzeme kıtlığı değil, aynı zamanda vazgeçilmez parçalar olan özel çelik, ekipman, yedek parça tedariki de aniden kesildi. Nikopol'un mangan yatakları da bir başka ciddi kayıptı. İşletmeleri ve işçileri doğuya doğru aktarmak ve bazı tesisleri ortadan kaldırmak için büyük çabalar sarf edildi. Bununla birlikte maden yataklarının hareket

³⁹⁹ V. Krieger, "Patriots or Traitors? The Soviet Government and the German Russians After the Attack on the USSR by National Socialist Germany", s. 140-143.

⁴⁰⁰ Mark Edele, "Learning from the Enemy?: Entangling Histories of the German-Soviet War, 1941-1945", *Totalitarian Dictatorship: New Histories*, ed. Daniela Baratieri, Mark Edele, Giuseppe Finaldi, New York & Londra 2014, s. 193-194.

⁴⁰¹ "*Büyük Vatanseverlik Savaşı*" terimi ilk kez Pravda gazetesinin 23-24 Haziran 1941'de yayımlanan sayılarında kullanılmıştır.

⁴⁰² G. Koenen, *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und Der Osten, 1900-1945*, s. 451.

ettirilemeyeceği gerçeğinin yanı sıra Alman ilerlemesinin muazzam hızı, çoğu durumda tahliyeyi imkânsız hale getirdi.⁴⁰³

Sovyetler Birliği ve Almanya'nın seferberlik yetenekleri, genel nüfus büyüklüğü açısından pratik olarak eşdeğerdi. Almanya'nın seferberlik kapasitesi, yabancı işçilerin, savaş esirlerinin ve işgal altındaki ve müttefik ülkelerden gelen kaynakların kullanılmasıyla artış göstermişti.⁴⁰⁴ Diğer taraftan Sovyetler Birliği, 1940 yılında hizmetinin süresini iki yıldan üç yıla çıkaran yeni bir askerlik hizmeti yasası teşkil etmişti. Ordu, kadınları çatışma dışı birliklere gönüllü olmaya teşvik etti. 22 Haziran 1941 akşamı saat beşte, hükümet görevlilerinin elde ettiği bilgilere göre karşı devrim unsurlarının aktif olarak ortadan kaldırılması çoktan başlamıştı. Yılın ilk yarısında Molotof Bölge Mahkemesi ayda ortalama 83,1 davaya bakarken, yılın ikinci yarısında 239,6 davayı görmekteydi. Haziran'dan Aralık 1941'e kadar Kirov Bölge Mahkemesi, 716 kişiden 346'sının ve devlete karşı suçlardan tutulanların yaklaşık yüzde 48,3'ünün infazına karar verdi. 1941'in son çeyreğinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Mahkemeleri devlete karşı suç işlemekle itham edilenlerin yüzde 41,5'ini idama mahkûm etti.⁴⁰⁵

Yakın zamanda ilhak edilen bölgelerden geri çekilme sırasında, NKVD⁴⁰⁶ çalışanları, tutuklu bulunan 1.136 Viktor Krieger hapishane mahkûmunu ve birkaç askeri personeli idam etti. Tahliye yürüyüşünde, Glubokoe kasabasındaki hapishane müdürünün bir ormanda 600 mahkûmun vurulmasını emretmesi gibi acımasız infazlar kayda geçti. Naziler, bu toplu cinayetin ortaya çıkmasının ardından propaganda kazançları elde etti. Konuyla ilgili olarak Rus Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan ilk açıklamada bunlar iftira niteliğinde bir suçlama olarak değerlendirildi. Sovyet medyası başlangıçta Wehrmacht personelinin kriminalize edilmesini hedefliyordu. Bu tür raporların güvenilirliği konusunda en ufak bir şüphe ifade eden kişi, gizli polis tarafından derhal tutuklanıyordu.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Alec Nove, *An Economic History of the USSR, 1917-1991*, Londra 1992, s. 275.

⁴⁰⁴ Boris Vadimovich Sokolov, "The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939-1945", *The Journal of Slavic Military Studies*, 9/1, 1996, s. 164-165.

⁴⁰⁵ Oleg Budnitskii, "The Great Patriotic War and Soviet Society: Defeatism, 1941-42", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 15/4, 2014, s. 791.

⁴⁰⁶ Alman Gestapo teşkilatının Sovyet versiyonu olarak düşünülebilir.

⁴⁰⁷ Viktor Krieger, "Patriots or Traitors? The Soviet Government and the German Russians After the Attack on the USSR by National Socialist Germany", *Russian-German Special Relations in the Twentieth Century: A Closed Chapter?*, ed. Karl Schlögel, Oxford & New York 2006, s. 135-136.

3.3. Savaş Esirleri ve Türk Halkları

Gelişmiş ve motorize birliklerin yanı sıra üstün hava kuvvetlerine de sahip olan Almanların hava bombardımanı ile Kızılordu cephesinin gerisine indirme yapması ön cephelerde yer alan Sovyet askerlerinin merkezle irtibatının kesilmesine neden oldu. Bunun sonucunda yüzbinlerce Kızıl Ordu askeri Almanlara teslim olmak zorunda kaldı. II. Dünya Savaşı'nda hiçbir Müttefik ordusu, savaş esirleri arasında bu kadar büyük bir sığınmacı payına sahip değildi. Savaş esiri olan Sovyet askerlerinin teslim olma koşullarına ilişkin pek çok araştırma farklı sonuçlara ulaştı. Araştırmaların bir bölümü Sovyet savaş öncesi yaşamı hakkındaki teorilerine bağlı olarak ya cepheden firarı görmezden geldi ya da Sovyet savaş esirlerinin büyük çoğunluğunun Stalin için savaşmak istemedikleri için pes ettikleri sonucuna ulaştılar.

Kızıl Ordu'dan kaçan insanlar için en önemli husus yaşla ilgiliydi. Askerlerin profiline bakıldığında, yaş küçüldükçe şikâyetlerin o derece büyük olduğu rahatlıkla görülmektedir. Azımsanamayacak bir nüfus potansiyeline sahip olan Türkistanlılar bu nedenle büyük olasılıkla kaçma eğilimindeydiler. Genellikle Rus subayları tarafından aşırı derecede zavallı askerler olarak görülen Türkistan Türkleri, diğer pek çok topluluktan daha kötü şartlarda bulunuyorlardı.⁴⁰⁸ Dolayısıyla, cephe hattından ayrılma meselesi bize Stalin rejiminin popülaritesinin eksikliği konusunda çok şey anlatırken, nüfusun çoğunluğunun tam anlamıyla iş birliği ve direnişe hazır olduğunu da kanıtlamamaktadır. Sovyet tutsakları ile iltica edenlere ilişkin tartışmanın tarafları, cepheden ayrılmanın önemini aşırı vurgulamaktadır. Bunun yerine hem işgal edilmiş, hem de işgal edilmemiş Sovyet nüfusunun ruh halleri üzerine yapılan daha yakın tarihli araştırmalar, çoğunluğun hem Hitler hem de Stalin rejimine karşı kendi çıkarlarının farkında olduklarını göstermektedir. Bu çalışmanın bulguları da böyle bir yorumu destekler niteliktedir.

Sovyet toplumunda iki aşırı grup vardı: 1941'de çetin bir savaşın içinde olanlar ve gönüllü olarak teslim olanlar. Bu arada, çoğunluk bu iki uç arasında bir yerde yaşıyordu. Birçoğu, eski bir Sovyet vatandaşının savaştan sonra özetlediği gibi, Almanların ve Sovyetler'in kötü şeyler yaptığının farkında olduklarını ve kendi başlarına olmayı tercih ettiklerini hissetmişlerdi.⁴⁰⁹ 1941 Savaşı'nda kitlesel tutsaklığı

⁴⁰⁸ Mark Edele, *Stalin's Defectors: How Red Army Soldiers became Hitler's Collaborators, 1941-1945*, Oxford 2017, s. 116-118.

⁴⁰⁹ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 4, Case 188 (interviewer H.D.). Widener Library, Harvard University, s. 6.

açıklayan, açık ve evrensel savaş gerçekleri idi. Kötü eğitilmiş, yetersiz yönetilen ve deneyimsiz askeri birlikler, daha iyi yönetilen ve organize birliklerle karşı karşıya kaldığında ağır kayıplar vererek tutsak oluyorlardı.

Savaşın ilk birkaç ayında Alman esaretine giren Sovyet askerlerinin çoğunluğunun bunu vatana ihanet güdüsüyle değil, Alman stratejileri sonucu yaptığına dair geçerli bir fikir vardır. Öte yandan bazı askerlerin Sovyet rejiminin uygulamalarına duydukları hoşnutsuzluk ve Sovyet iktidarının savaştan sağ çıkacağına dair şüpheleri nedeniyle sahip oldukları kadar sert savaşmadıklarına veya yakalanmaktan kaçınmadıklarına dair kanıtlar da bulunmaktadır.⁴¹⁰

Kızıl Ordu askerleri tarafından Alman savaş esirlerinin öldürüldüğü ilk vakalar 1941 Haziranı'nın sonunda öğrenildiğinde bölgedeki çatışmalar çoktan hızlanmıştı. Alman mahkemeleri, faileri cezalandırmak için yalnızca aşırı durumlarda belirli girişimlerde bulundu. Kesin sonuçları bilinmemekle beraber bu suçlar, 1941'deki Alman ilerleyişiyle sınırlı kalmamış, 1942'deki taarruz sırasında tekrarlanmıştı. Savaş suçları, Alman Savaşı'nın ideolojik çerçevesi nedeniyle kesinlikle daha radikal hale gelmişti.⁴¹¹

Kızıl Ordu'nun uyguladığı korkunç taktiklerle ilgili Alman öngörülleri hızla doğrulandı. Savaşın ilk gününden itibaren Sovyet güçleri, uluslararası hukuku ihlal ederek Batı Avrupa geleneğine yabancı şekillerde savaştı. Sovyet vahşetiyle ilgili Alman anekdotları, hâlihazırda uygulanmakta olan şiddeti daha da körükledi. Askerlerin ölümüne savaşma kararlılığının yanı sıra Almanları en çok kızdıran şey, Kızıl Ordu'nun kullandığı taktiklerdi. Sovyet askerleri arkadan saldırmak için sık sık yaralı numarası veya ölü taklidi yaparlardı ki bu, Almanların savaş geleneklerini büyük ölçüde sarsan bir durumdu. Lahey Sözleşmeleri bu tür aldatmacaları açık bir şekilde yasaklamasa da, fiiliyata yansıyanlar yazılı olmayan açık savaş kurallarından bir kopuşu temsil ediyordu. İşgalden önce Alman askeri liderliği tarafından yazılan kılavuzlar, Kızıl Ordu'nun bu tür hileler kullanacağını öngörüyordu ve Alman birlikleri böyle durumlarda onları aşırı gaddarlıkla cezalandırıyordu.

Sovyetler Birliği'nin Devlet Savunma Komitesi, savaşın ilk günlerinde kendi askerlerine ve subaylarına yakalanma durumuna karşı baskıcı önlemleri yasallaştıran

⁴¹⁰ Roger R. Reese, "Motivations to Serve: The Soviet Soldier in the Second World War", *The Journal of Slavic Military Studies*, 20/2, 2007, s. 226.

⁴¹¹ Dieter Pohl, *Die Herrschaft der Wehrmacht: Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941-1944*, Münih 2009, s. 202-203.

yasama belgelerini birbiri ardına yayınladı. Devlet Savunma Komitesi'nin 16 Temmuz 1941 tarihli kararı ve ardından Halk Savunma Komiserliği'nin 16 Ağustos 1941 tarih ve 270 sayılı emri, düşmanın eline esir düşenlerin yargısız infazını onaylıyordu.⁴¹²

Alman askerlerinin gözünde uluslararası hukuku açıkça ihlal etse de Kızıl Ordu'ya karşı davranışlarında suç teşkil eden hiçbir şey yoktu. Bu bakış açısına göre Sovyetler'in kötü davranışı, Alman birliklerinin mahkûmları idam etmesine yetecek kadar haklıydı ve öyle görünüyor ki neredeyse hiç kimse herhangi bir alternatif düşünmek durumunda kalmadı. Böylece Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne karşı seferinin ilk haftalarında, uluslararası hukuku aşan yeni savaş gelenekleri ortaya çıktı. Şiddet uygulaması durağan değildi; aksine yapısal ve kişisel şartlara bağlı olarak sürekli değişiyordu.

Hitler'in işgal kararları bir imha savaşı olarak Barbarossa Harekâtı'nın genel ruhunu yansıtırken, Stalin'in Temmuz ayında Partizan Savaşı başlatma emri, Alman diktatörün vizyonunu daha da radikalleştirdi. Hitler, en yakın yardımcılılarıyla Temmuz ayında yaptığı görüşmede şöyle diyordu:

*“Ruslar şimdi cephenin arkasında bir partizan savaşı emri verdiler. Bu Partizan Savaşı'nın da faydaları var: Bize karşı çıkan her şeyi yok etmemizi sağlıyor.”*⁴¹³

Aralarında çok sayıda Türkistanlının da bulunduğu Sovyet askerleri, muazzam Alman ilerleyişinin yarattığı şartlar sonucu teslim olmuşlardı. Esir sayılarına ilişkin net bir bilgi vermek zor olsa da Alman kaynaklarında ve diğer farklı kaynaklarda ortaya çıkan malumatı değerlendirerek sonuçlar üzerinde bir analiz yapmak yerinde olacaktır.

Alman-Rus Savaşı'nın ilk aylarında esir sayısının ne kadar yüksek olduğu Alman belgelerinden rahatlıkla anlaşılabilir. 16. Ordu, 24 Ağustos 1941'de Barbarossa Harekâtından bu yana 34.000 Kızıl Ordu askerini ele geçirdiğini bildirmiştir. 20 Aralık 1941 itibariyle, Kuzey Ordu Grubu 22 Haziran'dan beri 438.950 esir aldığını iddia ederken, 16. Ordu aynı dönemde 212.971 savaş esirinden bahsetmiştir. 6 Ordu Grup Merkezi, Panzergrenadier Tümeni Großdeutschland ve 18. Panzer Tümeni, savaşın başlangıcı ile 8 Temmuz 1941 arasında 287.704 savaş esiri almıştır. 2. Panzer Grubu, 25 Ağustos ve 18 Ekim 1941 arasında 166.044 mahkûm bildirmiştir. 47. Panzer Kolordusu, 30 Eylül ve 19 Ekim 1941 arasında 61.544 savaş esirinden bahsetmiştir. 18. Panzer Tümeni işgalin başlangıcı ile 28 Temmuz arasındaki beş hafta boyunca 5.500 Kızıl

⁴¹² Bahit Sadıkova, *Istoriya Turkestanskogo Legiona v Dokumentah*, Almatı 2002, s. 58.

⁴¹³ Johannes Due Enstad, *Soviet Russians under Nazi Occupation: Fragile Loyalties in World War II*, Cambridge 2018, s. 190.

Ordu askerinin ele geçirildiğini bildirmiştir.⁴¹⁴ 31 Aralık 1941’de, OKH⁴¹⁵/Fremde Heere Ost 3.355.499 mahkûm rakamını vermiş, OKW’deki Wehrmacht Propaganda Departmanı ise 3.812.865 Kızıl Ordu askerinin Almanya tarafından ele geçirildiğini rapor etmiştir.⁴¹⁶ Adolf Hitler, Ekim 1941’de Türk ziyaretçilerle yapmış olduğu konuşmada o zamana kadarki muharebelerde Ruslardan 3,4 milyon esir alındığını dile getirmiştir.⁴¹⁷

Alfred Rosenberg’in 28 Şubat 1942 tarihli “Çok Gizli” ibareli bir mektubunda belirtilen toplam rakam dikkat çekicidir. Verilen rakamlar, 1 Kasım 1941’den önceki büyük savaşlarda esir alınan 2.053.000 mahkûm ve 1 Mart 1942’den önceki toplam 3.600.000 mahkûm olduğunu bize bildirmektedir. Bu rakamlar her hâlükârda bu ilk dönemdeki Sovyet kayıplarının muazzamlığını gösterir niteliktedir.⁴¹⁸

Alexander Dallin 1 Mayıs 1944 tarihli OKW/AWA (Allgemeines Wehrmachtsamt) raporuna dayanarak 1 Mayıs 1944 itibariyle Sovyet savaş esiri sayısını toplamda 5.160.000 olarak belirtmektedir. Savaş esiri kamplarında ve yerleşim yerlerinde kaydedilen ölümleri 1.981.000 olarak ifade eden Dallin; kaçış, imha ve ölümler sonucu kaybedilen savaş esiri sayısını 1.308.000 olarak belirtmektedir. Diğer taraftan savaş esiri olarak hayatta kalanların sayısını 1.053.000, savaş esiri olarak çalışanların sayısını ise 875.000 şeklinde vermektedir.⁴¹⁹

MTBK tarafından 1942/1943 yıllarında yapılan bir araştırma sonucunda, savaşın başlangıcında Belarus ve Kiev askeri bölgelerinde 997.802, Moskova askeri bölgesinde 60.000, Leningrad’da yaklaşık 40.000, Kuzey Kafkasya’da 18.000 Türkistanlı asker olduğu tespit edilmiştir. Batı Sibirya, Türkistan ve Uzak Doğu askeri bölgelerinde seferber edilen Türkistanlıların sayısı ise tespit edilememiştir. 1941 sonbaharından itibaren yaklaşık 400.000 Türkistanlı, Doğu Bakanlığı temsilcileri tarafından kaydedilmiştir.⁴²⁰

Alman Luftwaffe Generali Albert Kesselring’in hatıraları da esir sayıları hususunda önemli bilgiler vermektedir. Kesselring’in belirttiğine göre Panzer

⁴¹⁴ BA-MA, RH 27-18/24; BA-MA, RH 27-18/29; BA-MA, RH 27-18/30; BA-MA, RH 27-18/72.

⁴¹⁵ Oberkommando des Heeres (OKH): Kara Kuvvetleri Komutanlığı.

⁴¹⁶ BA-MA, RH 2/v. 2621.

⁴¹⁷ H. Emir Erkilet, *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, İstanbul 1943, s. 223.

⁴¹⁸ Document No: 081-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 127.

⁴¹⁹ OKW/AW A, “Nachweisungen des Verbleibs der Sowjetischen Kriegsgefangenen nach dem Stand vom 1.5.1944”, Bkz. A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 427.

⁴²⁰ BA-MA, MSG 241/4.

Gruplarının ilerlemesi Minsk ve Bialistok savaşları'nın (26 Haziran-3 Temmuz 1941) önünü açmış ve bu gelişme 300.000 tutsağın yakalanması sonucunu doğurmuştur. Çatışma, Smolensk'in (Temmuz ortasından Ağustos başına kadar) çember savaşıyla sonuçlanmış ve yine 300.000'den fazla mahkûm kaydedilmiştir. Von Kleist ve Guderian'ın Panzer Grupları 13 Eylül 1941'de Kiev'in 125 mil doğusunda el ele vererek 650.000'den fazla mahkûm, yaklaşık 1.000 tank ve 3.500'den fazla araç ele geçirmişlerdir.⁴²¹

Ekim 1941'deki Vyazma ve Bryansk muharebeleri dâhil olmak üzere yapılan mücadele iki milyondan fazla insanı içine alıyordu. Yakalanan esir sayısı gerçekten dikkate değerd. Almanlar 6 Ağustos'ta 900.000, Ağustos ayının sonunda bir buçuk milyondan fazla, 15 Ekim'de üç milyonun üzerinde ve 1941'in sonunda neredeyse dört milyon mahkûm ele geçirdiklerini iddia etmişlerdi.⁴²²

1941/1942 kışına gelindiğinde Almanya, üç buçuk milyondan fazla Sovyet savaş esiri ele geçirmişti. Savaş tarihinde hiçbir zaman bu kadar devasa bir askerin yakalandığına şahitlik edilmemişti. Kendisi de bir Türkistanlı lejyoner ve önemli bir Türkistan araştırmacısı olan Baymirza Hayit'in Alman Savaş Daireleri'nin malumatlarına dayandırdığı bilgiye göre Alman-Sovyet Savaşı'nın ilk yıllarında Sovyetler'in Batı cephesinde takriben iki milyona yakın Türkistanlı asker bulunmaktaydı. Saksonya eyaletinde bulunan Torgau şehrinde yerleşen Alman Savaş Esirleri Başkanlığı'nın 1943'te vermiş olduğu malumata göre savaşın ilk yıllarında çoğu Ukrayna ve Polonya'da bulunan Sovyet Kızıl Ordusu'ndan 1.700.000'e yakın Türkistanlı, Almanlar tarafından esir alınmıştı.⁴²³

Lejyoner Cabbar Ertürk'ün verdiği bilgiye göre 1942'nin sonuna kadar Alman Ordusu saflarında savaşmaya hazırlanan 150.000'den fazla Türk bulunmaktaydı. 1943'de bu miktar 350.000'e, 1944'de ise 480.000'e çıkmıştı. Bunların 135.000'i Azerbaycan Türklerine, 25.000'i Kırım Türklerine, 200.000 Türkistan Türklerine ve geri kalanları da diğer Türk topluluklarına mensuptu.⁴²⁴

Almanların eline esir düşen Sovyet askerlerinin yanı sıra Alman mahkûmiyetinde can verenlerin sayısı hâlâ tatmin edici bir şekilde cevaplanamamış, uzun zamandır sayılar ve boyutları tartışılmalıdır. Christian Streit, çalışmasında

⁴²¹ Albert Kesselring, *Kesselring: A Soldier's Record*, New York 1954, s. 99-103.

⁴²² A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 69.

⁴²³ B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 201.

⁴²⁴ Cabbar Ertürk, *Anayurtta Unutulan Türklük*, Kayseri 1956, s. 143-144.

Sovyet savaş esirlerinin toplam sayısını 5,73 milyon kişi olarak belirlemiş ve bunların yaklaşık 3,3 milyonunun Alman esareti altında öldüğünü ifade etmiştir.⁴²⁵ Alfred Streim ise 2.53 milyon savaş esirinin Alman esaretinde öldüğü sonucuna varmıştır.⁴²⁶ Diğer taraftan Wehrmacht Yüksek Komutanlığı, 1 Mayıs 1944'te toplamda yaklaşık 5,2 milyonun üzerindeki Sovyet savaş esirinin iki milyonunun öldüğünü bildirmiştir.⁴²⁷ Savaşın sonunda ulaşılan beş milyonun üzerindeki toplam Sovyet esir sayısı, Komünist Partisi'nin resmî yayın organı olan Pravda gazetesi tarafından da dolaylı olarak onaylanmıştır.⁴²⁸

Hapishanede ölen Sovyet savaş esirlerinin sayısının yaklaşık dört milyon veya toplam mahkûm sayısının yüzde 63,5'i olduğu tahmin edilebilir. Rusların gözünden “*Büyük Vatanseverlik Savaşı*” sırasında hayatını kaybeden Sovyet askerlerinin toplam sayısının 26,4 milyon⁴²⁹ olduğu göz önüne alındığında, bu bilgilerin “*Büyük Vatanseverlik Savaş Müzesi*” veri bankasında, ölen veya savaş sırasında kaybolan Sovyet askerlerinin bilgi bankasındaki verilere karşılık geldiği ortaya çıkmaktadır.

1941'de esirler arasındaki ölümler özellikle yüksek olmuştu. 1941/1942 yıllarında ölen Kızıl Ordu askerlerinin büyük bir kısmının olağanüstü hal mağduru olduğu açıktı. Türk halklarının üyelerinin ise sadece % 20'sinin bu korkunç dönemi atlattığı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan hem esir sayılarının hem de ölüm oranlarının düştüğü ve hesaplamaların düzeldiği 1942/1945 yıllarına ait verileri gerçeğe daha yakın olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

Görüldüğü üzere II. Dünya Savaşı'nın erken dönemine ait Sovyet esirlerinin sayısının tam bir çizelgesini vermek pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte 1 Kasım 1941'den önceki büyük savaşlarda esir alınan mahkûmlarla ilgili Alman istatistikleri bulunmaktadır. Bunlar, Alman Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde kullanılmak üzere hazırlanan ve o sırada “Gizli” olarak sınıflandırılan askeri istatistiklerdir.

⁴²⁵ Christian Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, Bonn 1997, s. 244.

⁴²⁶ Alfred Streim, *Die Behandlung Sowjetischer Kriegsgefangener im Fall Barbarossa*, Heidelberg & Karlsruhe 1981, s. 224.

⁴²⁷ BA-MA, RH 2/v. 2623.

⁴²⁸ J. Hoffmann, “The Conduct of The War Through Soviet Eyes”, s. 849.

⁴²⁹ Kızıl Ordu'nun kayıplarını belirlemek (özellikle 1941/1942 dönemi için) zayıf muhasebe yöntemleri ve belgelerin eksikliği nedeniyle son derece zor bir iştir. Bu nedenle belirtilen rakamlar tahmini rakamları yansıtmaktadır.

Alman işgal planları bu devasa savaş esirlerinin üstesinden gelmek için tamamen yetersizdi. Hitler, Temmuz ayından Kasım 1941'e kadar Rusları Reich'tan men ettiğinden, Ordu tarafından Rus savaş esirleri için inşa edilen kamplar boştu ve buna bağlı olarak yiyecek tedariki yetersizdi. Kuşkusuz Alman Ordusu bu kadar büyük sayıya yiyecek ve barınak sağlamakta muazzam zorluklar yaşadı, ancak görünüşe göre Almanların açlık ve taciz yoluyla Sovyet savaş esirlerinin saflarını yok etmek için kasıtlı bir girişimi de görülmüştü.

8 Mayıs 1942'de Doğu Bakanı Rosenberg, Hitler ile yaptığı bir konuşmada “*SD'nin savaş esiri halkları Asyalılar olarak adlandırmayıp onları vurmasaydı bugün Alman İmparatorluğu'nun emrinde daha fazla asker olacağını*” ifade ederek Alman yetkililerin savaş esirlerine ilişkin tutumunu ortaya koymuştur.⁴³⁰

1939'dan beri yürürlükte olan Alman yönetmeliklerine göre savaş esirlerinin bireysel kaydı yalnızca Alman İmparatorluğu'nda bulunan “*ana kamplar*” (Stalag) ve “*subay kampları*”nda (Oflag) yapılmalıydı. Bu husus, sürecin genellikle cephede yakalanmaktan Almanya'ya varmaya kadar uzanan zamansal ve coğrafi bir boyuta sahip olduğu anlamına gelir. Bu nedenle Sovyet savaş esirleri ile ilgili olarak rakamların hesaplanmasında ortaya çıkan zorluklar anlaşılabilir. Cephe noktasında ilk görev, ele geçen düşman askerlerini hızlı bir şekilde gözden geçirmektir. Bu nedenle muharebe birimleri, büyüklüğüne ve duruma bağlı olarak, tutukluların sayısını “*sayılmış*” veya sadece “*tahmin edilmiş*” olarak üst birimlere bildirmek zorunda kaldılar. Kızıl Ordu askerleri söz konusu olduğunda, raporların Sovyetler Birliği'nin vatandaşlarını etnik kimliklerine göre ayrıştırması gerekiyordu.⁴³¹ Yani bir Kızıl Ordu askerinin yakalandıktan sonra ordunun harekât bölgesinde bir asker olarak kayıtlara geçip geçmemesi bu durumda sadece bir tesadüftü. İlaveten bazı Alman birliklerinin ihtiyaç duydukları savaşçıların ellerinden çıkmasını veya farklı birliklere dağılmasını engellemek için rapor etmedikleri de görülebiliyordu.⁴³²

1941'deki geri çekilmelerin kaosunda, Kızıl Ordu'nun personel muhasebesinin zafiyet gösterdiği ve aşırı sayıda kaçak asker sayısının gizlendiği varsayılabilir. Ancak daha da önemlisi Wehrmacht'ın Kızıl Ordu'nun düzenli üyeleri olmayan kişileri savaş esiri olarak kaydettiği gerçeğidir. Bu kayıt işlemi, birliklerine artık ulaşamayan Sovyet

⁴³⁰ Document No: 1520-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. IV, Washington 1946, s. 70.

⁴³¹ Reinhard Otto, Rolf Keller, Jens Nagel, “Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschem Gewahrsam 1941-1945. Zahlen und Dimensionen”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 56/4, 2008, s. 562.

⁴³² BA-MA, MSG 241/13.

askerlerini, batıda konuşlanmış NKVD birliklerinin önemli bir bölümünü, aynı zamanda geçici olarak toplanan Halk Ordusu birimlerinin üyelerini ve ayrıca demiryolu işçileri gibi diğer üniformalı adamları ve hatta ordu için tahkimat işleri yapan kişileri içermektedir. Savaş esirlerinin yanı sıra transit kamplarda hapsedilen diğer siviller de muhtemelen bu sayılara dâhil edilmiştir. Bu istatistiklerin tümü, savaş alanında veya yakınında yakalandıktan hemen sonra vurulan veya savaş esiri toplanma noktasına kadar hayatta kalamayan Kızıl Ordu askerlerini içermemektedir.

Kızıl Ordu askerlerinin Wehrmacht askerleri gibi künyelere sahip olmadığını, dolayısıyla kimliklerinin belirlenmesinin çok daha zor olduğunu belirtmek gerekir. Esasen Sovyetler Birliği'nin de asker künyeleri vardı. Fakat pek çok asker bu künyeleri ölüm damgası olarak gördü. Bu nedenle batıl inançtan kaynaklı olarak çoğu zaman onları boyunlarına takmadılar veya erken bir aşamada attılar.⁴³³

Görünüşte kesin istatistikler olmasına rağmen, kaç Kızıl Ordu askerinin Alman esaretine düştüğü konusu henüz net değildir. Bu belirsizliğin bir sebebi Wehrmacht dosyalarındaki çelişkili verilerdir. Diğer taraftan Sovyet askeri istatistiklerinin Alman rakamlarından önemli ölçüde farklı olduğu dikkat çekmektedir. Alman veritabanı öncelikle geçerli genel rakamları belirlemek amaçlı oluşturulmadığı için, bu bilgilerin istatistiksel kayıtlar bağlamında mükemmel bir sonuç vermediği ortadadır. Bu nedenle kaynaklar arası karşılaştırma ve değerlendirmelerdeki farklılıklar milyonları bulmaktadır. Tüm personel kartları ve hâlâ eksik olan taşıma listeleri bulunup değerlendirilene kadar mevcut araştırma durumuna dayalı istatistikler ancak diğer kaynaklardan gelen bilgilerle karşılaştırılması yoluyla ara sonuçlar verebilir. Özetle, Almanların elindeki Sovyet savaş esirlerinin toplam sayısı hâlen çözümlenemeyen bir sorundur. Farklı Alman rakamları arasında 1945'e kadar savaş esiri olan 5,7 milyon insan sayısının, daha yüksek olması akla yatkın görünmektedir. Bu noktadan hareketle, savaş sırasında Sovyet esirlerinin toplam sayısını 6 ilâ 6,5 milyon olarak tahmin etmek mümkündür.

⁴³³ Alexander Haritonow, Klaus-Dieter Müller, "Die Gesamtzahl Sowjetischer Kriegsgefangener-Eine weiterhin ungelöste Frage", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 58/3, 2010, s. 396.

3.3.1. Savaş Esiri Kamplarında Durum

1941 yılında Doğu Operasyon Bölgesi'nde 22 Ordu esir toplanma noktası, 47 *transit kamp* (Dulag)⁴³⁴ ve 12 *ana kamp* (Stalag) olmak üzere toplam 81 savaş esiri kampı kuruldu.⁴³⁵ Esir işlerinin ve savaş esiri kamplarının yönetimi ordunun elindeydi. General Eduard Wagner, *Ostheer* (Doğu Ordusu)'in yanı sıra esir kamplarının tedarikinden sorumluydu. Tüm kamp sistemini yöneten kişi ise OKW'nin savaş esiri bölümünden sorumlu General Hermann Reinecke idi.

17 Temmuz 1941'de Gestapo, Nasyonal Sosyalizm için tehlikeli olabilecek tüm Sovyet savaş esirlerinin öldürülmesini öngören bir emir yayınladı.⁴³⁶ Diğer taraftan OKW'nin Sovyet Savaş esirlerinin muamelesine ilişkin 8 Eylül 1941 tarihli bir yönetmeliğiyle Sovyet askeri, Cenevre Sözleşmesi uyarınca onurlu bir rakip olarak muamele görme iddiasını kaybediyordu:

*“Bolşevizm, Nazi Almanyası'nın ölümcül düşmanıdır. İlk defa, Alman askeri sadece askeri bir rakiple değil, aynı zamanda halk için çok zararlı Bolşevizm fikirlerine batmış biriyle de karşılaşılıyor. Nasyonal Sosyalizm'e karşı mücadele, onun sisteminin bir parçası haline geldi. Bunu elinden gelen her şekilde yapıyor: Sabotaj, kışkırtıcı propaganda, kundakçılık, cinayet. Bolşevik asker bu nedenle Cenevre Sözleşmesi uyarınca şerefli bir rakip olarak muamele görme iddiasını kaybetti... Kaçmaya çalışan savaş esirlerine, önceden uyarılmaksızın gereği yapılacaktır. Hiçbir zaman uyarı atışı yapılmamalıdır. Savaş esirlerine karşı silah kullanımı kural olarak yasaldır.”*⁴³⁷

Sovyetler Birliği'ndeki savaş esiri kampları, yalnızca askeri yönetim alanından Reich Komiserlikleri'ne, Genel Hükümet'e ve Büyük Alman İmparatorluğu'na kadar uzanan devasa bir kamp dünyasının ileri karakollarını oluşturuyordu. Zamanla askeri yönetim alanında kullanılan çeşitli kamp türlerinin karakteri giderek daha fazla benzer hale gelmeye başladı. Hareket halinden siper savaşına geçiş ve kampların çoğunun kronik olarak aşırı kalabalıklaşmasıyla Dulaglar az çok kalıcı bir savaş esiri grubuyla daimi kurumlar haline geldi.

⁴³⁴ Almanya'nın II. Cenevre Konvansiyonu kapsamındaki savaş esirlerinin uzun süreli olmayan konaklamaları için inşa edilmiş olan kamplardır.

⁴³⁵ Johannes Hürter, *Hitlers Heerführer: Die Deutschen Oberbefehlshaber im Krieg Gegen Die Sowjetunion, 1941/42*, Münih 2007, s. 380.

⁴³⁶ *Law Reports of Trials of War Criminals*, haz. United Nations War Crimes Commission, c. XII, The German High Command Trial, s. 18.

⁴³⁷ Document No: 1519-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. IV, Washington 1946, s. 58-60; *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXII, International Military Tribunal, Nuremberg 1948, s. 472.

Daha önce de belirtildiği üzere Wehrmacht'ın hizmet talimatları, bireysel mahpusların nihai kayıtlarının yalnızca Stalag ve Oflag'da gerçekleştirilmesini şart koşmuştu. OKW bu süreci Şubat 1939'da “*Savaş esirleri ana kampının komutanı için hizmet talimatları*” kapsamında düzenlemişti. Buna göre yeni gelen bütün esirler 1'den başlayarak sıralarına göre numaralandırılacak ve mahkûma ilgili bireysel kayıt numarasıyla birlikte kimlik de verilecekti. Mahkûm ayrıca kendisine verilen künyeyi boynuna bir iple takmak durumundaydı. Ölüm halinde künyenin üst yarısı cesedin yanında kalıyor, alt yarısı ise personel kayıtları ile birlikte Berlin'deki *Wehrmacht Bilgi Merkezi* (WASSt-Wehrmachtsauskunftsstelle)'ne gönderiliyordu.⁴³⁸ Kampta bulunan bir mahkûmun, fotoğraflı veya parmak izli kişisel bilgilerinin yanı sıra diğer kamplara transferlerinin, hastanede kalışlarının ve iş detayları hakkındaki bilgilerinin yer aldığı, hapis olduğu süre boyunca ona eşlik eden Personel kartları bulunmaktaydı.⁴³⁹

Wehrmacht'ın savaş esiri yönetimi için en önemli tanımlayıcısı, ancak ilgili mahkûmun kimlik numarasıydı. Örneğin Türkistan Türkleri'nden 299008 kimlik numaralı Kazak Omarbaj Tokpakbajew'in 25 Şubat 1943'te, 342954 kimlik numaralı Türkmen Aki Mamedow'un 27 Temmuz 1943'te, 251296 kimlik numaralı Kırgız Abas Ismailow'un 18 Haziran 1942'de ve 271112 kimlik numaralı Özbek Kerimdsan Bekmatow'un 27 Mart 1943'te vefat ettiği kayıtlara geçmiştir.⁴⁴⁰ Yine kayıtlara göre 19 Haziran 1942'de vefat eden Kazak Teğmen Muchtarbek Dshumakop'un mezarının

⁴³⁸ Ölen Sovyet savaş esirlerine ait dosyaların bulunduğu WASSt envanteri, savaşın sona ermesinden bu yana kayıp olarak kabul edildi. ABD birliklerinin, WASSt'ın hava savaşı nedeniyle yeniden yerleştirildiği Thüringen eyaletinin güneyindeki Meiningen'de bu personel kayıtlarını sağlam bir şekilde ele geçirdiğini ve Ağustos 1945'te Kızıl Ordu'ya teslim ettiğini çok az kişi biliyordu. Seçilmiş olan Sovyet vatandaşları ile ilgili belgeler Kızıl Ordu temsilcilerine teslim edildikten sonra savaş sonrası dönemden beri Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı (ZAMO) Merkez Arşivi'nde bulunmaktaydı. Müttefikler tarafından serbest bırakılan Stalaglardan ve Oflaglardan kurtulanların dosyalarına ne olduğu da yakın zamanda netleşti. 1996/1997'de yazarlar, kaybolduğuna inanılan WASSt belgelerinin büyük bir kısmının, yani Kızıl Ordu'nun ölen ve iade edilmeyen üyelerine ilişkin belgelerin Podolsk'taki Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'nın Merkez Arşivleri'nde bulunduğunu kanıtlamayı başarmıştır. WASSt'ın halefi olan Berlin'deki Alman Bürosu'nun envanterinde WASSt ve bireysel kamplardan kalıntılar hâlâ bulunmaktadır. Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı tarafından II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında öldürülen veya savaş sırasında kaybolan tüm Sovyet personeliyle ilgili çevrimiçi verileri taramak ve kullanıma sunmak için geliştirilen bir proje bulunmaktadır. Aralarında çok sayıda Türkistanlının da bulunduğu çevrimiçi veri tabanı OBD Memorial için Bkz. www.obd-memorial.ru; Diğer taraftan “*Sowjetische und Deutsche Kriegsgefangene und Internierte (Sovyet ve Alman Savaş Esirleri ve Enterneler)*” projesi (2000/2014) sonucunda, Alman esareti altında bulunan Sovyet savaş esirleri hakkında bir veri tabanı oluşturulmuştur. Veritabanına SSCB arşivi'nden ve Federal Almanya Cumhuriyeti arşivi'nden çok sayıda belge koleksiyonu da dâhil edilmiştir. Dokumentationsstelle Dresden (Dokümantasyon Ofisi Dresden) için Bkz. <https://www.stsg.de/cms/dokstelle/startseite>

⁴³⁹ R. Otto, R. Keller, J. Nagel, “Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschem Gewahrsam 1941-1945. Zahlen und Dimensionen”, s. 565-566.

⁴⁴⁰ Dokumentationsstelle Dresden. <https://www.stsg.de/cms/dokstelle/startseite>

Almanya'nın Bavyera eyaletinde bulunan Hammelburg mezarlığında yer aldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴¹

Kayıttan hemen sonra esirler ile ilgili en önemli bilgiler, listeler veya bireysel raporlar şeklinde WAST'a gönderilmiş ve daha sonra kamplar tarafından bildirilen hastane yatışları veya transferler gibi tüm değişikliklerin girildiği genel bir dosya da oluşturulmuştur. Bir savaş esirinin kişisel verilerinin resmi olarak kaydedilmesi, savaşın sona ermesi, erken ölüm, firar veya esaretten kurtarılmayla sona eren karmaşık bir idari sürecin sadece başlangıcıydı.

General Wagner tarafından atanan kamp komutanları çoğunlukla orta yaşlı veya yaşlı erkeklerdi. 1941 tarihli bir anket, ortalama yaşın 56 olduğunu göstermekteydi. Bir Rus savaş esirinin işkencesi yakalandığı anda başlıyor ve binlerce millik bir yol boyunca devam ederek ölümüyle sona eriyordu. Türkistanlı savaş esirlerinin binlercesi, yakalandıktan hemen sonra Alman askerleri tarafından vuruldu ve sayıları savaş esiri istatistiklerinde hiç görülmedi. Tutukluların çoğu toplu teslim oluştardan ve savaşın ilk yazını karakterize eden geniş kuşatmalardan gelmişti. Muhafızlar ve askerler, saflardan düşen herkesi; tökezleyenleri, yürüyüşü engelleyenleri, şüpheli görünen herhangi birini, kaçmaya hazır olanları vurmaktaydı. Bazen de savaş esirleri sadece atış talimi maksatlı hedef alınmaktaydı. Smolensk'ten esir kampına doğru yapılan bir yürüyüşte 5.000 adam

⁴⁴¹ *Gedenkbuch verstorbener Sowjetischer Kriegsgefangener. Friedhof Hammelburg Bayern*, Kassel 2002, s. 48. WAST'ın halefi olan Berlin'deki Alman ofisinin personel kayıtları; Almanya, Rusya ve Beyaz Rusya'daki kurumların dâhil olduğu uluslararası bir projede yer almıştır. Mezarlıklara gömülen Sovyet askerlerine bir isim ve yüz vermek amacıyla 1999'da bir Alman-Rus ortak projesi başlatıldı. Federal İçişleri Bakanlığı tarafından finanse edilen Federal Hükümet Kültür ve Medya Komiseri, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V, Almanya tarafında Aşağı Saksonya Anıtlar Vakfı, Rusya tarafında Voennye Memorialy Derneği ve Podolsk Askeri Arşivleri (ZAMO) o zamandan beri Alman askeri mezarlıklarına gömülü Sovyet savaş esirlerini tespit etmek için çalışmalar yapmaktadırlar. Proje ekibi, daha önce kayıp olduğu düşünülen WAST dosyalarını açarak bu yönde önemli bir adım atmıştır. Belgeler, 1941 ile 1945 yılları arasında Alman İmparatorluğu'na sınır dışı edilen Sovyet savaş esirleri hakkında kapsamlı kişisel ve askeri veriler içermektedir. İsimlerin tespiti hâlen devam etmektedir. Alman Savaş Mezarları Komisyonu (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge) ve Sakson Anıtlar Vakfı (Stiftung Sächsische Gedenkstätten) proje sonuçlarına göre iki hatıra kitabı yayınlamıştır. *Gedenkbuch verstorbener Sowjetischer Kriegsgefangener. Friedhof Hammelburg Bayern (Ölen Sovyet Savaş Esirleri Hatıra Kitabı. Hammelburg Mezarlığı Bavyera)*, Kassel 2002; *Zeithain: Gedenkbuch Sowjetischer Kriegsgefangener (Zeithain: Sovyet Savaş Esirleri Hatıra Kitabı)*, c.I-II, Dresden 2005. Proje sonuçlarına dayalı olarak hazırlanan yayın listesi için Bkz. *Für die Lebenden-der Toten gedenken. Ein internationales Gemeinschaftsprojekt zur Erforschung des Schicksals Sowjetischer und Deutscher Kriegsgefangener und Internierter (Yaşayanlar için-ölüleri hatırla. Sovyet ve Alman Savaş Esirlerinin ve Enternelerin Kaderini Araştırmak İçin Uluslararası Bir Ortak Proje)*, Dresden 2003; *Sowjetische und Deutsche Kriegsgefangene in den Jahren des Zweiten Weltkrieges*, Dresden & Minsk 2004; Rolf Keller, "Das Deutsch-Russische Forschungsprojekt: Sowjetische Kriegsgefangene, 1941-1945. Ziele, Inhalte, erste Ergebnisse (Alman-Rus Araştırma Projesi: Sovyet Savaş Esirleri, 1941-1945. Hedefler, İçerik, İlk Sonuçlar)", *Kriegsgefangene des II. Weltkrieges: Gefangennahme-Lagerleben-Rückkehr (İkinci Dünya Harbinin Savaş Esirleri: Esir Alma-Kamp Hayatı-Dönüş)*, ed. Günter Bischof, Stefan Karner, Barbara Stelzl-Marx, Münih 2005, s. 459-474.

kampa varmadan vurularak öldürülmüştü.⁴⁴² 1942 yaz saldırısının arifesinde bile Großdeutschland Tümeni, birlik komutanlarına, esirleri yürüyüş sütunlarında organize etme talimatı veriyordu.⁴⁴³

Kamplardaki savaş esirlerinden bazıları kaçmayı planlamış ve bu hususta yanındakilerle tartışmalara başlamışlardı. Esirlerin bir bölümü ölümden korkmuş, bazıları sadece çaresiz kalmış ve dikkate değer sayıda Kızıl Ordu Generali dâhil bir kısım esirler de Almanlarla iş birliği yapmaya çoktan gönüllü olmuştu. Muhtemelen tüm esirleri bir arada tutan tek şey fizyolojyidi, esirler sürekli susuyorlardı ve gardiyanlara su için yalvarıyorlardı. Çoğu zaman herkese yetecek kadar su yoktu. Almanların bu kadar çok sayıda tutukluyla başa çıkmaya hazır olmadığı anlaşılıyordu.⁴⁴⁴ Savaşın ilk aşamalarında savaş esirlerinin ölümlerinin büyük bir kısmı, geçici kamplarda örgütlenip geriye gönderildikten sonra meydana geldi. Alman Ordusu kuşatma savaşlarında elde ettiği çok sayıda tutsağı taşımak, beslemek veya giydirmek için özel bir düzenleme yapmamıştı.

Almanlar savaş esirlerini ırksal kategorilere yani milliyetlere göre ayırdı ve esirler arasında kimlerin Yahudi kökenli olduğunu tespit etmeye özen gösterdi. Elbette bu durum, savaş esiri kamplarını düzenli olarak tarayan mobilize imha timlerinin (Einsatzgruppen) Reich'in ırksal düşmanlarını ortadan kaldırmasını daha da kolaylaştırdı.⁴⁴⁵

16. Ordu, alt birimlerine 31 Temmuz 1941'de esirlerin vagonları kirletme ihtimali nedeniyle cepheden dönen boş trenlerle taşınmaması talimatı verdi.⁴⁴⁶ Diğer taraftan 18. Panzer tümeni, 17 Ağustos 1941'de birlik araçlarının savaş esirlerinin bitleriyle istila edilmesine izin verilmemesi konusunda askerleri uyardı.⁴⁴⁷

Kış, hem Alman birlikleri hem de Rus savaş esirleri arasında uygun kıyafet eksikliği nedeniyle ağır kayıplara neden olmuştu. Wehrmacht'ın kendi birlikleri için dahi tedarik sıkıntısı çekmesi nedeniyle savaş esirlerine kıyafet tedarik etme planı yapılmamıştı. Rus kış ekipmanı Almanlardan çok daha üstün olduğu için cephedeki birimler, vahşi bir şekilde savaş esirlerini ve sivilleri sahip oldukları kullanılabilir

⁴⁴² Oscar Pinkus, *The War Aims and Strategies of Adolf Hitler*, Jefferson, N.C. 2005, s. 272.

⁴⁴³ BA-MA, RH 26-1005/6.

⁴⁴⁴ Constantine Pleshakov, *Stalin's Folly: The Tragic First Ten Days of World War II on the Eastern Front*, Boston & New York 2005, s. 236.

⁴⁴⁵ BA-MA, RH 26-12/85.

⁴⁴⁶ BA-MA, RH 26-12/211.

⁴⁴⁷ BA-MA, RH 27-18127.

kıyafetleri çıkarmaya zorlamışlardı. Özellikle Rusya'daki ilk kış boyunca askerlerin kıyafet açığı, savaş esirlerinin toplu ölümlerine bir neden daha eklemiştir.⁴⁴⁸

Kamplardaki beslenme koşulları da son derece yetersizdi. Savaş esirleri bilinçli bir şekilde elemeye tâbi tutularak ilkel yöntemlerle besleniyorlardı.⁴⁴⁹ Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan tüm Alman birimlerine savaş esirlerine yönelik malzemeler konusunda talimatlar gönderildi. Alman askerlerine haftada toplam yirmi dört binin üzerinde kalori verilirken, çalışan savaş esirlerine on beş bin kalori verilecekti. Önemsiz işlerde çalışan savaş esirleri ise daha düşük kalorilerle beslenmek zorundaydı.⁴⁵⁰ 16 Aralık 1941'de Alfred Rosenberg Hitler'e, General Kitzinger'in, ordu bölgesindeki kamplarda yaşanan yetersiz beslenme nedeniyle günde yaklaşık 2.500 esirin öldüğünü bildirdiğini rapor etti.⁴⁵¹

Hammerstein'daki Rus savaş esirleri kampında mahkûmlar için koşullar oldukça zordu. Ekmek, kahve ikamesi ve sebze çorbası şeklindeki diyet, günde 200 gr'dan oluşmaktaydı. Bununla birlikte esirler sabırlıydılar ve mevcut durumlarının geçici olduğunu, şartların iyileşeceğini düşünmekteydiler. Öte yandan esirler, itaatsizlik ya da benzeri bir nedenle kendilerine sopayla vuran gardiyanların muamelesinden şikâyet ediyorlardı. Yine de bazı tutuklular, Almanya'da hüküm süren iyi düzeni överek her zaman burada kalmaya ve burada çalışmaya hazır olduklarını ilan etmişlerdi. Diğer tutuklular evlerine dönüp orada çiftçi olarak yaşamak istediklerini belirtmişler; ancak toprak ağalarının, kapitalistlerin ve kollektif çiftliklerin olmadığı bir düzeni arzulamışlardı.⁴⁵²

OKW'nin Operasyon Personel Daire Başkan Yardımcısı General Warlimont, Reich Güvenlik Baş Dairesi'nin bölüm Şefi Ohlendorf ve Wehrmacht'ın İstihbarat Servisi Abwehr'in bölümlerinden birinin başı olan Lahousen'in ifadeleri, kamp esirlerine yönelik muameleyi gözler önüne serecek cinstendir:

"Bazı durumlarda Sovyet savaş esirleri özel bir kalıcı işaretle damgalanıyordu. 20 Temmuz 1942 tarihli OKW emri şu şekilde ifade edildi: Damga, uzun kenarı 1 cm olacak şekilde yaklaşık 45 derecelik bir dar açı şeklini alacaktır. Boyunda, yukarıyı gösterecek ve sol kalçada yanmış biçimde olacaktır. Bu işaret, herhangi askeri birimde

⁴⁴⁸ BA-MA, RH 27-18/74; BA-MA, RH 27-18/184; BA-MA, RH 27-18/194.

⁴⁴⁹ BA-MA, RH 27-18/175.

⁴⁵⁰ BA-MA, RH 27-18/176.

⁴⁵¹ Doküman No: 1517-PS, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXVII, International Military Tribunal, Nuremberg 1948, s. 272.

⁴⁵² PA-AA: R 105173.

*bulunan bir neşter yardımıyla yapılır. Kullanılan renk Çin mürekkebidir. Sovyet savaş esirleri aynı zamanda en acımasız ve insanlık dışı türden tıbbi deneylerin konusu haline getirilmiştir. Temmuz 1943'te bakteriyolojik savaş kampanyası için deneysel çalışmalara başlandı ve bu tıbbi deneylerde Sovyet savaş esirleri kullanılmıştır.*⁴⁵³

Türkistan mücadelesinin büyük önderi Mustafa Çokay, savaş esiri kamplarından edinmiş olduğu izlenim sonucunda Alman makamlarına iletmek üzere bir rapor hazırlamıştı. Çokay, raporunda şunları belirtmekteydi:

*“Siz Almanlar, kendinizi Avrupa'nın en medeni ve kültürlü milleti telakki ediyorsunuz. Eğer sizin kültürünüz benim görmekte olduğumla ifade ediliyorsa, ben de size esirlerin maruz bulunduğu aynı felaket ve mahvolmayı temenni ederim. Siz 20. asırda 13. asırdaki Cengiz Han'ın yaptığından daha fenasını yapıyorsunuz, medeni ve kültürlü millet olduğunuzu iddia etmeye hakkınız yoktur.”*⁴⁵⁴

Kamplardaki zor koşullar bizzat kamp hayatının içinde yer alan veya kamp ziyaretleri esnasında bu koşullara tanık olan çok sayıda kişinin savaş dönemine ilişkin hatıratına da yansımıştır. Kamplardaki Türkistanlıların aşağı insan olarak görüldüğü koşullar ve Alman yetkililer tarafından insanlık dışı şartlarda çektikleri sıkıntılar bu hatıratlarda dile getirilmiştir.⁴⁵⁵

Ergeş Şermet Bulakbaşı 21 Nisan 1948 tarihinde yazmış olduğu mektubunda esir kamplarındaki vaziyeti şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Savaş cephesinde Almanlar tarafına geçen veya esir olarak düşen vatandaşların sayısı 400.000'i teşkil eder. Almanlar tarafından açlık ve hastalıklar neticesinde veya Yahudi, Moğol ve Komünist gibi bahanelerle 90.000 ile 100.000'e yakın kişilerimiz esir kamplarında helak oldular. Yukarıda belirtilen 400.000'den 100.000'e yakın kişilerimizi kamplardan kurtararak silahlandırdık. Onlar, Doğu Cephesi'nde Kızıl Ordu'ya karşı savaştılar”*⁴⁵⁶

Türkistanlı lejyoner Hüseyin İkrâm Han'ın anlattığına göre kamp esirleri dikenli teller ile çevrili açık alanlarda haftalarca gece gündüz örtüsüz bırakılırdı. Bu şartlar altında esirler toz toprak içerisinde açlık ve susuzluk çekerek kir ve bitlenmenin de eşlik

⁴⁵³ *Law Reports of Trials of War Criminals*, haz. United Nations War Crimes Commission, c. XII, The German High Command Trial, s. 18-19.

⁴⁵⁴ Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Ankara 2001, s. 135.

⁴⁵⁵ Detaylı bilgiler için bkz. Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, Ankara 1999; Musa Ramazan, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, İstanbul 1997; Cengiz Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, İstanbul 1998; Hüseyin İkrâm Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, İstanbul 1999; Abdülhamit Koçar, *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, İstanbul 2010.

⁴⁵⁶ Çağatay Koçar, “İki Ateş Arasında Türkistan Lejyonu”, *Tarih ve Düşünce*, 67, 2006, s. 38.

ettiği bir kaderi yaşıyorlardı. 1941 yılının Temmuz ayının sonlarında çok şiddetli bir dizanteri salgını patlak verdi. Zaten yetersiz beslenen savaş esirleri, günlerce süren yağışlarla desteklenen bir dizanteri salgımına uğradılar. Beslenmeler nicelik ve nitelik yönünden yetersiz olduğundan ölüm oranları günden güne arttı.⁴⁵⁷ İkrâm Han, Polonya'nın Çenstahav şehrinde bulunan kış kampında 1941-1942 yılında bir salgın hastalık sonucu 30.000 kişinin humma nedeniyle hayatını kaybettiğini kaydetmektedir. Almanlar Tifüs, humma ve diğer pek çok hastalık⁴⁵⁸ nedeniyle, bazı kamplarda esirlerin belirli periyodlarla yıkanmalarına müsaade ediyorlardı.⁴⁵⁹

Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'in belirttiği kadarıyla 1941 sonbaharında savaş esiri kamplarında bulunduğu belgelenen yaklaşık 100.000 Türkistanlıdan yalnızca 6.000'i kışa dayanabilmişti.⁴⁶⁰

Diğer taraftan din farklılıkları da Kızıl Ordu askerleri arasında çatışmalara neden olmaktadır. Bir Özbek askeri, savaş esir kampındaki bu gerilimi anlattı. Özbek esirin ifadesine göre Rus askerleri, Alman subaylara sünnetli Müslümanların Yahudi olduğunu söylüyorlardı.⁴⁶¹ Bu suçlamalar derhal Müslümanların infazıyla sonuçlanıyordu. Türkistan Lejyonu'nun ve MTBK'nın önemli isimlerinden Baymirza Hayit'in anlattığına göre kendisi Beyaz Rusya'nın Slutsk şehrine yakın bir köyde Almanlara esir düşmüştü. Esirler konusunda Almanya'nın Irk Genel Müdürlüğü'nde görevli bir SS subayı Türkistanlı savaş esirleri arasında Yahudi aramaktaydı. Alman görevli Yahudileri tespit etmek için esirlerin sadece saçını ve burnunu kontrol etmekle kalmıyor, daha da ileri giderek sünnetli olup olmadıklarına da bakıyordu. Böylesi bir tespitten yola çıkılarak 160 civarında Türkistan Türk'ü ilk anda kurşuna dizilmişti. Almanlar Müslümanların da Yahudiler gibi sünnetli olduklarını bilmemekteydi. Kurşuna dizilmekten son anda kurtulan Baymirza Hayit, aradaki sünnet farkını Alman yetkililere anlattıktan sonra Türkistanlı Türklere yönelik katliamın önüne geçilmişti.⁴⁶²

SS'in önde gelen isimlerinden Reinhard Heydrich tarafından imzalanan ve 12 Eylül 1941'de yürürlüğe giren bir talimatla Einsatzgruppen'in bir alt grubu olan *Einsatzkommando*, sünnet meselesi hakkında uyarıldı. Talimatnâmede etnik aidiyete

⁴⁵⁷ BA-MA, RH 53-23/58.

⁴⁵⁸ BA-MA, MSG 241/4.

⁴⁵⁹ H. İkrâm Han, *Bir Türkistanlı'nın İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 79, 103.

⁴⁶⁰ A. Alexiev, *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, s. 31.

⁴⁶¹ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2.

⁴⁶² Erol Cihangir, "Dr. Baymirza Hayit'in Hayat Hikâyesi", *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*, haz. Rasim Ekşi, Erol Cihangir, İstanbul 1999, s. 40-41.

daha fazla dikkat edilmesi gerektiğine işaret edildi. Ukraynalılar, Azeriler, Belaruslular, Ermeniler, Kuzey Kafkasyalılar ve Türk halklarının mensupları, ancak gerçekten fanatik Bolşevikler, siyasi komisyon üyeleri ve diğer tehlikeli durumlarda kurallara göre muamele görebilirdi. Özellikle Türk halklarının Yahudi görünümüne sahip olmasının veya sünnetli olmalarının tek başına Yahudi olduklarına bir kanıt sağlamadığı belirtilen talimatnâmede bu halkların Stalinist azınlık politikası nedeniyle Bolşevik karşıtı propagandaya duyarlı oldukları ve Nazi ırk teorisine göre bu halklara kötü davranmanın en büyük siyasi aptallık olduğunun altı çiziliyordu.⁴⁶³

Sovyet savaş esirlerinin yamyamlığa başvurmaları protokollerde yinelenen bir diğer konuydu. Bu durum II. Dünya Savaşı sırasında yapılan düşman savaş esirlerinin sorgulama raporlarını içeren İngiliz belgelerine dahi yansımıştır. Örneğin Alman Üsteğmen Klein bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “İçlerinden biri öldüğünde onu hâlâ sıcakken yiyorlardı. Bu bir gerçek.” Diğer taraftan 272. Topçu Alayı’ndan Üsteğmen Verbeek milyonlarca savaş esirinin yiyecek sıkıntısı nedeniyle öldüğünü açıkça yazmaktadır.⁴⁶⁴ Yine Cabbar Ertürk’ün hatıratında belirttiği üzere açlığın çileden çıkardığı savaş esirleri, birbirlerinin etini ve iç organlarını yemeye mecbur bırakılmıştı. Kamp yönetimi bunu gördükten sonra karavanalarında insan eti, yürek, böbrek veya ciğer pişirmekte olan ellinin üzerinde esiri kurşuna dizerek diğerlerine ibret olması için özel bildiri yayınlamıştı.⁴⁶⁵ Doğu Ordusu arasında hâkim olan doğuştan Alman üstünlüğüne dair ırkçı inanç, şüphesiz ki askerleri, Sovyet tutsakları tasfiye etmeye, savaşta düşmanları zalimce ezmeye teşvik etmişti. Alman askerlerinin şiddete yönelik eğilimleri, bu toplulukları “aşağı bir halk, hayvan, yabancı bir ırkın üyeleri ve Asyalı” olarak gören bir zihniyet tarafından da destekleniyordu.

Nazi Almanyası, tüm Avrupa’da askere alma çalışmaları yürütürken aynı zamanda milyonlarca sağlam gövdeli Sovyet savaş esirinin Doğu’daki kamplarda ölmesine izin veriyordu. Sovyet propagandası, Kızıl Ordu’nun ve Rus halkının savaş direnişini güçlendirmek için bu korkunç zulüm örneğini hızla kullandı. Savaşın başında Sovyet savaş esirlerine yönelik muamele, Almanya’dan daha iyi şeyler bekleyen birçok Rus için ilk büyük şok oldu. Almanların savaş esirlerine yönelik muamelesi, Doğu

⁴⁶³ C. Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, s. 98.

⁴⁶⁴ Sönke Neitzel, Harald Welzer, *Soldaten: On Fighting, Killing and Dying. The Secret World War II Transcripts of German POWs*, New York 2012, s. 121, 124.

⁴⁶⁵ C. Ertürk, *Kızılordu’dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk’ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, s. 129.

halklarının her türlü iş birliği kalıntısını sonunda ortadan kaldıran bir dizi eylemden yalnızca birini oluşturmuştu.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un açıklamalarına göre savaş tutsağı askerler, Almanların ellerinde türlü işkencelere maruz kalıyorlardı. Hitler'in görüşüne göre bu açıklamanın temel nedeni çok sayıda Kızıl Ordu askerinin Moskova çevresinde tekrar Alman saflarına geçmesiydi. Bu askerlerin komiserlerine karşı çılgın bir korkuları vardı. Bu durum ortadan kaldırıldıktan sonra askerler genel olarak kullanılabilir ve istekli durumda oluyorlardı.⁴⁶⁶

Alman savaş zamanı ekonomisi işgücü sıkıntısı çekmeye başladığında ve Alman liderliği esir askerlerin araçsal değerini kabul ettikçe savaş esirlerine yönelik Alman politikaları da değişti. Bununla birlikte Wehrmacht liderleri savaş esirlerinin hayatları için mücadele etseler bile politikalarını hiçbir zaman temelden değiştirmemişlerdi.

Önemli bir hususu da belirtmekte fayda vardır. Wehrmacht savaş esiri kamplarına ek olarak, Waffen-SS'e⁴⁶⁷ ait savaş kampları da bulunmaktaydı. Bu oluşumlar genellikle ordu ile yakın koordinasyon içindeydi. Nihayet Eylül 1944'ün sonunda SS Şefi Himmler tüm savaş esiri rejimini ele geçirmeyi başarmıştı. Ancak Sovyet savaş esirlerinin yarısından fazlası Wehrmacht'ın tutsaklığı altında ölmüştü.⁴⁶⁸ Savaş esiri kamplarında işlenen suçlar Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkeme'de savaş suçlarına karşı açılan davada, iddianamenin önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

3.3.2. Almanların Savaş Esirlerine Yönelik Tutumu

Adolf Hitler 1941'de Moskova yönünde yeniden başlattıkları genel taarruzdan önce Doğu cephesi askerlerine yazdığı açık mektupta, düşmanın askerlerden değil hayvanlardan oluştuğunu hatırlatıyordu.⁴⁶⁹ Bununla birlikte, güncel kanıtlar, birçok kıdemli subayın, Hitler'in Bolşevik tehdidine ilişkin görüşlerini tamamen paylaştığını ve önerilenlere hiçbir istisna yapmadığını göstermektedir. Feldmareşal Walter von Brauchitsch, kıdemli Generallere hitaben yapmış olduğu konuşmasında savaşın iki farklı ırk arasında bir mücadele olacağını ve sonuç olarak gerekli tüm sertliğin düşmana gösterilmesi gerektiğini söylemişti. Diğer taraftan ünlü Panzer Generali Erich Hoepner

⁴⁶⁶ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 509), s. 702-703.

⁴⁶⁷ Waffen-SS (Silahlı SS) SS teşkilatının silahlı koludur. Diğer bölümü ise Allgemeine-SS (Genel SS)'dir.

⁴⁶⁸ C. Hartmann, *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, s. 568.

⁴⁶⁹ Theo J. Schulte, *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, Oxford 1989, s. 191.

gibi Nazi karşıtı bir General dahi Germenlerin Slav halklarına ve Yahudi Bolşevizmine karşı bir savaşı olarak, yaklaşan kampanyanın eşi görülmemiş bir şiddetle yürütülmesi gerektiğini yazabildi. Bununla düşmanı acımasızca ve tamamen yok etmek için gerekli olan demir bir irade kastediliyordu.⁴⁷⁰

6 Haziran 1941 tarihli *Komiser Emri*, uluslararası hukuka aykırı olan ve Hitler'in emriyle kampanyayı bir “*ırksal ideoloji savaşına*” dönüştürmek amacıyla Sovyetler Birliği'ne yönelik yaklaşan saldırı için hazırlanan emirlerin merkezi bir bileşenydi. Yönergeye göre Bolşevikliğe karşı girişilen savaşta düşmanın insan haklarına ve devletler hukukuna uygun davranışta bulunacağı söz konusu olamayacağı gibi böyle bir şey de beklenemezdi. Bu nedenle sözü edilen unsurlara karşı merhamet göstermek ve devletler hukuku ilkelerine riayet etmek yanlıştı. Barbar Asya savaş metotlarının asıl failleri olan politik komiserlere karşı süratle ve acımasızca çok şiddetli önlemler alınmalıydı. Eğer savaş veya mukavemet halinde yakalanırlarsa derhal silahla işleri bitirilecekti.⁴⁷¹

Komiser yönergeleri, Alman Doğu Ordusu'nu, Kızıl Ordu'nun ön bölgede ele geçirilen tüm siyasi subaylarını ayırmaya ve onları yerinde infaz etmeye mecbur etti. Sovyet Siyasi Komiserleri esaret altındaki normal savaşçılar olarak uluslararası hukuka uygun muamele görme hakkına sahip olacak olan Sovyetler Birliği'nin üniformalı üyeleri olduklarından, Komiser Kararnamesi özellikle açık ve sistematik bir uluslararası hukuk ihlalini temsil ediyordu. Alman-Sovyet Savaşı sırasında Doğu Ordusu, bu yönergeleri büyük ölçüde emirlere uygun olarak uygulamıştı.⁴⁷²

Komiser emri doğrultusunda Doğu cephesi'nde binlerce esirin infaz edildiği bilinmektedir. Nasyonal Sosyalist propaganda aygıtı, öldürülen ve tutsak edilen aşağı ırka mensup kişilerin Almanya'nın geleceği için tehdit oluşturduklarını ileri sürerek meşru bir zemin yaratmayı amaçlamıştı. Naziler, Sovyet Komünist Partisi'nin ajanları olarak siyasi komiserleri hedef aldıkları gibi, Sovyet savaş esirlerini de sözde Bolşevik tehdidin ayrılmaz bir parçası olarak görüyorlardı. Almanlar savaş esirlerini askeri

⁴⁷⁰ Simon P. MacKenzie, “The Treatment of Prisoners of War in World War II”, *The Journal of Modern History*, 66/3, 1994, s. 506.

⁴⁷¹ H.-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, s. 755-756.

⁴⁷² Yabancı Ordular Doğu (FHO) Departmanı İstihbarat Şefi Reinhard Gehlen, anılarında General Franz Halder ile diğer Genelkurmay üyeleri'nin ve özellikle de Yabancı Ordular Doğu Departmanı tarafından desteklenen Ordu Başkomutanı Mareşal von Brauchitsch'in bu emre karşı çıktığını anlatmaktadır. Bununla birlikte emre genellikle ilan edildiği yerde bile uyulmadığını iddia eden Gehlen, askerlerin Lahey Kara Harp Yönetmeliğine aykırı olduğu kadar insan duygularına da aykırı olan bu düzene karşı kendilerini savunduklarını belirtmektedir. Bkz. Reinhard Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, Mainz & Wiesbaden 1971, s. 21.

operasyonların bir sonucu olarak değil, Nazi ırk politikasının bir parçası olarak öldürmüşlerdi. Komiser emri, çok sayıda Kızıl Ordu mensubunun teslim olma ihtimalini ortadan kaldırarak pek çok direnişe neden olmuştu. Nihayet Hitler, Mayıs 1942’de Komiser emrini yürürlükten kaldırmayı seçmişti.

Sovyetler Birliği’ne karşı savaşın başlangıcında askeri düşmanlar kitlesel olarak imha edildi. Bunun aksine siviller sistematik cinayetlere değil esas olarak yağmalara kurban edildi. 17 Haziran 1941’de Gestapo’nun önemli isimlerinden Reinhard Heydrich, işgal edilecek Sovyetler Birliği topraklarında görev yapacak SS güçleri için bir emir verdi. Bu emre göre Yahudiler ve Çingeneler, Kızıl Ordu’nun tüm siyasi görevlileri ve subayları (Almanlara gönüllü olarak gelenler dâhil), Komünist Parti’nin ve NKVD’nin tüm üyeleri, muhbirler, Almanya için tehlikeli olan tüm unsurlar imha edilmeliydi.⁴⁷³

Propaganda Bakanı Joseph Goebbels’in kurmuş olduğu *Das Reich* gazetesinde “*Doğu Halkı*” başlıklı bir makale, Ukraynalılar, Kırgızlar, Rutenler, Moğollar, Tatarlar, Özbekler ve Yahudiler de dâhil olmak üzere Wehrmacht tarafından alınan muazzam miktarlarda esirleri anlatmaktadır.⁴⁷⁴ Nazilerce asyatik ve Yahudi görünümüne sahip askerlerin çarpık görüntüleri, gazetede Sovyet askerlerini temsil etmek için kullanılmıştı. Ezilmiş mahkûmların bir resminde, “*Sovyet Ordusu’ndaki insanların çok renkli karışımının tipik bir örneği*” yazıyordu. Diğer taraftan gazetede yer alan resimde “*basit Moğollar*” etiketi de bulunuyordu.⁴⁷⁵

Nazilere göre Reich’in düşmanları, Avrupa’yı savunmak için savaşan asil Aryanlarla kıyaslanamayacak kadar acımasız varlıklardı. Bu kavramın açık kanıtı, 8 Temmuz’da bir Alman askerini “*Mensch*” (insan) ve bir Sovyet askerini “*Untermensch*” (aşağı insan) olarak gösteren bir dizi görüntüde ortaya çıktı. Nazilerin resmi gazetesi *Völkische Beobachter*’de “*İnsan ve aşağı insan*” başlığı altında şu açıklama yer alıyordu: “*Alman askeri Nasyonal Sosyalist ideoloji ve olumlu bir gelecek için savaşıyor. O, insanlığın tüm kültürel değerlerinin kurtarıcısıdır. Sovyet askeri ise Bolşeviklerin kan terörlerinde kanunsuzca hareket eden ve tüm dünyanın dehşetine karşı çalışan bir suç savunucusudur.*”⁴⁷⁶

⁴⁷³ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Entstehung der ersten Sowjetischen Einheiten aus Einwohnern der U.d.S.S.R.*, ZS/A-10/10.

⁴⁷⁴ *Das Reich*, 3 Ağustos 1941.

⁴⁷⁵ *Völkische Beobachter*, 1 Temmuz 1941.

⁴⁷⁶ *Völkische Beobachter*, 8 Temmuz 1941.

Almanların çoğunun Doğu konusunda sahip olduğu üstünlük kompleksine rağmen bazı askerler Ruslara hâlâ sempati duyuyordu. 28 Ekim 1941 tarihli bir mektupta Çavuş Jarausch, Rus köylülerini eşine anlatırken şöyle diyordu:

*“Şimdi, bir zamanlar teorize ettiğimiz Komünist Rusya’yı tanımaya başlıyoruz. Bu kişiler tıpkı bizim gibi insanlar. Onlarla birlikte olmak iyi ve bu durum sonunda beni size ve çocuğumuza geri götüren düşünceleri ve duyguları uyandırıyor.”*⁴⁷⁷

Ordunun Sovyet savaş esirlerine karşı barbarca muamelesinin en iyi bilinen yönleri, askeri komutanlar tarafından verilen resmî ceza emirlerinde bulunmaktadır. Bazı tarihçiler, bu emirlerin cephedeki birimler tarafından fiilen uygulanmasına ilişkin şüphelerini dile getirmişlerdi. Oldukça yakın tarihli bir örneği aktaracak olursak, Nazi propagandası üzerine yazan Amerikalı bir tarihçi, genel bir kural olarak, Hitler’in karargâhı’ndan ne kadar uzaklaşırsa, Rus halkına muameleye ilişkin Ordu yönergelerinin o kadar insancıl olduğunu iddia etti. Elbette tüm Alman birimlerinin aynı şekilde davrandığını varsaymak yanlış olur ve şüphesiz davranışları, ceza emirlerinde öngörülenden daha insancıl olanlar da vardır. Savaş birimlerinin genel olarak rejimin emrettiğinden daha iyi davrandığı varsayımı, büyük ölçüde savaştan sonra eski Wehrmacht Generalleri tarafından yayınlanan çok sayıda hatıratteki iddialara dayanmaktadır.

Nazilerin, Avrupa’yı yok etme niyetinde olan barbar bir düşmandan nefret etmesi, kuşkusuz Almanların zihniyetini etkiledi ve özellikle ordunun Sovyet askerlerine ve sivillere karşı alınan korkunç eylemleri meşrulaştırmasına yardımcı oldu. Medyaya ilişkin düzenleme ile ilgili olarak Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı’nın 17 Ağustos 1942 tarihli kararıyla çeşitli makale ve denemelerde, Türkistanlılara, Tatarlara, Kazaklara vb. halklara yönelik nesnel olmayan açıklamalar ve saldırılar görüldü. Bu yayınlarda *“bozkırların iğrenç soysuzlarından”* söz edildi.⁴⁷⁸

Streit, Sovyet savaş esirlerine yönelik muamelenin diğer savaş esirlerinkinden çok daha büyük ölçüde Nazi ideolojisinin ilkelerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Hatta birden fazla açıdan Avrupalı Yahudilerin imhasıyla savaş esirlerinin katledilmeleri arasında açık paralellikler olduğunun altını çizmektedir. Auschwitz toplama kampında *“Zyklon B”* gazıyla teknik olarak mükemmel hale getirilmiş toplu

⁴⁷⁷ Konrad H. Jarausch, *Reluctant Accomplice: A Wehrmacht Soldier’s Letters from the Eastern Front*, Princeton & Oxford 2011, s. 313.

⁴⁷⁸ Thilo Stenzel, *Das Rußlandbild des kleinen Mannes: Gesellschaftliche Prägung und Fremdwahrnehmung in Feldpostbriefen aus dem Ostfeldzug (1941-1944/45)*, Münih 1998, s. 90.

katliamın ilk kez 1941 sonbaharında 900 Sovyet savaş esiri üzerinde denenmiş olması da bunun belirtisidir.⁴⁷⁹

Örneğin 18. Panzer Tümeni'nin 2 Kasım 1941 tarihli almış olduğu bir emirde, Ordu Başkomutanının, Alman kanını korumak için mayınların Rus savaş esirleri tarafından temizlenmesine karar verdiği belirtiliyordu.⁴⁸⁰ Üstelik böylesi tehlikeli bir görev için esirler sadece yüzeysel bir eğitime tâbi tutulmuşlardı.⁴⁸¹ Bu nedenle ilerleyen süreçte Alman makamları artan bir firar oranıyla karşı karşıya gelmek durumunda kaldılar.⁴⁸² Anlaşıldığı kadarıyla bu aşamada esirlerin Wehrmacht tarafından istihdam edilmeleri konusunda istekli olmadıkları çok açıktı. Diğer taraftan Alman komutanlar yabancı askerlerin sadakatinden emin olmadıklarını göstermişlerdi. Türkistanlı pek çok esirle birlikte yabancı halkların güvenilmez bulunmasının nedenlerinden biri de kuşkusuz Alman askerlerinin kaçınmaktan memnun oldukları faaliyetler için kullanılmalarıydı.

Nazi yetkilileri ve Ordu komutanlığı, Rus halkını askerlerinin gözünde insanlıktan çıkarmak ve böylelikle onlara karşı herhangi bir sempatiyi önleyerek infazlarını mümkün kılmak için gereken en acımasız şekilde çaba sarf ettiler. Dahası askerler ve alt düzey subaylar da kendi gaddarlıklarını meşrulaştırmalarına yardımcı olan ideolojik argümanları kullanmaya oldukça istekliydiler. Düşmanı ve halkını insanlıktan çıkarma süreci, muhtemelen Almanların çoğunun hiç Rusça bilmemesi ve bu nedenle de işgal altındaki halklarla çok az sözlü iletişim kurabilmesiyle kolaylaşmıştı.

Schulte, ideolojik telkinlerin askerlerin zulüm yapma motivasyonunda oynadığı büyük rolü kabul ederken, Wehrmacht'ın örgütsel yapısının ve Doğu'daki savaşın acımasız doğasının koşullandırıcı faktörler olarak daha da önemli olduğunu düşünüyordu. Tüm bu etkenler sivil nüfusa ve savaş esirlerine karşı aşırı şiddet kullanımını haklı çıkarmak için daha yüksek komuta tarafından istismar edilmişti.⁴⁸³

Savaş esirlerine yönelik muameleye ilişkin mevcut talimatların insani olmadığını çeşitli örneklerde ifade etmeye çalıştık. Yine de ordu, ilerleyen süreçte ve savaşın değişen koşulları içerisinde esirlerin vurulmasını durdurmaya ve onların işgücünden

⁴⁷⁹ C. Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, s. 25.

⁴⁸⁰ BA-MA, RH 27-18/76.

⁴⁸¹ BA-MA, RH 26-12/220.

⁴⁸² BA-MA, RH 26-1005/47.

⁴⁸³ Theo J. Schulte, *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, Oxford 1989, s. 285-290.

yararlanmaya karar vermişti. Almanlar bu doğrultuda Türkistanlıların da aralarında bulunduğu esirleri ayırmaya başladılar ve onlara Asyalılar anlamına gelen “A” kodunu verdiler. Diğer taraftan “R” harfi Rusları, “B” harfi ise Beyaz Rusları temsil ediyordu.⁴⁸⁴

18 Ağustos 1941’de 2. Ordu Komutanı General Maximilian von Weichs, emrindeki askerleri savaş esirlerine yönelik muamele hususunda uyardı. General, Sovyet esirlerini ele geçiren birliklerin onları koruma, barındırma ve besleme konusundaki tüm sorumluluklarının daha da fazla farkına varmaları gerçeğine dikkat çekti. Böylece düşman propagandası etkisiz hale getirilecekti. Weichs sorunun ne kadar hassas olduğunu belirtircesine mektubun imha edilmesini de istemişti.⁴⁸⁵

28 Şubat 1942’de Alfred Rosenberg’in OKW’ye yazdığı gizli ibareli “Savaş Esirleri” konulu bir yazıda esirlere yönelik muameleye dair eleştiriler ve çözüm için öneriler yer almaktaydı:

“Son olarak, savaş esirlerinin vurulmasından bahsedilmelidir. Bunlar kısmen tüm politik anlayışı göz ardı eden bakış açılarına göre gerçekleştirildi. Örneğin, çeşitli kamplarda tüm Asyalılar vuruldu, ancak özellikle Asya’ya, Transkafkasya’ya ve Türkistan’a ait olduğu düşünülen bölgelerde yaşayanlar, Sovyetler Birliği’nde Rusya’nın boyunduruğuna ve Bolşevizm’e en güçlü şekilde karşı çıkan insanlar arasında yer alıyor. İşgal altındaki Doğu Bölgeleri Reich Bakanlığı bu ihlalleri defalarca vurguladı. Ancak, örneğin Kasım ayında tüm Asyalıları tasfiye etmek isteyen Nikolajew’deki bir savaş esiri kampında bir ayrıntı ortaya çıktı. Savaş esirlerine yönelik muamele, büyük ölçüde Sovyetler Birliği halkı hakkındaki ciddi yanlış kanılara dayanıyor gibi görünüyor. Doğuya gidildikçe halkın daha aşağı hale geldiği kanısına varılmaktadır. Polonyalılara hâlihazırda sert muamele gösterildiyse, bu nedenle bunun Ukraynalılara, Beyaz Rutenyalılara, Ruslara ve son olarak da Asyalılara çok daha fazlasının yapılması gerektiği savunulmakta. Görünüşe göre Bolşevizmin tüm terörüne katlanmış bir halka yapılan muamelede bazı şeyler görmezden gelinmiştir. Bu insanlar kurtuluşlarından mutlu bir şekilde, kendilerini isteyerek Almanların hizmetine verdiler. Her bir insana ihtiyaç duyulan bu savaşta Almanya’ya daha iyi bir hediye gelemezdi. Ancak bu armağanı kabul etmek yerine Doğu halkına, Almanya’ya düşmanlığını

⁴⁸⁴ Gulnara Mendikulova, Evgeniya Nadezhuk, Aliya Akatayeva, “New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 15/29, 2019, s. 213.

⁴⁸⁵ BA-MA, RH 20-2/1445.

gizlemeyen Batı halkından daha aşağılayıcı ve daha kötü davranılıyor. Gerçek savaş esirleri ile asker kaçakları arasında hiçbir farkın gözetilmemesi temel bir hataydı... Savaş esiri kamplarındaki olayların Sovyet Hükümeti'nden saklanabileceğini varsaymak saflık olur. Molotov'un genelgesinde görülebileceği gibi Sovyetler, aslında yukarıda açıklanan koşullar hakkında mükemmel bir bilgiye sahiptirler ve doğal olarak Sovyet nüfusunu ve Kızıl askerleri buna göre etkilemek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Abartmadan söylenebilir ki savaş esirlerine yapılan muameledeki yanlışlıklar, büyük ölçüde Kızıl Ordu'nun direniş gücünün sertleşmesine ve dolayısıyla binlerce Alman askerinin ölümüne neden olmaktadır... Savaş alanında ölüm ve yaralardan daha fazla esaret korkusu varsa, tüm propaganda faydasız olacaktır. Birincil talep, savaş esirlerine yapılan muamelenin insanlık kanunlarına ve Alman ulusunun haysiyetine göre gerçekleşmesidir. Kızıl Ordu mensuplarının Alman savaş esirlerine defalarca kanıtlanmış insanlık dışı muamelesinin Alman birliklerini aynı muameleyle misillemede bulunacak kadar kızdırmayı anlaşılabılır. Bununla birlikte bu tür misilleme tedbirleri, Alman savaş esirlerinin durumunu hiçbir şekilde iyileştirmez... Her halükarda, bilindiği kadarıyla bu tür misilleme önlemleri düşmanın değişmesine neden olamamıştır. Bu nedenle amaçsızdırlar. Ayrıca imkânlar çerçevesinde esirlere yeterli yiyecek ve en azından barınak sağlanmalıdır. Esir kamplarında kamp gazeteleri, filmler, konferanslar, basit müzikal etkinlikler, oyunların yer aldığı becerikli bir propaganda gereklidir. Her kamp komutanı, koruduğu her savaş esirinin daha sonra Almanya propagandacısı olarak evine döneceğinden sorumlu tutulmalıdır. Elbette diğer tarafta da olası kışkırtıcılara karşı son derece ciddiyle önlem alınmalıdır. Her halükarda, gelecekte gerçek savaş esirleri ile asker kaçakları arasında bir fark yaratılmalıdır...''⁴⁸⁶

Propaganda Bakanı Joseph Goebbels 24 Nisan 1942 yılına ait savaş notunda Bolşeviklerin Alman esir kampında birçok kişinin kurşuna dizildiği, binlerce kişinin soğuktan öldüğü ve fena muamele ile karşılaştıklarını etrafa yaymalarına rağmen, Rus askerleri arasında ordudan kaçanların sayısının gittikçe arttığını belirtmektedir. Bolşeviklerin bu gibi haberlerden mümkün olduğunca istifade etmeye çalıştıklarının altını çizen Bakan Goebbels, Sovyet esirlerine daha iyi muamele edilmesi ve asker

⁴⁸⁶ Document No: 081-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 126-130.

kaçakları ile savaş esirlerinin ayrı muamelelere tâbi tutulmaları hususunda özellikle talimat verdiklerini ifade etmektedir.⁴⁸⁷

Alman askeri yönetimi 26 Nisan 1943'te komutası altındaki birliklere yönelik çıkarmış olduğu bir emirde şöyle diyordu:

*“Birlikler, savaş esirlerinin göreceği kötü muamelenin veya onların vurulmasının nihai sonucunun ne olduğunu anlamalıdır. Bunun sonucu düşmanın direnişinin sertleşmesi olacaktır, çünkü bu durumda her Kızıl Ordu askeri Almanların esaretinden korkacaktır.”*⁴⁸⁸

Öte yandan İngiliz savaş esirleri kamplarındaki bazı askerler, Sovyet tutuklulara fazla insanca muamele edildiğini düşünüyordu. Örneğin İngilizlere esir düşen Alman General Maximilian Siry'nin 6 Mayıs 1945'te bildirdiği görüş, Sovyet mahkûmlara çok yumuşak davranıldığı şeklindeydi. Siry'e göre Almanlar yeterince sert ya da barbar olunmadığı için savaşı yürütemeyeceklerini görmüşlerdi.⁴⁸⁹

Esir askerlerin toplumlarını ve geleneklerini anlamak, birçok Alman askerinin başarabileceğinden çok daha zor bir durumdu. Örneğin, tüm hayatı bozkırda geçen bir Kalmuk atlısıyla karşılaştırıldığında, Smolensk'ten bir Sovyet gönüllüyü denetleme veya komuta etme arasındaki farklılıklar barizdi. Kafkasyalı ve Türkistanlı gönüllülere komuta etmek Almanlara en ciddi sorunları doğurmuş ve Sovyet halkına yönelik en kötü önyargıları ortaya çıkarmıştı. Ermeni, Türk ve Volga Tatar birliklerine komuta eden Binbaşı Hans Günther Seraphim, Asya askerlerinin komuta edilmesindeki sorunları bir dereceye kadar detaylandırdı. Seraphim'in kendisi sağlam bir eğitim geçmişine sahip bir adamdı. Doktora derecesi bulunmaktaydı ve savaşın hemen ardından Gottingen Üniversitesi'nde Uluslararası hukuk alanında öğretim görevlisi olarak görev yapmıştı. Seraphim, Kafkasyalı ve Asyalı tiplerin yetenekli askerler olduğunu ve hiç de aşağı veya sözde Untermensch tipi olmadığını belirtiyordu. Bu değerlendirmeye rağmen, *“çok sayıda medeniyet izlerinin eksikliğine”* de dikkat çeken Seraphim, bu gönüllüleri Avrupa'nın ahlaki standartlarına göre yargılamaya çalışan herhangi birinin onlara haksızlık edeceğinin altını çiziyordu.⁴⁹⁰

II. Dünya Savaşı sırasında Wehrmacht'ta görev yapan 18 milyona yakın erkekten 10 milyonu, 1941/1944 yılları arasında Sovyetler Birliği'ne karşı savaşlarda,

⁴⁸⁷ J. Goebbels, *Savaş Notları*, s. 76.

⁴⁸⁸ BA-MA, RH 26-1005/47.

⁴⁸⁹ S. Neitzel, H. Welzer, *Soldaten: On Fighting, Killing and Dying. The Secret World War II Transcripts of German POWs*, s. 124-125.

⁴⁹⁰ Samuel J. Newland, *Cossacks in the German Army, 1941-1945*, Londra 1991, s. 38.

bir diğer ifadeyle Doğu savaş tiyatrosunda konuşlandırıldı. Cephelelerdeki askeri mücadele acımasızdı ve Doğu cephesi Nazi Almanyası'nın kitlesel suçlarının çoğunun diğer cephelerde olduğundan daha fazla işlendiği yerd. Toplam Sovyet ölü sayısı 27 milyon insana yaklaşmıştı. Bunların yaklaşık 8,5 milyonu Kızıl Ordu üyesi olduğundan ölenlerin çoğunluğu (18 milyondan fazla savaşmayan) siviller ve silahsız esir askerlerden oluşuyordu.⁴⁹¹

3.3.3. Savaş Esiri Komisyonları

Barbarossa Harekâtından bir ay sonra Temmuz 1941'de Kafkasya ve Türkistan işlerinden sorumlu Prof. Gerhard von Mende'nin büyük çabası sonucunda Doğu Bakanlığı ve OKW ile mutabık kalınarak savaş esirlerinin milliyetlerine göre ayrılması kararlaştırıldı.⁴⁹² Bu doğrultuda teşkil edilecek özel komisyonlar Doğu Bakanlığı'nın kontrolü altında olacaktı. Almanların elindeki Müslüman esirlerin büyük bir bölümünü Türkistan Türkleri oluşturmaktaydı. Bu esirlerin sayısı arttıkça esir kamplarındaki durum da kötüleşmiş, Türkistanlı askerlerin çoğu bu kampta hayatlarını kaybetmiştir. Daha önce de vurgulandığı üzere hem sıhhi koşulların yetersizliği hem de Nazi düşüncesinin Sovyet askerlerine yönelik sert tutumu insan ölümlerini bir hayli artırmıştır.

Barbarossa Harekâtının başladığı 22 Haziran 1941'de Türkistan mücadelesinin simge isimlerinden olan ve Türkistan muhtariyetinin başarısızlığa uğramasından sonra Avrupa'da faaliyet gösteren Mustafa Çokayoğlu tutuklanarak Kompen Toplama kampında bir süre tutulmuştur. Çokayoğlu, Haziran ayının sonlarına doğru Gerhard von Mende'nin yönetimindeki Esirler Komisyonu'nda çalışmak şartıyla serbest bırakılmış ve evine dönmüştür. Paris'e geldikten bir süre sonra da Almanya'ya gitmek için hazırlığa başlamıştır.⁴⁹³ Doğu Bakanlığı ile Mustafa Çokayoğlu arasında bir diğer Türkistanlı önder olan ve adını sonraki bölümlerde sıklıkla duyacağımız Veli Kayyum'un iştiraki ile bir sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşmeyle beraber savaş esirleri

⁴⁹¹ Alex J. Kay, David Stahel, "Reconceiving Criminality in the German Army on the Eastern Front, 1941-1942", *Mass Violence in Nazi-occupied Europe*, ed. Alex J. Kay, David Stahel, Indiana 2018, s. 173-174.

⁴⁹² *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie E: 1941-1945, Band I, 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942, Göttingen 1969, (Doküman No: 189), s. 348.

⁴⁹³ Nazi-Sovyet Paktının imzalanması Avrupa'da faaliyet gösteren Türkistan Milli Birliği üyelerinin durumunu zorlaştırmıştır. TMB üyelerinden Zeki Velidi Togan, savaşın başladığı tarihte Türkiye'ye gitmek üzere Almanya'dan ayrılmıştır. TMB Hareketi'nin diğer üyeleri Abdulvahap Oktay, Ahmetcan Okay, Batu Karabay da Polonya işgali başlamadan kısa süre önce Türkiye'ye dönmüşlerdir. Mustafa Çokayoğlu ise Paris'te kalarak TMB üyeleri ile haberleşmeye çalışmıştır. Detaylı bilgi için bkz. A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul 2003, s. 474-479.

konusunda çalışacak kişilerin arasına Mustafa Çokayoğlu da dâhil olmuştur.⁴⁹⁴ Diğer bir ifadeyle, Alman makamları Çokayoğlu'nun Türkistanlı esir askerler üzerindeki nüfuzundan yararlanma yolunu seçmişlerdir.

10 Aralık 1941'de Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyni, Almanların Sovyet esirleri arasından çıkaracakları Müslümanlardan ayrı lejyonlar kurup bunların Bolşeviklerle savaşmalarını ve lejyonerlerin yardımıyla Müslüman illerini kurtarmayı sağladıkları takdirde hem kendileri açısından büyük bir propaganda avantajı elde edeceklerini hem de Müslüman memleketlerin desteğini ve yardımını kazanacaklarını düşünmüştü. Müftü bu hususun üzerinde önemle duracağını ve Alman makamlarla bu meseleye dair temas içerisinde olacağını bildirdi. 9 Ocak 1942 itibariyle Rusya Müslümanları ve esirler bahsini Hitler, Ribbentrop ve Dışişleri Müsteşarı ile görüştüğünü bildiren Müftü, bu hususta yetkili makamların harekete geçtiğini söylemişti.⁴⁹⁵ Hitler, Başmüftüyü siyaset söz konusu olduğunda hayalperest olmaktan çok gerçekçi birisi olarak nitelendirmektedir. Hitler'e göre müftü, sarı saçları ve mavi gözleriyle, keskin ve fare benzeri görünümüne rağmen, ataları arasında birden fazla Aryan olan ve muhtemelen en iyi Roma soyundan gelen biri olduğu izlenimini vermektedir.⁴⁹⁶

Almanlar tarafından tesis edilen esir komisyonunda Veli Kayyum Han, Mustafa Çokayoğlu'nun yardımcılığını üstlenmişti. Esasen Çokayoğlu, Veli Kayyum Han'dan farklı olarak Türkistanlı esirlerin savaşta kullanılmasına sıcak bakmıyordu. Esir Türkistanlı askerlerden bir lejyon kurulması tartışmalarında Mustafa Çokayoğlu şartlarını çok net bir şekilde ortaya koymuştu. Ona göre lejyonlar şu iki şartın temin edilmesi durumunda kurulabilirdi: *“Alman yönetimi, gelecekteki Türkistan Devleti için meslek sahibi millî kadrolar hazırlayacak ve lejyonerler Türkistan sınırına ulaşmadan Kızıl Ordu'ya karşı bir savaşta kullanılmayacaktı.”*⁴⁹⁷

Mustafa Çokayoğlu'nun Türkistan'ın mutlak bağımsızlığı ve de birliği konusunda takındığı tutum açıktı.⁴⁹⁸ Henüz Naziler iktidara gelmeden önce Mart

⁴⁹⁴ BArch, NS 31/43. Ayrıca Bkz. Köşim Yesmagambetov, *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, çev. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, İstanbul 2015, s. 440-441.

⁴⁹⁵ M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 25-26, 46.

⁴⁹⁶ *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 547.

⁴⁹⁷ D. Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, s. 138.

⁴⁹⁸ Veli Kayyum Han, Mustafa Çokay'ın Türkistan sevdalısı; Kazak, Kırgız, Türkmen ayrımı yapmayan aydın bir insan olduğunu ifade etmektedir. Bkz. 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (IV. Kısım) <https://www.youtube.com/watch?v=xnb8ImJfGQM&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXrk&index=4>

1932’de yazmış olduğu “*Türkistan ve Buhara mı? Yoksa Doğrudan Doğruya Türkistan mı?*” başlıklı makalesinde görüşlerini net bir şekilde beyan ediyordu:

*“Geçmişimizin ve şu anda devam etmekte olan milli faciamızın ibret dersleri, bizden tam manâsıyla bir milli birlik beklemektedir. Türkistan’da toprak birliği sağlanmadıkça milli birlik olamaz... Türkistan; tarihî, coğrafi, millî ve iktisadî olarak bir bütündür... Bizim milli kurtuluşumuz, yani halkımızın geleceği, yalnız milli birliğimize bağlıdır. Dış düşmandan kurtulan Milli Türkistan, kendi iç teşkilat meselesini kendisi halledebilir.”*⁴⁹⁹

Mustafa Çokayoğlu bir Türkistanlı olarak sadece Türkistan ile ilgili meselelerle uğraşmaktaydı. Diğer bir deyişle Sovyetler Birliği’nin tüm Türk halklarının vazifesiyle yetkili değildi. İkinci sırada olan İdil Ural Türkleri’nin (Tatar, Başkurt, Çuvaş ve Fin halkları) milliyetlerine göre ayrılma işlemini ise Türkiye tarafından eğitim maksatlı Almanya’ya gönderilen Ahmet Temir, daha sonraları ise Abdurrahman Şafi Almas yürütmüştü. Diğer taraftan Azerbaycan işlerine Mehmet Togay Bey, Kuzey Kafkasya işlerine ise Ali Han Kantemir ve arkadaşları bakmaktaydı.⁵⁰⁰

Mustafa Çokayoğlu ve Veli Kayyum Han’ın kamp ziyaretleri Sovyet savaş esirlerinin ve özellikle de Türk halklarının vaziyetini ortaya koymasına bakımından önemlidir. Kamplardaki ağır koşullar karşısında Alman makamlarına sert bir üslupla raporlar kaleme alan Çokayoğlu, binlerce Türkistanlının envanterini de çıkarmıştır. Fakat tüm bu faaliyetler kendisinde derin bir üzüntü meydana getirmiştir. Bununla beraber kısa bir süre içerisinde binlerce Türkistanlı esirin şartlarının iyileştirilmesi gibi zor bir görevi de başarmıştır.

Çokayoğlu, 9 Kasım 1941’de 80 Türkistanlının listesini hazırlamış, listede yer alanlar uzman olarak çalışmak üzere Brandenburg eyaletindeki Luvkenwalde şehrine yollanmıştır. Mustafa Çokayoğlu’yla Aralık 1941’in başında karşılaşan G. Beyisov, Çokayoğlu’nun gelişinden sonra Türk esirlerin durumunun yavaş yavaş iyileşmeye başladığını, kendilerinin Varşova’dan 20 km uzaklıktaki Leginova kampına gönderildiğini ve burada yıkanıp temizlendikten sonra elbiselerini değiştirdiklerini ifade etmektedir. Çokayoğlu Suvolki kampındaki Türkistanlı savaş esirlerinin karşısında

⁴⁹⁹ Mustafa Çokayoğlu, “Türkistan ve Buhara mı? Yoksa Doğrudan Doğruya Türkistan mı?”, “*Yaş Türkistan*” dan Seçilmiş Makaleler, İstanbul 2006, s. 136.

⁵⁰⁰ A. Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancınn Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, s. 218.

yaptığı konuşmada, amacının onları müstakbel ve bağımsız Türkistan'ı kurmak için gerekli uzmanlıkları almak üzere iş alanlarına yerleştirmek olduğunu ilan etmiştir.⁵⁰¹

Mustafa Çokayoğlu'nun Türkistanlı askerlerden savaş birlikleri tesis edilerek cephelere gönderilmesi noktasında bir irade göstermediğini pek çok kaynak doğrulamaktadır. Bu bakımdan Alman makamlarıyla ters düşen ve pek çok tepkiyi üzerinde toplayan Çokayoğlu çeşitli vesilelerle açıkladığı görüşlerinde sadece bağımsız Türkistan ideali doğrultusunda hareket ettiğini dile getirmiştir.

Doğu Bakanlığı esas itibariyle bir taraftan savaş esirlerinden lejyonlar kurmak, diğer taraftan da Rusya'nın siyasî olarak bölünmesi noktasında planlar geliştirmekteydi. Bu planlar doğrultusunda Sovyetler'in Batı bölgeleri Almanlar tarafından ilhak edilecek, Türkistan bölgesi de savaşız bir biçimde Türklerin yönetimine bırakılacaktı. Mustafa Çokayoğlu'nun bu noktadaki görüşleri Alman makamlarıyla tezatlık içeriyordu. O, savaş esirlerinin serbest kalması yoluyla iş gücü olarak kullanılması ve uzmanlık eğitimi alan kadrolardan tesis edilecek birliklerin gelecekteki bağımsız Türkistan'ın askeri çekirdeğini oluşturması düşüncesini savunmaktaydı. Buna rağmen Sovyet İstihbarat servisleri, Mustafa Çokay'ı Türkistan Lejyonu'nun “*vaftiz babası*” olarak sunmaktan çekinmemişlerdi.⁵⁰² Sonuç itibariyle Çokayoğlu'nun fikirleri Türkistanlıların ve diğer Sovyet halklarının ulusal bağımsızlık hareketine önemli bir katkı yapmıştır. Türkistan halklarının tam bağımsız ve müstakil bir geleceğe sahip olmasını ilk kez gündeme getiren ve bunu temellendiren ilk aydın şahsiyet Çokayoğlu olmuştur.

Alman makamları Türkistan'ın gelecekteki idare tarzına dair herhangi bir söyleme sahip değildiler. Rusya'nın idaresi hakkında Almanya'da iki temel düşünce tartışılıyordu. İlki Sovyetler Birliği'ni bir bütün olarak sömürge haline getirmek, ikincisi ise Sovyetler Birliği'ni meydana getiren milletlere muhtariyet vererek idare etme. Büyük mücadele önderi Çokayoğlu, Polonya'da bulunan Tschenstochau toplama kampındaki Türkistanlı savaş esirlerini ziyareti sırasında kapıldığı Tifüs hastalığı sonucu 27 Aralık 1941 tarihinde vefat etmişti. Onun vefatından sonra yardımcısı Veli Kayyum Han tüm yükü sırtlanarak Türkistanlılar konusunda faaliyetleri sürdürmeye devam etti.⁵⁰³ Çokayoğlu bir zamanlar solcu ve Fransız eğilimli iken Kayyum Han Nazilere

⁵⁰¹ K. Yesmagambetov, *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, s. 447.

⁵⁰² Erkin Kasimov, *TEMA: Turkestanskiye Voyennoplenniye vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voiny*, Andican 2010, s. 46.

⁵⁰³ BArch, NS 31/43.

yakındı ve birçok defa Almanya'ya olan inancını ifade etmişti.⁵⁰⁴ Şüphesiz ki Mustafa Çokayoğlu gibi simge bir şahsiyet ile kurmuş olduğu ilişki, Veli Kayyum Han'ın siyasi geleceğini müspet yönde şekillendirecek bir gelişme olmuştu.

Savaş Esirleri Komisyon başkanlığı görevi NSDAP'ın SA taburundan Otto von Geibel isimli bir komutana verilmişti. Bu nedenle ilk kurulan karma komisyon Doğu Bakanlığı'nın *Geibel Komisyonu* olarak bilinmektedir. Karma Komisyon üyeleri Ağustos 1941'den itibaren esir Sovyet askerlerin tutulduğu kampları dolaşmaya başladılar. İlk önce 27 ve 28 Ağustos 1941 tarihinde Hannover yakınlarındaki Bergen-Belsen ve Oerbke kampları ziyaret edildi. Komisyonun ikinci ziyareti 6-25 Eylül 1941 tarihleri arasında Doğu Prusya'da bulunan Thorn, Prostken, Suvalki, Schirwind, Metziken, Pogegen ve Ebenrode kamplarını kapsamaktaydı. Üçüncü ziyaret turu ise 38 gün devam edecek şekilde Polonya ve Ukrayna'daki Lemberg, Jaroslau I, Jaroslau II, Kochanovka, Deba ve Samosch kamplarına yapıldı. Böylece Aralık 1941 gelmeden toplam 15 kamptaki savaş esirleri milliyetlerine, yaşlarına, eğitimlerine, meslek ve rütbelerine göre ayrılmış durumdaydılar.⁵⁰⁵ Veli Kayyum Han savaş sonrasında Nürnberg'te tutuklu kaldığı dönemdeki sorgulamalarında bu kamp ziyaretleri hakkında bilgiler vermektedir. 21 Eylül 1945 tarihli sorgusunda Kayyum Han, Litvanya sınırına yakın bir yerde bulunan Ebenrode (Rusça: Nesterov) kampına yapmış olduğu ziyaret esnasında çok sayıda insanın makineli tüfek ve tabancalarla infaz edildiğine şahit olmuştur. Yine Holm'da Türkistan'dan 20.000'den fazla insanın idam edildiğini de ifadelerinde belirtmektedir.⁵⁰⁶

Alman Ordusu'nda görev yapacak lejyonların ve bu arada Türkistan Lejyonu'nun meydana gelmesinde Doğu Bakanlığı'nın 1941 Ağustos'undan itibaren savaş esirlerini milliyetlerine göre ayırıp kamplara yerleştirme görevini üstlenen Savaş Esiri Komisyonları'nın çok ciddi bir katkısı olmuştur.⁵⁰⁷ Esirlerin istihdamı noktasında kamp koşullarını inceleyen toplam 25-30 kadar komisyonun görev yaptığı

⁵⁰⁴ A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 275.

⁵⁰⁵ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 495-496.

⁵⁰⁶ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 3-4.

⁵⁰⁷ Esirleri ayırma işlemi esnasında Ermenileri Türk kökenli halklarla aynı bölgede tutmayan Alman makamları, buna gerekçe olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmayı gösteriyordu. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Türkistan ve Transkafkasya'daki Yeni Gelişmeler Karşısında Türk Tümenini Hatırlamak (Rückbesinnung auf die Turk-Division angesichts der neuen Entwicklung in Turkestan und Transkaukasien)" başlıklı çalışması, s. 4. BA-MA, MSG 2/4143.

bilinmektedir. Kısmen mültecilerden teşkil edilen ve kadroları daha sonra genişleyen bu komisyonlarda 500-600 kadar insan çalışmıştır.⁵⁰⁸

3.3.4. Türkiye'nin Türkistanlı Savaş Esirlerine Yönelik Tutumu

Savaş esirleri bahsi sadece Almanya açısından tek taraflı ele alınan bir mesele olmamış, aynı zamanda Türkiye açısından da üzerinde dikkatle durulan bir gelişme olmuştur. Türkistanlı savaş esirlerinin kamp koşullarını iyileştirmekle kalmayıp onların lejyonlar halinde örgütlenmesi noktasında Türk makamlarının çeşitli kanallarla girişimleri olduğu bilinmektedir. Bütün bu süreç aynı zamanda savaş döneminin Türk-Alman ilişkilerini yansıtmaya bakımından da dikkat çekicidir.

Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Müslüman Türk esirlerin kamplardan kurtarılarak kendilerinden istifade edilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Bu kapsamda 1941 yılının Ağustos ayı içerisinde Alman Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ernst von Weizsäcker'e Ruslara karşı kazanılan zaferlerin Türkiye'de büyük bir sevinç uyandırdığını beyan eden Gerede, Rusya Müslümanları hakkında harita üzerinde bir brifing de vermiştir. Bu görüşme sırasında Berlin Büyükelçisi, Kafkas halkının bir tampon devlet halinde birleştirilebileceğini, Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Türkistan ve Moğol Devleti'nin kurulabileceğini belirtmiştir.⁵⁰⁹ Genel Sekreter, yapılan görüşmeleri Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a tafsilatlı bir rapor halinde iletmiştir.⁵¹⁰ Böylece Türk Büyükelçisinin görüşleri üst düzey Alman yetkililere ulaşmıştır.

Türk kökenli savaş esirlerinin zorlu kamplardan kurtarılarak Sovyetler'e karşı lejyonlar halinde örgütlenmesi suretiyle istihdamı, Türk yetkililerin gündeminde olan bir meseleydi. 20 Ağustos 1941'de Doğu Prusya'da bulunan Kurt İni Karargâhı'nda Hüsrev Gerede ile Ribbentrop'un bir görüşmeleri olmuştur. Gerede hatıralarında bu görüşmeler esnasında dile getirdiği savaş esirleri mevzusunu şu satırlarla anlatmaktadır:

“Rusya'daki soydaşlarımızın Sovyet istibdadından kurtulmalarının bizim için manevî bir sevinç olacağını belirterek, giriştikleri bu büyük savaşta Alman dostlarımızın aldıkları esirler arasında bunları Ruslardan ayırmalarını özellikle tavsiye

⁵⁰⁸ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 53.

⁵⁰⁹ Hüsrev Gerede, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, İstanbul 1994, s. 252.

⁵¹⁰ Weizsäcker, Dışişleri Bakanı'na göndermiş olduğu raporda Büyükelçi Gerede'nin, Türk boylarının Sovyet karşıtı propaganda yapma olasılığına dikkat çektiği ve Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Turan Devleti'nin ortaya çıkabileceğini belirttiğini ifade etmiştir. PA-AA: Panturan, R 29900, 5 Ağustos 1941 tarihli rapor (No: 311969).

etmiş, bu soydaşlarımızdan keşif ve kılavuzluk gibi konularda istifade edilebileceğine dikkati çekmiş, Avrupa'ya sığınmış Rus Türkleri'nin siyasi bakımdan ileri gelenlerinin çağırılarak bu esirlerle temas ettirilmesinde fayda gördüğümü anlatmışım."⁵¹¹

Büyükelçi Hüsrev Gerede Alman çevrelerinde etkili bir isimdi. Hitler, Temmuz 1942'de Gerede'nin Türk Dışişleri Bakanı ile istişare için Ankara'ya çağrılması üzerine yapmış olduğu bir değerlendirmede şu sözleri sarfetmiştir:

"Sivastopol'un düşüşü Ankara'da en büyük coşkuyu uyandırdı ve sevinçler sırasında Türklerin Ruslara olan nefreti serbest bırakıldı. Sonuç olarak Gerede Dışişleri Bakanı olarak atanırsa, şikâyet etmemize gerek kalmaz. Kuşkusuz Oshima⁵¹² gibi militan bir diplomat değil ama Almanya ile Türkiye'nin el ele yürümesi gerektiğine kesinlikle ikna olmuş bir adam. Oshima ve Gerede şüphesiz şu anda Berlin'deki en yetenekli iki yabancı diplomat. Oshima kendinden daha emin, çünkü Japon Silahlı Kuvvetleri'nde, siyasi durumu ülkenin yararına en iyi şekilde kontrol etme konusunda hem bilgi hem de güce sahip bir organizasyon var. Gerede benzer güçlü bir destekten yoksundur; Türk Silahlı Kuvvetleri siyasette hiçbir rol oynamıyor ve bu nedenle de bir kılıç gücü yerine bir folyo inceliğiyle ülkesinin çıkarlarına daha fazla ihtiyacı var. Gerede Dışişleri Bakanı olarak atanırsa bizim açımızdan Yakın Doğu'nun sorunu bambaşka bir boyuta bürünecektir."⁵¹³

Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti, soydaşları olan insanlara yardım edilmesini ve konunun yakından takibini arzu etmekteydi. Alman Hükümeti ile bu bağlamda ilişki kurmak amacıyla Almanya'ya ilk giden kişi Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'in aracılığıyla Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa (Killigil) olmuştur.⁵¹⁴ Kendisi 11 Eylül 1941'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ilişkilerinden sorumlu olan Dr. Ernst Woermann ile görüşmüştür. Bu görüşmesinde Almanlar'ın esir düşen Sovyet Türklerinden birlikler teşkil etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Teşkil edilecek bu birlikler daha sonraki bölümlerde teferruatlı bir şekilde bahsedilecek olan Turancılık davası için de savaşabileceklerdi.⁵¹⁵ MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, raporunda Nuri Paşa'nın Türk Hükümeti'nin bu planlar hakkında ne düşündüğünü bilmediğini

⁵¹¹ H. Gerede, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, s. 250.

⁵¹² Japonya'nın Berlin Büyükelçisi.

⁵¹³ *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 546-547.

⁵¹⁴ Nuri Paşa, Enver Paşa'nın kardeşi olup Panturan hareketi'nin önde gelen bir ismidir. Trablusta İtalyanlara, Kafkasya'da Ruslar'a karşı savaşmış ve Kafkas İslam Ordusu'nun kumandanlığını yapmıştır.

⁵¹⁵ PA-AA: R 29778, Türkei, Woermann'ın 17 Eylül 1941 tarihli notları (No: 173245, 173246).

belirtmektedir.⁵¹⁶ Nuri Paşa'nın milli lejyonların kurulmasındaki tesiri hâlen tartışılan bir konu olarak devam etmektedir. Türkçülüğün önemli isimlerinden kabul edilen Prof. Dr. Reha Oğuz Türkkan, Cabbar Ertürk ile yapmış olduğu 1988 yılındaki özel görüşmede Nuri Paşa'nın ağzından şu satırları aktarmıştır:

*“Almanlar bana gönüllü Türk birliklerinin başına geçmem için teklifte bulundular. Ben Almanlara bir ön şart koştum. O da şu idi; Almanlar, Sovyet işgali altındaki Türk memleketlerine savaşı kazandıkları takdirde bağımsızlık vereceklerini bütün dünyaya deklare etsinler. Almanlar bunda mütereddit kaldıkları için ben teklifi reddettim.”*⁵¹⁷

OKW'nin Savaş Esiri Departmanı Başkanı Yarbay Breyer, Doğu Bakanı Rosenberg'in OKW'den Türk halklarına mensup olanları Rus savaş esirlerinden ayırmasını istediğini yetkililere bildirmişti. 24 Eylül 1941 tarihli belgede aynı prosedürün I. Dünya Savaşı sırasında Wünsdorf yakınlarındaki bir kampta da izlendiğine dikkat çekmişti. Fakat belirtilene göre OKW'nin hâlihazırda böyle bir ayırma işlemi yapması, sürekli akın eden büyük Rus savaş esirleri kitlesini barındırma sorunu nedeniyle zor görünmekteydi. Bununla birlikte şartlar biraz daha iyileştiğinde, hâlihazırda çok sınırlı olanaklar çerçevesinde yapılan etnik aidiyete göre ayırma işlemi amaçlanan kapsamda yapılabilecekti.⁵¹⁸

Büyükelçi Franz von Papen, Erdmannsdorff'a göndermiş olduğu 17 Ekim 1941 tarihli yazısında Nuri Paşa'nın savaş esirleri konusunda belirleyici bir rol oynaması teklifini desteklediğini belirtmiş, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na Türk savaş esirlerini özel kamplara yerleştirmeyi planladıklarına dair açıklamalarda bulunduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁹

Türkiye savaşta itinayla koruduğu tarafsızlık politikasına rağmen, Harp Okulları Komutanı General Ali Fuad Erden ve Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet Berlin'e giderek Türkistanlı savaş esirlerine daha iyi muamele edilmesi noktasında üst düzey Alman askeri liderlerine lobi yapmıştı. Erden ve Erkilet Paşaların gezileri 15 Ekim 1941'de başlamış, iki Türk Generali'nin cephe gezilerine elçi Hentig de katılmıştı.⁵²⁰ Erkilet ve Erden Paşalar savaş esiri kamplarındaki Türk ve Müslüman askerleri yerinde inceleme fırsatı da bulmuşlardı. Erkilet, seyahat notlarını topladığı

⁵¹⁶ BArch, NS 43/40.

⁵¹⁷ C. Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, s. 14.

⁵¹⁸ PA-AA: Panturan, R 29900, 24 Eylül 1941 tarihli yazı (No: 311680).

⁵¹⁹ PA-AA: Panturan, R 29900, 17 Ekim 1941 tarihli yazı (No: 311660).

⁵²⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Ekim 1941.

“*Şark Cebhesinde Gördüklerim*” adlı kitabında Alman Komutanlığı’nın kararıyla Müslüman Türklerin daha iyi bir muamele görmek üzere diğer esirlerden ayrıldıklarından bahsetmekte, Almanların Rusya Türklerine hakikî adlarını takmak hususunda tereddüt gösterdiklerini ve onları yalnız Müslüman olarak adlandırdıklarının altını çizmektedir. Diğer taraftan Türkistanlı askerlerle temas kuran Erkilet, Alman makamlarınca esirlerin şartlarının iyileştirildiğini de gözlemlemiştir.⁵²¹

Türk yetkililer Hitler ile Doğu Prusya’da bulunan Kurt İni Karargâhı’nda bir dizi görüşme yaptılar. Erkilet görüşmeye dair yazdığı satırlarda Hitler’in Sovyetler Birliği’ni yıkma hedefinin sarih olarak anlaşılakta olduğunu fakat yıkılacak olan bu imparatorluktan ne yapmak istediğinin belli olmadığını belirtmektedir. Erkilet, Hitler’in sözlerinden “*bir Alman katî galebesi halinde, bu millet ve memleketlerden müstakil devletler mi, yoksa müstemlekeler mi yapılmak istendiği*”nin anlayamadığını bildirmektedir. Erkilet Paşa, Hitler’in Rusya’ya dair amacını sıraladıktan sonra bu imparatorluğu teşkil eden milletleri hürriyet ve istiklâl kavuşturacağız gibi bir ifadeye bulunmasını beklemişti. Böyle bir tasrih olmadığına göre, ya Almanya henüz bunlara dair karar verememişti veyahut bu karar şimdiden ifşa edilemeyecek kadar uygunsuzdu. Paşa’ya göre Almanların Rusya’yı mağlup etmeleri halinde bu imparatorluğu kendilerine sömürge yapmak istemediklerini söylemeleri makul olurdu.⁵²²

Büyükelçi von Papen’in Türk heyetinin yolculuğuna ilişkin 10 Kasım 1941’de Dışişleri Bakanlığı’na göndermiş olduğu politik raporda, Türk temsilcilerin kamp ziyaretlerine dair izlenimler aktarılmıştır. Von Papen, Erden ve Erkilet’in büyük sayıdaki Türk-Moğol asıllı Rus esirlerine daha iyi davranılması ve bakım şartlarının iyileştirilmesi için aracı olunmasını rica ettiklerini bildirmiştir. Von Papen raporunda, Kırım Harekâtı sonlandığında çoğunluğunu Kırım Tatarlarının teşkil edeceği bir yönetim tesis edilmesini tavsiye etmiş ve Türkiye’yi politik bakımdan nüfuz altına almanın önemine değinmiştir.⁵²³

Şüphesiz ki Türk yetkililerin Almanya ziyareti Türkistanlıların geleceği noktasında müspet bir etki yapmıştı. Her ne kadar Türkiye Almanya’nın yoğun propaganda çabalarına ve Batılı devletlerin baskısı hilâfına savaş süresince katı bir tarafsızlık politikası izlemiş olsa da Türk devlet adamlarının anti-Sovyet tutumu

⁵²¹ H. E. Erkilet, *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, s. 196-205.

⁵²² H. E. Erkilet, *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, s. 226

⁵²³ 2. *Dünya Savaşı’nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*, ed. Ö. Andaç Uğurlu, İstanbul 2003, s. 180.

bilinmekteydi. Diğer taraftan Doğu Bakanı Rosenberg, savaş esirlerinin Sovyetlere karşı örgütlenerek Alman saflarında silahlandırılması gerektiği projesini başından beri desteklemekteydi. Hem Alman Dışişleri Bakanlığı, hem de Doğu Bakanlığı'nın Kafkasya-Türkistan Bölümü Başkanı Prof. von Mende, mülteci liderlerle iş birliği yapılması gerektiğinin farkındaydı. Türk liderlerle yapılan temaslar Sovyetler Birliği'ni başta Türkistan olmak üzere diğer Türk bölgelerinde de kısaç altına alma projesinin bir parçası olarak okunmalıdır. Bu ziyaretlerin de etkisiyle Hitler, Türk kökenli Sovyet savaş esirlerinden oluşan bir Türk Lejyonu'nun kurulmasını emrecek ve bu amaçla Türk asıllı savaş tutsakları diğer savaş esirlerinden ayrılarak özenle seçilecekti.

Barbarossa Harekâtı başladıktan az bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı bünyesinde teşkil edilen Rusya Komitesi, Dış Türk liderleri ile temas kurmak için harekete geçti. Rus olmayan ulusların önde gelen göçmen temsilcilerini, hem Sovyetler'in bölünmesini teşvik etmek hem de Dışişleri Bakanlığı'nın bu konudaki etkisini artırmak amacıyla değerlendirmek amaçlanmıştı. Zaten Alman yetkililerle temas kuran Türk liderleri de bu hususu önemle vurgulamaktaydılar. Sabık Moskova elçisi Schulenburg'un girişimleriyle Fransa, İsviçre, İtalya, Türkiye ve Balkanlar'daki mülteci liderler 1942'nin Nisan sonu ve Mayıs başı Berlin'in tanınmış oteli Adlon'a gelerek yerleştiler. Bu sebepten söz konusu teşebbüse "*Adloniade*" adı verildi. Mülteci liderler arasında Kavkaz dergisinin iki nâşiri olan Kuzey Kafkasyalı Haydar Bammat ve Ali Han Kantemir, Promete Hareketi üyelerinden Azerbaycanlı Resulzade ve sabık Bakanlardan bazıları, Kuzey Kafkasyalı Said Şamil, Gürcülerden Nasyonal Demokratların önderi Spiridon Kedia, Tetri Georgi Hareketi'nin kurucularından Leo Kereselidze, yüksek aristokrasinin temsilcilerinden Prens Datha Vaçnadze ve taht iddiası Prens İrakli Bagration, Nasyonal Demokratlara yakınlığıyla bilinen Kavkaz grubuna dâhil olmuş olan Zurap Avalişvili yer almaktaydı. İsmi zikredilen tanınmış siyasetçilerin yanı sıra toplumun farklı kesimlerinden simalar da toplantıda bulunmuşlardı.⁵²⁴ Türkistan'ı ise Veli Kayyum Han temsil etmekteydi.

Alexander Dallin toplantıda bulunan göçmen sayısını 40 olarak vermektedir. Diğer taraftan Adlon toplantısı, Doğu Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı arasındaki çatışmayı yükseltmiş ve konu Hitler'e intikal etmişti. Bunun üzerine Hitler yetki

⁵²⁴ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 68.

tartışması⁵²⁵ yapan iki bakanlıktan Doğu Bakanlığı lehine tavır alarak diplomatları resmi anlamda Sovyet meselelerini ele alma çabalarından uzaklaştırdı. Diğer bir ifadeyle Dışişleri Bakanlığı'nın, Rosenberg'in başında olduğu Doğu Bakanlığı'nın yetki alanına müdâhil olması yasaklanmıştı. Rosenberg zaferini ilan ederken Ribbentrop'un Ofisi hem işgal edilen alanlarda hem de henüz işgal edilmeyen topraklara ilişkin gelecek planlamaları üzerindeki etkisini kaybetmişti.⁵²⁶

3.4. Ostarbeiter (Doğu İşçileri)

Alman saflarında bulunan yabancıların savaş endüstrisine tahsis edilmesi, Almanya tarafından dikkatle ele alınan bir konu olmuştu. Bu yabancıların üçte birinin düşman savaş esirlerinden ve geri kalanların çoğunun işgal edilen ülkelerden olduğu göz önüne alındığında Almanya ciddi bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Sovyetler Birliği'nden insanlar geldiğinde bu zorluk daha da önem kazandı. Almanya Ural Dağları'nın batısındaki Rus bölgesinin efendisi olduktan sonra ekonomik konumunun zaptedilemez olacağı düşünülüyordu. 1941 baharında Alman liderler, ele geçirilen Rus kaynaklarının derhal kullanılması için iki genel operasyon planı yayınladılar. Planlardan biri General Thomas'ın ofisi'nden, diğeri ise Göring'in Dört Yıllık Plan ofisi'nden geldi. General Thomas'ın *Oldenburg Planı*, Barbarossa'ya yönelik askeri operasyon emirlerinin ekonomik karşılığıydı. Bu kapsamda öncelikle petrol stokları, demir cevheri ve nadir malzemeler gibi Alman savaş ekonomisi için hemen gerekli olan ürünlere el konulmasıyla ilgilenildi. Savaş başarıyla sonuçlanıncaya kadar yapısında herhangi bir büyük değişiklik olmaksızın, ülkenin tüm endüstriyel ve tarımsal kaynaklarının hızlı bir şekilde restorasyonu ve kullanımı, Almanya'nın önemli hedefleri olarak görülüyordu.⁵²⁷

Haziran 1941'de Hitler, Göring planını uygulamaya koydu. Hitler'in kararnamesi, Göring'in Dört Yıllık Plan ofisine Rusya'da *Doğu Ekonomik Personel* (Wirtschaft Stab Ost) adlı özel bağımsız organlar kurmasına izin verdi. Göring'in Ekonomi Kurmay şubesi, askeri ve sivil personelden oluşuyordu. Bu personelin genel amacı, Rus ekonomisini Reich'in toplam ekonomik planına dâhil etmektir.⁵²⁸ Göring'in

⁵²⁵ İki bakanlık arasında yaşanan yetki tartışmaları zaman zaman ciddi boyutlara ulaşmaktaydı. Woermann, raporunda Doğu Bakanlığı'nın Türk savaş esirlerine yönelik girişimlerini ve Bakanlığı'nın tutumunu açıkça dile getirmekteydi. Benzer görüş ayrılıkları Panturancılık konusunda da yaşanacaktır. PA-AA: Panturan, R 29900, 12 Kasım 1941 tarihli rapor (No: 311646-311649).

⁵²⁶ A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 135-137.

⁵²⁷ Doküman No: 1157-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 811-816.

⁵²⁸ O. Bräutigam, *Überblick über die besetzten Ostgebiete während des 2. Weltkrieges*, s. 8.

planı tam anlamıyla bir plan olmaktan ziyade Alman yöneticilerine Sovyetler Birliği'ndeki politika hakkında talimat veren bir dizi direktif olup, Oldenburg Planı'ndan çok farklıydı. Göring yönergeleri, Sovyetler Birliği için gelecekteki Alman meslek politikalarının tonunu gösteriyordu. Nazilerin siyasi, ırksal ve ekonomik hedefleri, Rus endüstrisini veya toplumunu eski haline getirme düşüncesi olmadan aynı anda gerçekleştirilecekti. Rusya, Reich'in kalkınması için acımasızca sömürülecekti.

Esasen Hitler, Sovyet esirlerin Almanya'ya getirilmesine tamamen karşıydı. Sovyet askerlerinin Bolşevik olduğuna ve bu askerlerin Almanya'da Bolşevizm propagandası yapacaklarına inanıyordu. Nazilerin, Komünistleri Alman vatandaşlarından uzak tutmasının en önemli nedeni onlara karşı duydukları korku idi. Çünkü 1933'de Hitler'in iktidarına kadar Almanya'da yapılan seçimlerde ülke seçmeninin neredeyse yarısı Komünistlere oy vermişti. Komünizm taraftarlarının Almanya'da fazla olması nedeniyle Nazi yönetimi bu konuda çok temkinliydi.⁵²⁹ Temmuz 1941'de Hitler, Doğu politikası'nın tasvirini yaptığı bir konferansta "*Rusya'nın yerli halklarının emek için kullanılacağını ve Doğu'nun iş gücünün sömürüleceğini*" açıkça belirtmişti.⁵³⁰

Hitler ilk başta Sovyet insanının ekonomik temelli kullanımına karşı olsa da Mühimmat Bakanlığı 4 Temmuz 1941'de yaptığı bir toplantıda Hitler'in emrinin gevşetilebileceğini bildirdi. Görünüşe göre Hitler, üç koşulun yerine getirilmesi şartıyla Reich'daki bazı Rus savaş esirlerine izin vermeye istekliydi. Birincisi, Reich'a Moğol veya Asyalı savaş esiri gönderilmeyecekti. İkincisi, muhtemel bir Bolşevik propagandası'ndan dolayı yalnızca Rusça konuşan savaş esirleri kabul edilecek ve böylece Komünist propaganda olasılıkları en aza indirilecekti. Üçüncüsü, tüm savaş esirleri yoğun bir şekilde korunacak ve bireysel değil yalnızca büyük gruplar halinde kullanılacaktı. Çeşitli departmanların temsilcileri (Dört Yıllık Plan Komiseri ve Reich Çalışma Bakanlığı temsilcileri dâhil) oybirliğiyle Sovyet işgücünün harekete geçirilmesinin gerekli olduğuna karar verdiler. Bu koşullar göz önünde bulundurularak Mühimmat Bakanlığı ve diğer Reich ajansları, Ordu'ya 500.000 Sovyet savaş esirini hemen kullanabileceklerini bildirdi.⁵³¹

Ağustos ayının sonlarında, OKW ile OKH arasında Rus savaş esirlerinin taranması ve organize edilmesi için bir anlaşma yapıldı. Savaş esirlerinin taranması,

⁵²⁹ Neşe Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Ankara 2011, s. 134-135.

⁵³⁰ Doküman No: L-221, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. VII, Washington 1946, s. 1087.

⁵³¹ Doküman No: 1199-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 840-841.

olağan Nazi ırksal ve politik çizgilerini takip etti. Tüm savaş esirleri beş gruba ayrıldı. İlk grup, ırksal olarak Almanlara yakın olan veya politik olarak kullanılabilir savaş esirlerinden oluşuyordu. Bu grupta *Volksdeutsche*⁵³², Ukraynalılar ve Baltık halkları vardı. İkinci genel savaş esirleri grubu Asyalı, Yahudi veya Almanca konuşan savaş esirlerinden oluşuyordu. Bu savaş esirleri acil operasyonel alanlarda tutulacak ve Wehrmacht'ın ihtiyaç duyduğu her türlü iş için kullanılacaktı. Üçüncü grup, politik olarak güvenilmez veya şüpheli unsurlardı. Bunlar özel durumlarda kullanılacaklardı. Dördüncü savaş esiri grubu, Kızıl Ordu'nun subayları ve astsubaylarıydı. Almanlar bu gruptakilerin Reich'ta kullanılmayacak kadar çok telkin edildiklerini düşünmüşlerdi, bu nedenle operasyonel alanlardan uzaklaştırılmaları ve hatların gerisine yerleştirilmeleri gerekiyordu. Bu anlaşmaya göre savaş esirlerinin beşinci grubu, daha sonraki talimatlar verilene kadar hapisanelerde tutuldu.⁵³³

Diğer taraftan Göring, Sovyet esirlerin tarımda ve madencilik alanında ihtiyaçlara göre kullanılmasını emretti. Genel olarak şu öncelik sırasına uyulması isteniyordu: Madencilik, tamir atölyeleri ve araç yapımı dâhil demiryolu bakımı, savaş endüstrisi, tarım, inşaat endüstrileri, büyük ölçekli dükkânlar, ayakkabı fabrikaları ve acil işler için özel birimler. Bu arada Nazilerin Doğulu işçilere yüksek maaş ödemek istememesinin nedenleri ise ekonomik değil, ırksal ve politiktir. Naziler, Doğu halklarını “efendiye ihtiyaç duyan bir grup köle” olarak görüyorlar ve Doğu'daki Alman idaresini önceki yüzyılda Hindistan'daki İngiliz idaresine benzetmekten hoşlanıyorlardı. Hitler, Almanların Doğu halklarını ilkel, örgütsüz, bilgisiz ve aşağı bir konumda tutacağını düşünüyordu. Kaderleri, üstün ırkın kölesi olmaktı. Karşılığında, onlara “eşarplar, cam boncuklar ve sömürge halklarının sevdiği her şey” verilecekti. Doğu hakkında hiçbir fikir, Hitler ve çevresi için çok fantastik değildi. Bu tanımlamalar Nazi liderlerinin yemek sonrası sohbetlerinden de ibaret değildi. Naziler, Rusya'da ırkçı ve politik fikirlerini gerçeğe dönüştürmekle meşguldü ve çabalarının yabancı işgücü programı üzerinde önemli etkileri olmuştu.

Tahmin edilebileceği gibi Alman yetkililer kısa süre sonra Ostarbeiter'ı işe alırken birtakım sorunlarla karşılaştı. Yerel sakinlerin çoğu eğer çaresiz bir yoksulluk içerisinde bulunmuyorlarsa, evlerinden alınma ve yabancı bir ülkede belirsiz bir kadere gönderilme arzusunda değillerdi. Kolhoz arazisinin yeniden dağıtımından yararlanmayı

⁵³² Nazi terminolojisinde vatandaşlıktan bağımsız bir şekilde ırkî bakımdan Alman olanlara ilişkin bir tanımlama. Alman Reich'ında yaşayanlar ise *Reichsdeutsche* olarak adlandırılıyordu.

⁵³³ Edward L. Homze, *Foreign Labor in Nazi Germany*, Princeton, NJ 1967, s. 74-75.

ümit eden köylüler, gönderilmek suretiyle ya da oğulları ve kızları sınır dışı ettirilmesi sonucu arazileri kaybetme düşüncesinden rahatsız olmuşlardı. İşe almadan sorumlu memurların yöntemleri açık ve acımasızdı. Köylüler genellikle önceden haber verilmeksizin basit bir şekilde ele geçiriliyor ve gönderiliyordu. Yerel halkın gözünde böylesi bir işlem Sovyetler'in Sibirya'ya sürgününe benziyordu. Daha yaygın olarak, işgal altındaki topraklardaki erkekler ve kadınlar yerel görevler için seferber edildi. Erken dönemlerde Alman yetkililer 14-65 yaş arası tüm erkek ve kadınların kendilerine sunulan her işi kabul etmekle yükümlü olduğunu ilan ederek genel bir çalışma görevi ilan ettiler. Şehir sakinleri, çalışma ofislerine rapor verecek ve kırsal kesimde köy yaşlıları kayıt işleminden sorumlu olacaktı. Çalışmak için rapor vermeyenler ise bir zorunlu çalışma kampında hapsedilme riskiyle karşı karşıya kalıyordu.⁵³⁴

İşgal altında bulunan Sovyet topraklarındaki ilk Alman sivil emek politikası, Almanların Polonya'da kullandığı politikaların bir devamı niteliğindedir. Vurgu, ırksal aşağılık ve zorlama ihtiyacı üzerinedir. İlk olarak Alman işe alım görevlileri Reich için tüm gönüllüleri çekip alırken bir yandan zorunlu çalışma yasaları çıkarıldı. Reich'in savaş endüstrisindeki çalışmanın işgücü eksikliğiyle engellenememesi için ilk olarak zorunlu çalışmanın kendisi uygulamaya konularak daha ileri tedbirler için de bir çerçeve oluşturuldu.⁵³⁵

Rus işçilerinin akını, Reich'in kendi Alman ve Batılı yabancı işçilerini başka görevlere kaydırmasına olanak tanınması bakımından önemlidir. 1941 sonunda Hitler kısa süre sonra işe yaramaz duruma gelecek olan Güneyli İtalyanları getirmektense Sovyet insanını çalıştırmanın daha doğru olacağını ve her durumda tamamen standardizasyon için hazır olduklarını ifade etmekteydi.⁵³⁶

Hitler, savaş esirlerinin emek kapasitesinin büyük ölçekte Alman savaş ekonomisinin emrine verilmesini emretti. Bu emir yürürlüğe girdiğinde Sovyet savaş esirleri Reich'a nakledilmeye başlanmıştı. İlk esirler Almanya'ya vardıklarında Doğu'da meydana gelen hasarın boyutu tamamen netleşti. 19 Şubat 1942'de Çalışma Bakanlığı'ndan Dr. Werner Mansfeld, Mühimmat Bakanlığı'na gönderdiği bir notta, savaş başladığından beri yakalanan 3,9 milyon Sovyet savaş esirinin sadece 1,1

⁵³⁴ J. D. Enstad, *Soviet Russians under Nazi Occupation: Fragile Loyalties in World War II*, s. 131.

⁵³⁵ Doküman No: 1975-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, Supplement A, Washington 1947, s. 408-412.

⁵³⁶ *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 158.

milyonunun hâlâ hayatta olduğunu ve şimdiye kadar sadece 400.000'inin çalışabildiğini belirterek esirlerin şartlarının iyileştirilmesi gerektiğinin altını çizmişti.⁵³⁷

Münferit Alman sanayi tesislerinden gelen raporlar Mansfeld'in raporunu doğruladı. Warthe I. G. Farben fabrikasına Kasım 1941'in sonunda 500 Sovyet savaş esiri tahsis edilmişti ancak 22 Ocak 1942'de bunların yalnızca % 37'si inşaat alanlarında çalışıyordu. Ölümler artmakla birlikte işe gelenlerin sayısını aşan çok sayıda hasta Rus, doğal olarak savaş endüstrisinde makul bir kullanımı engelliyordu. İnşaatta fiilen çalışan işçilerin % 37'sinin yaptığı iş günden güne azalıyordu. Silahlı Kuvvetlerin bir kararına göre, muhafızlar ve sivil denetim personeli, çalışmak istemeyen Sovyet Ruslara karşı herhangi bir işlem yapamazdı. Ayrıca çalışmak istemeyen Rusların mesai saatleri dışında çalışmasına izin verilmesi de yasaktı. Sırp ve Fransız savaş esirleri üzerindeki etkiler de korkunçtu, çünkü bunlar Sovyet örneğini takip ediyorlar ve gittikçe işten kaçıyorlardı. Bazıları çoğu durumda amirleriyle dalga geçiyor ve çalışmayı reddediyorlardı. Raporun sonunda, yukarıda açıklanan koşullar Silahlı Kuvvetlerin uygun müdahalesi ile derhal değiştirilmezse Sovyet Rusları tekrar ana kampa geri göndermek gerektiğinden bahsediliyordu.⁵³⁸

28 Şubat 1942 tarihli OKW raporunda Rusya'daki Alman Askeri Komutanlığı, zorunlu yürüyüşlerin, hastalıkların ve sert muamelenin Rus savaş esirlerinden binlerce kişiyi öldürdüğüne ve Almanya'nın tüm propagandasının bu tür eylemlerle reddedildiğine işaret etti. Raporda belirtildiğine göre uzun vadede zayıflatılan yalnızca Almanya'nın Rusya'daki konumu değil, aynı zamanda Rusların emeğine ihtiyaç duyan Alman sanayisi idi.⁵³⁹

İşçi azlığı sorunuyla karşı karşıya gelen rejim, alternatif bir emek kaynağı olarak Doğu'dan getirilen işçilere güvenmek durumunda kalmıştı. 1942'nin başlarında Almanya'da Doğu emeğinin ilk kitlesel kullanımı hâlâ gönüllülere dayanmaktaydı. Ancak 1942 yılı Mart ayı sonlarında rejim sert tedbirler almaya başladı. Mart 1943'teki 1.685.000 Ostarbeiter'ın tamamı Wehrmacht tarafından yönetilen bölgelerden gelmişti.⁵⁴⁰

⁵³⁷ Document No: 1201-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, Supplement A, Washington 1947, s. 361-362.

⁵³⁸ Doküman No: NI-13551, *Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949)*, c. VIII, Washington 1952, s. 419-420.

⁵³⁹ Doküman No: 081-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 126-130.

⁵⁴⁰ Timothy Mulligan, *The Politics of Illusion and Empire: German Occupation Policy in the Soviet Union, 1942-1943*, New York 1988, s. 111-114.

1942 baharında Almanya'daki insan gücü kıtlığı, çok sayıda ekonomi örgütünün Sovyet tutukluları iş için kullanmaya başlamasına neden oldu. Bu durum başlangıçta Hitler tarafından getirilen Rusları Reich'a gönderme yasağının kaldırılması anlamına geliyordu. Aynı zamanda bu gelişme, bazı savaş esirlerinin gönüllü olarak istihdam edilmesiyle aynı zamana denk geldi. 1943'te esirlerin büyük bir kısmı kendilerini Alman topraklarında buldu. Esirler burada Batı ülkelerinin savaş esirlerinden ayrı tutulurken, bir kısmı ise doğrudan toplama kamplarına gönderildi.

Alman otoriteleri askeri birikimini sürdürmek ve nüfusunu nispeten tatmin etmek amacıyla yabancı emeğe güvenmek zorunda olduğunu göstermişti. Çelişkili bir şekilde Sovyet insanların emeğini kullanma kararı, esirlere muamelede nispeten bir iyileşme sağladı. Ancak işçilerin acımasızca sömürülmesi, nihayetinde 1943'te bir toplu ölüm dalgasına yol açtı. Bu süre boyunca ordu, hem cephede kendi amaçları için savaş esirlerinden yararlanarak, hem de onları Reich'a zorunlu işçi olarak göndererek bu politikaların uygulanmasında rejimle iş birliği yaptı.⁵⁴¹

Doğu'dan gelen erkeklerin durumu bir Fransız savaş esiri tarafından şöyle anlatılmıştı:

*“Hiçbiri kendi başına yürüyemeyeceği için birbirlerini kollarından tutarak beşerli sıralar halinde geldiler. Yüzlerinin rengi gri değildi, yeşildi. Görüşlerini odaklayacak güce sahip olmadıkları için neredeyse tamamı gözlerini kısıtı. Sıralar halinde düştüler, her seferinde beş adam... Kasım ayında gelen 10.000 kişiden Şubat ayına gelindeğinde sadece 2.500'ü hayattaydı.”*⁵⁴²

1943'ün başında yaklaşık 3.200 Türkistanlı sivil işçi ve Temmuz 1944'te Türkistan'dan Ukrayna'ya “*Kulak*” olarak zorla yerleştirilen yaklaşık 15.000 Türkistanlı aile Almanya'ya geldi. Ekim 1944'te 4.000 kişilik başka bir grup Viyana'ya ulaştı. Türkistanlıların çoğu böylece çalışma sürecine dâhil edildi. Ayrıca sağlık durumları nedeniyle lejyonlarından ve Wehrmacht'tan ayrılan yaklaşık 7.000 savaş gazisi ve 8.000 Türkistanlı, sanayi ve tarım sektörlerinde istihdam ediliyordu. Gerek Ukrayna'dan Almanya'ya zorla getirilenler, gerekse eski Wehrmacht mensubu gönüllülerin hepsi Yahudi rozetini anımsatan Doğu İşçi rozetini takmak zorunda

⁵⁴¹ Omer Bartov, *The Eastern Front, 1941-45: German Troops and the Barbarisation of Warfare*, New York 1986, s. 108.

⁵⁴² O. Pinkus, *The War Aims and Strategies of Adolf Hitler*, s. 274.

kaldılar.⁵⁴³ Alman propagandası Doğu işçilerini onursal bir görev misyonuyla etkilemeye çalışmıştı. Almanların bakış açısına göre, kendilerine verilen Doğu rozetleri ve ulusal semboller yoluyla bu işçiler, yeni bir Avrupa ve dolayısıyla yeni bir Rusya için Alman Ordusu saflarında savaşan gönüllülerle birlik oluşturmaktaydı.⁵⁴⁴

Doğulu işçilere yönelik dayanılmaz muamele Türkistan'da büyük hoşnutsuzluğa neden olmuştu. SS yönetimi, Doğu rozetinin kaldırılmasını onayladığında artık çok geç kalmıştı.⁵⁴⁵ İşçiler sadece rutin işlerde faaliyet göstermiyor, pek çok tehlikeli görevleri de üstleniyorlardı. 76. Alman Piyade Tümeni tarafından yayınlanan Maden Çıkarma hakkındaki 6. maddede, savaş esirleri ve yerel halktan kişilerin hayati tehlike içeren işler için kullanılması gerektiği belirtiliyordu. Alman Ordusu Karargâhı'nın raporlarında, köylülerin ve zorunlu çalışmaya yönlendirilen diğer barışçıl sakinlerin otomatik olarak savaş esirleri olarak sınıflandırıldıkları, böylece yapay ve gayri meşru bir şekilde savaş esirlerinin sayısının arttığı tespit edilmişti.⁵⁴⁶

Doğulu işçilere, yani gönüllülerin akrabalarına yönelik muamele, onların müttefik olarak değil, savaş aracı olarak kullanıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu deneyimler Doğu'dan gelen kitleler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.⁵⁴⁷ İşçilerin statüsünü iyileştirmeye yönelik girişimler ise istenen sonuçları vermekten uzak kalmıştır. Alman Ordusu'nda görev yapan Türkistanlıların aileleri işçi kategorisinde ikinci sınıf sömürge halkı muamelesi görmüştür.

Çalışma Yönetimi Genel Müfettişi Fritz Sauckel, 10 Mart 1943 tarihli raporunda gerçeklere aykırı bir şekilde tüm yabancı uluslara mensup işçilere insanca, doğru ve temiz bir şekilde muamele edildiğinden bahsetmiştir. İşçilerin beslenme, giyinme ve barınma hususlarında çok iyi şartlara sahip olduğunu belirten Sauckel, daha önce yabancı işçilere şu anda Alman halkı tarafından olduğu gibi doğru muamele edilmediğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴³ Yahudiler için kötü şöhretli sarı Davut Yıldız'ını andıran bu rozet, Doğulu işçiler tarafından nefretle karşılanıyordu. Çünkü eskiden de Rus suçlular sırtlarına benzer bir şey takmak zorunda kalıyorlardı. Bu amblemi ulusal bir amblemle değiştirmek için SD ile şiddetli bir mücadele yaşanmıştı. BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem Russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 32.

⁵⁴⁴ BA-MA, MSG 123/30. *Deutsche Ost-Korrespondenz (DOK)*, 8 Haziran 1944.

⁵⁴⁵ BA-MA, MSG 241/4.

⁵⁴⁶ Vyacheslav Mikhaylovich Molotov, *The Molotov Paper on Nazi Atrocities*, New York 1942, s. 17.

⁵⁴⁷ BA-MA, MSG 241/51.

⁵⁴⁸ Doküman No: 407-II-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 390.

16 Kasım 1943'te bir ZAVO şubesinin Paris'de kurulması kararlaştırılmıştı. Şubenin faaliyetleri, ZAVO'nun sorumluluk alanına karşılık gelmekte ve faaliyetleri Fransa'da görevlendirilen Doğulu işçileri, yeniden eğitilmiş eski savaş esirlerini ve ulusal birliklerin lejyonerlerini içine almaktaydı. Fransa'da çalışan Doğulu işçilerin siyasi yönelimleri bu şube tarafından gerçekleştirilecekti.⁵⁴⁹

Son olarak belirtmek gerekir ki Doğulu işçilerin kullanımı, aynı zamanda müttefik devlet propagandasının da bir parçası haline gelmişti. Savaş esirlerinin ve yabancıların zorunlu işçi olarak kullanılmaları, dönemin yabancı ilanlarında da rahatlıkla görülebilir.⁵⁵⁰ Bu ilanlarda genellikle zorbalıkla çalıştırılan Doğu halklarına dair çeşitli temalar işlenmiştir.

⁵⁴⁹ BArch, NS 8/252.

⁵⁵⁰ Mappe 32: G. 26. Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg, Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIZIL ORDU'DAN ALMAN SAFLARINA TÜRKİSTANLILAR

4.1. Savaş Esirlerinden İlk Birliklerin Kurulması

Naziler, Slavlara ve Sovyetler Birliği nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan diğer Aryan olmayan halkların temsilcilerine yönelik bakış açılarını asla gizlemediler. Bununla birlikte kendi Doğu politikalarını formüle eden Berlin stratejistleri, işgale maruz kalan bölgelerin çok uluslu yapısını kısa sürede fark ettiler. Zaten Naziler savaş öncesi dönemde de Sovyetler Birliği'nde yaşayan halklar ve milletler arasında Almanya'nın Avrupa'daki ve dünyadaki baskın rolüne katılmaya hazır, Sovyet nüfusunun askeri ihtiyaçlar için sömürülmesi ve seferber edilmesi için fatihlerin emirlerini sıkı bir şekilde yerine getirebilecek insanları arıyorlardı.

Eski Moskova Büyükelçisi Kont von der Schulenburg ve Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya Politikası danışmanı diplomat Gustav Hilger'in başını çektiği bir grup yetkili, savaşın ancak Rus halkının aktif yardımı ile kazanılabileceğine dair görüşü benimsemişlerdi.⁵⁵¹ Bu bakış açısı, Sovyetler Birliği'nin yenilgisini askeri güçten ziyade siyasi bir çözümde gören anlayışı temsil etmekteydi.

Doğu topraklarının Bolşevizmden kurtarılması için milyonlarca askerden müteşekkil bir savaş gücüne dönüştürülecek bu savaşçı halkın getireceği yararlılıklar anlaşılmaya başlanmıştı.⁵⁵² Savaş ortamının getirdiği artan kayıplar ve kronik insan gücü eksikliği, Alman yetkilileri hem hizmet birimlerinde hem de daha sonra savaş birliklerinde savaş esirlerinden daha fazla yararlanmaya zorladı. Bu esirlere Alman kaynaklarında "*Hilfswillige*" veya "*Hiwis*" (yardımcılar) adı verilmişti.

Bir Alman komisyonu Mart 1942'de Czestochowa kampından kurtulanlara Wehrmacht tarafında Türkistan'ın özgürlüğü için savaşmaya hazır olanları sorduğunda 262 kişi gönüllü olmuştu. Baymirza Hayit, bu fenomenin nedenlerini iki şekilde açıklamaktadır. Öncelikle bir savaş esirine değersiz koşullar altında kampta yok olmaktansa bir ulusal özgürlük fikri için onurlu bir şekilde ölmek daha iyi görünüyordu. Bu psikolojik güdüye siyasi bir neden de eklenmişti. Bir Türkistanlı için Almanlarla birlikte savaşmak, daha sonra Almanya yönetimi altında işgal edilmiş bir ülke olmaktan daha mantıklı geliyordu. 1916'da özerk Karakalpak Cumhuriyeti'nde doğan Sabur

⁵⁵¹ R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 106.

⁵⁵² Michael Kellogg, *The Russian roots of Nazism: white émigrés and the making of National Socialism, 1917-1945*, Cambridge 2005, s. 264.

Ischimbet, Almanlar tarafından 1942’de Harkov yakınlarında esir alındı. 1943’ün başında bir Alman komisyonu, kendisine ve Türkistan’ın ulusal özgürlük mücadelesine katılmak isteyen 6.000 Türk kökenli tutuklu arkadaşına Almanya saflarına katılmayı teklif etti. Yarıyı gönüllü, yarıyı istemsiz şekilde 6.000 erkeğin tümü yoklamayı takip etti. Ischimbet, bir yandan Türkistan’ın özgürlük mücadelesinin yayılmasından etkilendiğini, diğer yandan da kötü kamp koşullarının kararında rol oynadığını bildiriyordu. Doğu Lejyonerlerinin Tabur komutanı Hans Günther Seraphim, maddi nedenlerin gönüllü raporlarından daha ağır bastığını kaydetmekteydi. Türkistan Türkleri anavatanlarına karşı güçlü bir sevgiye ve güçlü bir milliyet duygusuna sahipti. Bu nedenle kendilerini en yüksek teklifi verene adanmış saf paralı asker olma isteği aralarında pek temsil edilmiyordu.⁵⁵³

Rus yazar Aleksandr Solzhenitsyn’in de belirttiği üzere Rus olmayanlar için Stalin karşıtı duyguların -ki buna Rus ve rejim karşıtlığı da eklenebilir- çok güçlü ve yaygın olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁴ Dolayısıyla siyaset, insanları vatana ihanet etmeye itmede önemli bir rol oynasa da temelde askerlerin çok azı düşman tarafında savaşmayı arzuluyordu. Bazı savaş esirleri ister Stalin’in rejimine duyduğu nefret nedeniyle, isterse de kötü şöhretli Dulag’lardan korktuğu için Alman birliklerinde hizmet etmeye gerçekten gönüllü olsalar bile aralarındaki yüksek firar oranı fikirlerini hızlı bir şekilde değiştirdiklerinin kanıtı olabilir.

Doğudaki Alman personeli için hazırlanan bir broşürde lejyonerlerin saf değiştirmesi konusunda ana neden maddidir, ancak önemli ölçüde maddi olmayan açlık, hayatta kalma arzusu ve değersiz koşullar pek çok lejyoner için geçerli sebeplerdi.⁵⁵⁵ 162. Türk Piyade Tümeni lejyonerlerine 1942’de dağıtılan bir ankette askerlerin özel hayatından Alman devletine yönelik bakış açılarına ve bilgilerine kadar çok çeşitli hususlarda sorular yöneltildi. 77 soruluk anket sonucunda lejyonerlerin oldukça mütevazı yaşam şartlarına sahip, çoğunlukla kolektif işçiler olduğu sonucu çıktı. Ankete katılan lejyonerlerden bazıları görünüşe göre Rusya’yı mağlup ettiği için Almanya’yı önceki Dünya Savaşı’nın galibi olarak görüyordu. İmparatorluğun yeri ve büyüklüğü hakkında ise çok belirsiz fikirler vardı. Almanya’nın Asya’da olduğunu iddia eden lejyonerler bulunmaktaydı. Sorulara verilen cevaplarda Almanya’nın nüfusunun tahmini

⁵⁵³ Hans Werner Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, Münih 1992, s. 326-327.

⁵⁵⁴ Audrey L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*, California 1992, s. 156.

⁵⁵⁵ BA-MA, RH 58/62.

40 ilâ 480 milyon arasında değiştiği görülmekteydi.⁵⁵⁶ Alman Wehrmacht'ın büyüklüğünün ise yüksek olduğu varsayılıyordu ve rakamlar 120 milyona kadar çıkmaktaydı. Anket sonucunda lejyonerler ilk ve en önemli neden olarak daha iyi tedavi, beslenme ve giyim için Alman saflarına katıldıklarını belirttiler. Açıktır ki baskın faktör esaretten çıkıp daha iyi yaşam koşullarına ulaşma arzusuuydu. Anavatan olan Türkistan'ı özgürleştirme iradesi genellikle ikinci sırada yer almış, nadiren birinci faktör olarak cevaplanmıştı.⁵⁵⁷ General Frido von Senger und Etterlin'in hatıralarında belirttiği üzere, tıpkı Doğu Taburlarına katılmayı kabul edenler gibi Türkler de askerlik hizmetini, savaş esiri kamplarındaki yetersiz beslenmeden kurtulmalarına olanak sağlayarak onlara daha fazla özgürlük verdiği için seçmişlerdi.⁵⁵⁸

Türkistanlıların onları Almanlara bağlayan Bolşevizm karşıtlığından daha çok, Alman tutsaklığındayken tanıdık bir ulusal bağlamda hareket etmeye yönelik anlaşılabilir ihtiyaçtan motive olmaları akla yatkın bir durumdu. Bir diğer önemli husus da Alman Silahlı Kuvvetleri'nin gücünden ve askeri başarılarından etkilenenlerin bu muazzam savaş makinesine dâhil olmak istemeleriydi.

Sovyetler Birliği'nin sivil nüfusunun bir kısmının, savaşın patlak vermesiyle bir ikileme karşı karşıya kaldığı açıktı. Bu insanlar bir yanda o zamana kadar nüfusun önemli bir bölümünü etkileyen baskı sistemi ile yerleşik devlet düzenini savunmak, diğer yanda ise Almanlarla beraber yürümek seçenekleri arasında sıkışmıştı. Türkistanlı lejyonerlerin taraf değiştirme hadisesini göz önüne alırsak Nazi politikası, tüm suç niteliğindeki karakterine rağmen özellikle savaşın ilk aşamalarında askerler üzerinde Sovyet propagandasının tasvir ettiği kadar kötü bir etki yaratmamıştı.⁵⁵⁹

İşgalin sömürülmesi için daha mantıklı ve ölçülü bir işgal ve güvenlik politikasına ihtiyaç olduğu farkedilmişti. Reich'in Doğu Bölgeleri Bakanı Alfred Rosenberg, 1941'de Alman birliklerine gösterilen sıcak karşılamanın anısına, Bolşevizmin tüm dehşetlerini yaşayan ve şimdi özgürlüğünden mutlu olan bir halktan söz etti. Rosenberg'e göre bu insanlar isteyerek Almanya'nın hizmetine girmişlerdi.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Almanya'nın nüfusu 1939'da Avusturya, Memel bölgesi ve Südetler dâhil 80 milyon idi. 1940'da bu topraklara Polonya'yı da dâhil edip hesapladığımızda nüfusun 90 milyona yaklaştığı görülmektedir.

⁵⁵⁷ BA-MA, RH 26-162/20.

⁵⁵⁸ Frido von Senger und Etterlin, *Neither Fear Nor Hope: The Wartime Career of General Frido Von Senger und Etterlin, Defender of Cassino*, Londra 1963, s. 260.

⁵⁵⁹ O. Budnitskii, "The Great Patriotic War and Soviet Society: Defeatism, 1941-42", s. 771.

⁵⁶⁰ Ben Shepherd, *War in the Wild East: The German Army and Soviet Partisans*, Cambridge & Londra 2004, s. 118.

Christian Streit, bu sürecin hem fiziksel olarak “*Bolşevik Untermenschen*”ı ortadan kaldırmaya çalışan Nazi ideolojik kavramlarının, hem de Hitler’in ekonomi stratejilerinin bir sonucu olduğunu ikna edici bir şekilde savundu. Bazı görüşlere göre milyonlarca esirle ilgilenmek, Alman halkı arasında huzursuzluğa yol açacak ve hatta sivil moralinin çökmesine neden olacaktı. Nitekim 1918 travması Nazi liderliğinin zihninde her zaman mevcuttu. Ancak Streit, 1941’in sonlarında böyle bir felaketi önlemenin en iyi yolunun Sovyet savaş esirlerini ve sivil nüfusu Alman savaş çabaları doğrultusunda seferber etmek olacağını fark edildiğini belirtmektedir.⁵⁶¹

Özel birimler tarafından çok sınırlı sayıda kabul edilen etnik gruplardan zaman içerisinde kitlesel asker alımı başladı. Almanlar, Doğu’nun askeri potansiyelinden yararlanmada nispeten geç kalmışlardı. Almanya, Sovyetler Birliği’ni işgal etmeye başladığında, başlangıçta Avrupa’nın her yerinde ikamet eden ve ulusları için gelecekteki bağımsızlıklarını güvence altına alma umuduyla Stalinizme karşı mücadeleye katılmaya gönüllü olan binlerce göçmen bulunmaktaydı. Nazilerin şimdilik tek ilgi alanları, Sovyet savaş esirleri ve sığınmacılardan yardımcı birlikler oluşturmaktı.

Naziler, Askeri İstihbarat (Abwehr) himayesinde iki özel oluşum teşkil etti. Ekim 1941’de Poltava’daki savaş esirleri arasından 700 Kafkasyalı seçildi. *Bergmann Özel Birimi*, 1942’de bölgedeki Alman ilerlemesinin bir parçası olarak keşif ve yönlendirme amacıyla konuşlandırıldı ve maksimum 2.900 kişilik bir güce ulaştı.⁵⁶² Komutanı, Nachtigall Taburunun Ukraynalıları ile zaten deneyim kazanmış olan Teğmen Prof. Theodor Oberländer idi. İkinci askeri istihbarat oluşumu 6 Türkistan ve 1 Azeri olmak üzere yedi bölükten oluşuyordu ve “*Operasyon Tiger B*” olarak biliniyordu. Chiang Kai-shek (Çan Kay Şek)’in askeri danışmanlığını yapmış olan Binbaşı Andreas Mayer-Mader komutasındaki birimin, Sovyet hatlarının gerisinde huzursuzluk yaratmak ve Sovyet karşıtı ayaklanmaları kışkırtmak için kullanılması planlanmıştı. Mayer-Mader’in amacı İngiliz ajan Lawrence’ın Arabistan’daki faaliyetlerine benzer şekilde Türkistanlı askerler marifetiyle Türkistan’a yönelik bir gerilla savaşı başlatmak idi. Birliğin üyeleri gerilla savaşı taktikleri, sabotaj ve yanıltma konularında eğitildi. Asıl amacı için hiç kullanılmamış olmasına rağmen birlik, 450. Türk Taburu adı altında varlık gösterdi. Her iki tabur da savaş boyunca Wehrmacht

⁵⁶¹ C. Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, s. 10.

⁵⁶² BA-MA, MSG 241/12; BA-MA, MSG 241/21.

içindeki özel statülerini korudu.⁵⁶³ Bununla birlikte oluşumlar bu aşamada nizami birlikler değildi.

Yardımcı gönüllülerin Alman Orduları'nda istihdam edilmeleri onlara yönelik bakış açısının kökten değiştiği anlamına gelmiyordu. Rus asker kaçakları ve savaş esirleri, Alman saflarında yer aldıktan sonra da dikkatli muamele gördüler. Bir anlamda Gönüllü Birlikler hâlâ savaş esiri olarak kalmışlardı.⁵⁶⁴ Bununla birlikte Mart 1942'ye kadar Gönüllü Birlikler durum raporlarında giderek daha fazla yer almaya başladı.⁵⁶⁵ Benzer şekilde 1942 yaz saldırısına hazırlanırken, birliklere yol inşa etmek, cesetleri gömmek ve birliğin hizmet birimlerine yardım etmek için savaş esirleri aktif olarak kullanılmaya başlandı.⁵⁶⁶ Hem askere alınmaya uygun olanların hem de yardımcı oluşumlara verilen görevlerin çemberi hızla genişletildi. Askerleri her türlü nöbet görevinden kurtarmak için, güvenlik oluşumları giderek artan bir şekilde “*Asayiş Polisi*” olarak Rus nüfusu üzerinde yoğunlaştı. 15 Kasım 1941'de Güney Ordu Bölgesi Komutanına, Türkistan ve Kafkas uyruklu serbest bırakılmış savaş esirlerinden oluşan iki ayrı filo kurma yetkisi verildi.⁵⁶⁷

Nazi Almanyası tarafından Rus sivillerin ve savaş esirlerinin sömürülmesinin bir başka yönü de savaş ekonomisindeki boşlukları doldurmak için Reich'a taşınmalarıydı. Cephedeki askeri oluşumlar, sivillerin işe alınmasında ve onları Reich'a gönderildikleri toplanma alanlarına nakletmede önemli bir rol oynadı.⁵⁶⁸

4.2. Wehrmacht'ta Müslümanlar: Doğu Lejyonları'nın Tesis

Barbarossa Harekâtı ile Rusya'nın işgal planı devreye sokulmadan çok daha evvel çeşitli milletlerden yabancı gönüllüler Alman savaş makinesini desteklemeye başlamışlardı. Kuzey, Batı, Orta ve Doğu Avrupa'dan pek çok gönüllü yanında Baltık ülkeleri, Arap devletleri ve Hintli gönüllüler de Alman saflarında yerlerini almışlardı.⁵⁶⁹ Nazi düşüncesi ırk mefhumuna öncelik verdiğiinden, Wehrmacht ve Waffen-SS'e katılım ilk olarak etnik Almanlara ve Alman ırkının bir parçası olarak görülen Avrupalılara ayrılmıştı.

⁵⁶³ BA-MA, RH 58/37; BA-MA, RS 3/39-1.

⁵⁶⁴ BA-MA, RH 26-12/295.

⁵⁶⁵ BA-MA, RH 26-12/51.

⁵⁶⁶ BA-MA, RH 26-1005/6.

⁵⁶⁷ BA-MA, RH 22/32.

⁵⁶⁸ O. Bartov, *The Eastern Front, 1941-45: German Troops and the Barbarisation of Warfare*, s. 137.

⁵⁶⁹ Alman saflarında yer alan diğer ulusların gönüllü lejyonerleri konusunda detaylı bilgiler için Bkz. Hans Werner Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, Münih 1992.

Barbarossa Harekâtı ile Almanlar gözle görülür bir başarı kaydederken iddialı hedeflerine ulaşmaktan hâlâ uzak görünüyordular. Yine de Wehrmacht, Rus Kızıl Ordu'dan çok sayıda esir ele geçirdi. Bu esirlerin önemli bir bölümünü Türk ve Müslümanlar, Türklerin çoğunluğunu ise Türkistanlılar oluşturmaktaydı. Yüzyıllarca Rus baskısı altında ezilen ve Sovyet rejiminde de aradıklarını bulamamış olan anti-Sovyet karaktere sahip ciddi bir nüfus potansiyeli Alman ordularının elinde toplanmıştı.

5 Aralık 1941'den itibaren Kuzey ve Merkez Ordu Grupları, Sovyet kış karşı saldırısından önce geri çekilmeye başladı ve yalnızca Güney Ordu Grubu düşman baskısını makul bir başarıyla geçiştirebildi. Sovyetler Birliği'ni mevcut askeri araçlarla tamamen ezme ihtimali seferin başlangıcından beri son derece şüpheliydi. Kaynakların yetersizliği fazlasıyla belirgindi. Çamurlu mevsim ve kış şartları, dört aylık bir taarruzla aşırı yorulan birliklere ciddi zarar verdi. Doğu cephesindeki yüksek asker ve malzeme kayıpları uzun zamandan beri kabul edilebilir seviyeyi aşmıştı. Bu nedenle başlangıçta tutarsız ve koordine edilmemiş olan Ordu Yüksek Komutanlığı'nın çeşitli bölümlerinde ve diğer komuta görevlerinde Sovyetler Birliği'ne karşı kampanyayı belirli bir başarı şansı ile sürdürmek ve her şeyden önce bitirebilmek için ne yapılması gerektiğine dair değerlendirmelerde bulunuldu.

Alman makamları savaşın getirdiği ağır yükü karşı karşıya kalana kadar aşağı ırk nazariyesi ile yaklaştığı Doğu halkları ile iş birliğinden kaçınmıştı. Sonuçta Rusya'ya karşı yapılan sefer aynı zamanda aşağı ırk mensuplarını hedef alan bir mücadeleydi. Fakat bu durum önceki bölümlerde vurgulandığı üzere Sovyet savaş esirlerinin başlangıçta destek birliklerinde görev almasına engel olamadı. Gönüllü askerler ordudaki geri hizmet birimlerinde, aşçı, şöför ve ilk yardım elemanı olarak hizmet verdiler.⁵⁷⁰ Bu gönüllülük meselesi ordu üst yönetimi açısından bir takım rahatsızlıklar meydana getirmiş olsa da bazı makamlarca siyasi anlamda ve propaganda açısından değerlendirilerek desteklenmişti.

Alman komuta kademesi, savaşı bir şiddet eylemi olarak münhasır karakterinden sıyırmak ve nihayetinde Sovyet halklarının olumlu iş birliğini mümkün kılacak savaş amaçlarının formülasyonunu sağlamaya dönük çaba gösterdiler. Tüm bu düşünceler, Sovyetler Birliği'ndeki pek çok milleti ve bu arada Türkistanlıları, siyasi ve askeri hedefler altında Stalin ve onun sistemine karşı savaşmaları için harekete geçirmeyi

⁵⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Nigel Tomas, Carlos Caballero Jurado, *Wehrmacht Auxiliary Forces*, Oxford 1992.

amaçlıyordu. Bu tutumun aksine, Hitler ve siyasi liderlik bu tür talepleri inatla reddetti, ancak zaman içerisinde İşgal Altındaki Doğu Toprakları Bakanlığı'na liderlik eden Alfred Rosenberg, cepheyi rahatlatmakla ilgilenen askeri liderlerin görüşlerine yöneldi.

Diğer taraftan savaş esirleri arasında öne çıkan bazı Türk temsilciler, Alman makamlarıyla iş birliği içerisine girmek için birtakım temaslarda bulunmuşlardı. Molvotitsy esir kampında bulunan ve Azerbaycan Lejyonu'nun mimarlarından olan Abdurrahman Fetelibeyli-Düdinginski 1941'de Hitler'e yazmış olduğu mektupta şöyle diyordu:

“Halkımın Bolşevik boyunduruğundan kurtuluşu için savaşmak üzere Türk etnik grubunun temsilcisi olarak Alman Ordusu'nun yanına gittim. Anglo-Sovyet birlikleri tarafından İran'ın işgali İngiliz tüccarlara ve Bolşeviklere karşı nefretimi yoğunlaştırdı. Kardeş katili Marksizme son veren kutsal teorinizin her zaman hayranı oldum. Tutuklular arasından Türk etnik grubun bir lejyonunu kurabilmek için izin istiyorum. Bu talep yerine getirilemezse, Alman Silahlı Kuvvetleri saflarında sıradan bir asker olarak savaşmak için izin istiyorum. Anavatanım Bakü'nün ve tüm Azerbaycan bölgesinin bir daha asla Bolşevik olmaması ve tüm Müslüman dünyasının nefret ettiği, Bakü'deki petrol yataklarına kirli ellerini sürmek isteyen İngilizlerin eline geçmemesi için çalışmak istiyorum. Savaştan sonra anayurdum Azerbaycan'ın Alman halkının önderliğinde toparlanacağına ve sevgili halkımın medeniyet ve kültür yolunda yürüyeceğine kesinlikle inanıyorum. Yüce Allah, insanlara özgürlük ve kültür getiren Alman birliklerinin yolunu sonsuza kadar açık tutsun...”⁵⁷¹

Hitler bir süre Alman saflarında Sovyet askerlerinin kullanılmasına karşı çıkmış olsa da savaşın getirdiği zorlayıcı şartlar onun tutumunda yumuşamaya neden olmuştu.⁵⁷² Özellikle işgal altındaki toprakların büyük bölümlerini idare etme zorluğu, Sovyetler Birliği'nin etnik ve dini azınlıklarına mensup yüzbinlerce savaş esirinin varlığı ve Hitler'in Türkiye'yi I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi kendi saflarında savaşa dâhil etme arzusu bu noktada önemli bir rol oynamıştı. Böylece Nazi hiyerarşisi isteksizce de olsa bazı ordu subayları ve Doğu Bakanlığı danışmanlarının önerdiği gibi daha gerçekçi bir yaklaşımı benimsemeye mecbur kalmıştı. Diğer taraftan Wehrmacht ve Polis gücü, yalnızca altyapının inşası için değil, aynı zamanda istihbarat ve isyanla mücadele operasyonları için de yerli yardımcılara giderek daha bağımlı hale gelmişti.

⁵⁷¹ BArch, NS 43/40.

⁵⁷² David Littlejohn, *Foreign legions of the Third Reich: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, c. 4, San Jose 1987, s. 324.

Gönüllü birliklerin tesisinin bir anlamda öncüsü Baltık Cumhuriyetleri'ydi. Çünkü Slav halklarının üyelerinden teşkil edilen birlik denemeleri olumlu sonuçlar vermişti. Bu gelişmelerin üzerine OKW ve Doğu Bakanlığı, ulusal lejyonlar kurulması noktasında eş zamanlı olarak çaba gösterdi. Diğer taraftan Türk Paşaların Hitler ile kurmuş olduğu temasların da bu hususta önemli bir gelişme olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

OKW, 8 Kasım 1941 tarihli bir genelgeyle Türk halklarına ilgisini açıkça ortaya koymuş, Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına ve bunun ötesinde tüm Müslümanlara ayrıcalıklı muamele göstermede yüksek bir askeri menfaat olduğunu vurgulamıştı.⁵⁷³ Tüm bu gelişmelerden sonra Doğu Lejyonları kurulması emri Hitler'in onayıyla OKW tarafından 22 Aralık 1941'de çıkarıldı. 30 Aralık 1941 tarihli gizli Dışişleri belgesine göre yönergelerde değişiklik yapılarak, kurulacak lejyonlarda görev alacak savaş esirlerinin seçilmesinde Dışişleri Bakanlığı ve Doğu Bakanlığı'nın doğrudan mutabakat içerisinde bir araya gelmesi kararlaştırıldı.⁵⁷⁴ Diğer taraftan Sovyet gönüllü yardımcılarının (Hilfswillige) başarılı bir şekilde askere alınması, General Eduard Wagner'i 17 Aralık 1941'de Kafkas etnik azınlıklarından konvansiyonel birimlerin oluşturulmasını önermeye teşvik etti. Zamanla bu türden toplam 104 Doğu Lejyonu kurulması planlandı. Bunlardan 82'si tamamlanarak eyleme geçti ve Alman savaş çabalarına önemli bir katkı sağladı.

Savaş esiri kamplarından toplanan Türk, Kafkas ve Volga personelinin taburlarını eğitmek için 1942'de İşgal altındaki Polonya Bölgesi Genel Valiliği (Generalgouvernement)'nde altı Lejyon oluşturuldu.⁵⁷⁵

(1) Türkistan-Kafkas Müslüman Lejyonu 13 Ocak 1942'de kuruldu ve 24 Mart 1942'de Türkistan Lejyonu yeniden organize edildi.⁵⁷⁶

(2) Kafkas Müslüman Lejyonu 24 Mart 1942'de oluşturuldu ve 22 Temmuz 1942'de Azerbaycan Lejyonu yeniden organize edildi.

⁵⁷³ *Rotarmisten in Deutscher Hand. Dokumente zu Gefangenschaft, Repatriierung und Rehabilitierung Sowjetischer Soldaten des Zweiten Weltkrieges*, ed. Rüdiger Overmans, Andreas Hilger, Pavel Polian, Paderborn & Münih & Viyana 2012, s. 683.

⁵⁷⁴ PA-AA: Panturan, R 29900. (No. 311631). "Sovyet Savaş Esirlerinden Oluşan Gönüllü Birlikler" konulu belge. W.F.St./Abt.L. (IV/Qu) Nr. 003113/41.

⁵⁷⁵ Nigel Thomas, *Hitler's Eastern Legions, 1942-45*, Oxford 2020, s. 9.

⁵⁷⁶ Bkz. Ek 19. BA-MA, RH 12-21/7; Ayrıca Alman diplomat Otto von Hentig, 17 Ocak 1942 tarihli yazısında Türkistan'ın coğrafi ve siyasi olarak açıkça tanımlanmamış bir bölge olması nedeniyle ilk lejyonu Tatar Lejyonu şeklinde belirlemenin daha doğru olacağını ifade etmiştir. PA-AA: Panturan, R 29900, 17 Ocak 1942 tarihli yazı (No: 311629).

(3) Gürcü Lejyonu 30 Aralık 1941’de yetkilendirildi, ancak gerçekte 24 Şubat 1942’ye kadar kurulmadı.

(4) Ermeni Lejyonu 30 Aralık 1941’de yetkilendirildi, ancak fiilen 4 Temmuz 1942’ye kadar kurulmadı.

(5) Kuzey Kafkas Lejyonu 22 Temmuz 1942’de kuruldu.

(6) Volga-Tatar Lejyonu 25 Kasım 1942’de kuruldu.

Rus olmayan halkların toplandığı Doğu Lejyonları’nın oluşumu böylece başlamış oldu. Rusların da hizmet verdiği *Doğu birlikleri -Osttruppen-* (1943’ten itibaren Gönüllü Birlikler) ile 1943 yazında 600.000’den fazla olan sığınmacılar arasında bir ayırım yapılmıştı. “Osttruppen” olarak adlandırılan Doğu birliklerinin gönüllü askerlerden teşkil edilerek Doğu Lejyonları şeklinde teşkilatlandırılması projesinin arkasında 20 Temmuz 1944’te Hitler’e yönelik bombalı suikasti gerçekleştirecek olan Wehrmacht subayı Claus von Stauffenberg vardı.⁵⁷⁷ Stauffenberg esas itibariyle Hitler’in Sovyet halklarına yönelik “aşağı insan” nazariyesine karşıydı. 1942 baharından itibaren Sovyetler Birliği’nin sadece Almanya tarafından yenilemeyeceğine ikna olmuş ve Türk taburlarına dair ciddi çalışmalarda bulunmuştu. Stauffenberg’in amcası Yarbay Nikolaus von Üxküll-Gyllenband’ın⁵⁷⁸ deyiimiyle “*Bütün organizasyon Claus’un çocuğuydu.*”⁵⁷⁹

1942’nin sonunda yeni birlikler *Doğu Birlikleri Generali* (General der Osttruppen) olarak atanan General Heinz Hellmich’in komutasına verildi. Ocak 1944’te Hellmich’in yerini General Ernst-August Köstring aldı ve görevin adı *Gönüllü Birlikler Generali* (General der Friewilligenverbände) olarak değiştirildi.⁵⁸⁰ 18 Şubat 1942’den itibaren lejyonlar, işgal altındaki Polonya’da bulunan Rembertów’da (1942 yazından sonra merkez Radom’a taşınmıştır) *Doğu Lejyonları Oluşumu Merkezi* (Aufstellungsstab der Ostlegionen) tarafından komuta edildi. 16 Ağustos 1942’den itibaren bu oluşum, Kuzey ve Merkez Ordu Grupları için birlikleri eğitim vazifesinde bulundu.

⁵⁷⁷ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen*, ZS 407/1-15; BA-MA, MSG 241/10; BA-MA, MSG 241/51; General Ernst Köstring’in “1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya’dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)” başlıklı notları, s. 20; H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 332.

⁵⁷⁸ BA-MA, MSG 2/4143. Üxküll, Azerbaycan Lejyonu’na komuta etmişti. Bkz. Dr. Karl von Schowingen’in “Ritter von Niedermayer ve Türk Tümeni (Ritter von Niedermayer und die Turk-Division)” başlıklı çalışması, s. 6.

⁵⁷⁹ Peter Hoffmann, *Stauffenberg: A Family History, 1905-1944*, Montreal 2003, s. 152.

⁵⁸⁰ D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 389-390.

Sovyetler Birliği halklarının üyelerine başlangıçta yalnızca yerel görevlerde ve güvenlik oluşumlarında rol verilmiş ancak kısa bir süre sonra tamamen askeri nitelikteki savaş birimlerine katılma fırsatı sunulmuştu. Gönüllüler, tabur veya birlik sınırlarını aşmayan ancak bazı istisnai durumlarda alay veya tugay gücündeki savaş birimlerinde komuta altına alındılar. Bu lejyonlarda örgütlenen Sovyet vatandaşları pratikte gerçek askerler olsalar da yasal durumları belirsizdi. Bu nedenle de ikinci sınıf silah taşıyıcıları konumundaydılar. Ancak zamanla Alman askerlerin hak ve görevlerine onlar da sahip oldular. Yiyecek, üniforma, maaş, terfi, ödül ve ikmal hususunda her alanda tam eşitlik kazandılar. Böylece Alman Wehrmacht'ındaki müttefik askerler olarak tanınmaları mümkün oldu.⁵⁸¹

Hitler, tüm lejyonların siyasi ve pratik nedenlerden dolayı bölünmesinden yanaydı. Çünkü Hitler, bağımsızlık için haykıran gerçek ordularla karşı karşıya gelmek istemiyordu. Gerçekleşmesi muhtemel herhangi bir isyan durumunda bağımsız taburlar idare edilebilirdi.⁵⁸² Bununla birlikte Hitler, Alman üniformalı Sovyet gönüllülerin askeri başarısından da ciddi anlamda kuşku duymaktaydı. Feldmareşal Keitel da bazı Doğu Lejyonları'nın güvenilmezliğini doğruladıktan sonra Hitler, bunları Alman güvenliğine yönelik bir tehlike olarak algılayarak hızla tepki gösterdi. Bu nedenle General Zeitzler'e gönüllüleri silahsızlandırmak için bir plan geliştirmesini emretti. Hitler, yaklaşık 800.000 gönüllüyü silahsızlandırmayı ve onları işgal altındaki Avrupa'nın madenlerine ve sanayilerine göndermeyi planladı. Fakat böylesi bir plan hiçbir zaman tatbik edilmedi.

Hitler'in planları karşısında dehşete düşen Albay Heinz Herre ve General Hellmich, General Zeitzler'e yaklaşarak onu son rakamlarla Gönüllü Lejyonların oldukça güvenilir ve son derece düşük firar oranına sahip olduğuna ikna ettiler. Albay Herre ve Doğu Lejyonları'nın silahsızlanmasının getireceği şaşkırtıcı insan gücü kaybına tahammül edemeyen çok sayıda Alman komutanın çabalarıyla sonunda bir uzlaşmaya varıldı. Doğulu gönüllüler, Atlantik kıyı tahkimatlarını yönetmek ve Alman işgali altındaki Avrupa'nın her yerinde mevziler almak üzere Batı'ya gönderilecekti. Bu eylemle lejyonerler coğrafi olarak anavatanlarından ayrılacak ve eski yoldaşlarına kaçmak için çok az fırsata sahip olacaklardı. Karar, Ekim 1943'te geldi ve takip eden

⁵⁸¹ Joachim Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, Freiburg 1981, s. 11-12.

⁵⁸² J. Lee Ready, *The Forgotten Axis: Germany's Partners and Foreign Volunteers in World War II*, Jefferson, N. C. 1987, s. 256.

altı ay içinde önemli sayıda Doğulu gönüllü Fransa, Danimarka, İtalya ve hatta Manş Adaları'na gönderildi.⁵⁸³ Doğulu gönüllülerin Batı'ya transferine Hitler'in büyük saygı duyduğu Türkistanlı Müslüman askerler de dâhil oldu.

Wehrmacht'ta hizmet veren milliyetlerin sayısına ilişkin en güvenilir rapor Doğu Birlikleri Generali Heinz Hellmich tarafından hazırlanmıştır. General Hellmich'e göre, Mart 1943'te Wehrmacht'ta hizmet veren 430.000 bilinen Doğulu gönüllü vardı. Bu sayı alt bölümlere ayrılmıştı. Doğu taburları 75.000, Türkistan Lejyonu 42.000, Gönüllüler 310.000 erkek olmak üzere toplamda 430.000 rakamını buluyordu.⁵⁸⁴ General Hellmich, amirlerine Wehrmacht'ta hizmet veren gerçek bir Osttruppen sayısı vermeye çalıştı, ancak Alman komutanlarının gönüllülerini bildirmeyen yaygın uygulamaları nedeniyle yalnızca yaklaşık bir sayı verebildi. Genel tahmin doğru olmasa da etkileyici sayıda gönüllüyü göstermekteydi. Mutabakatta Hitler'in düşüncelerine uygun şekilde ulusal grup olarak Türkistanlıların zikredilmesi dikkat çekiciydi.

Türk Tümeni'nin komutanı General Heygendorff'a göre Wehrmacht'ta görev yapan gönüllülerin sayısı yaklaşık 600.000 olarak tahmin edilmekteydi. Bunlar Kara Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Donanma ve Waffen-SS çatısı altındaydı. Heygendorff'a göre muhafazakâr tahminler dikkate alınırca Kafkas ve Türk halklarının sayısı 250.000; Ukrayna, Litvanya, Letonya, Estonya ve Belarussular 130.000; Rus Kazakları⁵⁸⁵ yaklaşık 20.000 mevcudunda idi.⁵⁸⁶

Rus iş birlikçileri, yukarıdaki rakamların gösterdiği şekilde Alman saflarında büyük bir rol oynamamıştı. Öncelikle tablodaki Rusların çokluğu yanıltıcıydı, çünkü 300.000 civarındaki gönüllü rakamı kesinlikle önemli sayıda Ukraynalıyı da içermekteydi. Muhtemelen toplam sayı içerisinde Sovyet askeri iş birlikçisinin yarısından azını Ruslar oluşturmaktaydı. Diğer taraftan Almanların özel endişeleri ve Ruslardan nefret etmeleri nedeniyle Rus gönüllüleri diğer Sovyet milletlerinden daha sonra askere alınmıştı. 1941'den 1944'e kadar fonksiyonları genellikle destek gücü olmak şeklindeydi. Rus muharebe birimleri kurulduğunda Wehrmacht onları dikkatlice saflara dağıtmıştı.

⁵⁸³ Jürgen Thorwald, *The Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Army*, New York 1975, s. 170-180.

⁵⁸⁴ S. J. Newland, *Cossacks in the German Army 1941-1945*, s. 89.

⁵⁸⁵ Rus Kazakları olarak bilinen bu halk *Kazak*, *Cossack*, *Kozak*, *Kosak* ve *Kossak* gibi farklı adlandırmalarla da anılmaktadır. XV. yy. dolaylarında Don ve Dinyeper nehirleri civarında ortaya çıkan bu halkın Türk kökenli Kazaklarla bir ilgisi bulunmamaktadır.

⁵⁸⁶ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-8.

4.2.1. Türkistan Lejyonu'nun Kurulması

OKW'nin Operasyon Personel Daire Başkan Yardımcısı General Walter Warlimont'un imzasını taşıyan 17 Kasım 1941 tarihli emirde Türkistan Lejyonu'nun kurulma kararı açıklanıyordu. Emir yazısında bir Sovyet savaş esirinin talebi ve yakın zamanda Doğu cephesini ziyaret eden Emir Erkilet'in önerisiyle Hitler'in Türk kökenli Sovyet savaş esirlerinden oluşan bir Türk Lejyonu'nun kurulmasını emrettiği belirtiliyordu. Bu amaçla Türk asıllı savaş tutsakları diğer savaş esirlerinden ayrılarak özenle seçilecek ve lejyonerler, uyuşuna ait işaretlerin bulunduğu Alman üniforması giyeceklerdi.⁵⁸⁷ Hitler'in Rusya konusundaki güvensizliği, Doğu milletlerindeki taburlardan daha büyük birliklerin birleştirilmesinin yasaklanmasına yol açmıştı. Bu istisnalardan biri Türk taburlarıydı.⁵⁸⁸

Hitler'in Müslümanlar için pek çok kez ifade ettiği hayranlığa uygun olarak, OKW'nin güney Rusya'daki Türkistan topluluklarını resmi olarak Wehrmacht'ın üniforma rengi olan *Feldgrau*, yani saha grisini giymeye layık ilk etnik gruplardan biri olarak tanıması, Türkistanlılara verilen büyük önemi ifade etmektedir. Bu insanlar Nasyonal Sosyalist ideologlar tarafından sık sık idealize edilen Kuzey Avrupa'nın sözde Aryanlarından çok uzaktı. Bununla beraber Hitler, İslâm dininin güçlü savaşçılar inşa etme kabiliyetine olan inancı nedeniyle onları Alman ordusuna kabul etmeye karar vermişti.⁵⁸⁹

19 Mayıs 1942 tarihli bir emirde Türk halklarından kurulacak birliklerin kuruluş amacı, işgal edilen bölgelerin daha hızlı bir şekilde pasifize edilmesi ve bu halklardan müttefik olarak yararlanılması şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca işgal altındaki topraklarda bulunan partizanların ortadan kaldırılmasının, siyasi ve askeri olarak yetiştirilen lejyonlar sayesinde yapılabileceği belirtilmiştir. Lejyonların kullanılması sadece Alman kanını kurtarmakla kalmayacak ayrıca siyasi bakımdan da muhalif direnişi zayıflatacaktı.⁵⁹⁰ Alman kanı meselesi savaşın ilerleyen dönemlerinde artan kayıplar nedeniyle bilhassa üzerinde durulan bir konu olmuştu. OKW Başkanı Feldmareşal

⁵⁸⁷ Oberkommando Der Wehrmacht W.F.St./Abt.L. (IV/Qu) Nr. 002738/41, 17.11.1941, BArch, NS 43/40.

⁵⁸⁸ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Türkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-10; Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Zu der Buchbesprechung "Freiwilligenverbände" in O-P Nr. 34 nimmt Herr Professor von Mende wie folgt Stellung*, ZS 413-10.

⁵⁸⁹ S. J. Newland, *Cossacks in the German Army 1941-1945*, s. 57.

⁵⁹⁰ BA-MA, MSG 241/7; BA-MA, RH 26-162/20.

Keitel, savaşın son üç yılında yaşanan ordudaki muazzam insan kaybını trajedi olarak nitelemekteydi.⁵⁹¹

Türkistanlılar, bir anlamda ülkelerinin bağımsızlığının yeniden tesis edilmesi umuduyla Alman kurtarıcılara yardım etmek için gönüllü oldular. Türkistan gönüllüleri böylece Bolşevizme karşı savaş sloganı altında organize edildi.⁵⁹² Stalinist boyunduruktan kurtuluşa ek olarak Türkistanlılar, ulusal umutları gerçekleştirmeye yaklaştıklarına inanıyorlardı. OKH'ye bağlı kurulan “*Yabancı Ordular Doğu Departmanı*” (FHO-Die Abteilung Fremde Heere Ost) isimindeki askeri istihbarat servisinin⁵⁹³ şefi olan General Reinhard Gehlen'a göre 20 yıllık kanunsuzluk ve terörden sonra insan onuru ve özgürlüğü, hukuk ve mülkiyet gibi temel ilkelerin yeniden tesis edilmesi, Sovyet bölgesinde sisteme doğrudan hizmet etmeyen tüm insanları Almanları desteklemeye sevk etmişti. Generalin düşüncesi, Türkistanlılar için bu imkânı kullanmaktan daha başka seçeneğin bulunmadığı yönündeydi.⁵⁹⁴

General Ralph von Heygendorff'un raporuna göre Türkistanlıların salıverilmesi için kapıların açıldığı ilk tarih 2 Ekim 1941 idi. Çünkü Türkistan Lejyonu, 2 Ekim 1943'te Legionowo'da 2. yılını kutlamak üzere Veli Kayyum Han, Gönüllü Birlikler Generali Köstring ve Doğu Lejyonları Komutanı'nın huzurunda bir kutlama töreni düzenlemişti.⁵⁹⁵

Türkistan Lejyonu (Mayıs 1943'e kadar) 32 tabur, Gürcü Lejyonu 12 tabur, Ermeni Lejyonu 11 tabur, Kuzey Kafkas Lejyonu (4'ü başlangıçta Gürcü Lejyonu) 8 ve 2 yarım tabur, Kafkas-Muhammedan veya Azerbaycan Lejyonu 16 tabur, Volga-Tatar lejyonu (bir veya iki Volga-Fin taburu ile) 10 tabur olmak üzere toplam 90 tabur teşkil edildi. Taburlar hiçbir zaman tek parça olarak kullanılmamış, ayrı ayrı hizmet vermişlerdi. Bunların çoğu 1943 sonbaharında Fransa'ya taşındı ve 1944'te Alman alaylarına dâhil edildi.⁵⁹⁶

⁵⁹¹ Keitel, Wehrmacht'taki insan gücü sıkıntısının sonuçlarını iki istatistikle ortaya koymaktadır. Büyük savaşlar haricinde ordunun normal zamanlardaki aylık insan kaybı ortalama 150.000 ila 160.000 adamdı ve bunların ortalama 90.000 ilâ 100.000'i değiştirilebilirdi. *The Memoirs of Field-Marshal Keitel*, haz. Walter Görnitz, Windsor 2010, s. 172.

⁵⁹² NARA, M1270-Roll 0025, Ernst Koestring'in Sorgulama Dosyası, s. 2.

⁵⁹³ Abteilung Fremde Heere Ost (FHO) Yabancı Ordular Doğu Dairesi, Ordu Genelkurmay 12. Dairesi olarak kurulmuştu.

⁵⁹⁴ R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 100-101.

⁵⁹⁵ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen*, ZS 407/1-14; BA-MA, MSG 241/51.

⁵⁹⁶ Georg Tessin, *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945*, Erster Band: Die Waffengattungen-Gesamtübersicht, Osnabrück 1977, s. 141.

13 Ocak 1942 tarihli emre göre uygun savaş esirleri Binbaşı Mayer-Mader ve onun subayları tarafından kontrol edilecek ve daha sonra serbest bırakılarak kısa bir denemeden sonra da bu askerlere Alman üniforması giydirilecekti.⁵⁹⁷ Bu kapsamda Mayer-Mader, göçmen siyasetçi Veli Kayyum Han ile iş birliği içinde Rembertow'da bulunan askeri eğitim merkezinde Türkistanlılardan müteşekkil küçük çaplı bir savaş birimi oluşturmuştu. 18 Ekim 1941'den itibaren eğitim gören bu birlikler özellikle savaş taktikleri, sabotaj ve yanıltma teşebbüsleri konusunda eğitilmekteydi. Birlik "*Operasyon Tiger B*" kapsamında faaliyet göstermekteydi. 1941'in sonunda Mayer-Mader komutasında bir Kafkas Müslüman (Azerbaycan) ve altı Türkistan Bölüğü'nün hemen hemen tüm komuta kademelerinde Türkistanlı subaylar görev yapmaktaydı.⁵⁹⁸ Alman Ordusu içinde istihdam edilmesi planlanan Türkistanlı ilk birliklerin 444. Türkistan Taburu adıyla anıldığı bilinmektedir. Bu aşamada Türkistan birliği güvenlik vazifesiyle Kırım yarımadasında hizmet vermiştir.⁵⁹⁹

19 Şubat 1942'de Silahlanma Şefi ve Yedek Ordu Komutanı, Türkistan ve Kafkas personelinin ayrılmasını ve iki lejyonun da bağımsız bir şekilde genişlemesi şeklinde bir karar aldı. Ağustos 1942'de birliklerin organizasyon yapılarında birtakım değişiklikler yapılmasından sonra Türkistan, Kafkaslar ve Yukarı Volga bölgesinden altı ulusal lejyon Polonya Genel Valiliği'nin Rembertow'daki Doğu Lejyonları komutanı'nın idaresi altında bulundu. Legionowa'da kurulan Türkistan Lejyonu; *Karakalpaklar, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Türkmenler, Özbekler, Beluciler, Dunganlar, İranlılar, Kaşgarlılar (Uygurlar), Kuraminler, Şugnanlar, Tarançiler ve Doğu Tatarları* gibi topluluklardan oluşuyordu.⁶⁰⁰ Bu şekilde Bolşevizm karşıtı duygularla dolu olan Türkistanlılara Alman Ordusu'nun saflarına katılma ve vatanlarının özgürlüğü için mücadele etme fırsatı verilmişti.⁶⁰¹

Yetkili lejyonlar, resmi onay ile 1942 boyunca faaliyet gösterdiler ve zaman içerisinde genişlediler. Belirlenen milliyetlerin tanınması Ağustos 1942'de 8000/42 sayılı yönetmeliğin Alman birliklerine dağıtılmak üzere broşür biçiminde yayınlanmasıyla mümkün oldu. Bu broşür, Sovyet vatandaşlarını altı ayrı kategoriye

⁵⁹⁷ BA-MA, MSG 241/7.

⁵⁹⁸ BA-MA, RH 58/37.

⁵⁹⁹ J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 26.

⁶⁰⁰ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-12; BA-MA, MSG 241/6; BA-MA, MSG 241/7; J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 30-33.

⁶⁰¹ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 23 Ekim 1944.

ayırarak kullanımlarına ilişkin bilgiler sundu. Buna göre yalnızca Kazaklar (Rus Kazakları), Türk halkları ve Kırım Tatarları'nın Almanlarla eşit olarak yan yana savaşmasına izin verildi. Bu politika Hitler'in inançlarıyla uyumluydu. Broşüre göre Türk ırkı mensupları ve Kazaklar, Bolşevik düşmana karşı Alman askerleriyle yan yana savaşmak için eşit derecede yetkiliydiler. Türk Taburları, Kozak Filoları ve Kırım Tatarları bu kategoriye dâhil edilmişti.⁶⁰²

Ordu düzenlemelerine göre lejyon üyeleri “*anavatanlarının Bolşevizmden kurtuluşu ve inançlarının özgürlüğü için mücadele eden gönüllü savaşçılar*” olarak görülüyordu.⁶⁰³ Türkistanlılar ise sadık ve güvenilir görülen tek Sovyet milleti idi. Bu nedenle Hitler tarafından yetkilendirilmiş bir Türk lejyonunun askere alınması şartıcı değildi. Stauffenberg, Türkistan Türklerini Alman Silahlı Kuvvetleri için kazanma konusunda büyük umutlara sahipti.⁶⁰⁴ OKW'nin 23 Mart 1942'de yayınlamış olduğu bir kararnamede, Türk Halklarının ve Kafkasya'da yaşayanların savaştan sonra geniş kapsamlı bir bağımsızlık elde etmelerine izin verilmesi amaçlanıyordu.⁶⁰⁵ Bununla birlikte Gönüllü Birlikler Generali Ernst Köstring'in belirttiği üzere, Türkistanlılar arasında sömürge halkı olarak muamele görmelerine karşı büyük bir nefret de bulunmaktaydı.⁶⁰⁶

Oluşturulan birimler arasında en büyük ve en bilineni ise 162. Türk Piyade Tümeni idi. Tümen, 303. Piyade Alayı, 314. Piyade Alayı, 329. Piyade Alayı, 236. Topçu Alayı, 236. Keşif Taburu, 236. Tanksavar Taburu, 236. Mühendis Taburu, 236. Sinyal Taburu'ndan oluşmakta olup merkezi Groß-Born askeri eğitim alanındaki Wehrkreis II (Askeri bölge II-Stettin) dâhilinde bulunan Almanya'nın Rostock şehri idi. Bu birim ilk olarak Ocak 1940'ta yeni kurulan tümen karargâhı altında Pomeranian ve Mecklenburger Yedek Eğitim Birimi'nin gruplanmasıyla oluşturuldu. Birim Rusya'daki ilk mücadelelerde yer aldı ve Haziran 1941'den ilk kış saldırısı kontrol edilene kadar sürekli faaliyette bulundu. 162. Türk Piyade Tümeni, Aralık 1941'de ciddi kayıplara uğradı ve daha sonra 1942 sonbaharına kadar Doğu Cephesinin güney kesiminde görev

⁶⁰² BA-MA, RH 22/135; BA-MA, RH 20-4/404; BA-MA, RH 19V/79; BA-MA, RH 26/162/16.

⁶⁰³ BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Nisan 1944.

⁶⁰⁴ Rolf-Dieter Müller, *Reinhard Gehlen. Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik: Die Biografie (Band 1: 1902-1950)*, Berlin 2017, s. 279.

⁶⁰⁵ Russian Anti-Communist Forces in The German War, General CIA Records, 1949, s. 10.

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000256494.pdf

⁶⁰⁶ BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in “1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)” başlıklı notları, s. 27-28.

yaptı. Muhtemelen bu nedenle 1941'in sonlarında Yüksek Komutanlığın emriyle kurulan Doğu taburlarını eğitmek için 162. Türk Piyade Tümeni seçildi. Bu birliklerde yer alan pek çok ulus Komünizme karşı Alman hizmetinde savaşmaya gönüllü oldu. Bu birlikler 162. Tümenden ayrıldıktan sonra diğer aktif tümenlere gönderildi. 162. Türk Piyade Tümeni'nin komutanları arasında von Niedermayer (1941-42 ve 1942-44), Korgeneral Hermann Franke (1942), Korgeneral Hans von Sommerfeld (1944) ve Tümgeneral Ralph von Heyendorff (1945) gibi önemli isimler bulunuyordu.⁶⁰⁷

Lejyonların görev aldığı en büyük birlikler tabur kuvvetinde olmasına karşın 162. Türk Tümeni olarak anılan birlik bunun istisnasını oluşturuyordu. 21 Mayıs 1943'te teşkil edilen 162. Türkistan Tümeni, Alman hizmetindeki Doğu birliklerinin en büyük tümeni idi. Tümgeneral Oscar Ritter von Niedermayer'in komutanlığını yaptığı Tümenin operasyon sorumlusu Yarbay Kurt Busch idi. Daha sonra yerine Binbaşı Erhard Adler gelmişti.⁶⁰⁸ Albay Almers, Friedrich Klaps, Georg Sessler, Yüzbaşı Wolfgang Körbiz, Yüzbaşı Alexander Fürst ve Rudolf Jacobs gibi subaylar Kuzey İtalya'da görev yapan Arme-Abteilung von Zangen savaş biriminin komutası altındaydı ve 162. Türk Piyade Tümeni ile yakın şekilde görev yapmışlardı.⁶⁰⁹

Doğu Birlikleri (Osttruppen) olarak anılan oluşumlar genellikle bölgesel güvenlik konularında görevlendirilirken, Türkistan Lejyonları olarak ifade ettiğimiz birlikler düzenli bir yapılanmaya sahip olup savaşın sert geçtiği cephelerde doğrudan görev almaktaydılar. Bununla birlikte Wehrmacht yönetimi'nin her ne kadar Türkistan halklarıyla ciddi bir iş birliğine girilmiş olsa da Türkistan'a yönelik belirli bir işgal planı da bulunmamaktaydı.

4.2.2. Lejyonlarda Örgütlenme

Alman yetkililere göre lejyonlar ancak idealizmi, sorumluluk ve onur duygusunu uyandırmak suretiyle faydalı birimler haline getirilebilirdi. Bununla birlikte komuta makamları, lejyonerlere silah arkadaşı gibi davranma ve ulusal özelliklerine saygı gösterme emri alan Almanlar tarafından özel olarak doldurulmuştu. Alman-Türk

⁶⁰⁷ Samuel W. Mitcham, *Hitler's Legions: The German Army Order of Battle, World War II*, New York 1985, s. 137-138.

⁶⁰⁸ Paolo A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, Solihull 2015, s. 45. Ayrıca bkz. Hans H. Götting, *Die 2./N 236: Beiträge zur Geschichte der Funkkompanie der 162. Infanterie-Division (Turk) 1943-1945*, Röddensen 1990;

162. (Turkistan) Infanterie-Division, <https://www.axishistory.com/list-all-categories/150-germany-heer/heer-divisionen/3678-162-turkistan-infanterie-division>; 162. Infanterie-Division, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanteriedivisionen/162ID-R.htm>

⁶⁰⁹ P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 169.

karması bir yapıda olan 162. Türk Piyade Tümeni yaklaşık % 50 Alman personele sahipti. Birimdeki liderlik pozisyonları Alman personel tarafından, çok sayıda Astsubay ve bazı subay pozisyonları ise Türkistanlılar tarafından işgal edilmişti.⁶¹⁰ Subay atamalarında ise belirleyici olan, askeri bilgiden ziyade Alman kamp komutanının izlenimiydi.⁶¹¹

OKH Organizasyon Departman Başkanlığı'nın 30 Aralık 1942 tarihli yazısında birliklerdeki liderlik ve alt pozisyonların Türkistanlı askerler tarafından işgal edilmesinin olumsuz sonuçlarından bahsedilmekteydi. Bu durum Kızıl Ordu'da görev yaptıkları sıralarda Türkistanlı askerlerin temel eğitiminin ve dolayısıyla özgüvenlerinin düşük olmasından kaynaklanıyordu. Yine raporda belirtildiğine göre Türkistanlıların Alman birlikleri çatısı altında hızlı bir şekilde bunlara alışacağı vurgulanıyordu.⁶¹²

Türk asıllı subayların rütbeleri Binbaşı'ya kadardı. Almanlar savaş esirlerinin yüksek birlik olmadığını göstermek için tümen ve alay düzeyinde birlik teşkil etmemişlerdi. Bu nedenle en büyük birlik taburdu.⁶¹³ Fakat her taburda 8.000-10.000 kişi vardı ve bu sayı bir tümene eşitti. Tek istisnai örnek 162. Türk Piyade Tümeni idi. General Heyendorff'un belirttiğine göre Ekim 1944'ün sonunda çok sayıda Alman personel çıkışı olduğu için Alman-Türk güç ilişkisi endişe verecek şekilde Türkler lehine değişmişti.⁶¹⁴

OKH Kurmay Başkanlığı Organizasyon Dairesi'ne gönderilen Ağustos 1942 tarihli yönetmelikte Türk taburu lejyonierleri için idari düzenlemeler ele alınmıştı. Buna göre lejyonierler ayın üçüncü günü belirlenen oranlara göre aylık ücret almaktaydılar.⁶¹⁵ Lejyonierlerin maaşları ve sosyal yardım gibi pek çok meselesi, 1944 ortalarında Alman askerlere uygulanan hükümlere kademeli olarak uyarlanmıştı. Böylece Almanlar ve Türkistanlılar arasında kağıt üzerinde tam bir eşitlik mümkün olabildi.⁶¹⁶

⁶¹⁰ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 23 Ekim 1944.

⁶¹¹ Subay atamaları bazen olumsuz sonuçlar da doğurabiliyordu. Örneğin Eylül 1941'de Siedlce'de 73, Ekim 1942'de Częstochowa'da 183 Türkistanlı subay, komiser oldukları suçlamasıyla vurulmuşlardı. BA-MA, MSG 241/4.

⁶¹² BA-MA, MSG 241/8.

⁶¹³ BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları.

⁶¹⁴ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam.*, ZS 407/1-63; Ayrıca bkz. BA-MA, MSG 241/4.

⁶¹⁵ BA-MA, RH 22/135. Oberkommando des Heeres, GenStdH/Org. Abt. (II), Nr. 8000/42, Landeseigene Hilfskräfte im Osten, Ağustos 1942, s. 17; BA-MA, MSG 241/39.

⁶¹⁶ BA-MA, MSG 241/6.

1 Haziran 1944'e kadar Türkistan Saha Birimlerinde (Wehrmacht ve SS) görevli asker sayısı 36.330 idi. 2.250 asker Astsubay, 74 asker ise subay olarak görev yapıyordu. Saha taburlarında 51, SS birliklerinde 23, MTBK'da ise 13 Türkistanlı subay bulunmaktaydı. Alman Ordusu'ndaki küçük Türkistan Birimleri'nin sayısı 3.723 idi. İnşaat görevlileri, Öncüler, İşçi taşıyıcı ve koruma, Saha Yedek Birlikleri vs. gibi oluşumlar 113.760 kişiyi bünyesinde barındırıyordu. Alman birimlerindeki gönüllü (Hiwis) Türkistanlılar 17.470 kişiden oluşuyordu. Kriegsmarine'deki (Deniz Kuvvetleri) Türkistanlılar 3.000, Luftwaffe'deki (Hava Kuvvetleri) Türkistanlılar sabit personel olarak 4.000, Vlasov'un Rus Kurtuluş Ordusu'ndaki (ROA) Türkistanlılar 742, MTBK bünyesindeki Türkistanlı subay ve askerler ise 53 kişiden oluşuyordu. Böylece toplam sayı olarak 181.402 rakamı karşımıza çıkmaktadır.⁶¹⁷

4.2.3. Lejyonerlerin Cephelere Sevki ve Muharebeler

Türk birlikleri Kırım, Kuzey Kafkasya, Stalingrad, Smolenks ve Leningrad kuşatmalarının yapıldığı bölgelerde Ruslara karşı savaştılar. Diğer taraftan sadece Varşova İsyanı'nı bastırmakla kalmayan Türk gönüllüleri Rus ordularını Varşova'dan 50 km uzaklaştırdı. Türk asıllı birlikler Polonyalı sivilleri de katliamdan kurtararak Polonyalıların takdirini kazanmışlardı.

1941 baharında organize birkaç Baltık ve Ukraynalı gönüllü tabur, güvenilir olduklarını kanıtladılar. OKH 1942 Ocak ayında güvenlik birliği sıkıntısına kısmi bir çözüm olarak Sovyet karşıtı sakinler ve güvenilir eski savaş esirleri arasından ilave yerel birimlerin askere alınmasını tavsiye etmişti. Daha sonra bir askere alma kampanyası başlatıldı ve Baltık, Ukrayna, Rus Kazakları ve Tatar yerlileri arasından her biri *Hundertschaften* adını alan 100 ilâ 150 kişilik bir dizi Polis Birimi oluşturuldu. Bunlar tecrübeli askeri polis taburlarından kadroya alındı ve ele geçirilen Rus malzemesiyle silahlandırıldılar. Yakın gözetim altında eğitim ve bazı güvenlik çalışmalarından sonra partizan baskısının ağır olmadığı bölgelerde demiryolu hattı devriyeleri ve köprü muhafızları olarak görevlendirildiler. Hitler, 10 Şubat 1942'de Ordu tarafından partizan karşıtı çalışmalar için başka yerli muharebe birimlerinin örgütlenmemesini ve hâlihazırda oluşturulmuş olanların da aktif vazifelerde yer almamalarını emretti. Ayrıca Ordu grubunun geri bölgelerinde yerel birimlerin nihai kontrolüne ilişkin olarak, her Ordu grubunda Himmler'in temsilcisi olan daha yüksek SS ve Polis şefinin bulunması (Ordu Güvenlik Komutanlıkları ile işbirliğinden ziyade)

⁶¹⁷ Bkz. Ek 54. BA-MA, MSG 241/4.

gerektiğini belirtti. OKH; Tatarlar, Kafkasyalılar, Gürcüler, Ermeniler ve Türkistanlılardan oluşan muharebe ve güvenlik birimlerinin özellikle yasak kapsamından çıkartılması noktasında yoğun girişimlerde bulundu.⁶¹⁸

Sonuç olarak eğitim ve teçhizat eksikliklerine rağmen 1942'nin sonlarında altı Türkistan Piyade Taburu (450., 452., 781., 782., 783., 784.) ilk dalga şeklinde, 1943 baharında ise beş Türkistan Piyade Taburu (785., 786., 787., 788., 789.) ikinci dalga şeklinde cephelere gönderildiler. 1943'ün ikinci yarısında ise üçüncü dalga halinde cepheye gönderilen on yedi tabur arasında 790., 791. ve 792. Türkistan Piyade Taburları yer almaktaydı. Genel olarak ifade edersek, 1943 yılının sonuna kadar Polonya'daki Doğu Lejyonları Komutanlığı bünyesinde 14 Türkistan Piyade taburu teşkil edilmişti. Toplam 53.000 kişiden müteşekkil 53 Sahra Taburu örgütsel çalışmalar hakkında önemli bir fikir vermektedir. Diğer taraftan OKH'nin talepleri doğrultusunda Alman taburlarına entegre edilemeyen lejyonlardan çok sayıda inşaat ve ikmal birimi ile benzer birimler de teşkil edildi.⁶¹⁹ 1943 yılı boyunca güçlendirilmiş dört adet Türk İşçi Taburu ve bir Yedek Tabur ayrı bir birimde birleştirilerek Albay Boller'in komutasına verildi.⁶²⁰

Mayıs 1942 ile Mayıs 1943 yılları arasında 162. Türk Piyade Tümeni 25 Sahra Taburu, 2 takviyeli yarı tabur, 7 İnşaat Taburu ve 3 Yedek Tabur teşkil etmişti. Bunları oluşturan birimler arasında 12 Türkistan Piyade taburu yer almaktaydı. 1943'ün ilk aylarında değişen savaş durumu nedeniyle tamamlanan saha taburları yalnızca mevcut Güney Ordu Grubu A ve B'ye değil, kısmen arka bölgelerdeki partizanlarla savaşmak için Kuzey ve Merkez Ordu Grupları'na da atanmıştı.⁶²¹

782., 450. ve 811. Türkistan Piyade Taburları, Wehrmacht'ın bir geri bölge güvenlik bölümü olan 444. Güvenlik Birliği tarafından Ilinskaya, Tichorezk, Novoroshdestvenskaya, Beresanskaya, Novo-kursunskaya, Timoshevskaya kasabalarından geçerken kaydedildi. Bu birimler Tikhoretsk'in yaklaşık 15 kilometre kuzeyinde, Fastovezkaya yakınlarındaki 40. Tank Kolordusuna katılmıştı.⁶²²

⁶¹⁸ Edgar M. Howell, *The Soviet Partisan Movement, 1941-1944*, Washington 1956, s. 86.

⁶¹⁹ Wehrmacht Başkomutanı 4 Eylül 1942'de Ukrayna'da Türk inşaat ve ikmal birimleri kurulması emrini vermişti. BA-MA, RH 11/V/3.

⁶²⁰ J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 38-39.

⁶²¹ J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 76.

⁶²² Antonio J. Muñoz, *Army Group South: Rear Area Security and the Holocaust, 1941-1943*, New York 2009, s. 103.

1. Kazak Tümeni'nden farklı olarak, 162. Türk Piyade Tümeni, 50/50 Alman-Osttruppen personel oranını korudu ve bu, çoğundan daha iyi çalışan bir deney oldu. Doğu Lejyonları'nda deneyimli olan Tümgeneral Ralph von Heygendorff, 1942'nin sonlarında yeni ortaya çıkan 162. Türk Piyade Tümeni'nin komutasını devraldı. Askerlerin eğitimi, sivil nüfusun olumsuz etkilerinden kaçınmak amacıyla işgal altındaki Rusya yerine Almanya Neuhammer'da gerçekleştirildi. Esasen partizan karşıtı faaliyetlerde bulunan Türk Birliği, bazı Azerbaycanlı askerler ve çok sayıdaki Alman personel ile birlikte Haziran 1943'ten itibaren Hırvatistan, İstria ve Kuzey İtalya'daki savaşlara katıldı.⁶²³

General Paulus, 1942 Kasım ayı başlarında Piyade tümenlerinin her birine işgal altındaki Kafkasya'daki Türk kökenli askerlerden oluşan yeni bir sahra taburu tedarik etti. Bu girişim gönüllülük veya arka bölge birimlerinin gelişigüzel istihdamının aksine, Yüksek Komutanlığın Kafkasya bölgesindeki azınlık milletler arasında Sovyet rejimine karşı hoşnutsuzluktan yararlanmak için 1942'nin başlarında başlattığı sistematik bir çabayı temsil ediyordu. Her tabur; Azerbaycanlılar, Ermeniler, Gürcüler, Türkistanlılar, Kırım Tatarları ve Kuzey Kafkasyalılar (Çeçenler dâhil) gibi homojen birimlerden oluşan ve 37 kişilik Alman komuta kurmayı tarafından yönetilen 926 yerli personele sahipti. Bu birimlerin Kasım-Aralık 1942'de 6. Ordu tümenlerine katılmaları planlanıyordu.⁶²⁴

1943 sonbaharında Kızıl Ordu'nun Almanya'ya karşı amansız ilerleyişinin başlamasıyla birlikte çok sayıda asker Sovyet tarafına dönme fırsatını buldu. Yalnızca Alman 2. Ordusu'nda 1943 Eylül-Aralık döneminde 2.500'den fazla gönüllü saflarını terk ederken, Kafkasya bölgesinden askere alınan lejyonlar arasında aynı dönemde yüzde 8 ilâ 10 arasında firar olduğu tahmin ediliyordu.⁶²⁵ Albay Fernand'ın intikal ile ilgili 21 Temmuz 1944 tarihli muhtırasında kanıtlandığı üzere 15-16 Temmuz 1944 gecesi önemli bir firar vakası yaşanmıştı. Bu kapsamda Fransız partizanların yanında yer alan 47 kişi kaydedilmişti. Firar vakasında yer alanların arasında 27 Özbek, 17 Kazak, 6 Türkmen, bir Kırgız ve bir Tacik bulunmaktaydı. Albay Fernand, 16 Temmuz gecesi Alman garnizonundan kaçan 47 kişinin olduğunu bildirmişti.⁶²⁶

⁶²³ J. Thorwald, *The Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Army*, s. 77.

⁶²⁴ Timothy P. Mulligan, "Escape from Stalingrad: Soviet Nationals with the German Sixth Army", *The Journal of Slavic Military Studies*, 20/4, 2007, s. 746.

⁶²⁵ T. P. Mulligan, "Escape from Stalingrad: Soviet Nationals with the German Sixth Army", s. 747.

⁶²⁶ G. Mendikulova, E. Nadezhuk, A. Akatayeva, "New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II", s. 214-220.

781. Türkistan Taburu'ndan tekrar Kızıl Ordu saflarına geçen asker sayısı 43 olmuştur. Yabancı Ordular Doğu Dairesi'nde görev alan ve daha sonra Gönüllü Birlikleri Karargâhı'nın başına geçen Albay Heinz Danko Herre'nin yapmış olduğu bir araştırma, taraf değiştiren lejyonerler hususunda önemli veriler ortaya koymaktadır. Herre, taraf değiştiren gönüllülerin toplam sayısını 1.300 olarak belirtmektedir. Bu sayı Alman tarafındaki tüm gönüllülerin mevcudiyetinin % 1,5'ine karşılık gelmektedir. Munoz ise bu sayıyı daha yüksek bir rakam olarak 3.000 şeklinde vermektedir. Tüm bu gelişmeler sonucunda Alman makamları bazı birliklerin sadakatinden şüphe duyarak onları dağıtma kararı almış, bazılarını ise çalışma taburları şeklinde inşaat işlerinde kullanmıştır.⁶²⁷

20 Ocak 1944'e kadar Doğu Birlikleri'nin çoğu, beklenen Müttefik işgaline hazırlanmak için Batı Avrupa'ya transfer edilmişti. Etnik Almanlarda olduğu gibi sıradan Rus ve Türk azınlık mensupları da cepheler arasında defalarca üniforma değiştirdiler. 27 Haziran 1944'te Alman Elçilik Konseyi üyesi Werner von Schmieden'e yazılan raporda Doğu taburlarının kendilerini Batı'da mükemmel bir şekilde gösterdiklerine ve bazı pozisyonlarda kelimenin tam anlamıyla son adama kadar savaştıklarına dikkat çekilmişti. Bu durum Feldmareşal von Rundstedt ve Çöl Tilkisi lakaplı Feldmareşal Rommel'in içeriğini kararlaştırdığı Wehrmacht mesajlarına da yansımıştır. Bununla beraber raporda, Gürcü Taburu'nun beklentileri tam olarak karşılayamaması sebebiyle Türkistan birliklerine küçük bir gölge düşürdüğü bilgisi de yer almaktadır.⁶²⁸

1943'te Rusya'da kısa süreli cephe hizmeti gören 162. Türk Piyade Tümeni'nin aktif görevinin çoğu Yugoslavya'da partizan güçlerine karşı olmuştur.⁶²⁹ Balkanlarda, Kafkasya'da, Fransa ve İtalya cephelerinde⁶³⁰ savaşan Türkistanlılar gerçekten de savaşın en zor koşullarını yaşamıştı. Savaşın son evresinde 162. Türk Piyade Tümeni, Slovenya'da partizanlara ve Kuzey İtalya'da ABD birliklerine karşı kullanıldı. Tümenin görev yaptığı lokasyonlar arasında Groß-Born, Darmstadt, Lothringen, Doğu Prusya,

⁶²⁷ H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 233-234.

⁶²⁸ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie E: 1941-1945, Band VIII, 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Göttingen 1979, (Doküman No: 80), s. 141.

⁶²⁹ D. Littlejohn, *Foreign Legions of the Third Reich: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, s. 252.

⁶³⁰ İtalyan cephesinde ve anti-partizan savaşlarının yaşandığı Kuzey İtalya'da faaliyet gösteren Türkistan Lejyonu'na ilişkin detaylı bilgiler ve görsel materyal için Bkz. G. Maurizio Conti, Maurizio Cavalloni, Alessandro Centenari, *Deutsche Truppen in Italien. Band 2: La Repubblica Sociale Italiana - R.S.I. e la "Turkistan Division"*, Piacenza 2009.

Bialystok, Smolensk, Wjasma, Rshew, Kuzey İtalya, Ligurien, Rimini, Bologna, Padau bulunmaktaydı. Tümenin vazife üstlendiği merkezlerde bağlı oldukları birimler savaş süresince farklılık göstermiş, birliğin organizasyon yapısında da değişimler görülmüştü.⁶³¹

162. Türk Piyade Tümeni'nin de katıldığı Rimini Savaşı, Müttefiklerin İtalyan cephesinin Alman savunma hattı olan Gothic Line'a saldırmaya başladığı 25 Ağustos ile 21 Eylül 1944 arasında yapıldı. Savaş, İtalya'da o zamana kadar yapılmış en büyük ağır zırlı çatışmaydı. Savaşın başlangıcından önce Türk Tümeni, güney ve kuzey kıyı kanadını koruyan yedek konumunda bulunuyordu. Operasyon başladığında Türk Tümeni, İtalyan seferinin en çetin mücadelesinin yaşandığı Gemmano ve Coriano sırtlarının yakınında savaştı. Çatışma bittiğinde tümen askerleri Almanya için savaşmaktan çok, teslim olmaya meyilli olduklarını gösterdiler. Türk Tümeni'nin savaşmasını sağlayan tek şeyin, Alman komutanları ve çavuşları tarafından sırtlarına doğrultulan silahlar olduğu böylelikle anlaşılmıştı.⁶³²

Almanlar ilk kez Arnavutluk'ta kendi birliklerinin etkinliği konusunda endişelenmeye başlamışlardı. Eylül 1944'e gelindiğinde, 297. Piyade Tümeni'nde Almanlara kaçan ya da onlar tarafından esir alınan eski Sovyet birliklerinin üç taburunun çoğu Arnavutlara ya da İngilizlere kaçtı. Taciklerden, Kazaklardan ve Özbeklerden oluşan ve çoğu Türkçe konuşan otuz asker, subaylarını öldürerek Arnavut savaşçılara katıldı. Hatta Kazak birlikleri, ölen subayların kulaklarını büyük yeşil bir mendile sararak yanlarında getirmişlerdi.⁶³³

Ekim 1944'ün başlarında 162. Türk Piyade Tümeni İtalya'nın Ravenna bölgesindeydi.⁶³⁴ Ekim ayında tekrar çatışmaya dâhil edilse de zayıf performansı nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Tümen, La Spezia'nın kuzeydoğusundaki dağlarda ve daha sonra Tavo Vadisi'nde yoğun çatışmalar yaşadı.⁶³⁵ 23 Kasım 1944'te

⁶³¹ 162. Türkistan Tümeni'nin savaştığı cephelere ve organizasyon yapısına ilişkin detaylı bilgiler için Bkz. Doğu Lejyonları Komutanı General Heygendorff'un Raporu, Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wesentlichste Einsätze der 162. (Turk) Division, ZS 407/1-44*; Georg Tessin, *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945*, Siebenter Band: Die Landstreitkräfte 131-200, Osnabrück 1973, s. 130-135; *Guides to German Records Microfilmed at Alexandria, Va, No: 68. Records of German Field Commands: Divisions (141st-187th), Part VIII*, National Archives and Records Service, Washington 1974, s. 34-40.

⁶³² Mark Zuehlke, *The Gothic Line: Canada's Month of Hell in World War II Italy*, Vancouver 2006, s. 65.

⁶³³ Bernd J. Fischer, *Albania at War, 1939-1945*, West Lafayette, Indiana 1999, s. 225.

⁶³⁴ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 23 Ekim 1944.

⁶³⁵ Samuel W. Mitcham, *German Order of Battle: 1st-290th Infantry Divisions in World War II*, Mechanicsburg, PA 2007, s. 215.

çoğu Türk Tümenine bağlı olan Alman Ordusuna mensup 18.000 asker tarafından Kış Operasyonu başladı.⁶³⁶ Batıdan doğuya ölümcül bir kısaç manevrasıyla kademeli olarak kuşatılan Piacenza direnişinin temel noktalarına karşı birbiri ardına düşen hücumlar yapıldı. Operasyon, Oltrepò Pavese ve Val Tidone partizan oluşumlarını etkiledi. Kuzeydoğu İtalya'daki Bobbio 27 Kasım'da ikinci kez düştü. Piacenza'ya bağlı Bettola kasabası, 2 Aralık 1944'te Cerro muharebesinin yenilgisinden sonra işgal edildi. Tümen, 31 Aralık ve 1 Ocak tarihleri arasında Aveto Vadisi'nde (Cenova) savaşa katıldı. Santo Stefano d'Aveto (Cenova), Torrio (Piacenza) ve bölgenin en yüksek zirvesi olan Monte Maggiorasca partizanlardan temizlendi. 2 Ocak'ta Türkmenler Ponteceno'yu (Ceno Vadisi, Parma) işgal ettiler. 6 Ocak 1945'te Totila operasyonu başlatıldı. Val d'Arda'nın özgür bölgesi düştü. Alman Ordusu'nun 12.000 iyi teçhizatlı askerden oluşan Türk Tümeni'nin bir kısaç manevrası, Val d'Arda ve Val d'Ongina'yı derinden sarstı. Bunun sonucunda çok sayıda partizan etkisiz hale getirildi ve diğerleri yakalanmamak için dağılmak durumunda kaldı. Büyük Kış Operasyonu'nun ilk gününde 200 Türkmen askerin ve bir Türkistanlı subayın öldürüldüğü bazı İtalyan kaynaklarında yer almaktadır.⁶³⁷ 1945'in başlarında tümen askerleri arasında firar ve partizanlara katılma eylemi fazla olduğundan personel sayısı büyük ölçüde azalmıştır.⁶³⁸

Müttefik güçler 2 Nisan 1945'te başlatılan Roast Operasyonu kapsamında Comacchio Gölü ile Adriyatik Denizi arasındaki dar arazi şeridi olan Porto Garibaldi'yi ele geçirmek için harekete geçti. Gölün doğu tarafı ince kum şeridine sıralanmış düzinelerce mayınla 132. Türkistan Piyade Tümeni tarafından savunuldu. Sonuçta Alman tarafı başarısız oldu ve Türk Tümeni'nden 800 asker esir edildi. 22 Nisan'da Ferrara ve Modena'nın müttefikler tarafından ele geçirilmesiyle 162. Türk Piyade Tümeni de kuzeye doğru çekilmeye başladı.⁶³⁹ 27 Nisan 1945'te Piacenza garnizonunda

⁶³⁶ İtalyan cephesinde Kasım ayında başlayan operasyonlara dair detaylı bilgi için Bkz. BA-MA, MSG 123/31. Mitteilung für Deutsche Soldaten, 9 Aralık 1944.

⁶³⁷ Tommaso Ferrari, "Per una cartografia delle zone libere in Emilia-Romagna", *Il paradosso dello Stato nello Stato. Realtà e rappresentazione delle zone libere partigiane in Emilia Romagna*, ed. Roberta Mira, Toni Rovatti, Bologna 2016, s. 65; P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 260-263.

⁶³⁸ Türkistanlılar arasında iltica edenlerin sayısı 800'ü doğuda olmak üzere toplam 3.100 kişiydi. Doğu cephesindeki Türkistanlı sığınmacılar ise genellikle Sovyetler'e değil, ulusal partizanlara katılmaktaydılar. BA-MA, MSG 241/4; Heygendorff'a göre firar vakalarının artması lejyonerlerin aşırı duyarlılığı göz önüne alındığında yanlış uygulamalardan kaynaklanmıştı. BA-MA, RH 58/62.

⁶³⁹ P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 301-304.

Türkistan Tümeni askerleri bulunurken, Partizan ordusu'nda da aynı birliğin Kazak asker kaçakları yer almaktaydı.⁶⁴⁰

Alman makamlarının tüm yanlış politikalarına rağmen Stalingrad savaşlarında üç Türk taburunun son askerine kadar mücadele verdiği, Kafkaslardaki çetin savaşlar esnasında hayatlarını kaybeden Türklerin olduğu bilinmektedir.⁶⁴¹ Altı Türk taburu Rus Kızıl Ordu'nun Berlin yönündeki ilerleyişini kısa bir süre durdurmayı başarmıştı. Harkov yakınlarında bir Türk taburunun askerleri, bir kuşatmayı yarıp düşman çemberinden kurtulduğu halde geride kalan Alman komutanlarının cesedini almak için geri dönmüşlerdi.⁶⁴²

Doğu cephesinden alınarak İtalya ve Fransa'ya yerleştirilen Türkistanlılar, İngiliz ve Amerikan kuvvetlerine karşı kullanıldı. Önemli bir diğer nokta da, Doğu cephesinde savaşan Türk birlikleri tabur halinde teşkilatlandırıldıkları halde Batı'ya nakledilen birliklerin alay ve tümen statüsünde bulunmalarıydı.

Türkistanlılar cephe hatlarında aktif şekilde savaşmalarının yanı sıra İşçi taburlarında Almanlara ek hizmet de sağlamaktaydı. Doğu Prusya'da konuşlandırılan Türk İşçi Taburu, Volkssturm⁶⁴³ mensuplarıyla birlikte savunma pozisyonlarını genişletmek için çalışmıştı.⁶⁴⁴ Savaşın sıcaklığı Alman topraklarına yaklaştıkça başladığında gönüllü lejyonerlerin Alman aileleri ile birlikte Almanya'daki evlerde kaldığı da görüldü. Bu doğrultuda ordu yönetimi çeşitli düzenlemelerde bulundu. Gönüllü Birlikler Komutanlığı, Alman sivil halkı lejyonerler hakkında olabildiğince eğitmeye ve diğer taraftan askerleri de Alman halkının gelenek ve anlayışları konusunda bilgilendirmeye gayret etti. Alman sivillere, üniforma itibarıyla Alman personelden ayırt edilemeyen lejyonerlerin⁶⁴⁵ kol armaları sayesinde ayırt edilebileceği bildirildi.⁶⁴⁶

⁶⁴⁰ Stephen Hastings, *The Drums of Memory: An Autobiography*, Londra 1994, s. 127.

⁶⁴¹ Latif Çelik, Stalingrad'ı kuşatan Alman Orduları'nın muhtemel bir ilerleme için Türkistan planlarının hazır olduğunu iddia etmektedir. Çelik, XVI. Panzer Tümeni ile birlikte 450., 782. ve 811. Türkistan taburlarının Astrahan yönündeki ilerleyişlerinin bu iddiayı kuvvetlendirdiğini belirtmektedir. Bkz. Latif Çelik, *II. Dünya Savaşında Almanya Saflarında Savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015, s. 209.

⁶⁴² Sir O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler*, Cilt 2, s. 348-349.

⁶⁴³ Nazi Almanyası'nın son aylarında Adolf Hitler'in emriyle teşkil edilen milis kuvvet.

⁶⁴⁴ *Yeni Türkistan*, 4 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

⁶⁴⁵ Lejyonerlerin Alman üniforması taşımaları yasal olarak Alman askerleriyle eşit olduklarına işaret etse de Almanlarca eşit kabul edilmedikleri ortadaydı.

⁶⁴⁶ BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Kasım 1944.

Türkistan Tümeni'nin ana bölümü 28 Nisan'da Padau yakınlarında teslim oldu. Ancak tümenin kalan kısmı kuzeye çekilmeyi başardı ve Avusturya'ya ulaştı. Buradaki birlikler ise 4 Mayıs 1945'te İngiliz ordusuna teslim oldular.⁶⁴⁷

Önemli bir diğer nokta da cephe faaliyetlerinde aktif olarak kullanılan birliklerin bakım ve tedavi işleri idi. Cephelere sevk edilen lejyonerler için yaralanmaları veya hastalanmaları durumunda sağlık hizmetleri verilmekteydi. Tıbbi bakımlar Alman askerleri için geçerli olan hükümlere göre ücretsizdi.⁶⁴⁸ Askerler için 25.000 yataklı 21 savaş hastanesi teşkil edilmişti. 1944'te 15.000'den fazla yaralı ve hasta kayıtlara geçmişti. Ayrıca engelliler için evler de bulunmaktaydı. Hapishane kamplarında özel hastaneler için Tıp Fakültesi'nde eğitim gören 800'den fazla Rus ve Türk-Kafkas doktor kaydedilmişti. Gönüllü hareketinin daha da genişlemesi için Almanya'da ve işgal altındaki bölgelerde, kolordu ve tümenler tarafından inşa edilenlerin yanında bir düzine de "Gross-Erholungsheime" (Büyük Dinlenme Evleri) kuruldu.⁶⁴⁹ Doğu topraklarında gönüllüler için inşa edilen savaş evlerinde çok sayıda asker bulunmaktaydı. Schwarzsee'deki (Pommern) savaşta engelli evlerinde yaklaşık 1.100 Türk bulunuyordu. Bu Türklere 860'ı protessiz ağır sakatı.⁶⁵⁰ 162. Türk Piyade Tümeni askerleri 1944 yılı sonlarında MTBK'nın onayı ile bakım için Venedik'teki nekahat merkezine gönderilmişti.⁶⁵¹ Çalışamayacak durumda olan Türk lejyonerlerinin engelli evlerinde kabul edildiği de bilinmektedir.⁶⁵² Mayıs 1943 itibariyle hastanelerden taburcu olan 5.000'in üzerinde lejyoner olduğunu kayıtlara geçmiştir.⁶⁵³

Doğu Birlikleri'nde görev yapan Alman askeri doktor ve tıbbi personel, Doğu Lejyonları Komutanlığı'nın ilgili konudaki yönergelerine uygun davranmak durumundaydı. Doğu Lejyonları komutanlığından gönderilen 1 Eylül 1943 tarihli

⁶⁴⁷ BA-MA, MSG 241/2.

⁶⁴⁸ BA-MA, RH 22/135.

⁶⁴⁹ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-13; BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 31.

⁶⁵⁰ BA-MA, MSG 241/4.

⁶⁵¹ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 17 Aralık 1944; Almanlar Türkistanlıların savaşçı ruhlarını güçlendirmek adına tatil meselesini önemsiyorlardı. Venedik'te küçük bir ada olan Lido'da ve Viyana'da Türk Lejyonerler için birer rehabilitasyon merkezi bulunuyordu. BA-MA, MSG 241/2, BA-MA, MSG 241/27; Ayrıca MTBK'nın Aralık 1944 raporuna göre ise 22.000 gönüllü Türkistanlı, tatillerini Alman Reich'inde geçirmişti. BA-MA, MSG 241/4; Fransa ve Danimarka'da da lejyonerler için Tatil evleri kurulmuştu. BA-MA, MSG 241/51. Siegfried Ungermann'ın "Doğu Halkları Gönüllüleri II. Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşıyor (Ostvölkische Freiwillige im Kampf an Deutschlands Seite während des 2. Weltkrieges)" başlıklı notları, s. 4.

⁶⁵² BA-MA, RH 22/136.

⁶⁵³ BA-MA, MSG 241/2.

talimatta ilgili personelin lejyonerlerin hususiyetine ve tedavi yöntemlerine vakıf olmaları istenmekte, personelin psikolojik anlayış ve sabır içerisinde lejyonerlere örnek olmaları gerektiği belirtilmekteydi.⁶⁵⁴

Türkistanlıların savaş süresince uğradığı insan kaybı ve diğer pek çok istatistiki malumat, net bir rakam ortaya koymanın zorluğunu göstermektedir. Türk birliklerinin savaş süresince çeşitli cephelerde çok sayıda şehit ve savaş malûlü verdiği dikkate alındığında Türkistanlıların askerlik becerileri ve fedakârlıkları dikkat çekmektedir. Kesin bir veri ortaya koymak zor olmakla beraber bazı kaynaklara göre Alman Ordusu'nda savaşan 110.000 ilâ 180.000 (savaş sonunda 110.000) arasında değişen Türkistanlı olduğunu ifade etmek mümkündür.⁶⁵⁵ Rolf-Dieter Müller'e göre Almanlar tarafından konuşlandırılan toplam gönüllü sayısının en az 110.000'i Kafkasyalı, 35.000'i Volga Tatarı ve 110.000'i Türkistanlı idi.⁶⁵⁶ Görülüyor ki en düşük Türkistanlı asker sayısı 110.000 olarak ifade ediliyordu.

Bir diğer kaynağa göre 1 Ocak 1945 itibariyle Alman saflarında savaşan Türkistanlıların kayıplarına baktığımızda Doğu cephesinde; ön cephede savaşan askerlerin 36.452'si, partizan savaşlarında ise 9.567'si şehit düşmüştür. Batı cephesinde; ön cephede savaşanların (özellikle İtalyan cephesi) 1.470'i şehit düşerken, partizan savaşlarında 3.645 asker hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte kayıp asker sayısı 2.015, yaralı veya ölü olarak Sovyet esareti altına girenlerin sayısı 1.781, harp malûlü asker sayısı yaklaşık 12.300 kişidir. Asker kaçaklarının sayısı ise Doğuda 800, Batıda yaklaşık olarak 2.300 idi. Toplam kayıplara baktığımızda ise 70.330 rakamı karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵⁷

Tarihçi Hans Werner Neulen'in vermiş olduğu rakamlara göre Alman tarafında yaklaşık 67.000 Türkistanlı ve 50.000 Kafkasyalı lejyoner hayatını kaybetmiştir.⁶⁵⁸ MTBK'nın önemli isimlerinden olan Baymirza Hayit'in vermiş olduğu bilgiye göre; Türkistan Lejyonu 1944 yılı sonuna kadar takriben 65.000 şehit vermiştir.⁶⁵⁹ Diğer taraftan Hayit'e göre, Türkistan Lejyonu'nun cephedeki asker ve subaylarının sayısı 1944 yılı sonunda 181.402 idi. Bu rakama ek olarak askeri üniforma taşıyan ve

⁶⁵⁴ Lejyonerlere yönelik tıbbi önlemler ve talimatlar konusunda Bkz. BA-MA, RH 11-V/9. Merkblatt für den deutschen Truppenarzt in Ostvölkischen Einheiten.

⁶⁵⁵ BA-MA, MSG 241/51.

⁶⁵⁶ Rolf-Dieter Müller, *The Unknown Eastern Front: The Wehrmacht and Hitler's Foreign Soldiers*, Londra & New York 2012, s. 247.

⁶⁵⁷ BA-MA, MSG 241/4.

⁶⁵⁸ H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 333.

⁶⁵⁹ B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 205.

Türkistan Lejyonu'na mensup işçi birliklerinin sayısı 85.000'in üzerindeydi. 1944 yılı sonunda Türkistan Lejyonu'nda 267.000'den fazla Türkistanlı hizmet vermekteydi.⁶⁶⁰

Genel olarak ifade edecek olursak, Sovyet coğrafyasından çok sayıda gönüllü 1942'den itibaren Alman saflarında düşmana karşı mücadele vermiştir. 53.000 Rus Kazak'ına ek olarak 310.000 Rus, 250.000 Ukraynalı, 5.000 Kalmuk, 180.000 Türkistanlı, 110.000 Kafkasyalı, 40.000 Volga Tatarı ve 20.000 Kırım Tatarı olmak üzere toplamda yaklaşık 968.000 asker bu süreçte görev yapmıştır.⁶⁶¹

4.2.4. Lejyonların Üniforma, Arma, Madalya ve Ekipmanları

Başlangıçta Alman Ordusu'nun etnik lejyonları olan Doğu birliklerine karşı ciddi bir isteksizlik ve şüphe vardı. Birliklerin giymiş olduğu üniformaların genellikle modası geçmiş desenler, değiştirilmiş veya modifiye edilmiş tunikler olduğu göz önüne alındığında bu gerçek daha da netlik kazanmaktadır. Türkistan Lejyonu'nun da dâhil olduğu Doğu Lejyonları'nda giyilecek askeri üniforma ve işaretler Alman makamlarının gündemini işgal etmiş bir meseleydi. Doğu Lejyonları askerleri tek bir milletten teşkil edilmediğinden farklı grup ve milletlere münhasır işaret ve flamalar üzerinde özellikle çalışılmıştı.

Kullanılan üniformalarda ilkin herhangi bir amblem bulunmuyordu. Hitler, *Alman Ulusal Göğüs Kartalı*'nin (Hoheitsabzeichen)⁶⁶² Alman olmayan yabancı gönüllüler tarafından kullanılmasına karşı çıkmıştı. Nazi düşüncesi doğrultusunda Sovyetler Birliği'nin aşağı ırklarının Alman Adler'i (Kartal) takmasına izin vermeyen Hitler, 1942'de Doğuluların Alman Adler'i giymesini yasakladı ve Doğu halkı için farklı bir amblem oluşturulmasını istedi. Bununla birlikte göğüs kartalının olduğu tunikler zaten dikilmiş olarak depolardan çıkarıldığı için bu, pratikte göz ardı edilen bir emir durumundaydı. Bir diğer ifadeyle pratikte zahmetli ve mantıksız olduğundan, çoğu durumda Alman Adler'i olduğu gibi bırakılmıştı.

Sonuç olarak az sayıda üretilen ve daha az sayıda tedarik edilen Doğu Adler, Rus Kazakları ve Türkistan Birlikleri'nin küçük bir bölümü tarafından kullanılmıştı. Üniformaların tasarımı OKW'nin 8000/42 numaralı emriyle tanımlanmıştı.⁶⁶³ OKH'nin

⁶⁶⁰ B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 204.

⁶⁶¹ H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 342.

⁶⁶² Wehrmacht'a bağlı birliklerin sağ göğsünde taşıdıkları ve üzerinde Gamalı haç bulunan kartal şeklindeki ulusal amblem SS'e bağlı birliklerde sol kolda taşınmaktaydı.

⁶⁶³ BA-MA, RH 22/135.

2 Mart 1945 tarihli emriyle lejyon üyelerinin Alman askerlerle eşitlenmeleri amaçlanarak lejyonerler konusunda daha ciddi tavizler verilecekti.⁶⁶⁴

30 Aralık 1941’de yayınlanan Kramarz imzalı yönerge, Türkistan Lejyonu’nun da içinde bulunduğu lejyonlar için Alman üniformaları ve uyruklarına ait işaretlerin olduğu Alman çelik miğferleri kullanılacağını belirtiyordu.⁶⁶⁵ Almanlar tüm Avrupa’da ele geçirilen kumaş ve büyük üniforma stoklarından geniş ölçüde yararlandılar. Bu üniformaların çoğu eğitim birimlerine, ikinci hat birliklerine ve Doğulu yabancı gönüllülere verildi.⁶⁶⁶ Ele geçirilen üniformalar arasında Alman standartlarına göre modifiye edilmiş çok sayıda eski Hollanda ordusu tunikleri vardı. Kullanılan Türkistan tuniği aslında Alman tarzı yaka ve düğme eklenerek elden geçirilen savaş öncesine ait Hollanda menşeli bir tarla tuniği idi. Kemer tokası ve göğüs kartalı gibi bir takım değişiklikler ile üniformaların Alman ordusuna uyumu sağlanıyordu. Dönemin fotoğraflarına bakıldığında hem standart üniformaların hem de ele geçirilen diğer üniformaların karışık bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle de bir standardizasyondan söz etmek yanlış olacaktır.

Doğu Lejyonerlerine Tabur komutanlığı yapmış olan Binbaşı Hans Günther Seraphim’in belirttiğine göre Alman saflarına geçen Türk lejyonerlerinin teslim oldukları zamanki üniformaları özensiz ve çok inceydi.⁶⁶⁷ Cengiz Dağcı, hatıralarında eski Sovyet üniformalarını ateşe attıktan sonra Alman üniformalarını giydiklerinden bahsetmektedir. Bununla birlikte üniformaların yeni olmadığına dikkat çeken Dağcı, üniformaların bazılarının eski Prusya ordu üniformaları, bazılarının ise Avusturya hatta Çek ordu üniformalarından kalma olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁸ Görülüyor ki Doğu Lejyonları’nın ve bu arada Türkistan Lejyonu’nun üniformaları Wehrmacht subaylarının kullandıkları nizamî üniformalara nazaran daha kötü kalitedeydi.

Rosenberg’in 8 Mayıs 1942’de Hitler’le yapmış olduğu görüşmede önemli hususlar kaydedilmişti. Buna göre Türkistan Lejyonu için yeni bir bayrak oluşturuldu. Hilal kaldırılarak yerine ok ve yay koyuldu. Rosenberg, Hitler’e Gürcüler, Ermeniler, Azerbaycanlılar ve Kalmuklar için bayrak tasarımları noktasında ayrı semboller

⁶⁶⁴ Jan Rutkiewicz, “Legion Turkiestański w Wehrmachcie, 1942-1945”, *Archeologia Wojskowa*, 1/6, 1995, s. 9.

⁶⁶⁵ PA-AA: Panturan, R 29900. No: 311632.

⁶⁶⁶ BA-MA, MSG 241/6.

⁶⁶⁷ BA-MA, MSG 241/10. Hans Günther Seraphim’in “Alman Ordusu’nda Kafkasyalı ve Türk Gönüllüler (Kaukasische und Turkvölkische Freiwillige im Deutschen Heer)” başlıklı notları, s. 6.

⁶⁶⁸ C. Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, s. 122. Ayrıca Cengiz Dağcı’nın döneme ışık tutan iki romanı için Bkz. Cengiz Dağcı, *Yurdunu Kaybeden Adam*, İstanbul 2016; Cengiz Dağcı, *Korkunç Yıllar*, İstanbul 2016.

göstermişti. Hitler'in bu tasarımlara bir itirazı olmamış ancak Ermeniler hakkında Rosenberg'in düşüncesini sormuştu. Bunun üzerine Doğu Bakanı, Ermenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasında önemli olduğunu ve böylece Doğu'ya doğru bir Pan-Turan hareketini durdurabileceğini belirtmişti.⁶⁶⁹

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han Türkistan Lejyonu'nun bayrak tasarımını yapmıştı. Başlangıçta Kayyum Han, ok ve yay yerine hilal ve yıldız kullanmayı amaçlamış ancak bu, yukarıda zikredildiği üzere politik nedenlerle onaylanmamıştı. Seçmiş olduğu iki sembolün kaldırılmasını şiddetle protesto eden MTBK Başkanı, tasarımın motifleriyle ilgili şunları söylemişti:

“Renkleri seçerken tarihsel açıdan yaklaştım. Mavi, Türkistan'ın kadim rengidir ve ahududu kırmızısı düşmanın kanı olduğu kadar, düşmana karşı milli mücadelede giyilen renktir. Mavinin gökyüzü, özgürlük olduğu; kırmızının, bizi şehit düşenlerin kanı ile ıslanmış olan toprağa bağladığını söylenebilir. Türkistan Ordusu'nun savaşçı olması gerekiyordu ve bu nedenle de eski silahlar olan yay ve oku amblem olarak kullandım. Bayrak direğinin tepesine de bir kurt başı takılması planlandı. Kurt, Türkistan efsanesinde önemli bir rol oynar. Türkistan halkının düşman tarafından mağlup edilmesi ve ezilmesinin ardından bir dişi kurdun iki Türkistan yavrusunu büyüttüğü ve onları kurtardığı bilinir. Bu yüzden bu efsanenin Türkistanlılara hatırlatılmasını istedim. Maalesef teknik nedenlerden ötürü bu mümkün olmadı.”⁶⁷⁰

Azerbaycan Türkleri'nin temsilcilerinden Hilal Münşi Bey'in anlattığı kadarıyla Doğu Bakanlığı'nda da bir bayrak sorunu yaşanmıştı. Gürcüler ile Ermenilerin milli bayrakları değiştirilmediği halde Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya milli bayrakları değiştirilmek istenmişti. Hilal Münşi Bey, Türk ve Müslümanların Almanlara karşı duyduğu güveni sarsacak bu hareketin doğuracağı zararlara dikkat çekerek yetkilileri bundan vazgeçirmişti. Böylece gönüllü Azerbaycanlıların kollarına, Azerbaycan bayrağının renklerinden bir bandrol takılması sağlanmıştı. Hilal Münşi Bey'in belirttiğine göre Almanlar, kendisinin verdiği bir beyannâmedeki “istiklal” sözünü kaldırdıkları için Sovyetler Birliği'ni teşkil eden milletlere bağımsızlık vermek arzusunda değillerdi.⁶⁷¹

⁶⁶⁹ Document No: 1520-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. IV, Washington 1946, s. 70.

⁶⁷⁰ BA-MA, MSG 241/10.

⁶⁷¹ M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 102-103.

Türkistan Lejyon bayrağının üç serbest kenarı gümüşle bezenmiş ve yatay olarak iki eşit alana bölünmüştü. Üstte ahududu kırmızısı, altta açık mavi renk bulunmaktaydı. Gümüş işlemeli kumaşın üzerinde, dikine yerleştirilmiş ve bayrak direğine doğru yönlendirilmiş, bir ok takılı geniş ve gerilmemiş bir yay yer almaktaydı. 290 cm uzunluğundaki siyah ahşap bayrak direği ikiye bölünmüş ve pirinç bir manşon ile bağlanmıştı. Basit bir gümüş ucu vardı. Buna gümüş püsküllü kırmızı ve mavi ulusal renklerde iki bandrol eklenmişti. Bez kumaş, 12 gümüş çivi ve bir örgü ile direğe tutturulmuş olup muhtemel pirinç olan bayrak ucu mızrak şeklindeydi. Uçsuz direk uzunluğu yaklaşık 2.10 cm, ucun uzunluğu yaklaşık 30 cm ve bayrağın genişliği ise yaklaşık 75 cm idi.⁶⁷²

Başlangıçta Türkistan Lejyonu komutanı Yüzbaşı Ernecke, Alman Wehrmacht kartalının bayrağın sol tarafında üst köşede bir armanın içine yerleştirilmesini ve bayrağın gümüş kaplı ucunda da Gamalı haç bulunmasını istedi. Bu hareket komite tarafından protesto edildi. Bayrak tasarımı OKH'nin ilgili daireleri tarafından onaylandıktan sonra hayata geçirildi. Bayrağın kullanımı Alman Ordusu'nun birimlerinininki ile aynıydı. Önemli durumlarda sancak, iki lejyonun eşlik ettiği bir sancak taşıyıcısı tarafından birliklerin önünde taşınır ve büyük komite veya lejyon kutlamalarında yer alırdı. 4 Türkistan Gönüllü taburu 7 Kasım 1942'de Ukrayna Romny'de bayrakları ilk alan birlikler oldu. Teslim, Türkistan Lejyonu komutanı tarafından düzenlenen bir törenle gerçekleşti.⁶⁷³

Türkistan Lejyonu'na ait üç farklı arma tasarımı bulunmaktaydı.⁶⁷⁴ 1942 sonbaharında tanıtılan ilk tasarım (10×6.5 cm) Özbek ve Türkmen askerler için hazırlanmış olup armanın üzerinde "*Biz Alla(h) Bilen*" (Biz Allahlayız) yazısı yer almaktaydı. Armanın tasarımı Türkistanlı Teğmen Kasimov ve Baş Molla Nachimov tarafından yapılmıştı. Haziran 1942'de ordu yönetimi tarafından görevlendirilen birlikler, Berlin'deki ordu giyim bürosuna ilk sevkiyatları gerçekleştirdi. 6.000 adetlik ilk arma sevkiyatı 19 Eylül 1942'de Türkistan Lejyonu'na ulaştı ve hemen gönüllülere dağıtıldı. İlk birlik olarak 452. Türkistan Saha Taburu cepheye giderken bu armayı taktı. Türkistan Lejyonu'nun Alman destek personeli ise armayı ilk kez Aralık 1942'de takmıştı.⁶⁷⁵

⁶⁷² Bkz. Ek 33. BA-MA, MSG 241/10.

⁶⁷³ BA-MA, MSG 241/10.

⁶⁷⁴ Bkz. Ek 36.

⁶⁷⁵ BA-MA, MSG 241/10.

Eylül 1943'te tanıtılan ikinci tasarım (8×6 cm) Türkistan bölgesinin geleneksel askeri bayrağına dayanan açık gök mavisi ve kırmızı iki renkli arka planda ok ve yay tasarımının bulunduğu bir şekildi. Tasarım, Mustafa Çokayoğlu tarafından gündeme getirilen ve Türkistan Milli Birliği'nin 1939 yılı Kongresi'nde onaylanan bayrağın aynısıydı. Tek farkı Pantürkizm'i çağrıştırdığı gerekçesiyle çıkarılan ay yıldız yerine ok ve yay'ın kullanılmasıydı. Tasarımın üstünde “*Türkistan*” yazısı yer almaktaydı.⁶⁷⁶

1944 ortalarındaki üçüncü tasarım ise Kazak ve Kırgız askerler için oluşturulmuş olup, armanın üzerindeki yazı “*Tanrı Biz Menen*” (Tanrı Bizimle) şeklinde değişikliğe uğramıştır. Bu arma temelde birinci armayla aynı olsa da savaşla ilgili durum nedeniyle üretimdeki zorluklardan dolayı beyaz kumaş üzerine basılmıştır ve diğerlerinin aksine dokuma değildir. Diğer taraftan ilk ve son arma tasarımlarında, tümü beyaz ve soluk mavi renkte iki küçük yan kulesi ve büyük bir merkezi kulesiyle Semerkant'ta bulunan Şah-ı Zinde camisi dikkat çekmektedir.⁶⁷⁷

Dönem fotoğrafları incelendiğinde Türkistan Lejyonu mensuplarının “Biz Alla Bilen” yazılı ilk arma modelini taktığı, kırmızı mavi zemin üzerine beyaz ok ve yay'ın bulunduğu arma modelinin esas olarak 162. Türkistan Piyade Tümeni askerleri tarafından kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu durumun Doğu Lejyonları'ndaki pek çok varyasyon ve karışıklıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığı veya bilinçli bir farklılık yaratılıp yaratılmadığı net değildir. Bununla birlikte birinci tasarım sıklıkla, üçüncü tasarım ara sıra, ikinci tasarım ise çok nadir görülmekteydi. Kol armaları rütbe veya milliyetten bağımsız olarak paltodaki üst kenar omuz dikişinin 12 ilâ 16 cm altına gelecek şekilde takılıyordu. Armalar, gönüllülere askere yazıldıktan veya yemin ettikten hemen sonra verilmekteydi.⁶⁷⁸ Alman ulusal amblemi göğsün yan tarafına dikilirken, lejyon arması ise sağ kolun ortasına dikilmekteydi.⁶⁷⁹ Lejyonun kol armalarındaki “*Allah Bizimle*” ifadesi, Wehrmacht arma ve kemer tokalarındaki “*Gott mit uns*” (Tanrı Bizimle) ifadesi ile aynıydı. Bu bakımdan söz konusu kullanımın Wehrmacht sembolizminden ödünç alındığı ifade edilebilir.

Döneme ilişkin fotoğraflara baktığımızda askerlerin standart Alman üniformaları giymediği görülmektedir. Bazı askerlerin ulusal göğüs kartalı ve nişanlar olmadan poz verdikleri görülürken, bazı askerlerin saha başlığında işaret bulunmadığı dikkat

⁶⁷⁶ BA-MA, MSG 241/6.

⁶⁷⁷ BA-MA, MSG 241/6.

⁶⁷⁸ BA-MA, MSG 241/10.

⁶⁷⁹ BA-MA, RH 26-162/20.

çekmektedir. Omuz askılarının Türkistan Lejyonu için açık mavi olması icap ederken piyadeler için standart beyaz bordürlü olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bazı lejyonerlerin normal bir “*Heer M36*” forması giydikleri ve standart bir Alman kol şeridi taktıkları da anlaşılmaktadır.

Alman Savaş Muhabiri Günter Weber’in de belirttiği üzere Tüm Doğu Lejyonerleri Alman amblemlili üniformalar giymekteydiler. Sadece üst koldaki rozetler bir farklılık göstermekteydi. Diğer taraftan Kafkas Lejyonları, Gürcüler, Ermeniler, Kuzey Kafkasyalılar, Türkistanlılar, Volga Tatarları, Kazak ve Türk taburları çoğunlukla ulusal renklerinde veya ulusal bir sembole uygun rozetler takıyorlardı.⁶⁸⁰

Türkistan Lejyonu’nun yaka ve kumaş rengi mavi-kırmızı, apoletleri ise açık yeşildi.⁶⁸¹ 162. Türk Piyade Tümeni’nin ambleminde sağa işaret eden mavi bir ok üzerine yerleştirilmiş kırmızı bir “*T*” harfi bulunuyordu. Fakat bu amblemin kullanımı Haziran 1944’te durdurulmuştu.⁶⁸²

Türkistan Lejyonu’nun Wehrmacht üniformalarında kendi ulusal amblemlerine sahip olması, Almanların vermeye istekli olduğu az tavizden biriydi. Bu nedenle her lejyonun işaret ve flamalarında farklılıklar bulunmaktaydı. Armaların üzerindeki sembollerin Alman ordularının kullandığı işaretlerden tamamen farklı olması, lejyonerlerin temelde Almanlarla eşit statüde olmadıklarının da bir işaretiydi.

Rütbe işaretleri ise 29 Mayıs 1943 tarihli emirlere göre detaylandırılmıştı.⁶⁸³ Bu sistem I. Dünya Savaşı’nda Rus İmparatorluk ordusu tarafından uygulamaya konulan rütbe sistemine benziyordu. Ancak 18 Mart 1944 tarihli bir emirle bu hususta tekrar değişikliğe gidildi. Lejyonların Alman askerleriyle eşitliğinin vurgulanması prensibi doğrultusunda standart Alman rütbe ve nişanlarının kullanılması gerekiyordu. Fakat tedarik sorunları ve uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle pratikte kafa karıştırıcı bir manzara ortaya çıkmıştı. Yaka yamaları ve omuz işaretlerindeki açık mavi şeritli siyah yakalar Türkistan Lejyonu’nun etnik kökenlerini tanımlıyordu. Ancak 162. Türkistan Piyade Tümeni askerleri’nin kol arması dışında herhangi bir Doğu Birliği işareti olmaksızın standart Alman piyade üniformaları ve nişanları giymelerine izin verildi. Diğer taraftan rütbe sisteminin Alman Ordusuna tam olarak denk olmaması da dikkat çeken bir husustu.

⁶⁸⁰ *Deutsche Zeitung im Ostland*, 17 Haziran 1944.

⁶⁸¹ BA-MA, MSG 241/6.

⁶⁸² Theodor Hartmann, *Wehrmacht Divisional Signs, 1938-1945*, Londra 1970, s. 23.

⁶⁸³ Bkz. Ek 41

Lejyonerlerin Alman askerleri ile eşitliği meselesi, gönüllü askerlere verilecek olan cesaret ve liyakat ödülleri ile ilgili birtakım düzenlemeleri beraberinde getirdi.⁶⁸⁴ 14 Temmuz 1942'de Reichsführer SS'in önerisi üzerine Hitler, Wehrmacht'ta gönüllü olarak hizmet veren Kafkasya'dan çok sayıda Müslüman topluluk dâhil olmak üzere 1 milyondan fazla eski Sovyet vatandaşına ihsan edilmek üzere *Ostvolk Dekorasyonu*'nu yarattı.⁶⁸⁵

“*Doğu Halkları Üyelerine Cesaret ve Liyakat Madalyası (Tapferkeits und Verdienstauszeichnung für Ostvölker)*” Altın ve Gümüş 1. Sınıf ile Altın, Gümüş ve Bronz 2. sınıf olmak üzere iki sınıfta verildi. Godet firmasından Elmar Lang tarafından tasarlanan çinko bazlı dekorasyonun çeşitli bölümleri, defne yapraklarıyla çevrili geleneksel bir Rus ayçiçeği taşıyan, kılıçlı veya kılıçsız olmak üzere İslami bir yıldız şeklini aldı.⁶⁸⁶ Kılıçlarla verilen bir ödül, savaşta cesareti ifade ediyordu ve yerel ordu Tümen komutanı tarafından veya anti-partizan birimler söz konusu olduğunda bölgedeki kıdemli SS ve polis memuru tarafından verilebiliyordu. Kılıçsız ödül, değerli bir hizmeti göstermekle beraber, Doğu Bakanı tarafından Hitler adına veriliyordu. Ostvolk Dekorasyonu tıpkı diğer tüm Alman askeri ve sivil ödülleri gibi sadece cesaret veya liyakat için değil, aynı zamanda lejyonerin yaralanması ve yakın dövüşte yer almasına binaen ya da tanınmış bir savaşdaki yararlılığı noktasında da sunulabiliyordu. Sonuç olarak bu ödüller çok yaygın bir şekilde dağıtıldı. 1944 ortalarına kadar Wehrmacht'taki Rus gönüllülere Demir Haç, Yara Rozetleri ve diğer Alman ödüllerini takma hakkı verildi. O zamandan sonra Ostvolk Dekorasyonu'nun dağıtımı, her zaman oldukça popüler olmadığı için yavaş yavaş azaldı. Wächtler & Lange firması tek başına 1942-1944 yılları arasında yüz binlerce Ostvolk ödülü üretti ve bunları yerel dağıtım için doğu'ya gönderdi. Ostvolk Dekorasyonu'na eşlik eden alıntılar sıklıkla Almanca ve alıcının ilk dili olmak üzere iki dilliydi. Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin bir üyesine 2. Sınıf Demir Haç ve 2. Sınıf kılıç süslemeli Bronz ödül verilmişti.⁶⁸⁷

OKW'nin kararnamelerinde *Yiğitlik ve Liyakat Ödülleri* (kılıçlı ve kılıçsız ödüller) verilebilecek Doğu milletlerinin arasında ilk sırada Türk taburları

⁶⁸⁴ BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Temmuz 1944.

⁶⁸⁵ BA-MA, MSG 241/10.

⁶⁸⁶ Gönüllülere verilen Doğu madalyasının ortasında çiçek desenli stilize bir yıldız bulunmaktaydı. Söz konusu yıldız tasarımı Hristiyan askerlerle bir çatışma yaşanmaması adına seçilmişti. Doğulu askerler, madalyaları geleneksel Rus tarzında sol göğse takıyorlardı. Savaşta dahi taktıkları bu madalya diğer durumlarda Alman tarzında, üniformanın ikinci iliginde bir şerit olarak sergileniyordu.

⁶⁸⁷ Robin Lumsden, *Medals and Decorations of Hitler's Germany*, Shrewsbury 2001, s. 38-41.

zikredilmekteydi.⁶⁸⁸ Bu ödülün Almanlara verilmemesi sorunu, 9 Ekim 1942 tarihli Kafkasya Sorunları Genel Komiseri'nin raporunda şu şekilde özetlenmekteydi:

“Kafkasyalıların ve Türkistanlıların kibirleri göz önüne alındığında, Führer'in Doğu halklarına bağışladığı ödüllerin verilmesi, lejyonerleri gösteri yapmaya teşvik edecektir. Ödülün Alman destek ekibine verilmesi, bugüne kadar yapılan deneyime göre gerekli görünüyor, aksi takdirde ödülün lejyonerlerin gözündeki değeri düşecektir...”⁶⁸⁹

303. Piyade Alayı'nın 6. Bölüğünden Sultanow isminde bir asker, 5 Kasım 1944'te Ravenna Şeker Fabrikası'nın hemen batısında, makineli tüfekle bir düşman avcı bombardıman uçağını düşürdüğü için tümen komutanı tarafından 2. Sınıf Demir Haç'a layık görülmüştü.⁶⁹⁰ Gönüllü Birlikler Generali Köstring'e verilen Kılıçlı Savaş Liyakat Haçı, gönüllülerin mücadelesinin önemi ve bağlılığının özel bir takdiri olarak değerlendirilmişti. 5 Kasım 1944'de 162. Türk Piyade Tümeni Komutanı, General Köstring'e şu telgrafi gönderdi:

“162. Türkistan Piyade Tümeni adına en içten tebrikler. Buradaki haberler, Almanlar ve Türk gönüllüler arasında büyük bir sevinç ve memnuniyete neden oldu. Tümen sizin gösterdiğiniz şekilde savaşmaya devam ediyor.”⁶⁹¹

Diğer taraftan Türkistanlı lejyonerler kendileri için oluşturulan özel madalyalara ek olarak Alman madalyası alma hakkına da sahiptiler.

Türkistanlı askerlerin ekipmanları hususu da oldukça önemliydi. Türkistan Lejyonerleri sadece Alman Orduları'nda kullanılan silahlara değil aynı zamanda bol miktarda İtalyan ekipmanına sahipti. Ayrıntılara baktığımızda Topçu alayının 105 mm'lik dokuz bataryasından en az altısı ve 150 mm'lik üç bataryasından ikisi İtalyan topçularının silahlarıyla donatılmıştı.⁶⁹² Bununla birlikte Sovyet piyade silahları da kullanılmıştı. Mosin-Nagant piyade tüfeği, Tokarev yarı otomatik silah, Spagin makineli tüfek, Degtyaryov makineli tüfek, İngiliz yapımı Maxim makineli tüfek ve

⁶⁸⁸ *Allgemeine Heeresmitteilungen*, 21 Ekim 1943, s. 466.

⁶⁸⁹ Bastian Brücker, *Tapferkeits- und Verdienstausszeichnung für Ostvölker - Die Entstehung*, <https://www.phalerika.de/tapferkeits-u-verdienstausszeichnung-fuer-ostvoelker>

⁶⁹⁰ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 22 Kasım 1944.

⁶⁹¹ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 22 Kasım 1944; General Köstring 6 Kasım 1944'te verdiği cevapta ödülü, Almanlar ve Gönüllülerin birlikte elde ettiği başarıların bir takdiri olarak gördüğünü belirtmiş, Almanya ve Doğu halkları'nın iyiliği için mücadelenin devamı açısından bir vesile olduğunu da sözlerine eklemiştir. BA-MA, MSG 241/51.

⁶⁹² P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 169.

bomba fırlatıcıları gibi pek çok silah bu bağlamda zikredilebilir. Diğer taraftan Atlantik duvarında bulunan bazı lejyon birimleri ise sınırlı ölçüde topçu ekipmanına sahipti.⁶⁹³

Alman silahlarının üstün kalitesine çoğu zaman ikna olan lejyonerler için bazı küçük silahlar dışındaki ekipmanın Sovyet ganimetlerinden oluşması başlangıçtan beri bir hayal kırıklığı yaratmıştı. 162. Türk Piyade Tümeni askerleri için genellikle temel aksesuarlar ciddi bir eksiklik oluşturuyordu. Bu nedenle de Türkistanlılar, tüm silahları baştan sona elden geçirmek ve derme çatma yöntemlerle onarmak zorunda kalıyorlardı.⁶⁹⁴

Belirtmek gerekir ki Türkistan Lejyonu hiçbir zaman donanımlı bir şekilde ve kapasitesine göre silahlanamadı. Nazilerin, lejyonları tam teşekküllü müttefikler olarak değil, adeta yardımcıları olarak gördükleri ortaya çıktığında moral ve disiplin hızla düştü. Lejyonerler arasındaki Kazak, Kırgız, Özbek biçiminde kendini gösteren bölünme ve Wehrmacht ile Waffen-SS arasındaki güç mücadelesi gibi etkenler de bunda önemli rol oynadı.

4.2.5. Türkistanlıların Matbuat Faaliyetleri

Türkistan Türkleri'nin yayın faaliyetleri savaşın erken dönemlerine kadar uzanmaktadır. Türkistanlı savaş esirleri komisyonlarının çalışmaları sonucu 15 Haziran 1942 tarihinden itibaren "*Milli Türkistan*" dergisi yayın hayatına başlamıştır. Derginin temel amacı lejyonerleri dünyada vuku bulan gelişmeler konusunda bilgilendirmek ve onların savaş anılarını yayınlarak milli bir ruh aşlamak olarak ifade edilebilir. Milli Türkistan dergisi Türkistan Lejyonerleri için zaman içinde adeta bir ders kitabı, milli duygu ve düşünce haline gelmişti. Derginin ilk sayısında yer alan "*Biznin Yol*" (Bizim Yol) makalesinde Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele dile getirilerek derginin bağımsız ve müstakil bir Türkistan ideali etrafında şekillendiği açıkça belirtilmekteydi. Milli Türkistan dergisinin yayınlanmasının arkasındaki teşkilat ise Veli Kayyum Han'ın başkanlığını yaptığı MTBK idi.⁶⁹⁵ Derginin yayınlandığı yerler sırasıyla Berlin, Cenevre ve Düsseldorf idi.⁶⁹⁶

⁶⁹³ J. Rutkiewicz, "Legion Turkiestański w Wehrmachcie, 1942-1945", s. 8.

⁶⁹⁴ J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 71-72.

⁶⁹⁵ Nurgül Uzunel, *Avrupa Muhaceretindeki Türkistan Basını: Milli Türkistan Dergisi (1942-1975)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 5-6.

⁶⁹⁶ Ziyaeddin Babakurban, *Dış Türkler ve Türkistan Dâvası*, İstanbul 1962, s. 13.

Derginin yayın dili meselesi bir süre tartışılmış, ortak dil olarak Çağatayca üzerinde durulmuş ve bu hususta dil bilimcilerin görüş ve hipotezlerinden de yararlanılmıştır. Derginin devlet danışmanı olan ünlü Türkolog ve diplomat Johannes Benzing, yazmış olduğu bir makalede, Türkistan milleti için anlaşılabilir bir dil olarak Çağatayca üzerinde durarak bunu tarihsel süreklilik bağlamında ele almıştır.⁶⁹⁷ Bununla birlikte Alman yetkililer bir Doğu Türk edebi dilinin devlet kurma unsuru olarak görülmediğini ve bu nedenle de resmi siyasi çizgiyle çelişmediğini ifade ediyorlardı. Türk lehçelerinin uyumlu hale getirilmesi, Doğu Türk kültür yaşamını bir şekilde özetlemek ve onu tehdit edici Rus kültürel etkisine karşı pekiştirmek, Almanların amaçları arasındaydı.⁶⁹⁸

Milli Türkistan dergisinin yayınlanması Sovyetler Birliği'nde ciddi bir rahatsızlık meydana getirmişti.⁶⁹⁹ Çeşitli ülkelerden gelen göçmen eylemcileri tek bir ideoloji etrafında örgütlemeye çalışan dergi yönetimi, tüm Müslüman dünyasından Sovyetler Birliği'ne karşı olan mücadele için destek talep ediyordu. Bu durum Nazi Almanyası ile çetin bir savaşta bulunan Sovyetler için tehlikeli bir adımdı. Aktivist göçmenlerin ideolojik makaleleri, Komünist politikaları ciddi ölçüde tenkit etmekteydi. Milli Türkistan, Müslüman dünya medyası ile iş birliği yaparak Türkistanlıların haklı mücadelesini duyurmaya çalışıyordu. Derginin Genel Yayın Yönetmeni Veli Kayyum Han, bir taraftan Türk kökenli esirleri kamplardan kurtarmak için gayret gösterirken, diğer taraftan da Türkistan'ın bağımsızlığına hizmet edecek kitle iletişim araçları meydana getirmek için uğraş gösteriyordu.⁷⁰⁰

MTBK, Doğu Bakanlığı'nın desteğiyle Milli Türkistan dergisinin yanında OKW ile birlikte haftalık bir gazete olan "*Yeni Türkistan*"ı çıkarmaya başlamıştır.⁷⁰¹ 3 Mart 1943'te ilk sayısı yayınlanan gazete, savaşın sonuna kadar yayın hayatına devam etmiştir. 4 sayfadan oluşan gazete, ekseriyetle savaş haberlerini konu edinmekteydi. MTBK'nın Edebiyat bölümü tarafından "*Milli Edebiyat*" isimli ve kültür ağırlıklı bir

⁶⁹⁷ *Milli Türkistan*, 30 Temmuz 1942.

⁶⁹⁸ BArch, NS 31/27.

⁶⁹⁹ Türkistan neşriyatı öteden beri Rus Devletini rahatsız eden bir konuydu. Örneğin daha önceki tarihlerde "*Yaş Türkistan*" dergisi Türkistanlılar arasında o kadar popülerdi ki, Stalin onu Komünist Parti'nin 16. Parti Konferansı'na eklemişti. Bkz. Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2.

⁷⁰⁰ Nuraddin Sadykov, "Milli Turkistan Journal's Ideological Approach", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7/1, 2016, s. 87.

⁷⁰¹ Yeni Türkistan Gazetesinde yayınlanan haberler için Bkz. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

başka yayın da başlatılmış ve yıl boyunca beş sayı yayınlanmıştır.⁷⁰² Veli Kayyum Han ve MTBK tarafından savaş esnasında bir gazete, iki dergi ve 28 kitap basılmıştır.⁷⁰³

Veli Kayyum Han, matbuat konularında Doğu Bakanlığı'nın önde gelen ismi Gerhard von Mende'nin desteğiyle geniş ölçüde maddi ve siyasi serbestliğe sahipti. Şüphesiz bu sonucun ortaya çıkmasında Almanya'nın Türkistan'ın coğrafi uzaklığı nedeniyle bölgeye ilişkin katı bir tutum içinde olmaması da etkiliydi. Bu durum Almanya'nın hâmilindeki mülteci hareketleri içerisinde MTBK'nın en güçlü kuruluş haline gelmesini sağlamıştı.

Almanya'daki milli temsilciliklerin basın faaliyeti başlamadan evvel Wehrmacht'ın Propaganda dairesi lejyonlar için haftalık dergiler ve bazı durumlarda kamp gazeteleri yayınlamaktaydı. Burada dikkat çeken nokta, milli temsilciliklerin dergilerini genellikle ayda bir çıkarmasına karşın Türkistan Türkleri'nin dergilerinin ise iki haftada bir yayınlanmasıydı. Yayınlanan dergiler Doğu Bakanlığı'nın kontrolüne tâbi tutuluyordu.⁷⁰⁴ MTBK'nın Bilim dairesi de önemli çalışmalar yapmaktaydı. İlgili bölümün görevlileri; Tarih, Ekonomi, Edebiyat ve Türkistan ile ilgili kitapların Almanca ve Türkistan Türkçesinde yayınlanmasını sağlıyorlardı.⁷⁰⁵

Alman Silahlı Kuvvetleri'ndeki gönüllü grupların etnik kökenleri, kültürleri ve tarihleri dikkate alınarak özel olarak kendileri için yayınlanan gazete ve dergileri vardı. “*Svoboda (Die Freiheit: Özgürlük)*” 162. Türkistan Tümeni'nin haftalık Rusça yayın yapan gazetesiydi. Gazetenin isminin Özgürlük anlamına gelmesi, üslubunun diğer Rusça Wehrmacht gazetelerinin eğiliminden temelde farklı olduğuna işaret etmekteydi. Çünkü Türk lejyonerlere yönelik bir gazetede Bolşevizme karşı mücadeleye ek olarak

⁷⁰² BA-MA, RH 26-162/20; A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 552.

⁷⁰³ Milli Türkistan Dergisi: 15 Haziran 1942 tarihinden itibaren ayda iki sayı şeklinde yayınlanmıştır. Her nüshası 80.000 basılan derginin son sayısı 1975 yılında yayınlanmıştır. Milli Edebiyat Dergisi: 1943 yılı başından itibaren aylık olarak yayınlanmıştır. Yeni Türkistan Gazetesi: 1942-1945 yılları arasında Türkistan Lejyonu tarafından haftalık olarak yayınlanmıştır. MTBK'nın İlmî-Edebi Bölümü tarafından hazırlanan kitaplar ise şunlardır: Türkistan Probleması (Veli Kayyum Han), Türkistan Tarihi (Baymirza Hayit), Hind İhtilâlcileri (Abdurrauf Fitrat), Abay, Büyük Temür, Abilay, Manas, Cavingerdin Kündelik Defterin, Mahdum Kuli, Yarım Kaldi (Bet Alman), Menin Tuyğularım (M. Ravşan), Yürek Tolkunları (Hoşnud-Şiir Kitabı), Ölgenler (Q. Qorqit), Tolqun Ciri, Tuhfa (Masrur-Şiir kitabı), Kayyum Han (kolektif kitap), Qurban (M. Ravşan-Roman), Kök Tapa (Kurnan), Kayyum Han Kim? (Ah-Can), Türkistan Milli Hareket Tarihi (Ah-Can), Veli Kayyum Han Makaleleri Toplamı (2 Cilt), Özbekişhe Gramatik (A. von Gabain), Kan (Abdullah-Tarihi Roman), Balıkçı Kızı (M. Ravşan-Piyes), Sayran (Alman Bet-Roman). Bkz. A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 552-553.

⁷⁰⁴ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 88.

⁷⁰⁵ *Yeni Türkistan*, 5 Mayıs 1943.

Türkistan halklarının Ruslara karşı bağımsızlık iradesi de ortaya konmaktaydı.⁷⁰⁶ Gazete öncelikle tümen içindeki birliktelik duygusunu pekiştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu doğrultuda birliğin iç yaşamı ve özel olaylarla ilgili tercih edilen makaleler, sanatsal etkinlikler ve çeşitli fotoğraflara yer verilmekteydi.⁷⁰⁷ Gazeteden alınan makaleler birifinglerde materyal olarak kullanılmaktaydı.⁷⁰⁸ Lejyon dergilerinin büyük bölümü haftalık ya da iki ayda bir yayınlandı. Normalde sekiz sayfa olan yayınlar daha sonraları altı ilâ dört sayfaya kadar indi. Büyük çoğunluğu 1942 yazı ile 1943 baharı arasında yayın hayatına başlamış olsalar da 1944-1945 kışında yayın hayatları son buldu.⁷⁰⁹

“*Großdeutscher Rundfunk*” (Büyük Alman radyosu) bünyesi içerisinde kurulan milli bölümlerden biri de Türkistan’a aitti ve burada lejyonerlere yönelik yayınlar yapılmaktaydı. Programın açılışında Türkistan marşı çalınıyor, sonrasında askeri, dini ve kültürel konularda sohbetler yapılıyor ve haberler veriliyordu. Örneğin 14 Ocak 1945’te Türk gönüllüleri hakkında ulusal müzikli bir program yayınlanmıştı. Yayında Türkistanlıların oybirliğiyle milli komitelerinin ve başkanları Veli Kayyum Han’ın arkasında olduğu vurgulanmıştı.⁷¹⁰ Şüphesiz en büyük lejyonun Türkistan Lejyonu olması nedeniyle en uzun yayın bu bölüm tarafından yapılmaktaydı. Sovyetler Birliği’ne yönelik uluslararası nitelikte yapılan propaganda yayınlarında MTBK’nın bazı üyeleri görev almışlardı. Söz konusu yayınların içeriği Propaganda Dairesi tarafından belirlenmekteydi.⁷¹¹ Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Prof. Alimcan İdris de çeşitli Türk lehçelerinde olmak üzere acil olarak radyo yayınları düzenlenmesini önermişti. Diğer taraftan Prof. İdris, Goebbels’in Propaganda Bakanlığı’nda Türk dillerinde yapılan radyo propagandasına da aktif olarak katılıyordu.⁷¹²

Görülüyor ki MTBK, Türkistanlı savaş esirleri arasında önemli bir dil ve kültür hamlesi başlatmıştır. Matbuat çabaları sonucunda Türkistanlılar, II. Dünya Savaşı boyunca dikkat çeken bir literatüre sahip olmuşlardır. Diğer taraftan Türkistanlıların yayın faaliyetleri noktasında edebi dil tartışmalarının ve ortak bir dil kullanımının yaratmış olduğu etki de dikkat çekici olmuştur.

⁷⁰⁶ BA-MA, RH 26-162/20; P. A. Dossena, *Hitler’s Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 46; H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 395.

⁷⁰⁷ Rusça yayın yapan gazetenin ilk baskısı 4.000 iken 1943 baharından itibaren gazete 12.000-15.000 baskı yapmıştır.

⁷⁰⁸ BA-MA, RH 26-162/20.

⁷⁰⁹ D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 512-513.

⁷¹⁰ *Yeni Türkistan*, 25 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

⁷¹¹ A. Ahat Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 542.

⁷¹² I. A. Gilyazov, “Pantyrkizm, Panturanizm i Germaniya”, *Etnograficheskoe Obozrenie*, 2, 1996, s. 95.

4.2.6. Lejyonerlere Yönelik Eğitim Programları

Türkistanlı lejyonerlerin Rus Kızıl Ordu'da savaştıkları dönemde yetersiz silah ve mühimmatla ön cephelere sürüldüklerinden daha önce bahsetmiştik. Barbarossa Harekâtı ile başlayan Alman taarruzunun şiddeti karşısında Türkistanlılar kısa sürede Almanların elinde esir statüsü altına girmişlerdi. Kızıl Ordu'da ciddi hiçbir eğitime tâbi tutulmayan bu askerlerin eğitim planlamalarına dair hususlar ise Alman yetkililerin gündemini işgal eden meselelerin başında gelmekteydi.

1942 yılı baharında OKH, 162. Türk Piyade Tümeni komutanlığını Doğu Lejyonları'nın formasyon ve eğitiminden sorumlu kıldı. General Ritter von Niedermayer komutasındaki 162. Piyade Tümeni beş lejyona sahipti. Bunlar Gadjatsch'ta bulunan Gürcü Lejyonu, Mirgorod'daki Kuzey Kafkasya Lejyonu, Lochwiza'daki Ermeni Lejyonu, Priluki'deki Azerbaycan Lejyonu ve Romny'deki Türkistan Lejyonu idi. Bu merkezler Ukrayna'da bulunmaktaydı ve burada lejyonerlerin eğitimi noktasında yoğun faaliyetler yürütülüyordu. Mayıs 1942'den Mayıs 1943'e kadar 25 piyade taburu, 2 takviyeli yarı tabur, 7 inşaat taburu ve 3 yedek taburun eğitim ve donanım işlemleri tamamlanmıştı.⁷¹³

Doğu Bakanı Rosenberg 8 Mayıs 1942'de "*Führer Karargâhı'nda Führer ile Bir Tartışma Hakkında Notlar*" başlıklı belgede, Doğu Bakanlığı komisyonları tarafından tutukluların en iyilerini seçtiklerini belirtmekteydi. Rosenberg'in Siyaset Ana Dairesi Müdürü'nden aldığı bilgiye göre, kamp mükemmel durumdaydı. Diğer taraftan kamp komutanı Türkistan Türkçesini öğrenmiş, Türkistanlar Alman askeri terimlerini kabul etmiş ve Bolşevik karşıtı bir tavır sergilemekteydiler.⁷¹⁴

Alman yetkililerin çalışmalarından Türk lejyonerlerin tam olarak idrak edebileceği, basit fakat yoğun bir biçimde ideolojik eğitim verilmesi gerektiği sonucu çıkıyordu. Türklere aşılacak istenen yeni dünya görüşü, Bolşeviklerin şimdiye kadar sunabildiklerinden daha iyi ve avantajlı görünmeliydi.⁷¹⁵ 11 Eylül 1942 tarihli Türk taburunun eğitimi hakkındaki emirde, bireysel ve toplu eğitimlerin yapılmasının altı çiziliyordu. Bu bağlamda hem lejyon, hem de muharebe taburları için tüm ağır silahlar ve el bombaları kullanılacak, göğüs göğüse çarpışma ve binicilik eğitimlerinde bireysel

⁷¹³ H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 325.

⁷¹⁴ Document No: 1520-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. IV, Washington 1946, s. 70.

⁷¹⁵ BA-MA, MSG 241/16.

kabiliyetler geliştirilecekti. Doğu Lejyonları Komutanı tarafından her lejyon için bir savaş okulu kurulacaktı.⁷¹⁶

Lejyonlar için subay kadroları istihdam etmek amacıyla Alsace-Lorraine'deki bir Alman kasabası olan Bitsch'de "*Türk Subay Mektebi (Turk-Völkischen Führerschule)*" kurulmuştu. Kayıtlara göre okulun komutanı Binbaşı Wilhelm Robert Paul Danielsky idi.⁷¹⁷ 1 Eylül 1944'te başlayan birinci kurs 28 Ekim 1944'te sona ermiş olup, Kasım 1944'te başlayan kurs 5 Ocak 1945'te tamamlanmıştı. Kursu 35 yaş altı Türk ve Kafkas halklarından insanlar alınmaktaydı. Rohrbach'taki Türk Tercümanlık Okulu ise 7 Ağustos 1944'te ilk kursla başlayıp, 19 Mart 1945'te beşinci kurs ile tamamlanmıştı. Tercümanlık okuluna ise 40 yaşın üzerinde kimse alınmıyordu.⁷¹⁸

Türkistanlıların eğitimi, Tiger B Operasyonu adlı az bilinen bir planın parçasıydı. Kayyum Han, Türkistanlıları Wehrmacht'ın İstihbarat bölümü Abwehr ile yakın iş birliği içinde bir araya getirmişti.⁷¹⁹ Nazi ırk teorilerine inananlar her Asyalı ya da Slav'ın ırksal olarak aşağı olduğunu düşünürken, bazı Alman yetkililer ise esir Türkistanlılarla müttefik olmaya hevesli davranmaktaydı.

1 Temmuz 1943 tarihli lejyonerlerin eğitimi konusunda Alman subaylar için hazırlanan broşürde Alman askerlerinin uyması gereken ilkeler sıralanmaktaydı. Buna göre eğitmenin, askerlerin güçlü ve zayıf yönlerini bilmesi gerekiyordu. Belirtildiğine göre Türkistanlı lejyonerlerin güçlü yönleri şunlardı: *Arazi ve doğayla olan sağlam ilişkiler, her türlü zorluğa dayanma azmi, mükemmel gözlere sahip olma, atlama, sürünme ve koşma gibi bazı özel dallarda beceri.* Kötü tarafları ise şu şekilde sıralanmaktaydı: *Sahip oldukları eksik eğitim, disiplin eksikliği, sürekli denetime ihtiyaç duymaları, at bakımı ve muamelesi konusunda gerekli anlayıştan yoksunluk.* Tüm bunlar eğitim sırasında dikkate alınması gereken hususlar olarak eğitim personeline anlatılmaktaydı. Broşürde belirtilene göre dersler mümkün olduğunca az teori ve çok fazla pratiğe dönük yapılmalıydı. Sahada, kum havuzunda ve tahtada savaş konusundaki bilgileri derinleştirmek ve bunu silah ekipman ile desteklemek önemli görülüyordu.⁷²⁰

⁷¹⁶ BA-MA, MSG 241/7.

⁷¹⁷ Baden-Württemberg Eyalet Kriminal Polis Bürosu, Nazi suçlularına karşı soruşturmalar kapsamında 1 Ağustos 1944'ten itibaren okulun komutanlığını yapan Danielsky'i adam öldürmekten hapis cezasına çarptırmıştı. Bkz. Landesarchiv Baden-Württemberg-Staatsarchiv Ludwigsburg, EL 48/2 I. Bü 63.

[https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=17841&sprungId=7769897&letztesLimi](https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=17841&sprungId=7769897&letztesLimit=suchen)

⁷¹⁸ BA-MA, MSG 241/16.

⁷¹⁹ J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 27.

⁷²⁰ BA-MA, RH 11/V/11. Merkblatt für deutsche Offiziere über Ausbildung der Legionäre.

Doğu Lejyonları Komutanlığı, Türk lejyonlarının de içinde buldukları birliklerde tek tip bir oryantasyonun uygulanması düşüncesindeydi.⁷²¹

Eğitim Departmanı'nın belirttiğine göre güçlü bir milli bilince sahip ve bağımsızlığa düşkün olan Türkistanlılara yönelik fiziksel ceza ve hakareten kaçınılmalıydı. Uygun rehberlik yoluyla oldukça cesur davranabilen bu halkın kapsamlı bir eğitim yoluyla istenilen sonuçları verebileceği altı çizilen bir noktaydı. Türk lejyonlarının ülkelerinin gelecekteki kaderine olan canlı ilgisi henüz yeterince tatmin edilemediğinden, devam eden desteğin vurgusu Almanya hakkında eğitim, Nasyonal Sosyalizm ve Bolşevizme karşı bir savunma mücadelesi olarak savaşın anlamı ve konferanslar üzerineydi.⁷²²

Veli Kayyum Han gibi Türkistanlı göçmenler, lejyonların çoğunun bilgisiz olduğu bir konu olan tarih dersleri de dâhil olmak üzere diğer pek çok hususlarda onlara siyasi eğitim verdiler. Böylelikle Türkistanlılar anavatanlarının uzun, gururlu bir geçmişi olduğunu ve Sovyet yönetiminden kurtulursa yeniden yükselebileceklerini öğrendiler. Kasım 1941'de bu kursiyerler, savaş esiri kampında geride kalan 1200 Sovyet Müslümanı ile yeniden bir araya geldi. Askerlere kendilerini bir kurtuluş ordusu olarak düşünmeleri gerektiği söylendi. Baymirza Hayit'e göre Türkistanlı askerler, Doğu Lejyonları'nın temeli idi ve Doğu ülkeleri özgür olduğunda bir gün vatanlarının bel kemiği olacaklardı.⁷²³

Türkistan Lejyonu İstihbarat Okulu'ndaki eğitim programı Alman dili, uluslararası konum, inşaat hazırlığı, yangına hazırlık gibi çeşitli teorik ve pratik dersleri içeriyordu. Hans Fenner başkanlığındaki İstihbarat Okulu'nun Türkistanlı öğrencilerinin eğitimi Riehard Reinke tarafından yürütülüyordu. İstihbarat okulundaki günün programı şunları içermekteydi: 5.00-7.00: *egzersiz, hijyenik prosedürler, kahvaltı, tesisin temizliği*; 7.00: *sabah kontrolü*; 8.00-12.00: *meslek eğitimi*; 12.00-14.00: *öğle yemeği, dinlenme*; 14.00-17.00: *inşaat hazırlığı, bölge temizliği*; 17.00-21.00: *akşam yemeği, bağımsız hazırlık*.⁷²⁴

⁷²¹ BA-MA, MSG 241/10.

⁷²² BA-MA, MSG 214/8.

⁷²³ Ian Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, Boston & New York 2010, s. 8-9.

⁷²⁴ Albina Zhanbosynova, "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", *Otan Tarixi Ğilmi Jwrnal*, 1/85, 2019, s. 125-126.

Cengiz Dağcı'nın hatıralarında Türkistan Lejyonu'ndaki eğitime ilişkin önemli bir anlatım bulunmaktadır:

*“Bir kere silahsızdık. Lejyonun kuruluşundan bu yana neredeyse bir yıl geçmişti. Bu süre içinde yalnızca tüfeklerle silahlı bölük askerleri canlı kurşun görmediler; manevralarda yalnızca sahte kurşunlar kullanıldı... Geleceğimiz Doğu cephesinin durumuna bağlıydı.”*⁷²⁵

Ukrayna'da bulunan Proskurov kampında her bölükte 200 asker olmak üzere toplam 2.000 civarında asker bulunmaktaydı. Kamptaki ilk haftanın sonunda Alman üniforması içinde her gün en az 7 saat süren ağır bir askeri eğitim başladı. Tercümanlık vazifesiyle görevli olanlar, Alman subayların emirlerini Rusça ve Özbekçeye tercüme ediyorlardı.⁷²⁶ Tercüman rehberin görev ve sorumlulukları da yönetmeliklerle belirlenmişti.⁷²⁷ Lejyonların eğitiminde yerel dillerin kullanılması yoluyla lejyonerlerin kendilerini evinde hissetmeleri sağlanmaktaydı. Lejyonerler için düzenlenen dil kurslarının yanı sıra tercüman grupları da oluşturuldu. Zaman içerisinde basılı materyaller tedarik edilip dağıtıldı.⁷²⁸ Önemli askeri ifadeler lejyonerlerin dillerine çevrildi. Ayrıca Almanca-Türkistan Türkçesi sözlükleri tedarik edildi.⁷²⁹ Lejyonerlere Türkistan başlığı altında çeşitli metinler ve öğretici yazılar dağıtıldı. Bunu askeri bir takım incelemeler, İslâm ile ilgili yayınlar ve Türkistan hakkında yazılar izledi. 162. Türk Piyade Tümeni bünyesinde Orta Doğu hakkında genel yayınlar ve bilimsel incelemeleri içeren özel bir kütüphane teşkil edilerek ilgili tüm tarafların erişimine açıldı.⁷³⁰

Çoklu eğitim kurslarının yanı sıra yerel müzik aletlerinin temini ile oyun grupları da teşkil edilmişti. Lublin yakınlarındaki Poniatowa kampında Türk halklarının

⁷²⁵ C. Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, s. 138.

⁷²⁶ Sözlü çeviri sisteminin verimli olmadığı ve son zamanlara kadar bir sorun olarak kaldığı bilinmektedir. Birlik, yalnızca kendilerine atananlara veya kendi eğitiminde görev alanlara güvenebiliyordu. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Ritter von Niedermayer ve Türk Tümeni (Ritter von Niedermayer und die Turk-Division)" başlıklı çalışması, s. 8-9. BA-MA, MSG 2/4143; Görevli personel ilk zamanlar elleriyle ustaca konuşmayı, kumda ilkel eskiz ve çizimlerle askerlere yardımcı olmayı öğrenmek zorunda kalmışlardı. Bkz. Siegfried Ungermann'ın "Doğu Halkları Gönüllüleri II. Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşıyor (Ostvölkische Freiwillige im Kampf an Deutschlands Seite während des 2. Weltkrieges)" başlıklı notları, s. 4. BA-MA, MSG 241/51; Ayrıca Bkz. BA-MA, MSG 241/2.

⁷²⁷ BA-MA, RH 26-162/20.

⁷²⁸ Alman alfabesi ve dilinin öğrenimi konusunda çok sayıda materyal tasarlanmıştır. Bu kitapların sayfalarında çizimlerin yardımıyla anlamı kolayca tahmin edilebilecek Almanca kelime ve cümleler yer almaktadır. Telaffuzu kolaylaştırmak için Rusça harflerle bir telaffuz işareti de dâhil edilmiştir. BA-MA, MSG 123/34.

⁷²⁹ Sözlük için bkz. *Kleines Wörterbuch für den Gefechtsdienst Deutsch-Turkestanisch*, Berlin 1943; Sözlük hazırlanırken Türkistan lehçelerinin detaylı çalışması yapılmıştır. BArch, NS 31/40.

⁷³⁰ J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 95.

üyelerinden oluşan dört tümenin ihtiyaç listeleri belgelerde yer almıştır. Buna göre 2 akordeon, 1 mandolin, 1 gitar, 1 gramafon, 1 kamera, 10 armonika ve 5 satranç takımı ve radyo teslimatı talep edilmişti.⁷³¹ Hazret-i Muhammed'in doğum günü kutlamaları, Ramazan organizasyonları gibi girişimlerle lejyonerlerin askeri eğitim faaliyetlerine manevî ve psikolojik destek sağlanmaktaydı. Diğer taraftan Saha Yedek Taburu da rütbeli Türk askerlerin eğitimine odaklanmaktaydı.⁷³²

Polonya'nın doğusunda bulunan ve 1941'de kurulmuş olan Trawniki Toplama Kampı 5.082 Doğu muhafız birimi için bir eğitim merkeziydi.⁷³³ Bu kampa Ukrayna, Letonya, Litvanya gibi ülkelerden muhafızlar tedarik edilse de personel çok çeşitli halklardan müteşekkildi. Yahudilerin öldürülme planı Reinhard Operasyonu için gönüllü olan Batı Ukrayna'dan Sovyet savaş esirleri veya yerel Ukraynalılar, Trawniki'deki SS eğitim kampına gönderildi. Ekim 1941'de SS Binbaşısı Karl Streibel bu kampın komutanlığına atandı. Eski bir Sovyet savaş esiri olan Ukraynalı Fedor Fedorenko, bir Amerikan mahkemesinde verdiği ifadede Treblinka'ya nasıl muhafız olarak gönderildiğini, Trawniki'de nasıl eğitim aldığını ve ayrıca çok sayıda Doğu gönüllüsünün kampa aktarıldığını belirtmişti.⁷³⁴

Legionowo'daki Türkistan Lejyonu taburları her gün yürüyüş ve beden eğitimi ile savaşa hazırlanıyorlardı. MTBK'nın önde gelen isimlerinden Baymirza Hayit'in bildirdiğine göre Türkistan Lejyonu talim yaparken “*Yaşa Türkistan, güzel Türkistan, sana bahtsız bahtların soldu... hepimiz Şeyad...azad*” şeklinde bağırıyordu.⁷³⁵

Türkistanlı askerler ağır olmasına karşın eğitime severek katılıyordu. Eğitimin birinci ayı dolduğunda lejyonerlere Kızıl ordu'nun geri çekilişinden artakalan silahlardan dağıtıldı ve atış eğitimleri başladı.⁷³⁶ Kamptaki askerlerin ideolojik eğitimi ile meşgul olan özel kadrolar bulunmamaktaydı. Ancak lejyonerler arasında Türkistanın yüksekokullarında tahsil görmüş olan değerli aydınlar yer almaktaydı. Bu aydınlar,

⁷³¹ BA-MA, RS 3/39-1. 26 Ocak 1944 tarihli yazı.

⁷³² Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam.*, ZS 407/1-62.

⁷³³ David Bankier, *Secret Intelligence and the Holocaust: Collected Essays from the Colloquium at the City University of New York Graduate Center*, New York 2006, s. 356.

⁷³⁴ Yitzhak Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps*, Bloomington 1999, s. 21-22.

⁷³⁵ N. Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, s. 269.

⁷³⁶ Askeri Bölge Komutanlığı'nın 22 Nisan 1943 tarihli Doğu Lejyonları başlıklı raporunda atış eğitim sonuçlarına dair bilgiler verilmektedir. Bu doğrultuda düzenlenen bir atış yarışmasında, altı ayrı grup tarafından hedeflere yapılan 1540 atışın 617'si isabet almış ve 59 tanesi levhadaki hedefi vurabilmiştir. BA-MA, MSG 241/10.

Türkistan tarihi ve Sovyetler'in Türkistan'da uyguladıkları sömürge politikaları konusunda lejyonerlere eğitimler veriyorlardı.⁷³⁷

Saha taburlarının olabildiğince çabuk eğitilmesi gerekiyordu. Çünkü Partizan mücadelesinin yeniden canlanmasından sonra cephelelerdeki askeri rahatlatmak ordu açısından önemliydi. İlk taburlar 4-6 haftalık eğitimden sonra cepheye gönderildi fakat başarı sağlanamadı. Bunun nedeni yeterince iyi eğitim almamış olmalarıydı. Tarafların birbirlerini tanınması ve uyum sağlayarak aksaklıkların giderilmesi zaman isteyen bir mesele idi. Pek çok gönüllünün herhangi bir eğitim almadan geldiği ve yeniden eğitim görmesi gerektiği dikkate alınması gereken bir husustu. General Heygendorff 1942 sonbaharında Doğu Lejyonları'nın komutasını devraldığıında ilk resmi eylemlerinden biri OKH'deki eğitim süresini 3 aya çıkarmak oldu.⁷³⁸

General Heygendorff eğitim sırasında askerleri olduğu gibi kabul etmenin ve onlara tabiatlarına uygun olmayan bir davranışta bulunmamak gerektiğinin önemine dikkat çekiyordu. Lejyonerlerin sevmedikleri resmi tatbikatlardan uzak duruluyor, eğitimin odak noktasını askeri teçhizatın kullanımı ve bölgedeki hizmet oluşturunuyordu. Lejyonerlerin doğaya olan yakınlıkları Heygendorff'un dikkatini çekmiş ve onlardan çok şey öğrendiklerini itiraf etmişti. Gönüllü lejyonerlerin özellikle teknik ve dilbilimsel alanlarda öğrenme hevesi kayda değerdi. Hızlı bir şekilde Almanca öğrenen lejyonerler gittikleri ülkede Fransızca ve İtalyanca da öğrenmişlerdi. Karanlık gökyüzünde uçakları dahi görebilen mükemmel bir göze sahip olmaları nedeniyle iyi birer atıcıydılar. Siper kullanımında da kayda değer ölçüde başarılıydılar. Lejyonerlere öğretilmesi en zor olan şey ise savaş disipliniydi. Lejyonerler, eğilimi açısından yalnız bir savaşçı olmaya uygun değildi. Yoldaşlarıyla birlikte olduğu sürece, bazen savaşta şaşkırtıcı bir şekilde yararlılık gösterirlerdi. Çatışmada yalnız kaldıkları zaman ise bağırma ve anlamsız bir şekilde cephe israfına başlardı.⁷³⁹

Yarbay Wendt'in 12 Şubat 1943 tarihli Türk gönüllülerin eğitimi hakkındaki ilerleme raporunda aktardığı şu satırlar dikkate değerdir:

“Türkleri eğitme ve komuta etme tarzı Alman askerlerinden önemli ölçüde farklıdır. Örneğin bir Türk'e bağırlırsa kafası karışır, çünkü genellikle dili anlamaz, inatçı olur ve Asya pasif direnişine karşı koyar ki bu sabırla kırılabilir ve kırılmalıdır.

⁷³⁷ Enver Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, İstanbul 2016, s. 107-108.

⁷³⁸ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-15; BA-MA, MSG 241/2.

⁷³⁹ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-16; BA-MA, MSG 241/2.

Lejyoner bir şeyi anlayana kadar 10 kez tekrar edilmelidir. Eğer bunu düzgün bir şekilde öğrenirse bunun için övülmesi gerekir... Ama kesin olan bir şey var. Türkler ne kadar kusurlu olursa olsunlar, Alman liderlerine asla isyan etmeyeceklerdir, çünkü Rusların onları hain ilan ettiklerini çok iyi biliyorlar ve bu hususta hiçbir sarsıntı onları tersine ikna edemez. Alman liderlerine sarılıyorlar, çünkü Alman liderlerin onların tek kurtuluşları olduğuna inanıyorlar. Ayrıca Almanların vaatlerine tamamen güveniyorlar. Türkler birçok bakımdan hâlâ oldukça ilkel insanlardır. Örneğin, iyi bir haber duyduklarında, buna hazır olsalar dahi neşeye ellerini çırpıyorlar. Onları bunun için cezalandırmak yanlış olur çünkü anlamazlar. Alman olan her şeye büyük ilgileri vardır ve her Türk askerinin en büyük dileği bir gün Almanya'ya gitmektir. Birçoğu, özellikle zanaatkarlar, savaştan sonra Almanya'da çalışıp çalışamayacaklarını sık sık sormuşlardır."⁷⁴⁰

Birliklerin eğitiminin nihai amacı, savaşma iradesinin sürdürülmesini sağlamak, disiplini korumak ve savunma gözetimi idi. Türkistanlılar Kur'an-ı Kerim huzurunda Türkistan bayrağı altında iki kılıç birleştirilerek yemin ediyorlardı.⁷⁴¹ Bununla birlikte eğitimler sadece Türkistanlı lejyonerlere değil aynı zamanda Alman personele de yönelikti. Bu kapsamda Wehrmacht mensubu askerlere Türkistan'ı tanıtmayı amaçlayan broşürler kaleme alınmıştı.⁷⁴² Alman eğitmenlere lejyonerlerin gurur ve şerefini kırmamaları, askerlerin hususiyetine uygun davranmaları bilhassa tenbih edilirdi. Bu talimatların amacı Alman destek personelinin lejyonerlere karşı başlangıçta duymuş olduğu güvensizliğin üstesinden gelmek ve Asyalı halkların insanlık dışı olduğuna dair yanıltıcı kavramları ortadan kaldırmaktı. Şüphesiz ki bu çabalar Alman askerlerin Türkistanlı yoldaşlarını zaman içerisinde daha iyi anlamalarına yardımcı oldu.

Birçok subay en büyük zorluğu Alman ve Türkistanlı gönüllülerin bir arada bulunmasından kaynaklanacağı düşüncesindeydi. Ancak bu endişenin haksız olduğu kısa zamanda ortaya çıktı. Elbette Almanların lejyonerlerin davranış kalıplarına alışmasına kadar kritik bir geçiş döneminin yaşanması gerekti. Ancak şaşırtıcı bir hızla Alman görevlilerin çoğu Türkistanlıların durumuna intibak etmeyi başardı. Binbaşı Seraphim'in ifadesiyle, savaşın sonuna kadar devam edecek şekilde kendini ispat etmiş

⁷⁴⁰ BA-MA, RH 19V/5.

⁷⁴¹ Yemin metni için Bkz. Ek 1. B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 204-205; H. İkrâm Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 245.

⁷⁴² Bkz. Ek 45.

olan iyi bir yoldaşlık gelişmişti.⁷⁴³ Bu süreç esnasında lejyonerler, yerel halkla da bir araya gelerek onlarla sohbet etmiş ve uluslararası gelişmeleri öğrenmişlerdi.

Lejyonerlerin eğitim seviyesi, devam eden eğitim ve öğretim yoluyla gözle görülür şekilde artmıştı. Eğitime ek olarak diğer pek çok adımlarla lejyonerlerin Alman liderliğine olan güveninin artması için sürekli çaba sarfediliyordu.⁷⁴⁴ Diğer taraftan Türkistanlı askerler arasında tek tip bir davranış kalıbı bulunmamaktaydı. 162. Türk Piyade Tümeni daha ilk kurulduğunda tümen komutanlığı, doğaları ve düşünce biçimleri hakkında ipuçları elde etmek için askerler arasında bir anket düzenlemişti. Hem bu anket, hem de sonraki deneyimler, Türkistanlılar ve Azeri askerler arasında fazla olmamakla beraber bazı farkların olduğunu ortaya koydu. Sonuç itibariyle Azerilerle uğraşmak daha kolay ve hoş görünüyordu.⁷⁴⁵

4.2.7. Almanların Gözünden Türkistanlılar

Türkistanlı lejyonerler en azından 1944 yılına kadar Alman yoldaşları tarafından eşit müttefikler olarak tanınmama sorunuyla karşı karşıya kalmışlardı. Almanlar, gönüllü askerleri selamlamak zorunda değildi ve lejyonerler, Nasyonal Sosyalistlerin hakaret ve karalamalarına özellikle maruz kalıyorlardı. Lejyonerler hava alarmı verildiğinde hava saldırısı sığınaklarından dışarı atılıyor ve ölüme terkediliyorlardı.⁷⁴⁶ Gönüllülerin toplam kaçış sayısı 1943'te yaklaşık % 8 ilâ 10 arasındayken 1945 yılında % 2 ilâ 3'e düşmüştü.⁷⁴⁷ Savaşın son yıllarında asker kaçaklarının sayısındaki düşüş, 1944'te Doğu'dan gelen gönüllülerin statüsünün gözle görülür bir şekilde iyileşmesinin bir sonucu idi. Artık Gönüllü Birliklerin statüsü maaş bakımından da Almanlarla eşit bir zemine oturtulmuştu. Propaganda Bakanı Goebbels bile Türkistanlı gönüllülerden oluşan bir heyeti kabul ederek "*omuz omuza mücadele*" vurgusu yapmıştı.⁷⁴⁸

İtalya cephesindeki 162. Türk Piyade Tümeni askerlerinin savaş performansı ve liderliği hususunda yapılan bir sunuma binaen Hitler, takdir ve teşekkürlerini dile

⁷⁴³ BA-MA, MSG 241/10. Hans Günther Seraphim'in "Alman Ordusu'nda Kafkasyalı ve Türk Gönüllüler (Kaukasische und Turkvölkische Freiwillige im Deutschen Heer)" başlıklı notları, s. 32.

⁷⁴⁴ BA-MA, MSG 241/49.

⁷⁴⁵ Azerbaycanlılar siyasi hedeflerini ifade ederken sık sık Türkiye'yi referans göstermekteydiler. Panturanizm fikirleri Türkistanlılar tarafından az bilinirken Azerbaycanlılar için durum farklıydı. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Ritter von Niedermayer ve Türk Tümeni (Ritter von Niedermayer und die Turk-Division)" başlıklı çalışması, s. 9-10. BA-MA, MSG 2/4143.

⁷⁴⁶ Insitut für Zeitgeschichte, *Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-11*.

⁷⁴⁷ BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem Russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 325

⁷⁴⁸ H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 330.

getirmişti. Feldmareşal Kesselring, bu takdiri örnek nitelikteki bağlılıkları ve yenilmez savaşçı ruhları ile düşmanı Alman sınırından uzak tutan ve tutacak olan tüm savaşçılara bildirme ihtiyacı hissetti.⁷⁴⁹ Çünkü Bolşevizme olan kökleşmiş nefretleri ve ulusal bağımsızlık arayışları nedeniyle Türkistanlılar, bu zor göreve tamamen kendini adanmış subaylar tarafından yönetildiklerinde çok yararlı savaşçılar olabiliyorlardı.⁷⁵⁰

10. Ordu Başkomutanı General Joachim Lemelsen, 15 Kasım 1944'te aşağıdaki emri yayınlamıştı:

*“162. Türk Piyade Tümeni'nin ordu bölgesinden ayrılması, bana orduda hizmet verirken tümenin başarılarından dolayı minnettar olduğumu ifade etme fırsatı veriyor. Başlangıçta kıyı savunması için konuşlandırılan tümenin önemli bir kısmı Eylül ayında Rimini-Riegel'de ön cephede yer aldı ve burada düşman saldırısına direndi. Yüksek kayıplarına rağmen, insan ve malzeme açısından çok üstün olan mütecaviz düşmanı engellemeyi başardılar ve böylece kanıtlanmış savaşçı ruhlarını bir kez daha ortaya koydular. Tümenin yeni görevlerinde de deneyim kazanacağına eminim ve gelecekte Avrupa'daki özgürlük mücadelesinde nihai zafere kadar bol şans diliyorum.”*⁷⁵¹

Türk asıllı gönüllülerin savaşlarda göstermiş olduğu üstün gayret ve başarılar Alman kurmayı tarafından çoğu kez zikredilmiştir. Doğu Birlikleri Generali Köstring, Fransa'nın Normandiya bölgesindeki Avranches'de savaşan lejyonerleri alkışlayarak *“Daha iyi silahları olsaydı, Alman taburlarından daha iyi olurdu”* şeklinde bir beyanatta bulunmuştur.⁷⁵² 162. Türkistan Tümeni Komutanı General Ralph von Heygendorff, Türk birliklerinin % 5-10 Alman kadrolu personeli ile Doğu cephesinde çok zor olmayan koşullar altında uygun şekilde kullanıldıklarında oldukça iyi bir iş çıkardıklarını belirtmiştir.⁷⁵³ Yine Heygendorff'un lejyoner Cabbar Ertürk'e söylemiş olduğu şu cümleler dikkate değerdir:

“Slav asıllı Ruslarda askerlik vasfı yok denebilir. Onlara askerliği Hristiyanlaşmış Tatarlarla Hristiyanlık taassubu ile biz Prusyalılar verdik. İkiyüz seneyi aşkın bir zamandan beri askeri eğitimden uzak tutulmuş ve subay olarak yetiştirilmemiş olan Türklerin, çok kısa bir devre eğitim gördükten sonra bu kadar başarılı olduklarını hiç tahmin etmiyordum. Ruslar aptallık etmişler, eğer sizleri kendi

⁷⁴⁹ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 2 Ekim 1944.

⁷⁵⁰ C. Hartmann, *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, s. 625.

⁷⁵¹ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 1 Aralık 1944.

⁷⁵² Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukasische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-40.

⁷⁵³ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam.*, ZS 407/1-57.

askeri birlikleri içinde dağıtarak ordu birlikleri içinde azınlık durumuna düşürmeselerdi, sizleri ayrı tümenler, alaylar halinde kendinizden olan subayların kumandasında harbe sokmuş olsalardı, daha başarılı olurlardı... Bakınız bugün biz bütün Türk birliklerini ayrı ayrı taburlar haline getirdik ve cepheyi tamamiyle onlara teslim ettik. Böylece onların taarruzda ve savunmadaki başarılarını gördük. Hatta şunu da itiraf edeyim ki biz Türk birliklerinden bu kadar cesaret ve başarı beklemiyorduk. Hele bize karşı gösterdikleri bağlılık ve vazife aşkı bir Alman kurmayı olarak beni ve silah arkadaşlarımı sevindirmiştir... Alman askerleri açlığa susuzluğa alışmış değiller. Onlar sivil hayattaki hayat düzenini savaş hatlarında da istemektedirler. Fakat Türkler böyle değiller. Günlerce aç kalsınlar seslerini çıkarmazlar. Birinci Dünya Harbi'nde Irak cephesinde Türk birlikleriyle birlikte bulunmuştum. O zaman sizin askerlerin fedakârlıklarına hayret etmiştim. Aylarca ateş hattında yarı aç, kirlilik ve yorgunluk içinde oldukları halde, onlardan çok uzakta ayrı kalmış Doğu Türkleri'nin de aynı duygu ve alışkanlık içinde savaşa devam etmeleri bir Alman kurmayı olarak beni duygulandırdı.”⁷⁵⁴

Heygendorff 12 Mayıs 1943'te asker ve subaylara hitaben yapmış olduğu konuşmada kendilerinin sadece savaşı değil, barışı da kazanmak istediklerini dile getirerek Almanya ile Türkistan, Kafkas ve başka halklar arasındaki dostluğun pekiştirilmesi gerektiğinin altını çizmişti. Böylesine bir dostluğun temelini lejyonlarda sağlamlaştırılması gerektiğini düşünen Heygendorff, bu halkların esir düşen evlatlarının aydın, yüksek kültürlü ve saygıdeğer insanlar olduklarına dikkat çekerek onların şan ve şerefine asla zarar getirilmemesi gerektiğini ifade etmişti.⁷⁵⁵

Alman-Türkistan 303. Piyade Alayı'na bağlı birliğin komutanı Binbaşı Hans Günther Seraphim tarafından hazırlanan savaş raporunda, 13 Haziran 1944'te Ossa mevkiisi yakınlarında Amerikalılar ile girişilen çatışmada makineli tüfek atışına rağmen Türkistanlı komutanların göstermiş oldukları kahramanlık övülüyordu.⁷⁵⁶ Nazi Almanyası'nın Propaganda Bakanı Joseph Goebbels de nutuklarında Doğu Türkleri'nin kahramanlıklarından bahsederek onların Almanlar kadar Rusların düşmanları olduklarını vurgulamaktaydı.⁷⁵⁷

⁷⁵⁴ C. Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, s. 173-175.

⁷⁵⁵ H. İkrâm Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 128-129.

⁷⁵⁶ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-42.

⁷⁵⁷ C. Ertürk, *Anayurtta Unutulan Türklük*, s. 147.

12 Haziran 1944 tarihinden sonra 162. Türk Piyade Tümeni, General Frido von Senger und Etterlin'in XIV. Panzer Kolordusu'nda konuşlandırıldı. General, komutası altındaki Türk birliklerine nazik davrandı. Etterlin, anılarında Türkmen Birliği'nin sadakat ve tevazu gibi öne çıkan niteliklerini övmekte ve yakın dövüştteki kabiliyetlerine vurgu yapmaktaydı.⁷⁵⁸

9 Temmuz 1944 tarihli OKW raporu, İtalya sahilinin batı kesiminde son haftalarda yaşanan zorlu savunma savaşlarında, ağırlıklı olarak Türkistanlı gönüllülerden oluşan 162. Türkistan Piyade Tümeni'ne bağlı birimin kendisini mükemmel bir şekilde kanıtlamış olduğundan bahsetmektedir.⁷⁵⁹

29 Ekim 1944'te Panzerjäger (tank avcısı) bölümünün 3. Bölüğü (Fla) Reno geçişi esnasında bir düşman avcı bombardıman uçağı düşürmüştü. Cephe için önemli bir mühimmat deposunda nakliye işlemini sabote etmek isteyen düşman, makineli tüfek, top ve el bombaları kullanmıştı. 162. Türk Piyade Tümeni'nin ikmal alaylarından iki acil durum müfrezesi ile Feldgendarmerie bölümünden bir müfreme ve Panzerjäger bölümünün 3. bölümünden Bamberger müfrezesi 18 Kasım 1944'te düşmanı hızlı ve kesin bir şekilde geri püskürtmüştü. Böylece önemli mühimmatların yüklenip taşınması sorunsuz ve hasar kaybı olmadan gerçekleşmişti.⁷⁶⁰ Yine Çavuş Rahmanov'un başında bulunduğu bir Türk birliği, toprağa döşedikleri 400 mayınla önemli bir boşluğu kapatmışlardı. Onbaşı Karlejow düşman saldırısının önünde olmasına rağmen piyadelerle savaşmaya devam etmişti. Türk Tümeni'nin Keşif Departmanı'nın ileri gözlemcisi olan Onbaşı Baischonov, düşman mevkisini farkederek tüm cesaretiyle ateş hattında komuta merkezine kadar ulaşmayı başarmıştı. Onbaşı Hakimov da silahının başında dakik ve isabetli ateş etmesiyle takdir toplamıştı.⁷⁶¹

Türk birliklerinin cephe performansları zaman zaman başarılı bulunarak takdir edilmiş, bazen de yetersiz savaştıkları kayıtlara geçmiştir.⁷⁶² Almanlar ile aynı cephede omuz omuza savaşan Türkistanlılar, Alman askerleri ile eşit statüde olma vaadi karşısında gururlansalar da bu sözün tutulmaması çoğu zaman onlara acı vermekte ve

⁷⁵⁸ F. von Senger und Etterlin, *Neither Fear Nor Hope: The Wartime Career of General Frido Von Senger und Etterlin, Defender of Cassino*, s. 260.

⁷⁵⁹ BA-MA, MSG 241/10.

⁷⁶⁰ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 22 Kasım 1944.

⁷⁶¹ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 9 Aralık 1944.

⁷⁶² BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 23 Ekim 1944.

Alman niyetlerinin dürüstlüğü hakkında şüpheler uyandırmaktaydı.⁷⁶³ 17 Ocak 1943 tarihli bir rapora göre lejyonerlerin çok küçük bir bölümü lejyon'un fikir ve hedefleri için savaştıklarını göstermektedir. Dahası Türkistanlı lejyonerlerin tutumu, özgür bir Türkistan veya başka idealler için savaşmak istemediklerini, sadece kişisel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgilendiklerini ortaya koymaktadır.⁷⁶⁴

Türk Tümeni'nde görevli bir Alman Başçavuşun belirttiğine göre Almanlar ile Türkistanlı gönüllülerin çok sayıda yakın oldukları ortak nokta bulunmaktaydı. Savaş aracı olarak atların Türkistanlılar için anlamı büyüktü ve atlar onların çocukluğunu hatırlatan önemli bir unsurdur. Sıklıkla babalarının onları atlara ilk kez nasıl bindirdiklerini anlatıyorlardı. At aynı zamanda kutsiyet bakımından da onlar için önemli bir anlam taşımaktaydı.⁷⁶⁵

Türkistanlıların sorumsuz davranışları ve disiplinsizlikleri takas malzemesi olarak satılan silah ve teçhizatlarda kendini göstermiştir. 8 Kasım 1942 tarihli bir raporda belirtildiği şekilde Türkistanlı askerlerin çalıntı etleri cephanesinin taşıyabilmeleri için cephanesini gömmesi münferit bir olay değildi. Ayrıca yürüyüşlerde palto takas ettikleri de bilinmekteydi.⁷⁶⁶

Lejyonerlerin muharebelerde en ciddi eksiği Alman askerlerine nazaran daha zayıf silah ve cephanesini kullanıyor olmalarıydı. Almanlarca kendilerine denk görülmemen Türkistanlı lejyonerler Almanlar tarafından selamlanmak zorunda değillerdi. Tüm bu olumsuzlukların yanında lejyonerler alçaltıcı davranışlara da maruz kalmaktaydılar. Bazı tren vagonlarında yazılan "*Polonyalılar, Yahudiler ve lejyonerler son vagona*" ibaresi lejyonerlerle Almanlar arasındaki ilişkiye ışık tutması bakımından dikkat çekicidir.⁷⁶⁷ Diğer taraftan lejyonlarda vuku bulan bir takım tatsizlikler de mevcuttu. Bir Türk doktor, yazmış olduğu mektupta şu satırlara yer vermektedir: "*Umuyorum ki Anglo-Amerikalılar yakında karaya çıkacak ve içinde tutulduğumuz değersiz koşullara son verecekler.*"⁷⁶⁸

⁷⁶³ Alman demiryolu araçlarından men edilmek, savaşta ölen bir lejyoner için Alman Kahramanlar Mezarlığı'nda yapılması istenen cenaze töreninin reddedilmesi, Almanlar ve Türkistan Lejyonerleri için farklı yemekler çıkarılması, yaralıları için yetersiz bakım gibi şartlar. BA-MA, MSG 241/2.

⁷⁶⁴ BA-MA, MSG 241/16.

⁷⁶⁵ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 2 Ekim 1944.

⁷⁶⁶ BA-MA, MSG 241/16.

⁷⁶⁷ H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 329.

⁷⁶⁸ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam.*, ZS 407/1-61.

Doğu Birlikleri Generali Ernst Köstring'in verdiği bilgilere göre pek çok gönüllü birim o kadar kötü giyinmiş, teçhiz edilmiş ve eğitilmiştir ki bunlar yalnızca silahlı çeteler olarak tanımlanabilirdi. Bu birimler iyi eğitilmiş ve donanımlı Alman birlikleri ile birlikte savaflara katıldı ve performanslarının Almanlarınkine eşit olması beklendi. Köstring'e göre sonuçlar savaşta başarısızlık ve firar olarak kendini gösterdi.⁷⁶⁹ Örneğin İtalya'da bir Kazak Bölüğü, Alman subay ve astsubaylarını öldürerek 13. bölgedeki partizanlara kaçmıştı. Almanlardan hayal kırıklığına uğrayan asker kaçakları arasında 162. Türkistan Tümenine mensup Türkistanlı askerler de bulunmaktaydı.⁷⁷⁰

Türkistan Lejyonu komutanı Binbaşı Mayer-Mader'in lejyonlar üzerine yazmış olduğu raporda lejyonların Mayıs 1942'deki Brijansk yakınlarındaki topraklarda partizanlara karşı savaşlarda göstermiş oldukları yararlılıklardan bahsediliyordu. Rusya'nın Türk halkları Avrupalı değil Asyalı olduğundan farklı bir zihniyete sahiptiler. Mayer-Mader'e göre o zamanın Türk halkları, iki eski kültürün ve işgalci ulusların torunlarıydı ve elbette buna karşılık gelen savaşçı gururları da bulunmaktaydı. 1943 sonbaharına gelindiğinde, iki kamp arasındaki boşluk o kadar büyüdü ki Türk halkı aktif olarak memnuniyetsizlik duymaya başladı, çünkü savunmasız bir şekilde düşman propagandasının etkilerine maruz kalıyorlardı.⁷⁷¹

General Heyendorff, üç farklı gönüllü kategorisini birbirinden ayırmıştı. Bunlar materyalistler, oportünistler ve saf idealistlerin sayısal olarak daha küçük grubu idi. Kendisinin görüşüne göre, gönüllülerin beşte birinin iyi, beşte birinin kötü ve beşte üçünün dengesiz olduğu tahmin edilebilirdi.⁷⁷²

1944'ün başında, Türkmen Tümeni'ndeki Özbek Lejyonerleri'nin diğer Kafkas ve Asya birlikleriyle birlikte Kuzeydoğu İtalya'da Slovenya sınırına yakın bir yer olan Opicina'ya gelmesi, yerel halkta bir takım sıkıntılara yol açmıştı. Kuzeydoğu İtalya'da bulunan Carnia'daki Rus Kazakları gibi, Özbekler de bazı evleri işgal etmiş, insanlarda büyük huzursuzluğa sebep olmuşlardı.⁷⁷³ Şubat ayından Mart ayına kadar lejyonerlerin koşulları, Opicina'nın eski bölümünde konuşlandırıldı. Yerel sakinler onlardan korkuyorlardı çünkü çok kaba ve tehditkârlardı ve ne pahasına olursa olsun yerel halkın

⁷⁶⁹ NARA, M1270-Roll 0025, Ernst Koestring'in Sorgulama Dosyası, s. 4.

⁷⁷⁰ P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 83; Alman personele suikast vakalarında bir Kuzey Kafkasyalı ve Azeri, birkaç Türk ve Ermeni, çok sayıda da Gürcü ve Volga Tatarları olduğu kayıtlara geçmiştir. BA-MA, MSG 241/2.

⁷⁷¹ BArch, NS 31/43.

⁷⁷² BA-MA, MSG 2/1259; BA-MA, MSG 241/2.

⁷⁷³ İtalya'da olduğu gibi Slovenya'da da lejyonerler tarafından işlenen tecavüz vakaları olduğu bilinmektedir. BA-MA, MSG 2/4143. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Ritter von Niedermayer ve Türk Tümeni (Ritter von Niedermayer und die Turk-Division)" başlıklı çalışması, s. 13.

evlerine yerleşmek istiyorlardı. Bölgede yaşayan bir kişinin tanıklığına göre askerler ev sakinlerinin mutfaklarına bir at getirmişler ve ailede korkuya neden olmuşlardı. Anlatılanlara göre Nazi destekçisi Türkistanlı ajanlar olduğu kadar Nazi karşıtı askerler de yok değildi. Nazilere karşı olan bazı Özbek askerleri, Radio London'ın kesinlikle yasak olan yayınlarını dinlemek için ölüm riskini göze alarak halktan bazı kişilerle iş birliği yapmışlardı.⁷⁷⁴

Nazi Almanyası Temmuz 1943'ten beri Baltık bölgesine, Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya doğru amansız bir şekilde geri çekilmekteydi. Bu, Almanya'nın Doğulu gönüllülerin topraklarının çoğunun Kızıl Ordu tarafından yeniden ele geçirildiğini anlamına geliyordu. Bu noktada Bolşevik karşıtı askerler giderek daha güvenilmez hale geldiler. Birkaç Doğu taburunda yer altı hücreleri oluşturuldu. Birliklerini Kızıl Ordu ve partizan hatları üzerinden yürütmeye hazırlandılar. İlk başarılı girişim 825. Volga-Tatar taburu'nun Beyaz Rusya'daki Vitebsk bölgesine varması sırasında yapıldı. Bir başka olay, 13 Eylül 1943'te Ukrayna'nın Obolon bölgesindeki Türkmen taburları'ndan birinin, Alman subay ve personelini öldürerek Sovyet tarafına geçmesiyle yaşandı. Yine Böhler Tugayı (20.000 Türkmen), 10 bağımsız tabur (10.000 kişi) ile Türk ve Kafkas gönüllülerinden oluşan 202 bağımsız birlikle ilgili de aynı vakalar yaşandı. Bu nedenle Polonya'da bulunan Doğu Lejyonları Komutanlığı 1943'ün sonlarına doğru dağıtıldı. Teşkil edilen tüm taburlar ya Doğu'dan Batı'ya nakledildi ya da Almanya'nın arka bölgelerinde yardımcı görevlerde istihdam edildi.⁷⁷⁵

Türkistanlı lejyonerlerin faaliyetlerine dair bazı kayıtlar oldukça menfi yöndedir. Gerek Alman belgeleri, gerekse işgal edilen bölgelerdeki yerel güçlere ait kayıtlar Türkistanlıların pek çok savaş suçuna bulaştığını göstermektedir. General Oskar Ritter von Niedermayer'in Türkmen askerleri büyük çaplı yağma, cinayet ve silahlı saldırılara karışmışlardır. 162. Türkistan Tümeni'nin askerleri de Adriyatik kıyılarında ve İtalya'da birtakım savaş suçları işlemişlerdir. Örneğin 2 Şubat 1945 tarihinde Türkistan Tümeni askerleri Morbello köyünde iki partizanı ele geçirdi. Mahalle rahibi Don Filipetti'nin raporuna göre iki partizan silah bırakıp teslim olmalarına rağmen aynı akşam acımasızca öldürülmüşlerdir. Lombardiya'da bulunan Pavia eyaletindeki Montalto Pavese'de Türkistan Tümeni birliklerinin yağma ve tecavüze olan düşkünlüğü 1944 yılı

⁷⁷⁴ Stefan Wedrac, "Lo scioglimento della Dieta provinciale di Trieste nel 1915", *Qualestoria. Rivista di storia contemporanea*, 42/1-2, 2014, s. 184-185.

⁷⁷⁵ P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 98.

raporlarına yansımıştır. Milano'nun yaklaşık 70 km güneyinde bulunan Zavattarello'da vuku bulan tecavüzler, bizzat Milano Başpiskoposu Kardinal Alfredo Ildefonso Schuster tarafından kınanmıştır.⁷⁷⁶ Yaklaşık bir tecavüz sayısı ve bunların farklı yaştaki kadınlar üzerinde fiziksel ve psikolojik sonuçlarının ne olduğunu bilinmemekle beraber kürtaj yaptırmak isteyen kadınlara dair bilgiler bulunmaktadır. Kayıtlara göre Ulusal Kurtuluş Komitesi (CLN) kürtaj talebinde bulunan kadınların sorumluluğunu üstlenmiştir.⁷⁷⁷ 1945 başlarında büyük temizlik operasyonu sırasında İtalya'nın Piacenza eyaletindeki Lugagnano Val d'Arda kadınlarının Moğol⁷⁷⁸ askerler tarafından tecavüze uğradıkları kayıtlara yansımıştır.⁷⁷⁹

Cerignale'de Türkistan Lejyonu'na mensup bir Astsubay, yerel bir restoranın hemen dışındaki bir tuvalette bulunan bir kıza tecavüz etmeye çalışmıştı. Alman komutan bu tacizi öğrenince askeri başından vurdu. Büyük Kış Operasyonu sırasında Türkistan Tümeni'nin üç askeri, bir grup Bardi'li kadına tecavüz etti. Almanlar bu askerleri vurup Bardi kalesinin muhafız odasına gömdüler. Köy halkı Bardi kadınlarının intikamının alındığına şahit olabilsin diye ölen askerlerin ayakları mezarın dışında bırakıldı.⁷⁸⁰ Bir tanıklığa göre Türkistan Tümeni askerleri Groppallo'ya varmadan önce yerel halk şu şekilde uyarılmıştı: “*Türkmen askerler geliyor. Kadınlarımızı evlere kitleyin ve şarabı saklayın.*”⁷⁸¹ II. Dünya Savaşı'nda İtalya'da görev yapmış olan İngiliz asker Stephen Hastings'in anıları Türkistan Tümeni askerlerinin karıştığı vahşet olaylarını doğrulamaktadır. Hastings'e göre “*yaşanan utanç verici olaylardan sonra*

⁷⁷⁶ Kardinal Schuster Zavattarello'da vuku bulan olayları kanıtlayan yazılı bir belgeyi 16 Aralık 1944'te Milano Garnizon Komutanı General Ernst Wening'e verdi. 22 Ocak 1945'te General Wening, Schuster'a bir mektup göndererek ihlaller nedeniyle ölüm cezasına çarptırılanların cezalarının infaz edildiğini bildirdi.

⁷⁷⁷ Ferruccio Parri Ulusal Enstitüsü ve İtalya Ulusal Partizanlar Derneği (ANPI) tarafından desteklenen ve Alman Hükümeti tarafından finanse edilen araştırma sonucu Atlante delle Stragi Naziste e Fasciste in Italia (İtalya'daki Nazi ve Faşist Katliamlarının Atlası) adlı bir veri tabanı oluşturulmuştur. Nazilerin Temmuz 1943 ile Mayıs 1945 yılları arasında İtalyan halkına karşı gösterdiği şiddet eylemleri; videolar, ikonografik belgeler, görüntüler, tanıklıklar ve çok sayıda multimedya materyali eşliğinde ortaya konulmuştur. Veri tabanında Türkistan Lejyonerleri ve 162. Türkistan Tümeni askerlerinin karıştıkları savaş suçlarına dair bilgi ve belgeler de bulunmaktadır. Bkz. Atlante delle Stragi Naziste e Fasciste in Italia. http://www.straginazifasciste.it/?page_id=297&ricerca=241&lang=en

⁷⁷⁸ Türkistan tümeni askerleri yerli halk tarafından Moğol olarak adlandırılmaktaydı.

⁷⁷⁹ Ermanno Mariani, *Piacenza Liberata*, Bobbio 2006, s. 72-73.

⁷⁸⁰ İtalya'nın birçok noktasında savaşta ölen Türkistanlıların mezarları bulunmaktadır. Orta İtalya'da Monte Cassino'daki Alman askeri mezarlığında binlerce askerin isimleri arasında Asya soyadlı pek çok askere rastlanılabilir.

⁷⁸¹ P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 272-273.

*Kürtaj hiç bu kadar popüler olmamıştı.*⁷⁸² Buna ek olarak tecavüz olaylarına bazen Alman askerlerinin de adının karıştığı bilinmekteydi.

Diğer taraftan Piacenza bölgesinde görev yapan Türkistanlı askerlerden bazıları halk ile iyi ilişkiler kurmuştu. Groppallo bölgesinin rahibi Don Gianrico Fornasari'nin tanıklığına göre ailesi Türkistanlı subayı evlerinde ağırlamış, subay ve adamlarının kadınlara son derece saygılı davrandıklarına şahitlik etmiştir. Fornasari, Türkistanlı askerlerin iki kez mağdur olduğunu düşünüyordu. Doğulu oldukları için Nazi efendileri tarafından aşağılanan askerler, müttefikler tarafından da hain olarak görülüyordu. Bütün bu koşullar Türkistanlıların kaderinin neden trajik olduğunu açıklar nitelikteydi. Diğer bir Groppallo tanığı olan Secondo Cavanna, Türkistan askerlerinin cana yakın ve yardımsever olduğunu, saklanırken ciddi şekilde hastalanan babasının hayatını kurtardıklarını ifade etmişti. Bununla birlikte Cavanna, askerlerin aç olduklarını ve bu nedenle de inek ve tavukları çaldıklarını da sözlerine eklemişti. Ulusal Cumhuriyet Muhafızları'na (GNR) bağlı bir milis olan diğer bir tanık da evinde ağırladığı iki askerinin son derece kibar olduklarını ve tüfeklerini kapının dışına bıraktıklarını belirtmişti.⁷⁸³

Görüldüğü üzere Almanların gözünden Türkistanlılara dair yapılan değerlendirmeler farklı noktalarda toplanmaktaydı. Lejyonerlerin savaşlarda sergiledikleri cesaretleri ve zor koşullara dayanıklılıkları çoğu zaman vurgulansa da bazı menfi hadiseler de yaşanmıştı. Bununla birlikte 1944 sonrasında Türkistanlılara dair Alman bakış açısında dikkate değer bir değişim görülmüştü. Savaşın akıbetinin Almanlar aleyhine kesin olarak değişmesi Türkistanlı gönüllülerin Almanlara yönelik yaklaşımlarında da kısmî bir değişimi beraberinde getirmişti. Örneğin 162. Türkistan Piyade Tümeni askerlerine Alman Wehrmacht'ın en çok neyini sevdikleri sorulduğunda genellikle nezaketle *"her şeyi"* şeklinde cevap vermektelerdi. Bu yanıt daha ayrıntılı olarak gerekçelendirildiği zaman *"Alman subayların iyi muamelesi, Alman subaylar arasında dostça ilişki, katı disiplin, Kızıl Ordu'da hiç var olmayan tereyağı ve yumurta servisinin övüldüğü iyi yemekler"* öne çıkmaktaydı.⁷⁸⁴

⁷⁸² S. Hastings, *The Drums of Memory: An Autobiography*, s. 125.

⁷⁸³ P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 268.

⁷⁸⁴ BA-MA, RH 26-162/20.

4.3. Waffen SS'de Türkistanlılar

4.3.1. SS'in Irk İdeolojisi

Savaşın talihi Almanya aleyhine döndüğünde SS, giderek tükenen saflarını doldurmak için daha fazla çaba harcadı. Bu arada teşkilat, Kuzey ve Batı Avrupa'da Himmler'in irksal olarak akraba olduğunu düşündüğü adamları işe almaya çalıştı. 1940'ta İskandinavya ve Hollanda'nın işgalinden kısa bir süre sonra potansiyel Cermen gönüllüler arasında yoğun işe alımlar başladı. 1941'de yaklaşık 3.000 asker silahaltına alınmıştı ve bu sayı savaş ilerledikçe önemli ölçüde artacaktı. Sonuç olarak, Waffen-SS'in çeşitli şubelerinde hizmet veren yaklaşık 50.000 Cermen gönüllü işe alındı. Bu gönüllüler, cephe askerleri olarak anti-partizan savaşa katılmak ve toplama kampı muhafızları olarak görev yapmak üzere konuşlandırılacaklardı. Davaya olan bağlılıkları ve 1945'teki alternatiflerin olmayışı, bu Cermen gönüllülerin büyük bir kısmının neden savaşın sonuna kadar Berlin sokaklarında savaştığını açıklar niteliktedir.⁷⁸⁵

Alman olmayan gönüllüler başlangıçta SS işe alma stratejilerinin dışında bırakıldı. Ancak 1941'den sonra artan Alman kayıpları sonucu askere alınma kriterleri gevşetildi. Cermen halkının dar tanımı kısa süre sonra Avrupalı insanları da içerecek şekilde genişletildi, böylece sadece İtalya, Fransa veya İspanya gibi Roma ülkelerinden gönüllüler için değil, aynı zamanda Baltık Devletleri veya Balkanlar'dan bireyler için de kapı açıldı. Kızıl Ordu yavaş yavaş Alman Silahlı Kuvvetlerini Rusya topraklarından çıkardıkça ve Nazi işgaline karşı direniş arttıkça SS söylemi daha da kapsayıcı hale geldi. Bu politika değişikliğinin itici gücü basitti. Waffen-SS dâhil Silahlı Kuvvetlerde Alman olmayan gönüllüler olmadan savaş kazanılamazdı ve yerli polis birimlerinin konuşlandırılması olmadan ordunun arkasındaki işgal edilmiş alanlar kontrol altına alınamaz, ekonomik olarak sömürülemez ve Almanlaştırılmazdı.

SS Şefi Heinrich Himmler'in dünya görüşündeki önemli bir unsur, tüm insanlığın *Herrenvolk* (yönetici halk) ve *Untermensch* (alt insanlar) şeklinde iki ırk kategorisinden birine ait olduğu inancıydı. Irksal üstünlüklerinden ötürü İskandinavlar gibi diğer Cermen halkların yanı sıra Almanları da içeren *Herrenvolk*, sözde irksal olarak aşağı olan *Untermensch* köleliğe ya da imha edilmeye elverişliydi. Himmler, "insanlar yeryüzünde yaşadığı sürece, *Menschen* ve *Untermenschen* arasında her zaman bir mücadele olacağını" varsaymaktaydı. *Herrenvolk*'un galip gelebilmesi için

⁷⁸⁵ Jochen Böehler, Robert Gerwarth, "Non-Germans in the Waffen-SS: An Introduction", *The Waffen-SS: A European History*, ed. Jochen Böehler, Robert Gerwarth, Oxford 2017, s. 11.

daha kaliteli üyelerinin üreme kapasitesi teşvik edilirken; Volk'tan, aşağı ırk unsurları ayıklanılarak, ırksal saflıkları özenle korunup geliştirilecekti. SS faaliyetleri, Himmler'in yeni düzeni inşa etme ve Lebensraum'u Almanlaştırma şeklindeki nihai hedeflere hizmet etti. Her iki etkinlik de sonraki Almanların Avrupa'daki Alman olmayan halklarla ilişkilerini etkileyecek ve bu ilişkinin geleceğini belirlemeye yardım edecek kolektif hafızanın bir parçası olacaktı.⁷⁸⁶

Himmler söz konusu tasavvuru gerçek hayata uyarlarken, Herrenvolk'un diğer ırkları, özellikle de zihnindeki aşağı insan olan Yahudileri ortadan kaldırmak zorunda kalacağı sonucuna vardı. Yahudilerin dışında SS'in ırksal düşmanları arasında yer alan Slavlar ve siyah ırktan olanlar da temelde sözlü aşağılamanın konusuydu. Onlar "*alt insan, kan emici ve bit*" olarak görülmekteydi.⁷⁸⁷

Nazi Irk ideolojisine göre Asya halkları aşağı insan kategorisinde yer almaktaydı. 1942'de SS eğitim dairesinin yayınladığı "*Der Untermensch*" broşüründe Asyalılar, insandan çok bir hayvan olarak tasvir edildiler. Broşürde, insandan aşağı korkunç yaratıklar olarak betimlenen aşağı ırk, her türlü kaosun ve kötülüğün kaynağı olarak gösteriliyordu.⁷⁸⁸ Avrupa'yı istila etmeye hazırlanan "*Asyalı sürüler*" hakkındaki Nazi söylemi, uzun süre SS politikasını belirleyen bir unsur oldu. Himmler, SS'deki bu ırkçı fikirleri sistematik olarak kurumsallaştırmıştı. Hitler'in kutsamalarıyla Himmler ve SS, Nazi Almanyası'nın nihai hedefine, yani ırksal olarak saf bir Alman halkının çekirdeği sağlayacağı yeni bir Avrupa ırk düzeninin inşasına doğru çalışmanın öncülüğünü üstlendi.

Himmler'in düşüncesine göre Doğu, Cermen yerleşim bölgesi olmaya hazırlanan bir alandı. Doğu'ya yönelik amaçlar herhangi bir vizyon ya da fikir meselesi değil, Alman halkı için hayat meselesi idi. Doğu, tüm Almanların potası olan en saf Cermen kanının bahçesi olmalıydı. Himmler, Hitler'in yarattığı Cermen İmparatorluğu'nu inşa etmeyi temel hedef olarak belirlemişti. Doğu'da yerleşimler kazanmak, toprakları yeniden işgal etmek ve onu kılıçla korumak, Alman ulusunun geleceği idi.⁷⁸⁹

Himmler kendisini Hitler'in ekonomik hedeflerinin bir uygulayıcısı olarak görmekteydi. SS'in Sovyetler Birliği'nde işgal edilecek bölgelerin yeniden yapılandırılmasındaki liderlik iddiası gayet açıktı. Çünkü bu anlayışa göre Doğu, SS'e

⁷⁸⁶ Valdis O. Lumans, *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945*, Chapel Hill & Londra 1993, s. 16-20.

⁷⁸⁷ Bernd Wegner, *Hitlers Politische Soldaten: Die Waffen-SS, 1933-1945*, Paderborn 2010, s. 71.

⁷⁸⁸ *Der Untermensch*, s. 1-52.

⁷⁸⁹ André Mineau, *SS Thinking and the Holocaust*, Amsterdam & New York 2012, s. 64.

aitti. Himmler'in Sovyetler Birliği'nin işgal altındaki topraklarının yerleşimi için hazırladığı “Doğu Genel Planı” (Generalplan Ost) Mayıs 1942'ye kadar mevcuttu. Söz konusu taslağa göre yaklaşık beş milyon kişinin yerleştirilmesi planlanmıştı. Bu hedefler, işgal edilecek bölgedeki Alman işgal politikasına yönelik yeniden bir yapılanma değil, Sovyet Devleti'nin yok edilmesine yönelikti.⁷⁹⁰ Ancak Bakan Rosenberg'in de isabetle belirttiği üzere SS şefi Heinrich Himmler Doğu hakkında hiçbir şey bilmiyordu.⁷⁹¹

Haziran 1941'e kadar gönüllü 3.000 Cermen, Waffen-SS'e dâhil edildi. Bu durumda Sovyetler Birliği'nin işgalinden önce Alman rejiminin katı ırk ideolojisinden taviz verilmesi gerekmemişti. Waffen-SS'in pratik genişleme ihtiyacı, teşkilatın uzun vadeli Cermen Avrupa'yı ulusal yapıya dâhil etme iddialarıyla tamamlanıyordu. Himmler'in ırka dayalı itirazları, Almanya'nın Doğu cephesindeki artan insangücü açığı nedeniyle etkisini görülür derecede azaltmıştı. Yaklaşık 30 tünden oluşan Waffen-SS, içinde çok sayıda Sovyet vatandaşını barındırır duruma gelmişti.⁷⁹²

SS'nin mevcut insan gücü büyük operasyonlar için çok küçüktü. Böylelikle SS'in eşi görülmemiş ölçekte soykırımcı tasarımları, ironik bir şekilde hedeflerine ulaşmak için “aşağı ırkların” işe alınmasına yol açtı. Baltık Devletleri'nde Yahudileri öldürmekle uğraşan Einsatzgruppe A, büyük ölçüde yerel iş birlikçilere güvendi, hatta onları Temmuz ve Kasım 1941 arasında 130.000 Yahudiyi öldürmekle tanınan mobil bir yardımcı birime de dâhil etti.⁷⁹³

Himmler, 6 Ekim 1943'de Poznan'da yaptığı bir konuşmada Sovyet gönüllüleri hakkında birtakım açıklamalarda bulunmuştu. Himmler'e göre onların üstlerine ne zaman saldıracakları, bir şeyi ne zaman yok edecekleri veya saflarını ne zaman terk edecekleri asla bilinemezdi. Bu nedenle yalnızca yeterli sayıda Almanla karıştırılması suretiyle daha fazla sayıda Rus ve Slav kullanılabilirdi.⁷⁹⁴ 1944'e gelindiğinde Nazi ırkçılıarı, görüşlerini Slavların lehine değiştirmeye başladı ve Himmler, Rus General Vlasov'un ve temsil ettiği muhalif hareketin ana sponsoru oldu.⁷⁹⁵

⁷⁹⁰ J. Hasenclever, *Wehrmacht und Besatzungspolitik in der Sowjetunion: Die Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebiete 1941-1943*, s. 40-41.

⁷⁹¹ Alfred Rosenberg, *Memoirs of Alfred Rosenberg*, Chicago & New York 1949, s. 280.

⁷⁹² M. Mazower, *Hitler İmparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, s. 636.

⁷⁹³ Steven O'Connor, Martin Gutmann, “Under a Foreign Flag: Integrating Foreign Units and Personnel in the British and German Armed Forces, 1940-1945”, *Journal of Modern European History*, 14/3, 2016, s. 330.

⁷⁹⁴ Heinrich Himmler, *Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen*, Frankfurt 1974, s. 166.

⁷⁹⁵ Michael Parrish, *The Lesser Terror: Soviet State Security, 1939-1953*, Westport, CT 1996, s. 147

SS teşkilatı, rejimin iç işlerinde olduğu kadar savaşın çeşitli cephelerinde de aktif rol alarak ciddi bir askeri ve siyasi güç durumuna gelmişti. Hitler SS'e operasyonel alanda geniş yetkiler vermişti. Alman Doğu politikasının tesisinde SS teşkilatı Şefi Reichsführer-SS Heinrich Himmler'in nüfuzu etkin bir rol oynamıştı. II. Dünya Savaşı uzadıkça Almanların asker ihtiyacı da artmış, savaşın pratikleri SS'in siyasetinde ciddi değişikliklere sebep olmuştu.⁷⁹⁶ Nasyonal Sosyalizmin koyu ırk ideolojisini benimseyen ve rejimin sadık bekçiliğini yapan SS teşkilatı, savaşın ilerleyen dönemlerinde saflarına binlerce Müslüman askeri kattı. Bu aynı zamanda Müslüman askerlerin yaratacağı küresel propaganda etkisi açısından da kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilmişti. Diğer taraftan Nasyonal Sosyalist ideoloji ve İslâm'ın ortak düşmanlara karşı yapacağı iş birliğinin vurgulanması da SS siyaseti açısından önemli bir noktayı teşkil etmişti.

Almanlar ve Müslümanlar arasındaki iş birliği, Nasyonal Sosyalizm ile İslâm arasındaki bir “*ideolojik yakınlık*” veya “*benzerlikler*” meselesi değildi. Bu birliktelik, yabancı gönüllülerin hem dinsel ve kültürel hassasiyetlerini kullanarak desteğini genişletmek, hem de motive etmek amaçlı bir SS deneyinin parçasıydı. Himmler, belki biraz da şaşırtıcı bir şekilde İslâm'ı Nazi ideolojisiyle, özellikle de birçok Müslüman'ın anti-semitik duruşuyla tamamen uyumlu olarak görüyordu.

4.3.2. Waffen SS'e Bağlı Türkistan Birlikleri

SS Şefi Heinrich Himmler savaşın başladığı tarihten itibaren SS örgütünü büyütme ve daha da güçlendirmek için yoğun çaba harcamaktaydı. Barbarossa Harekâtıyla Rusya'nın işgali bu süreci daha da hızlandırdı. O zamana kadar büyümeyi frenleyen ordunun askere alma ve formasyon düzeni büyük ölçüde gevşemişti. Bunun sonucu olarak SS personelinin ve birimlerin sayısı ciddi şekilde artmıştı. Özellikle çeşitli ulusal gönüllü SS lejyonlarının kurulması ve yönetilmesi aşamasında bu sürecin etkisi olmuştu.⁷⁹⁷

Hitler'in Müslüman askerlere yönelik müspet tutumunu Himmler de paylaşmaktaydı. Diğer taraftan SS Merkez Dairesi'nin başı olan General Gottlob Berger, *Pan-İslamî Birliği* (Panislamizm) hayal ederek Güneydoğu Avrupa'da Müslüman birliklerin kullanılmasını, bütün dünyadaki Müslümanlara ulaşma girişimi

⁷⁹⁶ Chris Bishop, *SS: Hitler's Foreign Divisions: Foreign Volunteers in the Waffen-SS, 1940-45*, Londra 2015, s. 21.

⁷⁹⁷ Jonathan Trigg, *Hitler's Jihadis: Muslim Volunteers of the SS (Hitler's Legions)*, Brimscombe Port 2008, s. 53.

olarak izah etmiş ve İngiliz devletiyle mücadelede kararlı olan 350 milyon insan olduğunu sözlerine eklemiştir. Yine bir SS raporunda Nasyonal Sosyalizm ve İslâm'ın, ortak düşmanlarıyla çatışmaya hazır olduğu ve bütün dünyanın bunu göreceği açıkça belirtilmiştir. Bu doğrultuda SS'in asker toplama memurları ilk önce Balkanları hedef alarak bölgenin en büyük Müslüman SS birliğini Bosna'da kurmuşlardır. Şubat 1943'ten itibaren "*Hançer*" ismiyle anılacak olan 13. SS Silahlı Dağ Tümeni'ne binlerce Müslüman asker alınmıştır. Ekim 1943'te SD'nin Dış İstihbarat Başkanı Walter Schellenberg tarafından Berger'e bir muhtıra gönderilmiş ve Sovyetler Birliği Müslümanları'ndan oluşan bir "*Silahlı SS Müslüman Lejyonu*" teşkil etme düşüncesi bu bildiriye konu olmuştur. Ona göre Doğulu Müslüman bir tümen kullanmak, yüksek önem ve anlama sahip siyasal bir konuydu. Schellenberg nihai amacını "*Bütün İslâm dünyasını kazanmak ve ayaklandırmak için Müslüman birlikler oluşturmak*" olarak özetlemiştir.⁷⁹⁸

Yaşanan gelişmeler SS'in Pan-İslâmi bir seferberlik kampanyası yürüterek Sovyetler Birliği'nin Türk ve Müslüman potansiyelinin araçsallaştırılması anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte azınlık halkların gelecekteki siyasal statüleri konusunda belirsiz bir tutum takınan Alman makamları, ulusal bağımsızlık sorununa karşı ciddi ve geçerli bir argümana sahip değildiler.

Türk SS programının mimarlarından biri de Nazi rejiminin Türkistan uzmanlarından Dr. Reiner Olzscha idi. Olzscha, Sovyet halklarının milliyetçi duygularını Sovyetler Birliği'ne karşı araç olarak kullanmaktan yanaydı. SS'in insan kaynağına olan ihtiyacı arttıkça Olzscha'nın fikirleri de etkisini göstermeye başlamıştı.

SS Merkez Dairesi Başkanı Gottlob Berger, Himmler'e yazmış olduğu 15 Ekim 1943 tarihli mektupta Türk halklarının üyelerinden müteşekkil bir Müslüman Lejyonu'nun kuruluşundan bahsediyordu. Sovyetler Birliği'nin Türk vatandaşları böylece Waffen-SS saflarına alınacaktı. Himmler ise verdiği cevapta bu planı kabul ederek askerlerin Wehrmacht'tan Waffen-SS'e transfer edilmesi emrini vermişti.⁷⁹⁹

Yeni Türkistan Müslüman SS Tümeni (Muselmanischen SS Division Neuturkestan) başlangıçta Polonya'nın güneydoğusunda Lublin bölgesindeki Poniatowa'da Wehrmacht'tan devralınan diğer Türk birimleri ile birlikte kurulacaktı.⁸⁰⁰ *1. Doğu*

⁷⁹⁸ D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 404-415.

⁷⁹⁹ BArch, NS 31/43.

⁸⁰⁰ BA-MA, RS 3/39-1. 4 Ocak 1944'ten itibaren Yeni Türkistan Müslüman SS Tümeni'nin kurulmasına ilişkin toplantı tutanağı.

Müslüman SS Alayını (1. Ostmuselmanische SS-Regiment) oluşturmak için birleştirilen bu SS Alayı yeni birimin çekirdek personelini teşkil etmişti. 15 Mart 1944'ten itibaren 1. Doğu Müslüman SS Alayı, ileri eğitim ve aynı zamanda Partizan savaşlarına destek için Minsk bölgesindeki Juracziski'ye nakledildi.⁸⁰¹ Birliği yeniden düzenleme görevine geçici olarak SS Yüzbaşı Hermann atandı. Haziran 1944'te bu göreve Harun el-Reşid⁸⁰² tercih edildi ve kuruluş aşamasındaki tüm Doğu Türk birliklerini yönetmekle sorumlu kılındı. Çoğunluğu Kırım Tatarlarından müteşekkil *SS Silahlı Dağ Tugayı*'nı (Die Waffen-Gebirgs-Brigade der SS) bir Doğu Türkistan Birliği altında birleştirme düşüncesi Doğu Lejyonlarını Türkistanlılar, Tatarlar ve Azeriler için daha cazip hale getirecekti. 1. Doğu Müslüman SS Alayı Macaristan'da bulunan Kaposvár'a nakledilmeden önce Dirlewanger Birliği'nin komutası altında Ağustos 1944'te Varşova ayaklanmasının bastırılmasında görev almıştı.⁸⁰³

14 Aralık 1943'te Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyni'nin de yer aldığı, bazı Türkistanlı subayların ve ordu mensubu Binbaşı Andreas Mayer-Mader'in katıldığı bir toplantı düzenlendi. SS bünyesinde Türkistan Türkleri'nin kullanılması konusunda anlaşmaya varılarak teşkil edilen *Yeni Türkistan Müslüman SS Tümeni* (Muselmanischen SS Division Neu-Turkistan)'nin başına Mayer-Mader getirildi.⁸⁰⁴ Daha sonraki toplantılarda 450., 480. ve I/94. taburların dağıtılarak buradaki askerlerin SS saflarına transfer edilmeleri karara bağlandı. Mayer-Mader Alman esir kamplarından birliğine asker toplama çalışmalarına hız vererek Kırgız, Özbek, Tacik, Azerbaycanlı ve Türkistanlı birçok askeri saflarına kattı.⁸⁰⁵ Wehrmacht bu birlik için 782., 786., 790. ve 791. Türkistan, 818. Azerbaycan ve 831. Volga-Tatar taburlarını tahsis etti.⁸⁰⁶ Doğu dünyasını çok iyi bilen ve birçok Türk lehçesine vakıf olan SS komutanı Mayer-Mader'e göre, Türklerden teşkil edilen SS birliklerinin en önemli özelliği ordu

⁸⁰¹ BArch, NS 31/43.

⁸⁰² I. Dünya Savaşı'nda Enver Paşa'nın yaverliğini yapan Wilhelm Hintersatz daha sonra Müslüman olarak Harun el-Reşid ismini almıştır. SS-Standartenführer yani Albay rütbesiyle görev yapmıştır. Heinrich Himmler'e gönderilen 14 Temmuz 1944 tarihli yazı. BArch, NS 19/2839.

⁸⁰³ BArch, NS 31/44.

⁸⁰⁴ 16 Aralık 1943 tarihli SS Şefi Himmler'e yazılan raporda Türk halklarına zihniyetlerine uygun bir muamelede bulunulduğunda bu halkların kullanımının başarılı olacağı ifade edilmektedir. Belirtilene göre Türk halkları güçlü dindarlıklarına dayanan büyük özgürlük sevgisiyle karakterize halklardı. BA-MA, RS 3/39-1; BA-MA, N 756-242/b. Absprechung der Aufstellung einer Muselmanischen SS-Division Neu-Turkestan.

⁸⁰⁵ Antonio J. Munoz, *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, Bayside 2007, s. 75-76.

⁸⁰⁶ Antonio J. Muñoz, *The East Came West: Muslim, Hindu and Buddhist Volunteers in the German Armed Forces, 1941-1945*, Bayside 2001, s. 81.

bünyesindeki lejyonların aksine kendi subayları tarafından komuta edilmesi olmalıydı.⁸⁰⁷

Doğu Müslümanları SS Tümeni (Ostmuselmanische SS-Division) Polonya'nın Lublin yakınlarındaki Poniatowa'da teşkil edildi.⁸⁰⁸ Wehrmacht, Mayer-Mader ve SS'i desteklemek konusunda isteksizdi. Gönüllü Birlikler Generali Ernst August Köstring, 450. Türk Taburu'na yapılacak transferlerin kısıtlanması emri verdi. Daha sonra ortaya çıkan asker eksikliği o kadar büyüktü ki Mayer-Mader yasadışı bir askere alma kampanyası başlattı. Asker sayısını artırmak için en olası olmayan fikirler bile düşünüldü. Diğer taraftan hem Alman hem de Alman olmayan askerler için vaat edilen teçhizat ve üniformalar, savaşın genel durumu ve Alman ikmal hatlarıyla ilgili sorunlar nedeniyle planlandığı ölçüde teslim edilemedi. Mevcut silah sayısının düşük olması SS oluşumunun konuşlandırılmasını ve eğitimini ciddi şekilde sınırlandırdı, böylece eşzamanlı eğitim ve savaş görevleri için orijinal planlar yürürlüğe konulamadı. Diğer taraftan ciddi ölçüde mühimmat eksikliğine rağmen, üç taburun kuruluş işlemleri tamamlandı. İlk taburun lideri Kırgız SS Teğmeni Asankulov, toplam 250 adamla dört bölük kurmaya başladı. Üçüncü taburun lideri Azerbaycanlı SS Yüzbaşı Alekberliev'in komutasında yalnızca doksan asker vardı. Silah, teçhizat ve deneyimli Alman subayların yokluğu nedeniyle disiplin endişe verici bir şekilde düştü. 31 Ocak 1944'te birimin bazı üyeleri Poniatowa'da, yakınlardaki bir SS çalışma kampında tutuklu bulunan Polonyalı zorunlu işçilere tecavüz etmeye çalıştı. Bu tür gelişmeler konuya ilişkin resmi bir soruşturma başlatılmasına neden oldu. Mayer-Mader, Gottlob Berger tarafından görevden alındı. Wehrmacht'tan yeni komutan Yüzbaşı Heinz Billig, düzeni yeniden tesis etmeye çalıştı. Nisan-Mayıs 1944'te yeni komutanın görevden alınmasıyla birlik, ikinci komutanını sadece birkaç ay içinde kaybetmiş oldu.⁸⁰⁹

SS Binbaşı Aliyev'in 24 Mart 1944'te MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'a karşı düzenlenen komplo ile bağlantılı olarak SS Merkez Dairesi'ne göndermiş olduğu rapor, yaşanan kargaşayı gözler önüne sermektedir. Raporda Süleymanov ve Abdulov'un, Yüzbaşı Billig'in Türkistanlılara son derece zalimce davrandığı yönünde askerler arasında propaganda yaptığı bilgisi yer almaktaydı. İddiaya göre Yüzbaşı Billig, lejyonda 74 Türkistanlı'yı vurdu. Daha sonra 3 Türkistanlı hırsızlık nedeniyle

⁸⁰⁷ BArch, NS 31/43.

⁸⁰⁸ BA-MA, N 756-242/b. Ostmuselmanische SS-Division

⁸⁰⁹ Xavier Bougarel, Alexander Korb, Stefan Petke, Franziska Zaugg, "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", *The Waffen-SS: A European History*, ed. Jochen Böhrer, Robert Gerwarth, Oxford 2017, s. 273-276.

alenen vuruldu. Askerler ve subaylar, Yüzbaşı Billig'in Türkistanlılara çok zalimce davrandığına, onları haksız yere vurduğuna kanaat getirerek partizan olarak ormana gitmeleri gerektiğine kendilerini ikna ettiler. 26 Mart 1944'te Asankulov 48 adamla partizanların yanına gitti. Partizanlar tüm Türkistanlıları ormana götürmek için 2 Nisan'da Juraciszki'ye saldırdı ve yanlarında 100 kadar Türkistanlı götürdü. Ancak partizanlar 20'den fazla kayıp verdi. Daha sonra Türkistanlılar gruplar halinde partizanların yanına gittiler. Aliyev, raporunun sonunda ulusal birimler için, söz konusu askerlerin karakterini, tarihini, psikolojisini bilen ve anlayan memurların bulunmasının yerinde olacağını ve ancak bu durumda iyi sonuçların beklenebileceğini belirtmişti.⁸¹⁰

Doğu Türk Silahlı SS Birliği adıyla farklı bir formasyon teşkil edilene kadar kurulan birimlerin isimleri görüldüğü üzere sürekli değişiklik göstermiştir.⁸¹¹ SS, 1 Ekim 1944 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Türkistan halklarından müteşekkil *Doğu Türk Silahlı SS Birliği* (Osttürkischer Waffen-Verband der SS) adı verilen bir askeri birlik kurulmasına karar verdi.⁸¹² Türkistanlılara Türk kökenli halkların ulusal sembolü olan kurt motifli yaka ve kendi kol bantları verildi.⁸¹³ Bunlarda kullanılan gök mavisi, Türk halkının milli rengi olduğundan, yeşil ise İslâm'ın rengi olduğundan tercih edilmişti.⁸¹⁴ 12 Ekim 1944 tarihli SS Merkez Dairesi yazısına göre Türk halklarının gelecekteki devlet oluşumlarına göre planlama yapılmıştı. Bu doğrultuda ok, yay ve kurt'un Türkistan'ın ulusal sembolü olduğu belirtilmişti.⁸¹⁵ Doğu Türk Silahlı SS Birliği için Avrupa'nın muhtelif yerlerinden, Müslüman tabur ve alaylardan çok sayıda Türkistanlı asker ve gönüllüler getirilmişti. Ekim 1944'te Kırım Tatar işçilerin çalışma kamplarından Doğu Türk Silahlı SS Birliği'ne nakilleri ile ilgili resmî nitelikteki yazı OKH'den SS Merkez Dairesi'ne gönderilmişti. 15 Aralık 1944'ten geçerli olmak üzere Doğu Türk Silahlı SS Birliği'ndeki silahlı gruplar iki piyade taburu, tabur başına da beş piyade bölüğü şeklinde organize edilecek ve birliğin teşkili Batı Slovakya'daki

⁸¹⁰ BArch, NS 31/43; BA-MA, RS 3/39-1.

⁸¹¹ 17 Kasım 1943'te Ostmuselmanische SS-Division, 11 Aralık 1943'te Turkmuselmanische SS-Division, 14 Aralık 1943'te Turkmuselmanen-Division, 3 Ocak 1944'te Turk-Division, 4 Ocak 1944-12 Ocak 1944'te Muselmanische SS-Division Neu-Turkestan, 12 Ocak 1944'te Ost-Mohamedanische SS und Polizei-Division teşkil edilmişti. BA-MA, N 756-242/b.

⁸¹² BA-MA, N 756-242/b. Aufstellung des Osttürkischen Waffen-Verbandes der SS; Doğu Türk Silahlı SS Birliği Kontrol Merkezi (Elisabethstraße 13) ve Kabul Kampı (Zirkusgasse 46) Viyana'da bulunuyordu. Ocak 1945'in sonunda Viyana'daki SS Merkez Dairesi'nin talebi üzerine Miava/Slovakya bölgesinde bulunan Doğu Türk Silahlı SS Birliği üyeleri için bir Kontrol merkezi ve Kabul kampı kuruldu. Fakat muhtemelen Mart 1945'in sonunda feshedildi. BA-MA, N 756-242/b.

⁸¹³ Bkz. Ek 42.

⁸¹⁴ BArch, 31/42. 12 Ekim 1944 tarihli yazı. Ayrıca bkz. Chris Bishop, Adam Warner, *German Insignia of World War II*, Rochester 2005, s. 93.

⁸¹⁵ BA-MA, N 756-242/b. Abzeichen für den Osttürkischen Waffenverband.

Myjava'da gerçekleştirilecekti.⁸¹⁶ Oluşum, *Waffengruppe SS Turkestan*, *Waffengruppe SS İdil-Ural*, *Waffengruppe SS Azerbaycan* ve *Waffengruppe SS Kırım* olmak üzere dört alaydan teşkil edilmişti.⁸¹⁷

Söz konusu alaylardan ilki doğrudan Harun el-Reşid (Wilhelm Hintersatz) tarafından yönetilen Komuta Karargâhını da içermekteydi.⁸¹⁸ Alaylardan ikincisi Doğu Müslüman SS Alayı içinde görev yapan 3. Tabur personelinin çekirdeğini teşkil ettiği İdil-Ural (*Waffengruppe Idel-Ural*) alayı idi. Üçüncü alay, komutanlığını Özbek SS Teğmeni Tursunov'un yaptığı Türkistan (*Waffengruppe Turkestan*) isimli alaydı. Bu oluşuma Doğu Müslüman SS Alayı'nın Karargâh Taburu ile 1., 2., 6. ve 10. Taburlarında görev yapan askerler alınmıştı. Kırım (*Waffengruppe Krim*) adındaki 4. Alay, kurulması iptal edilen 1. Tatar Silahlı SS Dağ Alayı'nın Karargâh Taburu ve aynı alayın 7., 8., 9. taburları ile süvari mangasında kayıtlı personelinden oluşuyordu. Alayın komutanlığını ise SS Tümgenerali Fortenbacher yapmaktaydı. Aralık 1944'deki talimatlarla Doğu Müslüman SS Alayı resmen dağıtılmış ve Doğu Türk Silahlı SS Birliğine katılmıştı. O tarihlerde 3.518 askerden oluşan birlik Slovakya'da bulunmaktaydı.⁸¹⁹ 9 Nisan 1945'te birlikte yer alan Doğu Türkleri'nin sayısı kayıtlara yansdığı kadarıyla 3.300 idi.⁸²⁰

Ağustos 1944'te SS Generali Oskar Dirlewanger'in Azerbaycanlı ve Müslüman SS Alayı'ndan askerleri, Polonya'da Varşova ayaklanmasını bastırmak üzere mücadele etti. Dirlewanger'in komutası altındaki birlikler Varşova'daki Polonya nüfusu üzerinde ciddi bir terör yarattı. Varşova savaşları'nın Alman personeli ve muhtemelen gönüllüler arasında daha yüksek kayıplara neden olduğu anlaşılmaktadır.⁸²¹ Varşova'dan 30 Türkistanlıyı cepheye nakletmekle görevli bir Fransız Astsubayın, adamları kaçırmaya çalışan bir SS görevlisini tutuklattığı şeklinde bir kayıt da dikkat çekmekteydi.⁸²² Sonuç itibariyle Polonyalılar, SS üniformalı Alman ve Türk birliklerine karşı bir zafer

⁸¹⁶ A. J. Munoz, *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, s. 78-79, 82.

⁸¹⁷ BA-MA, N 756-242/a; BA-MA, N 756-242/b. Aufstellung des Osttürkischen Waffen-Verbandes der SS.

⁸¹⁸ BA-MA, N 756-242/b. Aufstellung des Osttürkischen Waffen-Verbandes der SS.

⁸¹⁹ H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 264-269.

⁸²⁰ BA-MA, N 756-242/b.

⁸²¹ Der Osttürkische Waffen-Verband der SS. Lexicon Der Wehrmacht. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/SS/SSOsttuerkei-R.htm>

⁸²² BA-MA, RH 53-23/52

kazanmışlardı. Kızıl Ordu'nun Slovakya sınırına yaklaştığı gelişmesi üzerine Dirlewanger birimi ve ona bağlı SS Alayı sonbaharda Slovakya'ya transfer edilmişti.⁸²³

Belirtmek gerekir ki Waffen-SS, muharebe alanında aktif görevde olduğu zamanlar Wehrmacht Yüksek Komutanlığı'na (OKW) bağlı idi.⁸²⁴ 1944 ilkbaharında Belarus'ta anti partizan operasyonlarında aldığı görev haricinde SS'in Doğu Müslüman Birliğine az görev verilmiş, bununla birlikte cephelerde de yeterince ilerleme kaydedilememiştir. 1941-1944 arası sayısız Türk gönüllü, faaliyette bulunmasına karşın bunların çok azı SS saflarına geçtikten sonra savaşta yer alabilmiştir. Tahmini bu aşamada 10.000 asker bulunabilmişti ki bu da Alman hizmetindeki toplam sayıdan çok daha azına tekabül etmektedir.⁸²⁵ SS Generali Karl Wolf'un bir raporuna göre, 9 Nisan 1945'te Bergamo'da Müttefik saldırısının başlangıcı esnasında Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin 3.800 adamı vardı, ancak bu sayı Bolzano yakınlarındaki Brixen'de 650 adama düşmüştü.⁸²⁶ İtalya'da Verona ve Bergamo'da faaliyet gösteren Doğu Türk Silahlı SS Birliği ile 162. Türkistan Tümeni'nin hikâyeleri bu bakımdan birbirine benzemektedir. Çünkü her ikisi de İtalya'ya gönderilmişlerdir.

Doğu Türk Silahlı SS Birliği üyelerinin çoğu (% 48), eski Doğu Müslümanları SS-Alayı gibi diğer SS birimlerinden geldi. İkinci en büyük grup (% 42) Neubrandenburg'daki Stalag II A (76 kişi), Fallingbostal'deki Stalag XI B (82 kişi) veya Norveç'teki tanımlanamayan kamplardan (256 kişi) oluşturulmuştu. Volga-Tatar Lejyonu gibi Wehrmacht birimlerinden veya Ostarbeiter kamplarından bazı insanlar da istihdam edildi. Askerlerin çoğunu Kırım Tatarları (% 31) ve Volga-Tatarları (% 22) oluşturmaktaydı. Diğerleri Azerbaycan (% 18), Özbekistan (% 17), Kazakistan (% 6), Türkmenistan (25 kişi), Kırgızistan (18 kişi) ve Tacikistan (11 kişi) gibi diğer bölgelerden katılmıştı. Birliklere katılanlar arasında en yaygın meslekler agronomi (% 35) idi ve ardından işçi olarak tanımlananlar (% 14) yer almaktaydı. Silahaltına alınanların % 12'sini öğrenciler ve öğretmenler oluşturuyordu. Şaşırtıcı derecede büyük olan sürücü ve şoför oranı % 7 idi. Araba tamircileri, çilingirler, elektrikçiler ve mühendisler gibi teknisyenler yalnızca % 5'i teşkil ediyordu. Benzer şekilde muhasebeciler ve tüccarlar gibi ticari meslekler yalnızca % 3'ü temsil ediyordu. Sonuç

⁸²³ BArch, NS 31/49. 2 Eylül 1944 tarihli Doğu Türk Birliği Komutanlığı'ndan gönderilen Rapor.

⁸²⁴ Chris McNab, *SS Teşkilatı: Hitler'in Elit Ordusu (1939-1945)*, çev. Barbaros Uzunköprü, İstanbul 2019, s. 246.

⁸²⁵ Marc J. Rikmenspoel, *Waffen-SS Encyclopedia*, Bedford 2004, s. 193.

⁸²⁶ X. Bougarel, A. Korb, S. Petke, F. Zaugg, "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", s. 278, 281.

olarak Wehrmacht birimlerinden ve Ostarbeiter kamplarından beklenmedik şekilde düşük istihdam sayılarının, Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin konuşlandırılmasını başlangıçta büyük ölçüde sınırladığı açıkça görülmektedir. Bunun nedenleri arasında Wehrmacht ve Waffen-SS arasındaki Alman olmayan askerler için rekabet ve silah endüstrisindeki işçiler için acil talepler bulunmaktaydı. Ortalama askere alınan kişi, 15 ile 30 yaşları arasında, çok az eğitilmiş ve bir tarım işçisi veya işçi sınıfı geçmişi olan bir genç profili taşımaktaydı. Buna göre, SS askerlerinin % 83'ünün en düşük rütbe olan SS Eri olarak sıralanması, astsubay ve subay rütbelerinde yalnızca 14 kişinin (% 2.5) olması şaşırtıcı değildi.⁸²⁷

Yaka işaretleri ve armaların tasarımına dair herhangi bir karar verilmediğinden Mayer-Mader 8 Ocak 1944'te SS Merkez Dairesine başvurarak 300 yaka işareti ve 200 üniforma talebinde bulunmuştu. Belirtilene göre askerler hâlâ Fransız kıyafetleri taşımaktaydı. SS Merkez Dairesi, askerlerin Alman kıyafetleriyle giydirilmesinin propaganda açısından önemine dikkat çekerek hızlı bir çözüm düşünmüştü.⁸²⁸ Fakat giysiler, bakım malzemeleri ve benzeri ihtiyaçların temini giderek güçleşti. 1000 kişi için talep edilen giysi, teçhizat ve bakım malzemelerinin teslimatı haftalarca ertelendi.⁸²⁹ Sipariş edilenler arasında kart ve satranç oyunları, mızıkça gibi eşyaların da adı geçmekteydi. Bu gibi siparişlerin tedariki de zorluklarla karşılaşmıştı.⁸³⁰

SS yönetimi Türkistanlılar için önemli bir simge olan Kurt başını yaka sembolü olarak belirlemiştir. Kol armalarının da milli sembollerde ortak olan mavi bir arka plan üzerine olması gerektiğine karar verilmiştir. Bu planlamalara Türkistanlılar için önemli olan yay ve ok da dâhildi.⁸³¹ Diğer taraftan Mart 1945'te birliğe 7.000 yaka sembolü teslim edilmiştir.⁸³² Ulusal ve etnik hassasiyetlerin gözetilmesi SS politikalarının önemli bir parçasıydı. SS Şefi Heinrich Himmler de aynı kıyafetleri giymenin askerler arasında ayrımcılığı ortadan kaldırarak bir yoldaşlık duygusu yaratacağını düşünüyordu. Bu yoldaşlığın dışı dönük işaretleri sadece kıyafetler değil aynı zamanda arma ve rozetler idi. SS teşkilatındaki uygulama, özellikle de “*Sembolizm*” konusunda Wehrmacht'taki sistemden farklılık göstermekteydi.

⁸²⁷ X. Bougarel, A. Korb, S. Petke, F. Zaugg, “Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union”, s. 278-279.

⁸²⁸ BA-MA, RS 3/39-1. 13 Ocak 1944 tarihli yazı.

⁸²⁹ BA-MA, RS 3/39-1. 24 Ocak 1944 tarihli yazı.

⁸³⁰ BA-MA, RS 3/39-1. 13 Ocak 1944 tarihli yazı.

⁸³¹ BArch, NS 31/44. 23 Ekim 1944 tarihli yazı; BA-MA, MSG 241/6.

⁸³² BArch, NS 31/42. 19 Mart 1945 tarihli yazı.

21 Ocak 1944'te birliğin hafif silahlanması 50 tüfekten oluşuyordu. Talep edilen 1.000 silahtan sadece 100 tanesi garanti edilebildi. Daha fazla silah sevkiyatı ertelendi.⁸³³ Gottlob Berger Ocak 1944'te yalnızca birkaç tanksavar silahı ve el bombası fırlatıcıları temin etmeyi başarmıştı.⁸³⁴ Tedarik meselesi zor şartlar altında gerçekleşmişti. Binbaşı Mayer-Mader 11 Aralık 1943'te birimi için 80 tüfek ve 50 üniformaya, daha sonra ise 500 tüfeğe ihtiyacı olduğunu söylemişti.⁸³⁵ Türk Birliği komutanı, Slovakya'daki komutanlığa yazdığı yazıda 3.000 tüfek, 300 tabanca, 200 Makineli Tüfek, 500 Otomatik Tabanca, 20 Tanksavar Topu, 10 Uçaksavar Topu ve diğer başka malzemeleri talep etmekteydi.⁸³⁶ Görülüyor ki birim; üniformalar, silahlar ve bakım malzemelerinin tedariki konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmıştı.

SS makamlarının Türkistanlıların da aralarında bulunduğu Doğu Türklerine yönelik bakış açıları belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Onlara göre Doğu Türkleri'nin zihniyetleri temelde Almanlardan farklıydı. Dakiklik duygusundan yoksun olmakla beraber doğuştan gelen abartmaya ve hayal kurmaya eğilimli bu insanlar, geniş çaplı çatışmalar için uygun değillerdi. Ancak iyi bir liderlikle ve grup çalışması durumunda güzel işler yapabiliyorlardı. İlaveten pusu kurmak için de uygundular.⁸³⁷ Wehrmacht'ın aksine Türk halklarının üyelerine Tabur komutanlığı dâhil olmak üzere çeşitli komuta pozisyonları verilerek Almanlarla eşit şartlarda mücadele etmeleri sağlanmaya çalışılıyordu.⁸³⁸ Görülüyor ki Alman makamları Türk kuvvetleri'nin savaş içerisindeki tutumlarını gözlemlemiş ve yararlı olacakları hareket tarzları üzerinde fikir yürütmeyi ihmal etmemişti.

1944 Kasım'ında Slovakya'da Doğu Türk Birliği'nin subayları ve alt rütbelileri için düzenlenecek bir seminer dolayısıyla Alman yedek personelin yanında 3 ilâ 5 Rusça konuşabilen tercüman gerektiği, birlik komutanı Harun el-Reşid'in yazışmalarına yansımıştır. Buna göre tercümanın görevi Almanca olan temel askeri ve siyasi eğitimi lejyonerlere aktarmaktı. Bu organizasyonun amacının köklü bir Doğu Türk subayları ve alt kadroları yetiştirmek olduğu belirtiliyordu.⁸³⁹

⁸³³ BA-MA, RS 3/39-1. 21 Ocak 1944 ve 28 Mart 1944 tarihli yazılar.

⁸³⁴ BArch, NS 31/43. 10 Ocak 1944 tarihli yazı.

⁸³⁵ BA-MA, RS 3/39-1. 11 Aralık 1943 tarihli yazı.

⁸³⁶ BArch, NS 31/49. 2 Eylül 1944 tarihli Doğu Türk Birliği Komutanlığı'ndan gönderilen rapor.

⁸³⁷ BArch, NS 31/44; Türkistanlıların yalnız bir savaşçı olarak uygunsuz oldukları, iyi yönetilen bir kitlesel mevzilenme için kullanılmaları gerektiği farklı raporlara da yansımıştır. BA-MA, MSG 241/16.

⁸³⁸ BArch, NS 31/43. 15 Ekim 1943 tarihli yazı.

⁸³⁹ BArch, NS 31/49. 30 Eylül 1944 tarihli yazı.

Alman askerlerinin adının geçtiği birtakım vakaların yanı sıra Wehrmacht bünyesinde görev yapan bazı Türkistanlı askerlerin karıştığı tecavüz ve benzeri taşkınlık vakaları SS birimlerinde de görülmüştü. Bir Türkistanlı asker, bir şişe votka için 300 RM teklif dahi etmişti. SS raporuna göre bir Türkistanlı, Torba adlı bir Polonyalı kadına tecavüz etmeye çalışmış, o esnada evin beyi yetişerek olaya engel olmuştu. Bir diğer olayda Türkistanlı asker, Polonyalı Yahudi kadının evine girerek ona hakaret etmişti. Başka bir vakada bir Türkistanlı, doktora giden Polonyalı kadına tecavüz etmiş, Polonya polisine şikâyetle bulunulsa da bir sonuç alınamamıştı. 25 Ocak 1944 tarihli bir raporda Alman askerlerin Türkistanlı lejyonerlerin taşkınlığına engel olup onları derdest ettiklerinden bahis bulunmaktaydı. 9 Şubat 1944 tarihli SS raporuna göre, 30 Ocak 1944'te iki Türkistanlı bir Polonyalı kadına tecavüz etmeye çalışmıştı. Kadının kıyafetleri yırtılmış ve vücudunun birçok yerinde ciddi hasar meydana gelmişti. Polonyalı kadın, Türkistanlılar tarafından ölümlle tehdit edildiğinden durumu yetkili mercilere geç bildirmişti. 10 Şubat 1944 tarihli bir raporda Polonya'nın Nałęczów şehrinde Türkistanlı askerler yasak olmasına rağmen kışladan şehre inmiş, evlere girerek kadınlara tecavüz etmeye çalışmış ve yoğun alkol tüketiminde bulunmuşlardı. Bir diğer olayda Nałęczów tren istasyonunda bir Türkistanlı asker, Polonyalı kadın Genka Wrutniak'a fiziksel tacizde bulunmuştu.⁸⁴⁰

Türkistanlı SS mensuplarına verilecek ödüller de Almanların üzerinde durduğu bir diğer önemli husus olmuştu. 21 Ocak 1944 tarihli Doğu Türk Silahlı SS Birliği hakkında yazılan bir raporda SD'den bir kimlik kartına sahip olan askerlere verilen Türkistan madalyalarının nadir olduğu ve bunların sadece Doğu halklarına verilen 3. Sınıf Cesaret ve Liyakat madalyası olduğu belirtilmişti.⁸⁴¹

4.3.3. SS'in Türkistan Politikası

Nasyonal Sosyalist rejimin önemli bir özelliği çok merkezli karakteriydi. Nasyonal Sosyalist devlet aygıtının çeşitli kurumları -ki bunlar kısmen partili kısmen de devlet kurumlarıydı- genellikle güç ve etki için rekabet etmekteydi. Nazi Devleti için tipik olan bu fenomen Sovyetler Birliği'ne yönelik sorunlar için de geçerliydi. SS'in şiddetli saldırıları sonucunda Bakanlık Direktörü Georg Leibbrandt'ın yerini SS Merkez

⁸⁴⁰ BA-MA, RS 3/39-1.

⁸⁴¹ Raporda dikkat çeken bir diğer husus da birimin köklü bir Türk birimi değil, birleşik hattan yoksun bir askerler topluluğu olarak nitelendirilmiş olmasıdır. BA-MA, RS 3/39-1. 21 Ocak 1944 tarihli rapor.

Dairesini de yöneten SS Generali Gottlob Berger almıştı. Bu devralma ile SS, Nasyonal Sosyalist Doğu Politikası'nda (Ostpolitik) belirleyici güç olmayı başarmıştı.⁸⁴²

Sovyet halklarının anti-Sovyet propagandasının bir aracı olarak Bolşevizm'e karşı seferber edilmesi 1943 yılından sonra sistematik bir hal aldı.⁸⁴³ Özellikle Wehrmacht'ın Doğu siyasetindeki mevkisi zayıfladıkça SS teşkilatının hâkim konuma geldiği görülmektedir. 1944 yılına girildiğinde Himmler bloğu ülkedeki en güçlü oluşum haline gelmiştir. Polis, Gestapo, Güvenlik Servisi, Toplama Kampları, SS Savaş Birimleri ve İstihbarat Servislerine kadar pek çok kurum SS'in yönetimindeydi. SS çevrelerinde yeni bir siyasi bakışı temsil eden Türk gönüllülerin birliklerde kullanılması yaklaşımı bu bakımdan dikkat çekicidir. İstihbarat değerlendirmeleri ve Sovyet Müslüman bölgelerindeki operasyon vaatleri Türk SS birliklerinin teşkiline önemli bir etki yapmıştır. 1943 yılı sonlarına doğru SS'teki Aryan üyelik ilkesi yürürlükten kaldırıldı. Temmuz 1944'te Türkistanlılar, Kırım ve Volga Tatarları, Azeriler ve Kuzey Kafkasyalıları gibi Doğu Türk birimleri birleştirildi. Resmi gerekçe oldukça basitti: Doğu Türkleri Sovyetler Birliği'ndeki Slav olmayan en güçlü azınlıktı. Çok eski zamanlardan beri Rus ve Bolşevik ideolojisine millî, kültürel, dil bilimsel ve dinî pek çok nedenle karşı çıkmışlardı. SS'in askere alabileceği tüm Doğu Türkleri, Doğu Türk Kolordusu'nda toplanacaktı. Bu taktik bir birim olmayıp yalnızca siyasi bir propaganda çizgisinde olacaktı. Bununla birlikte siyasi taleplere kapı açmadan da askeri oluşumların kurulmasının imkânsız olduğu anlaşılmıştı. Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin kendine özgü tarafı, belirgin bir şekilde Pan-Türkist eğilimli olmasıydı.⁸⁴⁴

Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin Nazilerin amaçladığı Pan-Türkist ideolojiyle bütünleşmediği gerçeği kısa zamanda Alman makamlarınca anlaşıldı. Birlik içinde Özbek, Kazak ve Kırgızlar arasında ciddi anlaşmazlıklar baş göstermişti. Dr. Olzscha, Birlik Komutanı Harun el-Reşid'den bazı Türkistanlı askerlerin idam edildiği yönündeki söylentilerin araştırılmasını istemişti. Yapılan soruşturma sonucu birkaç Türkistanlı Lejyonerin tecavüz suçundan idam edildiği ortaya çıkmıştı.⁸⁴⁵ Bununla birlikte tecavüz vakalarına zaman zaman Alman askerleri de karışmaktaydı. Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin kaderi için belirleyici olan gelişme, 25 Aralık 1944'te Özbek

⁸⁴² Sebastian Cwiklinski, "Die Panturkismus-Politik der SS: Angehörige Sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS-Politik", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Berlin 2000, s. 152.

⁸⁴³ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie war die Abwehrmässige Betreuung bzw. Überwachung der Freiwilligenverbände organisiert?*, ZS/A 3/03-17

⁸⁴⁴ A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 592-601.

⁸⁴⁵ BArch, NS 31/29.

Gulam Alimov komutasındaki birliğin neredeyse tüm Türkistan alayının firar etmesiydi.⁸⁴⁶ Alimov'un komutası altında yaklaşık 500 Türkistanlı asker ormanlara taşınmış ve Slovak partizanlara katılmıştı. Kaçan askerlerin bir kısmı Almanlar tarafından yakalanmış, diğerleri ise kendiliğinden geri dönmüştü. Geri dönen birkaç kişinin raporlarından, alay komutanlarının planları hakkında bilgilendirilmedikleri sonucu çıkmaktaydı.⁸⁴⁷

SS, Türkistan Türkleri başta olmak üzere Doğu Türkleri'nin Sovyetler Birliği'ndeki en güçlü potansiyele sahip olduğu gerçeğini hiçbir zaman reddetmedi. Bu bakımdan Türkistanlıların katkısı göz ardı edilemezdi. Bunu SS teşkilatının pek çok iç yazışmasında görmek mümkündür.⁸⁴⁸ SS, Türkistanlıların milli, dini ve kültürel faaliyetlerine bir anlamda sponsor olmuş ve bu hareketin başkanlığını Türkistan uzmanı Dr. Reiner Olzscha yapmıştı.⁸⁴⁹ Olzscha, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Müslüman Türklerin Alman siyasal hedefleri doğrultusunda önemli bir potansiyel taşıdıklarının bilincindeydi.⁸⁵⁰

Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının Alman planları doğrultusunda Rus-Slav nüfustan ayırt edilebilmesi için açık ve belirli etnik ilkelere göre tanımlanması gerekiyordu. Bu doğrultuda 1944'de Dresden şehrinde SS Merkez Dairesine bağlı olarak Sovyet Doğu halklarıyla ilgili bir "*Türkistan Çalışma Grubu*" (Arbeitsgemeinschaft Turkestan) teşkil edildi. Nasyonal Sosyalistlerin Türkistan uzmanı olan SS mensubu Dr. Reiner Olzscha bu grubun başkanlığını yürüttü. Türkistan Çalışma Grubu, Türk halklarının Sovyetler Birliği'ne karşı devrimcileştirilmesini bilimsel olarak hazırlamak amacıyla SS tarafından teşkil edilen ve Türkologlar ile diğer oryantalistlerden müteşekkil bir düşünce kuruluşu idi.⁸⁵¹

Çalışma Grubu, Kızıl Ordu'nun silahlanma potansiyeli açısından kritik konuma sahip Türkistan'ın askeri ve ekonomik önemi ile ilgili meseleleri ele aldı. Bilimsel çalışmanın amacı, yeni siyasete temel oluşturmak için Sovyet etnik grupları arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkarmaktı. Sovyetler Birliği topraklarındaki halklar, etnik gruplar ve topluluklara ilişkin çalışma konuları bu araştırmalar kapsamındaydı.

⁸⁴⁶ Alimov, Demir Haç nişanı dâhil olmak üzere Alman Ordusu'nun bütün madalyalarını kazanmış, kahramanlığıyla ün salarak Alay Komutanlığı'na kadar terfi ettirilmiş bir askerdi.

⁸⁴⁷ BArch, NS 31/29.

⁸⁴⁸ BArch, NS 31/44.

⁸⁴⁹ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 9.

⁸⁵⁰ BArch, NS 31/42.

⁸⁵¹ F. Torma, *Turkestan-Expeditionen. Zur Kulturgeschichte Deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930)*, s. 223.

Sovyet Türkistanı'nın tarihsel gelişimi üzerine çalışmalar yapan kurum, pek çok araştırma projesi de planlamıştı. Bunlar arasında Sovyetler Birliği'nin Türk halklarının, Büyük Rus halkına ve Sovyet düzenine psikolojik yankısı ve Türk halklarının Büyük Rus halkına ve Sovyet düzenine olan duygusal rezonansı gibi projeler yer almıştı.⁸⁵² SS bünyesinde sürdürülen matbuat faaliyetleri bu çabalara ortak olmuştu.

Çalışma grubunun Dresden ofisinin genel müdürü, Dr. Korad Schlons idi. Çalışma grubu; Riga, Tartu (Estonya), Hollanda veya Paris'ten yağmalanmış kitaplar ve çeşitli eşyalarla donatıldı. Kurum, sekiz profesör ve bir doktor tarafından yönetilen dokuz çalışma alanına (Bölgesel çalışmalar ve Ulaşım, Toprak Bilimi ve Jeoloji, Tarım ve Klimatoloji, Folklor, Halk Sanatı, İslam, Tıp ve Edebiyat) ayrıldı. Türkistan Çalışma Grubu'nda bulunanlar arasında Doğu Lejyonları, Waffen-SS, SD veya Türkistan'dan gelmiş olan savaş esiri kamplarından üyeler de yer almaktaydı. Araştırmacı Burchard Brentjes'e göre, bazılarının geçmişte yabancı ajan olduğu söylenmekteydi. Üyeler kamuflaj için bilinçli olarak sivil kıyafetler giymekteydi. Müslüman SS birliklerinin mollaları ise Mart 1944'ten beri Dresden'de Türkistan Çalışma Grubu tarafından kurulan ve ona bağlı olan "eğitim okulu"nda eğitiliyordu.⁸⁵³

Çalışma grubu, Alman oryantalistlerin geleneksel birliği olan "Alman Şarkiyatçıları Topluluğu" (Deutsche Morgenländische Gesellschaft)'nin bir parçası olarak kuruldu. Dr. Olzscha'ya Alman Şarkiyatçıları Topluluğu'nda Çalışma Grubunu kurmak için gereken tüm yetkiler verildi. Türkistan coğrafyası ile ilgilenen Alman bilim adamları, Türkistan halklarını Batı kültürü ve eğitimi ile buluşturmak için Almanya'da bulunan Türkistanlı meslektaşları ile iletişime geçmekteydi. SS tarafından planlanan çalışma grubunun jeologlardan doktorlara, halk bilimcilerden dilbilimcilere ve Almanca konuşulan bölgedeki çeşitli enstitülerden edebiyat ve bilim adamlarına kadar çok çeşitli disiplinlerden uzmanları bir araya getirmesi planlanmıştı.⁸⁵⁴

Wehrmacht, Doğu Lejyonlarını öncelikli olarak askeri amaçlı paralı ordular şeklinde görüyordu ve onlarla başka herhangi bir siyasi hedefi ilişkilendirmemişti. Buna karşılık, askeri unsur SS'nin anlayışında sadece ikinci derecede bir rol oynamıştı. SS politikaları bağlamında, Sovyetler Birliği'ni parçalamak amacıyla Türkistan Türklerini

⁸⁵² BArch, R 58/305.

⁸⁵³ Titus Lenk, "Die SS-Mullah-Schule und die Arbeitsgemeinschaft Turkestan in Dresden", *Zukunft braucht Erinnerung. Das Online-Portal zu den historischen Themen unserer Zeit*, 2006. <https://www.zukunft-braucht-erinnerung.de/die-ss-mullah-schule-und-die-arbeitsgemeinschaft-turkestan-in-dresden/>

⁸⁵⁴ S. Cwiklinski, "Die Panturkismus-Politik der SS: Angehörige Sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS-Politik", s. 154.

“devrimcileştirme” şeklindeki politik hedef ve aralarında Rus karşıtı bir milliyetçilik uyandırma gayesi ön planda tutulmuştu. Bu kapsamda Doğu Türk Silahlı SS Birliği’nin ideolojik temeli bir nevi Pan-Türkizm sloganı şeklinde oluşmuştu. SS’in bu anlayışı, kuşkusuz halkların ulusal temsilciliklerine Wehrmacht politikasından çok daha güçlü bir şekilde hitap ediyordu.

Pan-Türkizm şüphesiz ki yeni bir deney olarak SS siyasetinde önemli bir yer etmiştir. Sovyetler Birliği’nin çöküşü ya da hiç olmazsa cephelerdeki yükün hafifletilmesi noktasında Pan-Türkizm bir vasıta olarak görülmüştü. Bununla beraber bazı istisnaları olmakla birlikte Alman makamlarının pek çoğu Pan-Türkizm’i Alman menfaatleri açısından bir tehlike olarak telakki etmekteydi. Diğer taraftan cephelerdeki durumun Almanya için kötüleşmesiyle beraber zaman içinde itirazların sesi kısıldı ve Pan-Türkizm bir müttefik olarak görülmeye başlandı.

Türkistan Çalışma Grubu tarafından yayınlanan “*Turan Fikri*” araştırmasında Pan-Türkist hareketin anti-Bolşevik karakteri nedeniyle Alman politikaları açısından uygun olduğu ve bu hareketin mutlak surette desteklenmesi gerektiği açıkça ifade edilmişti.⁸⁵⁵ Bu taktiksel değişim SS’in temel bir yeniden yöneliminden ziyade politik gücünü artırmak isteyen Doğu Bakanı Alfred Rosenberg karşıtı bir hareket olarak açıklanabilir. SS Şefi Himmler’in ve Doğu SS Birimleri’nin Pan-Türkçü düşüncüyü benimsediklerine dair bir kanıt ise bulunmamaktadır. Himmler’in SD’den Rus dili ve Sovyet meseleleri üzerine eğitim almış bir subayın karargâhı’na atanmasını istemesi üzerine bu göreve Waldemar von Radetzky getirilmişti. Radetzky’nin Himmler’e verdiği uzun memorandumları’ndan birisi şu dört konuya temas ediyordu; Doğu SS Birliği, Doğu Birlikleri ve gönüllüler arasında yüksek moral ve sadakat, ancak onlar hakkında geleceğe dair daha olumlu güvenceler verilirse korunabilirdi. İkinci olarak, Almanlar’ın Sovyetler’in mücadelesini baltalamaya yönelik çabaları ancak güvenilir bir siyasi programla etkili olabilirdi. Üçüncüsü, Doğu işçilerinin yüksek üretkenliklerini güvence altına almak için de aynı şey gerekliydi. Son olarak açık bir siyasi program önerilmedikçe Almanya’daki milyonlarca Sovyet mahkûmu ve işçisi kolayca hoşnutsuzluk ve düzensizliğe yenik düşebilirdi.⁸⁵⁶

SS, daha önce de vurgulandığı şekilde başta Türkistanlılar olmak üzere Sovyet Doğu halklarından ihtilalci bir karakter yaratmayı hedeflemekteydi. Bu kapsamda 1943

⁸⁵⁵ BA, NS 31/29.

⁸⁵⁶ A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 602-603.

yılıının ortalarında Reich Güvenlik Ofisi tarafından Doğu Türkistan, Afganistan, Moğolistan gibi ülkelerin Alman siyaseti açısından önemlerini araştırmak amacıyla “Doğu Asya Enstitüsü” kuruldu. Diğer taraftan Arap ve Akdeniz coğrafyasını incelemek amacıyla bir “Doğu Enstitüsü” tesis edildi.⁸⁵⁷ SS Generali Gottlob Berger de Türk boylarının ihtilalcileştirilmesini desteklemiş ve SS Merkez Dairesi’nin siyasetine sıcak bakan Himmler’e şu satırları yazmıştı:

“Doğu Türkleri (Türk-Tatarlar), Sovyetler Birliği’ndeki Slav asıllı olmayan en güçlü azınlıklardır. Onlar eskiden beri kavmî, kültürel, lisanî ve dinî sebeplerden dolayı Rus ve Bolşevik devlet fikriyle mücadele etmişlerdir.”⁸⁵⁸

Alman siyaseti tatbik edilirken nispeten Türkistanlıların okumuş ve aydın kişilerinden ciddi anlamda destek alınmıştır. Bu propaganda Türkistanlıların Sovyetler Birliği’ne yönelik mücadelede fedakâr birer nefer olmalarını amaçlamaktaydı. Diğer taraftan dinin Türkistan Türkleri açısından ne kadar önemli bir kavram olduğunun farkında olan Alman yönetimi, Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyni marifetiyle “kâfirlere karşı yapılan cihadın bir parçası” olarak bu askerlerin önemini işaret ediyordu.⁸⁵⁹

SS teşkilatının propagandası Bolşevizm’e karşı savaş parolasıyla Türkistanlıların milliyetçiliğini alevlendirmek üzerine bina edilmişti. Pan-Türkizm’in yayılması SS politikasının bir parçası ve dolayısıyla bir Alman projesiydi. SS’in söz konusu politikası, Wehrmacht, Doğu Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı’nın ilgili politikalarıyla bir çatışmadan doğmuştu. SS’in bu kurumların Nasyonal Sosyalist etki alanındaki Türk halklarına ilişkin önceki politikalarına yönelik eleştirisi, bağımsız bir SS söyleminin gelişmesindeki en önemli faktördü. Bu politikanın temel özellikleri Alman Nasyonal Sosyalistleri tarafından geliştirilmişti ve atılan tüm adımlar açıkça Sovyetler Birliği’ni parçalamak için bir anti-Sovyet blok oluşturma gayesine hizmet ediyordu.

Wehrmacht’ın aksine SS, Türk halklarının üyelerinde devrim yapma, içlerinde radikal Rus karşıtı milliyetçiliği uyandırma ve böylelikle onları Bolşevizm’e karşı seferber etme hedefini açıkça takip etti. Denilebilir ki, 1944 yılı itibariyle Doğu cephesindeki durumun tamamen Almanlar aleyhine dönmesi, güçlü direniş ve

⁸⁵⁷ Sebastian Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs: Deutsche Ostpolitik und Tatarischer Nationalismus*, Berlin 2002, s. 28.

⁸⁵⁸ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 147.

⁸⁵⁹ Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyni’nin Alman makamlarıyla ilişkilerine dair detaylı bilgiler için Bkz. Philip Mattar, *The Mufti of Jerusalem: Al-Hajj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement*, New York 1988, s. 99-107.

ayaklanmalar, Batı'da ise Normandiya çıkarması devlet yöneticilerine fazla bir seçenek de tanımamıştı.

SS, çok sayıda Türkistanlı Müslümanı askere almayı ve bunlardan Müslüman SS Tümenleri kurmayı başarmıştı. Heinrich Himmler'in başında bulunduğu teşkilat, küresel sonuçları olan yeni bir politika alanına girmek suretiyle ideoloji ve dış politika bahsindeki ilgisini artırdı. Aynı zamanda Alman Büyükelçiliklerini, Doğu Bölgeleri Bakanlığı'nı ve bazen Wehrmacht'ı da ustaca geride bırakarak, savaşın ikinci yarısında en güçlü Alman oyuncularından biri olduğunu gösterdi.

Heinrich Himmler'in İslâmi bir SS birimi kurma ve bundan istifade etme çabaları istenen sonucu vermemişti. Savaşın seyrinin ciddi anlamda Almanlar aleyhine değiştiği bu dönemde atılan adımın zamanlaması yanlış olmuştu. Diğer taraftan Türkistanlı SS birimleri askeri bir başarı hikâyesi olmaktan da uzaktı. SS liderliği ve Alman subayları temelde Müslüman askerlerine güvenmediler ve onlara eşit muamele etmediler. Bu nedenle Almanların Müslüman ortaklarının hayal kırıklığı daha da arttı.

Türk halklarının üyeleri öncelikle Nasyonal Sosyalist siyasetin nesnelere konumunda bulunuyordu. Nazilerin sarsılmaz bir inançla bağlı oldukları üstün ırk nazariyesi savaşın gerçekleri söz konusu olduğunda göz ardı edilerek sadece Wehrmacht bünyesinde değil SS teşkilatı bünyesinde de Türkistan Türkleri'nin istihdam edilmesi sonucunu doğurmuştu. Bununla beraber Alman siyasetinin birçok açıdan kusurlu olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Milli temsilciliklerin teşkilindeki sıkıntılar ve Pan-Türkist çabalara karşı temelde yer alan güvensizlik, Alman politikalarının çelişkili yönlerini göstermekteydi. Buna ek olarak ulusal komitelerin Alman kurumlarından bağımsız olarak kendi milliyetçi politikalarını sürdürmek istedikleri de bilinen bir gerçektir. SS Propagandası, Türkistan Türklerini sadece millî açıdan propaganda aleti yapmakla kalmamış, aynı zamanda dinî siyaset çerçevesinde de örgütlemeye çalışmıştır. Fakat bu politikaların yeterli bir sonuç doğurmadığı ve Pan-Türkizm ideolojisinin Türk halkları tarafından tam anlamıyla benimsenmediği ortadadır. Her şeyden önce Türkistanlıların Bolşevik rejime karşı ihtilalcileştirilmesi politikası kesin olarak iflas etmişti. Prensip olarak anti-semitik, ırkçı ve yayılcı Nasyonal Sosyalizm, temelde Türk halklarıyla iş birliğine girmeye hazır değildi. Alman yönetimi Türk halklarının üyelerini sadece politik amaçları doğrultusunda bir enstrüman olarak kullanmak istemişlerdi.

4.3.4. SS'in Matbuat Faaliyetleri

SS teşkilatı bünyesinde yer alan Türkistanlılar ve Müslümanlar için bir gazete çıkarılması noktasındaki çalışmalar, savaşın kızıştığı 1944 yılının Mart ayında başlamıştır. Bu kapsamda Nisan 1944'te Yeni Türkistan'ın ilave nüshası olarak “*Doğu Müslüman SS Alayı Gazetesi*”nin (Ostmuselmanische SS-Zeitung) ilk sayısı çıkarılmıştır. Temmuz 1944'te Doğu Müslüman SS Alayının subayları olan Azerî SS Üsteğmeni Alekberli, Türkistanlı SS Üsteğmeni Alimov ve Kırım Tatar SS Teğmeni Dayırski, gazetenin genişletilmesini ve Azerbaycanlılar ile Kırım Tatarları için ilave baskılarla yayınlanmasını talep ettiler. Bu girişimler sonucunda Eylül 1944'te bir “*Doğu Türk Gazetesi*” yayınlama çabaları başlamıştır.⁸⁶⁰

SS, Pan-Türkizm'i Doğu Türk Silahlı SS Birliği için kullanılabilir kılmak amacıyla Türkistan Çalışma Grubu'nun bir parçası olarak çeşitli Türk halkları için ortak bir edebî dil projesini başlattı. Kasım 1944'te “*Türk Birliği (Türkische Einheit)*” gazetesi bu doğrultuda yayınlandı.⁸⁶¹ Gazetenin dilinin şekli, ilgili Türk halklarının temsilcilerinin yanı sıra, Türkologlar Benzing (Türkistan Çalışma Grubu'nun Dilbilim Çalışma Grubu başkanı olarak), Jansky ve Steuerwald'ın katıldığı bir dil komisyonu tarafından belirlendi.⁸⁶² Türk Birliği'nin Alman editörleri, Almanya örneğinden hareketle Türk halklarının birliğinin uygulanabilirliğini göstermeye çalışmışlardır. Almanya'daki halkların sayısının Türk halkları'ndan daha fazla ve dilleri arasındaki farklılıkların da Türk dillerinki'nden daha büyük olduğunu vurgulayan editörler, Alman boylarının lehçelerinin birbiriyle olan farklarını örnek göstererek edebi bir dilin Alman topluluklarının birliğini sağladığı düşüncesini işlemişlerdir.⁸⁶³ Gazetenin kadrosunda Hakim Tynybek (redaktör), Cengiz Amitov (Sekreter), Aman Annajar (Personel), Alsa Musuralen (Musahhih) ve Tulep Dschanisay (Tercüman) gibi isimler bulunmaktaydı.⁸⁶⁴ Prof. Alimcan İdris, Türk Birliği'nin beş bilim çalışanının Molla Okuluna atanmasını istemişti.⁸⁶⁵ Bu dergi dil bakımından bütün Türk-Tatar boylarının okuyup

⁸⁶⁰ H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 311-312.

⁸⁶¹ BArch, NS 31/47; BArch, NS 31/61; BArch, NS 31/62; BA-MA, N 756-242/b.

⁸⁶² S. Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs: Deutsche Ostpolitik und Tatarischer Nationalismus*, s. 30-31.

⁸⁶³ S. Cwiklinski, “Die Pantürkismus-Politik der SS: Angehörige Sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS-Politik”, s. 155.

⁸⁶⁴ BA-MA, RS 3/39-1.

⁸⁶⁵ Bu kişiler Gafar Jamali (Kazan Tatarı), Konstantin Chartschinki (Hamid Nauruz-Kazan Tatarı), Nigmati (Kazan Tatarı), Ümeri (Özbek) ve Karalasch (Kırım Tatarı) idi. BArch, NS 31/40. 6 Mart 1945 tarihli yazı.

anlayabileceği bir tarzda yayımlanmaktaydı. Görülüyor ki Türkistan Çalışma Grubu temeldeki siyasi yönelimine rağmen ihtiyaç duyduğu uzman bilim adamlarını da bünyesinde istihdam ediyordu.

Derginin ilk sayısı İslâm dünyasının Kurban bayramının tebriğiyle başlamıştır. Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseynî'nin tüm Müslümanları âdil olan için savaşmaya çağırdığı yayında redaktör, Doğu Türklerini Türkistan'ın bağımsızlığı elde edilinceye kadar Sovyetler Birliği ile mücadeleye çağırıyordu. Derginin başlığı, sol üstte bir bozkurt başı ile sağ üstte bir ay yıldız temsili arasında yer almaktaydı.⁸⁶⁶ 1945'in başlarında Türkistanlıların "*Türk Birliği*" ve "*Hücum*" adındaki iki yayın organı faal durumdaydı.

Tüm bu girişimler sonucunda SS teşkilatının amacının matbuat aracılığıyla Türkistanlı asker potansiyelini artırmak ve lejyonerleri kendi idealleri etrafında örgütlemek olduğu söylenebilir.

4.4. II. Dünya Savaşı'nda Türkistan

II. Dünya Savaşı'nın başında 4 milyon askeri olduğu tahmin edilen Rus Kızıl Ordu, sekiz milyonu Rus olmayan 34 milyondan fazla askeri silah altına almıştı. Seferberlik ilk başta Transbaykal, Uzak Doğu ve Türkistan'da ilan edilmedi. 22 Haziran 1941'den bir ay sonra, büyük eğitim kursları kisvesi altında gizlice yapıldı. 6.8 milyonluk yüksek yaş kategorilerinin (1895-1904 doğanlar) ek bir çağrısı da önerildi ve böylece seferberlik havuzu giderek genişletildi. Bu kadar çok sayıda erkeğin askere alınması sadece ekonomiyi özel olarak düzensizleştirmekle kalmadı, aynı zamanda askeri departmanın eğitim ve silahlandırmaya ilişkin gerçek yeteneklerini de aşmış oldu. Sonuçta savaşın sonuna kadar seferber edilenler, askeri konularda genellikle tüfek olmadan, yetersiz eğitim almış şekilde savaşa girdiler. Bu nedenle savaşın faturası çok ağır kayıplarla sonuçlandı. Genel olarak 1941'in sonunda, askerlik çağı kategorisinde 20 milyondan fazla erkekten oluşan bir seferberlik havuzundan 14 milyondan fazla asker seçildi.⁸⁶⁷

II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'da seferber edilen Türkistan Türkleri'nin sayısı hakkında net bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte MTBK'nın 1942-1943 yıllarında cephede bulunan Türkistan Lejyonerleri ile yapmış olduğu görüşmelerden

⁸⁶⁶ H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 314.

⁸⁶⁷ B. V. Sokolov, "The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939-1945", s. 166.

gerçeğe yakın malumatlar almak mümkün olmuştur. Baymirza Hayit'in belirttiğine göre 1943'te Kızıl Ordu'nun altı askeri bölgesinde 1.175.802 Türkistanlı asker bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin diğer askeri bölgelerinde bulunan Türkistanlıların sayısı hakkında ise net bir bilgi vermek mümkün görünmemektedir.⁸⁶⁸

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler'in ekonomik bakımdan gelişmiş olan Batı bölgeleri Alman işgali altına girince Sovyet yönetimi batıdaki sanayi kuruluşlarını Türkistan'a kaydırmıştır. Çünkü Sovyet rejiminin hayatta kalması için endüstriyel kaynaklarından mümkün olduğu kadar fazlası fiili ve potansiyel savaş alanlarından arkaya doğru tahliye edilmeliydi. Bu doğrultuda 1941 yaz ve sonbaharında büyük bir tahliye çabası başlatıldı. Türkistan'ın cephe hattına olan uzaklığı; askeri malzemelerin üretimi için güvenli bir üs sağlaması ve Sovyet birlikleri için istikrarlı ve güvenli bir tedarik kaynağı olarak hizmet etmesi anlamına geliyordu. Böylece Kızıl Ordu'nun ihtiyaç duyacağı araç gereçler bu bölgede üretilmeye başlanmıştı. Diğer taraftan savaş bölgesinden tahliye edilen insanların da Türkistan'a yerleştirilmesiyle Türkistan'ın askeri ve ekonomik önemi de artmıştı.

Temmuz-Kasım 1941 döneminde tehdit altındaki bölgelerden en az 1.523 sanayi kuruluşu tahliye edildi, bunların 1.360'ı büyük ölçekli tesislerdi. Doğu'ya kamyonlar dolusu yakıt ve ekipman göndermek için mümkün olan her şey yapıldı. Muazzam zorlukların ortasında tüm bu operasyon, göz korkutucu engeller karşısında yürütüldü. Görev, merkezi komite ve hükümet tarafından 24 Haziran 1941'de kurulan Tahliye Komitesi tarafından denetlendi. Bu kapsamda on milyon kişi Doğu'ya taşındı. Tahliye edilen tesisler doğuda; özellikle Urallar (667 işletme), Batı Sibiryaya (244 işletme), Türkistan ve Kazakistan'da (308 işletme) kademeli olarak yeniden kuruldu ve bu sayede savaş çabalarına katkıda bulunabildiler.⁸⁶⁹ General Sergey Stemenko'nun belirttiği kadarıyla Sovyetler Birliği'nin ülke olanakları bütünüyle harcanmış değildi. Aksine her geçen gün Doğu'ya taşınmış bulunan ağır sanayi biraz daha ayaklarının üzerinde doğruluyor, ülke içlerinde çok sayıda yedek güç teşkil ediliyor ve düşman gerisinde partizan hareketler güç kazanıyordu.⁸⁷⁰

Sovyet azınlıklar özellikle Rus davası konusunda isteksizdi. Onlara göre Sovyetler Birliği, eski Rus İmparatorluğu'nun daha vahşi bir versiyonundan başka bir

⁸⁶⁸ B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 200-201.

⁸⁶⁹ A. Nove, *An Economic History of the USSR, 1917-1991*, s. 275-276.

⁸⁷⁰ Sergey Matveevič Stemenko, *İkinci Dünya Harbi'nde Rus Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı*, İstanbul 2006, s. 52.

şey değildi. XVIII. ve XIX. yy'larda Rusya, güneye ve doğuya genişlemişti. Çar 1917'de tahttan indirildiğinde, ülke nüfusunun neredeyse yarısı Rus olmayanlardan oluşuyordu. Sovyetler Birliği, Rusların azınlıkta olduğu iki büyük bölgeyi Çar'dan miras aldı: Türkistan ve Kafkaslar. İlki bugünkü Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşmaktaydı. Çatışmalardan uzakta bulunan bölge, Nazilerin işgal planlamaları için uzak bir seçenek olarak duruyordu.

Sovyet propagandası Rus olmayanların savaşa katılımını göstermeye çalışırken Türkistan'daki mevcut siyasi söylemde II. Dünya Savaşı, siyasi liderler tarafından Rusya için değil, bu ülkelerin öz kimliklerinin korunması için yapılan savaş ya da Türkistan Cumhuriyetleri'nin küresel dünyaya katkısını simgeleyen faşizme karşı savaş olarak tasvir edilmekteydi. Diğer taraftan bu söylemde de çelişkiler vardı. Bir yandan faşizme karşı mücadelede gurur vurgusu yapılırken, öte yandan ilginç bir şekilde Türkistan Lejyonu tarafından sergilenen iş birliğine ilişkin herhangi bir değerlendirme bulunmamaktaydı.

Mantıksal olarak 1941'de Alman saflarında Türkistanlı ve diğer Sovyet Müslüman savaş esirlerine yönelik insanlık dışı muamele ve yüksek ölüm oranı, herhangi bir iş birliği yapma isteğinden ziyade kısmen Alman karşıtı nefretle sonuçlanmıştı. Yine de Stalinist rejime ve onun askeri politikalarına karşı onları ilk etapta bu çıkmaza sokmak için bir kızgınlık da bulunmaktaydı. Bir Alman işçi taburuna veya bir savaş birimine katılmak, esir kamplarındaki muameleden kaçmanın bir yolu haline gelmişti. Azımsanmaması gereken bir diğer gerçek de, Bolşevizm ve Stalinizmin aşırılıklarına karşı duyulan kızgınlığın Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın sonraki hikâyelerinin itiraf ettiğinden daha yaygın olmasıydı.

Sovyet olmak, bu bir yan etki olsa bile mutlaka bir Sovyet ideolojisinin anlaşılmasını veya içselleştirilmesini gerektirmiyordu. Bunun yerine farklı kuşaklardan ve bölgesel geçmişlerden insanlar, savaşın yarattığı bir acı ve kahramanlık topluluğu ile özdeşleşmeye başlayarak Sovyet olabilirdi. Rus propagandasının kabulü Türk halkları tarafından tabanda ancak seçici, tutarsız ve yüzeysel olarak görülebilecek şekillerde alındı ve içselleştirildi. Başka bir deyişle ideoloji, Stalin ve çevresi için çok şey ifade etse de yönettikleri toplum için çok daha az bir anlama geliyordu.⁸⁷¹ Parti hiyerarşisinin, ideolojik dünya görüşünü popülerleştirme ve kitlesel bir devrimci sosyalist kimlik

⁸⁷¹ David Brandenberger, *Propaganda State in Crisis: Soviet Ideology, Indoctrination, and Terror under Stalin, 1927-1941*, New Haven & Londra 2011, s. 2.

duygusu geliştirmedeki bu başarısızlığı, Sovyet deneyinin bu dönemde üstlendiği ayırt edici özelliklerin çoğuna ışık tutmaktaydı.

Pek çok raporun defalarca işaret ettiği gibi Türkistanlılar, Kızıl Ordu'da görev yaptıkları sırada Rusça'yı anlamadı, çünkü Rusça dil dersleri yedek kuvvet eğitiminin bir parçası değildi. Savaştan sadece üç yıl önce Rus dilinin Türkistan Cumhuriyetleri'nde resmi dil haline geldiği gerçeği göz önüne alındığında, Türkistanlıların çoğunun yeterli Rusça bilmediğini görmek şaşırtıcı değildi. Ek olarak Türkistanlı askerler konuşlandırılmadan önce çok az askeri eğitim aldıkları için savaşta deneyimsiz ve vasıfsızdılar. Ancak bu durum Rus ve Slav askerler için de geçerliydi. Dahası tüm Kızıl Ordu askerleri cephede aynı sert koşullardan muzdaripti ve Nazi ordusuna karşı yenilmez görünen aynı korkuyu paylaşıyorlardı. Kızıl Ordu askerlerinin muhaliflerinden ne bekleyecekleri konusunda hiçbir fikri yoktu. Çünkü Parti, kısmen doğru bilgiye erişimi kısıtlamıştı. Ekim 1941'de birçok kişi Sovyet Devleti'nin çökmesini bekliyordu. Bu sadece Alman işgali altında yaşayanları değil, aynı zamanda iç cephedeki insanları da kapsıyordu. Nazilerin elinde yıkıma tanık olmayan Rus ve Ukrayna halkından farklı olarak Türkistanlı asker ve siviller, Nazi işgalinin Sovyet otoritesinden daha kötü olamayacağını düşünüyorlardı.

Emperyal aşırılık perspektifleri ve yerel destek olmadan Reich'in geniş bölgeleri yönetme zorlukları, teorik olarak Almanların planlanan sınırlarında Türkistanlılar için bir veya daha fazla özerklik biçimi için bir fırsat penceresi açmıştı. Diğer bir ifadeyle, Stalinist rejimin planlanan ya da umulan çöküşü, Alman yanlısı milliyetçi bir hükümet altında bağımsız bir Türkistan'ın yaratılması için bir ihtimal doğurmuştu.

Diğer taraftan Alman saflarına katılan her Türkistanlıyı birer vatan haini olarak ele almak gülünç olurken, Almanlara kaçmayan herkesin böyle bir şeyi asla düşünmediğini iddia etmek de aynı derecede yanlış bir hareket tarzıdır. Bu noktada Reich'in askeri gerilimi, savaştaki yüksek zayıat oranları ile zaten ciddi şekilde hissedilmekteydi. 1942 baharında, yani işgalden dokuz ay sonra bu sayı bir milyondan fazla kişiye veya işgal gücünün neredeyse üçte birine tekabül eder hale gelmişti.

4.4.1. Türkmenistan

Türkmenistan, II. Dünya Savaşı'nın esas ağırlığını üstlenen, Sovyetler Birliği'nin seyrek nüfuslu cumhuriyetlerinden biriydi. O zamanlar nüfus neredeyse bir milyondur. 1920'lerin ve 1930'ların korkunç olaylarından sağ kurtulan ve aynı zamanda sosyo-politik, ekonomik ve kültürel kalkınmada büyük başarılar elde eden Türkmenistan, tüm güçlerini ve araçlarını Almanları yenmek için seferber etmişti.

Savaşın ilk günlerinden itibaren Türkmenistan, savaşın ilk döneminin olağanüstü zor koşulları altında yürütülen kapsamlı bir askeri seferberliğe başladı. Buna rağmen savaşın ilk günlerinde sadece 3.000 gönüllünün cepheye gönderilmesi talebi karşılanabilmişti. Çok sayıda Türkmen ailedeki yetişkin erkeklerin neredeyse tamamı, o acımasız zamanda cepheye gitmişti. Sadece savaşın ilk döneminde (Haziran-Aralık 1941) Türkmenistan Cumhuriyeti'nden 124.949 erkek Kızıl Ordu'ya askere alındı. Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın ilk döneminde Türkmenistan, cepheye gönderilmek üzere yeni askeri birlikler eğitti. Tashauze (şimdi Daşoğuz), Chardzhou (şimdi Türkmenabat) ve Krasnovodsk'ta (şimdi Türkmenbaş) nakliye taburları ve birlikler teşkil edildi. Diğer taraftan Orta Asya Askeri Bölgesi'nin emriyle Aşkabat'ta öğrenci Nişancı Tugayları da kurulmuştu. Aşkabat ve Mary'deki askeri okullar, bazı askeri eğitim okulları ve bir Havacılık okulu da Türkmenistan topraklarında bulunuyordu.⁸⁷²

1941 sonbaharında tüm Türkistan Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi, Türkmen Cumhuriyeti topraklarında da Devlet Savunma Komitesi kararları ve Halk Savunma Komiserliği'nin yönergesi temelinde ulusal oluşumların gelişimi başladı. İlk olarak, 87. Türkmen Nişancı Tugayı ve 97. Türkmen Süvari Tümeni, ardından 98. Türkmen Süvari Tümeni ve 88. Türkmen Nişancı Tugayı oluşturuldu. 87. Türkmen Nişancı Tugayı'nın Ağustos 1942'de cepheye gönderilmesi emredildi. 97. Türkmen Süvari Tümeni Kasım 1942'de Türkmenistan'dan Stalingrad Cephesi'ne gönderildi. Tümen, 98. Türkmen Süvari Tümeni'nin personeli ve teçhizatı ile donatıldı. Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında sergilenen kahramanlık nedeniyle 11 Türkmen askeri ve bu tümenden bir subay daha sonra Sovyetler Birliği kahramanları oldu. Hemen hemen tüm Türkmen askerler, II. Dünya Savaşı'nın en kanlı bölümlerinden biri olan Stalingrad Savaşı'nın kilometre taşlarını döşemişti.⁸⁷³

⁸⁷² Jumadurdy Annaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", *The Journal of Slavic Military Studies*, 25/1, 2012, s. 54-55.

⁸⁷³ J. Annaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", s. 56.

Türkmenistan diğer Türkistan ülkelerinden farklı olarak İran'daki Alman nüfuzu nedeniyle doğrudan askerî bir tehdit altında bulunuyordu. Sovyetler 1921'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'na dayanarak askerlerini İran'ın kuzey bölgesine soktu. Orta Asya Askerî Bölge Komutanlığı'nın çoğunluğu Türkmen askerlerinden oluşan büyük bir bölümü, İran ve Türkmenistan arasındaki sınır bölgelerine yığıldı.⁸⁷⁴

Alman güçlerine karşı savaş, sadece cephelerde düzenli ordunun güçleri tarafından değil, aynı zamanda partizan gruplar tarafından düşmanın arka bölgesinde de yürütüldü. Türkmen partizanlar işgal altındaki topraklarda, özellikle Ukrayna ve Beyaz Rusya partizan müfrezelerinde düşmana karşı özverili bir şekilde savaştılar. Birkaç Türkmenistan temsilcisi de İtalya, Yugoslavya ve Fransa'daki direniş hareketine katıldı.

1941'in sonunda ve 1942'nin başında Ukrayna'dan boşaltılan sanayi işletmeleri Türkmenistan Cumhuriyetine çoktan taşınmaya başlanmıştı. Rusya ve Ukrayna'nın Batı oblastlarından (bölgelerinden) birçok işletmenin sökülen teçhizatı da Türkmenistan'a geliyordu. Türkmenistan, ordunun en önemli petrol tedarikçilerinden biriydi. Yalnızca savaşın bir buçuk yılı boyunca 39.497 petrol ürünü Silahlı Kuvvetlere sevk edildi. 1943-1945'te sevk edilen yakıt miktarı 491.302 tondur. Buna 1943'te inşa edilen Krasnovodsk Petrol Rafinerisi'nin inşası da katkıda bulundu.⁸⁷⁵

Savaş sırasında Türkmen işçiler Urallar, Sibiry ve Rusya'nın merkezindeki askeri işletmelerde en önemli sanayi dallarında çalışmak üzere görevlendirildi. Moskova, Kuibyshev (Samara), Kirov, Gor'kii (Nizhni Novgorod), Sverdlovsk ve Cheliabinsk bölgelerinin yanı sıra Krasoiarsk ve Perm bölgelerindeki işletmeler için Türkmenistan'dan 25.000'den fazla işçi seferber edildi. II. Dünya Savaşı Türkmenistan'ın tarımı için de ciddi bir sınavdı. Savaşın etkisiyle Cumhuriyetin köylerindeki erkek nüfusu azaldı. 1940 ile karşılaştırıldığında 1942'de cumhuriyetin kolektif çiftliklerinde çalışabilecek kişi sayısı 48.800'e kadar düşmüştü. Böylece Türkmenistan'ın tarımına yönelik insan kaynakları, tarım işçilerinin Kızıl Ordu'da askere alınması ve sanayi, ulaşım ve inşaat işlerinde seferber olmaları nedeniyle azaldı. Diğer taraftan başta tahıl ve pamuk olmak üzere tarımsal mahsulün verimi düştü, bunun sonucunda Sovyet tarımı için en zor yıllar olan 1942-1943'te Cumhuriyet'te ekim alanı ve pamuk verimi azaldı. 1939'da pamuk verimi hektar başına 16,5 kental⁸⁷⁶ iken;

⁸⁷⁴ Mehmet Seyfettin Erol, Ceren Gürseler, Kanat Ydyrys, "II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, s. 208.

⁸⁷⁵ J. Annaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", s. 58.

⁸⁷⁶ Kental: Tarımsal ölçü birimi, 100 kilograma eşit, standart olmayan bir metrik ağırlık birimi.

1942’de verim, hektar başına 8,7 kental, 1943’te yine hektar başına sadece 4,4 kental idi. Bunun bir sonucu olarak Türkmenistan’ın bazı bölgelerinde pamuk rekoltesi 4-5 kat azaldı. Savaş sırasındaki inanılmaz zorluklara rağmen Türkmen tarım işçileri hükümete 600.000 tondan fazla ham pamuk ve 5,5 milyon kental tahıl teslim ettiler.⁸⁷⁷

Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında Türkmenistan, Sovyetler Birliği’nin Batı bölgelerinden tahliye edilen 32.000’den fazla vatandaşı için ikinci bir anavatan oldu. Bu arada Türkmenistan’a tahliye edilen birçok müessese de bulunmaktaydı. Kiev Film Stüdyosu, Donbas’tan Puşkin’in adını taşıyan Konstantin Tiyatrosu, Kirovograd oblastından Kropivnitski’nin adını taşıyan Aleksandr Müzikal Tiyatrosu ve Türkmenistan’da işletilen Shchors Ukrayna Müzik ve Drama Tiyatrosu bunlardan bazıları idi. Savaşın zor koşulları altında personelin ana omurgasını koruyabilen bu kurumlar eski repertuarlarını canlandırabilmişlerdi. Moskova da dâhil olmak üzere Ukrayna ve Rusya’dan çeşitli yükseköğretim kurumları da Türkmenistan’a tahliye edildi. Devlet Üniversitesi, Sochi Balneoloji Enstitüsü, Odessa Devlet Üniversitesi ve Odessa Pedagoji Enstitüsü, Kharkov Hidro-Meteoroloji Enstitüsü ve Mekanik Enstitüsü bunlar arasında yer almıştır. Savaş sırasında Türkmenistan’dan cepheye ve Sovyetler Birliği’nin kurtarılmış bölgelerinin sakinlerine yaklaşık 300 yük vagonu hediye ve çeşitli yardım malzemeleri de gönderildi.⁸⁷⁸

Buraya kadar sıraladığımız tarihi gerçekler, Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında Türkmen halkının Sovyet iktidarını büyük oranda desteklediğini göstermektedir. Ancak şimdiye kadar Türkmenlerin II. Dünya Savaşı’na katılımı konusunda ve her şeyden önce esir alınan Türkmen askerlerinin kaderiyle ilgili, belirsiz ve incelenmemiş birçok husus bulunmaktadır. Bilindiği gibi savaş, Sovyetler Birliği için son derece başarısız bir şekilde başladı. Alman savaş makinesinin gücü karşısında genel panik ve kafa karışıklığı koşullarında yüz binlerce Sovyet askeri ve subayı Almanların eline düşmeye mahkûm edildi. Almanların esir aldığı geniş kitle arasında Türkmen askerleri de bulunmaktaydı. Almanlar tarafından ele geçirilen Türkmen asker ve subaylarının sayısına ilişkin elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Buna rağmen, dolaylı veriler bazı sonuçlara varmayı ve bu konunun yüzeysel bir analizini sağlamayı mümkün kılmaktadır.

⁸⁷⁷ J. Annaorazov, “Turkmenistan During the Second World War”, s. 59-60.

⁸⁷⁸ J. Annaorazov, “Turkmenistan During the Second World War”, s. 61.

Bilindiği gibi Almanlar, ulusal lejyonları Rus kökenli olmayan mahkûmlardan yaratmıştı. Aralık 1941’de kurulan Türkistan Lejyonu’nda Türkmen askerler de yer almaktaydı. Polonya topraklarında toplam 14 Türkistan Taburu oluşturulmuştu. 1944’ün başında 24 Türkistan Taburu cephede harekât yapıyordu. Bu taburlar savaş esirlerinin milliyetleri ilkesine göre teşkil edilmişti. Ancak Türkistan Lejyonu’nda bulunan az sayıdaki Türkmen nedeniyle ayrı bir Türkmen taburu bulunmamaktaydı. Lejyonerler genellikle aktif muharebe operasyonları için askere alınmamışlar, daha sıklıkla yardımcı kuvvetler olarak görev yapmışlardı. Türkmen askerlerin bir bölümü savaşın ilerleyen aşamalarında Kızıl Ordu ve partizan saflarına geri dönmüşlerdi. Bu durum önemli sayıda askerin kendi iradeleri dışında yakalandığı gerçeğine ışık tutmaktadır.

4.4.2. Özbekistan

Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Sovyetler’in Batı bölgelerindeki sanayi tesislerinin taşınmasıyla Özbekistan’ın savaş ekonomisi açısından önemi de artmıştı. Bu kapsamda Özbekistan’a 100’e yakın fabrika taşınmış, savaş için malzeme teminini sağlayan 250 fabrika teçhizatının yarısından fazlası Özbekistan’a nakledilmişti. Tüm bu gelişmeler Özbekistan’ın sanayileşmesinin artmasına neden oldu. 1941-1945 yılları arasında Özbekistan’da 280 yeni fabrika açılmış ve yeni sanayi bölgeleri teşkil edilmişti. Özbekistan’ın sanayi üretiminin 1940’ta % 45, 1943’te % 84.4, 1944’te % 85.3 ve savaşın son yılında ise % 67.1 oranında artmış olduğu dikkat çekmektedir. Taşkent’te 1940’a ait verilerle mukayese yapıldığında üretimin üç kat arttığı görülmektedir.⁸⁷⁹ Diğer taraftan Özbekistan’daki sanayi iş gücü de savaşın seyri içerisinde artış göstermiştir.⁸⁸⁰

Özbekistan’dan toplam 1.433.230 kişi savaşa katıldı. Savaşa katılanlar arasından 263.000’den fazla asker hayatını kaybetti, 132.670’den fazlası savaş sırasında kayboldu ve 60.450’den fazlası da sakat kaldı. Kızıl Ordu’nun Türkistanlı askerleri, 1941’de Leningrad ve Moskova’nın savunması dâhil olmak üzere Doğu Cephesi’nde büyük savaşlarda mücadele verdi. 1942’de Kırım ve Donbas’taki savaşlar, 1942’de Stalingrad Savaşı ve 1943’te Leningrad kuşatması bunlar arasında önemli dönüm noktalarıydı.⁸⁸¹

⁸⁷⁹ Mehmet Seyfettin Erol, Aidarbek Amirbek, Ceren Gürseler, “II. Dünya Savaşı ve Özbekistan”, *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemalöğlu, İstanbul 2016, s. 185-186.

⁸⁸⁰ Susan J. Linz, *World War II and Soviet Economic Growth, 1940-1953*, Illinois 1984, s. 10.

⁸⁸¹ Boram Shin, “Red Army Propaganda for Uzbek Soldiers and Localised Soviet Internationalism During World War II”, *The Soviet and Post-Soviet Review*, 42/1, 2015, s. 45.

Sovyet ideolojisinin Almanlarla savaşmak için canlandığı tamamen sadık nüfus tezi, inanılmaz miktarda tarihsel veriyi isteyerek görmezden gelmeyi gerektirmektedir. Taşkent'te bile yerel halk, kurtarıcılarını umutla bekliyordu, oradan tahliye edilen bir Leningrad Yahudisi tanıştığı bir Özbek'in Hitler'in Özbekistana kadar geleceğini umduğunu ifade etti. Özbek vatandaşı, Hitler geldikten sonra serbest kalacaklarına ve Komünizmden kurtulacaklarına tamamen inanıyordu.⁸⁸² 23 Kasım 1941 tarihli bir Alman raporunda da Özbekistan'daki 38 yaş üzeri nüfusun Bolşevizmden nefret ettiği açıkça belirtilmişti.⁸⁸³

Ruslar, bir savaş kaybının Türkistan'da isyan ve etnik Ruslara karşı şiddetli bir intikam anlamına gelmesinden korktular. Rusya'nın Sosyo-Politik Tarih Arşivi'ndeki (RGASPI) çok sayıda doküman bu durumu kanıtlar niteliktedir. Semerkand Ziraat Enstitüsü'ndeki bir makinist, "*Sovyet iktidarı başarısız olursa, Özbekler'in bütün Rusları katledeceklerinden*" korkuyordu. Khatyrchinsk bölgesinden (Semerkand Bölgesi) hizmete çağrılan bir doktorun karısı, "*devrim olursa Özbekler Rusların sırtını kemerlerle kırbaçlayacak*" uyarısında bulundu. Bir tahıl ambarında müfettiş olan Moskvitin, Surkhandarya bölgesinin Şirabad semtinde, birçok Rus'un eşlerini ve çocuklarını Rusya'ya göndermeye başladığını, çünkü savaş başladığında Özbekler'in "*bütün Rusları katledeceğini*" duyurdu. Özbeklerin Ruslara yönelik tehditleri çok daha fazlaydı. Taşkent'te bir Komsomol⁸⁸⁴ üyesi ve fabrika işçisi olan Said Ahmedov, bir işçiye şöyle dedi: "*Hitler veya Almanlar gelir ve Rusya'yı alırsa, hepinizi paramparça ederiz ve sizinle çok daha farklı konuşuruz.*"⁸⁸⁵ Böylece savaşın ilk aylarında Türkistan'ın sosyal yapısı, Sovyet iktidarının ilk günlerine ve daha öncesine uzanan eski kırılmaları ortaya çıkaracak şekilde oldukça gergindi. Yine de bu gerginliklere rağmen yüz binlerce adam Kızıl Ordu'ya eğitim için çağrıldı. Özbekistan'da ikamet eden insanların çoğu için savaş, büyüdükleri toprakları korumak ve savaşa giden aile üyelerinin güvenliğine katkıda bulunmak anlamını taşımaktaydı.

Sovyetler Birliği'nin Avrupa kısmındaki sivil nüfusunun çoğu, Özbekistan dâhil olmak üzere güney Sovyetler Birliği'nin derinliklerine yerleştirildi. Özbekistan'a tahliye edilenler arasında bir dizi entelektüel ve akademik elitin yanı sıra kadın ve çocuklar da

⁸⁸² M. Edele, *Stalin's Defectors: How Red Army Soldiers became Hitler's Collaborators, 1941-1945*, s. 172.

⁸⁸³ PA-AA: Panturan, R 29900, 23 Kasım 1941 tarihli telgraf (No: 311642).

⁸⁸⁴ Komsomol: Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanması.

⁸⁸⁵ Charles David Shaw, *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of California, Berkeley 2015, s. 10-11.

vardı. Savaşın başlamasıyla Özbekistan, Nazi işgali altındaki topraklardan çok sayıda insanı kabul eden bir cumhuriyet haline geldi. Kadın ve çocuklar dâhil olmak üzere bu insanlardan bazıları mülteciyken, diğerleri entelektüel ve akademik eliti yeniden yerleştirmek için bir devlet politikasının parçası olarak gönderildi. Tahliye edilen yaklaşık 1 milyon insanın 200.000 ilâ 250.000'i çocuktur. Tahliyenin ölçeği, tüm yeni gelenleri barındıracak konut, iş yerleri, eğitim ve tıbbi tesisler açısından önemli hazırlıklar gerektiriyordu. Nüfus arttıkça insanların hayatları savaş öncesi günlere göre daha zor hale geldi.⁸⁸⁶ Buna bağlı olarak Özbekistan'daki şehirlerin nüfusu da kısa zamanda iki misline çıktı. 150.000 nüfuslu bir şehir olan Semerkant'ın nüfusu az bir zaman diliminde 300.000'e ulaştı. Taşkent'in nüfusu da aşağı yukarı iki katına çıktı.⁸⁸⁷

Özbekistan'da Nazi Almanyası'na karşı savaşı desteklemek için harekete geçenlerin yanı sıra başka bir grup insan, Bolşevik devriminin ardından Sovyet yönetiminin baskısından uzaklaşmak için Afganistan, İran, Türkiye ve Çin gibi diğer ülkelere kaçtı. Sovyet Ordusu'nun Nazi Almanyası'na karşı mücadelesini destekleyenlerle keskin bir tezat oluşturan bu Sovyet gurbetçiler grubu, II. Dünya Savaşı'nın gelişimini karmaşık duygularla gözlemledi. Bir yandan, mülklerini ve varlıklarını kamulaştıran Sovyet yönetimine karşı kin besleyerek Sovyetler Birliği'nin yenilmesini umdular. Öte yandan çoğu, Alman Ordusu'nun güneye doğru yürüyüşüne devam edeceğinden ve sonunda Türkistan'a varacağından korkuyordu. Savaşta yaşanan olayların gelişimine verdikleri tepki, sürgündeki Türkistan Hükümeti olarak bilinen bir örgüt kurmak (MTBK) ve Özbekistan topraklarında silah ve diğer malzemeleri stoklayarak aktif hizmete hazırlanmak oldu. Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Alimcan İdris ve Ruzi Nazar gibi muhalifler Özbeklerin faaliyetlerinde öne çıkan isimler oldular. Bu muhalifler Nazi Almanyası'nın desteği ile Türkistanın bağımsızlığı yolunda çaba harcadılar.

4.4.3. Kazakistan

Savaş yıllarında arka cephedeki ana karargâh görevi gören Kazakistan, savaşın maddî ve manevî yükünü sırtlayan Türk Cumhuriyetleri'nden biridir. Savaş yıllarında Kazakistan'dan çok sayıda insan Kızıl Ordu'ya çağrılmış ve çoğunluğu Kazaklardan oluşan 1.300.000 kişi silahlı altına alınmıştır. Bu kapsamda 1941-1943 yılları arasında Kazakistan'da elliden fazla birlik oluşturularak cepheye sevk edilmiştir. Böylece savaş

⁸⁸⁶ Timur Dadabaev, *Identity and Memory in Post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet Past*, Londra & New York 2016, s. 73.

⁸⁸⁷ M. Rywkin, *Asya'daki Rusya*, s. 76.

yıllarında 18-50 yaş arasındaki Kazak erkek nüfusunun % 70'i Kızıl Ordu'da hizmet vermiştir. Diğer bir ifadeyle Kazakistan'ın her dört vatandaşından biri orduya çağrılmıştır. Savaşın en kanlı çatışmaları Kazakların görev yaptığı cephelerde yaşanmıştır. Bu nedenle toplumda Kazaklar için “ölmeye giden askerler” düşüncesi yaygınlaşmıştır.⁸⁸⁸

1941 ile 1942 yılları başlarında Kazakistan, 12 tümen ve müstakil tugay kurmuştu. Bunlar arasında üç Süvari Tümeni (105., 106., 96.) ve iki ayrı Piyade Tugayı (100. ve 101.) yer almaktaydı. 30., 72. ve 73. Kazak Muhafız Tümenleri başlangıçta Kazakistan'da kuruldu, ancak bunların ulusal birimler olduklarına dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Kazakistan'da oluşturulan veya savaş gücüne dâhil edilen düzenli birimler arasında 316., 310., 314., 238., 387. ve 391. Piyade Tümenleri ve 100., 101. ve 151. Müstakil Piyade Tugayları vardı. Tespit edilen tümen ve tugayların toplam sayısı, Sovyetler'in Kazakistan'da 12 büyük birliğin yetiştirildiği iddiasıyla eşleşmektedir. Kazaklar ayrıca Cumhuriyet sınırları dışında yetiştirilen birimlerde de önemli sayıda görev yaptılar. 196. Piyade Tümeni, kurulduğu 1942'de % 80 Kazak ve % 20 Ruslardan oluşuyordu. 195. Piyade Tümeni'ndeki 4.129 erkeğin yarısından fazlası Kazaklardı. Kazaklar ve Başkurtlar, 1942'nin başlarında Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde geliştirilen 124. Müstakil Piyade Tugayı'nı oluşturuyordu. İstatistikler olmadan birçok Kazak'ın 333. ve 193. Piyade Tümenleri'nde görev yaptığı da bildirilmektedir. Artemev, savaşın sonunda Kazakistan'da organize edilen dokuz piyade tümenine yerel katılımın % 40 ilâ % 80 arasında bir aralıktan yüzde 2 ilâ 3'e kadar düştüğünü iddia etmektedir. Benzer gelişmeler Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da ortaya çıkan bölünmeleri de etkilemiştir. Kazakistan'ın dışında gelişen Kazak bölüklerine yerli katılımın biraz daha yüksek kalması ilginçtir. O sırada 41., 73., 81. ve 192. Tümenlerde halen personelin % 10-15'ini Kazaklar oluşturuyordu.⁸⁸⁹ Bununla birlikte çok sayıda Kazak, Alman tarafına geçerek Nazilerin oluşturduğu Türk lejyonlarında görev almıştır. Sovyet raporlarına göre Leningrad Cephesi'nde düşmana Tatarlar ve Kazaklar arasında iki iltica vakası kaydedilmiştir.⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ Araylım Musagalieva, “II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan”, *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, s. 139-149.

⁸⁸⁹ Susan L. Curran, Dmitry Ponomareff, *Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces: An Historical Overview*, Santa Monica 1982, s. 32-33.

⁸⁹⁰ M. Edele, *Stalin's Defectors: How Red Army Soldiers became Hitler's Collaborators, 1941-1945*, s. 80.

Kazakların savaş sırasında bir takım direniş hareketlerine katıldığını doğrulayan belgeler arasında Fransa'nın Albi şehrinin Polis temsilcisi'nin raporu da bulunmaktadır. Kayıtlara göre Kazaklar, partizan müfrezelerinde kahramanca savaşmışlardı. Kazaklar arasında isimleri geçen Tuleshev, Aidarkhan Erzhanov, Omar Toimbetov ve diğer pek çok asker, Polonya'da Almanlara karşı saf tutmuşlar ve Polonya nişanları ile ödüllendirilmişlerdi. Örneğin Nisan 1944'te Satynbek Omarovich Tuleshev, Polonya topraklarında yaklaşık altmış kişiden oluşan “Şafak” gerilla grubunu örgütlemişti. Şafak grubunun büyük sabotaj operasyonlarının sayısı yirmi altı olarak kaydedildi. Aralık 1944'te Satynbek Tuleshev, partizan birliğinin başkanı olarak atandı. Zarya isminde bir müfreze tamamen dağlık bir bölgeyi kontrol ederek köprüleri havaya uçurdu. Yugoslavya'da Nazilere karşı savaşan Kazakların arasında Aryk Esentayev, Beisen Raisov, Amanzhol Sagnaev, Boshay Kanapyanov, Tultay Shanov isimleri zikredilmiştir. Diğer taraftan Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu'nun ünlü Soça Tugayı'nın sadece bir taburunda yaklaşık 70 Kazakistanlı Almanlarla yan yana savaşmıştır.⁸⁹¹

Partizan operasyonları, Sovyet topraklarında yapılan savaşlarda her zaman önemli bir faktör olmuştu. Geniş ve erişilemez alanlar ile Sovyet nüfusunun sağlamlığı bu tür operasyonları destekleyen nedenlerdi. Partizan savaşı'nın misyonu düşman kuvvetlerini taciz etmek, genişletilmiş ikmal ve iletişim hatlarını kesmek, Kızıl Ordu operasyonlarına yardımcı olmak ve düşman hakkında bilgi toplamaktı. Sovyet Hükümeti ve Komünist Parti, Komsomol ile birlikte bir Partizan hareketinin teşkili için savaştan önce hazırlık yapmıştı. Zorunlu askeri eğitim sistemi Vsevobuch, 1941'den sonra Partizan çetelerinin oluşumuna yardımcı oldu. Dünya Savaşı sırasında Partizan çetelerinin gelişimi, Alman Ordusu'nun hızlı ilerlemesi esnasında ele geçirdiği geniş bölgeleri tam anlamıyla kontrol edememesiyle büyük ölçüde kolaylaştı. 1943'ün sonunda 300.000'den fazla Partizanın Alman hatlarının arkasında faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir.⁸⁹²

Almanlara karşı savaşan çok sayıda Kazakistanlı asker, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın anti-faşist savaşçıları saflarında yer almıştı. Özellikle Belçika'nın kurtuluşunda, Alman toplama kamplarından kaçan Sovyet savaş

⁸⁹¹ G. Mendikulova, E. Nadezhuk, A. Akatayeva, “New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II”, s. 214-220.

⁸⁹² *Handbook on USSR Military Forces, Chapter IV, Semi-Military Organizations. 15 March 1946*, Washington 1946, TM 30-430 IV-10.

esirlerinin oluşturduğu partizan tugay aktif bir rol üstlendi. Liège ve Namur Vilâyetlerinde, Belçika-Sovyet ortak gerilla grubu geniş çapta kendini gösterdi ve Ardenler'deki saldırı sırasında önemli düşman hedeflerine birkaç cesur atılımda bulundu. İlk Sovyet partizan grupları burada faaliyet göstermeye başladı. Partizanlar Eylül 1944'te Belçika halkının silahlı ayaklanmasında aktif rol aldı. Nazilere karşı başarılı gerilla operasyonları, André Kollár ve Grigory Titov komutasındaki Belçika-Sovyet gerilla grubu tarafından yönetildi. Kazak Utegen Abdullin bu grupta savaştı ve savaşımlardan birinde Belçikalı komutanı Andre Kollar'ın hayatını kurtardı. Diğer taraftan Rusya Federasyonu Devlet Arşivleri'nde İtalya'daki partizan müfrezelerinin mücadelesine katılan eski Sovyet mahkûmlarının bir listesi bulunmaktadır. Ortaya çıkan liste, İtalya'nın farklı vilâyetlerinde partizan müfrezelerinde savaşan 61 Kazak'ın isimlerini zikretmektedir.⁸⁹³

General Stemenko savaş sırasında Kızıl Ordu saflarındaki Kazak Tümeni'nin başarılarını överek, savaşçıların birbirinden yiğit kişiler olduklarını ve içlerinde göğüsleri madalyalı eski gönüllülerin de bulunduğunu belirtmektedir. Stalin tarafından kurulan bu tümen yalnızca Başkomutanın emri ile kullanılabilirdi. Bu askerler Kırım'ın kurtarılmasındaki başarılarını parlak bir şekilde göstererek savaşın sonuna ulaşmışlardı.⁸⁹⁴

Sovyet yetkilileri, Nazi saldırganlığına ve insanlık tarihindeki en büyük ve en güçlü işgal gücü olan Alman Ordusuna karşı koymak için Kazak Cumhuriyeti'nde bir milyondan fazla kişiyi ya da diğer bir ifadeyle nüfusunun yaklaşık % 25'ini içeren devasa bir orduyu seferber etti. Bu askerler; Stalingrad, Moskova ve Kursk'ta dönüm noktası olabilecek mücadelelerin içinde yer almış, gerek Avrupa'nın Nazi işgalinden kurtulmasında, gerekse Berlin savaşlarında önemli yararlılıklar göstermişlerdi. Cepheye sevk edilen askerlerin % 50'den azı eve dönebilmişti. Tarihteki bu en kanlı ve en büyük savaşın insani ve maddi maliyetinin gerçek bir istatistiksel ölçümü mümkün görünmemektedir. Ancak Kazakistan halkı için 1930'ların zorlukları üzerine -yaklaşık 2 milyon Kazak'ın korkunç ölümlerine sebep olan ve yüzyıllardır süren geleneksel göçebe yaşam tarzına zarar vermiş olan Stalinist tasfiyeler ile zorla kollektifleştirme çabaları-

⁸⁹³ G. Mendikulova, E. Nadezhuk, A. Akatayeva, "New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II", s. 221-222.

⁸⁹⁴ S. M. Stemenko, *İkinci Dünya Harbi'nde Rus Genelkurmay Başkanlığı Karargâhu*, s. 219-220; Kızıl Ordu'da savaş muhabiri olan Aleksandr A. Bek'in Kazak komutan Momiş-Uli ile yapmış olduğu röportaj sonucu 1943-1944'te kaleme aldığı "Moskova Önlerinde" romanı, bir Kazak komutanının deneyimlerinden yola çıkarak işgale karşı vatan savunmasının epik anlatımını sunmaktadır. Bkz. Aleksandr A. Bek, *Moskova Önlerinde: Volokolamsk Şosesi*, çev. Naime Yılmaer, İstanbul 2018.

savaşın getirdiği yoksulluk, sefalet ve ıstırap katlanılması zor bir durum olmuştu. Bununla birlikte savaş; ortak bir tarih vurgusu, vatanseverlik ve ata topraklarına olan bağlılık duygusu ile Kazakistan halkını birleştirdi. Böylece Kazakistan, sadece oğullarını ve kızlarını II. Dünya Savaşı'nın ön saflarında savaşmaya ve ölmeye göndermekle kalmadı, diğer taraftan Nazilere karşı ortak mücadeleye yiyecek ve cephane de sağladı.

Savaş döneminde Sovyet maden yataklarının çoğu Alman işgali altında kaldığı için Sovyet yöneticiler maden ihtiyacını karşılamak amacıyla gözlerini Kazakistan'ın madenlerine dikmişlerdi. Özellikle kömür, demir ve alüminyum madenleri başta olmak üzere madenler bölgesinden önemli miktarda maden elde edilmiştir. Fakat savaş şartlarında iş gücünde yaşanan sıkıntılar nedeniyle 10-15 yaş arasındaki çocuklar ve bütün kadınlar çalışma yerlerinde görev almaya mecbur bırakılmıştı. Bu işçi ordusuna bir müddet sonra Batı'daki Alman işgal bölgelerinden kaçan aileler de eklenmişti. Askere giden Kazak Türkleri'nin önemli bir kısmının evlerine geri dönmediği de hesaba katılırsa ülke nüfusundaki dengenin ciddi anlamda bozulduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹⁵

1942 yılından itibaren sanayi işletmelerine iş gücü toplama meselesi önemli hale gelmişti. Bu yıllarda Kazakistanlı işçi grupları sanayi alanındaki eksikliklerin giderilmesinde önemli bir rol oynadılar. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Savunma Komitesi kararı gereğince inşaat ve sanayide çalışabilecek 19-50 yaş arasında 100.000 kişinin seçilmesi için hazırlıklar yapılmıştı. Bu listeye girenlerin büyük çoğunluğunu ise Kazaklar teşkil etmekteydi. Diğer taraftan işçilerin çok ağır işlerde görev yaptıkları, komite kararnamelerinden anlaşılmaktadır. Eldeki verilere göre 8.639 kişi işçi ordusu'nda görev almıştır. Orta Asya Askeri Birliği'nden 1.982 yetişkin, 2.111 genç olmak üzere toplamda 4.586 asker, işçi olarak görev yapmıştır.⁸⁹⁶

II. Dünya Savaşı'nın ilk haftalarından itibaren yüzbinlerce tahliye edilen kişi ve çok sayıda fabrika, tesis ve enstitü Türkistan'a taşındı. Tahliye edilenlerin akınıyla mücadele ederken yerel makamların üstesinden gelmesi gereken daha da büyük sorunlar bulunmaktaydı. Bunların başında ise asker toplama meselesi vardı. Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın yanı sıra çok sayıda sanayi merkezi ve bazı bölgeler birkaç ay içinde düşmanın eline geçerken, Sovyet gıda üretimi, sanayisi ve madenciliği aynı anda zarar gördü. Bütün bunlar, Moskova'nın bu sektörlerde Kazakistan'a olan taleplerinde keskin

⁸⁹⁵ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara 2014, s. 193.

⁸⁹⁶ A. Musagalieva, "II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan", s. 156-157.

bir artış anlamına geliyordu.⁸⁹⁷ Böylece Kazakistan; kömür, petrol, stratejik metaller ile Silahlı Kuvvetlere yiyecek sağlayarak II. Dünya Savaşı'nda kritik bir rol oynamıştı.

4.4.4. Kırgızistan

SSCB Devlet Savunma Komitesinin 17 Eylül 1941 tarihli kararı 16-50 yaş aralığındaki erkekleri zorunlu askeri eğitime tâbi tutuyordu. Kararı tâkip eden dönemde diğer Türk Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi Kırgızistan'da da askeri eğitim merkezleri kuruldu. Yoğun çalışmalar sonucunda Kasım 1941'de sadece Bişkek şehrinde 40.000'den fazla insanın eğitim gördüğü 174 merkez faaliyet göstermekteydi. İki yıl içerisinde Bişkek'te 51.757, Oş Vilâyeti'nde ise 6.758 askere, çeşitli askeri sınıflarda uzmanlık eğitimi verildi. Kırgızistan'da toplam 365.000 asker farklı cephelerde savaşa dâhil olmuş ve 160.000'i geri dönememişti.⁸⁹⁸

Sovyetler'in Batı bölgeleri'nin işgale uğraması sonucu Türkistan'a yapılan nakiller kapsamında 1941 yılında 28, 1942 yılında 38 büyük fabrika Kırgızistan'a taşınmıştır. Nakledilen fabrikalar için 1941-1942 yıllarında Bişkek şehrinde daimi ve geçici olmak üzere 50.000 kilometrelik sanayi alanları teşkil edilmiştir. Bu gelişmeler Cumhuriyetin sanayi alanındaki potansiyelini oldukça artırmıştır. Savaş yıllarında Kırgızistan'da 36 büyük sanayi işletmesi açılmış, yeni sanayi dallarında üretim başlamıştır. Rus-Alman Savaşı öncesinde sanayinin Kırgız ekonomisindeki payı % 50.2 iken, savaşın son yılında bu oran % 67.5'e kadar çıkmıştır. Ayrıca Sovyetler'in önemli kömür madenleri işgal altında olduğundan Kırgızistan'ın kömür üretim kapasitesi de artmıştır.⁸⁹⁹

Savaş zamanı Kırgız Cumhuriyeti'nde, Türkiye'nin yakında müdahale edeceği ve Türkistan'ın bir Türk himayesi altına gireceği söylentisi bulunmaktaydı. Ülkede Sovyet rejimine muhalefet ve onun çöküşü beklentisi o kadar güçlüydü ki, 1942'de askeri güç tarafından bastırılması gereken büyük bir ayaklanma patlak verdi. Başlangıçta halk sakin kaldı, ancak Sovyet Devleti daha fazla sığır ve tahıl talep etmeye, insanların daha fazlasını işe almaya başladığında Kırgızlar isyan etti ve kargaşa büyüdü. 1942 yazında asker kaçaklarından oluşan gruplar, Kuzey Issık Gölü bölgesinde ve güney Celal-Abad'da Sovyet iktidarına meydan okudu. Bunun üzerine Merkez

⁸⁹⁷ Harun Yılmaz, "History Writing as Agitation and Propaganda: The Kazakh History Book of 1943", *Central Asian Survey*, 31/4, 2012, s. 412-413.

⁸⁹⁸ Zuhra Altımuşova, "II. Dünya Savaşı'nda Kırgızistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, s. 163.

⁸⁹⁹ Z. Altımuşova, "II. Dünya Savaşı'nda Kırgızistan", s. 165-166.

Komite ayaklanmaları bastırmak için asker göndermek zorunda kaldı. Sovyet propagandası daha sonra ortak vatanseverlik ve gönüllü askere alma savaş hikâyesini anlatacak olsa da, gerçekte çoğu Kırgız erkeğinin yalnızca kaba kuvvet ve sindirme yoluyla askere alınabileceği ortadaydı. Kargaşa ve ayaklanmalar, savaşın başlangıcında birçok Kırgız'ın ortak savaş çabasıyla Sovyet Devleti'yle özdeşleşmediğine işaret etmekteydi. Kırgızların çoğu, savaşa yalnızca “*kaba kuvvet ve gözdağıyla*” zorlandıkları için katılmıştı. İnsanların orduya seferber edilmesi deneyimini, tahliye ve sürgünler şeklinde başlayan bir süreç takip etmişti.⁹⁰⁰

Savaş zamanı tehcirleri, kırsal alanlar üzerinde hızlı bir etki yarattı. Sovyet Devleti 1930'lardan beri Türkistan'ı yalnızca “*kulaklar*” için değil, aynı zamanda Stalinist etnik temizliğin ilk kurbanları olan Polonyalılar, Koreliler, Ermeniler ve Kürtler için de bir çöplük alanı olarak kullanıyordu. 1938'de Kırgızistan'ın işçi yerleşimlerinde 11.932 kişi yaşıyordu. Ancak en büyük sürgün grubu savaş sırasında geldi. Karaçaylılar (Kasım 1943), Çeçenler (Şubat 1944), İnguşlar (Şubat 1944), Balkarlılar (Mart 1944), Ahıska Türkleri (Kasım 1944), Kürtler (Kasım 1944) ve Hemşinliler (Kasım 1944) başta olmak üzere Kasım 1943'ten Temmuz 1944'e kadar yaklaşık 170.000 kişi Kırgızistan'a sınır dışı edildi.⁹⁰¹ Savaştan sonra Kırgız Cumhuriyeti'nin toplam nüfusunun yaklaşık % 10'u sınır dışı edilen bu gruplardan birine aitti. Tahliye edilenlerin aksine sürgün edilenler genellikle kasabalara değil kırsal bölgelere gönderiliyordu. Bu insanlar ayaklanmaların bastırıldığı ve savaşın seyrinin olumluya döndüğü bir zamanda gelmişlerdi.⁹⁰² Kırgız Cumhuriyeti'nin yerli halkının, kıtlık ve zorlukların olduğu bir dönemde yüzbinlerce davetsiz misafiri almaya zorlanmaktan pek de hevesli olmaması şaşırtıcı değildi. Bu bağlamda savaş zamanı yurtseverliği, tartışmalı bir şekilde yalnızca kapsayıcılığı teşvik etmekle kalmadı, aynı zamanda sözde vatanseverler ve hainler, Sovyet ve Sovyet dışı, yerli ve sürgün edilmiş halklar arasında yeni sınırlar yaratmaya da çalıştı.

Savaşın beraberinde ortaya çıkardığı fenomen hiçbir şekilde Kırgız Cumhuriyeti'ne özgü değildi, bu durum yerli halk ile Türkistan'ın diğer bölgelerinde yeni gelenler arasındaki ilişkinin karakteristiği gibi görünmekteydi. Sovyet devleti sınır

⁹⁰⁰ Moritz Florin, “Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 17/3, 2016, s. 495.

⁹⁰¹ M. Florin, “Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War”, s. 510.

⁹⁰² Detaylı bilgi için bkz. Michaela Pohl, “It Cannot Be that Our Graves Will Be Here: The Survival of Chechen and Ingush Deportees in Kazakhstan, 1944-1957”, *Journal of Genocide Research*, 4/3, 2002, s. 401-430.

dışı edilme faaliyetlerini meşrulaştırmak için Çeçen, İnguş, Karaçay ve Balkar halklarını toplu ihanetle suçladı. Kazak, Özbek, Türkmen, Tacik ve Kırgızlar da propaganda yoluyla Sovyet savaş zamanı yurtseverleri topluluğu payesine yükseltildi. Böylece savaş sırasında Sovyet Devleti sadece yeni “*düşman uluslar*” değil, aynı zamanda “*vatansever uluslar*” da yaratmış oldu.

Elbette yaşanan gelişmeler kolektifleştirilmiş ve yerleşik olan Kırgızların çoğunun Sovyet Devleti’yle olumlu bir şekilde özdeşleşmeye veya onun ideolojisini anlamaya başladığı mânâsına gelmemekteydi. Savaşın başlarında Sovyet yetkilileri bile Kırgız kırsalındaki insanların sadakati konusunda oldukça şüpheliydi ve Frunze’deki parti liderliği onların Sovyet Devleti için savaşmaya hazır olmalarını beklemiyordu. Savaş başladığında, ideoloji hakkındaki bilgiler çoğu zaman en iyi ihtimalle kırsal Sovyetler Birliği’nde ilkel bir durumdaydı ve Kırgız Cumhuriyeti kesinlikle bunun bir istisnası değildi.

Kırgız askerlerinin savaşa hazır olma ve kahramanlık konusundaki itibarı yüksek değildi. Yakın zamanda yapılan araştırmalar Türkistanlıların Aralık 1941’e kadar muharebe birliklerine girmelerine izin verilmediğini ve Ekim 1943’te cephedeki birliklerde görev yapmaktan “*mazur görüldüğünü*” göstermiştir. Savaş sırasında üç Kırgız tümeni toplanmış olsa da bunlar en az % 30’unu Slav askerlerinin oluşturduğu etnik oluşumlar olarak kaldılar.⁹⁰³ Çünkü Türkistan ve Kafkasya’dan gelen askerler siyasi anlamda güvenilmez olarak görülüyordu. Savaşın ilk aşamalarında yeterince iyi savaşmadıkları ve emirleri anlamadıkları yönünde genel bir algı bulunmaktaydı.⁹⁰⁴ Kırgız askerleri 1942 ve 1943 yıllarında en yüksek kayıplarla bazı savaflara katıldılar. Bununla birlikte yine de tercihen geri planda görevlendirildiler ve en güvenilir rakamlara göre şehit düşen Kırgız askerlerinin payı Sovyet ortalamasının çok altında kaldı.⁹⁰⁵

⁹⁰³ M. Florin, “Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War”, s. 505.

⁹⁰⁴ Brandon Schechter, “The People’s Instructions: Indigenizing The Great Patriotic War Among Non-Russians”, *Ab Imperio*, 3, 2012, s. 113-114.

⁹⁰⁵ M. Florin, “Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War”, s. 505.

4.5. Sovyetler Birliği'nin Türk Halklarına Yönelik Politikası

1938 gibi erken bir tarihte, Sovyet piyadeleri için hazırlanan savaş yönetmeliğine göre her askerin ve tümenin görevi; inatla, kayıplara aldırış etmeden ve düşmana karşı başarı kazanana kadar mevkiini savunmak ya da vatan için canını vermektir.⁹⁰⁶ Bu düstur doğrultusunda 1938-39'da askere çağrılan Türkistanlıların sayısında belirgin bir artış oldu ve bu askerler Belarus, Uzak Doğu ve Ukrayna'ya gönderilerek Rus askeri birliklerine dağıtıldı.

Almanya ile savaş patlak verdiğinde merkezi medya, Rus olmayan savaş kahramanlarını (tarihsel veya çağdaş) sistematik olarak ele almadı ve bu tür askerlerin etnik kökenini neredeyse hiçbir şekilde tanımlama ihtiyacı hissetmedi. Savaş muhabirleri Özbekler, Ukraynalılar vb. halklardan ziyade askerler, siviller ve anavatan hakkında yazma eğilimindeydiler. Kazak radyosunda milliyet bahsinin öne çıkarıldığı bazı söylemler yer almış olsa da merkezi Sovyet medyası böylesine bir tutumdan uzaktı. Bu medyanın çağrı, planlama ve propagandaları tamamen Rus merkezliydi.⁹⁰⁷ Esasen bir Gürcü olan Stalin de Sovyetler Birliği'nin Slav olmayanlarına alenen pek ilgi göstermemişti. Temmuz 1941'de sadece Moldovyalılardan, Baltık halklarından, muhtemelen rastgele iki Kafkas Hristiyan halkından (Gürcüler ve Ermeniler) ve üç Müslüman halktan (Azeriler, Tatarlar ve Özbekler) bahsetmişti. Stalin'in belirttiğine göre faşistler, Çarlığı yeniden kurarak Sovyet nüfusunu Almanlaştırmayı hedefliyordu. Alman prensleri ve baronları için köle elde etmek amacıyla Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, Litvanyalılar, Letonyalılar, Estonyalılar, Özbekler, Tatarlar, Moldavyalılar, Gürcüler, Ermeniler, Azeriler ve Sovyetler Birliği'nin diğer özgür halklarının ulusal kültürü ve ulusal devleti yok edilecekti. Böylece Stalin, ana tehdidin ölüm değil köleleştirme olduğu şeklinde bir savaş propagandası dizayn ediyordu.

Erich Kern'e göre dünyanın hiçbir ordusunda Rusya'da olduğu kadar ince ve hesaplı bir propaganda sistemi yoktu. Bu propaganda stili, askerleri şövenist bir şekilde kamçılıyarak kendi maksatları için kullanmaktaydı. Kızıl Ordu askerlerini ölüme sevkeden, siyasi komiserler ve onların propagandası idi.⁹⁰⁸ Sovyet propagandası, “*düşmana kaçan ve Sovyetlere karşı harekete geçen herkesin ana babaları yok edilir*”,

⁹⁰⁶ Jörg Osterloh, *Sowjetische Kriegsgefangene 1941-1945 im Spiegel Nationaler und Internationaler Untersuchungen: Forschungsüberblick und Bibliographie*, Dresden 1996, s. 7.

⁹⁰⁷ Karel C. Berkhoff, *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, Cambridge & Londra 2012, s. 209.

⁹⁰⁸ Erich Kern, *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, çev. Şevket Dilmaç, Ankara 1949, s. 209-211.

“tutsaklığa düşen vatan hainidir” ve “Almanlar insan eti yiyen ve su yerine insan kanı içen canlılardır” şeklindeki bu propaganda söylemi ile Türkistanlılar üzerinde etki bırakmaya çalışıyordu.⁹⁰⁹ Stalin, Almanlara esir düşen Sovyet askerlerini ve Türkistanlıların tamamını vatan haini ve halk düşmanı olarak ilan etmişti.⁹¹⁰ Bu nedenle geri dönmek, hüküm giymeksizin idam veya hayat boyu sürgün anlamına gelmekteydi.

Diğer taraftan Sovyet vatandaşlarının hükümetleriyle omuz omuza durduğu, Faşist istilacıya karşı birlik içinde savaştığı ve Sosyalizmi savunduğu “*Büyük Vatanseverlik Savaşı*” hakkında bir Sovyet ana teması bulunmaktaydı. Yine de Ruslar, Müslüman askerlerin katkılarını küçümserken, Kızıl Ordu’nun başarılarında “*Slav Omurgası*” olarak kendi temel rollerini yüceltiyorlardı.

Rusya’da bir güç istasyonunda çalışan Rus bekçisi, bir Özbek Parti üyesine Sosyalist enternasyonalizmin temel önermesinin altını çizerek “*Alman Ordusu güçlü, çünkü safkan Almanlardan müteşekkil bir topluluktur. Diğer taraftan Kızıl Ordu çok uluslu olduğu için daha zayıfır. Almanlar gibi bir birlik yoktur*” demişti.⁹¹¹ Bu gerçekten hareket ederek Slav ağırlıklı bir kurum olan Kızıl Ordu, Türkistan’dan çok sayıda asker cepheye geldiğinde, Slav olmayan Türkistan askerlerinin dillerini öğrenme ihtiyacı hissetti. Kızıl Ordu yetkilileri, Türk askerleri hedef alan propaganda materyalleri üretmek için Türkistan’ın siyasi ve kültürel aygıtlarını seferber etti. Harekete geçirilmiş Özbek propagandacıları ve ön saflardaki göstericiler, Özbek anavatanının (el/yurtt/o'tov) yerel metaforunu kullanarak Sovyet anayurdunu (rodina) yeniden ele aldılar. Bu anlamda Sovyet propagandası, erişilebilir ve kapsayıcı vatansever mesajları üzerinde yoğunlaştı. Vatanseverlik teması ilkin sadece Rusları kapsarken, 1942 yılı propagandası; Özbekler, Kazaklar veya Kırgızlar gibi ulusal azınlıkların savaş çabalarına ilişkin özel katkılarını vurgulamaya başladı.

Politbüro, Kazak halkına yönelik propaganda faaliyetlerinde Kazak dilinin ve Kazak ulusal kahramanlık geçmişinin önemini farkındaydı. Bu kapsamda propagandacılar, partiyi Kazak dilinde daha fazla faaliyet yapmaya çağırdı. Kazaklara ana dillerinde verilen derslerin, onları savaş döneminin görevleri için seferber etmede daha etkili olması bu nedenle şaşırtıcı değildi. Örneğin, Kazakistan Halk Komiserleri

⁹⁰⁹ Baymirza Hayit, *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası: “Millî Türkistan” Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, Ankara 2004, s. 102.

⁹¹⁰ Milyonlarca Kızıl Ordu askerinin esarete düşmesi sonucu Sovyet Hükümeti şunu beyan etme ihtiyacı hissetti: “*Mahkûm tanımıyoruz, vatan hainlerini biliyoruz.*” BA-MA, MSG 123/33. Merkblätter für die freiwilligen Russischen Propagandisten, 15 Mart 1944.

⁹¹¹ C. D. Shaw, *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, s. 11.

Konseyi Başkanı Nurtas Undasynov, Kazak radyosunda Stalingrad'ı savunan savaşıtlara hitaben “*Büyük Rus Nehri Volga'yı savunurken aynı zamanda güneşli Kazakistan'ınızı da savunuyorsunuz*” demişti.⁹¹²

Savaşın acı gerçekleri, Rus politikasında en altta Slav olmayan halkların bulunduğu ulusal hiyerarşiyeye doğru bir eksen kaymasını da beraberinde getirdi. Sovyet basını ulusal temaları ön plana çıkarmak için sıklıkla kişisel mektuplar kullanmaya başladı. Savaş zamanındaki mektuplara eklenen korku ve arzular göz önüne alındığında bu usulün seçilmesi hiç şaşırtıcı değildi. Sovyetler Birliği için savaşın en feci döneminde savaşı mektup şeklinde anlatma uygulaması, basının, ailelerin ve ulusun trajedilerini ya da çıkarlarını birleştirmesine izin verdi. Aynı strateji, propaganda ve savaş zamanı popüler kültürünün diğer biçimlerinde de dikkat çekmekteydi. Gazeteler; aileyi, memleketi ve ulusu birbirine bağlayan posterler çoğaltarak çok sayıda kitap ve filmlerin incelemelerini yaptı. Basında yayınlanan şahsi mektuplar, savaşın kişisel boyutlarını vurgulamak için özellikle güçlü bir biçim sunuyordu. “*Cephe için her şey*” sloganı, Sovyet vatandaşlarının kişisel işlerini bir kenara bırakması gerektiğini öne sürerken, yayınlanan mektuplar kamu hizmetini daha acil ve daha anlamlı hale getirme yollarının altını çizdi.⁹¹³ Mektupların duygusal gücü iki tematik nedenden kaynaklanıyordu. Birincisi; aileye, özellikle de annelerin, büyükbabaların ve yaşlı kuşakların yargısına dayanıyordu. İkincisi; Annelere ve babalara sembolik yazarlık verilmesinin mektupların etkisini artıracakđ düşünülüyordu.

Sovyet Hükümeti, Türkistanlıların ve diğer azınlıkların üzerinde etkili olacak bir propaganda için çalışmaktaydı. Bu kapsamda hükümet, Almanlar tarafından Sovyet savaş esirlerine uygulanan sert muamelenin öykülerini derledi. “*Affetmeyeceğiz! Belgelerde ve Fotoğraflarda Alman İşgalinin Dehşeti*” ismini taşıyan kitapta Sovyet Dışişleri Komiseri V. Molotov, işgal altındaki Sovyet bölgelerinde Alman işgalciler tarafından işlenen korkunç suçlar, zulümler ve şiddet eylemleri ile bu suçlarda Alman Hükümeti ve askeri komutanlığı'nın sorumluluğu hakkında bilgiler sunmaktaydı.⁹¹⁴

Sovyet yönetimi, Nazilerin Rusya'ya yönelik işgal politikalarının iç yüzünü sıklıkla vurgulayarak düşmana karşı ortak bir akli harekete geçirmeye çalışmaktaydı. Hitler, savaş en baştan beri kendi ifadesiyle, Rusya'yı bir “*Alman Hindistan*”ına

⁹¹² K. C. Berkhoff, *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, s. 216, 118.

⁹¹³ Lisa A. Kirschenbaum, “Our City, Our Hearths, Our Families: Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda”, *Slavic Review*, 59/4, 2000, s. 831.

⁹¹⁴ Vyacheslav Mikhaylovich Molotov, *We shall not forgive! The Horrors of the German Invasion in Documents and Photographs*, Moskova 1942.

dönüştürmek için tasarlamıştı. Çok geçmeden Sovyet Hükümeti; Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar gibi Türkistanlıları da yabancı işgalcilere karşı kararlı bir mücadele ihtiyacı konusunda ikna etmek için geçerli argümanlar buldu. Rus nüfusu ile siyasi iş birliğinin uzun zamandır Alman kuvvetlerinin kendini koruması için bir gereklilik haline geldiği zamanlarda Parti gazetesi Pravda'nın önde gelen makalelerinin tümü, Almanların sömürge ve köleleştirme niyetlerini göstermek için *Deutsche Ukrainische Zeitung*'dan alıntı yapmaya başlamıştı.⁹¹⁵ Sovyetler'e göre bu savaş, halklar ve değerleri arasında bir mücadeleydi. Sovyetler Birliği'nin Stalin yönetimindeki sözde barış ve özgürlüğü seven halkı, faşist kötülüğe ve Hitler'e karşı duruyordu. Pek çok açıdan Sovyet propagandası, Almanların Ruslar hakkında söylediklerinin aynasıydı: "*Almanlar insan değil.*"

Nazilerin eğitim ve propaganda broşürü "*Mitteilungen für die Truppe*"de Sovyetler'in, Almanya'nın "*Sovyetler Birliği halklarını köleleştirmek*" dışında başka bir amacı olmadığı iddiasına cevap verilmişti. Makale Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan bir koalisyon gücü imajını, iyiyle kötü arasındaki kahramanca savaş olarak nitelermekteydi. Rus, Ukraynalı, Kafkasyalı, Türk, Estonyalı, Letonyalı, Litvanyalı ve diğer gönüllülerin, Stalin'in Yahudi-Bolşevik sistemine karşı Alman birlikleri ve müttefikleriyle yan yana savaşması gerçeği, üzerinde dikkatle durulan önemli bir noktaydı. Bu nedenle de gönüllülerin "*propaganda değeri*" özellikle önem kazanıyordu. Almanların cevabî propagandasına göre Alman Ordusu Wehrmacht, Sovyetler Birliği halklarına değil, yalnızca bu sisteme karşı savaşıyordu.⁹¹⁶

Diğer taraftan Rusların Alman işgali altındaki topraklarda bulunan halka yönelik propagandası da çok farklı değildi.⁹¹⁷ 1941'de 12 ilâ 17 milyon kişi Sovyetler Birliği'nin Batı bölgelerini terk etti. Merkezi yetkililer, Almanların ölümüne savaşma istekliliğine zarar vereceği düşünülen bu göçü teşvik etmediler. NKVD, mültecileri Taşkent'te rastgele topladıktan sonra onları tarım işçiliği ve ağaç kesme operasyonları için Sibiryaya gönderdi. 1943'ün başlarında Urallarda neredeyse her on kişiden biri tahliye edilmişti. Fakat Rus propagandası Urallar, Sibiryaya ve diğer uzak bölgelerdeki insanlar tarafından sunulan misafirperverliği ve dostluğu ön plana çıkardı.⁹¹⁸ Sovyet

⁹¹⁵ *The Secret Conferences of Dr. Goebbels: The Nazi Propaganda War, 1939-43*, haz. Willi A. Boelcke, New York 1970, s. 319.

⁹¹⁶ "Freiwillige und Hilfswillige im Osten", *Mitteilungen für die Truppe (MfdT)*, no. 241, Ocak 1943.

⁹¹⁷ Mapped 128: 2656. Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg, Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ).

⁹¹⁸ K. C. Berkhoff, *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, s. 108.

tarihçileri sık sık Türkistan'ın savaş mültecilerine karşı misafirperverliğini ve tahliye edilen Moskova entelektüelleri ile Asyalı muadilleri arasındaki yakın iş birliğini vurguladılar. Her ikisi de nispeten barışçıl iç cephede savaş zamanı dostluğunun sembolü haline geldi. Diğer açıdan Rus halkının Türkistan'ın savunucusu olduğu düşüncesi, bu coğrafyanın iyi korunan bir iç cephe olarak savaş zamanı imajıyla bütünleşmişti.

Sovyet yetkilileri, pek çok hususta olduğu gibi Kafkasya'da yaşayan İslâm inancına sahip milletlerin tutumları konusunda da endişeliydi. Bu belirsizlik, Türkistan Türkleri başta olmak üzere bazı Müslüman milletleri de bir ölçüde etkiledi. Kazaklar Özbeklerden çok daha zayıf bir tarihi ve dini geleneğe sahipti. Sovyetler Birliği bu durumun Türkistan'daki halkları asimile etmenin en kolay yollarından biri olduğunu anlamıştı. Diğer taraftan Kazaklar Kızıl Ordu'ya mükemmel askerler sağlamışlardı. Bu nedenle de Kazakların askeri itibarı Sovyetler Birliği nezdinde büyüktü. Stalingrad'da Rus Kızıl Ordu'nun en iyi askerlerinden bazılarını Türkistan Türkleri teşkil etmekteydi.

Kazak ulusal tarihine dayanan kahramanca bir anlatının yaratılması, Ağustos 1941'de Kazakların Moskova'yı ve diğer Sovyet bölgelerini savunmak için önemli sayıda askerinin cepheye gelmesiyle başladı. 18 Eylül 1941'de *Kazakistanskaia Pravda*'nın editörleri 1916'daki büyük Kazak ayaklanmasının 25. yıldönümüne ithafen bazı yazılar kaleme aldı. Diğer taraftan Kızıl Ordu'nun Siyasi Yönetimi PURKKA, birçok Kazak gazetesinde makaleler yayınladı. Bu makalelerin yazarları, ayaklanmayı Kazak halkının Çarlık sömürgeciliğine karşı yüzyıllardır süren ulusal kurtuluş mücadelesinin doruk noktası olarak tasvir ettiler. Dolayısıyla bu ayaklanma, Nazi Almanyası'na karşı verilen mücadele sırasında Kazak askerleri için inşa edilen ilham verici anlatının önemli bir bileşeni haline geldi.⁹¹⁹

Sovyetler Birliği için Kazaklardan farklı olan Özbeklere özellikle sadakat vaaz etmek gerekli görünüyordu. Çünkü Özbekistan'da Müslüman gelenekleri hâlâ çok canlıydı. Bu nedenle Özbekistan'daki propaganda çok alışılmadık biçimler aldı. Örneğin 31 Ekim 1942'de Pravda'nın ikinci sayfasının tamamı Özbekçe basıldı. Önde gelen Özbek şahsiyetlerin “iki milyondan fazla Özbek adına” imzaladığı “Özbek halkı ve Özbek askerlerine” başlıklı bu çağrı, gelişen oryantal düzyazımın istisnai bir örneğini oluşturmaktaydı:

⁹¹⁹ Roberto J. Carmack, “History and Hero-Making: Patriotic Narratives and the Sovietization of Kazakh Front-line Propaganda, 1941-1945”, *Central Asian Survey*, 33/1, 2014, s. 101.

*“Sevgili halkın oğulları, kalplerimizin çocukları! Atalarınızın köle olarak yaşamaktansa zincirlerini dişleriyle ısırmayı tercih ettiğini unutmayın. Unutmayın, Hitler sadece tüm Avrupa uluslarının ve özellikle de Slav uluslarının yeminli düşmanı değildir. O, aynı zamanda Doğu halklarının da yeminli düşmanıdır. Kırım ve Kafkasya’daki Müslüman halkların kaderini düşünün. Barışçıl köyleri Almanlar tarafından yakıldı ve yağmalandı. Düşmanı bir an önce yok et, yoksa bu canavarlar beyaz saçlı dedelerinizi, babalarınızı ve annelerinizi öldürecek, karlarınıza ve gelinlerinize tasallut edecek, masum çocuklarınızı ezecek, kanallarınızı yıkacak ve Özbekistan’ı güneşte kavrulmuş bir çöle çevirecek.”*⁹²⁰

22 Aralık 1943 tarihli Pravda gazetesinin Halkların Dostluğunun zaferin garantörü olduğuna dair başka türlü tipik bir başyazısında, Özbek halkına Timur’u unutmaları ve Stalin’i hatırlamaları için propaganda yapıyordu. Buna göre *“Timur’dan sonra yüzyıllar geçmiş, harika bir adam doğmuştu. Adı Stalin’di. O çölü sulamış, kolhozlar yaratmış, okullar inşa etmiş, eşleri yüzyıllarca süren baskıdan kurtarmıştı. Özbek halkına neşeli ve mutlu bir hayat vermişti.”*⁹²¹

Savaşın ilk yıllarında Kırgızlar, kahramanca yurtseverliğin anlatılarında merkezi bir rol oynadı. Sadece yeni kahramanlar hızla belirlenmekle kalmadı, aynı zamanda eskilerde kalan bazı figürler de yeniden ortaya çıkarıldı. Savaş sırasında Kırgız Merkez Komitesi, Kırgız yazarlardan Manas Destanı’nın yeni bir versiyonunu yayınlamalarını istedi. Böylece Manas’ın bir savaşçı ve halkının lideri olarak nitelikleri yeniden vurgulanmaya başlandı. Ayrıca ünlü milliyetçi Kırgız ozanlar da Sovyet propagandasının önemli parçası haline geldi. Bunlardan biri 1916 İsyanı sırasında bazı şiirlerini yazmış olan ve tüm Kırgız şairleri arasında en fazla Rus karşıtı olarak kabul edilen Moldo Kırgız idi. Kırgız propaganda sekreteri Abdy Suerkulov, 1943’te şu açıklamayı yapmıştı:

*“Kırgızistan işçileri tüm Sovyet halkıyla birlikte, düşmanımıza karşı zafer kazanmak için arka planda savaşıyorlar. Kutsal dünyamızı [Sviashchennaia Zemlia] olabildiğince çabuk özgürleştirmek için tüm güçlerini kullanıyorlar. Savaş kahramanlarımızın rütbeleri doluyor...”*⁹²²

⁹²⁰ Alexander Werth, *Russland im Krieg, 1941-1945*, Zürich 1965, s. 394-395.

⁹²¹ C. D. Shaw, *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, s. 40.

⁹²² M. Florin, “Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War”, s. 503-504.

Deneyimli Sovyet propaganda makinesi her millet için özel olarak hazırlanmış çok çeşitli araçlar kullandı. Slav olmayan halklara ve bilhassa da Türkistan Türklerine Nazi tasarımları (Reich Komiserlikleri) hakkında bilgiler verildi. Destanlar, popüler şarkı ve hikâyeler, anavatani sevmeyi ve işgalcilere karşı savaşmayı vurgulayan diğer türler de dâhil olmak üzere ulusal kahramanlık edebiyatı bu dönemde ön plana çıkarıldı. Leningrad merkezli Şarkiyat Enstitüsü, Alpamiş destanını ve diğer kahramanlık temalı halk edebiyatı ürünlerini övdü ve bunlara dair çalışmalar yaptı.⁹²³

Rejim, diğer taraftan ülkenin Rus kahramanlarını da diriltti, Rus Ordusu'nun geleneklerini eski durumuna getirdi ve din ile barışmak durumunda kaldı. Sovyet yönetimi savaş çabalarını dini açıdan hiçbir zaman haklı çıkarmamasına ve ön saflarda din bulundurmamasına rağmen, dini ayinlere zulmü bir süreliğine askıya aldı. Kiliseler ve camiler yeniden açıldı, dini kuruluşlara yeniden toplanmaları için izin verildi. 1943'te Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Ruhani İdaresi'nin kurulmasına ve Orta Asya Ulema Kongresi'ne izin çıktı. Bunun sonucunda toplanan Kurultay, Türkistan ve Kazakistan Müslümanları için manevi bir yönetim kurulmasını onayladı. Sovyetler Birliği'nin başka bölgelerindeki Müslümanlar ve diğer dinlerin takipçileri için de benzer kurumlar oluşturuldu. Rejim, bürokratik gözetim altında sınırlı dini faaliyete izin vererek bu hareketlerin tamamen yeraltına inmesini engelleyebileceğini ve onu izleyip kontrol edebileceğini umuyordu.⁹²⁴

Sovyet propagandasının dayandığı önemli bir nokta da çok uluslu birlik damarı idi. Bu bakış açısı savaş sırasında “*birleşik ve güçlü Sovyetler Birliği*” söylemi ile vücut bulan ve çok uluslu kayıpları vurgulayan resmi bir geçerliliğe de sahipti. Bununla birlikte Rus propagandası Nazi güçlerini yenmek için çok uluslu çabalara odaklanılırken Rus askerlerinin de milliyetlerdeki farklılıkları görmezden geldiği anlamı da çıkarılmamalıdır.

Daha önce de vurgulandığı üzere Kızıl Ordu'nun Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, Tatarlar, Yahudiler, Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Özbekler, Ermeniler, Gürcüler, Çuvaşlar, Azeriler, Başkurtlar ve Osetler'in de aralarında bulunduğu önemli sayıda 100'den fazla milleti vardı. Bu nedenle de ilgili birimlerin iki dilde eğitilmesi gerekliliği önemli bir sorundu çünkü tüm kılavuzlar Rusça idi. Rusça anlamayan, aynı zamanda ortak bir ikinci dili bile olmayanlar için sorun aşılabilir görünüyordu. Mesele

⁹²³ A. L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*, s. 155.

⁹²⁴ Adeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, Berkeley & Los Angeles & Londra 2007, s. 78.

sadece dil engeli olmayıp, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne şüpheli bağlılığı.⁹²⁵ Özellikle Türkistanlıların Rusça konuşamaması fazlasıyla dikkat çeken bir meseleydi. Rus Kızıl Ordu'da görev yapan Topçu askeri Georgii Minin bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

*“Birliklerimizin çok uluslu yapısı oldukça olumlu bir özellikti. Yalnızca Orta Asya Cumhuriyetleri'nin (Türkistan'ın) bazı yerlileri kendilerini belirgin bir şekilde ayırt ettiler. Rus dilini bilmiyorlardı ve genellikle kendi ana dillerinde ayrı ayrı konuşarak toplanıyorlardı. Onlara küçük kardeşlerimizmiş gibi hoşgörülü davrandık ve onları asla küçümsemedik.”*⁹²⁶

Ruslar, Türkistan'da iktidarlarını tesis ederken kanlı terörün hatıralarının Türkistanlıların zihninde hâlâ taze olduğunu bildiklerinden onlara güvenmekten korkuyorlardı. Bu nedenle Türkistanlılar rejim için tehlikeliydi. Kızıl Ordu'da Ruslar ile Türkistanlılar arasında büyük bir düşmanlık bulunmaktaydı. Özellikle de Türkistan birliklerinin içinde buldukları dil engeli Ruslar tarafından sürekli alay konusu yapılmaktaydı. Ruslar, Türkistanlıları siyah yoldaşlar olarak adlandırmaktaydılar. Buna tepki olarak Türkler arasında Ruslara karşı antipati gelişti ve Türkistanlılar boş zamanlarında bir araya gelerek Ruslara yönelik aşağılayıcı bir şekilde konuştular.⁹²⁷ Almanlar tarafından Türkistan Lejyonerlerine yapılan anketlerde de sıklıkla bu hususu destekler nitelikte, Kızıl Ordu'da bulunan Türklerin Asyalı olarak Ruslar tarafından aşağı görülüp dışlandığı belirtilmekteydi.⁹²⁸ Nisan 1942'de yapılan bir değerlendirme, Doğu milletleri'nden askerlerin kendi dillerinde yayın veya gazeteler tarafından hiç desteklenmediğini, ancak onları Almanlara katılmaya çağıran Nazi broşürleriyle bombardımana tutulduklarını ortaya çıkarmıştı.⁹²⁹

Rus askerleri Müslümanları karalamak için argo terimler de kullandılar. Müslümanlar dâhil olmak üzere bunlarla sınırlı olmayan birçok milleti aşağıladılar.

⁹²⁵ Çarlık rejimi, şüpheli sadakati nedeniyle bazı Kafkas milletlerini askerlik hizmetinden muaf tutmuştu. Komünistler de bazı ulusların güvenilmez veya başka bir şekilde askerlik hizmeti için uygun olmadığını düşünüyorlardı. 1938'deki Evrensel Askeri Eğitim Yasası'ndan önce, bazı milletler askerlik hizmetinden muaf tutulmuş ve bu etki artarak devam etmişti. Kızıl Ordu'da Türklerin istihdamı konusunda detaylı bilgiler için bkz. Walter Scott Dunn, *Hitler's Nemesis: The Red Army, 1930-1945*, Westport, CT 1994.

⁹²⁶ Georgii Minin ile yapılan röportaj, <https://iremember.ru/en/memoirs/artillerymen/georgii-minin/>

⁹²⁷ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 13.

⁹²⁸ Dr. Karl von Schowingen'in “Türkistan ve Transkafkasya'daki Yeni Gelişmeler Karşısında Türk Tümenini Hatırlamak (Rückbesinnung auf die Turk-Division angesichts der neuen Entwicklung in Turkestan und Transkaukasien)” başlıklı çalışması, s. 8. BA-MA, MSG 2/4143.

⁹²⁹ C. D. Shaw, *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, s. 19-20.

“Natsmen (*milli azınlık*)” olarak gördükleri halklardan biri olan Özbekleri korkaklıkla suçladılar.⁹³⁰ Rus gençleri ve subaylarının “Natsmen” dışında kullandıkları hakaretlerden biri de “*çornaya zopa (kara çorba)*” idi.⁹³¹ Sovyetler’in gözünde Alman saflarına geçen Türkistanlılar ise “*Kara Faşistler*”di.

Görüldüğü üzere Rus askerlerinin Müslüman birliklere yönelik aşağı insan tutumu Nazilerden çok da farklı değildi. Rusların bakış açısıyla onlar sadece kültürel olarak geri değillerdi, aynı zamanda dil farklılıkları nedeniyle yetersiz ve eğitilemezlerdi. Rus askerlerine göre, Müslüman Türkistanlılar çatışmadan kaçınmak için kendilerini yaralamaya da hazırlardı. Kızıl Ordu’da görevli bir Rus hemşiresi olan Nina Erdman, Özbek ve Tacikleri bu minvalde zikretmektedir.⁹³² Söz konusu söylem, Müslüman Türk askerlerin Sovyetler’in Almanya üzerindeki zaferine çok az katkıda bulunduğunu ima ediyordu.

Rus askerleri resmi Sovyet politikalarını yansıtan bir milliyet hiyerarşisini tanımlıyorlardı. Sovyet yönetimi de Rusları, kendisini en çok feda eden ve dolayısıyla Sovyet zaferinden sorumlu en büyük grup olarak görüyordu. Şüphesiz savaş ölümlerinin toplam yüzdesine bakıldığında bu kaçınılmaz bir gerçektir. Bu tartışmanın yanı sıra Ruslar, kendine zarar verme ve intihar gibi sözde geri kalmışlıkları da dâhil olmak üzere aktif korkaklık yoluyla, Kızıl Ordu’nun başarısı için marjinal biçimde Müslüman Türkistanlıları karalamaktan vazgeçmemişlerdir.

Rus olmayanlar arasında tecrit duygusu, yabancı ve tehlikeli bir durumda yoğun bir şekilde moral bozucu olabiliyordu. Durum öylesine hassas boyutlara ulaşmıştı ki Kızıl Ordu birliklerinin etnik yapısı hakkındaki bilgiler giderek askeri bir sır haline geldi. 1944 yılına gelindiğinde, herhangi birinin doğası gereği kahraman olduğu düşüncesi (muhtemelen Ruslar hariç) bir kenara atıldı. Ordu içinde ulusal dillerdeki gazeteler, Rusların savaştaki rolünü vurgulamadığı için saldırıya uğradı.⁹³³

Stalin’in Sovyetler Birliği, Almanlara karşı savaşı kazandı, çünkü büyük oranda Almanların davranışlarından, kısmen de doğaçlama yeteneğinden dolayı devlet 1941 krizinden sağ çıkmayı başarabildi. Çetin bir yıpratma savaşında Alman savaş makinesinin üstesinden gelmek için yeterli teçhizat üretmek ve gereken sayıda insanı

⁹³⁰ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 9, Case 641 (interviewer M.L.). Widener Library, Harvard University, s. 1.

⁹³¹ H. İkrâm Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 22.

⁹³² Nina Erdman ile yapılan röportaj, <https://iremember.ru/en/memoirs/medics/nina-erdman/>

⁹³³ B. Schechter, “The People’s Instructions: Indigenizing The Great Patriotic War Among Non-Russians”, s. 112, 130.

askere almak gerçekten dikkate değer bir noktaydı. Böylesine bir potansiyeli harekete geçirirken önemli olan devlet yöneticilerinin düşündükleri veya hissettikleri değil, nüfusun önemli bir bölümünü yönetmeye devam etme kabiliyetiydi.

Savaş sırasında sayısız kişi Sovyet ordusuna tekrar katılmıştı. Bu insanlar tam anlamıyla bir saldırı silahı olarak mayın temizleme görevlerinde kullanılan ceza taburlarına atandılar. Viktor Suvorov'un ifade ettiği üzere "*Almanlar, Sovyet ceza taburlarının kanıyla boğuldu.*" Ayrıca, ceza taburlarının yardımıyla Komünistler, potansiyel ve gerçek yerli düşmanlarından milyonlarca kişiyi yok ettiler ve rejimlerine karşı itaatsizliğin ya da direnişin büyümesine birkaç on yıl boyunca son verdiler.⁹³⁴

Alman savaş esiri kamplarından kurtulanların çoğunun, tutuklulukları sırasında Alman Ordusuna yeterince direnmediklerinden veya Almanlara Sovyet pozisyonları hakkında bilgi vererek onlarla iş birliği yaptıklarından şüpheleniliyordu. Bu tür insanlar genellikle sorgusuz sualsiz Sovyet kamplarına gönderildi. Bu bakış açısı Türkistanlılara uygulandığında iki temel faktör öne çıkmaktaydı. İlk etken, etnik kökenlerine bakılmaksızın Almanlar tarafından esir alınanlara karşı genel Sovyet güvensizliğiydi. İkinci faktör, Sovyet yönetiminden kaçan ve Alman Ordusu'yla iş birliği yapan Türkistan Lejyonu'na ilişkin Sovyet endişeleriydi. Bu nedenle Sovyet askeri yetkilileri, Alman savaş esiri kamplarında hapsedilmiş olan Türkistanlı askerlere çok dikkatli davrandılar. Hapisteyken Almanlarla iş birliği yaptığından şüphelenilenlerin çoğu vatana ihanetle suçlandı ve idam edildi. Suçlanmayanların birçoğu ise disiplin taburlarına gönderildi ve kendilerine, Alman Ordusu'yla savaşmak için tekrar ön saflara gönderilerek anavatanlarına sadakatlerini kanıtlama şansı verildi.

Taşkentli bir Özbek kadının anlattığına göre Alman Ordusu tarafından esir alınan kocası bir süre sonra serbest bırakılmış, ancak bu kez de Sovyet ordusu tarafından derhal Rus hapisanesine konulmuştu. Tutuklanmasının nedeni ise Almanlarla iş birliği yaptığı ve Almanlara şiddetle diremediği şüphesiydi. Sonuçta Özbek tutuklu, askeri mahkeme tarafından Alman Ordusu'yla iş birliği yaptığı şüphesiyle ölüm cezasına çarptırılmıştı.⁹³⁵ Sovyet yetkililer hain olarak tanımladıkları taraf değiştiren Türkleri, özellikle Almanya'da bulunan savaş arası göçmen grupları ile ilişkilendiriyordu.

⁹³⁴ Viktor Suvorov, *Inside the Soviet Army*, New York 1982, s. 241.

⁹³⁵ T. Dadabaev, *Identity and Memory in Post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet Past*, s. 66.

Sovyet tarih yazımı, milyonlarca Sovyet vatandaşının, rejime yaygın bir halk desteğinin kanıtı olarak, Silahlı Kuvvetlerde hizmet etmek için gönüllü olduğu şeklinde bir algı yaratmayı amaç edinmiştir. Bu noktada zorunlu askerlik çağrısına cevap verme kararlarına ilişkin farklı yorumlar dikkat çekmektedir. Bunun Rusya'nın tarihi bir anlayışı veya insanların vatansever motivasyonlarını talep etmesine olanak sağlayan Sosyalist deney inancı dâhil olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Fakat şu husus açıktır ki, Stalinist devleti zorunlu olarak desteklememekle birlikte, çok sayıda Türkistanlının çeşitli nedenlerle Sovyet Silahlı Kuvvetleri'ndeki hizmeti reddettiği bilinmektedir. Bolşeviklere karşı savaşmak üzere Alman saflarına sığınan bir Özbek askerinin "*Rus toprağı Rusya'da yaşayan zavallı milletlerin çektikleri azap ve ızdırıp kadar sonsuzdur*" şeklindeki beyanı çoğu gerçeği aydınlatır niteliktedir.⁹³⁶

Moskova bölgesinden iki çiftçi'nin tanıklığına göre Türkistanlılar için her iki seçenek de ölümlerle eşdeğerdi. Bir tarafta korkunç makineli tüfekleriyle düşman Alman askerleri, diğer tarafta makineli tüfekli Rus komiserler bulunmaktaydı. Rus komiserler türlü hakaretler içerisinde Türkistanlıları ileri sürerek onları adeta ölüme zorluyorlardı. Alman hatlarını aşan bir Türkistanlı'nın tüm aile üyelerini kaybettiği feryadı üzerine komiserler acımasızca muamelelerini daha da şiddetlendiriyorlardı.⁹³⁷

Rus savaş propagandası, Türkistan askerlerini kahramanca savaşmaya çağırarak, hainlerin ve korkakların, ailelerinin onurunu kıracağı ve evlerinde hoş karşılanmayacakları konusunda ikazlarda bulunuyordu. Bolşevikler, Türkistanlılara Hitler'in cumhuriyetlerine yönelik oluşturduğu tehdidi hatırlatmış ve onları kahraman atalarının cesur örneklerini anımsamaya çağırmıştı. Sonuç olarak Sovyet Devleti 1941'de çökmek üzereyken savaştan güçlenmiş olarak çıktı. Kırsal ayaklanmacılar, Sovyet Devletine ciddi şekilde zarar veremeyecek kadar zayıf olduklarını kabul etmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte, savaşın talihi değişim için tek güç değildi. Sovyetler de ideolojik olarak yeni şartlara kendini uyarlandı. Savaş sırasında propaganda, Sovyetler Birliği'nin Sosyalist ve modernist kökenlerine vurgudan ziyade ortak bir Sovyet çilesi ve kahramanlığı konusunda daha kapsayıcı bir vizyon geliştirdi.

⁹³⁶ E. Kern, *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, s. 30-31.

⁹³⁷ João Arthur Ciciliato Franzolin, *Die Wehrmacht: Die Offizielle Illustrierte Propagandazeitschrift der Deutschen Wehrmacht für das In- und Ausland (1936-1944)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Europa-Universität Flensburg, Flensburg 2017, s. 205.

Sovyet dönemi boyunca Türkistan'ın askeri katkıları ve savaşta yaşanan deneyimler daha sonra esas olarak Rusya'nın kahramanca zaferine odaklanan ortak Sovyet tarihinde bir araya getirildi. Stalin 1945'te Rus halkına ithafen Nazilere karşı tarihi zaferi nedeniyle meşhur kadeh kaldırışından bu yana, Rus savaş deneyimi Sovyetler Birliği için genel anlamda egemen tarihsel anlatı haline geldi.

4.6. Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)

4.6.1. Veli Kayyum Han

Veli Kayyum Han, Özbekistan'ın Taşkent şehrinde Kayum Alim Han ile Abide Alim Han'ın çocukları olarak 15 Temmuz 1904 tarihinde dünyaya gelmiştir.⁹³⁸ Yedisu Vilâyeti'nin Tokmak ve Carkent gibi kaza merkezlerinde ve Taşkent'te ticaretle uğraşan orta halli bir tüccar ailenin çocuğudur.⁹³⁹ Ailesi aydın kesimden olup Türkistan cemiyetine üyelikleri bulunmaktadır. Veli Kayyum Han, eski ve yeni usul eğitim veren okullarda okumuş ve Nevai mektebini bitirmiştir. O dönemde kendilerine dil ve edebiyat konusunda ders veren Abdür-rauf Fıtrat ile yakın temaslarda bulunan Kayyum Han onun kişiliğinden son derece etkilenmiştir.⁹⁴⁰

Bilindiği gibi Sovyet ihtilali sonrasında ortaya çıkan koşullar içerisinde Türkistan'ın bir bölümünde Milli hükümetler teşkil edildi. Bu hükümetlerden Buhara Halk Cumhuriyeti'nin Eğitim Bakanı olan Abdurrauf Fıtrat ilmi sahada bir takım tedbirlerin alınması ve Türkistan'ın kültürel mânâda kalkınması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebepten kalkınmada rol alacak kadroları yetiştirmek üzere yurtdışına 70 öğrenci gönderilmiş ve bunlardan biri de Veli Kayyum Han olmuştur.⁹⁴¹ 1922'de

⁹³⁸ Ahmet Özyay, "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han", *Turân-İlim ve Medeniyet Dergisi*, Sayı 13, 2011, s. IX. (Ahmet Özyay'ın bu makalesinde Veli Kayyum Han'ın 08.12.1971 tarihli otobiyografisinin eşi Eva Kayyum Han tarafından kısaltılarak kaleme alınan şeklini görebilmekteyiz.)

⁹³⁹ Tahir Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, İstanbul 1959, s. 13.

⁹⁴⁰ BBC Uzbek kanalı tarafından yayınlanan "Unutulan Tarih: Veli Kayyum-Han ve Türkistan Lejyonu" başlıklı videoda Veli Kayyum Han ile 1990 yılında yapılmış olan beş bölümlük röportaj yer almaktadır. Böylece Veli Kayyum Han'ın yaşamına ve çalışmalarına dair çok sayıda bilgiyi kendi anlatımından öğrenme imkânına kavuşuyoruz. 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (I. Kısım), <https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&list=PLJ3evcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRRK>

⁹⁴¹ Bu göç dalgası, 1917 Ekim Devrimi ve onu izleyen iç savaştan (1918-1922) sonra meydana gelen Rus göçünün ilk dalgası idi. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar mülteci hareketinden kaynaklanan sorunlar henüz çözülmemişti. Bu eski göçmenlerin veya savaş öncesi mültecilerin yalnızca yarısı seçilen ev sahibi ülkenin vatandaşlığını alabildi, geri kalanı ise II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra yardım kuruluşlarının korumasına ve desteğine yasal ve maddi olarak bağlı kaldı. 1937'de Avrupa'da Rus kökenli yaklaşık 335.000 vatansız kişi vardı. 31 Mart 1946'da Birleşmiş Milletler'e göre 256.000 vatansız mülteci'nin 150.000'i Sovyet vatandaşıydı. Bkz. Anne Kuhlmann-Smirnov, *Stiller als Wasser, tiefer als Gras: zur Migrationsgeschichte der Russischen Displaced Persons in Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg*, Bremen 2005, s. 14.

gönderildiği Almanya’da Berlin Üniversitesi Ziraat Fakültesinin yanı sıra aynı üniversitenin Siyasi Bilimler Fakültesi’nde de eğitim görmüştür.⁹⁴² Veli Kayyum Han’ın Berlin Üniversitesi’nde öğrencilik yaptığına dair kayıtlar bulunmaktadır.⁹⁴³ Berlin Üniversitesi Alman Yabancılar Enstitüsü Alman dili ve kültürü ile tanışmak isteyen ve ağırlıklı olarak yabancı öğrenciler için dil seminerleri sunan bir eğitim enstitüsü idi. Enstitü Direktörü Prof. Dr. Georg Kartzke, öğrencilik yıllarında Veli Kayyum’a yönelik yardım girişiminde bulunmuştu.⁹⁴⁴ Kayyum Han, Siyasi Bilimler Fakültesinde “*Kulturpolitik in Turkestan*” yani “*Türkistan’da Kültür Politikası*” konulu bitirme tezi ile devlet imtihanını kazanmıştır. Öğrencilik yıllarının sonlarında Alman basınında Türkistan konusu ile ilgili birtakım makaleler yazmaya başlayan Kayyum Han böylece basın yoluyla Türkistan’ın bağımsızlığına yönelik katkılarda bulunmuştur.⁹⁴⁵

Kayyum Han, Kaiser Wilhelm Enstitüsünün vermiş olduğu görevle iki yıl süren ve daha sonra kitap olarak da çıkacak olan Türkistan’da pamukçuluk konusunda ilmi bir çalışma da yapmıştır. Diğer taraftan Uluslararası gazeteciler birliğine de üye olan Kayyum Han, Amiral Thrötte tarafından yayınlanan *Der Nahe Osten* (Yakın Şark) isimli dergide vazife yapmış, çeşitli Alman gazetelerinde makaleler kaleme almıştır.⁹⁴⁶ Nazilerin iktidara gelişinden sonra Rusya Enstitüsü ve Dış Siyaset Dairesi olarak bilinen APA’da çalışarak Türkistan’daki Sovyet ziraati hakkında araştırmalarda bulunmuş ve bu konulara ilişkin raporlar sunmuştur.⁹⁴⁷ Türkistan’da pamuk ekimi üzerine yapmış olduğu çalışmalarda Alman makamlarından araştırma ödeneği de almıştır.⁹⁴⁸ Bu dönemde NSDAP üyesi olduğuna ve Nasyonal Sosyalist düşüncüyü benimsediğine dair malumat bulmak zordur.⁹⁴⁹ Bununla birlikte Sovyetler Birliği’ne ve Türkistan’a yönelik araştırmalarıyla Alman makamlarına katkılar sağladığı açıktır.

⁹⁴² A. Özay, “Son Türkistanlı Veli Kayyum Han”, s. X.

⁹⁴³ *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, VI. HA, NI Becker, C. H., Nr. 5576.

⁹⁴⁴ *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, VI. HA, NI Becker, C. H., Nr. 5618.

⁹⁴⁵ B. Hayit, *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası: “Millî Türkistan” Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, s. 638.

⁹⁴⁶ A. Ahat Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 524-525.

⁹⁴⁷ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet Doğu Halkları’nın Milliyetçiliği*, s. 33.

⁹⁴⁸ Alman Araştırma Cemiyeti Başkanı Mentzel ile Tarım Bilimi ve Genel Biyoloji Uzmanlık Bölümü Başkanı Meyer’in Veli Kayyum’a gönderdiği 7 Kasım 1941 tarihli belgede Kayyum Han’ın yapmış olduğu çalışma karşılığında araştırma ödeneğinin (1 Ekim 1941’den 30 Kasım 1941’e kadar 275 RM) uzatıldığından bahsedilmektedir. BArch, R 73/12017.

⁹⁴⁹ Alman vatandaşlığı bulunmayan Veli Kayyum Han’ın NSDAP üyeliğinin olması akla yatkın görünmemektedir. Bununla birlikte Nasyonal Sosyalizm ideolojisi ile erken dönemlerde tanışmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Veli Kayyum Han son derece modern fikirlere sahipti. Kızlara başörtüsü takılmasını söyleyen Özbek geleneklerinden nefret ediyor ve böyle gelenekler için asla savaşmayacağını ifade ediyordu. Kayyum Han, gerçek bir Türkistan ve gerçek bir kültür ve teknoloji için öleceğini ifade ediyordu.⁹⁵⁰

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Veli Kayyum Han'ın güçlü bir Türkistanlı lider olarak belirttiği ve Alman makamları nezdinde giderek itibar kazandığı görülmektedir. Savaş esirleri mevzuunda yardımcılığını üstlendiği büyük mücadele insanı Mustafa Çokayoğlu Aralık 1941'de ölünce Veli Kayyum Han tüm yükü omuzlamıştır. Kendisi aynı zamanda Avrupa'da yaşayan tek Türkistanlı göçmendi. Diğer tüm eski göçmenler ya Türkiye, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerde ya da Arap memleketlerinde bulunuyorlardı.⁹⁵¹

4.6.2. MTBK'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri

1942'de Doğu Bakanlığı'ndan Kafkasya-Türkistan Dairesi Başkanı Prof. von Mende, askerlere Nazi hiyerarşisinde bir miktar temsil sağlamak için "*Mittelstelle*" yani "*İrtibat Büroları*" kurdu. İlk kurulan "*Türkistan İrtibat Bürosu*"nu, Kafkasya, İdil Ural Tatarları ve Kırım Tatar İrtibat Büroları takip etti.⁹⁵² Nazilerin Türkistan'a yönelik doğrudan bir ilhak ve müstemleleştirme siyaseti olmadığından Türkistan İrtibat Dairesi'nin teşkiline yönelik bir direnç ortaya çıkmamıştı. İrtibat büroları kısa süre sonra yoğun bir şekilde siyasi işlerle meşgul oldu. Tarihçi Alexander Dallin, bu nedenle von Mende'yi azınlıkların "*efendisi ve ana koruyucusu*" adlandırmaktadır. Onun deyimiyle Prof. Mende, bu grupların çıkarlarını gözetken bir tür yardımsever figür konumundaydı.

Prof. Mende, daha evvel de değindiğimiz SS teşkilatı tarafından yayınlanan kötü şöhretli *Der Untermensch* kitapçığının yasaklanması için de mücadele vermişti. Mende'nin ifadesiyle Doğu Bakanlığı sözlü ve yazılı birçok talimatıyla bu gibi saldırılarla sürekli mücadele etmişti. 1941 sonbaharında Bakanlık, Abwehr şefiyle iş birliği içinde Sovyet savaş esirleri arasında Türkistanlıların tasfiyesi emrine başarıyla karşı koymuştu.⁹⁵³

⁹⁵⁰ BA-MA, MSG 241/16.

⁹⁵¹ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2.

⁹⁵² Türkistan İrtibat Dairesi, sonraları kurulacak olan MTBK'nın temelini teşkil etmiştir.

⁹⁵³ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Zu der Buchbesprechung "Freiwilligenverbände" in O-P Nr. 34 nimmt Herr Professor von Mende wie folgt Stellung*, ZS 413-3.

Prof. Mende, başta Türkistan Türkleri dâhil olmak üzere tüm Türk halklarının sorumluluğunu resmen üzerine almıştı. Bu sorumluluk bilinciyle Mende, İrtibat bürolarını güçlendirmek için bir an önce harekete geçti. Göçmenleri Doğu Bakanlığı maaş bordrosuna dâhil etti ve İrtibat Bürolarını “*rehberlik büroları*” ve ardından “*ulusal komiteler*” olarak yeniden adlandırdı. Böylece sürgündeki Türkistan Hükümeti olarak faaliyet gösterecek olan MTBK ortaya çıktı.⁹⁵⁴

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın SS Şefi Heinrich Himmler'e yazmış olduğu 1944 tarihli mektupta, Komite'nin kuruluş tarihi 14 Kasım 1942 olarak belirtilmektedir.⁹⁵⁵ Böylece MTBK, Almanya tarafından Türkistan meselelerinde en yüksek otorite olarak tanınmıştır. Kayyum Han, Almanlardan Milli Birlik Komitesi kurma müsaadesi alan ilk kişi, MTBK ise Milli Hükümet statüsü kazanarak Türkistan Hükümeti olarak kabul gören tek organizasyon olmuştur.⁹⁵⁶ Kurulan azınlık komiteleri içerisinde şüphesiz en önemlisi Veli Kayyum Han'ın başında bulunduğu MTBK idi.

Mende sonraki girişimleriyle de azınlıkların ve özellikle Türkistanlıların haklarını daha da genişletmişti. Sovyet Doğu halklarının temsilcilikleri arasında bir anlamda “*Primus inter pares*” (eşitler arasında birinci) olan Veli Kayyum Han'ın başında bulunduğu Berlin Nürnberger caddesindeki MTBK, Almanlar için yüksek değer taşımaktaydı. Tüm Alman iktidar aygıtı, konumunu sağlamlaştırmak için Kayyum Han'a destek sağladı. Böylece Kayyum Han'a tam hareket ve güven özgürlüğü verilerek onun isteği üzerine muhalif kişi ve çevreler tasfiye edildi. Ayrıca kendisine konumunu yükseltmek için diplomatik pasaport ve bir araba verildi.⁹⁵⁷ Berger Memorandumu'na göre Kayyum Han, Türk-SS'in de tek temsilcisi olarak görülmekteydi.⁹⁵⁸ Tüm bunlar Kayyum Han'a hareket serbestisi tanıyan koşulların sonucuydu.

Veli Kayyum Han, MTBK'nın kuruluş aşamalarında Doğu Bakanlığı ile belirli konularda uzlaşma sağlamıştı.⁹⁵⁹ Öncelikle Türkistan'a ilişkin tüm siyasi çalışmalar MTBK'nın kontrolünde olacaktı. Aynı şekilde Türkistan Lejyonu da komitenin denetimi altında bulunacak ve lejyon askerleri Alman askerleriyle eşit haklara sahip olacaktı. Diğer taraftan mali açıdan komite ve lejyonun bütün ihtiyaçları Alman

⁹⁵⁴ Almanca ifadesi: National Turkestanischen Einheitskomitees.

⁹⁵⁵ BArch, NS 31/30.

⁹⁵⁶ BArch, NS 31/30.

⁹⁵⁷ BArch, NS 31/43.

⁹⁵⁸ Insitut für Zeitgeschichte (IfZ), MA 364/1.

⁹⁵⁹ Alman belgeleri Komitenin kuruluşunda Doğu Bakanlığı'nın aktif desteğini doğrulamaktadır. Kuruluş aşamasında Dışişleri Bakanlığı ile de mutabık kalınmıştır. 15 Haziran 1944 tarihli yazı. BArch, NS 19/3573.

Hükümeti tarafından karşılanacak, Türkistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu borç geri ödenecekti.⁹⁶⁰

Resmî anlamda siyasi bir oluşum olan MTBK, Türkistan Lejyonu'nun yaratılması ve işleyişinden sorumluydu. Alman yetkililer Türkistan Lejyonu'nun yaratılmasını Türkistanlıların Bolşevizme son verme arzuları şeklinde sunmaya çalıştı. Diğer taraftan Naziler Türkistanlıların ulusal kurtuluş hareketine destek veriyor ve etkili bir yardım sağlıyor gibi görünürken lejyonlarda görev alan Türkistanlılara başka bir seçenek de tanıımıyordu. MTBK sadece Türkistanlıları birleştirmek için değil aynı zamanda geleceğin bağımsız Türkistanını yönetecek mekanizmalar geliştirmek için de çalışıyordu. Komite, gelecekteki devlet kurumlarının bir tür mini modeline sahipti ve askeriye, bilim, eğitim, edebiyat, tıp, yayıncılık, enformasyon, doğulu işçilerin yönetimi ve savaş esirlerine hizmet gibi dokuz faaliyet alanını temsil ediyordu. Komite, gelecekteki bağımsız Türkistan Hükümeti'nin çekirdeğinin güçlü bir müttefik devletin resmî desteğiyle kurulduğu gerçeğinden oluşuyordu. MTBK'nın durumunun benzersizliği, Türkistan tarihinde ilk kez gelecekteki bağımsız Türkistan Hükümeti'nin çekirdeğinin, güçlü bir müttefik devletin resmi desteğiyle Türkistan dışında bir savaşta oluşmasıydı.

MTBK çeşitli departmanlardan teşekkül etmekteydi. En tepede yönetici olarak Başkan Veli Kayyum Han bulunuyordu. Askeri Departmandan Baymirza Hayit ve Ramazan Kurcan sorumluydu. Genel Sekreter Said Kerimi idi. İdeoloji ve Radyo işlerinden Ergeş Şermet, Enformasyondan Ramazan Kurban, Basın bölümünün Edebi dergilerinden Macit Ayıtbayoğlu, "Milli Türkistan" gazetesinden Ahmetcan Ömerhan, "Yeni Türkistan" gazetesinden Baki Abdurasak sorumluydu. Bilim Departmanı'nda Ahad Salimi, personel şefi olarak da Sattar Almanbet bulunmaktaydı.⁹⁶¹ Başkanlık Divanı dört Kazak, üç Türkmen, üç Özbek, iki Tacik ve iki Kırgızdan oluşuyordu. Her grup kendi ulusal çıkarlarının peşinden gittiği için farklı halkların temsilcileri arasında hizipler arası bir mücadele vardı.⁹⁶² Diğer taraftan yönetici kadro, Alman hükümet temsilcileri ile koordinasyon halinde çalışmalarını yürütmekteydi.⁹⁶³ Alman makamları

⁹⁶⁰ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 537.

⁹⁶¹ Stephen Lee Crane, *Survivor from an Unknown War*, Upland 1999, s. 296; Ayrıca bkz. BA-MA, MSG 241/16.

⁹⁶² *General Vlasov: Istoriya Predatelstva*, ed. A. N. Artizov, c. II, Moskova 2015, s. 794.

⁹⁶³ Bu kişiler, Dışişleri Bakanlığı'ndan Dr. Johannes Benzing, Wehrmacht'tan Binbaşı Luderzen, Doğu Bakanlığı'ndan Prof. Gerhard von Mende, Propaganda Bakanlığı'ndan Doer ve SS teşkilatı'ndan Prof. Oslo idi.

tarafından tanınan ulusal temsilciliklerin görevleri, Alman yetkililer ile iş birliği içerisinde halklarının üyelerinin çıkarlarını temsil etmekte.

MTBK, Türkistan Devleti'nin ideolojisinin geliştirildiği Mustafa Çokay'ın fikriyatına sahipti. Bununla birlikte Kayyum Han'ın Türkistan Türkleri üzerinde Çokayoğlu gibi birleştirici bir etkisi olmadığı da anlaşılmaktadır. Veli Kayyum Han'a yönelik gerek komite içinde gerekse farklı çevrelerde muhalefet sesleri zaman zaman rahatsız edici boyutlara ulaşmıştır. Kayyum Han, aşiretçilik yaptığı ve rüşvet aldığı şeklinde ciddi ithamlarla karşılaşmıştır. 29 Eylül 1944'te Prof. Mende, Dr. Arlt ve Dr. Olzscha'nın yapmış olduğu görüşmede "*Milli Komite temsilcisi Kayyum Han'ın, işlevinde Primus inter pares (eşitler arasında birinci) olarak kabul edildiği, bununla birlikte komitenin, bir bireyin değil, Türkistan halkının gerçek bir temsilcisi olarak işlev görmesi için bazı aşırılıkların kademeli olarak bastırılması*" gerektiği açıkça ifade edilmiştir.⁹⁶⁴

Baymirza Hayit, 15 Kasım 1942 tarihli Milli Türkistan gazetesindeki yazısında "*Ortak güçlerimizi bir noktada toplayıp onlarla düşmana, yani Bolşevizme karşı koymak zaruridir. Bu bizim gelecekteki mutlu yaşamımızı belirleyecek. Bu güçleri yönetmek, bundan yararlanmak ve tüm bu konuları ele almak için bir Türkistan Komitesi teşkil edildi.*" diyerek MTBK'nın kuruluş gerekçesini kesin bir dille ifade etmiştir. Hayit'in belirttiği üzere Komite, gelecekteki Türkistan Milli Hükümeti'nin temeliydi. Türkistan'ın şimdiki ve gelecekteki tüm işleri bu komitenin uhdesi altındaydı. Oluşumun amaçları noktasında Hayit şöyle diyordu: "*Bir sınıfımız yoktur ve sınıfla savaşmak için bir fırka oluşturmamıza gerek yoktur. Bizim elimiz birdir ve dileğimiz de birdir, bu, Ruslara karşı, Rus emperyalizmine karşı mücadeledir. Türkistan komitesinin bu mücadeleyi yürütecek bir savaş birliği vardır. Bu savaş birliği tüm*

⁹⁶⁴ BArch, NS 31/27; Veli Kayyum Han'a yönelik ithamlar konusunda bkz. BArch, NS 31/43, "*Kayyum kendi şahsına yeminli bir grup çalışan oluşturmak için iki yöntem kullanır: nakit bağışlar ve rüşvet, sadece kendi topluluğundan (Özbekler) insanlardan yararlanma. Kayyum bir Özbek olarak sorumlu personeli için sadece Özbekler'i kullanıyor. Kayyum, diktatörlük pozisyonunun daralacağından korktuğu için, birleşme çalışmasında ona yardım etme girişimlerine karşı düşmanca davranıyor. Özbek olmayanlar bundan şikayet ederlerse, Bolşevik veya ayrılıkçı oldukları gerekçesiyle suçlanıyor, uzaklaştırılıyor veya hapsediliyorlar. Kayyum, ulusal platformu genişletmek ve propagandayı yoğunlaştırmak amacıyla tekliflerde bulunduğu için 1943'te bir Kazak'ı Bolşevik olarak tutuklattı. Kayyum başlangıçta kendisine sürekli olarak bencil aşiret politikasını işaret eden Türkmen Kurban'ı susturdu. Kayyum Türkistan fikrinden söz etse de Özbek olmayanlar arasında bağlılık kazanamadığı için yalnızca kendisine yakın olan Özbekler bulunmaktadır... Kayyum'un övülen Alman yanlısı tavrı, tüm Türkistanlıları birleştirme göreviyle baş edemezse yeterli olmaz.*" Bir diğer belgede de Veli Kayyum Han'ın tatminsiz kişiliğinden bahis bulunmaktadır. BArch, NS 31/42.

gücüyle işini yapmaktadır... Şimdiki kadromuzun Bolşevizme karşı devrimci bir rol oynayacağına şüphe yok. Türkistan'ın istiklalini sağlamak bize bağlı."⁹⁶⁵

8-10 Haziran 1944 tarihinde I. Milli Türkistan Birliği Komitesi Kongresi; parti, devlet ve Silahlı Kuvvetlerin temsilcilerinin huzurunda Viyana'da gerçekleştirildi.⁹⁶⁶ Başkan Kayyum Han, komitenin çalışmalarına ve Türkistan'ın tüm sorunlarına ilişkin kapsamlı bir genel konuşma yaptı. Çalışmanın odak noktası özellikle Türk Lejyonerleri'nin savaştaki aktif konumları ve bunun Alman Silahlı Kuvvetleri ve SS bağlamındaki durumuydu. Kuzey Kafkasya, Ermenistan, Gürcistan, Volga ve Kırım Tatarları kongreye selamlarını ileterek Büyük Alman Reich'ıyla özgürlük mücadelesi veren tüm Doğu halklarının yakın kader bağlarını vurguladılar.⁹⁶⁷ En önemlisi de Adolf Hitler, Kurultayı tebrik ederek Başkan Veli Kayyum Han'a bir telgraf göndermişti.⁹⁶⁸ Böylece Alman Hükümeti MTBK'nın esaslarını tasvip etmiş oldu. Kurultaydan sonra Alman Hükümeti, MTBK'yı Türkistan'ın Milli Geçici Hükümeti ve Türkistan Lejyonu'nu da Türkistan'ın Milli Ordusu olarak tanımıştır.⁹⁶⁹ Almanlar Türkistan'ın bağımsızlığı konusunda uzun zaman sessiz kalmış olsalar da bir Alman belgesine göre Doğu Bakanı Rosenberg, Alman Hükümeti adına Türkistan'ın bağımsızlığının tanınmasına dair belgeyi 18 Mart 1945 tarihinde imzalamıştır.⁹⁷⁰

Kongreye 36'sı gözlemci sıfatını taşıyan 573 delege katılmıştı. Toplantı salonunun sahnesine beş Türkistanlı'nın refakat ettiği Türkistan bayrağı asıldı. Kürsüde "*Tanrı Biz Bilan (Tanrı bizimle)*" ve "*Türkistan*" ibareleri bulunmakta idi. Kongre'de 50'nin üzerinde delege söz alıp konuşmuş, 230'dan fazla yazılı soru cevaplandırılmıştı. Komitenin hukuki durumu tespit edilerek tasavvur edilen Türkistan Devleti'nin yapısı üzerinde tartışılmış, laiklik ilkesinin benimseneceği, kız ve erkek çocukların hukuken eşitliği gibi hususlar Kongre'de belirlenmişti. Kongre 13 kişiden müteşekkil komite

⁹⁶⁵ B. Hayit, *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası: "Millî Türkistan" Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, s. 24-26.

⁹⁶⁶ Milli Türkistan Birliği Komitesi Kongresi, Viyana'nın Schwarzenbergplatz meydanındaki Kongre salonunda yapılmıştır. Propaganda Bakanı Goebbels'in talimatı nedeniyle kongre, Alman basınında fazla yer bulamamıştır.

⁹⁶⁷ *Deutsche Zeitung im Ostland*, 15 Haziran 1944; *Feldzeitung: Nachrichtenblatt einer Armee im Osten*, 16 Haziran 1944.

⁹⁶⁸ Hitler, Kongrenin açılışını şu sözlerle karşılamıştı: "*Bana sıcak bir şekilde gönderilen selamlar için Viyana'daki Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin I. Kongresinde katılımcılara yürekten teşekkür ederim.*" *Yeni Türkistan*, 1 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan; Veli Kayyum Han, Himmler'e gönderdiği mektupta telgrafa dair sorunları söylemektedir: "Bu birlik özellikle Temmuz 1944'te I. Türkistan Ulusal Kongresi vesilesiyle dile getirildi ve doğrudan Birlik Komitesi Başkanı'na hitaben yazılan Führer telgrafıyla birbirimize daha da sıkı bağlandık ve mücadele ruhumuz büyüdü" BArch, NS 31/30. 14 Ekim 1944 tarihli mektup.

⁹⁶⁹ H. İkrâm Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 135.

⁹⁷⁰ BA-MA, MSG 241/4.

azalarını tasdik etmiş, 70 kişiden teşekkül eden Millet Meclisi'nin üyelerinin seçimi yapılmıştı. Ayrıca 11 Haziran 1944'te Millet Meclisi üyeleri ilk toplantılarını yaparak, komitenin gelecekteki planları hususunda münazaralar gerçekleştirilmişti.⁹⁷¹

Savaş zamanı Almanyası'nda çok çeşitli Sovyet azınlıkları bulunmaktaydı. Bu insanlardan birçoğu; liderleri, bölünmeleri, programları ve özelemleri olan sayısız grup ve alt grup halinde organize edildi. Sonsuz çeşitlilik gösteren bu milliyetçi örgütler, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve kendi milliyetlerinin bağımsızlığı gibi temel bir amacı paylaştılar. Söz konusu grupların kaderi, neredeyse bileşenleri kadar karmaşıktı. Bununla birlikte en geniş ve en genel terimlerle belirtilmesi gereken gerçeklerden biri, Almanya'ya coğrafi anlamda en uzak olan milletlerin en iyi durumda olduğuydu. Bu nedenle MTBK önemli ölçüde bağımsız bir şekilde faaliyette bulundu. Türkistan coğrafyası Hitler'in doğrudan işgal planları arasında yer almadığından, komite bu konumunu korumayı büyük oranda başardı. Diğer taraftan MTBK, Alman tarihçi Franz Wilhelm Seidler'in ifadesiyle diğer milletlere örnek teşkil eden son derece Rus karşıtı bir çizgi izlemekteydi.⁹⁷²

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han mücadelelerini şu sözlerle açıklamıştı:

*“Emperyalistlerin bize ihanet edebileceği zaman sona erdi. Bugünün kavgası çok önemlidir. Sloganımız Alman halkıyla aynı: Olmak ya da olmamak! Bu yüzden mücadelemizde doğru yolda kalmalıyız.”*⁹⁷³

Türkistan Milli Komitesi'nin programı, bağımsız bir Türkistan'ın yaratılması, Kazak, Özbek, Kırgız ve Türkmenlerin tek bir ulus olarak birleşmesi, Sovyetler Birliği'nden ayrılma, gençlerin milli ruhla eğitilmesi, Türk kültürünün yaygınlaştırılması ve Türkiye ile bağların güçlendirilmesi gibi önemli çizgilere sahipti. Ulusal temsilciler, Alman makamlarıyla iş birliği içinde, gönüllü birimlerin propaganda desteği ve katılımcılarının manevi eğitimi ile görevlendirildi. Bunun için doğrudan askeri birimlerde rapor hazırlamaları önerildi. Kayyum Han, Nisan 1945'e kadar Alman askeri komutanlığı'nın bu görevlerini yürüttü.⁹⁷⁴

⁹⁷¹ Ömer Özcan, “Millî Türkistan Birlik Komitesinin 1. Kongresi”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği- Muzafer Özdağ'a Armağan*, I. Cilt, Ankara 2003, s. 110-116.

⁹⁷² Franz Wilhelm Seidler, *Die Kollaboration 1939-1945: Zeitgeschichtliche Dokumentation in Biographien*, Münih 1999, s. 278.

⁹⁷³ *Yeni Türkistan*, 4 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

⁹⁷⁴ *General Vlasov: Istoriya Predatelstva*, ed. A. N. Artizov, c. I, Moskova 2015, s. 1056.

Türkiye ile olan ilişkiler MTBK ve Veli Kayyum Han için oldukça önemliydi. Aralık 1942’de Kayyum Han, Almanya’nın Ankara Büyükelçisi von Papan’in isteği üzerine gerçekleştirilen dört hafta sürecek bir Türkiye ziyaretinde bulundu. Ziyaretten maksat Türk polikacılarına Alman Doğu politikasında Türklere verilen önemi göstermekti. Diğer taraftan Türk çevrelerinde olumlu bir imaj yaratılarak Türk siyasetini Mihver çizgisine çekmek de amaçlanmaktaydı. Bu nedenle Veli Kayyum Han’a Bakanlık direktörü Leibbrandt’ın imzasıyla Türkistan’ın bağımsızlığının tanındığını belirten bir yazı verilmişti.⁹⁷⁵

MTBK ve Türkistanlılar, bağımsız bir Türkistan düşüncesine sıkı sıkıya bağlıydılar. Esasen Kazak ve Kırgız halkı ile Özbekler ve Türkmenler arasındaki farklılıklar Bavyera ve Württemberg arasındaki farklar kadar büyük olmadığı halde Bolşevikler halkı beş cumhuriyete ayırmıştı.⁹⁷⁶ İşte MTBK’nın temel amacı, bölünmüş olan bu coğrafyayı tekrar birleştirmek idi.⁹⁷⁷ Türkistan Lejyonu’nun, Sovyet Müslümanları için diğer birimlerin oluşumunda yer alan ulusal komitelerin ve siyasi göçmenlerin çoğu, ne din adamları ne de ideolojik olarak Pan-İslamizm veya Selefilik ustalarıydı. Esasen bu insanlar milliyetçilerdi, kökleri genellikle Cedidizm ve daha geniş Pan-Türkist hareketten geliyordu. İslâm daha geniş bir etnik ve kültürel kimliğin unsuruydu. Siyasi hedef, bir İslâm Emirliği veya küresel bir hilafet yerine bağımsız bir Türkistan Cumhuriyeti idi. Türkistan Lejyonu, önderliğin siyasi mesajını taşıyacak ve Bolşevik karşıtı davayı meşrulaştıracak din adamlarına sahip olmasına rağmen, lejyonun bayrağı İslâmi semboller içermiyordu. Sadece Hokand Özerkliği’nin gök mavisi ve kırmızı bayrağından ilham alınarak ok ve yay motifleri kullanılmıştı. Diğer taraftan Çağatay Türkçesinin Latin harfleriyle iletişim dili olarak tanıtılması için girişimlerde bulunulmuştu. Almanca ile birlikte Çağatayca lejyonun resmi diliydi. MTBK pek çok bakımdan Türkistan milliyetçiliğine önemli katkılar yapmıştı.

MTBK, lejyonerlerin politik açıdan eğitim faaliyetlerini önemsemekteydi. Lejyonerlerin evlerine telsizler yerleştirilerek Almanca ve Türkistan Türkçesinde radyo yayınları yapılmaktaydı. Lejyonerler böylece Nasyonal Sosyalizm ideolojisi hakkında bilgilendiriliyor ve bu yolla Bolşevizm propagandasının iç yüzü hususunda farkındalık oluşturuluyordu. MTBK radyo yayınlarının bölüm şefi olan Ergeş Şermet öncülüğünde

⁹⁷⁵ A. Ahat Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 539.

⁹⁷⁶ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 38-39.

⁹⁷⁷ BA-MA, MSG 241/2.

Radyo Veneta, Berlin’de yayın yapıyordu. Programlar Alexanderplatz’daki büroda hazırlanıyor ve yayınlar Königs Wusterhausen isimli kasabadan gerçekleştiriliyordu. Radyoda bölüm şefi Ergeş Şermet haricinde Hüseyin İkrâm Han, Dr. Varis Karimi, Dr. Sabir Mubarak, Gazeteci Bakizade, Onbaşı Aman Berdimurat ve Koşalak gibi isimler de görev yapıyordu. Radyo Veneta’da Türkistan Lejyonerlerine dair haberler yapılıyor, şarkı programları düzenleniyor ve milli müzikler çalınıyordu.⁹⁷⁸

Bilimsel eğitimler Türkistan’ın kendi dilinde verilmekteydi. Tüm propaganda çalışmaları ve siyasi eğitim, MTBK’nın belirlediği zemine uygun olarak icra edilmekteydi. Diğer taraftan çok sayıda Türkistanlı, Alman halkının yaşam ve kültürünün tanıtılması amacıyla Alman şehirlerini ve özellikle Berlin’i ziyaret ediyorlardı. 3-4 hafta bu şehirlerde kalan Türkistanlılar hem gözlem yapma fırsatı buluyorlar, hem de özel dersler dinliyorlardı.⁹⁷⁹ Bu tür geziler bazı Alman yetkililer tarafından yanlış bulunuyor, Alman kültürünün özüne nüfuz etme yönündeki böylesi girişimler olumsuz karşılanıyordu. Bu düşünceye göre Bolşevik eğitim sürecinden geçmiş bir Türkistanlı için Hitler yemini bir anlam ifade etmemekte, böylesi insanların ihanet tohumu taşıdıkları düşünülmekteydi.⁹⁸⁰

Alman yönetimi, Türkistanlıları özellikle propaganda ve istihbarat amaçları için yararlı bulduğu için MTBK’nın on iki bölümünden beşine propaganda görevleri verilmişti.⁹⁸¹ MTBK’nın 27 iyi eğitilmiş propagandacıdan oluşan bir Propaganda Departmanı bulunuyordu. Birimlerinde 653 propagandacı faal olarak görev yapmaktaydı. Ayrıca lejyon; 24 öğretim görevlisi, 15 resim süpervizörü ve 56 kişilik müzik ve oyuncu grubuna sahip propaganda alayını çalıştırmaktaydı. İlâveten 13 özel broşür ve ulusal propaganda için yönergeler içeren toplam 705 talimat da yayınlamıştı. Bu kapsamda Wehrmacht’ın Propaganda Dairesi ile birlikte 52 propaganda kursu düzenlendi ve 118 farklı broşür Rus cephesinin gerisine bırakıldı. MTBK propagandası şu slogan altında faaliyet gösteriyordu: “Özgürlük ve Bağımsızlık.”⁹⁸²

⁹⁷⁸ H. İkrâm Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 124.

⁹⁷⁹ 15 Mart-30 Nisan 1943 arasında Berlin, Dresden, Breslau, Görlitz’in aralarında bulunduğu pek çok şehre gezi düzenlenmiş ve 2.290 lejyoner kaydedilmiştir. Özellikle de Dresden gezisi Türk Lejyonerler üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır. Diğer taraftan Alman sivil halkının lejyonerlere yönelik tutumu da her yerde uzlaşmacı görünmüştür. BA-MA, RH 26-162/20; B. Hayit, *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası: “Millî Türkistan” Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, s. 13-16.

⁹⁸⁰ BA-MA, MSG 241/16.

⁹⁸¹ Bruno De Cordier, “The Fedayeen of the Reich: Muslims, Islam and Collaborationism During World War II”, *China and Eurasia Forum Quarterly*, 8/1, 2010, s. 37.

⁹⁸² BA-MA, MSG 241/4.

4.6.3. MTBK'nın Alman Hükümeti'yle İlişkileri

MTBK, faaliyetlerini sürdürürken genellikle Rosenberg ve Doğu Bakanlığı'nın hem materyal hem de siyasi desteğini arkasına almıştı. Almanlar Kayyum Han'ın etkisinin artmasından memnundu. Çünkü onu sadık ve güvenilir görüyorlardı. Veli Kayyum'a “*Han*” ünvanı verilmesi dahi başlı başına Alman Hükümeti'yle olan olumlu ilişkilerini ortaya koymaktaydı. Veli Kayyum Han'ın arkadaşı olan Tahir Çağatay'ın düşüncesine göre “*Seine majestät, Hochheit, Ata*” gibi vasıflarla teçhiz edilmiş olan “Han” terimi, sırf bir Nazi rejimi mamulâtından başka bir şey değildi.⁹⁸³ Ancak “Han” ünvanının Türkistan kökenli askerler üzerinde etkili olduğu şüphe götürmeyen bir gerçektir.

Mayıs 1944'te MTBK'nın Askeri Daire Başkanı olan Baymirza Hayit, siyasi hedefleri ile ilgili olarak zaferden sonra ulusal özgürlüklerinin garanti altına alınacağını düşündüklerini belirtmişti. Ne lejyonerler ne de onların siyasi temsilcileri, Nazi sistemine karşı en ufak bir sempatiye sahipti. Bireysel komiteler bağımsızlıklarının risk altında olduğunu gördüklerinde Alman makamlarına karşı ciddi bir direnç göstermişlerdi. Örneğin Kayyum Han, Gamalı haçların Türkistan gönüllü birliklerinin bayraklarında yer almasına başarıyla engel olmuştu.⁹⁸⁴

Nasyonal Sosyalist ideolojiyi benimsediğine inanmak güç olsa da Veli Kayyum Han'a göre Türkistanlıların kendilerine ait özgür bir devlet kurma fanatizmi yalnızca Almanya içinde ve onun aracılığıyla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle Kayyum Han, Alman Hükümeti'ne gerekli bağlılığı ve sadakatini sunmuş durumdaydı. Kendisi SS Şefi Himmler'e yazmış olduğu 1944'deki mektupta Alman makamlarından Türkistan'ın bağımsızlığının ilanını ve Türkistan Ordusu'nun bağımsız statüsünün tanınmasını talep etmişti.⁹⁸⁵ İlaveten MTBK Başkanı'nın düşüncesinde İngiltere'ye karşı keskin bir muhalif söylem de bulunmaktaydı. Sovyetler'in askeri direnişi çöktüğünde çeşitli grupların Türkistan'da yeni bir siyasi görüş oluşturmaya çalışacağı, saf milliyetçilik ve Komünizm'in uçları arasında dalgalanacak girişimlerin olması beklenebilirdi. Böylesi koşullarda geçen bir mücadelede, ancak Türkistan'ın çıkarlarını bir bütün olarak algılayan bir grup ve tamamen birleşik bir liderlik galip gelebilirdi. Kayyum Han'a göre

⁹⁸³ T. Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, s. 13.

⁹⁸⁴ H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 329.

⁹⁸⁵ BArch, NS 31/30.

işte tam bu nedenle Türkistan Türklerini harekete geçirme hususu önem kazanmaktaydı.⁹⁸⁶

Veli Kayyum Han, Almanya'nın Türkistanlıların kararlılığına ikna olduğunu ve onlara her türlü yardımı yaptığını dile getirmekteydi. Ortak mücadelenin iki ulusu birbirine daha sıkı bağladığını vurgulayan Veli Kayyum Han, Alman liderliğine ve Alman halkına minnettarlığını çeşitli vesilelerle ifade etmekteydi. Türkistanlıların Alman halkını örnek alması gerektiğini söyleyen Veli Kayyum, “*birlik herhangi bir silahtan daha güçlüdür*” şiarıyla Türkistanlılara beraberlik çağrısı yapmaktaydı.⁹⁸⁷

Alman Hükümeti diğer milli temsilcilikleri sadece milli komiteler olarak tanıırken, Türkistan Lejyonu'nu Türkistan Milli Ordusu, MTBK'yı Türkistan Milli Hükümeti olarak resmi bir belge ile tanımıştı. Diğer taraftan Türkistan Hükümetine Almanya ve müttefiki ülkelerle diplomatik ilişkiler yürütme hukukunu da vermişti.⁹⁸⁸ Bu nedenle MTBK'nın amaç ve faaliyetleri Alman makamları tarafından geniş serbestiyet şemsiyesinde gerçekleşmişti. Bunun önemli bir nedeni de daha önce de vurgulandığı gibi Türkistan'ın istiklal mücadelesinin Nazi Almanyası'nın hayat alanı politikası ile uyumlu olmasıydı.

1941'e kadar Moskova'da Büyükelçilik görevini üstlenen Alman diplomat Graf von der Schulenburg, MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'a 1943 yılının Şubat ayında bir kutlama mesajı göndererek Alman Hükümeti'nin Türkistan bölgesinde hiçbir toprak talebinin olmadığını kesin bir dille ifade etmişti.⁹⁸⁹ Bu bakımdan Nazi Almanyası'nın Türkistan'a ilişkin ilhak veya sömürü planları olmadığı aşikardı.

MTBK'nın meşruiyeti, Türkistan'daki nüfusun herhangi bir kesimi veya örgütü tarafından hiçbir zaman onaylanmamış ve orada hiçbir çalışma temeli elde edememiştir. Diğer bir ifadeyle Birlik Komitesi, herhangi bir toprak parçasını kontrol eden bir hükümet değildi. Bu haliyle komite, Almanya'nın bir eseri durumunda kalmıştır. Türkistanlı liderler anavatanlarının kurtuluşunu planlamak için alışılmadık bir fırsatı çok iyi değerlendirmiş ve böylelikle yaygın bir bağımsızlık fikrini sürdürmüşlerdir. Tüm Mihver birliklerinin Nasyonal Sosyalizm ideolojisine sahip olmadıklarını

⁹⁸⁶ BArch, NS 43/40.

⁹⁸⁷ *Yeni Türkistan*, 1 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

⁹⁸⁸ B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 205.

⁹⁸⁹ K. Yesmagambetov, *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, s. 452.

kanıtlayan Türkistanlılar, övgüye değer hedefler peşinde koştuklarını göstermek suretiyle tarihte önemli bir yer edinmişlerdir.⁹⁹⁰

Veli Kayyum Han'a yönelik çeşitli kesimlerden bir takım eleştiriler de yapılmıştır. Bu eleştirilere göre Almanya'ya gönderilen Türkistanlar arasında en beceriksiz Kayyum Han idi. Ayrıca Alman diline ilişkin iyi bilgisini, yalnızca birbiri ardına üç farklı Alman kadınla yaşamış olmasına borçluydu. Bu nedenle Veli Kayyum, Türkistan gönüllülerinin çoğu tarafından reddediliyordu. Diğer taraftan Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Tatar aydın Prof. Alimcan İdris, Kayyum Han'ı hiçbir şekilde güvenilir bulmuyordu. İfade edildiğine göre Dışişleri Bakanlığı, MTBK Başkanı'nın olası tüm gelişmelere hazırlıklı olabilmek için Paris, Karlsbad ve Potsdam'da ev aldığı gösteren belgelere sahipti. Diğer taraftan, komite içindeki siyasi muhaliflerini en ince şekilde tasfiye etmesi ve iddiaya göre kendi insiyatifiyle "Han" unvanını seçmiş olması onun diğer hususiyetleriydi.⁹⁹¹

Veli Kayyum Han'ın Özbek olması nedeniyle MTBK'da Özbeklere ayrıcalık tanındığını savunan bazı muhalifler Alman makamlarına başvurarak şikâyetle bulunmuşlardır. Türkistan Lejyonu komutanlarından Yüzbaşı Ernecke, Kayyum Han'a yönelik muhalif cereyana karşı bir tutum almıştır. Ernecke, "*Alman Ordusu'nun Türkistan'ı bir bütün olarak kabul ettiğini ve boylara dayalı olarak yapılan çalışmalara izin verilmeyeceğini*" vurgulamış, diğer taraftan "*kendisini Türkistanlı olarak tanımlamayanların dost olarak görülmeceğini ve boy farklılıkları üzerinden politika yapmak isteyenlerin düşman kabul edileceğini*" belirtmiştir. 1943 yılı başlarında Berlin'de düzenlenen Türkistan gecesine Alman Ordusunu temsilen Yüzbaşı Ernecke'nin, Dışişleri Bakanlığı adına Büyükelçi Schulenburg'un ve Doğu Bakanlığı adına Siyasi Departman Şefi Leibbrandt'ın katılmış olması, tüm bu kuruluşların MTBK ve Veli Kayyum Han'a destek verdiklerini göstermektedir.⁹⁹²

Doğu Bakanlığı'nın önde gelen isimlerinden Gerhard von Mende, Veli Kayyum Han'ı Doğu operasyonları açısından kullanabilme potansiyelinin farkındaydı.⁹⁹³ Prof. Mende daha sonra eylemlerini açıklayarak "*İslam dünyası bir bütündür*" diye yazmıştı. Ona göre Doğu'daki Müslümanlara yönelik Alman eylemi,

⁹⁹⁰ S. Lee Crane, *Survivor from an Unknown War*, s. 295-296.

⁹⁹¹ Peter Heine, "Die Mullah-Kurse der Waffen-SS", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Berlin 2000, s. 188.

⁹⁹² A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 556-557.

⁹⁹³ NARA RG 263, *Records of the Central Intelligence Agency, 1894-2002. Series: Second Release of Name Files Under the Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Disclosure Acts*, ca. 1981-ca. 2002, File Unit: Mende, Gerhard von

Almanya'nın tüm İslami halklar arasındaki konumuna zarar vermeyecek şekilde olmalıydı.

Doğu Lejyonları Komutanı General Heygendorff, MTBK Başkanı Veli Kayyum Han ile uyum içerisinde çalıştığını belirtmekteydi. General'in ifadesine göre Başkan Kayyum ve Komite yöneticileri ile lejyoner komutanların ve kendisinin arasında sadece bir güven ilişkisi değil, neredeyse bir dostluk bulunmaktaydı.⁹⁹⁴

Veli Kayyum Han, savaşın gidişatının Almanya aleyhine döndüğü bir dönemde SS Merkez Dairesi Başkanı General Gottlob Berger ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Berger tarafından Kayyum Han'a Alman Ordusu'yla savaşan tüm Rus birimleri için müzakereler yürütme hakkı veren bir belge verildi. Berger, savaş sonrası sorgulamalarda Kayyum Han'ın müttefiklerle bir antlaşma yapmak üzere olduğundan emin olduklarını söylemişti.⁹⁹⁵

Son olarak şu önemli hususu da belirtmekte fayda vardır. MTBK'yı Nasyonal Sosyalist ilkelere göre dizayn edilmiş bir teşkilat olarak değerlendirmek ne kadar yanlışsa, onu Nazi etkisinden tamamen bağımsız ele almak da bir o kadar hatalıdır. Baymirza Hayit'in 1943'de Milli Türkistan Gazetesinde "*Bayrak Halkımızın Sembolüdür*" başlığıyla yazmış olduğu yazıdaki ifadeler, Nasyonal Sosyalistlerin "*ein volk, ein reich, ein führer (tek ulus, tek imparatorluk, tek lider)*" şeklindeki propaganda sloganına atıf yapar cinstendir:

*"Tüm Türkistan işlerini, tek ilke, tek yol, tek lider yönetebilir. Demokrasi bizim kaderimiz olamaz. Tüm gücümüzü toplayalım ve Alman dostlarımızdan çok şey öğrenebiliriz."*⁹⁹⁶

4.6.4. MTBK ve Rusya Halkları Kurtuluş Komitesi (KONR)

Temmuz 1942'de Almanlara esir düşen Rus General Andrey Vlasov, esir Sovyet askerlerinden Bolşevizme karşı bir muhalefet cephesi yaratmıştı. Vlasov, Alman yetkililerle girdiği iş birliği sonucunda cephesini kuvvetlendirmek ve diğer halk temsilcilerini sürecin dışında bırakmak için girişimlerde bulunmuştu. Bunun üzerine Rus Kurtuluş Ordusu (ROA) bayrağı altında tüm etnik lejyonları birleştirmek isteyen Vlasov, özellikle MTBK başta olmak üzere çeşitli komitelerin sert muhalefeti ile karşılaşmıştı.

⁹⁹⁴ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam.*, ZS 407/1-54.

⁹⁹⁵ NARA, M1270-Roll 0023, Gottlob Berger'in Sorgulama Dosyası, s. 6.

⁹⁹⁶ B. Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Dâvası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, s. 37.

General Vlasov, Rus Komitesi ve Rus Kurtuluş Ordusu'na dair planlarını SS Şefi Himmler'e iletmişti. Ona göre Himmler, tamamen Rus bir komite olmamakla beraber Sovyetler Birliği'nde yaşayan tüm milletleri ve halkları kapsayacak bir komite kurmayı kabul etmişti. Bu bağlamda, Vlasov tarafından oluşturulan komiteye *Rusya Halkları Kurtuluş Komitesi (KONR)*" adı verildi. Doğu Bakanlığı'nın bir parçası olarak faaliyet gösteren diğer ulusal komitelerin birçoğu zamanla KONR'a katıldı.⁹⁹⁷

General Vlasov ve SS Şefi Himmler arasında varılan mutabakat sonucunda Rusya'nın Bolşevizmden kurtarıldıktan sonra bağımsız bir devlet olması, yönetim şeklini halkın tâyin etmesi ve Rus olmayan halklara azami düzeyde kültürel otonomi verilmesi noktasında anlaşılmıştı. MTBK ve Türkistan Lejyonu aleyhine olan bu kararlar birlikte Himmler, Türkistan'ın Rus sömürgeci olarak kalmasını onaylamış oluyordu.

Vlasov Hareketi'nin ideolojisine ilişkin olarak açığa çıkan kanıtlar, iki ana doktrinsel ifadeden anlaşılabilir. Birincisi, Vlasov'un Aralık 1942'deki "*Smolensk Deklarasyonu*"dur. Bu bildirmede kolektif çiftliklerin bireysel toprak mülkiyeti ile değiştirilmesi, zorla çalıştırma ve baskının ortadan kaldırılması ile din, vicdan, konuşma ve toplantı özgürlüğü gibi hususlar vurgulanmaktaydı. İkinci pragmatik bildiri ise 14 Kasım 1944'te Prag'da KONR'un ilk toplantısında ortaya çıktı. Bu toplantıda General Vlasov oybirliğiyle komite başkanlığına seçildi.⁹⁹⁸ Toplantıda KONR, diğer milli komite ve lejyonların üst kuruluşu olduğunu deklare ettiği "*Prag Manifestosu*" olarak bilinen bildiriye ilan etti. Stalin tiranlığı'nın yıkılması çağrısında bulunan Vlasov, Şubat 1917 halk devriminin özgürlüklerine geri dönme, Almanya ile acil ve onurlu bir barış, Bolşevikler ve sömürgeciler olmadan yeni ve özgür bir Rusya'nın yaratılması gibi hususları belirtti.⁹⁹⁹ Vlasov'un amacı 1917 Devrimi'nin daha da geliştirilmesi, kolhoz'un tasfiyesi, ticaret özgürlüğü, mülkiyet garantisi, öz hukukun korunması idi.¹⁰⁰⁰ Manifesto, Kalmuklar başta olmak üzere pek çok gönüllü topluluk tarafından coşkuyla karşılanmıştı.¹⁰⁰¹

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, Himmler'e yazmış olduğu Ekim 1944 tarihli mektupta Vlasov Hareketine ilişkin kaygılarını sıralamış ve Türkistanlıların Vlasov'un

⁹⁹⁷ General Vlasov: *Istoriya Predatelstva*, c. II, s. 224.

⁹⁹⁸ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 17 Aralık 1944.

⁹⁹⁹ George Fischer, "World War II: Vlasov and Hitler", *Russian Emigré Politics*, ed. George Fischer, New York 1951, s. 59.

¹⁰⁰⁰ BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem Russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 38.

¹⁰⁰¹ BA-MA, MSG 123/6. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Kalmückischen Zeitung, Der Kalmückische Kämpfer, 14 Aralık 1944.

temsiliyetini kabul etmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Veli Kayyum Han'ın mektubundaki dikkat çeken satır başları şunlardır:

“Türk ve İslâm halklarının kaderini Almanya'ya bağlamaya çalışıyorum çünkü Almanya bu halkların dostu. Almanya hiçbir zaman bize düşman olmadı veya bizden emperyalist taleplerde bulunmadı. Bu nedenle Almanya, Türkistan halkı nezdinde özel bir saygı görüyor. Türkistan'ın jeopolitik konumu, Doğu ile Batı arasında bir köprü oluşturmaktadır. Türkistan'da yaşananların İslâm halkları üzerinde özel bir etkisi var... Türkistanlılar sadece Almanya'nın Türkistan'ın özgürlüğünü kazanmasına yardımcı olacağına inanıyor. Führer Adolf Hitler'in gelişiyle birlikte tüm dünyada yeni bir siyasi çağın başladığını biliyoruz. Kan, ırk, toprak ve halkların özgürlüğü fikri Almanya'da ortaya çıktı ve Führer Adolf Hitler tarafından yaratıldı.¹⁰⁰² Bizler, kaderimizi Alman halkının liderinin ellerine bıraktığımız için güven duyuyoruz... Almanya'ya olan inancımıza dayanarak Almanya'dan şu dilekelerimizi yerine getirmesini istiyoruz:

1. *Türkistan'ın bağımsızlığının ilanı. Askeri ve siyasi alanlarda yardım güvencesi.*
2. *Türkistan Ordusu'nun, Türkistan halkının bağımsız ordusu olması.*
3. *Türkistan halkının ve Ordusu'nun çıkarlarının MTBK tarafından resmen temsil edilmeye devam etmesi.*
4. *Türkistan İmparatorluk Hükümeti'nin diplomatik temsilcisi olarak MTBK'nın kabul edilmesi.*

Milli Türkistan Birlik Komitesi, saf bir Rus Ordusu'nun kurulduğunu biliyor ve memnuniyetle karşılıyor. Vlassov da liderliği üstlenmeli ki sonunda ülkesinin kurtuluşu için çalışabilsin. Vlasov'un Rus özgürlük hareketinin lideri olarak tanımlanmasına karşı değiliz. Çünkü o da Rus halkı adına hareket etmeye geldi. Muhtemelen Ruslar üzerinde bir etkisi olabilir, ancak hiçbir zaman Sovyetler'de yaşayan Rus olmayan halkların lideri olarak görülmemelidir... Vlasov'un Alman topraklarında bile kamufle edilmiş bir Rus emperyalist politikası izlediğini çok iyi biliyorsunuz... Savaşan Türkistan askerleri hükümetten, bizi Ruslara teslim etmemesini istiyor... Reichsführer SS ve Reich İçişleri Bakanı'ndan¹⁰⁰³ ulusal kaygılarımızı dikkate almalarını, tüm cephelerde savaşan Türkistan askerlerinin savaşma ruhuna saygı göstermelerini ve

¹⁰⁰² Nazi ideolojisinin temel dayanaklarından biri “Blut und Boden” yani “Kan ve Toprak” doktriniydi. Veli Kayyum Han bu noktaya gönderme yapmaktadır.

¹⁰⁰³ SS Şefi Heinrich Himmler aynı zamanda İçişleri Bakanlığı vazifesini de uhdesinde bulunduruyordu.

kararlarını bu noktaya dayandırmalarını istiyorum. Vlasov herhangi bir şekilde üzerimizde otorite kazandığı zaman, sizler bütün Türkistanlıların ve diğer 80-90 milyon Rus olmayan halkın güvenini kaybedersiniz. Türkistanlılar, Kafkasyalılar, İdil-Urallar ve Türkler gibi Rus olmayan halkların savaştığı tüm cephelerde ulusal kaygılar nedeniyle tepkiler olumsuz olur. Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Haziran 1944'teki Kongresinde Rus meseleleri hakkında açıkça konuştum. Almanların Rusya meselesindeki çabalarını anlıyoruz, ancak Rus meseleleri Türkistanlar pahasına çözülmemelidir, başka bir çıkış yolu bulunmalıdır. Tüm haklarımız sizin tarafınızdan kabul edildikten sonra, İmparatorluk temsilcilerinin ve başkanlıklarının daveti üzerine Vlasov ile zaman zaman yapılacak konferanslara eşit hak ve yükümlülüklerle katılmaya hazırız. Türkistan askerinin savaşma ruhu ancak Türkistan meseleleri önceki esaslar temelinde yürütülürse korunabilir. Vlasov'un yalnızca Rus meselelerinden sorumlu olması gerekir."¹⁰⁰⁴

OKW'nin Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan halkları arasında Vlasov fikirlerinin propagandasına ilişkin 7 Kasım 1944 tarihli mesajında önemli noktalara temas edilmekteydi. Belirtildiğine göre Vlasov propagandası, Rus olmayan halk grupları arasında huzursuzluğa yol açmıştı. Tüm Bolşevik karşıtı güçlerin birliği, Sovyet terör sistemine karşı ortak bir mücadele için gerekli olsa da ROA'ya Rus olmayan oluşumları dâhil etmek riskli bir durumdu. Bu nedenle Kafkasyalılar, Türkistanlılar ve Ukraynalılar'ın ulusal oluşumlarının daha fazla varolabilmesi için alan yaratıldı. Ruslar tarafından sıklıkla kullanılan "bölünmez bir Rusya" sloganının, yalnızca "Bolşevizme karşı bölünmez bir mücadele" anlamında kullanılması gerektiği anlaşılmıştı.¹⁰⁰⁵

General Vlasov'un nüfuzu, Himmler'in Doğu politikası konusunda Hitler'i kendi lehine etkilemeye başladığı 1944'ün sonlarına doğru aniden popüler olmaya başlamış ve bu durum Doğu'daki Rus olmayan askerleri olumsuz etkilemişti.¹⁰⁰⁶ Bu nedenle 18 Kasım 1944 tarihinde, aralarında MTBK'nın da bulunduğu İdil-Ural, Kafkasya ve diğer Ulusal Komitelerin başkanları tarafından Doğu Bakanı Rosenberg'e hitaben ortak imzalı bir mektup kaleme alınmıştı.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁴ BArch, NS 31/30.

¹⁰⁰⁵ BArch, NS 31/35.

¹⁰⁰⁶ A. Rosenberg, *Memoirs of Alfred Rosenberg*, s. 280.

¹⁰⁰⁷ Bkz. Ek 70.

Bakan Rosenberg'den Adolf Hitler'e yazılmış olan mektupta, yaşanan son gelişmeler açıkça bildirilmişti. Rosenberg, MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın, Türkistanlıların uzun süredir Alman komutası altında savaştığını ve Rus kölelerinin elinden özgürlük alamayacaklarını belirttiğinin altını çizmiştir. Benzer açıklama Beyaz Rusya Merkez Konseyi Başkanı ve Kafkas halklarının temsilcileri tarafından da yapılmıştır. Diğer taraftan Kazak liderliği Hitler'e yemin ettiklerini, bu yemine sonuna kadar sadık kalacaklarını ve başka hiçbir politikayı tanımayacaklarını deklare etmiştir. Onlar da diğer temsilciler gibi bir Rus generalin komutası altında değil, Alman komutası altında savaşmak istiyorlardı.¹⁰⁰⁸

Doğu Bakanı Rosenberg'in SS Şefi Heinrich Himmler'e yazdığı 23 Kasım 1944 tarihli mektupta önemli detaylar bulunmaktadır:

*“General Vlasov'un Doğu halklarının özgürlüğünün tanınmasına ilişkin çağrısından (Prag manifestosu) sonra, Doğu'nun tüm halklarının birbirine eşit olması gerektiğini vurguladım. Her halükarda şu anda bile General Vlasov'un çalışanları, Alman makamlarına Ukrayna, Kafkasya ve Türkistan dâhil tek bir devlet kurmak istedikleri şeklindeki vaatleri saf propaganda olarak sunduklarını bildirmekten çekinmiyorlar. Bu ifadeler Doğu'nun Rus olmayan halkları üzerinde yalnızca derin bir hayal kırıklığıdır.”*¹⁰⁰⁹

Bütün bu gelişmeler sonucunda Heinrich Himmler'e gönderilen 8 Aralık 1944 tarihli raporda, Vlasov Hareketi'nin yalnızca Rusları istihdam etmesine izin verilmesi ve Rus olmayanları kaydetme girişimlerinin engellenmesi gerektiği dile getiriliyordu.¹⁰¹⁰

14 Aralık 1944'de Yeni Türkistan gazetesinde Türkistanlılara yapmış olduğu çağrıda Başkan Kayyum Han, Milli Komitenin çalışmalarının Almanya garantisinde olduğunu, Vlasov'un Rus Komitesi'nin MTBK'yı etkilemediğini ve hedefin düşmanın imhası olduğunu açıkça belirtmişti.¹⁰¹¹

General Vlasov 13 Mayıs 1946 tarihli sorgulama protokolünde MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'a ilişkin önemli detayların altını çizmiştir. Vlasov, Aralık 1944'te Kayyum Han'a Komitenin tüm milletlerin temsilcilerini birleştirme niyetinden söz ettiğini ancak Kayyum Han'ın bunu reddettiğini belirtmektedir. Vlasov'un ifadesine

¹⁰⁰⁸ General Vlasov: *Istoriya Predatelstva*, c. I, s. 772.

¹⁰⁰⁹ BArch, R 6/38.

¹⁰¹⁰ BArch, NS 31/27.

¹⁰¹¹ BA-MA, MSG 241/16.

göre Kayyum Han cevaben şöyle demiştir: “*Bizim bir Türkistan komitemiz var, Alman Hükümeti ile Türkistan’ın bağımsız bir devlet olacağı yönünde bir anlaşma yaptık, Rusya ile hiçbir şey yapmak istemiyoruz.*”¹⁰¹²

4.7. Alman Propagandası Hedefinde Türkistan

4.7.1. Alman Savaş Propagandası

Nazi Almanyası döneminde Türkistan’a olan ilginin devam etmesi, bu bölge hakkında çok sayıda bilgi, belge, günlük, seyahat notları, analitik incelemeler ve diğer pek çok materyalin birikimine katkıda bulundu. Elde edilen materyaller II. Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından anti-Sovyet propagandalarında kullanıldı.

Almanlar, Rus Savaşı başlamadan önceki planlamalarında neredeyse tamamen ordularının gücüne güveniyorlardı. Ancak savaşın sert yüzüyle karşılaştıklarında bazı gerçeklerin farkına vardılar. Alman savaş propagandası henüz Sovyet esirlerin kamplarda bulunduğu dönemde kendini göstermişti. Bu kamplarda propaganda çalışmalarının en yaygın biçimleri tartışmalar ve dersler şeklindeydi. Savaş esirlerinin ilgisini çeken en güncel konuları seçmek bu bakımdan önemliydi. Örneğin Stalag 10’un propagandacıları pek çok çalışma yaptı. Bolşevizm’in doğası, Yahudi asalaklığı, cepheledeki durum ve Sovyetler’in dinî konulardaki siyasi hileleri propaganda çalışmalarının merkezinde bulunuyordu. Diğer taraftan NKVD ajanları ve Bolşevik provokatörlerin savaş esirleri arasında buldukları da bilinen bir husustu.¹⁰¹³

2 Aralık 1941’de Wehrmacht Propaganda Dairesi’ndeki Dışişleri Bakanlığı temsilcisi tarafından gönderilen gizli ibareli bir yazıda, Polonya-Prottsken’deki “*Oflag 56*” kampında bulunan Özbek savaş esirlerinin (40 kişi) Hitler’e yazmış olduğu bir dilekçe yer almaktaydı. Bakanlık temsilcisi kaleme aldığı yazıda, gerekirse içeriğin propaganda amaçlı değerlendirilebileceğini belirtmekteydi. Hitler’e hitaben kaleme aldıkları dilekçede onun dünya halklarının kurtarıcısı olduğunu vurgulayan Özbek esirler, memleketlerinin Rus zulmü altında çektikleri sıkıntıları özetledikten sonra kamptan kurtarılmaları için talepte bulunarak iş birliğine hazır olduklarını belirtmişlerdi.¹⁰¹⁴

¹⁰¹² *General Vlasov: Istoriya Predatelstva*, c. II, s. 32.

¹⁰¹³ BA-MA, MSG 123/33. Merkblätter für die freiwilligen Russischen Propagandisten, 15 Mart 1944, 1 Haziran 1944.

¹⁰¹⁴ Bkz. Ek 69. PA-AA: Panturan, R 29900, 2 Aralık 1941 tarihli yazı (No: 311611-311613).

162. Türk Piyade Tümeni tarafından yayınlanan “*Eğitim Dersleri Yönergesi*” ve Doğu Lejyonları Komutanlığı tarafından dağıtılan “*Lejyonların Savunma Liderliği Hakkında Alman Subaylar için Broşür*”, Doğu Lejyonları’ndaki Alman propagandasının temel özelliklerini ortaya koyuyordu. Yayınlanan tüm bildirimler Türkistan’ın özerkliğinin yanı sıra Sovyet Devleti tarafından haklarının zorla alındığı gerçeğini detaylı bilgilerle belirtmekteydi.¹⁰¹⁵

Rusya’daki istihbarat mücadelesi, II. Dünya Savaşı’nın diğer hiçbir sahnesinde eşi benzeri olmayan bir ölçekte yürütüldü. Sovyetler Birliği’ne karşı propaganda kampanyalarının ilk aylarında Almanların iki avantajı vardı. İlki, Sovyet topraklarına ilk adım attıklarında halk tarafından Sovyet tiranlığına karşı kurtarıcı olarak görülmeleri idi. İkincisi ise savaşın ilk yılında Kızıl Ordu’ya karşı kazanılan muazzam zaferlerin getirdiği prestijli durumdu. Bu nedenle propaganda, Doğu kampanyasındaki en önemli tamamlayıcı silahların başında geliyordu. Ancak Alman-Rus Savaşı’nın başlangıcında Alman propagandası geniş çaplı olmaktan uzaktı.

7 Şubat 1942 tarihli OKW raporuna göre propaganda faaliyetlerinin Doğu seferinde geniş çaplı kullanılmasıyla birlikte nihai zafere çok daha hızlı bir şekilde ulaşılacak ve insan kayıpları mümkün olduğunca azaltılacaktı. Bu durum Sovyetler Birliği’ne bomba yerine broşür atılması gerektiğini söyleyen savaş esirlerinin görüşleri tarafından da doğrulanmıştı. Alman tahminleri Sovyetler tarafından yürütülen tüm savaşlarda ideolojik unsurun büyük rol oynadığı ve bu nedenle de siyasi propagandanın büyük önem kazandığı gerçeğine dayanıyordu. Söz konusu sebeplerden dolayı Doğu’daki Alman propagandası, Batılı müttefiklere karşı olan propagandadan ziyade bu tür konulara yoğunlaşmıştı. Bir OKH raporu, savaşın ilk başlarında sözlü propaganda dışında posta servisi, demir yolu, film ve basın yoluyla iletişim imkânı bulunmadığını belirtmişti. Buna ek olarak kâğıdın ve matbaanın olmaması da zorluk yaratmaktaydı. Bu dönemde Almanlar ana propaganda yöntemi olarak kamyonlara monte edilmiş hoparlörleri kullanıyorlardı. Bununla birlikte birkaç ay içerisinde bu zorlukların üstesinden gelindi. Basılı malzeme filmleri ve benzeri materyaller Berlin’den tedarik edildi.¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁵ J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im Deutschen Heer*, s. 114-115.

¹⁰¹⁶ Almanlara göre düşmanı etkilemenin en iyi yolu broşürler ve hoparlörlerdi. Broşürlerin hızlı okunabilmesi ve saklanabilmesi için kısa olması gerekiyordu. Broşürlere resimlerin eklenmesi özellikle tavsiye ediliyordu. Sovyet liderliğinin broşürlerden şüphelenmemesi için bir ölçüde atık kağıda

Almanlar film gösterim araçlarını kullanarak propaganda yapmaktan geri durmamışlardı. Bu doğrultuda “*Kafkas-Türkistan Kurtuluş Ordusu*” başlıklı bir film çekim programı oluşturmuşlardı. Filmde Türkistan’ın coğrafi manzaraları ve yerleşim alanları gösterilecekti. Hapishane parmaklıklarının arkasındaki bir mahkûmun işkence görmüş yüzü kullanılarak özgürlük düşkünü Kafkas ve Türkistan halklarının Kremlin yöneticilerince kan denizinde boğuldukları teması işlenecekti.¹⁰¹⁷

Almanlar için propaganda çabası, diğer pek çok materyalin de araç olarak kullanılmasını gerekli kıldı. Tamamen basın fabrikası şeklinde donatılmış özel bir tren, propaganda materyallerini çoğaltma çalışmaları yaparak işgal altındaki toprakları dolaştı. 21 Aralık 1941 tarihli Alman Dışişleri Bakanlığı raporuna göre Sovyetler Birliği’nin işgal altında olmayan bölgelerine 425 milyon broşür atılmıştı.¹⁰¹⁸

Almanlar uçaklardan attıkları Rusça yazılı propaganda broşürleri ile Sovyet askerlerini kendi saflarına çekme çabalarını da ihmal etmiyorlardı. Alman savaş esirlerinin imzaladığı kartpostallar ve Sovyet savaş esirlerine ait mektuplar, uçaklar marifetiyle Kızıl Ordu askerlerine ulaştırılıyordu. Bu broşürlerde “*Sovyet subay ve askerleri; Moskova propagandasına inanmayınız. Biz, milletinizi Stalin’in kanlı ellerinden kurtarmak için ülkenizdeyiz. Silahlarınızla birlikte teslim olunuz. Silahların namluları aşağıya dönük ya da omuzda asılı olarak bize doğru gelenlere ateş edilmeyecek, saygı gösterilecektir. Sizleri hürriyet ve güzel günlere ulaştıracağız*” deniyordu.¹⁰¹⁹ Rus propagandası da bu sırada harekete geçerek kağıtları yerden alıp okuyanların derhal kurşunlanacağını duyurmuştu. Bütün bu tehditlere karşın Alman propagandası etkisini göstermiş ve iltica vakaları artmıştı.

Almanların propaganda maksatlı hazırladığı Kızıl Ordu askerlerine yönelik bir el ilanında şöyle denmekteydi:

*“Komutanlar ve Savaşçılar. Kızıl Ordu! Durumunuz umutsuz. Yeterli cephaneniz ve erzağınız yok. Liderleriniz hiçbir şey yapamaz, onlar her şeyi kaderin iradesine bıraktı. Şimdi rejimlerini korumak için sizi kullanıyorlar. Savaşınız faydasız. Hayatınız sizin için değerlidir. Bunu daha iyi bir gelecek ve aileniz için saklayın.”*¹⁰²⁰

benzetilmesi tavsiye ediliyordu. Özellikle propaganda materyallerinin uygun bölgelere atılması da bir diğer önemli konuydu. BA-MA, MSG 241/7.

¹⁰¹⁷ BArch, R 55/21372.

¹⁰¹⁸ German Wartime Propaganda in The U.S.S.R, General CIA Records, 1949, s. 1-2.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf>

¹⁰¹⁹ M. Ramazan, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, s. 30.

¹⁰²⁰ Mappe 17: 150 RA. Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg, Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ).

Özellikle Kırgız topluluğuna dair hazırlanan bir diğer propaganda broşüründe ise şu satırlar dikkat çekmekteydi:

“Uzun yıllar Rus-Bolşevik yönetimi altında acı çektiniz. Sizi dövdüler, aşağıladılar ve esir aldılar. Zorla kolhoza mecbur edildiniz, haklarınız elinizden alındı ve köle yapıldınız. Bugün Bolşeviklerin çöküşünün eşiğindeki Stalin, kendini kurtarmak için sizi bir koyun sürüsü gibi topladı ve silahlarımıza karşı sürüyor. Güçlü silahlarımızla yok olacaksınız! Geçen yılın aynı ayında hâlâ evdeydiniz ve şimdi Stalin diktatörlüğü adına kesin bir ölüm için cepheye sürüldünüz. İntikam günü sizin için doğdu! Masum ana babanız ve ölen akrabalarınız için intikam alın. Bolşeviklere yardım etmeyin! Alman halkı size yardım elini uzatıyor. Alman askerleri Volga üzerinde birçok önemli noktaya ulaştı. Almanlar asla size karşı değil, irsî düşmanınıza karşı savaşıyor! Bize gelin! Yakında eve döneceksiniz!”¹⁰²¹

20 Aralık 1942 tarihli bir bildiriye Kazaklar ve Müslüman halklar Alman saflarında savaşmaya çağrılıyordu. Almanların tüm Müslümanları birleştirecekleri ve Sovyetler’in reddettiği İslâm inancını yeniden tesis edeceklerinin vurgulandığı bildiriye, tüm kolhoz ve sovhozların ortadan kaldırılacağı ve camilerin yeniden açılacağı propagandasına yer verilmekteydi.¹⁰²²

Alman propagandasından, özellikle de el ilanı ve broşürlerden etkilenerek Sovyet saflarını terketmek suretiyle Almanlara iltica eden Türkistanlıların olduğu bilinmektedir. Propaganda broşürlerinin içeriği ile bunların Sovyet tarafında savaşan Kızıl Ordu askerleri tarafından kabul edilme biçimleri arasındaki boşluğu doldurmak için Alman yanlısı propaganda üretmek üzere savaş esirleri kullanılmaktaydı. Resmi olarak bu insanlar Berlin Stalag III-D mahkûmuydu, ancak sıradan mahkûmlara kıyasla önemli ayrıcalıklara sahiptiler. Hatta eskort eşliğinde Berlin sokaklarında dolaşmalarına bile izin veriliyordu. 3 Ağustos 1941’den itibaren Wehrmacht Propaganda Departmanı, Sovyet tutsakları için “*Klich (Çağrı)*” adlı haftalık bir gazete yayınladı. Çalışmalar bağlamında Alman hedefleri açısından başarısız olan propagandacıardan bazıları sıradan kamplara geri gönderilirken, bir bölümü de Berlin’in Wuhlheide banliyösünde kurulan propagandacılar için bir okula sevkedildiler. Birkaç kişi resmi olarak Propaganda örgütü *Vineta*’ya transfer edildi.¹⁰²³

¹⁰²¹ BA-MA, MSG 241/34. Uebersetzung zu den Flugblättern Nr. 561/62.

¹⁰²² BA-MA, MSG 241/34.

¹⁰²³ O. Beyda, I. Petrov, “The Soviet Union”, s. 384-385.

Savaş yıllarındaki Alman propagandası Sovyetler Birliği'nin belki de en hassas olan karnına, yani farklı milletlerden oluştuğu gerçeğine odaklanıyordu. Bununla birlikte Mayıs 1942 tarihli bir Alman raporuna göre savaş esirleri sık sık Alman propagandasını hiç görmediklerini, fakat hatlarının arkasındaki bölgelerin Sovyet bildirileriyle dolu olduğunu belirtiyorlardı. Sovyet karşı propagandası da Almanların propagandasına benzer bir çizgide ilerlemekteydi. Alman kayıplarına ilişkin yayınlanan rapordaki Alman mücadelesinin umutsuzluğu, işgal edilen bölgelerde hüküm süren terör ve Alman savaş esiri kamplarındaki korkunç koşullar vurgulanıyordu.¹⁰²⁴

OKH Eğitim Departmanı'nın 2 Haziran 1942 tarihli yazısında Alman tarafında savaştan Türk halklarına, ülkelerinin bağımsızlığı için mücadelede ettiklerinin vurgulanması istenmiş, Wehrmacht ve müttefiklerinin bu halkların Bolşevik boyundurluğundan kurtarılmasına yardım ettikleri belirtilmişti. Her lejyonere Bolşevizmden kurtuluş ve dolayısıyla geleceği için çalıştığı bilinci aşılanmalıydı. Yazıda Türkistanlıların güçlü bir milliyetçilik bilinci olduğu ve özgürlüğe düşkün karakterlerine dikkat çekilmekteydi. Diğer taraftan önemli bir husus olarak Türkistanlıların başlangıçta Rus Çarlığı'na ve daha sonra Moskova Bolşevizmi'ne karşı olan bağımsızlık dürtülerinin, Alman Silahlı Kuvvetlerine yönelmesinden kaçınılması gerektiği vurgulanmıştı.¹⁰²⁵

Alman yetkililerin Bolşevik teröre karşı halkların bağımsızlığı propagandasını yapması sadece Türk halklarına yönelik bir söylem değildi. Ermeni Lejyonu Komutanlarından Binbaşı Müller-Schöll 1942'de Ermenilere şöyle seslenmekteydi:

*“Almanya ne kendine, ne de diğer halklara boyun eğdirilmesine izin vermeyecek. Almanya, özgürlük ve bağımsızlığa giden yolda Ermeni halkı gibi diğer halkları reddetmek niyetinde değildir. Bu nedenle ezilen halkların özgürlük arzusu güvenli ve ümit verici bir şekilde Adolf Hitler'in elindedir. Bu halklar bağımsızlıklarını, tıpkı Alman halkının özgürlük ve bağımsızlıkları için savaştığı gibi kazanacaklardır...”*¹⁰²⁶

Türkistanlılara verilen vaatler söz konusu olduğunda, onların bağımsızlıklarını bir Alman savaş hedefi olarak vurgulamak gerekliydi. Bu bağımsızlığı elde etmede lejyonerlerin özel bir rol oynayacağı bilhassa üzerinde durulması gereken bir husustu.

¹⁰²⁴ German Wartime Propaganda in The U.S.S.R, General CIA Records, 1949, s. 6, 16.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf>

¹⁰²⁵ BA-MA, MSG 214/8.

¹⁰²⁶ BA-MA, RH 58/103.

Çünkü söz konusu durum, lejyonerlerin hassas oldukları bir noktaydı.¹⁰²⁷ Bu nedenle Almanya'nın düşmanlarının aynı zamanda Türkistanlıların da düşmanı olduğu propagandası itinayla zihinlere yerleştirilmeliydi.

Başlangıçta açıkça siyasi bir bağımsızlık düşüncesinden kaçınmak isteyen Hitler, 8 Eylül 1942 tarihli bir direktifle Kafkas halklarının bağımsızlığının teşvik edilmesini prensipte onayladığını ve orduya her türlü tedbiri alma yetkisi verdiğini duyurdu. Benzer bir durum Volga ile Urallar arasındaki Türkler için de geçerliydi. Volga'nın diğer tarafındaki bölgelerle ilgili olarak fikirler muhtemelen daha belirsizdi. Ancak propagandaya göre bir Alman zaferi halinde Türkistan bölgesi, bir bütün halinde veya parçalı bir şekilde siyasi bağımsızlığa sahip olacaktı. OKH, 2 Haziran 1942'de lejyonerlerin ülkelerinin kurtuluşu ve bağımsızlığı için seçildiğini duyurmuştu. Diğer taraftan General Niedermayer, Türkistan'da yaşayan Türk boylarını 20 milyonluk birleşik bir Türkistan milleti haline getirmeye, *lingua franca*¹⁰²⁸ olarak Rusça'yı kaldırmaya, bunun yerine Sovyet yetkililerce yasaklanan Çağatayca'yı yaymaya ve bir Türkistan Devleti kurma düşüncesini açıkça dile getirmekteydi.¹⁰²⁹

Gönüllü birlikleri Generali Köstring lejyonerlere, birleşmiş halkların özgürlüğü ve mutlu geleceği için savaştıkları ve Bolşevizm'in üstesinden sözlerle değil silahla gelinebileceği gerçeğini hatırlatıyordu.¹⁰³⁰ Alman propagandası, cephelerdeki durum menfi yönde geliştiği zaman lejyonerlere yönelik söylemlerin dozunu da eş zamanlı olarak artıracaktı.

Alman makamları Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Bolşevik rejim karşıtı Türk ve Müslüman unsurlara yönelik çalışmalardan geri durmuyordu. *Alman Haber Bürosu*¹⁰³¹ istihbarat konularında yapmış olduğu çalışmalarla Sovyet azınlıklarından yararlanma isteğini sürekli canlı tutuyordu. Bu amaç doğrultusunda Sovyet Müslümanları'nın dâhili vaziyeti detaylı bir biçimde incelenmişti. 23 Eylül 1941 tarihli DNB'nin hazırlamış olduğu bir raporda, Moskova terörünün Sovyet Müslümanları üzerindeki sonuçlarına ilişkin bahis bulunmaktaydı.¹⁰³²

Alman savaş çabalarına yerli halkın desteğini artıracak propaganda metaryalleri Alman planları doğrultusunda hazırlandı. Reich'teki yerel nüfusa ve Sovyet işçilerine

¹⁰²⁷ BA-MA, RH 26-162/20.

¹⁰²⁸ En yaygın olarak konuşulan dil anlamına gelmektedir.

¹⁰²⁹ J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 106-107.

¹⁰³⁰ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 9 Aralık 1944.

¹⁰³¹ DNB: Deutschen Nachrichtenbüros

¹⁰³² PA-AA: Panturan, R 29900, 23 Ekim 1941 tarihli belge (No: 311661).

yönelik muameleler propaganda çalışmaları arasında yer aldı. Ekonomik sömürü yöntemleri yeniden gözden geçirilerek kültürel ve dinî yaklaşımların altı çizildi. Goebbels'in Doğudaki propaganda yönergeleri ve Silahlı Kuvvetlerin yerel halk arasındaki hayal kırıklığını ortadan kaldırmayı ve iş birliğini amaçlayan propagandası ise devletin en üst kademesinde istenilen karşılığı bulamadı.¹⁰³³

1940-1943 döneminin haber filmleri tek bir temaya ayrılmıştı: *Nihai zaferi garantiye almak*. Alman haber filmlerinin çabaları tamamen bu hedefe sabitlenmişti. Propaganda için kullanılan resimsel argümanlar, sözde direnme iradesini harekete geçirmeye yönelikti. Her konu, ölümlü düşmanı şeytani olarak kınamaya yöneltildi. Bu düşman ya “*Doğulu aşağı insan (Ostischer Untermensch)*” ya da “*çökmekte olan bir kapitalist*” olarak suçlandı. Haber filmlerinin sistematik olarak yaydığı nefret dolu sloganlardan biri de Almanların Yahudilerin hâkim olduğu bir dünyada değerli bir hayat yaşayamayacakları düşüncesi idi.¹⁰³⁴

Alman propagandası, *Sovyet cennetinin*¹⁰³⁵ dehşetini gösterme çabalarında Sovyet askerlerinin ve sivillerin çok benzer bir resmini çizdi. Örneğin, 9 Temmuz 1941 tarihli bir haber, film muhabirlerinin yakalanan askerleri klişelerle dolu yüz buruşturmaları olarak tasvir ettiği resimlerini ortaya koydu. Bu askerler bir yıkım fırtınasında Avrupa'yı ele geçirmek isteyen kıdemli suçlular olarak sunuldu.¹⁰³⁶ Yine Almanlar tarafından Berlin'de açılan “*Bolşevik Cenneti*” sergisinde “*Bolşeviklerin, Barbar Hunların, Avarların, Moğolların ve Tatarların izlerinden gelen yağmacı ve barbar torunlar*” oldukları anlatıldı. Bu kavimlerin başları ustura ile traşlı, örgülü saçlı, vahşi çehreli ve mızraklı askerlerini tasvir eden panolar sergi girişine asılmıştı.¹⁰³⁷

WPr'nin 1 Nisan 1939 yılında kurulmasıyla ilk askeri propaganda merkezi de oluşturulmuştu. Böylece resmi savaş propagandası Wehrmacht'ın meşru bir silahı haline gelmiş oldu. Birimin başında o zaman Yarbay olan fakat daha sonra Generalliğe

¹⁰³³ Hans Umbreit, “German Rule in the Occupied Territories, 1942-1945”, *Germany and The Second World War*, c. 5/II-Organization and Mobilization in the German Sphere of Power: War Administration, Economy, and Manpower Resources, 1942-1944/5, ed. Bernhard R. Kroener, Rolf-Dieter Müller, Hans Umbreit, Oxford 2003, s. 145.

¹⁰³⁴ Hilmar Hoffmann, *The Triumph of Propaganda: Film and National Socialism, 1933-1945*, Providence & Oxford 1996, s. 232-233.

¹⁰³⁵ Almanlar Sovyetler Birliği'ne yönelik küçültücü bir terim olan “*Sovyet Cenneti (Sowjetparadies)*” ifadesini kullanmaktaydılar. BArch, R 57/2202. Dr. Georg Leibbrandt'a gönderilen 11 Eylül 1941 tarihli yazı.

¹⁰³⁶ Daniel Uziel, “Propaganda, Kriegsberichterstattung und die Wehrmacht. Stellenwert und Funktion der Propagandatruppen im NS-Staat”, *Die Kamera als Waffe: Propagandabilder des Zweiten Weltkrieges*, ed. Rainer Rother, Judith Prokasky, Münih 2010, s. 22.

¹⁰³⁷ M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 122-123.

kadar yükselen Hasso von Wedel bulunmaktaydı. Söz konusu departman, savaş boyunca merkezi bir Alman savaş propaganda birimi olarak işlev görmüş ve 1942 sonunda ise bir ofise yükseltilmişti.¹⁰³⁸ WPr tarafından Führer ve Alman Ordu komutanlarının portreleri ile Almanya ve Türkistan coğrafyasından resimlerin duvarlara asılmasının propaganda açısından önemli olacağı belirtilmekteydi.¹⁰³⁹

Propaganda Operasyon Dairesi, doğrudan operasyonlar ve propaganda önceliklerinin oluşturulması için mobil bir departman olarak 1942 yılında kuruldu. Aktif propaganda faaliyetleri ordu nezdinde önemli bir konuydu. Savaşın ilerleyen aşamalarında bağımsız olarak görevlendirilen savaş muhabirliği filoları teşkil edildi. 162. Türkistan Piyade Tümeni film birliklerinin de yer aldığı propaganda faaliyetlerinin amacı, askerleri siyasi olarak daha çok etkilemektir.¹⁰⁴⁰

II. Dünya Savaşı sırasındaki en büyük Alman propaganda operasyonu olan “*Aktion Silberstreif (Gümüş Şerit Operasyonu)*” General Kurt Zeitzler’in propaganda kampanyasını onaylamasıyla yürürlüğe konuldu. OKH Organizasyon Departmanı’ndan Albay Hellmuth Stieff ve Binbaşı Graf von Stauffenberg, 1942 sonbaharında bir *Rus Propaganda Dairesi* (Russischen Propaganda-Abteilung) ya da diğer ifadesiyle *Doğu Propaganda Departmanı* kurulmasını onayladılar. Dabendorf’da Rus Komuta Merkezi, propaganda bayrağı altında resmen böyle oluştu. Burada görev için 1500 Rus subayı ve propagandacı eğitildi. OKW, WPr ve FHO koordinasyonu içinde, Rus Kurtuluş Hareketi’nin siyasi ve askeri hedefleri belirlendi. OKH’deki Gönüllü Birlikleri Genel Ofisi, Organizasyon Departmanı ile birlikte 1942 yazında kuruldu. Bu bölümlerin çabaları sonucu 1943’ün başlarında 130.000 ila 150.000 kişilik güce sahip 176 tabur ve 38 bağımsız Doğu Birlikleri grubu ortaya çıktı. 1943 yılı başlarında piyade, süvari ve topçu taburlarında Türkmenlerin 33 taburu, çalışma, muhafız ve eğitim işlerinde ise 11 taburu bulunmaktaydı.¹⁰⁴¹

Türkistanlıların da içinde bulunduğu Sovyet askerlerine dağıtılan bir milyar broşür ile onlara silah bıraktırmak ve Alman saflarına katılımlarını sağlamak amaçlanıyordu. Ancak 8 Haziran 1943’te Hitler, Feldmareşal Keitel ve General Zeitzler arasında Berghof’da yapılan bir görüşme tüm umutları yok etti. Hitler, gerçekleşmesini

¹⁰³⁸ Ortwin Buchbender, *Das tönende Erz: Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg*, Stuttgart 1978, s. 22.

¹⁰³⁹ BA-MA, MSG 214/8.

¹⁰⁴⁰ Propagandatruppen des Heeres, Lexikon der Wehrmacht.

Bkz. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda.htm>

¹⁰⁴¹ R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 107-108.

beklediği Alman zaferinden sonra Rusya'nın siyasi geleceği hakkında herhangi bir somut beyanı kategorik olarak yasakladı.¹⁰⁴² Aslında söz konusu propaganda operasyonunun, o zamana kadar eksik olan bir psikolojik çöküşü meydana getirmesi bekleniyordu.¹⁰⁴³ Sonuç itibariyle operasyon Almanların beklediği sonucu vermekten uzak kaldı.

Doğu Lejyonları Komutanlığı'nın lejyonerlere ilişkin Alman subaylarına hazırladığı broşürde, askerlerin Bolşevik düşünce ve dünyasından uzaklaştırılması, Bolşevizm, Kapitalizm ve Rus emperyalizmine karşı ortak mücadelenin gerekliliği, halkın ulusal bilincinin canlandırılması gibi hususlar öne çıkmaktaydı. Bu noktada propaganda faaliyetlerine ilişkin belirleyici detaylar ortaya konulmuştu. Her şeyden önce yorucu dersler vermekten kaçınmak, Almanya'nın zaferine ilişkin söylem birliği, Almanların üstün meziyetleri ve yüksek kültürlerine saygı ve nihai zafere güven aşılması çok önemliydi. Doğu Lejyonları Komutanı General Heygendorff'un belirttiğine göre Almanya'nın Türkistan'ı yönetme niyeti yoktu. Sadece kendi yaşam alanını güvence altına alacaktı. Diğer taraftan Almanya bu ülkelere, ihtiyaç duydukları sürece tüm ekonomik yardımları yapmak istemekteydi.¹⁰⁴⁴

Alman propagandasının açıklamaya çalıştığı etkisi sonucunda Tatar savaş esirleri tarafından yayınlanan *El-Cihad* gazetesi, Rusya'nın Doğu halklarına sadece Almanya'nın özgürlük ve bağımsızlık getirebileceğini; Fransa, İngiltere ve Rusya'nın ise dünya üzerindeki egemenliklerini genişletmeye çalıştıklarını ve sahte vaatlerde bulduklarını yazmıştı.¹⁰⁴⁵

Çin'in Kaşgar şehrinde doğan Molla Rıfat Davut, Almanların Sovyet topraklarında Türkleri ve Müslümanları kazanma çabalarında eserlerinden istifade edilen bir İslâm ilahiyatçısı ve yazardı. Davut 1920'lerde İslâm ilahiyatı öğrencisiydi ve Mısır'da okuduğu sıralarda İslâm ile Hıristiyanlık arasında karşılaştırmalı analizler yapmıştı. Eylül 1942'de Nazilerin yayın organı *Völkischer Beobachter*'de yer alan "*Kuzey Kafkasya Kurtuluş Savaşı*" başlıklı benzersiz bir makalede Rıfat Davut, Kuzey Kafkasya'nın Rus emperyalist saldırganlığına karşı yüzyıllardır savaştan Müslüman halklar meselesini inceledi. Bu makale büyük ölçüde Çarlık Rusyası ile Kafkasya

¹⁰⁴² R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 110.

¹⁰⁴³ O. Buchbender, *Das tönende Erz: Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg*, s. 232.

¹⁰⁴⁴ BA-MA, RH 11/V/10. Merkblatt für Deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre.

¹⁰⁴⁵ Iskander Giljazov, "Die Muslime Rußlands in Deutschland während der Weltkriege als Subjekte und Objekte der Großmachtpolitik", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Berlin 2000, s. 145.

halkları arasındaki savaşların tarihsel bir anlatımını sunuyor olsa da Sovyetler Birliği'ne karşı bölgedeki Müslüman nüfusa yönelik aktif direniş çağrısı anlamına da geliyordu. Davut, Nazileri Bolşevik saldırganlığına maruz kalmış olan Kafkasya halkları için bir kurtarıcı olarak görüyordu.¹⁰⁴⁶ Zaten Kafkasya'daki Türk oluşumları da kısmen Bolşevizm nefretinden esinlenen Müslüman gönüllülerden yaratılmıştı.¹⁰⁴⁷ Böylesi fikir ve gelişmeler Nazilerin Müslüman Türkistanlılara yönelik savaş propagandasını şekillendiren önemli mahsullerdendi.

Alman yetkililer Sovyetler Birliği'ni teşkil eden milletlere yönelik ciddi propaganda faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Özellikle Komünist idare tarafından toprakları ellerinden alınan ve zulüm gören insanlara yönelik “*kurtarıcı motifi*” sıklıkla işlenen bir tema olmuştu. Sovyet tehdidine karşı tüm kaynaklarını seferber etmeye çalışan Propaganda Bakanı Goebbels, Rosenberg'in onayına başvurmaksızın “*Vineta*” olarak bilinen Doğu topraklarında propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla kendi örgütünü kurmuştu.

Askeri propaganda konusunda, mümkün olanın çerçevesi biraz daha genişti. 1944 sonbaharına kadar Alman tarafının Rusya'nın siyasi geleceğiyle ilgili tüm vaatleri yalnızca bu bağlamda dile getiriliyordu. Yani bu hususlar politik olmaktan ziyade propagandanın bir aracı olarak görülüyordu. Eylül 1941'de Moskova'daki Alman Konsoloslugu'nun eski yetkilisi Otto-Heinrich Meissner, Kızıl Ordu'yu hedef alan bir propaganda saldırısı düzenlenmesini istedi. O sıralarda Sovyetler Birliği topraklarında gizli yayınlar yaptığı bilinen iki radyo istasyonu bulunmaktaydı. Bunlardan ilki olan *Concordia V*, Stalinist despotizme karşı savaştan bir Leninist eski muhafız kılığında hareket ediyordu. İkincisi, *Concordia Y*, Rus milliyetçileri adına faaliyette bulunuyordu. Her iki radyo istasyonu da “*Vineta*” olarak bilinen organın himayesi altında kurulmuştu.¹⁰⁴⁸ Bu bağlamda broşürler, posterler, radyo yayınları ve pek çok materyal WPr ile yakın iş birliği içinde hazırlanmaya başlandı. Gizli yayınların yanı sıra *Vineta*, savaşın ilk aylarından itibaren Estonca, Litvanca, Letonca, Belarusça, Ukraynaca ve Rusça olmak üzere altı dilde yayın yapan düzenli radyo programları da üretti. Askeri gizlilik nedeniyle Sovyetler Birliği'ne yapılan saldırıdan sadece birkaç gün önce

¹⁰⁴⁶ Justin T. Pfeifer, *The Soviet Union through German Eyes: Wehrmacht Identity, Nazi Propaganda, and the Eastern Front War, 1941-1945*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The University of Toledo, Toledo 2014, s. 81.

¹⁰⁴⁷ A. J. Muñoz, *Army Group South: Rear Area Security and the Holocaust, 1941-1943*, s. 104.

¹⁰⁴⁸ 1942'nin sonunda sayıları birkaç yüz kişiye yükselen *Vineta* personelinin çoğu daha önce olduğu gibi göçmenlerden teşkil edilmeye devam etti.

başlatılan Vineta çalışmaları sistemli bir hal alamadığından istenen sonucu verememişti.¹⁰⁴⁹ Diğer taraftan Alman propagandasının yaratacağı etkiyi önlemek için Türkistan'da çok sayıda insanın radyoları toplatılmıştı. Bu nedenle Alman radyo propagandasının istenilen sonucu verdiğini söylemek zordu.

Alman savaş propagandasının önemli bir bölümünü Alman saflarında görev yapan Türkistanlı Lejyonerlere ilişkin hedefler teşkil etmekteydi. Hitler, savaş sırasında Müslümanlara olan inancını pek çok kez teyit etti. 1943'teki bir askeri konferansta gönüllü lejyonlar konusu tekrar tartışıldı. Buradaki vaka, güvenilirliği en iyi ihtimalle sorgulanabilir bir birim olan Gürcü taburuydu. Hitler, Gürcüler'in Müslüman ve Türk ırkından olmadığı için askeriyede kullanılmasının tavsiye edilebilirliğini sorgulayarak düşüncesini çok net ifade etti. Hitler, Stalin bir Gürcü olduğundan, onların hâlâ Komünizmle flört ettiğini düşünüyordu. Ona göre Ermeni taburu da güvenilir ve tehlikeliydi. Hitler'in güvenilir olduğunu düşündüğü tek insanlar gerçek Müslümanlar, yani gerçek Türkmen halkları idi. Bununla birlikte Hitler, onların savaşma kapasitelerinin başka bir konu olduğunu ve bunu yargılayamayacağını da belirtmişti.¹⁰⁵⁰

Wehrmacht, kendi adına anti-komünist sloganlar kullanarak lejyonerlerin cephedeki ruh hallerini güçlendirmeye çalışsa da, siyasi propaganda önlemlerinde nispeten kısıtlandı. Wehrmacht, Sovyet gönüllülerine Nazi propaganda malzemesi sağlayacak Rus Propaganda Birlikleri teşkil etmişti.¹⁰⁵¹ Ancak çalışmalar esnasında özellikle Türklerin okuma yazma bilmemesi ve sadece kendi ana dillerinde iletişim kurabilmeleri ciddi bir sorundu. Dahası Alman personelinin diğer zihniyetlere ve geleneklere karşı sempati ve anlayışı; anlaşmazlığı, disiplinsizliği ve firarı önlemek için her zaman yeterli değildi.¹⁰⁵²

Gönüllü Birlikleri Generali Köstring'in belirttiğine göre birliklerin Alman üyeleri tatile çıktıklarında yanlarında bir gönüllü lejyoneri evlerine götürüyor ve özel aile kutlamalarına katılmalarına izin veriyordu. Bu tutum lejyonerlere hak ettikleri istirahati sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda Nasyonal Sosyalist Almanya'daki yaşam ve çalışma koşulları hakkında da kişisel bir izlenim edinme imkânı sağlıyordu.

¹⁰⁴⁹ O. Beyda, I. Petrov, "The Soviet Union", s. 382-383.

¹⁰⁵⁰ W. Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters 1939-1945*, s. 293.

¹⁰⁵¹ BA-MA, RH 26-12/89. Haziran 1943 tarihli muhtelif evrak.

¹⁰⁵² General Heygendorff'un tanımıyla basit iç güdülere sahip bu insanlar; ilkel yaşam alışkanlıkları, hijyen, temizlik ve düzen kavramlarının eksikliği ile bilinmekteydi. BA-MA, MSG 241/2.

Böylelikle Almanlar, Bolşevizm'in Almanya hakkında yaydığı yanlış kanıların giderilmesine katkı sağlamış oluyordu.¹⁰⁵³

Türkistanlı askerlerin mücadelesi Alman basını tarafından da propaganda malzemesi olarak kullanılmaktaydı.¹⁰⁵⁴ Fransa'daki Nazi yanlısı *Pariser Zeitung*'un 4 Ocak 1944 tarihli sayısında Semerkant caminin simgesi önünde savaşan Türkistanlılara dikkat çekilerek özgürlük fikrinin gizlenemeyeceğine vurgu yapılıyordu.¹⁰⁵⁵ Norveç'in Nazi yanlısı gazetesi *Deutsche Zeitung in Norwegen*'in 14 Ocak 1944 tarihli sayısında Moskova'ya karşı mücadelede Almanya'nın yanında savaşan on binlerce Türkistanlının mücadelesine yer verilmişti.¹⁰⁵⁶ *Münchener Neueste Nachrichten*'in 30 Haziran 1944 tarihli sayısı, Türkistanlı gönüllülerin mücadelesini duyuruyordu. Gazete, haberinde Sovyetler Birliği'ne karşı savaşın patlak vermesinin Türkistan'daki eski mirası canlandırdığını iddia ediyordu.¹⁰⁵⁷ *Berliner Nachtausgabe* gazetesinin 22 Kasım 1944 tarihli sayısı Doğu gönüllülerinin ve Türkistanlıların cesur mücadelesini övmekteydi.¹⁰⁵⁸ Son olarak *Berliner Montagspost*'un 23 Kasım 1944 sayısı, gönüllü askerlerin Almanlarla omuz omuza savaşını haber yapmıştı.¹⁰⁵⁹

Alman savaş Propagandası sadece Nazi matbuatında değil Ostland Reichkomiserliği dâhilindeki yayınlarda da kendini göstermişti. Örneğin Letonya'da yayınlanan *Laika Balss* (Zamanın Sesi) Gazetesi'nde Savaş muhabiri olan Fr. Špeks'in yazmış olduğu "*Türkistanlılar Savaşıyor*" başlıklı yazı bu bakımdan dikkat çekicidir:

"Yeni Dünyayı Almanya ile tanımak size yardımcı oldu. Gönüllüler, Almanya'ya birkaç gezi ve Alman köy ve şehirlerinde daha uzun süreli kalışlar sayesinde Avrupa'nın kültürel, ekonomik ve sosyal koşulları hakkında fikir edindiler. Bu yeni anlayış, lejyonerleri Avrupa'ya daha da çekti. Doğu'dan ayrılma başladığında bile Alman birliklerine olan güvenleri sarsılmaz kaldı. Alman tümenleri ile omuz omuza,

¹⁰⁵³ BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Mayıs 1944; Doğu Lejyonları Komutanlığı'nın yönergelerinde belirtildiğine göre Alman Personelin izinlerinde lejyonerleri yanlarında götürmesi, onların Alman hayatından etkilenmesini sağlıyordu. BA-MA, RH 11/V/10. Merkblatt für deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre.

¹⁰⁵⁴ Bkz. Ek 50. Otto Gohdes'in kurmuş olduğu İşgal Altındaki Doğu Bölgeleri Bakanlığı'nın bir bölümü olan Gohdes Ofisi Arşivinde (Dienststelle Gohdes Archiv) Türkistan Lejyonu'na dair gazete haberleri toplanmıştır. Bkz. BArch, R 6/583.

¹⁰⁵⁵ *Pariser Zeitung*, 4 Ocak 1944.

¹⁰⁵⁶ *Deutsche Zeitung in Norwegen*, 14 Ocak 1944.

¹⁰⁵⁷ *Münchener Neueste Nachrichten*, 30 Haziran 1944.

¹⁰⁵⁸ *Berliner Nachtausgabe*, 22 Kasım 1944.

¹⁰⁵⁹ *Berliner Montagspost*, 23 Kasım 1944.

kırılmaz bir iradeyle, vatanlarının kurtuluşu için savaşıma ilahi görevini yerine getirdiler."¹⁰⁶⁰

Alman politikaları daha önce de belirtildiği üzere kendi içerisinde birçok çelişkiyi barındırmaktaydı. Bir taraftan savaş boyunca Sovyet esirlerinin ayırım gözetmeksizin vurulmasının hız kesmeden devam etmesi, diğer taraftan Rusların şiddetli direnişi ve artan kayıplar büyük zorlukları beraberinde getirmişti. Çoğu durumda Alman askerlerinin davranışları kendi savaş çabalarına zarar verdi, çünkü yanlarında çalışmak üzere örgütlenmiş mahkûmları bile öldürmeye devam ettiler. 16. Ordu, 5 Temmuz 1941'de birliklerine savaş esirlerinin vurulmamaları emrini vermiş olsa da istenilen sonuç alınamamıştı.¹⁰⁶¹ Alman saflarında yer alan Türkistanlı askerler ve diğer pek çok azınlık mensupları anti-komünist tutuma sahip olsalar dahi Almanlarca olumsuz bir tavrın hedefindeydiler. 18. Panzer tümeni, askerlerini savaş esirlerine yönelik acımasız davranışlarının sonunda kendi davalarına zarar verdiğine ikna etmekte başarısız oldu. Alman askerler, Sovyetler Birliği halklarının tamamının Komünist olmadığı konusunda yeterince bilinçlendirilemediler.¹⁰⁶² Yaşanan gelişmelerin farkında olan General Adolf Heusinger, 1943 yılında propagandada temel bir şey yapılması gerektiğine işaret etti. Çünkü aksi takdirde işgal altındaki ülkelerdeki gönüllülerden toplanan askerler Generalin ifadesiyle "*sırtları için belirleyici bir tehdit*" haline gelebilirdi.¹⁰⁶³ Fakat tüm bu gerçekliğe rağmen, Alman askerine Türklerin esasında Komünist olup olmamalarından ziyade, aşağı insan olduklarını aşıl原因 bir propaganda seli de devam etmişti.

General Walter Schellenberg, Alman politikalarının ne kadar yanlış bir yönde ilerlediğini erken farkedenden beyinlerden biriydi. General, Almanlar için çalışan Sovyet mahkûmlara hayatlarını riske atmaya değer bir ideal teklif etmenin gerekli olduğunu düşünüyordu. Nasyonal Sosyalizm onlar için uygun değildi, çünkü bu idealler onlara yabancıydı. Açık olan şey, nihai özerklik umudunu sürdürmek olmalıydı. Fakat bununla da kimse ilgilenmemişti. Savaş esirlerine üniforma giydirmek ve onlara daha iyi koşullar sağlamak şeklindeki bir politikanın yeterli olacağı düşünülmüştü. Savaş esirlerinin bazılarında Alman propagandası sonuç vermiş olsa da, bu insanların ebedi

¹⁰⁶⁰ *Laika Balss*, 1 Mart 1944.

¹⁰⁶¹ BA-MA, RH 26-12/27.

¹⁰⁶² BA-MA, RH 27-18/157.

¹⁰⁶³ R.-D. Müller, *Reinhard Gehlen. Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik: Die Biografie (Band 1: 1902-1950)*, s. 281.

bağımsızlık özlemlerini tatmin edecek bir şeye ihtiyaçları vardı.¹⁰⁶⁴ Fakat Schellenberg, bu konuda SS şefi Heinrich Himmler ve RSHA¹⁰⁶⁵ Başkanı Reinhard Heydrich'i ikna edememişti.

Belgelerde “*Zeppelin (Zeplin) Operasyonu*” olarak bilinen girişim konumuz açısından dikkat çekicidir.¹⁰⁶⁶ Bu operasyonun temel amacı, Rus tutukluların toplu oluşumlarını paraşütle Sovyet topraklarının derinliklerine düşürmek suretiyle istihbarat ve sabotaj amaçlı kullanmaktı.¹⁰⁶⁷ Askerler bu kapsamda Wehrmacht üniforması giydiler. Diğer açıdan en iyi yiyecek, temiz odalar, konferans filmleri ve Almanya’da geziler gibi çeşitli imkâna kavuştular. Eğitilip donatıldıktan sonra, bilgi toplamak ve Rus partizan çetelerine sızmak için Doğu cephesine gönderildiler. Zeplin Operasyonu’nun ana hedefi gerilla savaşı’nın etkilerine karşı koymaktı. Bu planı gerçekleştirmek için Güney, Merkez ve Kuzey olmak üzere üç birim oluşturuldu. Görevleri sabotaj, siyasi yıkım ve bilgi toplama olan bu birimler, Doğu cephesinin tamamı boyunca Luftwaffe’nin özel filoları tarafından hatların üzerinden uçurulacaktı. Rusya topraklarının muazzam büyüklüğü, ajanların bazen aylarca engelsiz hareket etmelerini sağladı. Ancak nihayet çoğu NKVD tarafından yakalandı. Muazzam hazırlık eksikliği, eğitilmiş personel ve özel ekipman yokluğu tamamen gözden kaçmıştı.¹⁰⁶⁸

FHO, Zeplin’in ajanlarına Sovyet topraklarındaki her operasyon için özel bilgiler sağladı. Bu operasyonların çoğu esasen ajanlar yakalandığı ve öldürüldüğü ya da hemen NKVD veya SMERSH¹⁰⁶⁹’e teslim edildiği için başarısız oldu. Buna rağmen 1942’den 1943’e kadar Sovyet hatlarının gerisinde 500 ilâ 800 ajan vardı. Zeplin, Alfred Rosenberg’in Doğu Toprakları Bakanlığı ile ortaklaşa bir şekilde sürgündeki ulusal komiteleri de organize etti. Nazi planına göre komiteler, Alman zaferinden sonra kurulacak bağımsız devletlerin gelecekteki hükümetlerini temsil ediyordu. Bunlar arasında Türkistan, Gürcü, Ermeni, Azeri, Kuzey Kafkasya, Volga Tatar ve Kalmuk komiteleri vardı. Bu komiteler için Rosenberg’in Bakanlığı, savaş esirleri arasından

¹⁰⁶⁴ Walter Schellenberg, *Hitler’s Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, New York 1971, s. 267.

¹⁰⁶⁵ RSHA: Reichssicherheitshauptamt (Reich Güvenlik Merkez Dairesi). Bünyesinde Gestapo ve SD gibi organizasyonlar bulunan ülke içindeki ve dışındaki güvenlik işleriyle ilgili departmandır.

¹⁰⁶⁶ Zeplin, Himmler’in RSHA VI. Şubesinin özel faaliyetinin kod adıydı. Operasyon Wehrmacht’a değil Himmler’in Gizli Servisine emanet edilmişti.

¹⁰⁶⁷ BA-MA, MSG 241/7.

¹⁰⁶⁸ W. Schellenberg, *Hitler’s Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, s. 264-265.

¹⁰⁶⁹ SMERSH: Açılımı “Casuslara Ölüm” anlamına gelen Güvenlik Teşkilatı.

seçilen ajan-propagandacıların eğitimi için Almanya ve Polonya'da kendi okullarından yedi tanesini açmıştı.¹⁰⁷⁰

SS Generali Walter Schellenberg 1945 tarihli sorgusunda, Stalingrad ve Rusya'daki genel geri çekilmeden sonra paraşütlü operasyonlar için hizmet eden savaş esirlerini etkilemenin giderek daha zor hale geldiğini belirtmişti. Operasyonlar esas olarak merkezi enerji santralleri, transformatörler ve maden eritme fırınları gibi noktaları hedef alacaktı. Bununla birlikte, tüm bu iyi düşünülmüş planlar Luftwaffe'nin yetersizliği nedeniyle hüsrana uğradı. Sadece bazı yüksek gerilimli transformatörleri ve önemli elektrik direklerini havaya uçuran küçük ölçekli baskınlar gerçekleştirilebildi. Elbette bunlar sadece küçük faydalardan ibaretti, Rus ordularının ön cephedeki gücünü hiçbir şekilde etkilemediği gibi NKVD'nin belirli sayıda güvenlik kuvvetini meşgul etmeleri dışında hiçbir gerçek etkisi bulunmamaktaydı.

Zeplin operasyonu kapsamında Rusya'nın işgal edilmemiş bölgelerinde bulunan toplama kamplarının yerleri ve içindeki koşullar hakkında ayrıntılı bilgiler talep edildi. Özellikle mahkûmların kaçının siyasi suçlu olduğu, cinsiyetleri, yaşları, milliyetleri, sağlık durumları, kamp muhafızlarının sayısı, silah ve teçhizatları ile ulaşım olanakları konusunda bilgiler istendi. Savaş esirlerinin, 5 Türkistan Cumhuriyeti nüfusunun mevcut siyasi görüşleri ve düşünceleri konusunda RSHA'nın VI. Şubesi tarafından teşkil edilen özel ofis VI-C-Z'in yönetiminde sorguya çekilmesi istendi. Bu sorguda Türkistanlıların Sovyetler Birliği'nde kalıp kalmama konusundaki fikirleri, bağımsızlık hedefleri, ekonomik ve askeri durumları, garnizon birliklerinin morali, NKVD'nin faaliyetleri ve nüfusun bunlara karşı tutumu ile seyahat koşulları gibi pek çok husus hakkında sorular sorulacaktı. Einsatzgruppen, savaş esirleri ve aktivistlerden bu şekilde toplanan bilgiler VI-C-Z Ofisi tarafından raporlandırıldı. Zeplin operasyonuna ilişkin sağlanan bilgilere dayanılarak Güvenlik Polisi ve SD şefi tarafından İşgal altındaki Doğu bölgelerine ilişkin 8 Mayıs 1942 tarihli bir rapor hazırlandı.¹⁰⁷¹

Abwehr¹⁰⁷² Yabancı İstihbarat şefi General Walter Schellenberg, hatıralarında Druzhina muharebe biriminin komutanı Albay Rodjonov ile yaptığı bir konuşmayı aktarmaktadır. Albay, Almanya'nın Rus nüfusuna ve savaş esirlerine yönelik muamelesinin felaket olduğunu düşünüyordu ve Schellenberg'e aşağı insan

¹⁰⁷⁰ Vadim J. Birstein, *Smersh: Stalin's Secret Weapon*, Londra 2013, s. 145.

¹⁰⁷¹ Otto Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, Londra 1957, s. 155-156.

¹⁰⁷² II. Dünya Savaşı sırasında Alman Ordusu'nun Haber Alma Servisi olan Abwehr teşkilatının başında 1944 yılına kadar Amiral Wilhelm Canaris bulunmuştur.

propandasını hatırlatmıştı. Schellenberg, propaganda kelimesini seçenin kendisi olduğunu, Azerbaycan ve Türkmenlerin de aralarında olduğu diğer azınlıkların bu sloganları oldukları gibi, sadece savaş zamanı propandasının ifadelerinden anlayacaklarına ikna olduğunu beyân etmişti.¹⁰⁷³

Almanlar tarafından sabotaj amaçlı görevlendirilen Druzhina birimi askerleri olan SS mensupları ve Sovyet gönüllüleri, acımasız bir şekilde sakat bırakıldı ve öldürüldü. Bütün bunlar daha sonra uçakla Moskova'ya kaçan küçük bir NKVD grubu tarafından yapılmıştı. Almanlar, aralarında şüpheli gördükleri casusları öldürmüş olsa da sızmaların önüne geçilememişti. Örneğin 50 aktivist Druzhina birimine nakledildikten kısa süre sonra bir Alman irtibat subayı öldürülmüştü.¹⁰⁷⁴

“*Silberstreif*” (Umut Işığı) ve “*Wintermärchen*” (Kış Masalı) adı verilen propaganda operasyonları sonucu Sovyet cephesinde kayda değer sayıdaki asker firar etmişti.¹⁰⁷⁵ Diğer planlar arasında, Baltık Alman SS liderleri tarafından komuta edilen özel eğitilmiş Rus taburları'nın büyük ve daha izole Rus çalışma kamplarının bazılarında bırakılması da vardı. Planlamalara göre gardiyanlar alt edilecek, sayıları yirmi bin veya daha fazla olan mahkûmlar özgürleştirilecek ve yerleşik bölgelere geri dönmelerine yardım edilecekti. Böylece Ruslar tarafından kaybedilecek olan işgücünün dışında, nüfus üzerinde ciddi bir propaganda etkisi yaratılacaktı. Bu eylemlerden biri için hazırlıklar, bu türden bir çalışma kampının mahkûmlarıyla temas kurma noktasına kadar taşındı.¹⁰⁷⁶ Ancak Luftwaffe istekli olmasına rağmen, malzeme sıkıntısı ve uçak yapım programındaki gecikmeler yüzünden beklenen desteği sağlamaktan uzaktı.

Propaganda çalışmaları açısından Doğu Bakanlığı'nın görüşleri de dikkate değerdi. 5 Ocak 1942 tarihli bir rapor Almanların Doğu topraklarına ilişkin Tarım kararnamesinin propaganda değerlendirmesine yönelik önemli ifadeler içermekteydi:

“Doğu topraklarındaki halklar ve Alman yönetimi, Bolşevik rejimin tarım alanında yarattığı sonuçlarla uğraşma zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Bu düpedüz şeytanî bir planın yirmi yıllık yönetiminin ortaya çıkardığı ölümcül etkileri ortadan kaldırma meselesidir. Bu etkilerin basit reçetelerle ve bir gecede ortadan kaldırılamayacağı açıktır. Yillardır sistematik bir şekilde bozulmuş vücudu doktor bile tek bir ilaçla veya tek bir ameliyatla tedavi edemez, ancak dikkatli bir detoksifikasyon

¹⁰⁷³ W. Schellenberg, *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, s. 272.

¹⁰⁷⁴ O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 153.

¹⁰⁷⁵ O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 150.

¹⁰⁷⁶ W. Schellenberg, *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, s. 270.

ve bu yolla sağlığın yeniden kazandırılması gerekir... Propagandaya ilişkin değerlendirmelerde Tarım reformuna ait önemli ve çarpıcı hususların dikkate alınması gereklidir."¹⁰⁷⁷

İşgal altındaki Doğu topraklarında tatbik edilmesi planlanan tarım sistemi, uygun şekilde kullanılması durumunda hem propaganda için fayda sağlayacak, hem de dış politika açısından önemli olacaktır. Bu durum ayrıca İşgal altında bulunan topraklardaki Alman yönetiminin Bolşevik sistemi tamamen ortadan kaldırdığına ve özel mülkiyet ilkesini yeniden tesis ettiğine dair dünyaya kanıt sağlayacaktı.¹⁰⁷⁸ Yeni tarım düzeninin tesisi, Avrupa kamuoyu üzerinde Alman politikasının sadece askeri amaç etrafında şekillenmediği yönünde propaganda açısından da önemli olan bir etki bırakacaktı. Yapılacakların halka yönelik bir taviz biçiminde değil, Bolşevik sistemin üstesinden gelmek için mantıksal bir zorunluluk şeklinde sunulması bu noktada önemliydi. Yani sistemin, bir fırsat politikası değil, bir devlet politikası olduğu vurgulanmalıydı. Kolektif çiftliklerden bireysel çiftliklere doğru planlanan geçiş, köylünün hırslarını teşvik edecek ve umutsuzluğunu ortadan kaldıracaktı. Bir diğer ifadeyle planlamalar, eğitimsel ve pastoral bir etkiye sahip olmalıydı. Tüm bu yeni girişimler geniş çaplı bir propaganda hamlesi olarak basın, radyo ve propaganda araçları yoluyla işgal altındaki Doğu bölgelerindeki nüfusa sunulacak ve karşı propagandalara karşı dikkatli olunacaktı.¹⁰⁷⁹ Diğer taraftan propaganda çalışmalarının köylüler arasında aşırı umutlar uyandıracak şekilde tasarlanması gerektiği ve Hitler'in vurguladığı üzere yaşanan gelişmelerin Alman askerleri üzerinde hayal kırıklığı yaratmasının önüne geçilmesi planlanıyordu.¹⁰⁸⁰

Propagandaya dâhil olan askeri ve sivil departmanlara yeni tarım düzeninin değerlendirilmesine yönelik kılavuzlar sunulmuştı. Tarım yasası Rusça, Ukraynaca ve Belarusa'ya çevrilmiş, tarım sektöründe çalışan herkesin kullanımına sunulması için çok sayıda broşür üretilmişti. Alınan karara göre çalışmalar, Alman ve yabancı basının yanı sıra radyo yayınlarında da ayrıntılı bir rapor halinde sunulacak ve bu uygulama işgal altındaki topraklarda da tatbik edilecekti. Yeni tarım kararnamesinin propaganda etkilerinin tatbiki noktasında Doğu Bakanlığı, Propaganda Bakanlığı, OKW ve Doğu Ekonomik Personeli birlikte çalışacaktı. Bölgesel komiserlerin basın görevlileri,

¹⁰⁷⁷ PA-AA: R 11.125. 5 Ocak 1942 tarihli belge (No. 256683-256684).

¹⁰⁷⁸ PA-AA: R 11.125. 7 Şubat 1942 tarihli belge (No. 256590-256591).

¹⁰⁷⁹ PA-AA: R 11.125. 26 Ocak 1942 ve 23 Ocak 1942 tarihli belgeler (No. 256643-256644-256645).

¹⁰⁸⁰ PA-AA: R 105170. 26 Şubat 1942 tarihli belge. (No. 256570).

Propaganda Departmanları, işgal edilen bölgelerin tarım önderleri ve ajanslar bu noktada danışman görevi göreceklerdi.¹⁰⁸¹

İşgal altındaki Doğu bölgelerinde “*Tarım düzeni, din ve milliyet sorununun durumuna ilişkin*” bir kayıta, Almanların propaganda ve reklam için çaba göstermesi gereken Bolşevik etki alanındaki gruplar arasında Büyük Türkistan halkı; Özbek, Türkmen, Tacik, Kırgız ve Kazak halkları sıralanmaktaydı. Diğer taraftan Kırım Tatarlarının temelde uzlaşmacı görünse de Kırım Savaşı’nın seyrinin ortaya çıkardığı maddi zorlukların Alman çabalarına son verdiği belirtilmişti. Belgede ifade edilene göre Almanlar, cephede onlara en yakın olan (en önemlisi de Rus olmayan) Kafkasya ve Türk halklarına bağımsızlık vaat etme eğilimindediler. Fakat bu noktada Pantürkizm’in teşviki uygun görülmemiştir.¹⁰⁸²

Genel olarak baktığımızda Wehrmacht Rusya’yı işgal ettiğinde, ne Abwehr, ne FHO, ne de RSHA, Sovyet istihbarat ve güvenlik servislerine karşı yürütmek zorunda kalacakları savaşın karmaşıklığı, yoğunluğu ve ölçeği hakkında gerçekçi bir kavrayışa sahipti. OKH ve Abwehr, Wehrmacht’a yönelik Sovyet istihbarat tehdidini fena halde küçümsedi ve bundan sonra Sovyet servislerinin faaliyetlerini doğrulamayı asla başaramadı. Sovyetler, Doğu Cephesindeki istihbarat savaşını, İngiltere ve Amerika’nın Batı Cephesinde yaptığı gibi sinyal istihbaratı ve havadan keşif yoluyla değil, Wehrmacht ve Alman istihbarat örgütlerine erişimi olan ağlara sızan ajanları yoluyla, yani casusluk marifetiyle kazandı.¹⁰⁸³ Sovyet propagandası, gerçek gücünü esasen Stalingrad Savaşı’ndan sonra almıştı. Özellikle Temmuz 1943’te Alman askerlerin esir alınmasıyla Sovyetler’in eline ciddi bir propaganda malzemesi geçmişti.¹⁰⁸⁴ Denilebilir ki Sovyet propagandasının başarısı, Sovyet gücünden ziyade rakibin zayıflıklarının akıllıca sömürülmesinin bir sonucuydu. Kitlelesel propaganda çalışmalarında Sovyetler, malzemelerin hem niteliği hem de miktarı bakımından Almanlardan üstün olduklarını kanıtlamışlardı.

1941-1945 dönemine ait gelişmeleri değerlendirdikten sonra ortaya çıkan bir başka yanılsama, Almanlar tarafından desteklenen Türkistanlıların sahip olduğu milliyetçi duyguların gerçek derinliğine ilişkindi. Almanlar, Türklerden müteşekkil gönüllü lejyonlarını kurarken güçlü milliyetçi duygular bulmuşlardı. Türkistanlılar

¹⁰⁸¹ PA-AA: R 11.125. 23 Ocak 1942 tarihli belge (No. 256645-256646-256647).

¹⁰⁸² PA-AA: R 11.125. 24 Mart 1942 tarihli belge. (No. 256694).

¹⁰⁸³ David Thomas, “Foreign Armies East and German Military Intelligence in Russia 1941-45”, *Journal of Contemporary History*, 22/2, 1987, s. 271-272.

¹⁰⁸⁴ BA-MA, MSG 123/33. Merkblätter für die freiwilligen Russischen Propagandisten, Eylül 1944.

yüzyıllardır süregelen ağır Rus baskısı karşısında milliyetçi karakterlerini muhafaza etmişler ve köklü geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardı. Öte yandan Türkistanlıların milliyetçi gelenekleri veya özlemleri, en azından Avrupa perspektifinden bakıldığında ciddi bir şekilde sorgulanabilirdi. Pek çok durumda Alman yetkililerin, derin bir Rus ve Bolşevik karşıtı bakış açısına sahip olan Türkistan gönüllülerinin duygularından memnun olmak yerine Batı tarzı bir milliyetçiliği teşvik etmeye çalıştıkları dikkat çekmekteydi. Burada gösterilen gayret, milliyetçi hislerin, Sovyet rejimini ortadan kaldırma hedefi doğrultusunda körüklenmeye çalışıldığıydı. Bu sayede Sovyet karşıtı bloğun radikal eğilimleri de kendini gösterecekti.

Alman propagandasına göre Türk ve gönüllü birliklerin varlığı, Bolşeviklerin Sovyetler Birliği halklarının “*Stalin’in sadık takipçileri*” olduğu iddiasını açıkça çürütmekteydi.¹⁰⁸⁵ 25 Mayıs 1944 tarihli “*Gönüllü Birliklerde Propaganda için Yönergeler*”de propagandanın güçlendirilmesine ilişkin tedbirler yer almaktaydı. Buna göre gönüllülerin Alman askerleri ile eşitliği ve terfi, ödül, bakım vb. pek çok şartlarının iyileştirilmesi, onların aşağı halk olarak görüldükleri yönündeki düşman propagandasını çarpıcı bir şekilde reddediyordu. Eşitlik sürecinde alınan tedbirler ancak tedrici bir etkiye sahip olacağından, propagandada gerçek koşullar dikkate alınmalıydı. Bazı gönüllülerin “*acaba yanlış ata mı bahse girdim*” şeklindeki düşünceleri, Bolşevizme karşı ancak Almanya tarafında ittifak kurabilecekleri şeklinde yanıtlanmalıydı. Doğu halkları’nın anavatanlarında özgürce yaşama özlemlerini gerçekleştirmek için Stalin’e asla güvenemeyecekleri bilinmeliydi.¹⁰⁸⁶

Reich Devlet Bakanı Hans Lammers, 23 Eylül 1944’te Doğu Bakanı Alfred Rosenberg’e yazmış olduğu bir mektupta Hitler’in konuya ilişkin siyasi çizgisini şu şekilde ifade ediyordu: “*Führer, Doğu halklarına mensup kişilere, siyasi geleceklerine ilişkin herhangi bir güvence verilmesini istemiyor.*”¹⁰⁸⁷ Görüldüğü üzere bizzat Hitler tarafından da ifade edildiği şekilde, Doğu halklarına yönelik yanlış politikalar konusunda Alman ısrarı devam etmişti.

Diğer taraftan bazı Alman yetkililer bu politikanın söylem bazında aksini iddia eden girişimlerde bulunmuşlardı. Bolşevizme karşı mücadelede yer almış olan bütün Rusya halklarının gönüllülerinden oluşan bir heyeti kabul eden Propaganda Bakanı

¹⁰⁸⁵ BA-MA, MSG 123/30. *Deutsche Ost-Korrespondenz (DOK)*, 10 Ağustos 1944.

¹⁰⁸⁶ BA-MA, MSG 241/16. Richtlinien für die Propaganda in Freiwilligen-Verbänden.

¹⁰⁸⁷ German Wartime Propaganda in The U.S.S.R., General CIA Records, 1949, s. 7.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf>

Goebbels, Yahudi Bolşevizminin yenilgisinden sonra Rusya halklarının yeni toplumda yerlerini alacaklarına dair olan inancını yinelemişti. Bakan Goebbels'e göre Doğu gönüllüleri, halklarının gerçek devrimcileri olduklarını kanıtlamışlardı.¹⁰⁸⁸

Alman saflarında yer alan askerler, anti-Bolşevik olmalarının yanında rejime başka bir avantaj daha sunmuştu. Bu askerlerden çoğu şiddetli bir şekilde Yahudi düşmanı idi. Alman diplomat Otto von Bräutigam'a göre Türk askerler, karşılaştıkları herhangi bir Yahudiye saldırmak konusunda büyük bir ilgiye sahiptiler. Von Mende ve Kayyum Han'ın yardımlarıyla Personel İrtibat Bürolarına kaydedilen, Wehrmacht Propaganda Birimleri'nde gazete ve broşürleri dağıtmak için seçilen Türkmenlerin birçoğu Yahudi karşıtı duygularla doluydu.¹⁰⁸⁹

5 Kasım 1942 tarihli bir Ordu raporunda, Türkistanlıların çocuksu ufuklarda yaşayan ve siyasi anlamda uyanmamış bir halk oldukları, bütün güçleri birleştiren bir iradenin yokluğunda kelimenin tam anlamıyla kavga halinde olan bir kabileler birliği haline geldikleri vurgulanıyordu. Ortak bir siyasi iradenin geliştirilmesi çok uzun bir süreç olacağından, Türkistanlıların bu anlamda Alman propagandası tarafından kışkırtılmayacak bir halk olduğu belirtiliyordu. Rapora göre uzun bir geçmişe yas tutan birkaç hayalperest dışında, bu toplulukların eğitilmiş sınıflarının hiçbir siyasi ideali yoktu.¹⁰⁹⁰

Sovyetler Birliği'ne yönelik propagandaların istenilen sonucu vermemesinin birçok nedeni vardı. Yıllarca Sovyet halkına Kızıl Ordu'nun yenilmez olduğu öğretildiği için halkı, bu sefer daha güçlü bir düşmanla karşılaşıldığına ikna etmek zordu. Bolşevik propagandası ile olan deneyimleri sonucunda halk, sloganlara inanmamayı öğrenmişti. Bu nedenle Almanları sözlerden ziyade eylemlerle yargılama eğilimindediler. Propaganda savaşında Komünizme karşı sert bir tutum alan Naziler, Sovyet nüfusuna totaliter bir sistemin ikame edilmesinden başka bir şey sunamamışlardı. Yabancı ve yerli bir tiranlık arasında seçim yapmakla karşı karşıya kalan insanların ikincisini tercih etmesi bu bakımdan anlaşılabilir bir durumdu.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸ BA-MA, MSG 123/6. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Kalmückischen Zeitung, Der Kalmückische Kämpfer, 28 Aralık 1944; BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan, 1 Ocak 1945.

¹⁰⁸⁹ Christopher Hale, *Hitler's Foreign Executioners: Europe's Dirty Secret*, Stroud, Gloucestershire 2011, s. 163.

¹⁰⁹⁰ BA-MA, MSG 241/16.

¹⁰⁹¹ German Wartime Propaganda in The U.S.S.R, General CIA Records, 1949.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf>

Özgün fikirlerden ve siyasi anlayıştan yoksun olan Alman propagandası, teknik yeteneklerden veya Sovyet halklarını etkileyebilecek Alman başarılarından çok az yararlandı.¹⁰⁹² Propaganda daha ziyade Kapitalist ortaklar olan Roosevelt ve Churchill'in Komünist Stalin ile ittifakı üzerinde duruyor, bunların emekçileri zincirleyen zincirin iki halkası olduğu söyleniyordu. Diğer tarafta ise Hitler'in liderliğinde inşa edilen adalet ve özgürlük dünyası vardı. Alman propagandası Hitler'in Rusya'da tesis edeceği yeni düzeni; kapitalistler, büyük toprak sahipleri ve Komünistler olmadan kurulacak bir rejim olarak tanıttı. Sovyetler Birliği nüfusunun büyük kısmının Komünizme karşı olduğu hesaba katıldığında Alman propagandası için en iyi silah bu olarak düşünülmüştü. Halk kitleleri Bolşevizmden kurtuluş için bekledikleri karşılığı Alman makamlarından göremedikleri gibi sadece vaatlerle karşılaştılar. Diğer bir soru ise Rusya'nın siyasi geleceği, yani hükümet meselesiydi. Bu tür sorulara da Alman makamları tatmin edici bir yanıt üretemediler.

David Welch'in de isabetle vurguladığı üzere Nazilerin kendilerine sunulan fırsatı tam olarak değerlendirmelerini engelleyen bir husus da, Türkistanlılar dâhil tüm Doğu milletlerinin alt insan oldukları şeklindeki radikal inançlarıydı. Stalin rejiminin acımasızlığı karşısında Sovyetler Birliği içerisindeki çok sayıda sosyal grup ve ulusal azınlık, Stalin'in terör saltanatını sona erdirmeye karşılığında Nazilere tam anlamıyla yardım etmeye hazır olabilirdi. Bu nedenle de Sovyetler Birliği psikolojik bir savaş için ideal bir hedefti. Rus seferi sırasındaki Nazi propagandasının ilginç yanı daha önce de sıklıkla vurgulandığı üzere tutarsızlığıydı. Hitler'in Rusya'nın zengin kaynaklarını ele geçirerek, halkı kolonileştirme şeklindeki düşüncesi savaş sırasında etkisini kaybetmemişti.¹⁰⁹³

Sonuç olarak Türkistan coğrafyasında bulunan topluluklarda müşterek bir milli his yaratmaya çalışan Alman Propagandası, her ne kadar çok sayıda farklı topluluğun hususiyetini dikkate almak zorunda kalsa da bağımsızlık arzusu ile dolu olan Türkistanlılara hitap etmekten uzak kalmıştır.

¹⁰⁹² O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 148.

¹⁰⁹³ David Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, New York & Londra 2002, s. 131.

4.7.2. Propaganda Aracı Olarak İslâm

Alman yetkililer 1940'ta Fransız Ordusu'nun Müslüman birlikleriyle karşılaştıklarında İslâm'ın propaganda açısından önemini farkına varmışlar ve ilk girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çabaların ciddi bir boyuta taşınması 1941'de Alman birliklerinin Kuzey Afrika'dan Orta Doğu'ya doğru ilerledikleri dönemde olmuştur. Zira bu gelişme Berlin'i İslâm'ın stratejik önemi noktasında sistematik bir çaba içerisine girmeye zorlamıştır.

1941'de Alman Dışişleri Bakanlığı bu hassas konuyu enine boyuna tartışmıştır. İslâm'ın sistemsal bir şekilde araçsallaştırılmasını ilk önce teklif eden diplomat Eberhard von Stohrer olmuştur. 18 Kasım 1941 tarihli muhtırasında Stohrer, kapsamlı bir İslâm programının yaratılması gerektiğine dikkat çekmiş ve bu hususta bir İslâm uzmanları komitesinin teşkilini lüzumlu görmüştür. Ona göre Nasyonal Sosyalist ideoloji ve İslâm birçok bakımdan uyuyordu. İslâm dünyasında Hitler, Yahudiliğe karşı olan mücadelesinden dolayı zaten seçkin bir yere sahipti. Bu fikre göre her şeyden evvel İslâm dini, ruhban sınıf fikrine karşı çıktığından dolayı Nasyonal Sosyalizm'e benzemektedir. Stohrer'in önerdiği programın I. Dünya Savaşı ve öncesinde izlenen İslâm politikasından besleneceği çok açıktı.¹⁰⁹⁴

Aralık 1942'de *İslâm Merkezi Enstitüsü* Berlin'de resmen açıldı. Bu arada en başta Hitler olmak üzere, Alman yetkililer Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseynî'nin geniş nüfuzundan yararlanmayı umdular. Müftü'nün çabalarıyla Nasyonal Sosyalizm ve İslâm'ın ortak yönleri vurgulanarak, mücadelenin tek bayrak altında toplanması amaçlandı.¹⁰⁹⁵ Savaşın ilerleyen dönemlerinde Almanların, Balkanlar ve Sovyetler Birliği'nin Müslüman memleketlerinde elde ettiği avantajlar, İslâm'dan yararlanma çabalarıyla paralel bir şekilde gelişti. İslâm, Sovyetler Birliği'nin yumuşak karnı olduğundan Nazilerin hedefi İslâmı güçlendirme çabalarına destek olmak şeklinde belirlenmişti. Müslümanların dinsel duygularının kullanılması, İslâm'ı yeniden canlandırarak olumlu siyasi sonuçları da beraberinde getirecekti.

Alman makamları yabancı gönüllülerin, özellikle de Türkistanlı Müslümanların propaganda açısından önemi üzerinde itinayla durmuşlardı. Sadece askeri anlamda değil siyasi anlamda da önemli bir koz olarak görülen Müslümanlar, Almanya'nın İslâm ile olan genel ilişkisini yansıtmaktaydı. Hitler daha önce de birçok kez vurgulandığı üzere

¹⁰⁹⁴ D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 81-82.

¹⁰⁹⁵ Zvonimir Bernwald, *Muslims in der Waffen-SS: Erinnerungen an die Bosnische Division Handžar (1943-1945)*, Graz 2012, s. 87.

Müslüman askerlere yönelik güvenini defalarca beyan etmişti. İslâma yönelik olumlu ideolojik görüşlerinin yanı sıra belki de Avusturya doğumlu diktatörün, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Müslümanlarla teması ya da Türkiye'nin I. Dünya Savaşı sırasında merkezi güçlerden biri olması nedeniyle Müslümanlara yönelik bakış açısı oldukça yumuşaktı.

Hitler'in İslâma yönelik olumlu görüşlerine bir örnek olarak 14 Ekim 1941 tarihinde Masa Konuşmaları'ndan birinde sarfettiği şu satırları aktarmak yeterli olacaktır:

“Çoğu dinin vermiş olduğu hijyenik nitelikteki talimatlar, organize toplulukların kurulmasına katkıda bulundu. İnsanlara yıkanmalarını, belirli içeceklerden uzak durmalarını, belirlenen tarihlerde oruç tutmalarını, egzersiz yapmalarını, güneşle birlikte kalkmalarını, minarenin tepesine çıkmalarını emreden hükümler -bunların hepsi zeki insanlar tarafından icat edilen yükümlülüklerdir. Cesurca mücadele etme tavsiyesi de kendi kendini açıklayıcıdır. Bu arada Müslüman'a, şarabın akarsularda aktığı, gerçek bir dünyevi cennet olan, hurilerle dolu bir cennet vaat edildiğine dikkat edin. Diğer yandan Hıristiyanlar, ölümlerinden sonra Hallelujahs söylemeye izin verilirse, kendilerini tatmin ederler! Tüm bu unsurlar insan topluluklarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Halklar bugünkü karakterlerini bu özel geleneklere borçludurlar.”¹⁰⁹⁶

Müslümanların İslâm diniyle yoğrulan mücadeleci karakteri Alman makamlarının dikkatini çekmekteydi. Bu durum Wehrmacht'ın birçok talimatında açıkça belirtildi. General Franz Halder başta olmak üzere pek çok yetkili tarafından Müslüman askerlerin lejyonlar halinde örgütlenmesinin, sadece askeri anlamda değil, aynı zamanda siyasi ve propaganda faaliyetleri açısından da önemli olduğu ifade edilmekteydi.¹⁰⁹⁷

Türk Birliği Komutanı Mayer-Mader, raporunda Almanya'nın ve İslâm'ın çıkarlarının paralel olduğunu belirtmiştir. Mayer Mader bu bağlamda doğru kullanılan propagandanın önemine de işaret etmekteydi. Kendisi raporunda değindiği üzere Alman yetkililerin tüm başarısızlıklarına rağmen, Almanya ile birleşmenin tek umudu olarak İslâm'ı gören askerler varsa da artık yeterli değildi. Almanların kötü muamelesi sonucu bu insanların her biri eve döndüklerinde bilinçsiz bir şekilde yüzde yüz Bolşevizm Propagandisti olacaklardı. Mayer-Mader'e göre propaganda çalışmalarına ek olarak,

¹⁰⁹⁶ Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations, s. 60.

¹⁰⁹⁷ BA-MA, RH 19V/108.

sıradan insanlara Almanya'nın İslâm'ı eşit bir dost ve müttefik olarak gördüğünü ve görmeye istekli olduğunu göstermek için pratik adımlar atılmıyordu. Bu noktada geçerli tek araç, birlik komutanlarına kadar yerel liderlerden oluşan bir Türk-İslâm Birliği'nin oluşturulmasıydı. Bu birliğin tüm Türk-Müslümanlar için gerçek bir yuva olması gerekiyordu. Böylece insanlar artık yabancı bir ülkede kendini tuhaf hissetmeyecek ve Alman ülkesine eskisi gibi düşmanca gözlerle bakmayacaktı.¹⁰⁹⁸

Dışişleri Bakanlığı'na ait 24 Mart 1942 tarihli gizli ibareli belgede, işgal altında bulunan topraklardaki nüfusa dini uygulama hakkının verilmesi ve Hitler tarafından ortaya konulacak bir “*Hoşgörü Fermanı*” ile ilan edilmesi için planların bulunduğu belirtilmişti. Bu ferman ile Alman egemenliği altında dini toplulukların bir araya gelmesine izin verileceği vurgulanmıştı.¹⁰⁹⁹ Fakat bu bildiriye ilişkin Müslümanlara dair bir bahis yer almamaktaydı.

Nasyonal Sosyalist yöneticilerin ve en başta da Hitler'in İslâm'a yönelik olumlu bakışı savaş boyunca devam etmişti. Bununla birlikte savaşın sonuna yaklaşıldığında Hitler, Martin Bormann'a dikte ettirdiği notlarında İslâm'ın seferberliği konusunda ciddi öz eleştiriler yapmıştı. Hitler 17 Şubat 1945'te şunları söyledi:

*“Tek başımıza, Fransa'nın yönettiği İslâmi halkları özgürleştirme fırsatına sahip olacaktık. Böyle bir ayaklanmanın Mısır'da ve İngilizlerin boyun eğdirdiği Orta Doğu'da öngörülemeyen etkileri olacaktı... İslâm dünyası zaferlerimizin beklentisiyle titredi. Mısır, Irak ve tüm Ortadoğu halkları ayaklanmaya hazır. Menfaatimiz ve görevimiz gereği onlara yardım etmek, cesaretlerini aşlamak için elimizden gelen her şeyi yapmalıydık. İtalyanlarla müttefik olmamız bizi felç etti ve dahası Müslüman dostlarımızı tedirgin etti, çünkü onların gözünde isteyerek veya istemeyerek zalimlerin suç ortağıydık... Biz Almanlar için cömert bir İslâm yanlısı politika çok basit ve açıktı. Bizim için berbat oldu - ittifakımıza olan bağlılığımız yüzünden diğer pek çok şeyin alt üst olduğu gibi! Bu savaş tiyatrosunda en iyi kartlarımızdan birini oynamamızı yalnızca İtalyanlar engelledi. Öyleydi; Fransız himayesi altındaki tüm halkları bağımsız ilan etmek ve İngilizlerin ezdiği bölgelerde genel bir ayaklanma başlatmak. Böyle bir politika İslâm'ın her yerinde coşkuyla karşılanırdı...”*¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁸ BArch, NS 31/43.

¹⁰⁹⁹ PA-AA: R 11.125. 24 Mart 1942 tarihli belge (No. 256692).

¹¹⁰⁰ *Hitlers politisches Testament: Die Bormann Diktate vom Februar und April 1945; mit einem Essay von Hugh R. Trevor-Roper und einem Nachwort von André François-Poncet, Hamburg 1981, s. 32-33.*

Sonuç itibariyle Nazi Almanyası'nın İslâm politikasının başarı sağlamadığı açıktı. Hitler'in de isabetle belirttiği üzere söz konusu politika oldukça geç devreye sokulmuş ve Almanlar cephe gerisinde amaçladıkları ayaklanmaları çıkaramamıştı. Diğer taraftan İslâm dinine yönelik yanlış temellendirmeler, İslâm'ın ve Müslümanların araçsallaştırıldığına apaçık ortada oluşu ve savaşın getirdiği koşullar, bu durumun başarısızlığına zemin teşkil etti. Esasen Almanya'nın savaşın başlangıcında İslâm ile olan ilişkisi planlanmamıştı. Savaşın seyri içerisinde gelişen ve değişen politikalar daha çok I. Dünya savaşı sırasındaki stratejik arka plandan yararlanmıştı. Alman yetkililer için İslâm dünyasının tek bir blok oluşturamaması da bu politikanın başarısızlığının bir nedeniydi. Yine de İslâm, siyasallaştırılma ve araçsallaştırılma girişimleri arasında çok güçlü bir örnek teşkil etmişti.

4.7.3. Birliklerde İslâm ve Politika

İslâm dininin propaganda malzemesi olarak kullanılması ve dinî önderlerin marifetiyle yapılan çalışmalar, Nazilerin asker toplama kampanyasına İslâmî bir zemin teşkil etmişti. İlk Müslüman Sovyet mahkûmlar gelmeye başladığında, kendilerini mensup buldukları etnik kökenden daha önce “*Müslüman*” olarak tanımlıyorlardı. Bu durum onları Almanlar için daha dikkat çekici hale getirdi. Burada Komünizme taban tabana zıt olan bir din için savaşan insanlar vardı.

İslâm ve hatta daha özel olarak İslâmî ritüeller ve otoriteler, birimlerdeki disiplini ve düzeni geliştirmek için potansiyel bir araç olarak görülüyordu. Alman komutanlığı için İslâmî faktör, Türk-Müslüman etnik grupları birleştirmek için ideal bir işlev görecekti. Güçlü birer müttefik olarak değerlendirilen Müslüman Türkistanlılar, düşman devletlere karşı kullanılacak siyasal bir güçtü. Her ne kadar ideolojik anlamda İslâma bakış olumlu ise de iş birliğinin altında yatan temel neden, savaşın beraberinde getirdiği askeri zorunluluklardı.

Özbekler, Kazaklar ve diğer temsilciler adına yapılan bir konuşmada, Türkistan Lejyonu'na katılım konusunda Alman Komutanlığı'na yardıma hazır olduğu belirtilmişti.¹¹⁰¹ Bu türden destekler sonucu zaman içerisinde büyüyen Türkistan Lejyonu birliklerinde din hizmetleri ile dinî eğitime son derece önem verildi. Alman saflarında yer alan her yaşta gönüllülerin morallerini ve maneviyatını yükseltmek

¹¹⁰¹ Doğu Kazakistan Bölgesi İçişleri Bakanlığı Arşivi (DVD VKO), No. 0400: 35, Bkz. A. Zhanbosynova, “Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)”, s. 123.

yetkililerin ciddi olarak ele aldıkları bir husustu. Bu isteklerden dünyevî amaçlarla fayda sağlamak mümkün görünüyordu. Sir Olaf Caroe'nin de belirttiği üzere “*Gönüllüler arasında, ancak Sovyet idaresinin sebep olacağı ölçüde büyük bir manevî açlık göze çarpıyordu.*”¹¹⁰²

18 Kasım 1941 tarihli bir raporda savaş esiri kamplarına Müslüman vaizlerin gönderilmesinin önemine değiniliyordu. İslâm'ı kabul eden esirleri, onu reddedenlerden ayırmak böylelikle mümkün olacaktı. İnananlar, öncelikle Alman davasına yararlı olan unsurlardı. İnanç taşımayan Türkistanlar ise sadece İslâm için değil, ulusal özgürlük düşüncesinin bir sonucu olarak da kazanılabilirdi. İslâm'ı güçlendirmeye yönelik tüm çabaları desteklemek Reich'in göreviydi. Bunu yapmanın yolu, tanınmış ve saygın bir imamın rehberliği ile savaş esirlerinin de dâhil olacağı bir okul kurulmasında yatıyordu. Eğitimin amacı, esirlere ruhani talimat verecek bir dizi din görevlisi yetiştirmek olmalıydı. Bu noktada Kudüs Başmüftüsü'nün onayını ve desteğini almak gerekli görülüyordu. Hatta üyeleri Başmüftü etrafında toplanan, İslam'ın yeniden canlanmasını sağlayacak tamamen dini bir cemaatin kurulması bile düşünülebilirdi. Buna Türkistanlıların yanı sıra diğer Müslümanlar da katılacaklardı. Esirlere yönelik dini tatbikler, siyasi olaylardan etkilenmeyecekleri biçimde gerçekleştirilmeliydi. Başmüftü'nün tamamen Müslüman inancının bir figürü olarak kullanılması, Alman Reich'ini bir İslâm koruyucusu mertebesine yükseltme payesini de beraberinde getiriyordu. Bu nedenle İslâmî bir ruhani okulun kurulmasının, Türkistan çalışma programına dâhil edilmesi kararlaştırılmıştı.¹¹⁰³

Türk halklarının din, gelenek ve göreneklerinin göz ardı edilmemesi, dini ihtiyaçlarının mümkün olduğu kadar karşılanması gerektiği OKH Eğitim Departmanı'nın 2 Haziran 1942 tarihli yazısında da açıkça belirtilmektedir. Buna göre Alman subayları ve askeri, sakin ve yasal davranışlarla genel olarak Türk halklarının güvenini kolayca kazanabilirlerdi.¹¹⁰⁴ Ancak Almanlar, Müslümanların yaşadığı bölgelerde dini ve siyasi özerklik ya da güvenlik ve emniyetle ilgili verdikleri sözleri tutmaktan uzaktı. Ayrıca bu bölgelerdeki halkların milli özlemlerini karşılamada Alman liderliği, Türkiye'den ve İslâm dünyasından gelen desteğe ciddi şekilde bel bağladı. Tüm Müslüman oluşumlarını birleştiren tek nokta, personellerinin ortak dini ve Alman askeri-politik liderliğinin onların istihdamına dair planlarıydı. İtiraf edilmelidir ki, bu

¹¹⁰² Sir O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler*, Cilt 2, s. 348.

¹¹⁰³ BArch, NS 43/40.

¹¹⁰⁴ BA-MA, MSG 214/8.

planlar kendi açısından benzersizdi. Dolayısıyla Müslüman oluşumların yaratılması ve kullanılması, savaş sırasında Alman İslam politikası'nın bir devamı olarak dikkat çekmekteydi.

Doğu Lejyonları'nın ilk günlerinde ideolojik eğitimin bir parçası olarak din hizmeti sunan imamların önemli fonksiyonları bulunmaktaydı. Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin saha imamlarını Doğu Lejyonları imamlarıyla karşılaştırsak, onların daha ziyade propagandacı ve dini danışman karışımı olarak tasarlandıklarını görebiliriz. O zamanlar Alman olmayan propagandacılar, Wehrmacht'ın Berlin ve Potsdam'daki Propaganda Departmanı tarafından verilen kurslarda ayrı ayrı eğitilmişlerdi. 1942 ve 1943'te Wehrmacht imamlarının görevleri genel olarak Cuma namazı, cenaze törenleri ve pastoral bakım gibi esaslarda görüldüğü üzere daha çok dinsel. Onlar özel işaret olarak yarım ay rozeti taktılar ve askerlik hizmetinden mazur görüldüler. Doğu Lejyonları'nın Güney Ordu Grubu'nda konuşlandırılan 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin organizasyon yapısından, Doğu Lejyonları'ndaki her taburun en az bir imamı ve onun üzerinde bir denetleyici lejyon imamı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. İmamlar dini görevlerinin yanı sıra Alman subay ve komutanlarına dini konularda danışmanlık yaptılar ve subaylarla iş birliği içinde, olası sorunların ve gerginliklerin çözümüne katkıda bulundular. Bu işbölümü, Almanların Stalingrad'daki yenilgisi ve 1943'te Kafkasya'dan geri çekilişinden sonra imamlarının imtiyazlarının kaldırıldığı ve bunun sonucunda artık savaşan din adamları olarak hizmet etmek zorunda kaldıkları zamana kadar değişmedi. Wehrmacht'taki imamların eğitimi uzun zamandır oldukça plansızdı ve bu alanda biraz tecrübesi veya eğitimi varmış gibi görünen herkes seçilip öğretmen olarak işe alındı. Bu prosedür, Waffen-SS'in "*Hançer*" Tümenini kurması ve Müslüman askerler için Wehrmacht ile rekabet etmeye başlamasıyla nihayet değişmişti.¹¹⁰⁵

1944'te Wehrmacht, imamlarını Göttingen Üniversitesi'ndeki oryantalist Berthold Spuler'in vesayeti altında yapılandırılmış kurslarda eğitmeye başladı. Temmuz 1943'te, SS'in gelecekteki imamlarından ilki, birkaç haftalık bir kurs için Berlin'e geldi ve daha sonra Nisan 1944'de Guben'de SS İmam Enstitüsü'nün kurulmasıyla eğitim çabaları genişletildi. Kasım 1944'te Doğu Türk askerleri için bir *SS İmam Okulu*

¹¹⁰⁵ X. Bougarel, A. Korb, S. Petke, F. Zaugg, "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", s. 281.

kurulması, bu politikaların devamı oldu. Ancak 14 Şubat 1945'te Dresden, hava bombardımanında yok edilmeden önce yalnızca iki sınıfta eğitim yapılabilirdi.¹¹⁰⁶

Müslüman birimler savaş boyunca çok sıkıntı çektiler, çünkü bu askerler çoğunlukla kanlı anti-partizan operasyonlarında ve birçok Müslüman askerin zulüm ve savaş suçlarına karıştığı Doğu ve Güneydoğu savaş tiyatrolarında, iç savaş benzeri senaryolarda konuşlandırıldı. Savaş muhabiri Fr. Špeks, “*Milli Türkistan Lejyonu Birliklerinin Bolşevizme Karşı Mücadeleleri*” başlıklı yazısında, Alman makamlarının tüm emirlerinin, lejyonerlerin kendine özgü geleneklerine uyduğunu belirtmiştir. Buna göre Türkistan Lejyonerleri'nin dini adetleri hiç de sınırlı değildi. Mollalar her gün lejyonerleri dua için toplamaktaydı. Müslümanların mübarek günü olan Cuma günleri namaz dâhil tüm ibadetler yapılmaktaydı. Špeks'e göre Bolşevizm, İslâm'ı bastırırken ve dini geleneklerin uygulanmasını yasaklarken, Alman makamları dini bayramların dahi kutlanmasına izin veriyordu. Uzun yıllar boyunca Alman Devleti'nin koruması altında bulunan Türkistanlılar, savaş zamanı kısıtlamalarıyla da olsa Ramazan bayramını yeniden kutlayabilmişlerdi.¹¹⁰⁷ 11 Ekim 1942'de Doğu Birlikleri Generali Köstring ve Schiller, Kislovodsk'ta Müslümanların Ramazan bayramını tebrik etmiş ve yerel komite tarafından Alman yetkililere hediyeler verilmişti.¹¹⁰⁸

General Niedermayer, 15 Haziran 1943 tarihli emrinde lejyonerlerin dinî rehberliğinin önemine dikkat çekmiş, İslâm'ın dini geleneklerini gözlemleme ve tanıtmının Almanları ilgilendirdiğinin altını çizmişti. Niedermayer bu bağlamda yetkili makamların dini uygulamaları gözlemlemeye giderek daha fazla önem verdiğini belirtmişti. Belirli bir dini desteklemek Alman liderliğinin işi değilse de, mümkün olduğu kadar lejyonerin inançları açısından İslâm'ı güçlendirmeleri arzu edilen bir durumdu. Niedermayer bu hususta Alman personeli bilgilendirmek için “*Der Islam*” kitapçıkları dağıttırmıştı.¹¹⁰⁹

General Heygendorff 1 Temmuz 1943 tarihli talimatında, emrindeki askerlerine Müslüman lejyonerlerin dinî ibadetlerini tatbik ederken onları rahatsız edecek veya engel olacak davranışların içinde olmamaları gerektiğini belirtmişti. Heygendorff ayrıca Müslümanların kurban kesme ritüellerinin de serbestlik içinde icra edilmesini

¹¹⁰⁶ X. Bougarel, A. Korb, S. Petke, F. Zaugg, “Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union”, s. 281.

¹¹⁰⁷ *Tālaviētis*, 18 Mart 1944.

¹¹⁰⁸ A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 246.

¹¹⁰⁹ BA-MA, RH 26-162/20.

sağladı.¹¹¹⁰ Alman makamlarının, Müslüman lejyonerlerin ibadetleri ve bayram kutlamaları konusunda hassas davranmayı seçtiği görülmektedir. Bütün bunlar Alman mücadelesine yönelik motivasyon sağlama ve güçlendirme girişimi olarak okunabilir.

Heygendorff savaş sonrası raporunda, Gönüllü birliklerdeki çalışmaları zora sokan ve komuta alanı dışından kaynaklı bazı gelişmeler yaşandığından söz etmişti. General, Varşova’da bir tren vagonunda “*Polonyalılar, Yahudiler ve Lejyonerler, son vagona*” yazısını gördüğünde bu durumdan büyük bir huzursuzluk duymuştu. Heygendorff şöyle diyordu: “*Bu durum onları bizimle güçlerini birleştirmeye değil, bize karşı direniş hareketlerine zorlar*”¹¹¹¹ Bir keresinde Kafkasyalı bir Teğmen iznini tamamlayamadan geri dönmek zorunda kalmıştı. Erken dönüş nedeni ise tramvaydan dışarı atılmasıydı. Bir SS görevlisi kondüktöre “*Sadece bu hayvanlar dışarı çıkarsa bineceğim*” demişti. Bu münferit bir olay da değildi.¹¹¹² Anlaşıldığı kadarıyla sahadaki tüm çabalara karşın rejimin kökleşmiş ırkçı propagandasının üstesinden gelmek imkânsızdı. Her türlü ideolojik pragmatizme karşın ırkî ayrımcılık, dinsel politikaların önünde önemli bir engel olarak kalmıştı.

İslâm dininin cenaze ritüelleri Alman makamlarının dikkatle incelediği bir konuydu. Bu bağlamda Doğu Lejyonları Karargâhı da dinî ritüele ilişkin emirler çıkardı. General Heygendorff’un 1 Eylül 1943 tarihli emri şu şekildeydi:

*“Ölen lejyonerlerin cenazesi Wehrmacht tarafından çıkarılan mezarlıklardaki cenaze törenine ilişkin yönetmeliğe göre yapılır. Müslümanların mezarının doğu-batı yönünde yapıldığı unutulmamalıdır. Çarşafa sarılmış ölünün başı mezarın doğu ucuna yatırılacaktır. Toprak höyüğü Müslümanlar tarafından bir haçla değil, üzerinde hilal ve yıldız bulunan basit bir tahta plakakayla ve harflerle işaretlenmiştir. Lejyonerler, her zaman refahı için endişelenen bir yardımcının yorulmak bilmez elini hissetmelidir. Hiçbir şey bu bakımı ihmal etmekten daha kötü olamaz. Gösterilecek dikkatsizlik bu kişilerde aşâğılık duygusunu uyandırır ve pekiştirir.”*¹¹¹³

Baymirza Hayit, 16 Ocak 1943’te vefat eden bir Türkistanlı askerin cenaze töreninde Alman yetkililerin en yüksek dereceden kişisel bağlılıklarını gösterdiklerini belirtmiştir. Askerin cenazesinde merhuma gösterilen saygı ve dostluk törenleri

¹¹¹⁰ BA-MA, RH 58/62; Dinî geleneklere dikkat edilmesi gerektiğini vurgulayan Heygendorff, Müslüman askerlerin fotoğraflarının çekilmemesi ve kadın aile üyelerine dair meraklı sorular sorulmamasını istemiştir. BA-MA, MSG 241/2.

¹¹¹¹ Insitut für Zeitgeschichte, *Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-7*.

¹¹¹² Insitut für Zeitgeschichte, *Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-11*.

¹¹¹³ BA-MA, RH 58/62.

Türkistanlı yetkilileri etkilemişti. Türkistan mücadelesi sırasında birçok Türkistanlının feda edildiği ve bu fedakarlıkların önemli bir siyasi amaç taşıdığını ifade eden Hayit'e göre, merhuma gösterilen hürmet, Türkistan'a verilen hürmetti.¹¹¹⁴

Müslüman birimlerin ve bu arada Türkistan Lejyonu'nun giyim kuşamları da İslâmi ikonografiyi yansıtır nitelikteydi. Türkistan Lejyonu'nun kullanmış olduğu kol armasında yer alan “*Allah bizimledir*” ifadesi ve Türkistanlıların kutsal mekânı olan *Şah-ı Zinde türbesi* buna örnek gösterilebilir. Hem Wehrmacht, hem de SS teşkilatı İslâmi motif ve renkleri sık sık kullanarak Müslümanların dini hassasiyetlerini gözetmeye çalışmıştır.

SS Şefi Himmler de İslâmi gönüllülerinin kültürüne ve yaşam tarzına saygı duymaya oldukça hazırdı. Başmüftü'ye İslâmi gıda düzenlemelerine uyulması gerektiğini bildirmiş ve ardından Ağustos 1943'te SS ve Polisin tüm İslâmi üyelerine mutlak özel bir ayrıcalık tanımıştı. Himmler, bu doğrultuda Türkistanlı Müslümanlara dini anlayışlarına uygun olacak şekilde, domuz eti veya domuz eti içeren sosis servis edilmemesi ve içmeleri için asla alkol verilmemesi gerektiğine dair emir verdi. Emre yönelik tüm ihlallerinden haberdar edilmesi gerektiğini ifade eden SS Şefi, bu konularda yapılacak şakaları da yasakladı.¹¹¹⁵ Görülüyor ki hem Wehrmacht, hem de SS teşkilatı Müslümanların dinî hassasiyetleri hususunda önemli adımlar atmış, İslâmi beslenme kuralları dahi sıkı bir şekilde geçerliliğini korumuştur. Özellikle de SS gibi radikal bir örgütün böylesine ideolojik bir konuda pragmatik tutum içerisine girmiş olması dikkat çekicidir.

Himmler'in dini meselelere karşı tutumu, radikal olarak faydacı bakış açısıyla değerlendirilebilir. Himmler'e göre Hristiyanlığın en büyük zararı, onun tasarlamış olduğu demografik devrimin önünde durmasıydı. Himmler, savaş sırasında Waffen-SS için Müslümanların gönüllü birliği oluşturulduğunda İslâm'ı hem pratik hem de askerlere çekici gelen bir din olarak övüyordu. Himmler'in düşüncesine göre İslâm dini, askerleri eğitiyor ve savaşta ölmeleri durumunda onlara cennet vaat ediyordu.¹¹¹⁶ SS Şefi Ocak 1944'te 13. SS Dağ Tümeni'ne hitaben yapmış olduğu konuşmada, Avrupa'daki ve tüm dünyadaki Müslümanlar ile Almanların aynı hedeflere sahip olduğunu vurgulamıştı. Birlikte yaşamak için ortak amaçlardan ve ortak ideallerden daha sağlam bir temel olamazdı. Himmler'in belirttiğine göre 200 yıldır Almanya, İslâm

¹¹¹⁴ B. Hayit, *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası: “Millî Türkistan” Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, s. 35.

¹¹¹⁵ Peter Longerich, *Heinrich Himmler*, New York 2012, s. 675.

¹¹¹⁶ P. Longerich, *Heinrich Himmler*, s. 267.

ile çatışacak en ufak bir sebebe dahi sahip olmamıştı. Şimdi Almanlar ve Müslümanlar ortak bir minnet duygusunu paylaşıyorlardı.¹¹¹⁷ Himmler'in beyanatlarına bakıldığında İslâm dinine saygı duymuş olduğu sonucuna varılabilir. Ancak Himmler'in ortak idealler üzerindeki vurgusunun alaycı bir pragmatizmden başka bir şey olmadığı çok açıktır.

SS bünyesinde teşkil edilen Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin Komutanı Harul el Reşid Bey, Eylül 1944 tarihli bir raporunda Türkistan Türklerinden yararlanmanın en iyi araçlarından biri olarak İslâm dinine vurgu yapmıştı. Reşid Bey, İslâmi heyecanın Türkistan Türkleri arasında ciddi sonuçlar verdiğini de gözlemlemişti. Bununla birlikte Wehrmacht'ta olduğu gibi SS'de de istenmeyen durumlar olabiliyordu. Reşid Bey'in raporunda Müslümanlara domuz şeklinde hakaret eden bir subaydan bahis bulunmaktaydı.¹¹¹⁸

Almanya'nın Türkistan Lejyonu askerlerine uyguladıkları propagandanın önemli bir noktası, lejyonerlerin saf değiştirmesinin önüne geçmek ya da bunu asgariye indirmektir. Bu doğrultuda hazırlanmış olan propaganda belgelerinin birinde düşmanların, Müslümanları Almanlardan koparmak için tüm fırsatları değerlendirmeye çalıştıkları ifade ediliyordu. Belgeye göre, sadece Almanya'nın zaferi halinde Asya Müslümanları bağımsızlıklarına kavuşabilirlerdi.¹¹¹⁹ Ancak yanlış politikaların sonucunda daha fazla sayıda askerin firar ettiği görüldü. Binlerce kişi silahlarını yanlarına alarak partizanların yanına gitti. 1944'ün sonlarına doğru Müslüman birimlerin çoğu feshedildi ve eski askerlerinin bir bölümü, galiplerin tarafında olan ve kısa süre sonra Nazi Almanyasını ve çok uluslu SS İmparatorluğunu yenecek olan güçlerin saflarında mücadele ettiler.

Nazi Almanyası'nın İslâm'ı kullanma çabaları, savaşın kaderine etki etmemekle beraber tamamen sonuçsuz da kalmamıştı. Müslümanlara yönelik propaganda ve eylemler sonucunda bazı Müslüman askerler mektuplarındaki dua ifadelerinde Allah'ı zikrettikten sonra sıklıkla Adolf Hitler'e yer vermeye başlamışlardı. Diplomat Otto von Hentig'e göre "*Allah ve Adolf Efendi*", birbirinden ayrılmaz terimler olarak önemini muhafaza etmekteydi. Örneğin Macid Habilov adlı bir asker, ailesine yazdığı mektupta "*Allah'a ve Adolf Efendi'ye şükür*" ifadesini kullanmıştı. İbrahim Said ise mektubunda

¹¹¹⁷ P. Longerich, *Heinrich Himmler*, s. 677.

¹¹¹⁸ BArch, NS 31/44.

¹¹¹⁹ H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 241.

“Allah ve Adolf Efendi Alman Ordusuna kuvvet versin ki muzaffer olalım” şeklinde bir cümleye yer vermişti. Hentig, birçok mektupta Hitler için yapılan dualara da işaret ediyordu: “Adolf efendinin sağlığı için gece gündüz Allah’a dua ediyoruz.”¹¹²⁰

Genel olarak ifade edecek olursak, Almanlar Müslümanları istihdam ederken büyük sorunlarla karşılaşmıştı. David Motadel’in işaret ettiği gibi Naziler, Müslümanları homojen bir kitle olarak görme hatasına düştüler ve böylece Müslüman yaşamın her seviyesindeki karmaşıklıkları ve heterojenlikleri küçümsediler. Dahası Almanlar savaşın acı sonu açıkça görülmeye başlandığı zaman, dini politika ve propagandadan başka sunacakları çok az şey kaldığını anladılar. Mihver adına savaştacak silahlı Müslüman birimleri kurma yönündeki Alman girişimlerinin doruk noktası 1942 ile 1944 yılları arasında gerçekleşmişti. Almanlar, İslâm’a olan sevgilerini (!) ciddi ölçüde savaşın sonlarında ve esas olarak taktik nedenlerle keşfetmişlerdi. Bu durum SS Şefi Heinrich Himmler başta olmak üzere bazı Alman liderlerin, Nasyonal Sosyalizm ve İslâm tarafından paylaşılan ortak bir ideoloji fikrinden etkilenmediği anlamına gelmez. Yine de Alman stratejisinin ciddiyetine ve onların kendi etki alanları içindeki Müslümanlar üzerindeki tasarruflarının sonuçlarına dair sorular akıllara gelmektedir. Diğer taraftan Müslüman Türkistanlılar, Almanların istihdam çabalarına nasıl yanıt verecekleri konusunda da bölünmüşlerdir. Bir diğer ifadeyle, Müslüman desteğini kazanma çabaları her türden uluslararası çatışmaya karışmıştır.

4.7.4. İmam Mektepleri

İslâm’ın İngiltere’ye karşı düşmanca tavrı göz önüne alındığında, Almanya’nın görevinin İslâm’ı güçlendirme yönündeki tüm çabaları desteklemek olduğu Alman makamlarınca dile getirilmekteydi. Buna göre İslâm’a bağlılık neredeyse tamamen milliyetçiliğe bağlılıkla örtüşmekteydi. İslâm’ın reddi genellikle Bolşevizme eğilim anlamına gelmekteydi. Bu amaca ulaşmak için tanınmış ve saygın bir imamın yönetiminde savaş esirlerinin de dâhil edileceği bir okulun kurulması gerektiği tekrar yinelenmekteydi. Daha önce de vurgulandığı üzere buradaki öğretimin amacı, Kudüs Başmüftüsü’nün onayıyla birlikte savaş esirlerine ruhani talimat vermek için bir dizi vaiz yetiştirmek olarak belirlendi. Bu planlamanın siyasi arenada Naziler’e önemli bir avantaj sağlaması bekleniyordu.¹¹²¹

¹¹²⁰ D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 536-537.

¹¹²¹ BArch, NS 43/40.

Üçüncü Reich'in imamlar için kendi eğitim kurslarını düzenleme girişimleri, İslâm'ın dini altyapısına müdahale noktasında istisnai bir fenomendi. Nazi rejimi sadece bu kursları oluşturmak için inisiyatif almakla kalmadı, aynı zamanda teolojik içerikleri tanımlayarak, öğrenci ve öğretmenleri de seçti. Naziler böylece her şeyi fiilen uygulamaya koydu. Söz konusu girişimler her şeyden evvel Almanya'nın, I. Dünya Savaşı'ndan önceki döneme kadar uzanan Türk yanlısı İslâmcı propagandaya katılımının, uzun vadeli tarihsel bağlamı içinde anlam taşımaktaydı.

Alman yetkililerin planlamaları sonucunda kendi idealleri etrafında toplanmış olan Türkistanlı askeri birlikler için imam yetiştirmek amacıyla bazı okullar kurulmuştur. Dresden'de kurulan okul Türkistanlılardan oluşan Silahlı SS Birlikleri için imam yetiştirirken¹¹²², Göttingen'deki okul ise Wehrmacht bünyesinde görev yapan Türk birlikleri için imam eğitiyordu. Her iki okulda öğretilenler, Pan-Türkist/Pan-İslamist düşünceler merkezindeydi.¹¹²³ Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Tatarlar vb. pek çok gönüllü Türk unsur bir araya getirilerek "Molla Okulu" adı verilen bir kursta birleştirilmişlerdi.

Molla okulunun açılışında Müftü Emin el-Hüseyni'nin yapmış olduğu konuşma dikkat çekicidir. Bu konuşmasında Müftü, Büyük Alman İmparatorluğu'nun ve Müslümanların ortak menfaatlerini, hedeflerini ve bunun sonucunda imam okulunun delil olduğu iş birliğini vurgulamıştır. Ona göre okulda yetiştirilecek imamların görevi, birimlerinin ahlaki liderliğini üstlenmektir. Konuşmasının devamında imamların çok önemli başka bir görevinin de Müslümanlar ve müttefiki Büyük Almanya arasındaki iş birliğini güçlendirmek ve derinleştirmek olduğunun altını çizmiştir.¹¹²⁴

Okulda tatbik edilen dinî program Müslümanlar arasındaki mezhepsel farklılıkları yok edecek ve onları aynı ideal etrafında birleştirecekti. Bu kapsamda

¹¹²² SS imamlarının eğitimi için açılan Molla Okulu, Arbeitsgemeinschaft Türkistan'ın kurulduğu Dresden Şehri'nde Lothringer Weg 2 adresinde bulunuyordu. Okul, öğrencilerin çok fazla dikkatini dağıtmamak, sakin bir ortam yaratmak ve aynı zamanda halkın dikkatini de uyandırmamak için genel trafikten uzak bir binada yer aldı. Binanın İslâmi yerleşim planı ve tefrişi Berlin'deki Pergamon müzesinin Asya bölümü uzmanı Dr. Kurt Erdmann tarafından yapıldı. Örneğin giriş salonu Türkistan camileri tarzında mozaik imitasyonlarla ve Kur'an'dan ayetlerle süslendi. Başka bir mekân, benzer motiflerle ve bir dua nişiyle dekore edilerek mescit olarak hizmet vermeye başladı. Tüm okul; insanların yaşadığı, ders verdiği, yemek yediği ve uyuduğu bir yatılı müessese olarak tasarlanmıştı. Geniş bir bahçe, hareket özgürlüğü sağlıyordu. Binanın içini olabildiğince gerçekçi kılmak için İslâmi kült objeler (vazolar, kaplar, fotoğraflar vb.) ve diğer İslami nesnelere yanı sıra İslâmi kitaplar da satın alınmıştı. Detaylı bilgi için Bkz. Pieter Sjoerd van Koningsveld, "The Training of Imams by the Third Reich", *The Study of Religion and the Training of Muslim Clergy in Europe: Academic and Religious Freedom in the 21st Century*, ed. Willem B. Drees, Pieter Sjoerd van Koningsveld, Leiden 2008, s. 337-338.

¹¹²³ A. J. Munoz, *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, s. 79.

¹¹²⁴ P. Heine, "Die Mullah-Kurse der Waffen-SS", s. 183.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzâde, okuldaki eğitim işlerine dâhil edildi.¹¹²⁵ Diğer taraftan Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan ve aynı zamanda Berlin'deki İslâmi İbadet Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Tatar aydın Prof. Alimcan İdris de vaiz olarak okulda görev yapmaya başladı. İdris, derslerde İslâm'ın yasak ve emirlerinin önemli bir kısmını açıklayarak Sünnilik ile Şiilik ayrımının tamamen siyasi olduğunu vurgulamış ve bunun Müslümanlar arasında hiçbir şekilde dini bir mesele olmadığını kendince kanıtlamıştı. Kendisi bu çabalarıyla, hitap ettiği kalabalıkları SS'in Müslümanlara yönelik dinî siyaseti çerçevesinde örgütlemeye gayret ediyordu. İdris, 1945 başlarında çeşitli Türk topluluklarının üyelerinin de bulunduğu bir birimin 62 imamına ders vermişti.¹¹²⁶

Polonya Müslümanlarının Baş müftüsü Yakup Şinkiyeviç'in özel bir mektupla çağırılarak Türkistan Lejyonu'na imam tayin edildiği ve lejyonerlere dinî dersler verdiği de bilinmektedir.¹¹²⁷ Eğitim dilleri başta Özbekçe olmak üzere Türk lehçelerindeydi. Bazen Rusça ve Tacikçe eğitim verildiği de görülmekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla eğitim faaliyetleri kapsamında Özbek, Kazak, Volga ve Kırım Tatar çevrelerinden bir yardımcı hoca temin edilememişti.

1944'den itibaren ünlü şarkiyatçı Prof. Bertold Spuler'in önderliğinde Göttingen Üniversitesinde Doğu semineriyle bağlantılı olarak "*molla kursları*" düzenlenmişti.¹¹²⁸ Bu kurslarda İslâm ile Nasyonal Sosyalist ideoloji arasındaki sözde yakınlık vurgulanıyordu. Spuler tarafından verilen hızlı kurslar altı hafta sürdü. Buradaki eğitim, Kur'an okunması üzerine temel dersler, Peygamber'in yaşamı hakkında bir inceleme, İslâm dini tarihine ve genişlemesine çok kısa bir bakışla sınırlıydı. Spuler'in bir notuna göre dersler, herhangi bir modern eleştiri olmaksızın Ortodoks İslâmi görüşlere dayanmalıydı. Spuler özellikle Şii ve Sünni Müslümanlar arasında süregelen ayrılığı iyileştirmeyi amaçlıyordu ve bu nedenle Alman Ordusu için yalnızca yüksek mezhepsel mollaları eğitiyordu. Planlamalar doğrultusunda Müslüman hocalar tarafından pratik dua egzersizleri verildi. Diğer taraftan Kur'an'ın okunması için sadece Arap alfabesini bilmek yeterli görüldü, çünkü içeriğini anlamak gerekli değildi. Kur'an'ın içeriği tercümelerle okundu.

¹¹²⁵ BArch, NS 31/29.

¹¹²⁶ BArch, NS 31/40.

¹¹²⁷ M. Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, s. 334.

¹¹²⁸ Marfa Heimbach, *Die Entwicklung der Islamischen Gemeinschaft in Deutschland seit 1961*, Berlin 2001, s. 24.

Mollalar kursunda ilk öğrenci grupları, ordudan (30) gönüllülerin yanı sıra SS tutuklularından (10) ve Türkistan'dan gelenlerden alındı. Okul, Eylül 1944'te yaklaşık kırk öğrenciyle eğitime başladı. Başlangıçta kurs, yaklaşık bir veya iki yıl sürecekti. Gelecekteki saha mollalarının çoğu için bu süre, onlara acilen ihtiyaç duyulduğu için yaklaşık üç aya kadar kısaltıldı. İlk kurs 1944'ün sonuna doğru tamamlandı. İlk kurstaki yirmi kadar katılımcı, şehir Müttefik kuvvetler tarafından ateşe verildiğinde (14 Şubat 1945) hâlâ Dresden'deydi.¹¹²⁹ Savaşın son zamanlarında Dresden Molla kursunda sadece 3 sınıfta ders yapılmıştı.¹¹³⁰ Bu arada Doğu Birlikleri Komutanlığı da Dresden Molla Kursundan eğitim noktasında yararlanmak için girişimlerde bulunmuştu.¹¹³¹ Bu planlamalar kapsamında Mollalar ve İslâmi din adamlarının terfisi Alman makamlarınca üzerinde çalışılan bir konu olmuştu.¹¹³²

Kurstaki eğitim ve müfredat programına baktığımızda birtakım detaylar dikkat çekmektedir. Derslerde öğrencilere sorulan bazı sorular, belgelere yansıdığı kadarıyla şunlardan oluşmaktaydı: Peygamber Muhammed'in kısa biyografisi hakkında bilgi veriniz, Peygamberin katılmış olduğu savaşlar hangileridir, İslâm'ın üç mezhebi hangileridir ve ne zaman ortaya çıkmıştır, Bir Kur'an tefsiri neleri içermektedir, En iyi bilinen sure hangisidir, el-Gazali kimdir ve hangi yüzyılda yaşamıştır, 101. Surenin çevirisi nedir, Müslümanın görevleri nelerdir, Hicret yılı ve İslâm ile Hristiyan takvimlere göre Peygamber'in ölüm tarihi nedir, Şii imamlar hangileridir ve son imamın adı nedir, Şiiler bugün hangi ülkelerde yaşamaktadır, İslâmi doktrinin dört ana kaynağı hangileridir vs.¹¹³³

Molla okulundan mezun olan öğrencilerin “*imam*” veya “*molla*” ünvanlarından hangisini alması gerektiği de tartışma konusu olmuştur. Prof. Alimcan İdris'in görüşüne göre Ruslar tarafından da kullanıldığı için “*imam*” teriminin tercih edilmesi daha doğrudur. Dresden mezunlarının silahlı gruplardaki rolleri nedeniyle “*imam*” terimi önerilmişti.¹¹³⁴

Almanların Türkistanlılara ve diğer Müslümanlara yönelik eğitim faaliyetleri bazı kesimler tarafından ağır eleştiriler de almıştı. Alman şarkiyatçı Richard Hartmann bu hızlı kursları büyük bir başarısızlık olarak nitelendirdi. Öncelikle Müslüman

¹¹²⁹ P. S. van Koningsveld, “The Training of Imams by the Third Reich”, s. 339.

¹¹³⁰ BArch, NS 31/60.

¹¹³¹ BArch, NS 31/45; BArch, NS 31/40.

¹¹³² BA-MA, RH 26-162/20.

¹¹³³ Beş molla kursunun ders içeriği ve yazılı sınavları hakkında detaylı bilgi için Bkz. BA-MA, MSG 241/27.

¹¹³⁴ BArch, NS 31/40. 10 Ocak 1945 tarihli yazı.

gönüllüler arasında bulunan ve eleştirel eğitim almış eski Kızıl Ordu askerleri, bu türden bir tiyatroyu rahatlıkla görebilirlerdi. İkinci olarak Hartmann, dini propagandadan ziyade sloganların ve siyasi propaganda yöntemlerinin kullanılması gerektiğinin altını çizdi. Hartmann son olarak, derslerin Alman ve Hristiyan öğretmenler tarafından verilebileceği düşüncesini de tamamen reddetmişti. SS yetkilisinin aktardığına göre, bu gerekçelerle ve Spuler ile yapılan bir görüşmeden sonra, gelecekteki ordu mollalarının SS'nin sorumluluğu altında eğitilecek öğrencilerle birlikte eğitim alması kararlaştırıldı. Diğer taraftan Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseynî'nin kişisel nüfuzunun önemine de dikkat çekildi.¹¹³⁵

General Heygendorff, İslâm'ın desteklenmesi noktasında yapılanları on maddede özetlemişti. Göttingen ve Dresden'deki molla okullarının teşkili, görevlendirilen molla ve baş mollalara sarık ve hilal gibi İslâmi amblemler kullanılması, Kur'an dağıtımı¹¹³⁶, Namaz vakitlerinin tanzimi, Cuma günleri ve bayramlarda lejyonerleri hizmet dışı bırakmak, İslâmi beslenme kurallarını ve Oruç hassasiyetlerini gözetmek, bayram günlerine özel gıdalar tedarik etmek, ölen lejyonerlerin mezarlarını İslâmi ritüele uygun tanzim etmek ve mezar taşlarını hilal ile süslemek bunlar arasında dikkat çekmekteydi.¹¹³⁷

Wehrmacht'a bağlı lejyonlarda askeri imam konumu esasen 1942 gibi erken bir tarihte teşkil edilmişti. 162. Türkistan Piyade Tümeni Karargâhı tarafından askeri birimlerin kademelerine muadil bir dinî hiyerarşi oluşturulmasına karar verilmiş, karargâhta görevli "*Tümen Mollası (Divisionsmulla)*", dört Müslüman lejyonda dinsel uygulamalara nezaret eden "*Lejyon Mollaları (Legionsmulla)*" ve taburlarda istihdam edilen "*Tabur Mollaları (Battalionsmulla, Regimentsmulla)*" şeklinde kademeler belirlenmişti. Tümen mollası ve 162. Türk Tümeni'nin Merkez Komutanlığı'nın dinî danışmanı Baş Molla Cumabayev idi. Türkistan Lejyonu'nun imamlığı vazifesi ise Molla İnoyatev'in uhdesindeydi. Lejyon mollalarının birliklere düzinelerce tabur mollası atamaya ilişkin yetkileri bulunmaktaydı. Hem lejyon hem de tümen mollası aynı zamanda bölük komutanı rütbesine sahipti. Çeşitli tabur mollaları, ihtiyaca göre takım

¹¹³⁵ P. Heine, "Die Mullah-Kurse der Waffen-SS", s. 182.

¹¹³⁶ Gönüllü Birlikleri Generali çeşitli formatlarda Kur'an bastırmıştı. Özellikle göğüste metal levhalar içerisinde taşınabilen minyatür Kur'anlar da mevcuttu. Arapça yazıya aşina olan Müslümanlar için minyatür baskı Kur'an'ı okuyabilmeleri amacıyla büyüteç de verilmişti. BA-MA, MSG 241/16; Benzer girişimler SS teşkilatında da görülmüş, bir kayda göre Merkez daireden 50 adet çeviri Kur'an kitapçığı sipariş edilmiştir. BA-MA, RS 3/39-1. 7 Nisan 1944 tarihli yazı.

¹¹³⁷ Bkz. Ek 44. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Führung fremden Volkstumes*, ZS 407/1-29; Cenaze usulüne ilişkin talimatlar konusunda Bkz. BA-MA, RH 11-V/9.

komutanı olarak da atandı. Tümen ve tabur mollaları, dinsel otoritelerini belirten sarık takarlardı. Mollalara verilen askeri rütbelere göre görev yaptıkları birimin büyüklüğüne göre farklılık göstermekteydi. Dinsel vazife ile askeri rütbenin birleşimi, imamlara hem dinsel hem de askeri bir otorite tanımaktaydı.¹¹³⁸ 2.000'den fazla Molla'nın Türkistan birimlerinde görev yaptığı kayda geçen önemli bir husustu.¹¹³⁹

Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin imam ataması da Alman makamları tarafından yapılan yoğun istişareler sonucu gerçekleşmekteydi. Bu minvalde Özbek kökenli Nureddin Namangani SS Teğmen rütbesiyle baş imam olarak görevlendirildi.¹¹⁴⁰ Her ne kadar savaşın ilerleyen dönemlerinde birimlerde istihdam edilen imamların yerini doldurmak güç olsa da, askerlerin disiplin ve savaşa azmini güçlendirme noktasında SS, imamların nüfuzundan sonuna kadar yararlanma yoluna gitti. Alman makamları birçok hususta olduğu gibi cezai yaptırımlar konusunda da imamların nüfuzuna başvurmayı seçti. Cezalandırma işlemi icra edilmeden önce lejyon imamlarına danışılması kararlaştırıldı.¹¹⁴¹ Bu şekilde imamların arabulucu işlevi devam etti.

Heyendorff lejyonerlerin eğitiminde mollaların iyi birer destekçi olduklarını açıkça ifade etse de zaman zaman Müslüman askerlerin dinî gerekçelerle yapmış oldukları suistimaller karşısında huzursuzluk duymaktaydı. Bir keresinde Alman Ceza Kanunu 175'e göre erkekler arası veya hayvanlarla cinsel münasebeti suç kabul eden maddeyi çiğneyen bir Türkistanlı manga liderine yönelik suç duyurusunda bulunmuş ve lejyoner silahla öldürülmüştü. Türkistan taburunun baş mollası, ülkesinin yasalarına göre 175. maddeyi ihlal edenlerin mahkemeye teslim edilmediğini, bunun yerine köylülerce boğulduğunu ifade etmişti. Fakat orduya bağlı adli makamlar bu eylemin yargıda ikilik yarattığını düşünerek kanunsuz adalet şeklinde tolere edilemeyeceğini belirtmişlerdi.¹¹⁴²

Ulusal birliklerde savaşan Türkistan, Kuzey Kafkasya, Gürcü, Azerbaycan, Ermeni, Rus Kurtuluş Ordusu vb. gönüllü birimlerinin hepsi Alman savaş yargısına tâbi durumdaydı.¹¹⁴³ Gönüllülere Alman askerleriyle tam bir uyum içinde aynı cezaların uygulanması gerekse de Türkistanlıların bu cezalarla disipline edilemeyecekleri de ortadaydı. Çünkü bu halkların adalet duyguları farklıydı ve Almanlar tarafından verilen

¹¹³⁸ D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 463-464.

¹¹³⁹ BA-MA, MSG 241/4.

¹¹⁴⁰ BArch, NS 31/44.

¹¹⁴¹ BA-MA, RH 58/62.

¹¹⁴² BA-MA, RH 58/62.

¹¹⁴³ BA-MA, RH 22/135.

hafif cezalar onlar için caydırıcı değildi. Örneğin Türkistanlılar arasında daha yüksek yiyecek tayınları elde etmek için tatil biletlerinin değiştirilmesi, belgelerde sahtecilik değil, başarılı olması durumunda kurnazlık olarak görülüyordu. Eşcinsellik vakaları gönüllü askerler için ölümcül bir günah olarak biliniyordu. Böyle bir durum yaşandığında failer, aşiretleri tarafından kazığa bağlanarak taşlandı ve başka bir olayda üst rütbedeki biri tarafından ahlaksız teklif yapılan genç bir Kazak intihar etti. Heygendorff'a göre Türkistan'ın yerli dağ halklarında hâlen intikam kanunları geçerliydi. Türkistanlı gönüllü askerlerin güvenini kazanmak ve onların geleneklerine saygı duyduklarını ifade etmek için Alman hukukuna göre yargılama yapılmaması gerekirdi.¹¹⁴⁴

Esasında Doğu'dan gelen askerler için hazırlanan disiplin yönetmeliğinde cezanın, düzeltilemez olanı ortadan kaldırmak, kararsızları caydırmak ve yalnızca bir kez tökezleyen kişiyi eğitmek için olduğu açıkça ifade ediliyordu. Buna göre eğitim ve öğretim, cezadan daha iyi bir seçenek olarak görülüyordu. Yönetmelikte kınama ve uyarmanın yeterli olduğu durumlarda ceza verilmemesi isteniyordu. Diğer taraftan iyi performanslar da ödüllendirilmeliydi.¹¹⁴⁵ Çünkü lejyonerler, şartlı salıverilmiş savaş esirleri olarak değil, anavatanlarının Bolşevizmden kurtuluşu için mücadele eden savaşçılar olarak görülmek istiyorlardı.¹¹⁴⁶

Yargılama sorunları Wehrmacht'ta olduğu gibi SS teşkilatında da bazı ikilikler yaratmış olsa da, Doğu Türk Silahlı SS Birliği lejyonerlerinin kendi dinî önderleriyle aralarındaki meşru bağ koparılmamış, İslâmî yargılama usulleri hususunda talimatlar çıkarılmıştır. Bu minvalde baş imam Nureddin Namangani Alman makamları adına sorgulamalarda bulunmuştur.¹¹⁴⁷

Almanların imamları istihdam yoluyla mücadelelerine dinsel bir meşruiyet oluşturmaya çalıştıkları açıktı. Diğer taraftan Müslüman askerlerdeki dini hislerin güçlendirilerek savaşmaya olan azimlerinin artması da Almanlarca istenen bir durumdu.¹¹⁴⁸ Alman-İslâm ittifakının tanıtımının propaganda açısından önemi yadsınamazdı. Bu nedenle de dinsel propaganda faaliyetleri büyük ölçüde lejyon

¹¹⁴⁴ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-29.

¹¹⁴⁵ Ödüllendirme konusu diğer pek çok talimatta da yer almaktadır. Bkz. BA-MA, RH 12-1/162. Grundsätzliche Leitsätze über Erziehung Russischer Freiwilligenverbände.

¹¹⁴⁶ BA-MA, RH 11-V/19. Straf-und Disziplinarbestimmungen für Freiwillige aus dem Osten in landeseigenen Verbänden und in Deutschen Verbänden (frühere Hilfswillige).

¹¹⁴⁷ BArch, NS 31/44.

¹¹⁴⁸ BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Kasım 1944.

imamlarına bırakılmıştı. Alman karar vericiler bu noktada fazla bir insiyatif almayarak mollalara geniş hareket serbestisi tanımışlardı. Almanlarca çıkarılan pek çok emirde Alman subayları bu hususlarda uyarılarak, dinsel propagandadan uzak durmaları istenmişti.¹¹⁴⁹

SS, İslâmî duygu ve hislerin, askeri disiplinin sağlanması ve savaş direncinin artması noktasında fayda getireceğine inanıyordu. Bu nedenle de Türkistanlı Müslümanlara yemek yeme biçimlerinden, tören ritüellerine kadar pek çok konuda esnek davranılmıştı. Özellikle asker toplama memurları, İslâmî motifleri son derece başarıyla kullanmaktaydılar. Müslümanları yeni kurulan SS birliğine kaydolmaya çağıran bir bildiri, Almanya ile İslâm dünyasının ortak mücadelesine vurgu yapmaktaydı.¹¹⁵⁰

SS'in Türkistanlı askerlere yönelik propagandasının önemli bir parçasını da propaganda maksatlı dağıttığı ve Kudüs Başmüftüsü Hüseyinî'nin imzasını taşıyan "Müslüman Türkistanlı Kardeşime" başlıklı bildiri oluşturmaktaydı. Hüseyinî, Türkistanlılara şu şekilde seslenmekteydi:

"Saflara katılmanıza, Waffen SS'in ortak düşmanına karşı Alman müttefiklerimizle yan yana sağlam bir inançla savaşmaya kararlı olduğunuza çok sevindim. Biliyorsunuz bugün dünya iki kampa bölünmüş durumda. Dünya Yahudileri tarafından yönetilen müttefik kamp; yani her zaman İslâm'ın geleneksel düşmanı olarak kabul edilen, Müslümanları ezen, ülkelerini işgal eden, dinleriyle savaşan ve onları en kötülerin geleceğine hazırlayan güçler tarafından yönetiliyor. Ve diğer tarafta Almanya'nın durduğu kamp; İslâm düşmanı olmayan, hiçbir İslâm ülkesine saldırmayan ve asla fethetme niyeti olmayan ülke. Ortak düşmanlarımıza karşı savaşan Almanya, İslâm dünyası için güvenli ve mutlu bir gelecek için çabalıyor. Bu nedenle samimi Müslümanların, refahlarını yalnızca Alman kampındaki birlik içinde gördüklerine şüphe yoktur. Çünkü Almanya'nın zaferi, onların kurtuluşu için geleceklerinin zaferi olacaktır. Siz Türkistanlı Müslümanlar! Galibiyetin şüphesiz yakın olduğuna dair kesin bir inançla Almanya saflarına ilerleyin. Emin olun ki zafer, milli hedeflerin gerçekleştirilmesi, bağımsızlığınızın elde edilmesi ve dininizin muhafazasıdır.

¹¹⁴⁹ BA-MA, RH 58/62; BA-MA, 26-162/20.

¹¹⁵⁰ BA-MA, RS 3-39/1.

Kur'an'dan bir ayet şöyle der: Ayağa kalkın ve Allah için savaşın, malınızla ve ruhunuzla."¹¹⁵¹

Sovyet ordusunda diğer Müttefik ordulara kıyasla çok daha yaygın bir fenomen olan iltica olayı, karmaşık yollardan motive edilmiştir. Türkistanlı Müslümanların bir bölümünün Alman propagandasından etkilendiği açıktır. Fakat Türkistanlıların ekseriyetinin oldukça pragmatik sebeplerden askere yazılmayı ve savaşmayı tercih ettiği de bir gerçektir. Sonuç itibarıyla Almanlarca teşkil edilen İslâmi kuruluşlar ciddi bir etki yaratamamış ve kısa ömürlü olmuşlardır. Bu çeşit projeleri Almanya'nın İslâmı destekleme şeklindeki pragmatik bakış açılarının sonuçları olarak görmek mümkündür.

4.7.5. Türkistan'daki Yanıltma Teşebbüsleri

Alman Ordusu'nun hızlı ilerleyişi sonucunda Sovyetler Birliği'nin batısında bulunan sanayi tesislerinin Türkistan'a aktarılmasıyla birlikte bu bölge Sovyetler'in önemli sanayi merkezlerinden biri haline gelmiş ve Türkistan'ın Almanya için önemi şüphesiz daha da artmıştır. Başlangıçta aralarında Türkistanlıların da bulunduğu 10.000 ilâ 15.000 Sovyet vatandaşı, Almanlara hizmetlerini gönüllü olarak sundular ancak bu rakam, ajan olarak istihdam edilmeye uygun olmayanları tarayarak 3.000 ilâ 2.000'e kadar düşürüldü. SD, geri kalan tüm ajanları büyük ölçüdeki eksikliğinden dolayı görevlendiremedi. 1943'te Sovyet hatlarının gerisine 19 ajan grubuna bölünmüş toplam 115 adam gönderildi. Bu askerlerin yalnızca yarısından bilgi alınabilmiş, geri dönen veya artık Almanların işine yaramayanların çoğu ise vurulmuştu. Abwehr Yabancı İstihbarat Şefi Schellenberg, Türkistanlı ajanların anti-Sovyetizm ve Nasyonal Sosyalizmin gösterileri ile motive edilemeyeceğinin farkındaydı. Schellenberg, daha fazla temsilci görevlendirmenin tek etkili yolunun, onları bölgeleri için gelecekteki ulusal özerklik vaadine dayalı olarak işe almak olduğunu anlamıştı. Hauptkommando Sued'in 1943'ten 1944'e kadar komutanlığını yapmış olan Heinrich Fenner de Schellenberg ile aşağı yukarı aynı görüşteydi. Fenner, Türkistanlıların çoğunun Almanca bilmedikleri için Nazi propagandasını anlayamadıklarını ifade etmekteydi. Diğer taraftan Türkmenlerden, Alman Nasyonal Sosyalistleri çıkarmaya yönelik girişimlerin gülünç olduğunu belirten Fenner, yetkili makamlara yönelik sert eleştirilerde bulunmaktaydı. Fakat Schellenberg ve Fenner'in tavsiyeleri Heydrich tarafından görmezden gelinmişti. Türkistanlı gönüllüler, Almanların kötü yönetimi ve

¹¹⁵¹ BArch, NS 31/44.

savaşın Sovyetler'in lehine dönmeye başlamasının bir sonucu olarak 1942'den sonra ciddi bir mesele olacaklardı.¹¹⁵²

Bir hazırlık okulunda eğitim gören lejyonerler, çoğunluğu Türkistan uyruklu eski Kızıl Ordu askerleri olan Kazak, Kırgız, Özbek olmak üzere yaklaşık 50 kişilik bir "aktivist grubuna" sahipti. Eylemciler grubu, Türkistan Lejyonu topraklarında ayrı bir kampta eğitim alıyorlardı. 1942'nin sonunda yenilenen bu grubun sayısı 100 kişiydi. Gruptan ayrılmış 45 kişi, Doğu Prusya'da bulunan Breslau (Wrocław) şehrine beş kilometre uzaklıktaki Oswitz kampına gönderildi ve burada Nisan 1943'ün sonuna kadar Kızıl Ordu'nun gerisinde yapılması planlanan casusluk faaliyetleri için eğitim aldı. Aktivist grubundan kalanlar Polonya'nın Voloshin şehrine nakledildi. Buradaki grup yeni askerlerle takviye edildi ve ayrı bir Türkistan Birliği olarak tanındı. Nisan 1943'ün sonunda Oswitz grubunun sayısı 100 kişiden fazlaydı.¹¹⁵³ Oswitz Orman Kampı topraklarında lejyonerler, tellerle çevrili üç barınağa yerleştirilmişlerdi. Okul ofisinin, polis, yemek odasının ve banyonun yer aldığı çitle çevrili alanda dört kışla bulunmaktaydı. Breslau'daki Sabotajcı Okulu'nda yetişen Türkistanlılar, Türkistan bölgesindeki Güney Urallar'a keşif niteliğinde görevlerle gönderildiler.¹¹⁵⁴

Cephe gerisi faaliyetlerine ilişkin Alihan Ağaoğlu yönetiminde bir grubun Kazakistan bölgesine gönderildiği fakat Kızıl Ordu birliklerince yakalanarak öldürüldükleri bilinmektedir. Veli Kayyum Han kesin rakamlar ve isimler vermemekle birlikte Türkistan'da faaliyet göstermek üzere pek çok grubun eğitim aldığı ve bu grupların Kafkasya'dan kalkan uçaklar aracılığıyla cephe gerisine paraşütle indirildiklerini doğrulamaktadır. Kayyum Han ayrıca savaşın sonlarına doğru bu gruplara buldukları bölgelerde izlerini kaybetmeleri emrini verdiğini de söylemektedir.¹¹⁵⁵

Türkistan, Sovyet sanayi tesislerinin Batı'dan nakli sonucunda Alman askeriyesinin ilgisini çekmişti. Fakat bölge, gerek uzaklığı gerekse diğer pek çok sebepten Alman sabotaj ve yer altı faaliyetlerinde Kafkasya'nın bir hayli gerisinde kalmıştı. Yine de "Tamara" gibi operasyonlarla Sovyet petrol sanayisini tahrip etmek

¹¹⁵² Robert W. Stephan, *Stalin's Secret War: Soviet Counterintelligence against the Nazis, 1941-1945*, Kansas 2004, s. 183-184.

¹¹⁵³ Doğu Kazakistan Bölgesi İçişleri Bakanlığı Arşivi (DVD VKO), No. 2021: 31-2021: 32, Bkz. A. Zhanbosynova, "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", s. 124-125.

¹¹⁵⁴ A. Zhanbosynova, "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", s. 124.

¹¹⁵⁵ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 548.

için birkaç Türkistanlı paraşütçü Aral kıyılarına indirilmişti. Benzer girişimler Ural ve Volga arasındaki devasa Sovyet topraklarında birkaç kez uygulandıysa da bu harekâtların sonuçları bilinmemektedir.¹¹⁵⁶

Ceditçilerin meşhur önderlerinden Münevver Kâri'nin kardeşi Rüstembek'in oğlu olan Taşkentli Osmanbek de paraşütçülük tâlimleri görmeye birlikte sırtına alıcı ve verici radyo takılarak havadan Türkistan'a atılacaklar arasındaydı.¹¹⁵⁷ Bu şekilde paraşütle atılan askerlerin, istihbarat bilgileri sağlamasının yanı sıra bozgunculuk propagandası yürütmeleri de amaçlanmaktaydı.

Esasen Alman yetkililer tarafından Bolşevik karşıtı gönüllü paraşütçülerin yardımıyla Ural Dağları'nın arkasındaki silahlanma merkezlerini felç edecek olan başka harekât planları da hazırlanmıştı. Fakat "*Ulm Harekâtı*"nda olduğu gibi bunların büyük bölümü hiçbir zaman planlama aşamasının ötesine geçememişti. Çünkü ilerleyen dönemlerde gönüllü askerleri göndermek için uygun hava alanları yitirilmişti. Diğer taraftan Otto Heilbrunn'un da belirttiği üzere, Almanların bu türden girişimleri, oldukça verimli olan Sovyet istihbarat sistemi ile karşılaştırıldığında planlama ve tatbikatta oldukça amatörceydi.¹¹⁵⁸

Alman karşı istihbaratı tarafından eğitilmiş olan 12 Türkistanlı ajandan müteşekkil bir grubun, Mayıs 1943'te sahte evraklarla Sovyetler Birliği'ne sızmayı başardığı, kayıtlara geçen bilgiler arasındaydı. Bu ajanlar Türkistan'da yeraltına katılıp beş harekât grubuna ayrılmışlardı. Söz konusu ajanlar Taşkent, Duşanbe, Alma-Ata, Celalâbad ve Ural Nehri ağzındaki Guryev şehirlerinden daha önce belirlenmiş kodlarla ayda bir Almanya'ya telsiz vasıtasıyla haber yolluyorlar ve karşı istihbarattan direktif alıyorlardı. Faaliyetleri Türkistanlı General Mir Kasım tarafından örtbas ediliyordu. Bu ajanlar 1944 sonlarında faaliyetlerini sonlandırıp izlerini kaybettirmişlerdi.¹¹⁵⁹

Türkistan Lejyonu, Hazar'ın Guryev limanında (bugünkü Atrav) ve Taşkent'te gizli operasyonlar için istihbarat ve sabotaj komandoları konuşlandırılmış olsa bile, Türkistan'da asla savaşmamıştı. Sonunda Türkistan Lejyonu mensuplarını Kuzey Afganistan'daki Türk topluluklarının yaşadığı bölgelere, orada bir gerilla gücü yetiştirmek ve güney sınırından Sovyetler Birliği'ne sızmak için hava yoluyla taşıma planları da iptal edilmişti.

¹¹⁵⁶ O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 158-159.

¹¹⁵⁷ M. Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, s. 389.

¹¹⁵⁸ O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 156.

¹¹⁵⁹ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 218.

Türkistan coğrafyası, II. Dünya Savaşı sırasında hiçbir zaman işgale uğramadığı için doğrudan Alman yönetimi altında da bulunmamıştı. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısının hemen ardından, Almanya'nın İran ve Afganistan'daki diplomatik misyonları Türkistan bölgesinde geniş bir faaliyete girişmişti. Bu kapsamda çok sayıda Alman bilim adamı ve teknisyen istihdam edildi. Nihayetinde bu faaliyetler 1941 sonbaharında Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin İran'ı işgali ve İran'ın Almanya'ya savaş ilan etmesi sonucunda suya düştü.¹¹⁶⁰

Sayılarının azlığına karşın Afganistan'daki diplomatik temsilciler Türkistan'a yönelik faaliyetlerini sürdürdüler. Alman Elçiliği'nin Sovyetler'e karşı faaliyeti, Türkistanlı mülteci grupların para ve malzeme açısından desteklenmesi şeklindeydi. Kabil'deki Alman yetkililer, Sovyet karşıtı gruplarla irtibat kurarak yeni ajan ağları ve haber kanalları tesis etmeye çalışıyorlardı. Alman Orta Elçiliği, Haziran 1942'den itibaren bir Özbek mülteci teşkilatının lideri olan "Hansa" kod adlı Said Mubaşir Tarasi ile birlikte çalışıyordu. Kendisi Almanlara haber temin ederek çeşitli temaslar sağlamaktaydı. Diğer taraftan Japonlar ve Türkler de Türkistan yer altı teşkilatlarıyla sıkı bir iş birliği içinde bulunuyorlardı. Bununla birlikte Afgan yönetimi, ülkedeki Türkmen ve Özbek azınlıkların çokluğundan dolayı Pantürkizm'i bir tehdit olarak algılamış ve bu unsurlara karşı sıkı bir takibata girişmişti.¹¹⁶¹

Almanların Türkistan'a ilişkin bilgileri, çoğunlukla Kabil'de bulunan Orta Elçi Hans Pilger'in raporlarına dayanmaktadır. Pilger'in 23 Kasım 1941 tarihinde almış olduğu raporda belirtildiğine göre, Türkistan coğrafyasında ciddi bir hareketlilik baş göstermişti. Basına ilişkin bilgilerin de yer aldığı rapora göre Özbekistan'da bazı tutuklamalar yaşanmıştı. Diğer taraftan Rus propagandası ve Rus radyosunun halk arasında karşılık bulmadığı, Özbekistan'da tren ve araç camlarının gece ve gündüz karartıldığı da edinilen bilgiler arasında yer almıştı.¹¹⁶²

Pilger, İrtibat görevlileri marifetiyle bölgeye dair bilgileri toplamaktaydı. Kabil'den gönderilen 1 Şubat 1942 tarihli telgrafta Bedaşan Vilâyeti'ndeki Özbek-Türkmen teşkilatı'nın (Bağlan Teşkilatı)¹¹⁶³ raporu yer almaktaydı. Rapora göre bölgedeki 500 tüfek ve mühimmat, 800 at ve 1000 erkek, Bolşevik karşıtı savaşçılar için

¹¹⁶⁰ Cornelia Lein, *Turkestanische Visionen und die Mullahschule Dresden*, Norderstedt 2017, s. 5.

¹¹⁶¹ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 179-183.

¹¹⁶² PA-AA: Panturan, R 29900, 23 Kasım 1941 tarihli telgraf (No: 311642).

¹¹⁶³ Teşkilatın Başkomiserleri Halife Quazal Ayak ve Kamtchin Bey idi. Bağlan örgütlenmesinin lideri, uzun süredir Bolşeviklere karşı Sincan'da savaşan Said Hakim'in oğlu Said Kudradullah Han Töre'nin vekili olan Said Nohiuddin Töre idi.

harekete geçmeye hazırdı. Tüccarlar, mollalar ve hatta memurların her yerde Almanlara karşı sempati duyduklarından bahsedilen raporda, örgüt içinde iletişimi sürdürmenin katı Afgan gözetimi nedeniyle zor olduğu vurgulanmaktaydı. Ayrıca Hindistan, Pamir ve Rusya sınırında bol miktarda satın alınabilecek silah ve mühimmat olduğu da belirtilmekteydi. Rapor, aktarılan bilgileri Alman Ordusu'nun Haber Alma Servisi'nin (Abwehr) incelemesine izin verilmesi isteğiyle tamamlanıyordu.¹¹⁶⁴

Türkistan Bağımsızlık Hareketi'nin önde gelen isimlerinden Şir Muhammed Bek başkanlığındaki Türkistanlı bir heyet, Almanya'nın Kabil Büyükelçiliğine müracaat ederek Almanya'nın Türkistan'ın bağımsızlığını tanıması karşılığında Afganistan'da yaşayan bütün Türkistanlıların Almanya saflarında savaşıma hazır olduklarını belirtmişti. Alman Elçiliği ise vermiş olduğu cevapta Buhara Emiri ile anlaşarak ortak bir lider ve kumandan tayin edip teşkilat kurulması şartıyla iş birliğine hazır olduklarını belirtmişti. Kısa bir süre sonra Türkistan'ın bağımsızlığı için çalışmalar yapacak olan “*Türkistan Mücahit Komitesi*” teşkil edildi. Buhara Emiri, Şir Muhammed Bek ve Türkistanlı fikir ve mücadele adamı Mübeşşir et-Tırâzî, komitenin kuruluş kararını imzaladı.¹¹⁶⁵ Böylece Türkistan'ın istiklali için Afganistan'da bir cephe teşkil etmek amacıyla göçmenlerden birlik oluşturulmasına yönelik çalışmalar başladı.

Almanların Afganistan'daki Türkistanlıları teşkilatlandırarak Türkistan coğrafyası içindeki gruplarla temaslarını sağlamak ve cephe gerisinde isyanlar çıkarmak şeklindeki beklentileri istenilen sonucu vermemişti. Her ne kadar Alman elçiliği vasıtasıyla gerekli maddi destek ve malzeme tedariki bir ölçüde sağlanmış olsa da Afgan Kralı, üzerindeki ağır dış baskıların bir sonucu olarak Almanları ve İtalyanları Afganistan'dan sürmüştü.

Genel olarak bakacak olursak taktiksel ve stratejik öneme sahip Alman planlamalarının başarısız olması, Alman görevlilerin mesleki yetersizlikleri, Almanların Sovyetler Birliği azınlıklarına olan muameleleri ve Doğu politikalarının yanlışlığı sebebiyle başarısız olmuştur. Almanlar binlerce Sovyet savaş esirini ve bu arada Türkistanlıları ajan olarak kullanırken, genellikle bunu ajanların kalitesine aldırmandan yapmıştır. İyi donanımlı bürokratların, çok sayıda ajanı Sovyetler Birliği'ne sokmak için yaptığı gecikmiş planlamalar, Sovyetler Birliği'ndeki zorlu mücadele koşullarının üstesinden gelememiştir. Türkistanlılara yönelik izlenen ve geleceğe dair güvence

¹¹⁶⁴ PA-AA: Panturan, R 29900, 1 Şubat 1942 tarihli telgraf (No: 311600-311601).

¹¹⁶⁵ A. Koçar, *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, s. 119-121.

vermekten uzak olumsuz bir politika, istekli unsurları da kendine yabancılaştırmıştır. Diğer taraftan rakip servislere karşı korunmasız bulunan Alman İstihbarat Servisi, sızmaların önüne geçememiş, Sovyet istihbaratı ile mücadelede yetersiz kalmıştır.

4.8. II. Dünya Savaşı ve Türkiye

4.8.1. Türkiye'nin Savaş Politikası

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türk Hükümeti'nin yürütmüş olduğu dış politikanın temel çizgisi, Lozan Antlaşması'nın sonucunda kazanılan statükoyu korumak şeklinde olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu tarihten itibaren komşuları ve bölge ülkeleriyle tesis etmiş olduğu olumlu ilişkilerle barışı muhafaza etmekten yana olan eğilimini sürdürmüştür. Ancak Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelişi, Alman emperyal siyasetini yeniden alevlendirerek II. Dünya Savaşı'na giden sürecin taşlarını döşemeye başlamıştır.

Nazi-Sovyet Paktı ve Rusya'nın 1939'da Moskova ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ndan talepleri, Türklerin Sovyetlerle önceki iş birliği beklentilerini tamamen tersine çevirmişti. Sovyetler Birliği sadece coğrafi olarak Türkiye'ye yakın değildi, aynı zamanda 1939'daki Moskova tartışmaları, Sovyetler'in en azından Boğazlarda Türklerin kabul edemeyeceği taleplerde bulunma olasılığının olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Savaşın ilerleyen dönemlerinde bu tarz teklifler, zaman zaman Türk Hükümetini zor durumda bırakmaya devam edecekti.¹¹⁶⁶

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile II. Dünya Savaşı başlamıştı. Türk Hükümeti Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak imzalamış olsa da, savaş boyunca fiilen tarafsız kaldı ve hem Müttefiklerin hem de Almanya'nın kendi taraflarında savaşa katılmaları için güçlü baskılarına karşı direndi. Türk yöneticilerinin denge siyaseti, görece küçük ve askeri açıdan geri kalmış bir ülkenin küresel mücadele döneminde nasıl bağımsız bir yol izleyebileceğinin çarpıcı bir örneği olarak dikkat çekmektedir. Bu politika, Türkiye'nin 1914'den beri yaşadığı deneyimlerin ve ülkenin göreceli gücü ve uluslararası konumunun doğal bir sonucu olarak görülebilir. II. Dünya Savaşı sırasında bütün Türk liderler, bir önceki Dünya Savaşı'nın deneyimlerine sahipti ve doğal olarak bunları tekrar etmekten kaçınmak konusunda endişeliydiler. Türkiye'yi savaşın acı sonuçlarından uzak tutmak Türk yöneticilerinin en temel düşüncesi idi. Çünkü Türkiye'nin Silahlı Kuvvetleri, ne

¹¹⁶⁶ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul 2015, s. 92-97.

Almanya'nın, ne de Sovyetler Birliği'nin bir karşı saldırısını etkili bir şekilde durduracak kadar donanımlı değildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası üzerinde karar verme yetkisi mutlak surette Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün elindeydi. Yine de yaklaşımının parolası ihtiyatlıydı. İnönü savaş süresince cesur girişimlerden kaçınarak politikalarını günün koşullarına uyarlamayı bilmişti. Milli Şef, devletin politikasını tayin ederken Bakanlar Kurulu, Parti ve Parlamento gibi güç dengelerini gözetiyor, dış politika kadrosuna, bazı basın mensuplarına ve Türk Tarih Kurumu gibi bazı derneklere danışlıyordu. Dış politikada alınacak kararlarda İnönü'nün güvendiği kadrolar içerisinde en önemli kişi Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu idi. Her ne kadar güvenilir bir danışman ekibi ona yardım etse de son karar Cumhurbaşkanına aitti.¹¹⁶⁷ Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen¹¹⁶⁸, Cumhurbaşkanı ve Mareşal Fevzi Çakmak'ı siyasi ve askeri argümanlarla etkileyebildiklerinden bahsederek, Türkiye'nin gelecekteki yolunun bu iki şahsiyetin kararlarına dayanmaya devam edeceğini belirtmişti.¹¹⁶⁹

29 Ekim 1940 tarihinde Franz von Papen, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yapmış olduğu görüşmede hükümetinin iyi dileklerini aktarmıştı. Türkiye'yi ikinci vatani olarak seven ve İnönü ile silah arkadaşı olma şerefine sahip bir insan olduğunu dile getiren von Papen, görevde kaldığı sürece Türkiye ile barışın bozulmayacağını taahhüt etmişti.¹¹⁷⁰ Yine de İsmet İnönü başta olmak üzere Türk Hükümeti, Almanya'nın politikalarından son derece huzursuzluk duymaktaydı.

Türkiye her daim Nazi Almanyası ile ilişkilerinin bozulmaması noktasında azami dikkat göstermişti. Bu kapsamda ülke sathında Almanya'yı hedef alacak ve ilişkileri zedeleyecek herhangi bir girişim derhal engelleniyordu. Bu kapsamda Hitler muhalifi siyasetçi Hermann Rauschning'in Türkçeye tercüme edilmiş olan "*Hitler Bana Dedi ki*" aslı eserinin satışının yasaklanması, Dışişleri Bakanlığı'nın teklifi ve

¹¹⁶⁷ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul 1974, s. 19.

¹¹⁶⁸ Mustafa Kemal Atatürk henüz hayattayken Almanya'nın Büyükelçi olarak atanmasını istediği Franz von Papen ismi, geçmişte bıraktığı kötü intibalar nedeniyle olumsuz karşılanmış ve reddedilmişti. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı İnönü 1939 yılında Papen'in Büyükelçi olarak atanmasını kabul etmişti. Bkz. Reiner Möckelmann, *Franz von Papen: Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*, çev. Selma Türkis Noyan, İstanbul 2019, s. 51-57; Türkkaya Ataöv, *Turkish Foreign Policy, 1939-1945*, Ankara 1965, s. 19.

¹¹⁶⁹ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XII. 1, Die Kriegsjahre, Fünfter Band. Erster Halbband, 1 Februar bis 5. April 1941, Göttingen 1969, (Doküman No: 154), s. 229.

¹¹⁷⁰ Franz von Papen, *Memoirs*, Londra 1952, s. 465.

hükümetin 30 Ağustos 1940 tarihli kararıyla kabul olunmuştu.¹¹⁷¹ Yine 7 Kasım 1940'da İngiltere'den ithal edilen savaş filmlerinde Almanya ve müttefiki İtalya aleyhtarı propaganda yapıldığı için, bunların yaratacağı menfi tesirler gözetilerek yasaklanması kararlaştırılmıştı.¹¹⁷²

Diğer taraftan Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri, kaçınılmaz olarak Stalin'in Hitler'le olan ilişkilerinin gölgesinde kalmıştı. Nazi-Sovyet Paktı sürdüğü müddetçe, Almanya'nın tarafsızlığının bir parçası olarak Stalin'e Boğazları teklif etme ve hatta Alman tarafında savaşa aktif müdahale etme tehlikesi bulunmaktaydı. Kasım 1940'ta Almanlar ve Sovyetler arasında yapılan görüşmeler, bu korkuların sağlam temellere dayandığını gösterdi. Almanya, İtalya ve Japonya arasında karşılıklı yardımlaşmaya yönelik Üçlü Paktın 27 Eylül 1940'ta sonuçlanmasının ardından Rus Dışişleri Bakanı Molotov, 12-13 Kasım'da Berlin'de Hitler ve Ribbentrop ile yaptığı görüşmelerde Alman-Sovyet iş birliği olasılıklarını araştırmaya başladı. Molotov, Sovyetler Birliği'nin Boğazların kontrolünü kendi güvenliği için gerekli gördüğünü vurguladı ve bu konuda Türkiye ile anlaşmaya varabileceğini iddia etti. Almanlar, 26 Kasım'da Türkiye'yi İngiltere ile ittifakından ayırmak ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bir revizyon sağlamak için ortak taahhüt öneren bir anlaşma taslağı sunarak karşılık verdi. Ancak Molotov bunu yetersiz bulmuş ve Boğazlarda Sovyet askeri ve deniz üslerinin kurulmasını talep etmişti. Hitler, Orta Doğu'daki İngilizlere karşı olası bir Alman saldırısını ortadan kaldıracak ve Almanya'yı güneyden kuşatacak olan Boğazları ve Bulgaristan'ı Stalin'e devretmek istemiyordu. Bu nedenle de görüşmeler olumlu bir sonuç alınmadan sona erdi.¹¹⁷³

1 Mart 1941 yılında Adolf Hitler, İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunda Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik bir hareket tarzı içinde olmadıklarını, Almanya ve Türkiye'yi karşı karşıya getirecek hiçbir sebep bulunmadığını ifade etmişti. İnönü, 12 Mart tarihinde mektuba vermiş olduğu cevapta, Türkiye'nin milli mücadelenin başlangıcında tespit edilmiş olan prensiplere sadık kaldığı ve barışçı bir politikanın arkasında olduklarını belirtmişti. İnönü de tıpkı Hitler gibi iki devleti karşı karşıya getirecek bir sebebin olmadığını altını çizmişti. İnönü'nün vurguladığı en önemli hususlardan biri de Türkiye'nin emniyet ve istiklalinin ihlal edilmemesiydi.¹¹⁷⁴

¹¹⁷¹ CDAB, 30-18-1-2 / 92-86-7.

¹¹⁷² CDAB, 30-10-0-0 / 235-584-15.

¹¹⁷³ William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, New York 2013, s. 59-61.

¹¹⁷⁴ *Hitlerin Türk Dostları: II. Dünya Savaşındaki Gizli Belgeler ve Yazışmalar*, der. Mehmet Ali Yalçın, İstanbul 2006, s. 120-125.

Cumhurbaşkanı, barışı muhafaza etme konusundaki gayretine rağmen gerektiğinde Türk Ordusu'nun harekete geçmekten geri durmayacağını, savaşın ilerleyen dönemlerinde de özellikle vurgulayacaktı.¹¹⁷⁵

18 Haziran 1941'de *Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması* karşılıklı olarak imzalanmıştı. Türkiye böylece topraklarını muhtemel bir saldırıya karşı korumuş oluyor ve siyasi dengeyi de sağlıyordu. Antlaşma ile dış politikada hareket serbestisini genişleten Türkiye, Alman savaş sanayisi açısından da büyük bir pazar haline geliyordu. Almanya böylece Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayarak Rusya'yı tecrit etmiş oluyor, bunu da 22 Haziran seferi öncesi elde etmiş bulunuyordu.¹¹⁷⁶ Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısının başlamasından birkaç gün önce söz konusu antlaşmanın imzalanmasıyla, Türk dış politikasının “*aktif tarafsızlık*” terimi ile tanımlanan ve devam edecek olan evresi de başlamış oldu. Türk anlayışına göre aktif tarafsızlık, öncelikle iki kamptan birinin savaşa açık katılımını engelleyen aktif bir dış politika yoluyla Avrupa'da ortaya çıkan siyasi-askeri durumu, ülke dışındaki siyasi olaylarda kullanmak anlamına geliyordu.

22 Haziran 1941 yılına gelindiğinde, tarihin gördüğü en büyük operasyon olan Barbarossa Harekâtı başlamıştı. Türkiye, Almanya-Sovyetler Birliği savaşı dolayısıyla ortaya çıkan durum münasebetiyle aynı tarihte tarafsızlık ilânında bulundu.¹¹⁷⁷ Alman-Rus Savaşı'nın başlaması dolayısıyla aklını meşgul eden Çanakkale'ye yönelik olası bir ortak saldırı kabusundan kurtulan Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, “*Bu bir savaş değil, Haçlı Seferi*” şeklinde bağırıyordu. Diğer taraftan o tarihlerde Dışişleri Genel Sekreteri olan Numan Menemencioglu da tatmin olmakla birlikte, Almanya'nın Avrupa güç dengesi açısından fazla kuvvet kazanmasından duymuş olduğu endişeyi de gizlemedi. Çünkü Almanya seferde başarılı olursa hırslarının önündeki fren kalkacaktı.¹¹⁷⁸

General Franz Halder, günlüğündeki 26 Temmuz 1941 tarihli notlarda Kara Kuvvetleri nezdindeki Dışişleri Bakanlığı irtibat memuru von Etdorf'un politik durum raporundan bahsetmektedir. Bu rapora göre Rusya karşısında ilerlemeler kaydedilirse işler organik bakımdan daha da gelişecekti. Bu nedenle Alman teklifleri daha sonraki

¹¹⁷⁵ *Vatan Gazetesi*, 31 Ağustos 1941.

¹¹⁷⁶ Y. Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, s. 149-150.

¹¹⁷⁷ CDAB, 30-18-1-2 / 95-54-1.

¹¹⁷⁸ F. von Papen, *Memoirs*, s. 479.

bir dönemde yapılmalıydı. Rapora göre Türkiye, Türkistan'ın da içinde olduğu tampon devletler oluşturmayı düşünüyordu.¹¹⁷⁹

Alman Orduları cephede muazzam bir ilerleme kaydederken, 9 Ekim 1941'de Türkiye ve Alman Hükümeti arasında 31 Mart 1943'e kadar sürecek bir *Ticaret Antlaşması* imza edildi. Bu antlaşma ile Almanya'ya 1943-1944'te, Türk-İngiliz Krom Anlaşmasının bitim tarihinden sonra, 90.000 ton krom cevherinin satışı öngörülüyordu. Buna karşılık Almanya, Türkiye'ye 100.000.000 TL'lik savaş araç ve gereci verecek, bu teslimatın 18.000.000 TL'liği 1942 sonundan evvel yüklenecekti. Almanya'nın elde edeceği son avantaj, Türkiye ile imzalanan iki yeni *Ticaret Antlaşması* oldu. 2 Haziran 1942'de imzalanan antlaşma ile Türkiye, yıllık üretiminin yarısına karşılık gelen 45.000 ton krom'u Eylül'de yüklemeyi taahhüt etti. Diğer antlaşma ise 21 Nisan 1943'te imzalandı ve bu antlaşma ile ertesi yıl 30.000.000 dolarlık mal değiş tokuşu kararlaştırıldı.

Savaş yılları Türkiye ekonomisi oldukça dar bir boğaza girmişti. Avrupa ve Amerika'da, kısacası bütün ileri memleketlerde savaş dolayısıyla fiyatlarda % 10'dan % 50'ye kadar bir yükselme görülmüştü. Türkiye'de ise % 400 nispetinde bir geçim pahalılığı vardı. Bu hal, Türkiye'nin Suriye, Irak, İran ve diğer Asya memleketleriyle benzer durumda olduğunu ortaya koymaktaydı. Fiyatların yükselmesi ve geçimin zorlaşması, bilhassa da memur ve sabit gelirli sınıf için ızdıraplı bir durum yaratmış, dış ticarete çok önemli mahzurlar doğurmuştu.¹¹⁸⁰

Türkiye'nin savaş sırasında çekmiş olduğu ekonomik sıkıntının Almanya'ya olan bağımlılığından ileri geldiği açıktır. 1930-1945 yılları arasında Türkiye ve Almanya arasındaki ticari ilişkiler, iniş ve çıkışlarıyla birlikte dalgalı bir seyir izlemiştir. İngiliz ekonomist Barbara Ward'ın 1942'de varmış olduğu gözlem bu bakımdan dikkat çekicidir: "*Türkiye'nin dış ticaret eğrisinin, dış ilişkilerindeki iniş çıkışları izlemesi bir rastlantı değildir.*" 1940 yılında Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı ihracatın değeri 9 milyon liraya ulaşmaktaydı ve bu, Türkiye ihracatının toplam değerinin sadece % 8,6'sını oluşturmaktaydı. 1941'de ise Türkiye'nin Almanya'ya yapmış olduğu ihracatın değeri 26 milyon liraya, oranı da toplam ihracatının % 21,8'ine yükselmişti. Bununla birlikte gerçek sıçrama takip eden üç yıl içerisinde görüldü. 1943'te Almanya, Türkiye ithalatının % 37,7'sini karşılarken, Türkiye ihracatının % 23,7'sini de satın aldı.

¹¹⁷⁹ H.-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, s. 356.

¹¹⁸⁰ Cumhuriyet Halk Partisi'nin, "İkinci Dünya Savaşında Ekonomimizin Durumu, Sebepleri ve Sonuçları" başlıklı raporu. CDAB, 490-1-0-0 / 63-240-9.

Almanya'dan yapılan ithalat, 1944'te hafif bir düşüş ivmesi göstererek toplam ithalatın % 30,4'üne indi. Diğer taraftan Almanya'ya yapılan ihracat, toplam ihracatın % 78,2'sine yükseldi. Almanların Türk malları için cazip fiyatlar vermeleri, Türk ticaret yollarını denetim altında bulundurmaları ve buna bağlı olarak Türklerin ürünlerini başka bir yere satma imkânsızlığı, Türk Hükümeti'nin 1940'ta Almanya ile imzaladığı antlaşmaya uymaktaki kararlılığı buna neden olarak gösterilebilir.¹¹⁸¹

1943 yılı başlarında Berlin'in Türkiye politikasında da köklü bir değişim yaşanıyordu. Alman yenilgilerinden sonra Balkanlardaki güney sınırlarını güvence altında tutmak isteyen Almanlar, Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa dâhil olmasının önüne geçmek ve Türkiye'nin tarafsızlık politikasının devamını sağlamak için yoğun uğraşlar sarfediyordu. Böylece Almanya, o zamana kadar Türkiye'nin Mihver saflarında yer almasını sağlamaya yönelik politikadan geri adım atmıştı. 8 Ocak 1943'te Hüsrev Gerede'nin halefi olan Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan, Dışişleri Genel Sekreteri Weizsäcker'e Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürdüğünü taahhüt etmişti.¹¹⁸² Alman Ordusu'nun Stalingrad önünde yenilgiye uğramasıyla müttefiklerin Almanya'ya ilişkin planları ve bunda Türkiye'nin rolü de tartışılmaya başlanmıştı.

1943 yılı Türk-Alman ilişkileri açısından önemli bir ziyarete tanıklık etti. Hitler'in davetlisi olarak I. Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki bir Türk delegasyonu 25 Haziran 1943'de Almanya'ya ayak basmıştı. Delegasyon üyeleri Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, Tümgeneral Salih Erkuş, Albay Hilmi Uray, Binbaşı Tahsin Berkman ve 20. Kolordu Karargâhı'ndan Faik Yönköl idi.¹¹⁸³ Türk heyetine Kursk operasyonuna hazırlanan ve Harkov-Belgorod bölgesinde yoğunlaşmış panzer tümenlerinin manevralarıyla, Almanların Doğu cephesindeki gücü gösterilecekti. Manevralardan sonra Türk heyeti Hitler'le buluşmak için Doğu Prusya'daki Kurt İni Karargâhı'na geldiler. Hitler, Türkiye'nin dostluğundan bahsederek Türkiye'ye açmış oldukları 100 milyon krediyi idareli harcamalarını, tank birliği ve uçak filosu almalarını tavsiye etti. Ayrıca Türkiye'nin hava alanlarına dıştan yapılabilecek baskın tarzındaki işgal ihtimaline karşı tedbirli olmaları konusunda uyardı.¹¹⁸⁴

¹¹⁸¹ E. Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, s. 103-106.

¹¹⁸² Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c. 2, İstanbul 2007, s. 198.

¹¹⁸³ CDAB 30-18-1-2 / 102-59-10.

¹¹⁸⁴ Zeki İlter, *Bir Ömür Boyu Askerlik (1919-1972)*, İstanbul 2003, s. 47.

Türk heyeti Hitler ile yaptıkları görüşmeden sonra Fransa'ya gitti. Hitler Türk delegasyonu ile yapmış olduğu görüşmeden memnun kalmıştı. Yaveri Otto Günsche'ye şöyle dedi: “*Türklere güvenebiliriz. Panzer tümenlerimizin Harkov'daki gösterisi, onların üzerinde büyük bir etki yarattı.*” Fransa'daki Türk delegasyonunu, Batı Orduları Komutanı Feldmareşal von Rundstedt kabul etti. Bu arada Führer Karargâhı'ndan, Doğu cephesindeki Panzer tümenleri'nin manevrasının yarattığı izlenimi bozmaması ve misafirlere yalnızca Atlantik Duvarı'nın iyi tahkim edilmiş noktalarını göstermesi talimatını almıştı. Böylece Türkler kıyıda, düşmandan ele geçirilen eski toplardan teşkil edilen topçu mevzilerini görmemiş, yalnızca Cap Gris-Nez'deki “*Fritz Todt*” ağır bataryasını gezmişti.¹¹⁸⁵ Türk delegasyonu başkanı Orgeneral Toydemir gezi dönüşünde izlenimlerini bir raporla Cumhurbaşkanına beyan etmişti.¹¹⁸⁶

Büyükelçi von Papen ziyaretin sonucuna ilişkin yapmış olduğu değerlendirmede heyetin, devletin üst kademesi tarafından büyük bir merakla beklenmiş olduğuna vurgu yapmıştır. Türk delegasyonunun gördükleri manzara sonucunda Almanya'nın gücü karşısında etkilendiğinden ve Rusya'nın artık zaferden uzak olduğuna inandıklarından bahseden von Papen, cephe ziyareti sebebiyle düşmanın Türkiye'ye kızgınlığının devam ettiğini sözlerine eklemiştir. Von Papen'e göre sonuç genel itibariyle olumlu olmuş ve güdülen gayeye ulaşılmıştı.¹¹⁸⁷

1943 yılında değişen konjonktür ile birlikte Türk-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktası yaşandığı gibi Türkiye üzerine müttefik baskısı da yoğunlaşmıştı. 14 Ocak 1943'te ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill, Kazablanka'da yaptıkları görüşmelerde Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi noktasında teşebbüste bulunma kararı almışlardı. Bu maksatla 30-31 Ocak 1943'te İnönü ile Churchill, Adana'da bir görüşme yaptılar. Türk tarafı, ordusunun malzeme eksikliğinden ve Sovyetler Birliği'ne yönelik çekinceleri nedeniyle savaşa girme noktasında isteksiz davrandı. Ağustos 1943'te Roosevelt ve Churchill, Quebec Konferansı'nda tekrar buluşup Türkiye'ye yönelik politikalar noktasında müzakerelerde bulundular. Özellikle Boğazlardan geçiş müsaadesi ve Almanya'ya yapılan Krom sevkiyatının azaltılması taleplerinin Türkiye'den istenmesine karar verildi. Roosevelt, Churchill ve Stalin'in

¹¹⁸⁵ *Hitler Kitabı: Hitler'in İki Özel Yaverinin Sorgulanmasıyla Stalin İçin Hazırlanan Gizli Dosya*, ed. Henrik Eberle, Matthias Uhl, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul 2015, s. 138-139.

¹¹⁸⁶ Toydemir'in ziyarete ilişkin Cumhurbaşkanına İsmet İnönü'ye sunmuş olduğu beş sayfalık rapor Milliyet Gazetesinde yayınlanmıştır. Bkz. “Türk Paşa'nın Hitler'le Pazarlığı”, *Milliyet Gazetesi*, 9 Ocak 1991.

¹¹⁸⁷ Rifat N. Bali, “Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in Almanya Gezisi: Hitler ile Görüşme”, *Toplumsal Tarih*, 165, 2007, s. 42.

katıldığı Kasım 1943'te toplanan Tahran Konferansı'nda Türk hava sahası'nın kullanımının zaruretine dikkat çekilerek Türkiye'nin harbe girmesi için ısrarlı girişimlerde bulunuldu. Rusların katılmadığı Aralık 1943'te toplanan Kahire Konferansı'nda Türkiye, prensip olarak harbe girmeyi kabul etse de savunma için gerekli olan malzeme verilmedikçe harbe katılmamayı düşünüyordu.¹¹⁸⁸

1941 baharında Almanya ile saldırmazlık paktının imzalanmasıyla başlayan aktif tarafsızlık süreci, 1943 yılındaki gelişmeler sonucunda farklı bir yöne doğru evrildi. Sonunda Türkiye'nin rotası kayda değer biçimde Müttefiklere doğru kaydı. Türkiye'nin Almanya'ya Krom sevkiyatını durdurmasından sonra müttefik devletler, Türkiye'den tüm stratejik madde ihracını da bütünüyle durdurmasını talep ettiler. Yapılan müzakereler sonucunda 1944 Mayısının sonuna doğru ABD, İngiltere ve Türkiye arasında bir *Ticaret Antlaşması* imza edildi. Antlaşmaya göre Türkiye, müttefiklerin ekonomik taahhüdüne karşılık Mihver'le olan ticaretini % 50 oranında azaltacaktı. 6 Haziran 1944'e gelindiğinde Normandiya Çıkarması ile müttefikler Batı Avrupa'dan Almanları sökmeye başlamıştı. Gelişen yeni konjonktür karşısında müttefik devletler, Türkiye'den Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmesi yönünde baskılarda bulundular. Sonuçta Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesecektir.¹¹⁸⁹

9 Temmuz 1944 tarihinde Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan, Fuschl'da yaptıkları bir kahvaltıda önemli konulara temas ettiler. Türkiye'nin üzerindeki müttefik baskılarına boyun eğmemesi gerektiğini söyleyen Ribbentrop'a karşılık Arıkan, Türkiye'nin şimdiye kadar baskıya boyun eğmediğini ve gelecekte de bunu yapmaya niyeti olmadığını vurguladı. Alman Dışişleri Bakanı, şahsına ve siyasetine güvendiğini söylediği Numan Menemencioglu'nun görevinden ayrılmasının, Türk tarihinde önemli bir dönemin başlangıcında meydana geldiği için daha da üzücü olduğunu ifade etti. Büyükelçi Arıkan olası bir Rus galibiyeti halinde, Sovyetler'in Türklerin çoğunu Sibiryaya göndereceğini ve bunun bir felaket olacağını bildiğinin altını çizmişti. Bunun üzerine Bakan Ribbentrop, Arıkan'ın sözlerinden Türkiye'nin bu tehlikeyi anladığını ve bundan kaçınmak için açık bir

¹¹⁸⁸ H. F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, s. 217-221.

¹¹⁸⁹ Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş olması, Müttefik devletlere ve Sovyetler Birliği'ne Türkiye'nin ittifak yükümlülüklerine sadakatın bir kanıtı olara sunulmuştur. Bkz. S. Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 251.

politika izlemek istediğini öğrenmekten memnun olmuştu. Bu vesileyle Arıkan bir kez daha Türkiye'nin politikasının kesinlikle açık ve değişmez olduğunu vurgulamıştı.¹¹⁹⁰

Diğer taraftan Sovyetler'in 1944 yazında Romanya ve Bulgaristan'a girmesi Türkiye'de endişe uyandırmış, yine aynı yılın sonbaharında İngilizlerin Yunanistan'a asker çıkarması Balkanlardaki dengeler açısından memnuniyetle karşılanmıştı. 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da bir araya gelen müttefik liderler, Türkiye ile ilgili meseleleri de ele aldılar. Sovyetler'in Boğazlara ilişkin düzenleme taleplerinin daha sonra üç ülkenin Dışişleri Bakanları toplantısında sunulmasına karar verildi. Yalta'da alınan diğer önemli karar da Nisan sonunda toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansına ilişkindi. Karara göre konferansa sadece 1 Mart 1945 itibariyle Almanya ve Japonya ile savaş içinde olan devletlerin kurucu üye olarak davet edilmeleri kararlaştırıldı. Bunun üzerine Türkiye, Birleşmiş Milletler Konferansına katılabilmek için gerekli şartı sağlayabilmek adına 23 Şubatta Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.¹¹⁹¹ Savaş ilanı kararıyla, BM yasasının hazırlanacağı San Francisco Konferansı'nın 25 Nisan'da başlayacak toplantılarına katılım hakkı elde edilmişti. Bu sebepten Türkiye'nin savaş kararının askeri değil, diplomatik bir karar olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁹²

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, savaşı Mihver devletlerinin kazanması ihtimalini zayıf gördüğünü açıkça dile getirmiştir. İnönü'ye göre savaşı Almanya'nın başını çektiği bloğun kazanması durumunda İtalya ve Almanya'nın yaşam alanı politikasıyla Türkiye'nin menfaatlerinin bağdaşması ihtimali az idi.¹¹⁹³ İnönü, Türk Hükümeti'nin olası bir Alman galibiyeti halinde Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının akıbetine ilişkin bir planları olmadığını Zehra Önder ile yaptığı mülakatta dile getirmişti. Diğer taraftan Turancılık konusunda özel bir politika izlemediklerini ifade eden İnönü, hiçbir zaman Turancı hedefler güdülmediğini de sözlerine eklemişti.¹¹⁹⁴ Bununla birlikte savaş süresince Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Türk halkları arasında önemli bir yakınlık olduğu açıktı. Alman Ordusu saflarında mücadele eden başta Türkistanlılar olmak üzere diğer Türk halklarının temsilcileri de Almanya'nın Türkiye'ye karşı savaşa girmesi durumunda Türkiye aleyhine bir hareket tarzı içerisinde olmayacaklarını açıkça ifade etmişlerdi.

¹¹⁹⁰ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie E: 1941-1945, Band VIII, 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Göttingen 1979, (Doküman No: 107), s. 185-193.

¹¹⁹¹ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran, İstanbul 2001, s. 466-472.

¹¹⁹² Nezihe Selcen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, Ankara 2018, s. 281-282.

¹¹⁹³ *Milliyet Gazetesi*, 16 Ekim 1967.

¹¹⁹⁴ Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, çev. Leyla Uslu, Ankara 2010, s. 335-336.

Savaş dönemi Türk dış politikasına dair genel hatlarıyla bir özet yapacak olursak, İnönü ve arkadaşlarının politikalarını tamamen başarılı yürüttükleri anlaşılmaktadır. Ülkelerin kalıcı dostları olmadığı, yalnızca kalıcı çıkarları olduğu ilkesine dayanarak Türk diplomasisi son derece etkili bir iş çıkarmıştır. Diğer pek çok ülkede olduğu gibi Türk ekonomisi de savaş zamanı sıkıntısını fazlasıyla çekmiştir. İnönü ve çalışma arkadaşları Türkiye'yi savaş dışında tutabilmek için ülkenin stratejik konumundan başarıyla yararlanarak, klasik yöntemi kullanmak suretiyle bir gücü diğerine karşı oyalamışlardır. Bir başka ifadeyle Türkiye'nin savaş sırasında tarafsız olduğunu söylemek, 1939-1945 arasındaki politikalarında büyük ölçüde savaşı hangi tarafın kazanacağına ilişkin Türk algılarının değişmesinden kaynaklanan önemli değişiklikleri gizlemektedir.

Kuşkusuz Türkiye'nin askeri zayıflığı, modern Hava kuvvetleri ve Mekanize Kara Kuvvetleri'nin eksikliği, Boğazları bir düşmana karşı korumayı çok zorlaştırdığı için gerek Almanya gerekse Rusya tarafından muhtemel işgallerle yüzleşmede ciddi bir engeldi. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin müttefiklere karşı askeri açıdan hazırlıksız olduğunu vurgulamak suretiyle hem savaşa katılma, hem de askeri malzeme elde etme baskısını azaltarak bu zayıflığı diplomatik bir araca dönüştürmeyi bildi. Milli Şef, Türkiye'yi savaşa sokma arzusu konusunda İngilizlerle Amerikalılar arasındaki farklılıklardan da yararlanabildi. Diğer taraftan Hitler'in Rusya'yı işgal etmeye, Ortadoğu'ya saldırmaktan daha fazla önem vermesi de Türkiye'yi 1941'de gerçekleşmesi muhtemel bir Alman işgalinden kurtarmıştı. Savaşın sonunda Almanlar çekildiğinde Yunanistan'ı işgal edenlerin Sovyetler değil de İngilizler olması, Türkiye'yi üç taraftan düşman bir güç tarafından kuşatılmış olmaktan korumuştur. Bu sonuçların hiçbirinin Türkiye tarafından belirlenemeyeceği açık olmakla beraber, şüphesiz bağımsız bir devlet olarak ayakta kalmasına da yardımcı olmuştur.

4.8.2. Hilal ve Svastika: Türkiye'deki Alman Propagandası

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye, pek çok devletin propaganda merkezi haline gelmiştir. Nazi Almanyası başta olmak üzere Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek isteyen ülkeler gerek resmi, gerekse gayri resmi yollardan çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nazi propagandası savaşın patlak verdiği dönemde oldukça yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Türkiye açısından Almanya, İngiltere ve Fransa ile nüfuz bakımından zaten açık bir rekabet içindeydi. Boğazları kontrol eden ülkenin

stratejik konumu, onu merakla aranan bir ortak haline getirmiş, böylece Türkiye'nin bir dost olarak arzulanabilirliği, sahip olduğu önemiyle daha da artmıştı.

Hem stratejik konumu, hem de Almanya'nın silah endüstrisinin Krom'a olan ihtiyacı nedeniyle Türkiye, Hitler tarafından son derece önemli görülüyordu. Türkiye'yi müttefik cepheyle aynı hizaya getirmekten alıkoyma görevi, gerekli incelik ve entrikaya sahip bir adam olan Büyükelçi von Papen'e emanet edilmişti.¹¹⁹⁵

Alman propagandasının Türkiye'ye yönelik politikasında kullanmış olduğu en önemli araç hiç şüphesiz basın yayın ve haberleşme ile ilgiliydi. Henüz savaş öncesi dönemde 29 Eylül 1936'da Yakınoğu'ya yönelik politikalar noktasında önemli bir kurum olan "*Deutscher Orient-Verein*" (Alman-Doğu Derneği), Doğu ülkelerinin basınında propaganda yapılmasının önemine dikkat çekiyordu.¹¹⁹⁶

Alman Dışışleri Bakanlığı 1942 yılında Türk basınındaki duruma dair bir inceleme yaptı. İnceleme, CHP'nin resmi yayın organı olan "*Ulus*" gazetesinin gözden geçirilmesi ile başlamaktadır. Buna göre bu gazetede bir iş bölümü olduğu tespit edilmiş, her iki yazı işleri müdürünün de farklı yaklaşımlarda olduğu belirlenmiştir. Fransızca nüshası "*La Republique*" ile birlikte "*Cumhuriyet*" ve "*Tasvir-i Efkâr*" Alman dostu olarak nitelendirilmiştir. "*Yeni Sabah*", "*Haber*", "*Tan*", "*Son Telgraf*" ve "*Vatan*" Gazeteleri müttefik devletler kampına yakın dururken; "*Akşam*", "*Vakit*" ve "*İkdam*" gazeteleri orta çizgiye sahiplerdi.¹¹⁹⁷ Diğer taraftan NSDAP'ın yayın organı olan "*Völkische Beobachter*" ve Propaganda Bakanı Goebbels'in propaganda yayını olan "*Signal*" Türkiye'de dağıtılmaktaydı.

Türk kamuoyunu etkilemeye yönelik Alman propagandası, savaşın değişen parametreleri ile birlikte farklılık göstermiştir. Propaganda cereyanı savaşın ilk yıllarında Türk Hükümeti'nin Batı Bloğu ile iş birliğini hedef alarak hükümeti baskılamaya yönelik iken, Barbarossa Harekâtı'ndan sonra Türkiye'yi Mihver saflarına çekmeye ve müttefik güçlerle karşı karşıya getirmeyi hedeflemiştir. Bu durum Türk basınında çıkan gazete haberlerinde de detaylı olarak yansımaları bulmuştur.¹¹⁹⁸

Alman propagandası sadece matbuat yoluyla değil, posta yoluyla broşür dağıtmak, Almanya dışındaki insanlara radyo yayını ile ulaşmak, kişisel bağlantılar tesis

¹¹⁹⁵ Gerhard L. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany: Starting World War II, 1937-1939*, New Jersey 1980, s. 591.

¹¹⁹⁶ J. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 19.

¹¹⁹⁷ J. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 25-26.

¹¹⁹⁸ Sezen Kılıç, *Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933-1945)*, Ankara 2010, s. 264.

etmek ve fısıltı kampanyaları düzenlemek şeklinde de kendini göstermiştir.¹¹⁹⁹ Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 9 Mart 1941’de Papen’e gönderdiği bir telgrafta basın ve radyoda çalışanların parayla kandırılması için birkaç milyonun döviz olarak dağıtılmasını önermiştir. Papen’in verdiği cevapta ise görevin başarıyla ifa edildiği bildirilmiştir.¹²⁰⁰

Büyükelçi von Papen’in nüfuz sağlamaya çalıştığı önemli bir kesimi Türk askeri çevreleri teşkil etmekteydi. Bilhassa emekli Alman Generallerinin Türk Harp Okulları’nın eğitimci kadrosunda istihdam edilmesinin, Türk ordusu üzerindeki etkiye işaret ettiğine inanılıyordu. Von Papen’in düşüncesine göre Harp Okulları Komutanı General Ali Fuad Erden ve Genelkurmay İkinci Başkanı General Asım Gündüz, Alman militarizminin ateşli destekçileriydi. Bu nedenle von Papen, başta Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere, askeri kanat nezdinde tesirli olmak için gayret göstermekteydi. Bir diğer önemli isim de Cumhuriyet gazetesindeki Alman yanlısı yazılarıyla bilinen emekli General Hüsni Emir Erkilet idi.¹²⁰¹

Von Papen, Büyükelçi olarak üstlendiği misyon gereği casusluk faaliyetleri konusunda da önemli girişimlerde bulunuyordu. Bu amaçla elindeki 3 milyon dolarlık bir bütçeyi kullanma hakkı vardı. Yaklaşık bu meblağ tutarında parayı da siyasi ve diplomatik ihanetlere rüşvet olarak el altında bulundurmaktaydı. Papen’in girişmiş olduğu faaliyetlerin önemli bir kısmını Sovyetler Birliği’ne karşı casusluk faaliyetleri oluşturmaktaydı. O sıralarda Alman Ordusu Kırım’ı ele geçirmiş ve Ukrayna havalisine doğru saldırıya geçerek Odessa ve Kiev’i topraklarına katmıştı. Artık Türk Hükümeti tıpkı I. Dünya Savaşı’nda olduğu gibi bu savaşta da Alman saflarında savaşmaya mecbur edilebilirdi. Papen’in faaliyetleri kapsamında seçtiği ajanlar daha ziyade Rus ve Tatar Müslümanları’ydı. Rus ihtilalinden kaçmış göçmenler ve Sovyet rejimine düşman mülteciler casusluk vazifelerini kabul etmişlerdi. Papen aşırı milliyetçi gruplara yönelik politikalar geliştirdiği gibi Panislamizm’e dönük çabalara da girişmişti.¹²⁰²

Amiral Wilhelm Canaris’in başında bulunduğu “*Auslandsgeheimdienst*” (Yabancı Ülkeler İstihbarat Servisi), Alman-Rus Savaşı başlangıcından önce bile Türkiye topraklarında faaliyetlerde bulunuyordu. Berlin’deki Alman Askeri İstihbarat Servisi Abwehrdienst tarafından Türkiye, Yakındoğu’nun merkezi olarak seçilmişti.

¹¹⁹⁹ Süleyman Seydi, *Zor Yıllar 1939-1945: 2. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Ankara 2006, s. 64-65.

¹²⁰⁰ J. Glasneck, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, s. 24.

¹²⁰¹ Günay Göksu Özdoğan, *Turan’dan Bozkurt’a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, çev. İsmail Kaplan, İstanbul 2015, s. 146-147.

¹²⁰² Kurt Singer, *İkinci Dünya Harbinde Casuslar ve Hainler*, çev. Cemil Cahit Cem, İstanbul 1972, s. 300-317.

Servisin Türkiye merkezi Ankara'da kuruldu ve bu daireye bağlı KO-Nebenstelle (KO Şubesi) İstanbul'a yerleştirilerek askeri ateşliklere bağlandı. Ankara'daki KO şubesinde yedi kişi, İstanbul'daki büroda ise on altı kişinin çalıştığı bilinmektedir. Askeri Ateşe Rohde'nin sorumluluğu altında bulunan İstanbul'daki KO şubesi, Dr. Paul Leverkuehn yönetimindeydi.¹²⁰³ Leverkuehn kendisine bol miktarda bilgi sağlayan Türk ve Arap ajanlardan oluşan bir ağ kurmuştu.¹²⁰⁴ Önemli ajanlar, Askeri Ateşe Yardımcısı ya da Hava Ateşesi yardımcısı sıfatına bürünerek diplomatlar listesinde yerlerini alıyor ve diplomatik pasaporta kavuşuyorlardı.¹²⁰⁵

Türkiye'deki Güvenlik Servisi SD, 1940 kışında kurulmuştu ve tamamen diplomatik servis bünyesinde faaliyet gösteriyordu. Genel merkezi Ankara'daydı ve İstanbul Başkonsolosluğu bünyesinde işletilen bir alt istasyon konumundaydı. Başkanı Ludwig Carl Moyzisch, Alman Gizli Servisleri'nin çalışmalarını Türkiye'de yönetiyordu. Fakat Türkiye'deki SD çok verimsiz bir organizasyondur, büyük meblağlar kullanarak çok az iş başarmakta ve çok sayıda yanıltıcı bilgi elde etmekteydi.¹²⁰⁶

Alman propagandası Türk-Sovyet ilişkilerini parçalamak, Türk kamuoyunda Sovyetler Birliği'ne karşı güvensizlik yaratmak ve Türkleri psikolojik bakımdan Alman saflarında savaşa girmeye hazırlamak amacına hizmet etmekteydi. Alman Doğu Bankası müdürü yapmış olduğu konuşmada, Almanya'nın, Avrupa'yı ve buna bağlı olarak da Türkiye'yi yüzlerce yıllık Rus baskısından kurtardığına dikkat çekerek, iki ülke arasındaki dostluk ve iş birliğini vurgulamaktaydı.¹²⁰⁷

Alman makamları Barbarossa Harekâtı tamamen başarıya ulaşana kadar Türkiye'nin tutumunu koruyacağını düşünmekteydi. 24 Ekim 1941 yılına ait askeri bir toplantı tutanağında Anadolu üzerinden yapılacak bir harekât planına Türkiye'nin belirsiz tutumu nedeniyle karşı çıkılmaktaydı.¹²⁰⁸

¹²⁰³ Türkiye'deki Abwehr istasyonu başkanı Paul Leverkuehn daha sonra şunları yazmıştı: Haziran 1941'de Rus kuvvetlerinin dağılımı, silahlanması ve hava alanları, en azından Polonya'nın işgal ettikleri bölümü karşılaştırmalı olarak biliniyordu. Bu bilgiler, 22 Haziran 1941'deki Alman saldırısının ilk saatlerinde, yerdeki birçok Sovyet uçağının imha edilmesine yardımcı olmuştu. Bkz. V. J. Birstein, *Smersh: Stalin's Secret Weapon*, s. 126.

¹²⁰⁴ Jefferson Adams, *Historical Dictionary of German Intelligence*, Lanham, Maryland 2009, s. 264.

¹²⁰⁵ R. Möckelmann, *Franz von Papen: Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*, s. 233.

¹²⁰⁶ German Intelligence Service (WWII), 1945, s. 3.

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/GERMAN%20INTELLIGENCE%20SERVICE%20%28WWII%29%2C%20%20VOL.%202_0006.pdf

¹²⁰⁷ Z. Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, s. 171-172.

¹²⁰⁸ Doküman No: 105, *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945*, c. I, ed. Percy Ernst Schramm, Frankfurt am Main 1965, s. 1072-1075.

Sonuç itibariyle Sovyetler'e yönelik Alman başarıları kısa sürede etkisini kaybetmiş ve Alman Ordusu Rus cephesinde adeta saplanıp kalmıştır. Savaş uzadıkça ve durum ümitsizleştikçe Türk Hükümeti de değişen konjonktüre uyum sağlayarak, ülke menfaatlerinin icabı olarak, giderek müttefik devletler saflarına doğru yanaşmıştır. Bunun sonucunda Türkiye'deki Alman propagandası da zamanla etkisini yitirmiştir.

4.8.3. Panturancılık Faaliyetleri

Türkistan coğrafyası her ne kadar Hitler'in doğrudan işgal planlarında yer almasa da geniş nüfus potansiyeli ile Nazi planlamacılarının ilgisini üzerine çekmişti. Bu bağlamda Alman propagandasının en önemli hareket noktalarından birini Panturancılık faaliyetleri oluşturmaktaydı. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanya'nın çok sayıda resmi belgesinde, gazete ve dergilerin sayfalarında "*Panturanizm*" ve "*Pantürkizm*" gibi terimler sıklıkla görülmeye başlandı. Alman Dışişleri Bakanlığı, onlarca belgeyi içeren "*Panturan*" adlı özel bir belge klasörü hazırladı. Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği, bu ülkedeki Panturanist hareketin gelişim çizgisi ve buna bağlı konulara ilişkin sürekli olarak haberler yaptı.

Panturancılık fikrinin hem Türkiye'de hem de Rusya'da oldukça uzun bir geçmişi vardır. Söz konusu terim, XIX. yüzyılda ünlü Macar Türkolog Arminius Vambery tarafından tanıtılmıştır. Tarihte sıklıkla görüldüğü gibi, daha sonra bilim adamları ve Türklerin kendileri tarafından Türk ve Fin-Ugor halkları için genel bir isim olarak algılanmıştır. Araştırma literatüründe Turancılığa (veya Panturancılığa) genellikle Macarların, Estonyalıların ve Finlerin yanı sıra tüm Türk dili konuşan halkların siyasi, kültürel ve etnik birlik fikri veya hareketi denmektedir. Kelimenin geniş anlamıyla "*Turancılık*", sadece Türk halklarını içeren "*Türkçülük*" veya "*Pantürkizm*" kavramlarından daha hacimli bir kavram olarak görülmektedir. Turancılığın temel amacı, kökenleri düşsel bir topraktan olan tüm halkların nihai birliği ve huzuru olarak ifade edilmektedir.¹²⁰⁹

Pantürkizm cereyanının ünlü fikir adamı Gaspıralı İsmail Bey sayesinde gelişmiş olduğu bilinmektedir. "*Dil'de, Fikir'de ve İş'de Birlik*" ülküsünü kendine rehber edinen Gaspıralı'nın sahip olduğu fikirler Türk halkı arasında ciddi bir heyecan uyandırmıştır. Turan teriminin geniş ölçüde kullanılması ise Ziya Gökalp'in etkisiyle olmuştur. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nda Turan kelimesini bütün Türk şubelerini içine alan

¹²⁰⁹ Jacob M. Landau, *Pantürkizm*, çev. Mesut Akın, İstanbul 1999, s. 10.

Büyük Türkistan mânâsında telakki etmekteydi.¹²¹⁰ Turan aynı zamanda gelecekte bir gün gerçekleşmesi tasavvur edilen ülkü olarak da önem kazanmıştı. Çoğu zaman ise Pantürkizm, Turancılığın yerine kullanılmıştı.

Atatürk dönemi Türkiye'sinde Panturancılık cereyanı açıkça onurlandırılmamıştı. Sovyet Türk halkları arasında Türk birliği fikirleri, büyüyen Stalinist diktatörlüğün koşulları altında 1920 ve 1930'larda yeterince gelişemedi. Genel olarak Karl Wippert'in bu hareketin gelişmesi konusundaki iyimser tahmini, görünüşe göre Almanya'da tesadüfi değildi, çünkü II. Dünya Savaşı'nın başında Panturancılık fikirleri Alman diplomasisinin yakından ilgisini çekti. Atatürk'ün 1938'deki ölümünden sonra yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Turancılar üzerindeki baskıyı az da olsa yumuşatmasıyla bu nokta bir dereceye kadar kolaylaştırıldı.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Panturancılar arasında büyük bir canlanma yarattı. Sovyetler'in parçalanması ile Türk bölgelerinde bağımsız devletler kurulabileceği fikri yaygın bir inanç haline geldi.¹²¹¹ Diğer taraftan Türkiye'de bulunan Turancılar arasındaki aşırı milliyetçilerin, Almanya'daki Nasyonal Sosyalist teorisyenlerin dikkatini çekmiş olması mümkündür. Bu yolla Berlin stratejistleri, geniş kapsamlı dış politika planlarına destek bulmayı umuyorlardı.¹²¹² Almanya'da Panturancılığa olan ilgi, Sovyetler Birliği'ne yapılan saldırıdan sonra gözle görülür şekilde arttı, çünkü ilk olarak Sovyetler Birliği'nin Türkistanlılar başta olmak üzere sayısız Türk halkını “*Bolşevizme karşı mücadeleye*” dâhil etmek mümkün hale geldi. Ayrıca Türk kartını oynayarak Türkiye'ye baskı yapmak da mümkündür.

Wehrmacht Rusya'nın derinliklerine doğru ilerlerken pek çok Türk generalin ve devlet adamının kafasında, Almanya'nın çok yakında ezici bir zafer kazanabileceği kesin bir olasılık olarak ortaya çıktı. Özellikle Panturancılar arasında, Sovyetler Birliği'nin milyonlarca Türkçe konuşan halkı için Almanlardan özgürlük garantilerinin alınması endişesi belirmeye başladı. Türkiye'deki Panturancı çevreler bu bölgeleri Azerbaycan dışında, Rusya ile Türkiye arasında tampon bölge görevi görecektir şekilde, dıştan bağımsız bir Türk Devleti haline getirmek istiyordu.¹²¹³

¹²¹⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1976, s. 22.

¹²¹¹ Alman-Rus Savaşı'nın Türkçü çevreler üzerindeki etkisine dair bkz. Süleyman Tüzün, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Isparta 2005, s. 181-195.

¹²¹² Peter Longerich, *Propagandisten im Krieg: Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop*, Münih 1987, s. 190.

¹²¹³ Michael William Rollin, *Third Reich's Relations with the Turkish Republic 1933-1944*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Montana, Montana, Missoula 1968, s. 147-148.

Alman-Rus Savaşı'nın sonuçlarına dair düşünceler, en çılgın beklentileri ve umutları daha az gerçek dışı hale getiriyordu. Alman ve Türk Dışişleri bürolarının üyeleri, savaşta Alman-Türk iş birliğini destekleyenler ve Panturancı liderler aktif olarak Sovyet karşıtı planları teşvik etmekle meşgullerdi. Panturancılık, Türkiye'nin kültür merkezlerindeki birçok gençlik kuruluşunda popüler olduğu için genç Türklere bu hususta çok yardım geldi. Diğer taraftan Panturancılığı destekleyen bir dergi seli kısa zamanda yayıldı.¹²¹⁴

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın hedefi, Alman Orduları'nın Kafkas ilerleyişinde Türkiye'nin desteğini sağlamak ve mümkünse Türkiye'yi Sovyetler'e karşı savaşın tarafı haline getirmektir. Büyükelçi von Papan, Sovyetler'in kat'i yenilgisi konusunda Türk Hükümetini ikna etmeye çalışırken, Berlin'deki yetkililer de Türkçü gruplar ve Türk asıllı göçmenler konusunda çalışmalar yürütüyordu.¹²¹⁵ Alman-Rus Savaşı'nın çıkması, ülkelerinde bağımsız cumhuriyetler kurulması için çabalayan Türk liderlerini son derece umutlandırmıştı.

14 Temmuz 1941'de Büyükelçi von Papan'ın Alman Dışişleri'ne gönderdiği raporda, savaş ilerledikçe ve Türkiye'nin Kafkasya'daki ilgi alanına yaklaştıkça, bölgenin gelecekteki durumu hakkında konuşmaya o kadar teşvik edileceği belirtiliyordu. Von Papan, Ali Fuad Erden'in sözlerini tekrar ederek; Kafkasya'da Türklerle bağlantılı aşiretlerden oluşan bir federasyon ve Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Turan Devleti kurulursa, bunun Türkiye'de memnuniyetle karşılanacağını ifade etmişti. Bu tampon devletler Türkiye'yi uzun süre Rus baskısından muhafaza edecek ve ekonomik bakımdan büyük ölçüde güçlendirecekti.¹²¹⁶

Von Papan, 25 Temmuz 1941'de Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a nüfuzlu Türk çevrelerin, Alman başarıları ile birlikte Sovyetler Birliği'nde Turancılık hareketinin otomatik olarak gelişeceği görüşünde olduklarını bildirdi. Papan'e göre Sovyetler Birliği'nin yeniden örgütlenmesinde ortak çıkarlar sergilemeli ve fedakârlık yapılmalıydı. Ayrıca Papan, Turancılık konusunda önemli bir adım olarak Turan halkından olan Müslüman savaş esirlerinin diğer esirlerden ayrılmasını da teklif etmişti.¹²¹⁷

¹²¹⁴ Charles W. Hostler, "The Turks and Soviet Central Asia", *Middle East Journal*, 12/3, 1958, s. 266.

¹²¹⁵ G. Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, s. 153.

¹²¹⁶ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XIII. 1, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Erster Halbband, 23. Juni bis 14. September 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 125), s. 148.

¹²¹⁷ PA-AA: Panturan, R 29900, 25 Temmuz 1941 tarihli yazı. (No. 311699-311700).

Barbarossa Harekâtı başlayana kadar Sovyetler Birliği Büyükelçisi olan Kont Friedrich Werner von Schulenburg ve Büyükelçilik Danışmanı Gustav Hilger, Alman askeri başarılarının etkisi altında Sovyetler Birliği'nde Panturancı bir hareketin otomatik olarak ortaya çıkacağına şüpheli olduğunu vurgulamaktaydılar. Onlara göre Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman nüfusun geniş kitlelerinde Panturancı düşüncenin çekici bir gücü yoktu. Diplomat Gustav Hilger'in 3 Ağustos 1941 tarihli değerlendirme raporuna göre, Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman nüfusun geniş kitlelerinde Panturan fikri herhangi bir doğal mirastan yoksundu. Sadece Azerbaycan ve Türkistan nüfusunun belirli katmanlarında Panturan fikrinin bir ölçüde karşılık bulduğunu belirten Hilger, bu gibi etkilerin halk hareketini ateşlemekten uzak olduğunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan ayaklanmanın alevlenme olasılığının belirli göstergelerinin olduğu sadece Türkistan halklarıydı. Fakat Türkistan halkını ayaklanmaya teşvik etmek için silah ve paradan ziyade Türkistana ulaşımı mümkün kılacak yollara gereksinim duyulduğu da açıktı.¹²¹⁸

Von Papen tarafından imzalanan 5 Ağustos 1941 tarihli Panturancı harekete ilişkin siyasi mektupta Türk hükümet çevrelerinin, Rusya'daki Alman başarıları karşısında Türk yoldaşlarının kaderiyle giderek daha fazla ilgilenmeye başladığı vurgulanıyordu. İstanbul Milletvekili Yenibahçeli Şükrü Bey'in liderliğini yaptığı bir kesim bu hareketin içinde bulunuyordu. Ayrıca mektupta Türk çevrelerinden pek çok Panturancı eğilimlere sahip şahsiyetlerin görüş ve hedeflerine yer verilmekteydi. Bunlar arasında Nuri Paşa (Killigil), Zeki Velidi Togan, Ahmed Cafer ve Memduh Şevket Esendal gibi şahsiyetler bulunmaktaydı.¹²¹⁹ Savaş yıllarında Turancı hareketin önde gelen isimleri arasında Nihal Atsız gibi kimseler de yer almıştı.

Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede de Turancılık konusunda önemli bir aktör olarak konumlanmıştı. 1941 Ağustos'unda Alman Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ernst von Weizsäcker ile bir görüşme yapan Gerede, Sovyetler'e karşı kazanılan başarıların ülkesinde sevinçle karşılandığını beyan etmiştir. Rusya Müslümanları hakkında harita üzerinde bir brifing de veren Berlin Büyükelçisi, Kafkas halkının bir tampon devlet halinde birleştirilebileceğini, Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Türkistan ve Moğol Devleti'nin kurulabileceğini belirtmiştir.¹²²⁰ Weizsäcker, yapılan görüşmeyi Dışişleri Bakanlığı'na tafsilatlı bir rapor halinde iletmiştir. Diğer taraftan üst

¹²¹⁸ PA-AA: Panturan, R 29900, 3 Ağustos 1941 tarihli rapor (No. 311697-311698).

¹²¹⁹ PA-AA: R 105174.

¹²²⁰ H. Gerede, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, s. 252.

düzy Alman yetkililere ulaşan fikirlerin, Türk Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde açıklanıp açıklanmadığı da belirsizlik taşımaktadır. Zira Gerede kısa bir süre sonra Kafkasya'daki ve Hazar Denizi'nin doğusundaki topraklarla ilgili Türkiye'nin hak iddia etmediğini açıklamak durumunda kalmıştır.

Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsäcker, Nuri Paşa ile 10 Eylül 1941'de yaptığı görüşmede Almanya'nın özel ilgisini yönelttiği bölgelerde siyasi değil sadece ekonomik çıkarları bulunduğunu belirtmiştir. Nuri Paşa coğrafi, etnografik, askeri ve ekonomik olarak iyi bildiği Kafkasya ile ilgili hususlarda Alman yetkililere tavsiyelerde bulunarak faydalı olabileceğine inanıyordu. Müsteşar Weizsäcker, görüşme sonunda Nuri Paşa'ya detaylı konular için Dışişleri Sekreteri Ernst Woermann'la iletişime geçmesini tavsiye etmiştir.¹²²¹ Dışişleri Sekreteri Ernst Woermann, Panturan hareketinin öncüsü olarak gördüğü Nuri Paşa ile 11, 18 ve 25 Eylül tarihlerinde birtakım müzakerelerde bulunmuştur.¹²²²

Ernst Woermann bu hususlara dair ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor, Panturancılık konusunda Almanya'da hâkim olan görüşleri tam olarak yansıtmaktadır. Woermann'a göre Nuri Paşa'nın geliştirdiği düşünce hatları, genel olarak Ankara Büyükelçiliği'nin verdiği raporlardan bilinmektedir ve şu şekilde özetlenebilir: Panturan hareketi, bugünkü Türkiye toprakları dışındaki Türk halkları için bağımsız devlet yapıları oluşturmak istemektedir. Bazı sınır düzeltmeleri haricinde bu alanlar Türkiye tarafından ilhak edilmemeli, siyasi yönelimlerini Türkiye'den almalıdır. Nuri Paşa'ya göre, bunlar esas olarak eski Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan halklardır. Dahası Nuri Paşa, resmi Türk Hükümeti'nin Atatürk'ün salt milli devlet anlayışına yalnızca pratik nedenlerle bağlı kaldığına, bunun yalnızca Sovyetler Birliği korkusuna dayanan bir çaresizlik politikası olduğuna dair Alman Dışişleri Bakanlığı'na güvence verdi. Artık Almanya, Sovyetler Birliği ile başarılı bir şekilde savaştığına göre, bu korku artık haklı değildi. Türkiye halihazırda sınırlarında belirli bir değişikliği varsaymasına rağmen yeni topraklar ilhak etmeyecek, onlara yalnızca siyasi destek sağlayacaktı. Woermann'ın düşüncesine göre Türkiye'nin, Panturancı fikirleri ancak Almanya'nın yardımıyla gerçekleştirebileceği gayet açıktı. Yani Panturancı bir Türkiye aynı zamanda Alman yanlısı olmalıydı. Bu nedenle Almanya, Panturancılara en ciddi ilgiyi göstermeli

¹²²¹ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XIII. 1, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Erster Halbband, 23. Juni bis 14. September 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 298), s. 386-387.

¹²²² PA-AA: R 29778, Türki. Woermann ile Nuri Paşa'nın muhtelif görüşme kayıtları.

ve onları mümkün olan her şekilde desteklemeliydi. Diğer taraftan Türkistan'da Türkistan Devleti'nin kurulması, İngiltere'nin uluslararası konumunu önemli ölçüde zayıflatacağından Almanya tarafından bu fikir her türlü desteği hak etmekteydi. Savaş sırasında böyle bir bakış açısı, Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına yönelik Alman politikasının oluşumunda rol oynayacaktı. Woermann'a göre Türk halklarıyla karışan Kafkasya bölgesi ile Volga ve Urallar arasında ve Hazar Denizi'nin doğusundaki Türkistan bölgesi arasında kesin bir fark vardı. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra eski Rus İmparatorluğu'nun geniş bölgelerinin yabancı etki altına değil, Alman egemenliğine girmesi gerekecekti. Transkafkasya ve Volga ile Urallar arasında siyasi olarak Türkiye ile aynı hizada olan devlet yapılarının yaratılması Almanların yararına olmayacaktı.¹²²³

Müzakereler sırasında Nuri Paşa, bir dizi özel teklifi de dile getirdi. Öncelikle Sovyet savaş esirleri için, I. Dünya Savaşı sırasında Berlin yakınlarındaki Wünsdorf Kampına benzer şekilde bir kamp oluşturularak Türk ve Müslüman esirleri ayırmak gerekiyordu. Daha sonra bu savaş esirlerinin, Panturancı hareketin muharebe birimleri olarak kullanımının ne kadar mümkün olduğunun kontrol edilmesi önerildi. Diğer taraftan Almanya'nın işgal ettiği topraklardaki Türk ve Müslüman halkların yönetimi bizzat Türklerin elinde yoğunlaştırılmıyordu. Bu belki de gelecek için bir dilekti. Nuri Paşa, Panturancı harekette önemli bir rol oynamak istiyordu. Türk savaş esirleri ile ilgili çalışmaları örgütlemeye başlamak için Almanya'ya taşınmaya hazırды. Gelecekteki bir tarihte, kendisinin de katılımıyla Berlin'de bir *Turan Propaganda Merkezi*¹²²⁴ kurulabileceğini düşünüyordu.¹²²⁵ Woermann, 26 Eylül 1941 tarihli raporunda da Nuri Paşa'nın Turancı fikirlerini olumlu karşılamış, onun iki ülke arasında Turancılık açısından önemli iş birliğini kaçınılmaz gördüğünü belirtmiştir.¹²²⁶ Benzer düşünceleri Müsteşar Weizsäcker de paylaşarak Nuri Paşa'nın bilgisinin Doğu'ya yapılan seferin devamında kendilerine en değerli hizmeti vereceğini ifade etmiştir.¹²²⁷

Nuri Paşa, 1941 yılının Ekim ayında Doğu Bakanlığı'nda görevli Malletke ve von Harder ile bir toplantı gerçekleştirdi. Nuri Paşa toplantıda kendisinin Atatürk'ün

¹²²³ PA-AA: R 29778, Türki, Woermann'ın 17 Eylül 1941 tarihli notları (No: 173243, 173244).

¹²²⁴ Alman diplomat Schulenburg'un yazısında Nuri Paşa'nın Türkistan halklarının Slav egemenliğinden kurtuluşu için propaganda hazırlıkları yapmak amacıyla Berlin'de kurulacak bir Türkistan Karargâhı'na başkanlık yapmak istediği belirtilmektedir. PA-AA: Panturan, R 29900, Schulenburg'un 20 Mayıs 1942 tarihli yazısı (No: 311599).

¹²²⁵ PA-AA: R 29778, Türki, Woermann'ın 17 Eylül 1941 tarihli notları (No: 173245, 173246, 173247).

¹²²⁶ PA-AA: R 29778, Türki, Woermann'ın 26 Eylül 1941 tarihli notları (No: 173285-173292).

¹²²⁷ PA-AA: Panturan, R 29900, 1 Ekim 1941 tarihli yazı (No: 311668).

aksine her zaman “*Büyük Türk (Großtürkisch)*” olduğunu ifade etmiştir (*Bei dieser Gelegenheit erklärte Nuri Pascha, dass er im Gegensatz zu Atatürk stets großtürkisch gewesen sei.*)¹²²⁸ Diğer taraftan hükümetinin Turancılık planlarına ilişkin bakış açısını bilmediğini de eklemiştir. Türk aracı ve tercüman Bay Kumbaracı'nın ifade ettiğine göre Nuri Paşa sıkı bir gizlilik içerisinde, Almanya'nın Türkistan topraklarını işgal etmesi durumunda buraya Genel Vali olarak atanmak gibi tamamen farklı amaçlar peşinde koşmaktaydı. Veli Kayyum Han'ın belirttiğine göre Nuri Paşa, Doğu Bakanlığı'ndan ziyade Dışişleri Bakanlığı'nda daha başarılı sonuçlar alıyordu. Dışişleri Bakanlığı bizzat Büyükelçi von Papen gibi Nuri Paşa'nın çabalarını da teşvik ediyor ve önemli görüyordu. Veli Kayyum Han raporunda bu görüşmelerin sonuçlarını değerlendirirken Büyük Türk idealini (Pan-Turancılık) desteklemek yerine Pan-İslâmi hareketi teşvik etmenin daha güvenli olacağına işaret ediyordu.¹²²⁹

O tarihlerde Dışişleri Genel Sekreterliği vazifesinde olan Numan Menemencioğlu Türkiye'nin Turancılıkla ilgilendiğini açıkça ima etmekteydi. Alman diplomat Clodius ile 10 Ekim 1941'de yapmış olduğu görüşmede Türkiye'nin Rusya'daki 40 milyon Türk'ün kaderine ilgisiz kalamayacağını, bununla birlikte kendi sınırları haricinde emelleri olmadığını da belirtmiştir. Anlaşıyor ki Türkiye Turancılıkla ve hedefleriyle ilgilenmesine karşın resmi anlamda ülkeyi savaşa sokabilecek girişimlerden de uzak durmayı tercih ediyordu.¹²³⁰

Erdmannsdorff'un 10 Ekim tarihli notuna göre Ribbentrop, Nuri Paşa ve Panturan hareketi için Dışişleri Bakanlığı'na bir irtibat görevlisi atama talimatını vermişti. Elçilik meclisi üyesi Melchers “*bunun için en uygun kişinin Elçi von Hentig olacağı görüşündeydi.*” Rintelen bu öneriyi Ribbentrop'un bilgisine sunmuş ve Ribbentrop bunu kabul etmişti. 10 Ekim 1941'de Arap ve Müslüman dünyasının önde gelen diplomatlarından ve aynı zamanda uzman olan Werner Otto von Hentig, Dışişleri Bakanlığı'ndaki Panturanist hareketten sorumlu kişi olarak atandı. Panturancı meseleyle ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'nda özel bir komite kurulması planlandı.¹²³¹

Büyükelçi von Papen, Woermann'a gönderdiği 31 Ekim 1941 tarihli yazıda Berlin'de bir Panturan propaganda merkezinin kurulması önerisi durumunda öncelikle

¹²²⁸ Nuri Paşa burada kendisinin Atatürk'ten daha Türkçü olduğunu kastetmektedir.

¹²²⁹ BArch, NS 43/40. Veli Kayyum Han'ın 24 Ekim 1941 tarihli raporundan “Türkistan İslam Ülkeleri (Turkestan Islamische Länder)” başlıklı bölüm.

¹²³⁰ Z. Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, s. 179.

¹²³¹ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 431), s. 578-579.

bu merkezin görevlerinin kapsamı konusunun netleşmesi gerektiğini söylemiştir. Papen'in belirttiğine göre Türk Hükümeti, Bolşeviklerin azınlıkları tasviye edeceğinden endişe ettiği için kendi ülkesinde Panturan propagandasını durdurmuştur. Bu nedenle böyle bir propagandanın Berlin'den yapılması Papen tarafından sakıncalı bulunmuştur. Nedeni de Rusların bu merkezin Türk Hükümeti ile mutabakat içinde çalıştığını varsayma ihtimalleriydi. Papen yazısında Panturan meselesinin denetiminin von Hentig'e emanet edilmesinden duyduğu memnuniyeti de vurgulamıştır.¹²³²

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın 4 Kasım 1941 tarihli Türkistan hakkındaki muhtırasına göre Elçi von Hentig, Nuri Paşa'nın hayal kırıklığına uğrayarak Türkiye'ye döndüğünü aktarmıştır. Hentig'e göre Türkiye'nin kendisi kuşkusuz Türkmen bölgelerindeki herhangi bir Türk toprak talebini saçma olarak değerlendirmiş, Türkiye'nin istekleri Musul ve Halep'le, muhtemelen Bakü'yle sınırlı olmuştu. Bu nedenle daha çok Turan bölgelerindeki Türklere milli duyguların kültürel ve propaganda etkilerinin verilmesi meselesi dikkat çekmekteydi. Elçi Hentig'e göre Bolşevikler, Turan halkları'nın İslâm inancına olduğu kadar Türk halklarına aidiyet duygusunu da büyük ölçüde bastırmıştı. Her şeyden evvel bu etnik köken duygusu uyandırılmalıydı. Elçi Hentig, bu tür propagandanın Türkiye olmadan doğrudan yapılması gerektiği görüşündeydi. Raporu göre emekli General Hüsnü Emir Erkilet ile yapılan istişareler sonucunda Erkilet ve Nuri Paşa tarafından yönetilen değişik Turan halklarından oluşan bir komite zaten kurulmuştu. General Erkilet, komitenin toplam üye sayısını 100.000 kişi olarak belirlemişti. Elçi Hentig'in bildirdiğine göre Wehrmacht, Türkmenistanlı Sovyet savaş mahkûmlarını özel kamplarda büyük ölçüde bir araya getirmiş, tıpkı Özbekler ve Tacikler gibi onları ayırmıştı. Bununla birlikte Veli Kayyum Han'ın grubu Panturan sorunundaki Alman faaliyetinin ana odağının Türkiye'deki aktif göçmenler olacağına inanmaktaydı.¹²³³

Ernst Woermann'ın 11 Kasım 1941'de OKW'ye göndermiş olduğu belgede, Panturan meselesiyle ilgili işlemlerin Dışişleri Bakanlığı'na ait olduğu ifade ediliyordu. Gerekçe olarak bu meselenin işgal altındaki Doğu topraklarının çok ötesinde önemi olan bir dış politika konusu olduğu ve Türk halklarının ağırlıklı olarak işgal edilen Doğu topraklarının dışında bulunduğu gerçeği gösterilmekteydi.¹²³⁴

¹²³² PA-AA: Panturan, R 29900, 31 Ekim 1941 tarihli yazı (No: 311652).

¹²³³ BArch, NS 43/40. 4 Kasım 1941 tarihli muhtıra.

¹²³⁴ PA-AA: Panturan, R 29900, 11 Kasım 1941 tarihli yazı (No: 311649).

Otto von Hentig, Türkistanlıların da içinde bulunduğu toplulukların incelenmesi ve Sovyetler'in hassas meselesi olan milliyetler sorunu noktasında, propaganda faaliyetleri dâhil olmak üzere çalışmalarını sürdürdü. İlaveten uzmanlardan oluşan komite, Bolşevik muhalifi Türkistan liderleri ve önde gelen gruplardan yararlanma yoluna da başvurdu. Hentig 18 Kasım 1941'de terminolojiyi netleştirmenin gerekli olduğunu düşündü. Hentig, eski Turanı arayan Türk halklarının birliği düşüncesini reddetmedi, ancak Urallardan Moğolistan'a kadar Volga'dan doğuya doğru ilgilendikleri Türk boylarının bir zamanlar Cengiz'in oğlu olan Çağatay ulusuna ait olduğunu savundu. Bu nedenle Hentig, Türkler arasındaki birliği ifade etmesi için *Çağatayizm* adını önererek, beyanlarında Alman desteğini ima etti. Çünkü ona göre bu terim tüm Çağatay kabilelerini kapsamaktaydı. Hatta Sovyetler Birliği'nin Türk halklarının yanı sıra İran ve Çin'i de içine almaktaydı. Hentig yazısında Sovyetler Birliği halklarının münhasıran Dışişleri Bakanlığı'nın konusu olduğunu da belirtmişti.¹²³⁵ Tabii ki bu tür tekliflerin, fantastik ve gerçek dışı olduğu çok açıktı. Alman diplomatın isteklerinin ciddi sonuçları olmayıp sadece kâğıt üzerinde kalmıştı.

13 Kasım 1941'de Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Hitler'e aşağıdaki notu göndermişti:

*"Bu alandaki politikamızın her şeyden önce savaşın ihtiyaçlarını takip etmesi ve bu nedenle İngiltere'nin devrilmesinin hizmetine sunulması gerektiğini söylemeye gerek yok. İngiltere'nin bu alanlarda siyasi propaganda yoluyla kalıcı olarak ortadan kaldırılmasının yolu hazırlanmalıdır. Bu bağlamda, bugün Sovyetler Birliği'ne ait olan bu kuşağın yukarıdaki bölgelerin gelecekteki tasarımıyla bağlantılı sorular var. Kafkasya ve daha önce Rusya'nın Orta Asya'sında, Türk kökenli nüfusun baskın olması nedeniyle, bir Panturan hareketinin yaratılması için gerekli koşullar bulunmaktadır. Sovyet Rusya'nın çöküşünden sonra, bu bölgelerin aynı zamanda Hint İmparatorluğu için bir güvenlik kemeri olarak İngiltere'nin amaçlarına hizmet etmesini önlemek ve tedbirleri Doğu bölgesindeki Alman politikasının amaçlarını dikkate alacak şekilde sağlamak önemlidir."*¹²³⁶

Elçi Hentig'in Panturan hareketinin tanıtımı için göstermiş olduğu çabaları değerlendiren Ribbentrop, Panturan hareketinin gelişimindeki bazı zorluklara dikkat

¹²³⁵ PA-AA: Panturan, R 29900. (No: 311643-311645).

¹²³⁶ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 468), s. 634.

çekmişti. Buna göre Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak, Kumuk ve Tatarlar gibi Sovyetler Birliği'ndeki Türk kökenli nüfus arasında gerçek bir Panturan aidiyeti bulunmadığı ortadaydı. Çeşitli kabilelere ayrılan bu nüfus, Afganistan'ın kuzey sınırından, merkezi Volga'ya kadar tüm bölgeyi ve Kafkasya'nın (Bakü dâhil) önemli bir bölümünü doldurmaktaydı. Ancak Müslüman topluluklar birbirleri hakkında çok az şey biliyorlardı. Ruslara karşı Panturanik bir aidiyet duygusunun uyanışı, Panturan cereyanını harekete geçirme girişimlerinin ilk ve en önemli noktasıydı. Gelecek için, Türk devletlerinden oluşan bir federasyon, çalışılması gereken bir hedef olarak sunulmalı, bu sayede Türkiye'nin böylesi bir hareketi sempati ile desteklemesi sağlanmalıydı. Panturan cereyanını harekete geçirme yollarının hâlâ sınırlı olduğunu ifade eden Ribbentrop'a göre propaganda için Radyo kullanılması yüksek bir etkide bulunmayacaktı. Diğer taraftan uçaklarla dağıtılabilecek broşür propagandası daha umut verici görünüyordu. Türk asıllı savaş esirleri bu hedefler açısından özel bir öneme sahipti. OKW, bu esirlerin özel kamplara yerleştirilmesi sürecini çoktan başlatmıştı. Savaş esiri Türklerin aralarında partizan hareketlerini ateşlemek için kullanılabilecek insanlar olup olmadığı kontrol edilmeliydi. Dışişleri Bakanı'nın düşüncesine göre, Türk halkları lehine özel bir beyanda bulunmak, onların önceki uyuşukluklarından gerçekten uyanabilecekleri ve Sovyet rejiminden kopmaya çalışabilecekleri kanıtlanıncaya kadar söz konusu olmayacaktı. Hitler, yukarıda açıklanan programın uygulanmasına yönelik ilk adım olarak Kudüs Başmüftüsü Emin el Hüseyini'yi Führer Karargâhı'nda kabul etmeye hazırdı.¹²³⁷

15 Kasım 1941'de Dışişleri Bakanı'nın Hitler nezdindeki temsilcisi Walther Hewel, Ribbentrop'a gönderdiği notta, Panturan hareketi hakkındaki açıklamalarla ilgili olarak Doğu Bakanı Rosenberg ile yakın çalışmanın gerekli olduğunu belirtti. Çünkü ilk olarak Rosenberg'in kendi bakanlığı ile bağlantılı meseleleri tam olarak bilen uzman personeli vardı. İkincisi, Alman Ordusu bu bölgeleri işgal ettikten hemen sonra buraların sorumluluğunu üstlenecek kurum Doğu Bakanlığı'ydı. Hewel'in ifadesine göre Hitler, Ruslara karşı yöneltilen Panturancı dayanışma duygusunun uyanışının kendi çıkarlarına aykırı olduğunu düşünmekteydi. Hitler'e göre hedef, bir gün bu

¹²³⁷ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 468), s. 636-637.

topraklara hükmetmek ve bu doğrultuda ülkeyi organize etmekte. İşte bu nedenle ulusal aidiyet duygusu hariç her şey araç olarak kullanılabilirdi.¹²³⁸

Otto von Hentig'in Erdmannsdorff ve Woermann'a göndermiş olduğu 24 Kasım 1941 tarihli yazı, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Turancılık ile ilgili görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir. Rapora göre Fevzi Paşa, Turancılık meselesinin Türkiye ile Almanya arasında ilişki tesis etmede bir temel teşkil edebileceğini bildirmişti. Fevzi Paşa daha da ileri giderek Türkiye'nin Almanya'ya karşı bir harekâta asla girişmeyeceğinin güvencesini vermiş, ancak bir saldırı durumunda kendilerini savunacaklarını da belirtmişti. Almanya'nın Türk asıllı halklara karşı davranışlarını yakından izlediğini ifade eden Fevzi Paşa, savaş esirlerine yönelik propaganda için Almanların emrine elemanlar vermeye hazır olduğunu da sözlerine eklemişti.¹²³⁹

25 Kasım 1941'de kaleme alınan bir raporda Panturan fikri ile her türlü yolla mücadele edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Bu fikrin taşıyıcısı mevcut Türk Hükümeti değil, Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa'nın etrafında toplanan milliyetçi bir Türk grubu olarak görülüyordu. Rapora göre Panturan hareketi, bütün Türk halklarını Türkiye himayesi altında birleştirmeye çalışmaktaydı. 17 Kasım'da OKW'den gelen bir yazışmaya göre Hitler, Türk kökenli Sovyet savaş esirlerinden bir Türk Lejyonu'nun kurulmasını emretti. Bu noktada öneri, yakın zamanda Führer'in karargâhını ziyaret eden emekli Türk General Erkilet'ten gelmişti. Türkistan halklarından bu tür oluşumların teşkiline bir itiraz olmayacaktı, ancak Panturan hareketinin kazara ilerlememesi için de birtakım önlemlerin alınması gerekiyordu.¹²⁴⁰

16 Aralık 1941'de Hitler'le yaptığı bir görüşmede Doğu Bakanı Rosenberg, Türk-Azerbaycan Lejyonu'nun yanı sıra başka Kafkas Lejyonları'nın da kurulmasını Hitler ile konuşmuş ve bununla birlikte Panturan hareketinin tehlikesine değinmişti.¹²⁴¹ Görülüyor ki Alman Ordusu'nun Rusya topraklarında başarılı bir şekilde ilerlediği süreçte, üst düzey Alman yetkililer savaş çabalarına destek olabilecek Panturancı faaliyetler konusunda ciddi çekincelere sahipti.

¹²³⁸ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 475), s. 643.

¹²³⁹ *German Foreign Office Documents: German Policy in Turkey, 1941-1943*, Moskova 1948, s. 45-46; Türkçe çevirisi için Bkz. *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, çev. Levent Konyar, İstanbul 1977, s. 36.

¹²⁴⁰ BArch, NS 43/40.

¹²⁴¹ Doküman No: 1517-PS, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXVII, International Military Tribunal, Nuremberg 1948, s 272.

Dışişleri Bakanlığı çalışanları arasında bile Sovyetler Birliği'nin Türk halkları hakkında fikir birliği olmadığı açıktı. Bu dönemde Almanya'nın yüksek otoriteleri arasında genellikle temel bir anlayış izinin bulunmadığı hemen dikkat çekmektedir. Fakat 1942 yılına gelindiğinde Almanya'da Panturancılığa yönelik genel ilgi artıyordu. Panturancılığa dair meselelerin tartışılması sadece özel teorik dergilerin değil, aynı zamanda gazetelerin sayfalarında da yer almaya başlamıştı. Örneğin “*Turan İdeali*” bunların başında gelmekteydi. 17 Ocak 1942 tarihli “*Frankfurter Zeitung*” dergisinde¹²⁴² ve 4 Şubat tarihli “*Nationale Zeitung*” (Essen) gazetesinde imzasız bir şekilde “*Turan*” başlıklı bir yazı kaleme alınmıştı. Özellikle ikincisinde Turan fikrinin çoğunlukla bir fantezi olduğu ve modern Türkiye'nin bu fantezilere boyun eğmek için oldukça gerçekçi bir güç olduğu kaydedilmekteydi.¹²⁴³

Alman Dışişleri Bakanlığı, Panturan hareketinin durumu hakkında yalnızca yetkililerinden değil, aynı zamanda Türk halklarının temsilcilerinden de bilgi ve malzeme almaya başlamıştı. 1942'nin başında Dr. Shemsel Banat, Dr. Harun İlmen ve Kemal Altay, tam anlamıyla Pantürkçü ruh ile bir rapor kaleme aldılar. Raporda Tatar, Türkmen, Özbek ve Başkurt gibi modern etnik isimlerin tamamen uydurma olduğu kaydedilirken, bunların dikkate alınmayıp, söz konusu halklarla ilgili “*Türkler*” teriminin kullanılacağı belirtiliyordu.¹²⁴⁴

Ocak 1942'de Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, astlarına Panturancı harekete özel destek verilmesi talimatını verdi.¹²⁴⁵ Ancak bu konularda Dışişleri Bakanlığı ile başlıca rakibi olan Doğu Bakanlığı'nın yetki tartışmaları giderek büyüyordu. Dışişleri Bakanlığı, Alman işgali altındaki Türk kökenli halkların yaşadığı bölgelerde yarı özerk yönetimlerin tesisini savunurken, Doğu Bakanlığı ise bunu reddederek Alman olmayanlara yönetim hakkı tanınmaması gerektiğini düşünüyordu.

Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 6 Nisan 1942'de Büyükelçi von Papen'e Türk Hükümeti'nin Panturan sorununun çözümünde Almanya'yı resmen desteklemeyeceğini ilk kez açıkça ilan etmişti. Bununla birlikte resmi olmayan hüviyete sahip kişilerin Alman Hükümeti ile temasa geçmelerine ise izin vermişti.¹²⁴⁶ Anlaşıyor ki Türk dış politikasına yön verenler, Panturancılık konusu vesilesiyle Türkiye'nin

¹²⁴² *Frankfurter Zeitung*, 17 Ocak 1942.

¹²⁴³ *National Zeitung (Essen), Organ der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*, 4 Şubat 1942.

¹²⁴⁴ I.A. Gilyazov, “Panturancılık, Panturanizm i Germaniya”, s. 99.

¹²⁴⁵ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie E: 1941-1945, Band I, 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942, Göttingen 1969, (Doküman No: 189), s. 348.

¹²⁴⁶ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie E: 1941-1945, Band II, 1 März bis 15. Juni 1942, Göttingen 1972, (Doküman No: 115), s. 197.

tarafsızlığına zarar vereceğini düşündükleri girişimlerden kaçınmaya çalışıyorlardı. Diğer taraftan Almanya ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilecek adımlardan da uzak durma konusunda gayret gösteriyorlardı.

Kırım Türkleri'nin önde gelen isimlerinden Müstecib Ülküsal ve Edige Kırmal'ın 29 Nisan 1942'de Doğu Bakanlığı'nda Gerhard von Mende ile yapmış oldukları görüşme dikkate değerdir. Prof. Mende, Doğu Bakanlığı Genel Siyaset Dairesi'nin başı olan Georg Leibbrandt'ın Panturan konusundaki sözlerini muhataplarına şu şekilde aktarmıştır:

*“Siz yalnız Kırım Tatarlarının işleriyle uğraşınız. Türkçülük siyasetiyle, Türk illerinin siyasi birlik mukadderatıyla uğraşmayınız. Pantürkizm, Panislamizm gibi işlerin zamanı değildir. Bütün Türklerin birbirlerini sevmeleri tabiidir. Bunu ben anlarım ama bunu burada anlayan ya yoktur veya çok azdır. Türklerin siyasi bakımdan birleşmelerinin tabii olduğunu burada kabul eden ve edecek olan kimse de yoktur. Türkiye ile fazla ve sıkı münasebette bulunmanız da iyi değildir. Oradan gelenlere daima şüphe ile bakılıyor...”*¹²⁴⁷ Görüldüğü üzere Alman Doğu Bakanlığı, Kırmalı Türk temsilcilerin Panturancılık konusundaki girişimlerinden ve Türk yetkililer ile temaslarından rahatsızlık duymuştur.

Daha önce de çeşitli vesilelerle belirtildiği üzere Turancılık politikalarının ele alınması bağlamında Rosenberg'in başında bulunduğu Doğu Bakanlığı ile Ribbentrop'un Dışişleri Bakanlığı arasında bir yetki karmaşası yaşanmaktaydı. Hitler, 16 Temmuz 1941'de almış olduğu karara ek olarak, 8 Mayıs 1942'de verdiği bir kararla Turancılık konusunu Sovyetler Birliği'nin iç düzenlemesini ilgilendirdiği surette Doğu Bakanlığı'nın uhdesine vermişti. Diğer taraftan Alman Dışişleri Bakanlığı, yapacağı çalışmaları sürgündeki ve Türkiye'deki Turancı siyasetçilerle ilişkiler tesis etmek suretiyle şekillendirecekti.¹²⁴⁸

Panturan sorunu zaman geçtikçe askeri-politik alana doğru ilerliyordu. Türk halklarının arzu edilen, ancak tamamen teorik anlamda birleşmesi fikri (özellikle de dost ülke Türkiye himâyesi altında) istenilen karşılığı yaratmaktan uzaktı. Bu nedenle Doğu Bakanlığı ve OKW ilgili hususlarda inisiyatif olarak Doğu Lejyonları kapsamında görev yapan Türkistan halklarının askeri oluşumları bahsinde adımlar atmaya çalıştı. Dışişleri

¹²⁴⁷ M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 112.

¹²⁴⁸ J. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 202-203.

Bakanlığı bu girişimlere bir süre direnmiş fakat bir yandan da Türk temsilcileri ile görüşme trafiğine devam etmişti.

Haziran 1942'de Berlin'i ziyaret eden Nuri Paşa, Dışişleri Bakanlığı'nda birtakım görüşmeler yaptı. Nuri Paşa'ya göre Türkiye, yalnızca Sovyetler Birliği'nin Müslüman bölgeleri üzerindeki kültürel etkinin yanı sıra Kırım ve Kafkasya'nın bağımsızlığı ile de ilgileniyordu. Emekli General Hüsnü Erkiyet, 24 Temmuz 1942'de Büyükelçi von Papan ile yapmış olduğu görüşmede kendini benzer bir ruhla ifade etmişti.

Alman politikalarının Türkiye üzerinde artan baskısı, Türk politikacıları giderek daha ihtiyatlı davranmaya sevk ediyordu. Alman yanlısı tutumuyla dikkat çeken Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, 23 Nisan 1942 tarihinde düzenlenen törende yapmış olduğu bir konuşma nedeniyle 27 Temmuz 1942 tarihinden geçerli olmak üzere Berlin Büyükelçiliği görevinden alınarak merkeze nakledilmişti.¹²⁴⁹ Gerede'den boşalan Berlin Büyükelçiliğine ise Erzincan mebusu Saffet Arıkan atanmıştı.¹²⁵⁰ Gerede'nin törende sarfettiği "*Türklerin tarihi ve acımasız düşmanının, sonunda dizüstü çökmek üzere olduğu*" şeklindeki sözleri Ankara'nın bu hamlesine sebebiyet vermişti.¹²⁵¹ Hüsrev Gerede hatıratında, bu değişikliğin Alman Hükümeti üzerinde oldukça menfi bir siyasi etki yaptığını belirtmektedir.¹²⁵² Gerede Almanya'dan ayrılmadan önce 13 Temmuz 1942'de Hitler ile Führer Karargâhı'nda bir veda görüşmesi yapmıştır.¹²⁵³

Büyükelçi von Papan, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Türk azınlıklar ve Rusya'nın geleceği konusundaki görüşlerini Dışişleri Bakanlığı'na siyasi bir raporla bildirmişti. 27 Ağustos 1942 tarihli raporda Başbakan Saraçoğlu'nun bir Türk olarak Rusya'nın yok edilmesini şiddetle istediğinden bahsediliyordu. Saraçoğlu'na göre bu, Türk halkının yüzlerce yıldır düşlediği olaydı ve Hitler bunu gerçekleştirdiği takdirde

¹²⁴⁹ CDAB, 30-11-1-0 / 156-26-17.

¹²⁵⁰ CDAB, 30-18-1-2 / 99-63-8.

¹²⁵¹ G. Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, s. 167.

¹²⁵² H. Gerede, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, s. 392.

¹²⁵³ Gerede ile Hitler'in görüşmesi Avrupa basınında geniş yankı bulmuştur. BArch, R 901/59202. Fransız Basını: Oeuvre, 14/15 Temmuz 1942; Aujourd'hui, 15 Temmuz 1942; Cri du Peuple, 15 Temmuz 1942; Petit Marseillais, 15 Temmuz 1945; Figaro, 15 Temmuz 1945; Effort, 15 Temmuz 1945; Petit Dauphinois, 15 Temmuz 1945; Journal, 15 Temmuz 1945; Mot d'Ordre, 15 Temmuz 1945; Action Française, 15 Temmuz 1945; Journal des Débats, 15 Temmuz 1945. İtalyan Basını: Regime Fascista, 14 Temmuz 1942; Stampa, 14 Temmuz 1942; Corriere della Sera, 14 Temmuz 1942; Giornale d'Italia, 15 Temmuz 1942. Hollanda Basını: Nieuwe Rotterdamse Courant, 14 Temmuz 1942; Telegraaf, 14 Temmuz 1942. Belçika Basını: Nouveau Journal, 14 Temmuz 1942; Gazette de Charleroi, 14 Temmuz 1942; Vooruit, 14 Temmuz 1942; Laatste Nieuws, 14 Temmuz 1942; Pays Réel, 15 Temmuz 1942; Volk en Staat, 15 Temmuz 1942. İsviçre Basını: Journal de Genève, 14 Temmuz 1942. Macaristan Basını: Pester Lloyd, 14 Temmuz 1942. Norveç Basını: Aftenposten, 14 Temmuz 1942.

yeni bir çağ açmış olacaktı. Saraçoğlu, Hitler'in azınlık bölgelerinin gelecekte alacağı şekil hakkındaki kararından habersizdi. Papan'e göre söz konusu bölgelerin nüfusunun büyük çoğunluğu Türk ırkından oluştuğu için, Türkiye'nin bu sorunun çözümüne yakın ilgi duyması meşru idi. Saraçoğlu bir Türk olmasının yanında bir Başbakan olarak, Türk azınlıklara karşı bir kıyım girişmesi için Ruslara herhangi bir bahane vermemenin de onun görevi olduğunu söylüyordu. Papan raporunun sonunda bir takım önerilerde bulunmaktaydı. Onun düşüncesine göre Kafkas ve Hazar ötesi ülkelerinde, görünürde yönetimin yerli temsilcisi olacak kişiler bulunmalıydı. Diğer taraftan sorumlu bir Alman yönetici de arka planda danışman gibi görünmekle beraber hakikatte karar veren bir önder pozisyonunda yer almalıydı. Halen varolan Sovyet azınlıklarından teşkil edilen lejyonlar, bu hususta mükemmel bir çekirdek olacaktı. Büyükelçi önerilerini sıraladıktan sonra önemli bir dış politika gerçeğine de değinmekteydi. Buna göre Türkiye'nin katkısı ve İslâmi unsurların tümünün birden iş birliği olmaksızın, bu ülkeler ancak Alman polisine dayanılarak elde tutulabilir ve yönetilebilirdi.¹²⁵⁴

Hitler 1942 Eylül'ünde Sovyetler Birliği'ndeki Türk halkları ve Turancılık meselesini istişare etmek için von Papan ile istişarelerde bulunmak istemişti. Fakat Dışişleri Bakanı Ribbentrop, von Papan'ın seyahatlerinin uluslararası basında geniş yer bulduğunu belirterek buna karşı çıkmıştı. 12 Eylül 1942'de von Papan'e Transkafkasya'nın geleceği konusunda Türk tarafıyla tüm temaslarını tamamen durdurması talimatı verildi. Türklere bu konularda herhangi bir güvence verilmesi ve sorunlarla ilgili talepleri iletme fırsatı sunulması için artık hiçbir neden yoktu. Sovyetler Birliği'ndeki Türk kökenli halklar sorununa ilişkin tamamen isteksiz davranılması isteniyordu. Çünkü bu konularla ilgili Türk menfaatleri çok ileri gitmemekteydi.¹²⁵⁵ Bu durum Nazi Almanyası'nın Panturancıları askeri-politik çıkarları için kullanma girişimlerinin sonu olarak düşünülebilir. Bununla birlikte Ağustos-Eylül 1942'den beri Almanya'daki Türk faktörüne ilginin durduğunu söylemek de yanlış olur. Von Papan, 1944 yılına kadar Ankara'dan gelen raporlarında her zaman en aktif Panturancılardan bahsetmiş ve hareketin bir bütün olarak değerlendirmesini yapmayı ihmal etmemiştir.

1942 yılının gazetelerine baktığımız zaman Panturancılık bahsi ve Türkiye'ye ilişkin bazı yazıların kaleme alındığı dikkat çekmektedir. Alman *Münchner Neueste Nachrichten* gazetesinin 14 Ekim 1942 tarihli sayısında vurgulandığı üzere Osmanlı

¹²⁵⁴ *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, s. 68-71.

¹²⁵⁵ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie E: 1941-1945, Band III, 16. Juni bis 30. September 1942, Göttingen 1974, (Doküman No: 284), s. 486-487.

İmparatorluğu'nun parçalanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının Anadolu bölgesi ile sınırlı kalması, Türk ulus devleti ve Türk milliyetçiliği kavramlarını şekillendirmiştir.¹²⁵⁶ Hostler, XX. yüzyılda patlak veren savaş ve ihtilaller ile komşu ülkelerde meydana getirdiği değişikliklerin Türkiye'nin tarihsel politikasını Pantürkizm'e doğru ittiği görüşündedir. Özellikle Alman-Rus Savaşı'nın başladığı 1941 yılından 1943'lere kadar bu politik eğilim Türkiye'de açıkça kendini göstermiştir.¹²⁵⁷ Ankara özel muhabiri Italo Zingarelli'nin belirttiğine göre Turan fikri sadece Macaristan'da değil Türkiye'de de yaşamaktaydı.¹²⁵⁸

Türkiye'nin dış politika ilkelerinden taviz vermeyeceğini gören Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye'yi Mihver saflarında savaşa kazandırma umutlarını yitirmiş ve Almanya'dan Türkiye'ye savaş malzemesi sevkiyatının bile bir işe yaramayacağını anlamıştı. Ribbentrop, 1943'ün Şubat ayında Hüsrev Gerede'nin yerine atanan Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan'a hitaben Türk Hükümeti'nin tarafsızlığını kesin olarak koruması gerektiği düşüncesine olan inancını belirtmişti. Ribbentrop ayrıca Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasının tüm Almanya'da anlayışla karşılanacağından kuşkusu olmadığını da ifade etmekteydi.¹²⁵⁹

1943 yılı, Türk kamuoyunda Turancılığın tüm yönleriyle tartışıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Buna temel teşkil eden gelişme ise Mayıs ayında yayınlanan Faris Erkman'ın imzasını taşıyan “*En Büyük Tehlike*” broşürü idi. Yayınlanan bu broşür aşırı sağcı propagandanın yaratacağı tehlikeye dikkat çekmekte ve Turancılığın sert bir tenkidini içermekteydi. Broşürde dikkat çekilen temel nokta; Türkçülük cereyanının, büyük bir Türk İmparatorluğu kurulacağı vaadiyle Türk milletini yabancı isteklere alet olarak kullanma maksadı taşıdığıdır. Broşürün önsözünde “*Bu Pan-Türkist, Turancı, ırkçı, Türkçü kuklalar iplerini tutan yabancı ellerin istediği oyunları, onların istediği gibi oynamaktadırlar. Gayelerinin millî olduğunu istedikleri kadar iddia etsinler, bu hareketin ustaca idare edilen manivelası yabancı ellere aittir. Yabancı bir istila politikasının birer çığırkanı olan bu adamlardan memleketimiz ve yurdumuz için*

¹²⁵⁶ *Münchener Neueste Nachrichten*, 14 Ekim 1942.

¹²⁵⁷ C. W. Hostler, *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, s. 20.

¹²⁵⁸ *Pester Lloyd*, 2 Mayıs 1942; Ayrıca Savaş döneminde Türkçü vurgular, sadece siyasi arenada değil sosyal hayatta da yansımalarını bulmuştu. Türk Kültür Derneği'nin her yıl düzenlediği Balo gecesi 1942'de coşku içerisinde geçmiş; Türkistan, Kafkas, Kırım, Azerbaycan, Urallar ve Kazakistan'dan gelen genç Türkler çeşitli halk oyunları gösteriminde bulunmuşlardı. Özellikle Türkistan Türküsü'nün (Güzel Türkistan Sana ne oldu) söylenmesi toplulukta ciddi bir etki yaratmıştı. Böylece Asya'nın engin bozkırlarından Çin'e kadar tüm Türkler temsil edilmişti. Haberler için bkz. *Türkische Post*, 31 Mart 1942, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mart 1942.

¹²⁵⁹ R. Möckelmann, *Franz von Papen: Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*, s. 177.

zarardan başka ne beklenebilir. Tehlike büyüktür! Bu ırkçı, Türkçü cereyana karşı gözümüzü açmak, uyanık bulunmak bugün için bir millî dava, vatanî bir vazifedir” denmekteydi.¹²⁶⁰

Broşürün yayınlanmasından sonra Turancı neşriyate bir karşı saldırı hamlesi başlatılmıştı. Örneğin Falih Rıfkı Atay, yönetimin resmi yorumu olarak değerlendirilebilecek olan yazısında Faris Erkman’ın broşüründe ortaya koymuş olduğu iddiaları büyük ölçüde desteklemekteydi. Atay da Panturancı cereyanlar konusunda kamuoyuna uyarılarda bulunmuştu. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu’nun 5 Temmuz 1943’te TBMM’de broşür hakkında açıklamalarda bulunması dikkat çekicidir. Broşürle alakalı resmi açıklamanın İçişleri Bakanı tarafından değil de bizzat Dışişleri Bakanı tarafından yapılmış olması, Turancılığın bir iç politika sorunu olarak değil, bir dış politika meselesi olarak ele alındığını göstermektedir.¹²⁶¹ Bakan Menemencioglu, Bükreş gazetesi “*Bukarester Tageblatt*” da yer alan haberde, Türk ulusal siyasetinin özünü şu şekilde özetlemekteydi:

“Türkiye sınırları dışında yaşayan Türklerin, refah ve mutluluk içinde yaşamaları temennimizdir. Türkçülük politikamız sadece ulusal sınırlar içinde yaşayan Türkleri kapsamaktadır. Emperyalizmi Türkiye’ye atfetmek kusurlu ve hatta gülünç olur. Türk halkı bu türden emperyalizmden nefret etmektedir.”¹²⁶²

Almanya’nın Türkiye’ye yönelik Turancılık kışkırtmaları sonucu 1942 ve 1943 yıllarında Turancılık hareketi ortaya çıkmıştı. Alman yetkililer bu hususta büyük meblağlarda parasal kaynak kullanmaktan geri durmamışlardı. Diğer taraftan Almanya; Türkistan, Kırım ve Kafkas Türkleri’nin teşkilatlandırılması hususunda Türk Hükümeti ile temaslarda bulunmuştu.¹²⁶³ Bununla birlikte Türk Hükümeti Panturancılara resmî anlamda herhangi bir destek sağlamamış ve savaşın ilk döneminden itibaren ihtiyatlı bir pozisyon almıştı. Aynı zamanda Türk yetkililer, Sovyet-Alman cephesindeki olayların gelişimini çok yakından takip ediyorlardı. Türkiye, Türk halklarının milyonlarca temsilcisinin Sovyetler Birliği’nde yaşadığı gerçeğini de unutmamış ve hatta onlara sempati duymuştu. Fakat hükümet yine de Panturancı idealleri açıkça destekleyemedi, çünkü Sovyetler Birliği ciddi bir tehdit unsuru olarak kendi gücünü hissettirmekteydi.

¹²⁶⁰ Faris Erkman, *En Büyük Tehlike: Millî Türk Dâvasına Aykırı Bir Cereyanın İyüzü*, İstanbul 1943, s. 4.

¹²⁶¹ C. Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 214-216.

¹²⁶² *Bukarester Tageblatt*, 25 Temmuz 1943.

¹²⁶³ Fahir Armaoglu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/2, 1958, s. 164.

1944 yılı Türk dış politikası açısından kritik bir dönemi ifade etti. Batılı müttefiklerle ilişkilerini sağlamlaştırmak isteyen Türkiye, Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracatını durdurmuş, 2 Ağustos'ta da Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmişti.¹²⁶⁴ Nazi Almanyası ile ilişkilerin kopmasından bir süre önce, 19 Mayıs 1944'de Cumhurbaşkanı İnönü, Turancılara yönelik çok sert açıklamalarda bulunmuştu. Beyanatında Sovyetler ile dostluk bağlarına dikkat çeken Cumhurbaşkanı, Turan düşüncesinin zararlarından bahsederek; Turancıları, “gençliği baştan çıkararak şuuruz ve vicdansız fesatçılar” olarak itham etti.¹²⁶⁵ Diğer taraftan Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği ile aralarındaki hassas durumu lehine çevirmek için Panturancı hareketi bastırmanın uygun olacağına karar vermişti.¹²⁶⁶

Mayıs 1944'te önde gelen Panturancıların tutuklanma işlemi başladı. İnönü'nün konuşması Turancı cereyana yönelik çok sert karşılıkları da beraberinde getirmişti.¹²⁶⁷ Turancı çevrelere yönelik tutuklamalar en geniş şekilde halka duyuruldu. Tutuklanan isimler arasında Reha Oğuz Türkkân, Abdülkadir İnan, Muharrem Fevzi Togay, Zeki Velidi Togan, Akdes Nimet Kurat, Hüsnü Emir Erkilet'in de bulunduğu pek çok kişi yer almaktaydı. Turancı cemiyetlere ve çok sayıda Turancıya yönelik tutuklamalarla Sovyetler'e olumlu mesaj verilmek istenmişti. Özellikle geniş çapta yaşanan tutuklamalardan ve Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerin kesilmesinden sonra Turancılık cereyanı, siyasi hareket olarak Türkiye'de son bulmuştu. 8 Eylül'de İstanbul'da ırkçı Panturanist görüşlerin yayılmasına ve gizli cemiyetlerin kurulmasına ilişkin pek çok kişinin suçlandığı bir dava açıldı. Diğer taraftan Turancı neşriyat da ağır bir takibata uğradı. Mehmet Şükrü Sarı'nın kaleme aldığı “Zaman” adlı şiir kitabında Turancılık propagandası yapıldığına dair 27 Eylül 1944'te bir rapor dahi tutuldu.¹²⁶⁸

Genç Cumhuriyet büyük bir ihtiyatla kendisini Turancı liderlerden açıkça uzaklaştırdı. Rus Kızıl Ordu Alman saldırısını geri püskürttüktan sonra Türkiye'nin Sovyetler'e yönelik politikası oldukça hassas bir zemine oturmuştu. Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği ile yaşanan gerginlikleri körükleyecek her türlü girişimi bastırma

¹²⁶⁴ Komünist Parti'nin resmi yayın organı olan Pravda gazetesi bu gelişmeyi “hesaplı bir Oportünizm” olarak tanımlayarak soğuk bir biçimde karşılamıştı. Bkz. E. Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, s. 341.

¹²⁶⁵ *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, 19 Mayıs 1944.

¹²⁶⁶ G. Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, s. 175.

¹²⁶⁷ Türkiye'de Turancılara yönelik alınan sert tedbirler Alman makamları tarafından da yakinen takip ediliyordu. Archiv des Deutschen Auslandswissenschaftlichen Instituts (Alman Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü Arşivi)'ün hazırlamış olduğu dosyada Türk basınındaki haber ve yazılar derlenmişti. Bkz. BArch, R 4902/9726.

¹²⁶⁸ CDAB, 30-10-0-0 / 86-572-1.

yolunu seçti. Hükümetin 1944 ortasında izlemiş olduğu bu siyaset sağcılara olduğu kadar Komünistlere yönelik de tatbik edilmişti.¹²⁶⁹

Türk Hükümeti'nin Turancı gruplara yönelik hareketi, o zamana kadar bu grupları desteklediği anlamına da gelmemekteydi. Aksine böyle bir tutum, Türk dış politikasının temellerinden biri olan Türk sınırlarını muhafaza etme ilkesinin açıkça ihlali mânâsına gelirdi. Hostler'in de belirttiği üzere Turancılık cereyanının başarı ihtimalinin zayıflığı henüz Sovyetler'in Almanları yenilgiye uğratmasından önce ortaya çıkmıştı.¹²⁷⁰ Şüphesiz ki Türk devlet adamları Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını memnuniyetle karşılayacak olsalar da siyasi konjonktürü çok iyi okuyarak Türkiye'nin tarafsızlığını bozacak hamlelerden kaçınmışlardı.

Berlin stratejistleri, Türkiye'deki Panturancı hareketin potansiyelini değerlendirirken açık bir şekilde yanıldı. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın uzman kadrosunun üzerinde durmuş olduğu, Almanya'nın Türk faktörünü kullanma düşüncesi başarısız oldu. Bolşevizme ve Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele adına Almanya'nın insiyatifinde tesis edilmesi istenen Türk birliği düşüncesi böylece bir efsaneye dönüştü. Esasen bu birlik, Türkistan halklarının ulusal özbilincinin siyasi, sosyal ve kültürel açıdan henüz oluştuğu ve farklı şekillerde geliştiği XX. yüzyılın başında bile bulunmamaktaydı. Bu ve benzeri fikirler, siyasi durumun kökten değiştiği 1930'lar ve 1940'larda da ortaya çıkmamıştı. Diğer taraftan Alman diplomasisinin bu tür umutlarını bağladığı Türkiye bile, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne askeri saldırısını kullanarak Türk kardeşlerini kanatları altında toplamak için acele etmemişti. Tam aksine, özellikle vurgulamaya çalıştığımız üzere Türkiye, kuzey komşusuyla ilişkilerini bozmak istemeyerek Turan fikrinden açıkça uzaklaşmıştı.

Nazi Almanyası'nın Turancılık çabaları daha çok bireysel politikacıların faaliyetlerine indirgenmiş durumdaydı. Esasen Panturancı politikanın Türkiye'de istenen karşılığı bulamayacağı Alman basını tarafından da zaman zaman dile getirilmişti. Basında yer alan bir yazıda da görülebileceği üzere "*Kemalist Türkiye'nin Türkçülüğü'nün bilinçli olarak herhangi bir emperyalist fikirden uzak tutulduğu*" ortadaydı.¹²⁷¹ *Türkische Post* gazetesinin 22 Mayıs 1944 tarihli sayısında "*Osmanlı mirasını devralan Türkiye gibi bir ülkede, kan ve ırk temelinde bir insan topluluğu meydana getirmeyi istemek tarihsel gerçeklerin inkarı*" olarak ifade ediliyor,

¹²⁶⁹ S. Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 170.

¹²⁷⁰ E. Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, s. 296-297, 319-320.

¹²⁷¹ *Neue Ordnung*, 9 Temmuz 1944.

“Turancılığın saf insanları hedef almaktan başka bir şey olmadığı, Türk milli bedeni için ırkçılık ve Turancılıktan daha tehlikeli ve zararlı bir şey düşünilemeyeceği” vurgulanıyordu.¹²⁷²

Alman liderliği Türkistan Türklerine özerklik veya bağımsızlık vermeyi planlamamıştı. Almanların amacı, işgal altındaki bölgeleri doğrudan yönetimleri altına almaktı. Bununla birlikte özerklik ve bağımsızlık düşüncesi, sadece politik bir araç olarak Panturancılığın bir parçası şeklinde görülmüştü. Nazi Almanyası Panturancılık politikasını temelde Rus karşıtlığı noktasından ele almış, askeri ve siyasi destek sağlama hedeflerinin yanı sıra anti-Sovyet propagandasının bir aracı haline getirmişti.

¹²⁷² *Türkische Post*, 22 Mayıs 1944.

BEŞİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU

5.1. Almanya'nın Yenilgisine Giden Süreç

Hitler 1942 yazında Kafkasya ve Stalingrad'ı hedef alarak savaşı daha geniş bir cepheye doğru yaydı. 24 Ağustos 1942 tarihinde Stalingrad'a saldıran Alman Ordusu çetin bir mücadeleden sonra ciddi bir yenilgi aldı. Doğuda Stalingrad savaşı kesin bir dönüm noktası hâline gelmişti. Ocak 1943'te şehirdeki son Alman Ordusu da Ruslara teslim oldu. Almanlar böylece kuzeyden güneye 3200 km. den daha fazla uzunluktaki bir hattı savunmak durumunda kaldı ve bu yenilgiden sonra Alman birliklerinin uzun çekilme hareketi başlamış oldu. Alman güçleri Doğu cephesinde Kursk çıkıntısına karşı 1943 Temmuz ve Ağustos aylarında giriştikleri genel taarruzdan da mağlubiyet ile ayrıldılar. Amerikan ve İngiliz birliklerinin 17 Ağustos 1943'te Sicilya'ya yönelik operasyonu Almanların gücüne ciddi ölçüde darbe vurdu.

Yıldırım muharebeleri ve ardı arkası kesilmeyen zaferleri; karada, havada, denizde ve ekonomide yaşanan ağır çöküşler takip etti. Almanlar müttefiklere karşı elde ettiği üstünlüğü giderek kaybetti. 1943 yılı ilkbaharından beri Mihver devletleri savunma pozisyonuna geçtiler. Eldeki mevcut kuvvet ve malzemeler geniş bir cephede yapılacak savunmayı zor duruma sokmaktaydı. Yaşanan gelişmeler 1939 ile 1941 arasındaki keskin ve parlak seferleri tekrarlama imkânının olmadığını gösterdi. Bunun yerine Almanya, sert ve yıpratıcı bir savunma savaşını giderek eksilen bir insan gücü ve kaynaklarla sürdürmek zorunda kaldı. Diğer taraftan Alman şehirlerine yönelik giderek artan bombardımanlar taş üstünde taş bırakmıyordu. Temmuz 1944'te Hitler'e yönelik suikast girişiminin başarısızlığa uğraması, savaşa müzakereler yoluyla bir çözüm bulma umutlarını da ortadan kaldırdı.¹²⁷³

Sovyet propagandası Sovyet savaş esirleri üzerindeki etkisini giderek artırdı. Savaşın sonuna doğru ihanet tehdidinin yerini eve dönüş çağrısı aldı. Diğer taraftan yabancı bir ülkede uzunca bir süre yaşamanın zorlukları, çekilen sıkıntılar, akraba ve arkadaşların uzak olması nedeniyle insanlar hassas bir ruh haline sahipti. Kızıl Ordu'nun Moskova ve Stalingrad yakınlarında kazandığı zaferler Almanların ruhunu ve moralini paramparça etti, eski Sovyet savaş esirleri arasında kaderleri için endişe

¹²⁷³ Ian Kershaw, *Hitler 1936-1945: Nemesis*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2009, s. 734.

uyandırdı. Savaşın sonunda Almanya'daki çok sayıda Sovyet savaş esiri, süngülerinin Almanlara çevrilebileceğinden korkan Reich için ciddi bir tehdit oluşturdu.¹²⁷⁴

1943 yılında Müttefik devletler Kazablanka, Quebec, Kahire ve Tahran'da ve bir takım toplantılar yaparak savaşın gidişatına dair tesis edilecek politikaları ele almışlardı. 6 Haziran 1944'te Müttefik devletler Normandiya Çıkarması (D-Day) ile Batı Avrupa'yı Almanlardan temizlemeye başladılar. Amerikan Ordusu 25 Ağustos'ta Paris'i kurtardı. Kısa bir süre sonra da Fransa işgalden kurtarıldı. Doğu cephesinde Kızıl Ordu 27 Ocak 1944'te Leningrad kuşatmasına son verdi ve Temmuz 1944'te Varşova'ya kadar ilerledi. Market-Garden operasyonu 17 Eylül 1944'te başladı. Doğu'dan Batı cephesine önemli ölçüde asker kaydıran Hitler, 16 Aralık 1944'te müttefiklerin en zayıf olduğu Ardenler'den bir taarruz başlattı. Bulge Savaşı olarak da bilinen bu çatışma, Amerikan Ordusu'nun Batı cephesinde katıldığı en büyük savaş oldu. Müttefik güçler Ardenler'de büyük kayıplar vermiş olsa da kayıplarını telafi edebildiler. Alman geri çekilişi sürerken 4-11 Şubat 1945'te müttefik liderler Yalta Konferansında bir araya geldiler. Nisan 1945'te Berlin'e ulaşan Kızıl Ordu, şehri kuşatmaya başladı.¹²⁷⁵

Savaşın kaybedildiğini anlayan Adolf Hitler, 30 Nisan 1945'te yerine Devlet Başkanı olarak Amiral Doenitz'i, Şansölye olarak da Joseph Goebbels'i bırakarak intihar etti. 2 Mayıs'ta Berlin şehri müttefiklere teslim oldu. 4 Mayıs'ta Hollanda, Kuzeydoğu Almanya ve Danimarka'daki Alman kuvvetleri teslim oldular. 8 Mayıs'ta OKW Başkanı Feldmareşal Wilhelm Keitel, Almanların teslim olduğunu bildiren belgeyi imzaladı.¹²⁷⁶ 15 Mayıs itibarıyla de Doğudaki bütün Alman kuvvetleri teslim olmuş, silahlarını bırakmıştı.¹²⁷⁷

Savaşın kaybedeni Nazi Almanyası olsa da fatura Stalin için de oldukça ağır oldu. Stalin, devletin sınır bölgelerini yeniden ele geçirdikten sonra intikam almak için tüm etnik grupları sınır dışı ettiğinde muhtemelen daha fazla insan telef oldu. Kuzey Kafkasya'nın kurtarılmasından hemen sonra zorla askere alınan insanlar, Alman makineli tüfek mevzilerine karşı savaşmak zorunda bırakılmışlardı.¹²⁷⁸ Diğer taraftan NKVD birlikleri kasaba ve köyleri düşman unsurlardan temizlemek için harekete

¹²⁷⁴ E. Kasimov, *TEMA: Turkestanskiye Voyennoplenniye vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voynı*, s. 41.

¹²⁷⁵ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 296-317.

¹²⁷⁶ Volker Kopp, *Besetzt: Sowjetische Besatzungspolitik in Deutschland*, Berlin 2008, s. 19.

¹²⁷⁷ Chris McNab, *Hitler'in Ordusu: Nazi Savaş Makinesinin Tarihi (1939-1945)*, çev. Okan Doğan, İstanbul 2016, s. 410.

¹²⁷⁸ Joachim Hoffmann, *Kaukasien 1942/43: Das Deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion*, Freiburg 1991, s. 395.

geçmişti. Bu süreçte Kalmuklar, Karaçaylılar, Çeçenler, İnguşlar ve Balkarlılar'ın da aralarında bulunduğu pek çok halkın mensubu acı çekmiş, Stalin'in sürgünlerinden paylarını almışlardı.

5.2. MTBK ve Türkistan Lejyonu

Batılı güçler, Almanya'daki savaş esiri kamplarında milyonlarca Sovyet esiriyle karşılaştı. Hitler'in savaş esiri kamplarında diğer milletlerden de yüz binlerce insan vardı. Stalin'in niyeti Amerikan, İngiliz ve Fransız bölgelerinde bulunan bu savaş esirlerini ele geçirmektir. Her şeyden önce Nasyonal Sosyalizme hizmet ederek kendi ordusunu kuran ve Bolşevizme düşmanlığı ile bilinen General Vlasov ve askerleri önem taşımaktaydı. “*Yalta Savaş Esirleri ve Yerinden Edilmiş Kişilerin Karşılıklı Değişimi Anlaşması*” geri dönüş işleminin icrası noktasında güç kullanılması gerektiğine dair herhangi bir hüküm içermiyordu. Aynı şekilde 1929 Cenevre Sözleşmesi'nde de zorla geri gönderilmeyi haklı çıkaracak bir hüküm bulunmamaktaydı. 1 Şubat 1945'te ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Joseph Clark Grew tarafından Washington'daki Sovyet Büyükelçiliği'ne gönderilen gizli bir diplomatik nota göre ABD Dışişleri Bakanlığı da zorunlu gönderilmeye karşı çıkmaktaydı. Grew, ABD'nin Sovyet kökenli tutukluları Amerikan gözaltında tuttuğu, 1929 Cenevre Sözleşmesinin ihlal edilmemesi için esirlerin kendi iradeleri dışında iade edilmeyeceğini belirtti. ABD'nin Yalta Konferansı'nın açılışından sadece üç gün önceki resmi tavrı buydu.¹²⁷⁹

ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyet Birliği lideri Stalin Şubat 1945'de Kırım'ın Yalta şehrinde bir konferansta bir araya gelmişlerdir. Konferansta savaş esirlerinin karşılıklı iadesine dair yapılan anlaşmayla her devletin vatandaşlarının tekrar tarafına iadesi kararlaştırılmıştır. Bu karara istinaden Baymirza Hayit'in belirttiğine göre, savaşın bitimiyle 200.000'den fazla esir, Sovyetlere teslim edilmiştir.¹²⁸⁰ Veli Kayyum Han bu durumdan ötürü yaşadığı hayal kırıklığını çeşitli vesilelerle belirtmiştir. Yalta Konferansı'nda alınan kararların 14 Ağustos 1941 tarihinde imzalanan Atlantik Bildirisi ile çizilen tabloyla bağdaşmadığını ve kendilerinin bundan duyduğu teessüfünü dile getiren Veli Kayyum Han, Yalta kararlarının

¹²⁷⁹ Julius Epstein, “Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion”, *Politische Studien*, 196, 1971, s. 149-150.

¹²⁸⁰ B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 206.

yürürlükten kaldırılması için Roosevelt ve Churchill'e memorandum göndermiş fakat bir cevap alamamıştır.¹²⁸¹

Yalta Konferansı'nda Batılı müttefiklerin, etki alanları dâhilindeki tüm Sovyetler Birliği vatandaşlarının ülkelerine geri gönderilmesi taahhüdü, aynı zamanda anavatanlarına dönmek istemeyenleri de içeriyordu. Toplamda Batı müttefiklerinin kontrolü altında olan milyonlarca Sovyet vatandaşı vardı. Bu sayı, çeşitli nedenlerle Vlasov Ordusu'nda veya Wehrmacht'ta gönüllü olarak hizmet etmiş ve bu nedenle anavatanlarına karşı savaşmış olanları da kapsıyordu.

Gerçek şuydu ki, savaşın bitiminden üç gün sonra, 11 Mayıs 1945'te, geri dönenlerin geçmesi gereken her biri 10.000 kişilik 100 kontrol ve tarama kampı inşa edilmişti. Batı'dan iki buçuk milyon sivil, zorunlu işçi ve mültecilerin yolu bu kamplardan geçti. 19 Nisan 1943'te Stalin, yalnızca faşistlerin suç ortaklarıyla ilgilenmesi beklenen değil, aynı zamanda tüm halkına karşı genel bir şüphe uyandıran “*Smersch*” adıyla yeni bir güvenlik teşkilatı kurdu.¹²⁸²

Yalta Konferansı'ndaki savaş esirlerinin değişimi kararlarına istinaden Amerikan-Sovyet anlaşmasıyla özdeş bir anlaşma 22 Mayıs 1945'te Viyana'da imzalanmıştı. Bu askeri anlaşmaya ilişkin Gizlilik kaydı taşıyan dosya “*Yerinden Edilmiş Sovyet Vatandaşlarının Zorla Geri Gönderilmesi-Keelhaul Operasyonu*” başlığına sahipti. Keelhaul Operasyonu belge koleksiyonu milyonlarca anti-komünistin zorla ülkelerine gönderilmesi hadisesine ışık tutmaktaydı¹²⁸³

En önemli gelişme bir SHAEF¹²⁸⁴ yetkilisinin “*Doğu-Batı iş birliğinin balayı*” olarak adlandırdığı bir dönem olan Mayıs ve Eylül 1945 arasında gerçekleşti. Bu beş aylık dönemde SHAEF, toplamda 2.034.000 Sovyet vatandaşını teslim etti, böylece tüm Rusların en az % 89'u Batı işgal bölgelerinden geri gönderildi. 1945 sonbaharının başlarında Pravda, General Golikov'un yalnızca 25 Mayıs-1 Eylül döneminde 2 milyondan fazla Sovyet vatandaşının anavatanlarına geri döndüğünü söylediğini aktardı. Bu, haftada yaklaşık 150.000 kişinin şaşırtıcı bir hızda nakledilmiş olduğunu göstermekteydi. 4 Temmuz-14 Temmuz 1945 arasında SHAEF, 165.000 Sovyet

¹²⁸¹ Sevgi Barıt, *Türkistanlı Veli Kayyum Han (1904-1993) Hayatı ve Fikirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 42.

¹²⁸² K. Kellmann, *Dimensionen der Mittäterschaft: Die europäische Kollaboration mit dem Dritten Reich*, s. 370.

¹²⁸³ J. Epstein, “Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion”, s. 155

¹²⁸⁴ ABD Generali Dwight D. Eisenhower'ın komutanlığını yaptığı, Müttefik devletlerin Kuzey Batı Avrupa'daki kuvvetlerinin komuta karargâhı.

vatandaşını ülkesine geri gönderdi, ancak sonraki on gün içinde taşımacılıkta yaşanan zorluklar nedeniyle bu sayı yalnızca 38.000 olarak kalmıştı.¹²⁸⁵ Eylül ayından sonra geri dönüş yavaş yavaş azaldı. Uluslararası Mülteci Örgütü'nün (IRO), Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (UNRRA) çalışmalarını devraldığı 1 Temmuz 1945'ten, IRO'nun faaliyetini durdurduğu 31 Aralık 1951'e kadar yalnızca 1.836 kişi Sovyetler Birliği'ne dönebildi. Çok sayıda yerinden edilmiş Sovyet vatandaşını göz önünde bulundurursak, ABD Ordusu yükümlülüklerinin çoğunu oldukça kısa bir sürede yerine getirmişti.

1947 yılına kadar toplamda 5,5 milyondan fazla insanın ülkesine geri gönderildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Sovyetler'e teslim edilen askerlerin akıbeti bağlamında eski bir NKVD memuru tarafından sağlanan aşağıdaki bilgiler dikkat çekicidir:

- % 20'si ölüme veya bir kampta 25 yıla mahkûm edildi.
- % 15-20'si 5-10 yıl hapis cezasına çarptırıldı.
- % 10'u en az 6 yıl Sibirya'ya sürgün edildi.
- % 15'i harap olmuş bölgelerde çalışmaya zorlandı.
- % 15-20'sinin eve dönmesine izin verildi ve geri kalan % 15-20'si eve giderken öldü veya kaçtı.¹²⁸⁶

Esasen insanlığa karşı bir suç teşkil eden savaş esirlerinin iadesi uygulaması, Yalta Konferansı'ndan çok önce başlamıştı. İtalya cephesinde görev yapan 162. Türkistan Piyade Tümeni askerlerinin bir kısmı isteyerek veya istemeyerek müttefiklerin eline geçmişti. Tümen askerlerinin yanında İtalya Modena'da büyük bir kampta enterne edilmiş¹²⁸⁷ ve Sovyetlere teslim edilmek üzere milliyet esasına göre tasnif edilen pek çok topluluk da bulunmaktaydı. Sovyet Doğu halklarından sadece az bir kısmı saklanmayı başarabilmiş veya başka milletlerin kimliğine bürünmekte başarılı olmuşlardı.¹²⁸⁸

¹²⁸⁵ Mark R. Elliott, *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*, Urbana & Chicago & Londra 1982, s. 82, 203.

¹²⁸⁶ J. Osterloh, *Sowjetische Kriegsgefangene 1941-1945 im Spiegel Nationaler und Internationaler Untersuchungen: Forschungsüberblick und Bibliographie*, s. 32.

¹²⁸⁷ Insitut für Zeitgeschichte, (IfZ), *Das Schicksal der 162. (Turk) Inf. Div., ZS 407/1-4*.

¹²⁸⁸ N. Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, s. 360.

Esir edilen Türk askerler Bolşeviklere teslim edilmemesi için müttefik askerlere müracaat ediyorlardı.¹²⁸⁹ Türk Tümeni'nin ana bölümü, Mayıs ayında İtalya'daki Alman Ordusu teslim olduktan sonra Padova yakınlarında silahlarını bırakmıştı. 1944'te bu tür tutukluların çoğu Mısır'a gönderildi ve Orta Doğu yoluyla Rusya'ya nakledildi. 22 Mart 1945'te 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin 1,657 askeri gemiye bindirilerek deniz yoluyla Odessa'ya gönderildi.¹²⁹⁰ Gemi ayrılmadan evvel bir din adamının (molla) teslimiyeti protesto etmek için kendini diri diri yaktığı ve çok sayıda kişinin Sovyet çalışma kampının zorluklarına katlanmak yerine Karadeniz'de boğulmayı seçtiği korkunç bir olaylar dizisi yaşandı.¹²⁹¹ Yine de birçoğunun kaderinden kaçması engellendi. Nihayet 18 Nisan 1945'te gemi Odessa'ya yanaştı. Daha sonra olanlar, Teğmen Jesman tarafından General Firebrace'a sunulan bir raporda anlatıldı. Sovyet vatandaşları Odessa iskelesine inerken, iskeledeki büyük kulübenin arkasından gelen iki hafif makineli tabanca salvosu duyuldu. NKVD görevlisinin ifadesine göre, daha sonra olay yerinde iki kişi idam edildi. Bunlar onlara göre kötü adamlardı ve kapitalistlere satılmışlardı.¹²⁹² General Heygendorff'un raporuna göre lejyonerler limana vardıklarında halkın öfkesine maruz kalarak taşlanmışlardı.¹²⁹³

Şubat 1945'te İtalya'daki İngiliz VIII. Ordusu'nun bir subayı olan Yüzbaşı Denis Cecil Hills, Türkistanlıların İngiliz savaş giysileri ve cilalı çizmeleriyle Taranto'dan deniz yoluyla Rusya'ya sürgününü anılarında anlatmıştır. Hills, 162. Türkistan Piyade Tümeni'nden 8.000 kişinin bulunduğu İtalya'nın güneyinde Taranto'daki bir savaş esiri kampının komutanlığı vazifesinde yer almıştı. Hills'in anılarından öğrendiğimiz kadarıyla Odessa'da Ruslara teslim edilen Türkistanlılar, Stalin'in resmi önünde ve silahlı eskortların gölgesinde geçit törenine dâhil edilmişlerdi. Daha sonra Türkistanlılar şehrin hemen dışındaki özel bir toplama kampına doğru yola çıkarılmışlardı. Bu durum onlar için acı bir şok olmuştu.¹²⁹⁴

¹²⁸⁹ J. Epstein, "Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion", s. 154.

¹²⁹⁰ Nikolai Tolstoy, *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies, 1944-1947*, New York 2013, s. 382; Władysław Anders, *Hitler's Defeat in Russia*, Chicago 1953, s. 197; Polonyalı tarihçi Kopanski nakil sayısını 1,675 olarak vermektedir. Bkz. Atullah Bogdan Kopanski, *Sabres of Two Easts: An Untold History of Muslims in Eastern Europe, Their Friends and Foes*, Islamabad 1995, s. 250.

¹²⁹¹ General Heygendorff'un konuya ilişkin raporu için Bkz. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Das Schicksal der 162. (Turk) Inf. Div., ZS 407/1-4* ayrıca Bkz. Jürgen Thorwald, *Wen sie verderben Wollen: Bericht des grossen Verrats*, Stuttgart 1952, s. 573-574.

¹²⁹² N. Tolstoy, *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies, 1944-1947*, s. 167.

¹²⁹³ Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Das Schicksal der 162. (Turk) Inf. Div., ZS 407/1-4*.

¹²⁹⁴ Denis Cecil Hills, *The White Pumpkin*, Londra 1975, s. 34.

Kuzey İtalya’da Merate savunmasına atanmış olan Doğu Türk Silahlı SS Birliği, bir Amerikan tank grubuna teslim olmuştu. SS ile Merate’ye gönderilen Subay Bruno Beger, Amerikalıların Türkistanlıları, onları öldürmek için hazırlanan Sovyetlere teslim ettiğini ifade etmişti.¹²⁹⁵ Baymirza Hayit’in verdiği bilgiye göre Türkistanlılardan 1.000 kadarı teslim edilmekten kurtulmuşlardı.¹²⁹⁶

Türkistanlıların ve Sovyet savaş esirlerinin teslim sürecine ilişkin farklı anlatımlar bulunmaktadır. Örneğin Nazi Almanyası’nın ilk toplama kampı olan Münih yakınlarındaki Dachau’da Ruslara teslim edilmek üzere tutuklanan 30 kadar Türkistanlı subay, Rusların eline canlı geçmemek için buldukları binayı ateşe vererek feci bir akıbeti tercih etmişlerdi. Bu eylem tarzıyla Sovyetler’e teslim edilmeyi bekleyen diğer soydaşlarını kurtarabilmek için Müttefik Seferi Kuvvetler Başkomutanı General Eisenhower’ın dikkatini çekmek istemişlerdi.¹²⁹⁷ Şanslı olan bazı Türkistanlılar ise kendileri için Tübingen’de bulunan bir Türk öğrenci örgütünün üyelerinden elde edilen sahte kağıtları kullanarak feci akıbetten kaçmayı başarmışlardı.

Bazı MTBK üyelerinin Türk Kurmay Yüzbaşı İhsan Ünisan ile iletişime geçerek Türkiye’ye sığınmak için başvuruda buldukları bilinmektedir. Bununla birlikte Ankara’da konuyla ilgili toplanan komisyon tarafından, Türkiye’ye gelecek esirlerin aralarında casuslar bulunacağı gerekçesiyle Türk muhacirlerin talepleri reddedilmiştir.¹²⁹⁸ Bununla birlikte hükümet 1945’de savaş boyunca çeşitli vasıtalarla Türkiye’ye sığınmış olan 195 mülteci Türk’ü Sovyetler’e teslim etmiştir. Onların da akıbeti müttefikler tarafından teslim edilen Türklerden farklı olmamıştır.

İngiliz edebiyatının önde gelen isimlerinden George Orwell, yaşanan sürgünleri şu satırları kaleme alarak eleştirmiştir:

“...Bilinen gerçekler, zamanımızın gerçek bir tarihinin yazılıp yazılamayacağını şüpheli hale getirecek kadar bastırılmış ve çarpıtılmıştır. Yüzlerce alıntı yapılabilecek örneklerden sadece bir tanesini vereyim. Almanya çöktüğünde, çok büyük sayıdaki Sovyet Rusların -çoğu şüphesiz siyasi olmayan nedenlerden dolayı- taraf değiştirdiği ve

¹²⁹⁵ Christopher Hale, *Himmler’s Crusade: The Nazi Expedition to Find the Origins of the Aryan Race*, Hoboken, N.J. 2003, s. 369; Heyendorff, notlarında Kuzey İtalya’daki Doğu Türk Silahlı SS Birliği’nin Nisan 1945’te teslimiyet için daha iyi koşullar bulmak amacıyla Partizanların yanına gittiğini belirtmektedir. Bkz. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege*, ZS 407/2-34; Ayrıca bkz. BA-MA, MSG 241/10.

¹²⁹⁶ P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 231.

¹²⁹⁷ E. Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA’nın Türk Casusu*, s. 168.

¹²⁹⁸ E. Cihangir, “Dr. Baymirza Hayit’in Hayat Hikâyesi”, s. 46-47.

*Almanlar için savaştıkları ortaya çıktı. Ayrıca, Rus tutukluların ve yerinden edilmiş kişilerin küçük ama ihmal edilemeyecek bir kısmı SSCB'ye geri dönmeyi reddetti ve en azından bazıları iradeleri dışında ülkelerine geri gönderildi...*¹²⁹⁹

Milli komitelerin liderlerinin ülkeyi terk etmelerine karşın MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, kendisine yapılan teklifleri kabul etmeyerek Almanya'da kalmayı tercih etmiş ve yardımcısı Baymirza Hayit ile Marienbad şehrinde Amerikalılara teslim olmuştur.¹³⁰⁰ Daha sonra bölgedeki Amerikalılara MTBK ve siyasi konumu hakkında bilgiler vermiştir. Bilgilerin değerlendirilmesi sonucu General Eisenhower imzasıyla Veli Kayyum Han'ın tutuklama emri verilmiştir. Böylece 22 Mayıs 1945 tarihinde Veli Kayyum Han, MTBK üyeleri ve takriben 120 kişilik askeri görevli tevkif edilmişlerdir. Daha sonra kısa süren bir serbestlik yaşadılarsa da General Eisenhower'dan gelen yeni bir emirname ile Ruslara teslim edilmeleri istenmiştir. Bu sırada Veli Kayyum Han'a yönelik başarısız bir suikast girişimi, onun teslimi noktasındaki tutumu değiştirmiş ve Amerikalılar onu Ruslara teslim etmekten vazgeçerek evvelce Pilsen şehrine daha sonra da Nürnberg'e götürmüşlerdir. Böylece iki yıl sürecek olan yargılama ve sorgulama dönemi başlamıştır.¹³⁰¹

5.3. Veli Kayyum Han ve Nürnberg Yargılamaları

Devletler Baş Hukuk Müşavirliği (OUSCC-Office United States Chief of Counsel) Sorgulama Bölümü'nde (IGD-Interrogation Division) görevli Yarbay Thomas S. Hinkel tarafından 14 Eylül 1945, 21 Eylül 1945, 20 Ekim 1945, 9 Kasım 1945 tarihlerinde sorgulanan Veli Kayyum Han, Sovyet yetkilisi Tümgeneral Alexandrov ve kurmayları tarafından da 12 Kasım 1945 tarihinde sorgulanmıştır.¹³⁰²

Veli Kayyum Han'ın kimlik bilgileri ve savaş öncesi faaliyetleri, Alman Hükümeti'ndeki pozisyonu ve Alman makamlarıyla ilişkileri, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcı ve esir Türklerin durumu ile Türkistanlı askerlerden kurulan lejyonlara ilişkin hususlar sorgu dosyalarında yer almıştır.

Veli Kayyum Han'ın kimlik bilgilerine ilişkin sorgulamalarda dikkat çeken husus kendisinin tabiiyetine ilişkin sorulardır. Sovyet delegasyonu başkanı Tümgeneral

¹²⁹⁹ *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell: In Front of Your Nose, 1945-1950*, ed. Sonia Orwell, Ian Angus, Londra 1968, s. 62.

¹³⁰⁰ Veli Kayyum Han, MTBK üyesi arkadaşları ile aynı kaderi paylaşmak istediğini ve bu nedenle de Almanya dışına gitmesi yönündeki teklifleri reddettiğini belirtmektedir. Bkz. E. Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, s. 165-168.

¹³⁰¹ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 570-571.

¹³⁰² NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası.

Alexandrov'un bu husustaki sorusuna karşılık Türkistan Türkü olduğunu söyleyen Veli Kayyum Han, Taşkent'te doğduğuna göre Özbek olması gerektiği şeklinde bir karşılık almıştır. Fakat Veli Kayyum Han, Türkistan'ın yerlisi bir Türk olduğu cevabını vermiştir.¹³⁰³ Bilindiği gibi Sovyetler Birliği, Türkistan halkı arasındaki farklılıkları derinleştirmek ve onlara birbirinden bağımsız bir kimlik oluşturma noktasında acımasız bir politika güdüyordu. Veli Kayyum Han sorgulamalarda işte bu politikaya karşıt bir Türkistan yurttaşı bilinciyle hareket etmiştir.

Savaş öncesi faaliyetlerine de değinen Veli Kayyum Han, Türkistan'ının genel durumdan bahsetmiş, Almanya'ya gelişinden önce Buhara Hükümeti ile temaslarından söz etmiştir. Veli Kayyum Han bundan sonra Buhara Hükümeti'nin desteğiyle Almanya'ya geliş sürecini açıklamış ve Türkistan mücadelesine yönelik çalışmalarından bahsetmiştir. Tüm bu çalışmaları için parasal kaynağı nasıl sağladığına yönelik sorulara ise ailesinden gördüğü yardım ve Londra'dan gelmiş olan Buhara Bakanı'ndan bazı ödemeler aldığı cevabını vermiştir.¹³⁰⁴

22 Haziran 1941'de Barbarossa Harekâtı başladıktan sonraki gelişmelere dair Kayyum Han'ın verdiği bilgiler dikkate değerdir. Savaş başladığında Paris'te bulunan Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han, Gestapo tarafından tutuklanmıştı. Veli Kayyum Han bu süre içerisinde 2 hafta toplama kampında bulunduğunu kaydetmektedir. Serbest bırakıldıktan sonra 400.000'e kadar çıkan Türkistanlı esir sayısı karşısında endişe duyarak Mustafa Çokay ile birlikte uzun süre Moskova'da Büyükelçilik yapan Graf von der Schulenburg'a esir kamplarındaki durumu müşahade etmek için başvuruda bulunmuşlardı. Kendisine sorulan sorular üzerine kamp ziyaretlerinin detaylarını da paylaşan Kayyum Han, kampta ağır koşullar altında zulüm gören Türkistanlıların sesini duyurabilmek için İsviçre'deki Uluslararası Kırmızı Haç başta olmak üzere bazı devletlerle temas kurduğunu fakat sonuç alamadığını da ifade etmiştir. Veli Kayyum Han, vefat eden 100.000 Türkistanlıyı sicil defterine kaydetmiştir. Yine sorgulamalar sırasında Mustafa Çokay ve kendisinin Savaş Esirleri Komisyonu'nda yapmış oldukları çalışmalara değinmiş, Doğu işçisi olarak çalışan Türkistanlıların durumuna ve orduda görev alan askerlerin konumuna açıklık getirmiştir.¹³⁰⁵

Önemli olan bir husus da Nazilerin esir askerlere yönelik “*aşağı insan*” nazariyesine ilişkindir. Veli Kayyum Han'ın ifadesine göre Alman makamlarınca

¹³⁰³ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s.1-2.

¹³⁰⁴ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 3-5.

¹³⁰⁵ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 6-18.

“*Hunlar, Moğollar ve sünnetli olan insanlar*” bu minvalde değerlendirilerek tasfiye edilmekteydi. Veli Kayyum Han, sorgulamanın ilerleyen aşamalarında sünnetli erkeklerin infazının Kırım’ın işgalinde dahi devam ettiğini belirtmiştir.¹³⁰⁶ Almanlar, Türkistanlı savaş esirlerine sünnetli oldukları için Yahudi muamelesi yaparak eziyet ettiğinde Veli Kayyum Han derhal bu durumu protesto etmiş ve Almanların bu uygulaması durdurulmuştur.¹³⁰⁷

Veli Kayyum Han, Litvanya sınırına yakın bir yerde bulunan Ebenrode (Rusça: Nesterov) kampına yapmış olduğu ziyaret esnasında çok sayıda insanın makineli tüfek ve tabancalarla infaz edildiğine şahit olmuştur. Yine Holm’da Türkistan’dan 20.000’den fazla insanın idam edildiğini ifadelerinde belirtmiştir.¹³⁰⁸ Veli Kayyum Han, Mustafa Çokay ile beraber Türk ve Mısır Büyükelçileri ile de temasa geçtiğini vurgulamış ve kurulan muhtelif bağlantılar sonucunda zamanla durumun iyileştiğini ifade etmiştir.¹³⁰⁹

Sorgulamaların önemli bir bölümü Veli Kayyum Han’ın Alman muhataplarıyla ilişkileri ve Almanya’daki pozisyonuna ilişkindir. Sorgulamalarda Veli Kayyum Han, Alman Hükümeti’nde resmi bir pozisyonu bulunmadığını, sadece MTBK Başkanı olarak Türkistan’ın bağımsızlığı doğrultusunda mücadele ettiğini sıklıkla vurgulamıştır. Alman Hükümeti’nin ileri gelen isimlerinden olan Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Propaganda Bakanı Goebbels ve Doğu Bakanı Rosenberg ile kişisel olarak hiç görüşmediğini belirten¹³¹⁰ Kayyum Han, Almanların bağımsız Türkistan gibi sözlerle gerçek niyetlerini gizlemeye çalıştıklarını ve böylece Doğu insanının ulusal hareketinden faydalanmak istediklerini ifade etmiştir.¹³¹¹

Veli Kayyum Han İslâmî meselelerde Almanya lehine aktif bir çaba gösterdiği iddiasını da yalanlamıştır.¹³¹² Bilindiği gibi MTBK kurulduğu andan itibaren esas itibarıyla Alman yönetiminin Türkistan’ın bağımsızlığını tanınması için mücadele etmiştir. Aynı zamanda gönüllü askerlerin milli ve siyasi öncülüğünü yaparak bunlarla Alman Ordusu ve parti otoriteleri arasındaki ilişkileri temin etmiştir.¹³¹³ Hem Veli Kayyum Han hem de MTBK, tutanaklarda da belirtildiği üzere Türkistan’ın amaçlarıyla ters düşen ve bağımsızlık ülküsüyle çelişen hiçbir çaba içinde olmamıştır.

¹³⁰⁶ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han’ın Sorgulama Dosyası, s. 5.

¹³⁰⁷ Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2.

¹³⁰⁸ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han’ın Sorgulama Dosyası, s. 3-4.

¹³⁰⁹ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han’ın Sorgulama Dosyası, s. 12-13.

¹³¹⁰ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han’ın Sorgulama Dosyası, s. 14.

¹³¹¹ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han’ın Sorgulama Dosyası, s. 9.

¹³¹² NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han’ın Sorgulama Dosyası, s. 5.

¹³¹³ Sir O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler*, c. 2, s. 345.

Alman Hükümeti ile maddi ilişkileri olup olmadığına dair sorgulamalar da bir diğer önemli konu olmuştur. Türkistan milli hareketi'nin Alman Hükümeti'nden maddi destek alıp almadığı sorusuna karşılık Kayyum Han, mecbur kalmadıkça Alman Hükümeti'nden destek alınmadığını özellikle belirtmiştir. Bununla birlikte MTBK'nın faaliyetlerini yürüttüğü dairede Mart 1944'te çıkan yangın sonucu tüm materyaller yanmıştı. Bu nedenle Alman Hükümeti'nden Mayıs 1945'te 1500 RM ve daha sonra da 5000 RM alındığı ifade edilmiştir. Veli Kayyum Han, komitenin Alman Hükümeti'yle mali bir bütçe programı olmadığını özellikle belirtmiştir. Berlin'de toplanan 150.000 RM tutarındaki para ise Türkistan komite üyelerinin işçi ve hastalara bakılması amacıyla topladıkları tutardı.¹³¹⁴ Matbuat işleri için başta Doğu Bakanlığı sermaye ayırmıştı. Sonradan lejyonerler, komiteye aidat şeklinde yardım etmeye başlamışlardı. Her lejyoner ayda 1 RM, astsubaylar 2 RM ve diğer subaylar rütbelere göre 5 RM'den 15 RM'ye kadar yardımlarda bulunuyordu. Böylece komite kısa vadede müstakil bir bütçeye kavuşmuştu.¹³¹⁵ Bu yolla mali bakımdan bir dereceye kadar bağımsızlık elde edilmişti. Komite ayrıca yardım kampanyaları yoluyla da belirli miktarlarda para elde ediyordu.¹³¹⁶ 1944 yılının Ramazan bayramı vesilesiyle 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin bir kısım üyeleri 13.656 lirayı toplayarak MTBK'ya iletmek üzere tümene aktarmışlardı.¹³¹⁷

Ian Johnson, von Mende'nin, kararsızlığı ve paraya olan iştahı nedeniyle Kayyum Han'a sık sık kızdığını belirtmektedir. Von Mende, Kayyum Han'a yıllık maaş olarak 3.600 RM ödemişti. Johnson'ın ifadesine göre Kayyum Han'ın yaptığı tek faaliyet, göçmenler hakkında von Mende'ye dedikodu parçaları göndermekti. Buna göre Kayyum Han, von Mende'nin ofislerinin mevcut kayıtlarından yola çıkarak hiçbir zaman ciddi raporlar veya analizler yapmamıştı. Von Mende ayrıca MTBK'nın gazetesi olan Milli Türkistan'ı "*Almanya'ya yaptığı önceki hizmetlerinden dolayı*" sübvansetmeye de gayret göstermişti.¹³¹⁸

Veli Kayyum Han, SS teşkilatı ile olan olumsuz ilişkilerden de bahsetmiş, hatta 1944 yılında Viyana'da SS güçleri tarafından kendisine suikast teşebbüsünde

¹³¹⁴ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 16-17.

¹³¹⁵ H. İkrâm Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 127; P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 94.

¹³¹⁶ *Yeni Türkistan*, 4 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

¹³¹⁷ BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 17 Aralık 1944.

¹³¹⁸ I. Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, s. 60.

bulunulduğunu da eklemiştir.¹³¹⁹ Böylece onun savaş suçlarına karışan bir teşkilatla olan düşmanlığı da mahkemece anlaşılmıştır.

Yukarıdaki sorgu metinlerine ek olarak Ahat Andican'ın belirttiğine göre mahkeme heyeti, MTBK'nın ve Türkistan Lejyonu'nun Yahudi soykırımı ile herhangi bir ilişkisi olup olmadığı ve yürütülen faaliyetlerin kapsamı gibi hususları da ciddi bir biçimde sorgulamıştır. Sovyetler Birliği'nin mahkemede temsilcisi yargıç Rudenko, mahkemenin başından sonuna kadar Veli Kayyum Han'ın bir savaş suçlusunu olarak kabul edilmesini ve taraflarına iadesini istemiştir. Yargıç Rudenko'ya göre Özbek, Tacik, Kırgız, Kazak, Türkmen tanımlamaları yerine tek bir Türkistan ulusunun varlığını vurguladığı için insanları aldatan Kayyum Han, MTKB ve Türkistan Lejyonu vasıtasıyla da müttefik güçler aleyhine faaliyet yürütmüştür.¹³²⁰

Mahkemeler esnasında sorgulanan bir diğer konu da Vlasov Komitesi ile ilişkiler olmuştur. Veli Kayyum Han sorgulamalarda Türkistan halkının çıkarına olduğu için bu oluşumun karşısında yer aldığını belirtmiştir.¹³²¹ Yaşamının son dönemlerinde de ifade ettiği üzere, Vlasov'un ortaya koyduğu amaçlar Türkistan birliği fikrine ters düşmekteydi. Vlasov'un nihai amacı Türkistan Lejyonu'nu da kendi idaresi altına almaktı.¹³²²

Mahkeme sırasında faşistlerle iş birliği yaparak silahlı mücadeleye katılma gibi suçlamalara karşı Veli Kayyum Han kendisini şu cümlelerle savunmuştur:

*“Ben Almanlarla iş birliği içinde olduysam, bu vatanım Türkistan için yapılan bir hareketti. Çünkü benim vatanım, yıllardır Sovyetler'in korkunç zulmü altında ezilmekte. Ülkemin azatlığı ancak Sovyetler'in mağlubiyeti sonucunda elde edilebilirdi. Onun için temiz bir niyetle bu işe giriştim. Ben faşist değilim, çünkü ben kimseye zulmetmedim. Ben yalnız vatanım hür olsun diye mücadele eden bir insanım. Biz sadece Doğu cephelerinde savaşa katıldık, Batı cephelerinde bulunmadık...”*¹³²³ Bununla beraber Veli Kayyum Han her ne kadar Türkistan Komitesi'nin bir üyesi olsa dahi

¹³¹⁹ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 6.

¹³²⁰ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Harekte Türkistan Mücadelesi*, s. 627.

¹³²¹ NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 6.

¹³²² 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (II. Kısım)

<https://www.youtube.com/watch?v=4KUUy-V-Yk0&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwJeFPobRBoOVE-rvXRK&index=2>

¹³²³ Zuhridin Mirza Abid Türkistanî, *Türkistan İstiklâl Yolunda Hicret Yılları*, İstanbul 2013, s. 20.

hiçbir zaman silah kullanmadığını ve hatta silah kullanmayı bilmediğini de bizzat kendi ifade etmektedir.¹³²⁴

Nürnberg sorgulamaları boyunca Veli Kayyum Han, sadece bağımsız Türkistan ideali için çalıştığı gerçeğine ve vatanını işgal eden Bolşevizm'e karşı mücadele verdiğine vurgu yapmıştır. İlaveten gerek MTBK'nın gerekse Türkistan Lejyonu'nun herhangi bir savaş suçu işlemediğini, aksine kendisinin Alman makamlarınca tatbik edilen yanlış usullere zaman zaman tepki verdiğini de ifade etmiştir. Sorgulamalarda Veli Kayyum Han'ın NSDAP üyesi olduğu iddiaları doğrulanamamış, bunun yanında esir kamplarındaki koşulların iyileştirilmesi için vermiş olduğu raporlar ve SS'e karşı yürütmüş olduğu faaliyetler de ortaya çıkmıştır. Özellikle Yahudilere yönelik uygulanan politikalarla herhangi bir bağının olmadığı ve hatta Buhara Yahudileri'nden iki şahsın MTBK'da görevli olduğunun anlaşılmasıyla Veli Kayyum Han'a yönelik iddialar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak Rus tarafının tüm karşı çıkışlarına rağmen iki yıl süren tutukluluktan sonra Veli Kayyum Han 1947 yılında serbest bırakılmıştır.

Karar aynı zamanda Veli Kayyum Han ve MTBK'nın faaliyetlerinin bir anlamda milli mücadele hareketi olarak kabul gördüğünün işaretidir. Ruslar her ne kadar 1945/46 yılında kendisinin Sovyetler Birliği'ne iadesini talep etmiş ve bu talep müttefiklerce kabul edilmiş olsa dahi verilen mücadelenin müttefiklerce tanınmasıyla bu karar da geçerliliğini yitirmiştir.¹³²⁵

Savaş bittikten sonra MTBK'yı tekrar tesis eden Veli Kayyum Han, bağımsız Türkistan mücadelesini tutukluluk dönemi bittikten sonra tanıştığı Alman eşiyile 1993 tarihindeki ölümüne kadar devam ettirmiştir.¹³²⁶ MTBK'ya von Mende için çalışan önde gelen Türkistanlıların çoğu katılmıştır. Ancak Kayyum Han'ın Nazilerle olan geçmişi kendini unutturmamıştır. 1951'de etkili ve sol görüşlü bir ABD dergisi *New Leader*, Naziler için çalışmış göçmenlerin durumunu ortaya koyan "*İhtiyacımız Olmayan Müttefikler*" adlı iki bölümlük bir dizi yayınladı. İlk bölüm, Alman Doğu Bakanlığı ile ittifak kurduğu ve anti-semitizm'i desteklediği için Rus dayanışmacılarının ulusal ittifakı'nı eleştirdi. İkincisi, Batı istihbarat teşkilatları'nın Batı Almanya'daki

¹³²⁴ 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (IV. Kısım)

<https://www.youtube.com/watch?v=xnb8ImJfGQM&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=4>

¹³²⁵ A. Özay, "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han", s. XI-XII.

¹³²⁶ 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (V. Kısım)

https://www.youtube.com/watch?v=Otoc7okm_tg&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=5

entrikalarına doğrudan bir meydan okumaydı. “*Doğu Bakanı Alfred Rosenberg’in hafızası duruyor*” başlığıyla birlikte bir resmini içeren yayını dikkat çekiciydi.¹³²⁷

MTBK’nın Adana bölge temsilcisi olan Abdülhamit Koçar’ın naklettiğine göre, Veli Kayyum Han’ın 1956 yılındaki Adana seyahati esnasında önceleri Türkistan Lejyonu’nda görev yapan ve daha sonra Türkiye’ye gelen Türkistanlılar onu “*Atamız hoş geldiniz*” nidaları eşliğinde karşılamış ve büyük hürmet göstermişlerdi.¹³²⁸ Türkistanlı yazarlardan Saken “*Men atam menen (Atamla Birlikteyim)*” şiirinde “*Halkımın atası Veli Kayyum Han, Halkımın anası Türkistan*” demiştir.¹³²⁹ MTBK üyelerinden Zuhridin Mirza Abid Türkistanî de Türkistanlı esirlerin Veli Kayyum Han’a “*Ata*” şeklinde hitap ettiklerinden bahsetmektedir.¹³³⁰

5.4. Almanya’nın Doğu Politikası’nın Analizi

Hitler’in izlemiş olduğu siyasetin temel noktasını; doğuda genişlemenin, Bolşevizm’in yıkımının ve Yahudilerin yok edilmesinin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiği “*yaşam alanı*” programı oluşturmaktaydı. Hitler’in dış politikadaki temel hedefi, yaşam alanı elde etmek için zaruri hale gelen ve Sovyetler Birliği’ni tarihten silecek olan büyük bir savaştı. Esasen her hedef, diğerlerine ulaşmanın bir ön koşuluydu. Bununla birlikte, Hitler’in doktriner savaş, yaşam alanı, ırk, ekonomik otarşı ve dünya gücü statüsü kavramları, tüm taktiksel doğaçlamalarına rağmen siyasi davranışının temelini oluşturmaktaydı. Bu nedenle de Doğu’ya yönelişi açıklamak için, ideolojik sabitlemeler ile siyasi veya ekonomik güdüler arasında seçim yaparak bir dizi öncelik empoze etmek zor bir uğraş olacaktır.

Hitler’in 22 Haziran 1941’de Sovyetler Birliği’ni işgal etmesiyle planları ivme kazandı. Hitler’in Doğu’daki sömürge hedeflerinden habersiz olan milyonlarca Türkistanlı ve Sovyet vatandaşı, Stalinizmden kurtuluş sözü veren Alman propagandasını memnuniyetle karşıladı. Bu nedenle milyonlarca Sovyet vatandaşı Alman Wehrmacht’ta görev yaptı. Bunların arasında Türkistan coğrafyasının sakinleri olan yaklaşık 180.000 Türk de bulunmaktaydı.

Hitler, tarihçi Norman Stone’un ifadesiyle Almanya’nın Büyük İskenderi olacak ve Doğu’daki tiran imparatoru devirecekti. Çok sayıda Batı Avrupalı, tıpkı İskender’in

¹³²⁷ I. Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, s. 59-60.

¹³²⁸ A. Koçar, *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, s. 173.

¹³²⁹ B. Hayit, *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası: “Millî Türkistan” Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, s. 112.

¹³³⁰ Z. Mirza Abid Türkistanî, *Türkistan İstiklâl Yolunda Hicret Yılları*, s. 17, 238, 319.

döneminde Yunan şehir devletleri örneğinde görüldüğü gibi ona gönüllü olarak katıldılar. Leningrad'ın çevresinde bir İspanyol Birliği, Macar ve Romanya orduları, Hollanda, Fransız ve İskandinav SS Lejyonerleri ile birlikte savaşıyordu.¹³³¹

II. Dünya Savaşı hakkında bizzat Almanlar tarafından yazılan ilk tenkitli eserin müellifi olan Erich Kern, Alman Doğu politikasını sert şekilde eleştirmektedir. Kern'e göre Hitler Almanyası, Doğu'da önüne çıkan şans ve avantajlardan faydalanmayı bilememiş, aşağı insan-üst insan nazariyesini gütmeyi tercih ederek bu nazariye aklın ve sağduyunun, devrin emir ve icaplarının üstünde tutulmuştu. Almanya mazlum ve mağdur halkları kurtarmaya, onlarla eşitlik kurmaya ve istiklal haklarını tanımaya bir türlü yanaşmamıştı. Bir istiklal ve hürriyet havası yaratmak yerine Doğu'nun halklarına yönelik katı bir tutum izlenmişti. Sonuç olarak Sovyetler Birliği hakkında hazırlanan fikrî, ruhî, idarî, iktisadî, askerî tekmil hesap ve planlar baştan aşağı yanlıştı. Kern'in düşüncesine göre bu politika ufak tefek bir şey olmayıp, Almanların bütün varlığına tesir edecek bir meseleydi.¹³³²

Azerbaycan Lejyonu üyesi Cabbar Ertürk'ün Alman Politikasını tenkit ettiği şu satırlar konumuz açısından önemlidir:

“Almanların varlıklarını adamakıllı tanımadıkları, çoklarının tasavvur bile etmedikleri Türklere karşı gururlu tavırları belki mazur görülürdü. Fakat onlar Türklerin millî mensubiyetlerine hürmet ettikten sonra sadakatlerine mazhar olacaklarını da bilmeliydiler. Hususen Alman idarecileri bunu telkin etmeliydi. Ne yazık ki, onlar bunu yapmamışlardı... Almanlarla Türkler arasındaki anlaşmazlıkların hepsi Almanların onların haklarını tanımak istememeleri yüzündendi. Alman erleri ilk zamanlarda Türk subaylarına selam vermek istemiyorlardı. Halbuki Türklerin taşıdıkları üniforma ile Almanlarınkı aynıydı ve apoletlerle yıldızlar da biri diğeri gibi tıpkıydı. Cephede buldukları zaman Türklerin kahramanlıklarından övünçle bahseden Almanların, istirahata çekildikleri köy ve kasabalarda kendilerini Almanlık hesabına imtiyazlı sayarak Türklerin üzerinde efendilik taslamak istemeleri veya savaş anında Türk subayının üzerine Almandan aynı rütbeli birisini üst olarak tayin etmek Türklerin isyanına sebep oluyordu. Türkler kendi birliklerinin tam müstakil olmasını istiyordu.”¹³³³

¹³³¹ Norman Stone, *İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2019, s. 76.

¹³³² E. Kern, *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, s. 99-110.

¹³³³ C. Ertürk, *Anayurtta Unutulan Türklük*, s. 145-146.

Doğu Bakanlığı'na bağlı Genel Siyaset Dairesi Başkanı Otto Bräutigam'ın Doğu taburları ile ilgili bir tartışmayı da içeren 25 Ekim 1942 tarihli muhtırasında “*Bolşevizmden Kurtuluş*” sloganının Doğu halklarını kendi yöntemlerine göre köleleştirmek için yalnızca bir bahane olduğunun artık anlaşıldığı vurgulanıyordu. Almanya'nın, Bolşevizm tarafından en üst düzeyde öz bilinçle eğitilen Sovyet emekçisi ve köylüsünü eşit haklara sahip ortaklar olarak görmediği, yalnızca siyasi ve ekonomik araç olarak değerlendirdiğini belirten Brautigam, ülkesinin bu kitleyi hayal kırıklığına uğrattığını bildirmekteydi. Bräutigam'ın 25 Ekim 1942 tarihli “*Çok Gizli*” ibareli muhtırası, Alman Doğu politikası'nın ne kadar hatalı bir şekilde tatbik edildiğini gözler önüne sermektedir:

“Savaş sadece Bolşevizmi parçalamak için yapılıyor olsaydı, uzun zaman önce bizim lehimize karar verilmiş olacaktı, çünkü bu savaşın tüm deneyimlerinin onayladığı gibi Bolşevizmden en fazla Doğu halkları, her şeyden önce de büyük köylü kitlesi nefret ediyordu. Ayrıca Büyük Rus İmparatorluğu'nun kendi ulusal bileşenlerine bölünmesi, şu anda karşılaştığımız direnişi kıskırtmazdı... Doğu halklarının içgüdüleriyle ilkel insan, kısa süre sonra Almanya için “Bolşevizmden Kurtuluş” sloganının, Doğu halklarını kendi yöntemlerine göre köleleştirmek için sadece bir bahane olduğunu anladı... Sovyetler Birliği'ne ulaştığımızda Bolşevizmden bıkmış, özlemle yeni sloganlar bekleyen ve onlara daha iyi bir gelecek umudu taşıyan bir nüfus bulduk. Bu tür sloganlar bulmak Almanya'nın görevidi, ancak bunlar dile getirilmeden kaldı. Sovyet nüfusu, kurtarıcılar olarak bizi sevinçle karşıladı ve özgürce emrimize yerleşti... Sovyetler Birliği halkları en zor zamanlardan geçti. Sonuç olarak, politik alanda bile bizim için düşünülemez kadar basit kaldılar. Yalnızca yağma ve sömürü niyetinde olmayan ve Bolşevist yöntemleri bir kenara bırakan bir hükümet biçimi, en büyük coşkuyu alevlendirecek ve milyonlarca kitleyi hizmetimize sunacaktı... Ana Siyaset Dairesi, Kızıl Ordu'nun direniş gücünü sakatlamayı amaçlayan bir propaganda kampanyasıyla muharip birliklerimize tüm güçleriyle yardımcı olmanın ve bu şekilde savaşı kısaltmanın birincil görevi olduğuna inanıyordu. Bu hedefe ulaşmak için önerilen önlemler arasında en önemli iki husus vardır: Bolşeviklerden esasen farklı olan Tarım Hukuku ve Dinsel Özgürlük... Bolşevizm'in hayal kırıklığını yaşadığı Sovyetler Birliği'ndeki emekçiler ve köylüler de dâhil olmak üzere dünya, şimdi bu hususta Almanya tarafında net bir politika bekliyordu. Almanya'nın bu sessizliği, açıkça Sovyet kitlelerini, Almanya'nın bireysel mülkiyetin restorasyonunu planlamadığına güvenilir bir şekilde ikna edebilecek olan düşman propagandasına

hizmet etti. Ana Siyaset Dairesi ayrıca her zaman Doğu halklarına gelecekları hakkında somut bir şeyler anlatılması gerektiğini vurguladı... Aslında Sovyet propagandasının Almanya ve Nasyonal Sosyalist sisteme yönelik nefreti artırmasını oldukça kolaylaştırdık. Politikacılarımızın bu cesarete başka bir isim bulma çabalarına rağmen, Sovyet askeri giderek daha cesurca savaşıyor... İşgal altındaki Doğu topraklarının yönetiminin neredeyse tamamen Rusya'yı tanımayan personelden oluşması, muhtemelen bu tezin uygulanamamasının nedenlerinden biridir."¹³³⁴

Propaganda Bakanı Goebbels de Almanya'nın Doğu'da savaş politikasının siyasi araçlarından yararlanmayı ihmal ettiği düşüncesindeydi. Doğu için bir bildirin yokluğu, savaşın tüm gidişatı üzerinde çok zararlı bir etkiye sahipti. Goebbels'e göre Rus halklarına değil fakat Bolşevizm'e karşı nasıl savaşacakları bilinseydi, Sovyetler Birliği halklarının çoğu Stalin'e karşı kesinlikle kışkırtılabilirdi. Doğudaki savaşı tatminkâr bir sonuca ulaştırmak için tek fırsat burada bulunmaktaydı. Goebbels, tutarlı bir şekilde daha ılımlı bir işgal politikası öneriyordu. Kişisel olarak Doğu halklarına ilişkin politikaları değiştirmeleri gerektiğine inanan Propaganda Bakanı, bu insanlarla aralarında belirli bir ölçüde güven tesis edildiğinde Partizan tehlikesinin de önemli ölçüde azaltılacağını savunuyordu.¹³³⁵

3 Ocak 1943'te OKW tarafından derlenen bir durum raporunda Doğu politikasının ne kadar yanlış bir yönde ilerlediğine ilişkin kanıtlar sunulmaktaydı. Raporda Sovyetler'in ulusal savaş sloganıyla gücünü artırdığına ve Alman yanlısı nüfusun moralinin kötüleştiğine dikkat çekiliyordu. Slav halklarının değersizliği ve yok edilmeleri şeklindeki ideolojik bakış, Almanya'ya düşmanlık noktasında verimli bir alan oluşturmaktaydı.¹³³⁶ Almanlar doğaları gereği ve ırken onlara yabancı olan insanları kazanmak meselesiyle karşı karşıya kalmış fakat işgal edilen topraklarda propaganda için uygun hazırlıkları yapmamıştı. Sovyet halkının 25 yıldır sürekli olarak tekdüze yöndeki Bolşevik propagandasına maruz kalmasına rağmen Almanlar bu avantajı yeterince değerlendiremediler. 1944 yılında iki yıllık işgal sonucunda Rus zihniyetini hesaba katarak nüfus üzerinde aydınlatıcı ve şekillendirici bir etkiye sahip eğitimli personelin büyük ölçüde eksikliği olumsuz sonuçlar vermişti. Bir Alman'ın bu

¹³³⁴ Document No: 294-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 242-251.

¹³³⁵ G. Fischer, *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, s. 13.

¹³³⁶ Russian Anti-Communist Forces in The German War, General CIA Records, 1949, s. 8

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000256494.pdf

konudaki isabetli tespiti kayda değerdir: “*Ülkeyi fethetmeyi başardık ama halkı kendimiz için kazanamadık.*”¹³³⁷

Alman Ordusu'nun Rus savaş esirlerine ve sivil nüfusa karşı tutumu, ideolojik ve faydacı kavramların ve motivasyonların bir karışımına dayanıyordu. Nazilere göre işgal edilen topraklar, Reich'in tüm siyasi ve ırksal düşmanlarından tasfiye edilmeli, geri kalan nüfusun ise Wehrmacht'ın ihtiyaçlarını hem ekonomik hem de fiziksel insan gücüyle karşılaması sağlanmalıydı. Sovyet halkları ve Türkistan Türkleri “*Untermenschen (aşağı insan)*”dan başka bir şey olarak görülmediklerinden, izlenen siyaset; Doğu'daki savaşın ideolojik temelinin mantıksal bir sonucundan başka bir şey değildi. Resmi olarak alt insan propagandası, Doğu politikasını ciddi şekilde riske soktu. I. Dünya Savaşı deneyimleri yeterince değerlendirilemedi. Bu bakış açısı, Kızıl Ordu'nun ilerlemesini yavaşlatma ve onu hem toprağın ekonomik kaynaklarından, hem de kaçınılmaz sonuna yaklaşırken saflarını artırabilecek nüfusundan mahrum bırakma tarzında kendi içinde askeri bir mantığa sahipti. Diğer taraftan Doğulu işçilere yönelik muamele ve lejyonerlerin Alman politikalarını, savaşın değişen koşullarının getirdiği bir zorunluluk olarak değerlendirmeleri, onları sadece paralı asker rolü oynamaya sevketmişti.¹³³⁸

29 Haziran 1943 tarihli bir askeri raporda sayısız tekrarlanan yasaklara ve emirlere rağmen askerlerin hâlen halkı anlamadığından ve kayıtsızlığa sürüklendiğinden şikâyet ediliyordu. Çünkü eğer Ruslar'a ait olan her şey haksız yere onlardan alınır, tabii olarak Alman askerini hırsız olarak görecektirdi.¹³³⁹

Diğer taraftan OKH Organizasyon Departman Başkanlığı'nın 30 Aralık 1942 tarihli yazısında, sadece askerlik hizmetinin savaş operasyonları için yeterli bir temel olamayacağı, bu nedenle anavatanın kurtuluşu ve öz yönetim gibi politik hedeflerin ve ideolojik yönelimlerin önemli olduğuna dikkat çekilmişti.¹³⁴⁰ 1943 yılında Hitler, yemek konuklarıyla yapmış olduğu bir konuşmada, işgal edilen bölgelerdeki yerel halkı sevmek ya da uygarlaştırmaya çalışmaktan söz edenlerin doğruca toplama kampına gittiklerinden bahsetti. Hitler, bir faydası olacağı kanaatini taşıyaydı Ukraynalılara

¹³³⁷ BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Şubat 1944.

¹³³⁸ BA-MA, MSG 241/13.

¹³³⁹ BA-MA, RH 26-12/298.

¹³⁴⁰ BA-MA, MSG 241/8.

özgürlük vaad edeceğinden söz etti. Fakat onun düşüncesine göre, halkı yüceltmek için gerçek adımlar atmak, insanların umutlarını artırarak kontrollerini zorlaştırırdı.¹³⁴¹

İstihbarat Şefi Reinhard Gehlen'a göre Rusya halklarına yönelik dürüst bir teklif ve uygun önlemlerle, Rusya seferinin erken ve olumlu bir şekilde sona ermesine yol açacak bir özgürlük mücadelesini tetiklemek mümkün olabilirdi.¹³⁴² Bununla birlikte Üçüncü Reich'in önderlerinin, milyonlarca insanın yok edilmesi ihtiyacına dayanan radikal bir sömürü siyasetini savundukları tezini haklı çıkartacak fazlasıyla kanıt bulunmaktaydı.¹³⁴³ Diğer taraftan Almanlar Kırım'ı aldığı zaman Türklere bağımsızlık vermeyerek, Türkistan Türkleri'nde kendileri aleyhine kanaatler oluşmasına neden olmuşlardı.

Abwehr Yabancı İstihbarat Şefi General Schellenberg, SS Şefi Himmler'e sunmuş olduğu raporda, Alman hatlarının arkasını temizleyen özel birimlerin geri çekilmesi gerektiğini söylemişti. Schellenberg'e göre özerk devletler bir an önce yaratılmalı, Alman sanayi ve tarım idaresi tamamen ve eşzamanlı olarak elden geçirilmeliydi. Generalin düşüncelerine karşılık Himmler, eğer Doğu'nun üstesinden gelmeyi başaramazlarsa tarihten kaybolacaklarını belirtmiş, bununla birlikte ilgili meselelerin ancak Rusya'ya karşı savaş kazanıldıktan sonra takip edilmesine inandığını vurgulamıştı.¹³⁴⁴

II. Dünya Savaşı'nın en şöhretli komutanlarından Feldmareşal Erich von Manstein'ın belirttiği üzere Hitler; Sovyet devlet sistemini, Sovyetler Birliği'nin kuvvet kaynaklarını ve Kızıldordu'nun savaş değerini küçümsemekle büyük bir hata yapmıştı. Manstein'a göre Sovyetler Birliği'ni askeri bakımdan bir seferde yenilgiye uğratmak ancak Sovyet sistemini içten çökertmekle mümkün olabilirdi. Hitler'in işgal edilen Doğu bölgeleri'nde askeri makamların gayretinin aksine Reich komiserleri ve SD hizmeti vasıtasıyla tatbik ettiği siyaset, aksi tesirler yaratmıştı. Sovyet devletini çökertmek için stratejik bir şekilde ilerlemek isteyen Hitler, siyasi bakımdan bu stratejinin tamamen zıddı bir şekilde hareket ediyordu. Hitler tarafından yürütülen Doğu politikası yine kendi stratejisinin gereklerine aykırı olarak hareket ederek, onu; seri bir savaşın mevcut şansından da mahrum etmekteydi.¹³⁴⁵

¹³⁴¹ R. K. Wittman, D. Kinney, *Şeytan'ın Günlüğü: Alfred Rosenberg ve Üçüncü Reich'in Çalınan Sırları*, s. 405.

¹³⁴² R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 101.

¹³⁴³ T. J. Schulte, *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, s. 89.

¹³⁴⁴ W. Schellenberg, *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, s. 276.

¹³⁴⁵ E. von Manstein, *Kaybedilen Zaferler*, s. 164-165.

Rusya uzmanı olan ve Sovyet sistemini gayet iyi bilen General Heygendorff, lejyoner Ruzi Nazar ile yapmış olduğu bir konuşmada, uygulanan yanlış politikalar sonucu işgal edilen memleketlerdeki halkın kendilerine karşı cephe almış olduğunu itiraf etmişti. Çünkü bu yanlış politikalar sonucunda Alman karşıtı direniş grupları ortaya çıkmıştı. Gerek Heygendorff, gerekse Niedermayer gibi uzmanlar, bilgi ve tecrübelerini devletin istifadesine sunmuş olsalar da Hitler bundan yararlanmamıştı.¹³⁴⁶

¹³⁴⁶ Türkistan Lejyonu'nda Yüzbaşı olarak görev almış olan Baymirza Hayit, 14 Aralık 1953'te General Heygendorff'un cenaze töreninde yapmış olduğu konuşmada, onu "*Türkistan'ın en yakın dostu, yoldaşı, danışmanı ve Türkistan'ın özgürlük iradesinin belirleyici destekçilerinden biri*" olarak tanımlamıştır. BA-MA, MSG 241/2.

SONUÇ

Almanya siyasi birliğini sağladığı tarihten itibaren gözünü Doğu topraklarına çevirerek sömürgecilik yarışındaki yerini almaya gayret etmiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı sırasında Alman İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik çıkarları Türkistan coğrafyasını işaret etmiştir. İktisadi pek çok teşebbüs marifetiyle Türkistan'ın başta pamuk olmak üzere ekonomik zenginliklerinden yararlanmaya çalışan Alman İmparatorluğu, İngiltere ile ciddi bir rekabete girişmiştir. Almanya I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmasına rağmen Türkistan'a olan ilgisini kaybetmemiş, Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist yönetimle beraber Türkistan coğrafyasına dair politik menfaatler tekrar kendini göstermiştir.

Nazilerin iktidara gelişiyle beraber Türkistan hakkında pek çok bilgi, belge, materyal ve film değerlendirilmiş, Bakanlıklar bünyesinde Sovyetler Birliği ve Türkistan'a ilişkin departmanlar kurularak uzman kadrolar istihdam edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yepyeni bir süreç yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'ne yönelik Haçlı Seferi olarak adlandırılan 22 Haziran 1941 tarihli Barbarossa Harekâtı'yla birlikte Sovyet toplumundaki savaş öncesi tüm çatlaklar ve rejime karşı biriken bütün hoşnutsuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu durum, iş birliğini gerekli bir fenomen olarak gören, orta ve hatta üst düzeylerde istisnalar olsa bile ciddi bir kesim için geniş bir temel sağlamıştır. İşbirliğinin ilk şekli, savaş esirlerinden teşkil edilecek askeri oluşumlar yaratma ve onları işe koyma şeklini aldığı cephelerde görülmüştür.

Sovyetler'in katı Komünist idaresi altında zulüm görmüş olan yaklaşık 180.000 Türkistanlı, Alman saflarında yer almıştır. Hitler'in Doğu Cephesi'ndeki yabancı yardımcılarının sayısı ile ilgili rakamlar tamamen doğru sayılamayacak olsa da her halükarda etkileyici bir büyüklüğe sahiptir. Alman yönetimi, Türkistan'ın geniş nüfus potansiyeli sayesinde savaş yıllarındaki insan gücü açığını kapamayı ve daha fazla Alman kanının dökülmesine engel olunabileceğini düşünmüştür. Alman makamları, bu toplulukların insan gücünden kâr elde etmeyi amaçladıkları kadar onların geleneksel ve efsanevi dövüş erdemlerini kendi lehlerine kullanmayı da hedeflemiştir. Almanların Türkistanlıları dönüştürme ve askere alma çabalarının ne ölçüde başarılı olduğu net olarak ifade edilemese de Türkistan Lejyonu ve bunun yaratmış olduğu propaganda etkisinin Sovyet kadroları için bir tehdit oluşturduğu aşîkârdır.

Türkistan Lejyonu, Türkistan halkları haricinde pek çok topluluktan ve ekserisi taraf değiştiren askerlerden ziyade kamplarda bulunan savaş esirlerinden oluşmaktaydı.

Lejyonların dışında bir de yabancı gönüllülerin en büyük oluşumu olan 162. Türk Piyade Tümeni dikkat çekmekteydi. Bu birlikler Türkistan'ın bağımsızlığına giden yolun önemli aşamaları olarak görülmekteydi. Türk birlikleri, alanlarında uzman ve I. Dünya Savaşı'nda Türklerle yakın ilişkileri olan personelin yardımıyla teşkil edilmişlerdi. Türkistan Lejyonu mensubu askerler, savaşın hemen her cephesinde ve bazı iç isyanların bastırılmasında görev alarak savaşın en çetin yüzüyle karşılaşmışlardı. En geç Stalingrad felaketinden sonra Wehrmacht'ın Doğu Cephesi'nin çökmesini önleyebilmesi ancak yabancı yardımcılarının desteğiyle mümkün hale gelmişti. En önemli rolleri hinterlandın güvenliğini sağlamak ve partizanlarla savaştı. Türkistan Lejyonu'nun yaratmış olduğu durum, Kızıl Ordu'da savaşan Türkistanlı askerler arasında “*hemşerilerine*” koşma arzusuna neden olmuştu. Diğer taraftan Naziler, düşmanın arazisi ve askeri tekniklerini bilen, kendisiyle aynı dili konuşan ve savaşta test edilmiş bir müttefiğe sahip oluyordu.

Türkistan Türkleri sadece Wehrmacht ve Waffen-SS saflarında yer almamış, aynı zamanda Doğulu işçi statüsü ile Alman ekonomik programı kapsamında da istihdam edilmişlerdi. Bununla birlikte organizasyon yapısına ilişkin genel bir bakış, karmaşıklıkları ve boyutları hakkında bir izlenim vermeye yeterlidir. Rütbe, pozisyon, görevler ve kurumsal ortamdaki sayısız çeşitlilik göz önüne alındığında, tek bir bölümde bile ortalama bir Türkistanlı tipolojisinden bahsetmek zordur. Nasyonal Sosyalist ideoloji ile birleştiğinde Almanların yabancılarla entegrasyonu temelde hiyerarşi, güvensizlik ve bazen taciz ile karakterize edilebilir. Türkistanlıların istihdamı meselesi de dâhil olmak üzere savaşın Alman tarzı, Hitler ve Nazi rejiminin ideolojik zorunluluklarından bir türlü ayrılamamıştır.

Başta Türkistanlılar olmak üzere çok sayıda ulusun da katılımıyla Hitler, Pers Hükümdarı Kserkses'in imparatorluğundan beri görülen en kozmopolit ve en renkli ordunun lideri olmuştur. Diğer taraftan Türkistanlılar ve Sovyet gönüllülerin hepsi Stalin'e karşı mutlak bir savaş duygusuyla hareket etmemiştir. Bir kısım Türkistanlı Alman bayrağını, bir hapisane kampının dehşetine nazaran daha çekici bir alternatif olarak görmüştür. Yine de yabancı lejyonerler arasında siyasi olarak motive edilmiş bir gönüllülük ruhunun bulunmadığını söylemek yanlış olur. Belirtmek gerekir ki Almanlar, Sovyetler Birliği'nin milliyet yapısı hakkında çok eksik ve yanlış bilgilere sahip olduklarından Türklere karşı tutumları da oldukça sert olmuştur. Esir Türkleri gören Alman askerleri, Türklerle savaş halinde olmadıklarını ve Türklerle

karşılaştıklarına şaşırdıklarını dahi ifade etmişlerdir. Nasyonal Sosyalist propaganda, Sovyetler Birliği halkını ayırım gözetmeksizin “*insanlık dışı*” ve “*vahşi Asyalılar*” olarak tahkir etmiştir. Bu kapsamda görülen Türkistan Türkleri, Alman kamplarında son derece zor koşullar altında yaşam mücadelesi vermiştir. Nazilerin bakış açısına göre esirlerden Moğol özellikleri olanlar, Yahudilerle birlikte “*Bolşevizmin taşıyıcıları*” olarak kabul edilmişlerdir. Bu nedenle Türkistanlı esirler arasında ölüm oranı fazlasıyla yüksek olmuştur. Şüphesiz ki Sovyet savaş esirlerinin kaderinin II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa’nın savaş tiyatrolarındaki geleneksel esaret deneyimleri standartlarıyla ölçülemeyeceği ortadadır.

Barbarossa Harekâtı’yla ele geçen çok sayıda savaş esiri ve iki savaş arası dönemin siyasi göçmenlerinin rolü, Alman politikalarını şekillendiren faktörlerdir. Ancak belirleyici an, Doğudaki Yıldırım Savaşı’nın (Blitzkrieg) başarısızlığı olmuştur. Esasen Almanlar ve Türkistanlılar, Sovyet karşıtlığı temelinde ve pragmatik bir planın parçası dâhilinde bir araya gelmişlerdir. Türkistan Türkleri bir anlamda Almanya’nın anti-Sovyet propagandasının enstrümanı olarak görülmüşlerdir. Bu durum öncelikle bir propaganda ihtiyacı olmasının yanı sıra Almanların yanında aktif bir şekilde savaşa katılmalarını sağlamak için pratik bir zorunluluktur.

Anti-Bolşevizm’in Nazilerin en güçlü argümanı olduğu şüphe götürmese de ırksal ideolojileri ve acımasız sömürü politikaları, itibarlarına ve dolayısıyla Doğu halklarını davalarına kazanma şanslarına zarar vermiştir. Almanlar, Türkleri yalnızca bir araç olarak görerek hem hedeflerin hem de insanların sadık olduğu ve Nasyonal Sosyalizmin temel varsayımlarıyla çelişmediği durumlarda bile iş birlikçilerin amaçlarına veya beyanlarına ilgi duymamışlardır. Diktatörlerin savaş alanında ne Almanlar ne de Sovyetler sertlik ve vahşetten kaçınmayı tercih etmiştir. Ayrıntılı propaganda savaşına rağmen Hitler ve Stalin, halkın kalpleriyle ve zihinleriyle ilgilenmekten çok uzaktı. Bu nedenle de Türkistanlılar, Alman-Sovyet kampı karşısında adeta veba ile kolera arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardır.

I. ve II. Dünya Savaşları’ndaki durum genel olarak karşılaştırıldığında Alman siyasetinin ayrıntılı olarak çok net bir şekilde farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Alman tavrının özelliği, Pantürkist ve Panislami faktörlere yönelik daha net bir siyasi yönelimi ifade etmektedir. Bir diğer deyişle dikkat çeken yenilik, saf propagandadan savaş esirlerinin askeri kullanımına geçiştir. Yine de her iki vakanın ortak yanı, Alman siyasetçilerin bir çıkmaza tepki vermesi ve Müslümanlara karşı tutumlarının

samimiyetsiz olmasıydı. Almanlar için Türkistan'da Bolşevik karşıtı siyasal akımları destekleyerek kaos ve ayaklanma yaratma hedefi kadar İslâm faktörü de oldukça önemli idi. Müslümanların II. Dünya Savaşı'na katılımı, küresel ve yerel faktörlerin bir karışımıyla şekillendi ve bu nedenle ister iş birliğine yol açan ideolojik yakınlıkların bir anlatısı, ister savaş sırasında Müslüman mağduriyetinden biri olsun, tek bir nedensel açıklamaya indirgenmesi zordur. Nazi ideolojisi, doğası ve pek çok başka nedenden ötürü İslâm'a karşı olumlu bir bakış açısına sahipti. Bu nedenle de Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseynî başta olmak üzere pek çok dinî şahıs, bu ideolojinin araçları haline getirilmişti.

Almanlar için diğer önemli husus, Türkiye'nin diplomatik açıdan yönlendirilmesi idi. İslâm dininin kullanılması dışında Panturancılık cereyanı da Almanların siyasetinde önemli bir parça olmuştu. Naziler bu yolla Türkiye'nin Mihver saflarında savaşa katılımını ya da hiç olmazsa tarafsızlığını korumayı amaçlıyordu. Türkiye ile akrabalık bağları bulunan Türkistan Türklerini, Türkiye üzerindeki siyasetin bir parçası haline getirmek isteyen Hitler'in ortaya koymuş olduğu çabalar, Turancı çevreler üzerinde belirli bir etki yaratmayı başarmıştı. Bu sayede Türkistanlı savaş esirleri üzerinde kayda değer bir politika değişikliğine gidilmişti. Bununla birlikte Türk Hükümeti, üstün bir gayretle sürdürmeye kararlı olduğu tarafsızlık politikasına zarar verecek aşırı eğilimlerden kaçınmayı bilmişti.

Alman Doğu Bakanlığı ve Wehrmacht, beş Sovyet Türkistan Cumhuriyeti'nin tamamından oluşan bağımsız ve birleşik bir Türkistan'ı savunan göçmenlerle iş birliği yapmaktaydı. Dışişleri Bakanlığı temsilcileri Türkistan'da uydu devlet kurulmasını hedeflerken Doğu Bakanlığı bu toprağı, gelecekteki Alman sömürgesi olarak tasavvur etmekteydi. Bakanlıkların çalışanları arasında bile Sovyetler Birliği'nin Türk halkları hakkında herhangi bir fikir birliği ya da temel bir anlayış izinin bulunmadığı açıktı. Bu nedenle de Nazi devlet aygıtının çeşitli bölümleri arasındaki sürekli rekabet ve çatışma bir türlü çözülememişti. Türkistan politikasının önemli aktörleri olan Doğu Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, OKW ve SS teşkilatı arasında süregelen anlaşmazlıklar, sistemli ve bütüncül bir politikanın uygulanabilirliğini ciddi ölçüde engellemekteydi.

Sürgündeki Türkistan Hükümeti olarak faaliyet gösteren MTBK, Veli Kayyum Han'ın başkanlığı altında Türkistanlıların temsil makamı olarak teşkil edilmişti. MTBK'nın durumunun benzersizliği, Türkistan tarihinde ilk kez, gelecekteki bağımsız Türkistan Hükümeti'nin çekirdeğinin güçlü bir müttefik devletin resmi desteğiyle de

olsa Türkistan dışında bir savaşta teşkil edilmesiydi. MTBK, diğer ulusal komiteler içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Bunun en önemli nedeni de Türkistan'ın coğrafi açıdan uzaklığı idi. Bu sayede Başkan Veli Kayyum Han ve komite, yürütülen faaliyetlerde geniş ölçüde bir serbestliğe sahip olarak Alman makamlarından ciddi destek görmekteydi. Bununla birlikte MTBK'ya savaşın son zamanlarına kadar bağımsız statü vermekte direnen Alman Hükümeti'nin bağımsız Türkistan kurulması şeklinde bir hedefinin olmadığı da açıktı. Üçüncü Reich'a göre Türk göçmenler ve Türkistan'ın bağımsızlık hayalleri, yalnızca yakın düşmanları olan Sovyetler Birliği'ni zayıflatmanın bir yoluydu.

Rusya'nın işgali için yapılan planlama aslında siyasi yönün dikkate değer bir ihmali içeriyordu. Sovyetler Birliği halklarının geleceği ve en önemlisi Türkistan'ın mukadderatı meselesi sadece karanlıkta bırakılmadı, aynı zamanda Türkistanlıların siyasi ve askeri iş birliğinin getireceği faydaların da önünü kesti. Almanların savaşa yönelik tutumu ve işgal edilen bölgelerde uyguladıkları siyaset, bağımsızlık beklentileri konusunda şüpheye yer bırakmıyordu. Üçüncü Reich'ın siyasi liderlerinin vermiş oldukları teminat ve vaatler tamamen gerçek dışıydı. Türkistanlılar 1943'ün başlarına kadar propaganda ile gerçekliğin ne kadar uzakta olduğunu öğrenmişlerdi. Sivil yönetimin Ukrayna halkına karşı göstermiş olduğu aşırılıklar Türkistanlıların zihnini Almanlar aleyhine şekillendirmeye yetmişti. Almanlar Sovyetler Birliği'nin sosyal yapısında mevcut olan gerçek anti-Sovyet potansiyeli boşa harcadıkları gibi, kısa bir süre sonra eşzamanlı olmasa da daha net bir etkiyi sert işgal politikalarıyla güçlendirmişlerdi.

Hiç şüphe yok ki Alman Ordusu'nun iç örgütlenmesi azami güç kullanımına izin verecek şekilde düzenlenmişti ve bu da çatışmanın barbarlığına önemli bir katkı yapmıştı. Çoğu zaman askeri sahalardaki yaşamı simgeleyen kaos, kafa karışıklığı ve bazı eksiklikler, Silahlı Kuvvetlerin olağanüstü güç ve şiddet kullanımını meşrulaştırmak için üst düzey komutanlar tarafından istismar edildi. Neredeyse bir paradoks olarak Sovyetler'in kanunsuz topraklarında geleneksel savaş kurallarının yıkılması, sıradan askerler için mutlak değerlere bakılmaksızın her türlü faaliyetin hem gerekli hem de arzu edilir olduğunu göstermek amaçlı bir bahane olarak kullanıldı. Fakat Almanların ideolojik güdümlü imha savaşı birçok kişiyi direnişe itmeyi başarmıştı. İlan edilen *Weltanschauungskrieg* (ideoloji savaşı), Sovyetler Birliği vatandaşları ve özellikle Almanların elinde bulunan Türkistanlı esirler için ölümcül bir

gerçeklik haline gelmişti. Tarihçiler bu nedenle ideolojik adanmışlığa odaklanırken yanılmamaktadırlar.

Savaşın ilerleyen dönemlerinde cephede yaşanan sıkıntılar arttıkça Almanların Türklere yönelik tutumları da gevşemişti. Doğu'dan gelen Türkistanlı gönüllüler için vatanlarına köprü vazifesi gören gazeteler 15 farklı dilde çıktı. Onların bakımı için hastaneler, sığınma evleri, tatil evleri, Molla okulları kuruldu ve tiyatro ile kütüphaneler açıldı. Tüm bu gayretlerin başarı getirmediğini söylemek yanlış olur. Şüphesiz ki bu çabalar performansı artırmada, birtakım arıza ve kusurları azaltmada başarılı olmuştur. Bununla birlikte Türkistan, coğrafi uzaklığı nedeniyle Alman işgal planlarının doğrudan hedefleri arasında yer almadığından, Türkistan Türkleri geniş hareket serbestisine sahip ve temsil gücü yüksek bir halk olarak dikkat çekmiştir. Diğer taraftan önemli sayıda Türkistanlı aydın ve kanaat önderinin Almanları kurtarıcı olarak görerek Alman propagandasına kapıldıkları da bir gerçektir. Bu tutumda hiç şüphesiz Nasyonal Sosyalist rejimin Sovyet yönetimine kıyasla daha kabul edilebilir olduğu düşüncesi etkin bir rol oynamıştır.

Almanların Doğu politikasındaki tutarsızlıkları ve yanlışları hiç kuşku yok ki Sovyet rejimine fayda sağlamıştır. Almanlar ellerine geçen muazzam nüfus potansiyelini ne askeri açıdan ne de propaganda açısından istedikleri gibi kullanamamışlardır. Naziler, Sovyetler Birliği'nin işgal altındaki bölgelerinde Müslüman birimleri seferber etmek için milliyetçi özelemleri, Stalinizm karşıtı duyguları ve Türkistanlılar arasındaki katıksız sefalet ve çaresizliği bir arada kullandırlarsa da Rusya'yı teşkil eden milletlere ve özellikle de Türkistanlılara tatbik edilen esaret ve boyunduruk siyaseti, Hitler nazariyesinin tabii bir sonucu idi. Sovyetler Birliği, en çetin koşullarda dahi kendisine karşı örgütlenmiş olan bu büyük muhalif hareket ile baş edebilmiş ve savaştan büyük bir zaferle çıkmayı başarmıştı. Bir diğer ifadeyle, Sovyetler Birliği en hassas karnı olan milliyetler meselesi dolayısıyla zor duruma düşüyse de bu durum tek başına yenilgiye uğramaları için bir sebep teşkil etmemişti.

Neticede Alman politikalarının istenen sonucu doğurmadığı ve Nasyonal Sosyalist politikaların Türk halkları tarafından benimsenmediği açıktır. Her şeyden önce Türkistan Türkleri'nin Komünist rejime karşı ihtilalcileştirilmesi politikası kesin olarak iflas etmiştir. Temelde ırkçı ve sömürgeci Nasyonal Sosyalizm ideolojisi, Türk halklarıyla iş birliğine girmeye hazır değildi. Almanlar, bir ülkeyi fethetmeden önce

halkını fethetmek gerektiğinin bilincine varamadıkları gibi Türk halklarının üyelerini sadece politik hedefler doğrultusunda bir enstrüman olarak kullanmak istemişlerdir.

II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in yenilgisi, Almanya'nın aktif Türkistan politikasını sona erdirmiştir. Savaşın kaybedilmesiyle birlikte Türkistanlılar için de yeni bir dönem başlamıştır. Türkistan Lejyonu'nun büyük bölümü, nihayetinde Sovyetlerden daha hoşgörülü olması beklenen Anglo-Amerikan kuvvetlerine teslim olmuştur. Ancak Yalta Antlaşması, Avrupa'da bulunan veya yakalanan tüm Sovyet vatandaşlarının Sovyetler Birliği'ne geri gönderilmesini şart koşuyordu. Müttefik devletlerin elindeki pek çok Türkistanlı savaş esiri bu nedenle Sovyetler'e teslim edilmiş ve kaçınılmaz sondan kurtulamamışlardır. Bazı lejyonerler ve ulusal komite üyeleri Türkiye'ye kaçarak oradaki Türkistan göçmen topluluğuna katılmışlardır. Veli Kayyum Han ve Baymirza Hayit gibi önde gelen isimler ise yeni Soğuk Savaş paradigmasından yararlanarak Almanya'da kalmayı ve yaşamayı başarmışlardır. Diğer taraftan kısa süren bir tutukluluktan sonra MTBK'yı yeniden canlandıran Veli Kayyum Han, Türkistan istiklali yolundaki çalışmalarına devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkistan, Sovyetler Birliği'nin kapalı bölgesine dönüşmüştür. Türkistan'ın dünya ekonomik sistemine entegrasyon süreci, Türkistan'daki ulusal devlet oluşumlarının yenilgisi, Sovyet Cumhuriyetleri'nin kurulması, dış ticaret tekeli ve zorla kolektifleştirmenin yürütülmesi nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bu bölge Slavların ve Türklerin baskın gruplar olduğu, tüm Sovyet uluslarının ve milliyetlerinin adeta birleşme deneyi haline gelmiştir. Ulusların geniş çapta ilan edilmiş kendi kaderini tayin hakkına rağmen merkezi güç, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar cumhuriyetlerin hak ve yetkilerini etkin bir şekilde kontrol etmiş ve sınırlandırmıştır. Buna ek olarak Türkistan'ın Sovyet Cumhuriyetleri bağımsız bir statüye ulaşana kadar dünyadan tamamen izole edilmiştir. Türkistan mücadelesi milli duyguların hâlen diri kaldığını göstermekle beraber Rusların Sovyet insanı yaratma projesinin göreceli başarılarını da ortaya koymuştur. Başından beri ifade ettiğimiz ve Türkistan'ın bağımsızlığı yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilecek tüm bu süreç, bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin tarihi açısından mühim bir gelişme olarak dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri

1. Bundesarchiv, Berlin (BArch)

BArch, NS 31/42
BArch, NS 19/2839
BArch, NS 19/3573
BArch, NS 31/27
BArch, NS 31/28
BArch, NS 31/29
BArch, NS 31/30
BArch, NS 31/35
BArch, NS 31/40
BArch, NS 31/42
BArch, NS 31/43
BArch, NS 31/44
BArch, NS 31/45
BArch, NS 31/47
BArch, NS 31/49
BArch, NS 31/60
BArch, NS 31/61
BArch, NS 31/62
BArch, NS 43/40
BArch, NS 7/325
BArch, NS 8/252
BArch, NSD 41/131
BArch, R 1001/8221
BArch, R 4902/9726
BArch, R 55/21372
BArch, R 57/2202
BArch, R 58/305
BArch, R 6/129
BArch, R 6/38
BArch, R 6/583
BArch, R 73/12017
BArch, R 8024/25
BArch, R 901/59202

2. Bundesarchiv, Digitales Bildarchiv

Bundesarchiv, Bild 101I-187-0203-06A
 Bundesarchiv, Bild 101I-267-0124-20A
 Bundesarchiv, Bild 101I-295-1558-36A
 Bundesarchiv, Bild 101I-295-1560-22
 Bundesarchiv, Bild 101I-295-1561-09
 Bundesarchiv, Bild 101I-296-1682-04A
 Bundesarchiv, Bild 101I-605-1721-03A
 Bundesarchiv, Bild 121-1198
 Bundesarchiv, Bild 146-1975-081-21
 Bundesarchiv, Bild 146-1996-039-11A

3. Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes, Berlin (PA-AA)

PA AA: R11071, Russland No: 97b
 PA-AA: Panturan, R 29900
 PA-AA: R 105170, Pol XIII
 PA-AA: R 105173
 PA-AA: R 105174
 PA-AA: R 11070, Russland No: 97b
 PA-AA: R 11072, Russland No: 97b
 PA-AA: R 11073, Russland No: 97b
 PA-AA: R 11125, Russland
 PA-AA: R 29778, Türkei
 PA-AA: R 86392, Russisch Zentralasien, Bd: 1

4. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg im Breisgau (BA-MA)

BA-MA, 26-162/20.
 BA-MA, MSG 123/10
 BA-MA, MSG 123/30
 BA-MA, MSG 123/31
 BA-MA, MSG 123/32
 BA-MA, MSG 123/33
 BA-MA, MSG 123/34
 BA-MA, MSG 123/6
 BA-MA, MSG 2/1259
 BA-MA, MSG 2/4143
 BA-MA, MSG 214/8
 BA-MA, MSG 241/10

BA-MA, MSG 241/12
BA-MA, MSG 241/13
BA-MA, MSG 241/16
BA-MA, MSG 241/2
BA-MA, MSG 241/21
BA-MA, MSG 241/27
BA-MA, MSG 241/34
BA-MA, MSG 241/39
BA-MA, MSG 241/4
BA-MA, MSG 241/49
BA-MA, MSG 241/51
BA-MA, MSG 241/6
BA-MA, MSG 241/7
BA-MA, MSG 241/8
BA-MA, N 448/11
BA-MA, N 448/12
BA-MA, N 756-242/a
BA-MA, N 756-242/b
BA-MA, RH 11/V/10
BA-MA, RH 11/V/11
BA-MA, RH 11/V/3
BA-MA, RH 11/V/4
BA-MA, RH 11-V/19
BA-MA, RH 11-V/8
BA-MA, RH 11-V/9
BA-MA, RH 12-1/162
BA-MA, RH 12-21/7
BA-MA, RH 19V/108
BA-MA, RH 19V/5
BA-MA, RH 19V/79
BA-MA, RH 2/v. 2621
BA-MA, RH 2/v. 2623
BA-MA, RH 20-2/1445
BA-MA, RH 20-4/404
BA-MA, RH 22/135
BA-MA, RH 22/136
BA-MA, RH 22/32
BA-MA, RH 26/162/16
BA-MA, RH 26-1005/47
BA-MA, RH 26-1005/6

BA-MA, RH 26-12/211
BA-MA, RH 26-12/220
BA-MA, RH 26-12/262
BA-MA, RH 26-12/27
BA-MA, RH 26-12/295
BA-MA, RH 26-12/298
BA-MA, RH 26-12/51
BA-MA, RH 26-12/85
BA-MA, RH 26-12/89
BA-MA, RH 26-162/20
BA-MA, RH 27-18/157
BA-MA, RH 27-18/175
BA-MA, RH 27-18/176
BA-MA, RH 27-18/184
BA-MA, RH 27-18/194
BA-MA, RH 27-18/24
BA-MA, RH 27-18/29
BA-MA, RH 27-18/30
BA-MA, RH 27-18/72
BA-MA, RH 27-18/74
BA-MA, RH 27-18/76
BA-MA, RH 27-18127
BA-MA, RH 5/437
BA-MA, RH 53-23/52
BA-MA, RH 53-23/58
BA-MA, RH 58/103
BA-MA, RH 58/37
BA-MA, RH 58/62
BA-MA, RS 3/39-1
BA-MA, RW 4/v. 759

5. Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin

VI. HA, NI Becker, C. H., Nr. 5576

VI. HA, NI Becker, C. H., Nr. 5618

6. Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz (BPK)

No: 50062127

No: 50061617

7. Archiv des Insitut für Zeitgeschichte, Münih (IfZ)

Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen, ZS 407/1-14

Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen, ZS 407/1-15

Wesentlichste Einsätze der 162. (Turk) Division, ZS 407/1-44

Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-54

Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-57

Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-61

Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-62

Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-63

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-8

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-10

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-12

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-13

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-15

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-16

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-29

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-34

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-40

Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-42

Wie war die Abwehrmässige Betreuung bzw. Überwachung der Freiwilligenverbände organisiert?, ZS/A 3/03-17

Zu der Buchbesprechung "Freiwilligenverbände" in O-P Nr. 34 nimmt Herr Professor von Mende wie folgt Stellung, ZS 413-3

Zu der Buchbesprechung "Freiwilligenverbände" in O-P Nr. 34 nimmt Herr Professor von Mende wie folgt Stellung, ZS 413-10

Entstehung der ersten Sowjetischen Einheiten aus Einwohnern der U.d.S.S.R., ZS/A-10/3

Entstehung der ersten Sowjetischen Einheiten aus Einwohnern der U.d.S.S.R., ZS/A-10/10

Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-7

Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-11

Das Schicksal der 162. (Turk) Inf. Div., ZS 407/1-4
 Führung fremden Volkstumes, ZS 407/1-29
 MA 364/1

8. Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ)

Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg.

Mappe 17: 150 RA

Mappe 30: 336

Mappe 32: G.26

Mappe 128: 2656

9. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara (CDAB)

CDAB 30-18-1-2/102-59-10

CDAB, 490-1-0-0/63-240-9

CDAB, 30-18-1-2/95-54-1

CDAB, 30-11-1-0/156-26-17

CDAB, 30-18-1-2/99-63-8

CDAB, 30-10-0-0/235-584-15

CDAB, 30-10-0-0/86-572-1

CDAB, 30-10-0-0/231-559-17

CDAB, 30-10-0-0/231-556-2

CDAB 30-18-1-2/86-31-20

CDAB, 30-18-1-2/92-86-7

10. National Archives and Records Administration (NARA)

NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası

NARA, M1270-Roll 0023, Gottlob Berger'in Sorgulama Dosyası

NARA, M1270-Roll 0025, Ernst Koestring'in Sorgulama Dosyası

NARA RG 263. Records of the Central Intelligence Agency, 1894-2002. Series: Second Release of Name Files Under the Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Disclosure Acts, ca. 1981-ca. 2002, File Unit: Mende, Gerhard von

11. Imperial War Museum Photograph Archive (IWM)

B. 6267

B. 6266

12. Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC)

3/2/0/-/12466/1

3/2/0/-/1392/1

3/2/0 / - /12886

3/2/0 / - /12470

13. Ullstein Bild

No: 00291579

No: 00291581

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie D: 1937-1941, Band XIII. 1, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Erster Halbband, 23. Juni bis 14. September 1941, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1970, (Doküman No: 125, 298).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1970, (Doküman No: 431, 468, 475, 509).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie D: 1937-1941, Band XII. 1, Die Kriegsjahre, Fünfter Band. Erster Halbband, 1 Februar bis 5. April 1941, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1969, (Doküman No: 154).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie E: 1941-1945, Band I, 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1969, (Doküman No: 189).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie E: 1941-1945, Band VIII, 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1979, (Doküman No: 80-107).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie E: 1941-1945, Band II, 1 März bis 15. Juni 1942, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1972, (Doküman No: 115).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie E: 1941-1945, Band III, 16. Juni bis 30. September 1942, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1974, (Doküman No: 284).

Gazete ve Broşürler

“Freiwillige und Hilfswillige im Osten”, *Mitteilungen für die Truppe (MfdT)*, no. 241, Ocak 1943

Action Française, 15 Temmuz 1945

Aftenposten, 14 Temmuz 1942

Allgemeine Heeresmitteilungen, 21 Ekim 1943

Aujourd'hui, 15 Temmuz 1942

Bukarester Tageblatt, 25 Temmuz 1943

Corriere della Sera, 14 Temmuz 1942

Cri du Peuple, 15 Temmuz 1942

Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1941

Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mart 1942

- Das Reich*, Willy Beer, "Menschen des Ostens: Gespräche in der Sowjetunion", 3 Ağustos 1941
- Das Schwarze Korps*, 28 Ağustos 1941
- Der Stürmer*, Julius Streicher, "Bolschewismus und Synogoge", no. 36, 1941
- Deutsche Zeitung im Ostland*, 15 Haziran 1944
- Deutsche Zeitung im Ostland*, 17 Haziran 1944
- Effort*, 15 Temmuz 1945
- Feldzeitung: Nachrichtenblatt einer Armee im Osten*, 16 Haziran 1944
- Figaro*, 15 Temmuz 1945
- Frankfurter Zeitung*, 17 Ocak 1942
- Gazette de Charleroi*, 14 Temmuz 1942
- Giornale d'Italia*, 15 Temmuz 1942
- Journal de Genève*, 14 Temmuz 1942
- Journal des Débats*, 15 Temmuz 1945
- Journal*, 15 Temmuz 1945
- Laatste Nieuws*, 14 Temmuz 1942
- Laika Balss*, 1 Mart 1944
- Milli Türkistan*, 30 Temmuz 1942
- Milliyet Gazetesi*, 16 Ekim 1967
- Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz 1933
- Milliyet Gazetesi*, 9 Ocak 1991
- Mot d'Ordre*, 15 Temmuz 1945
- Münchener Neueste Nachrichten*, 14 Ekim 1942
- National Zeitung (Essen), Organ der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*, 4 Şubat 1942
- Neue Ordnung*, 9 Temmuz 1944
- Nieuwe Rotterdamse Courant*, 14 Temmuz 1942
- Nouveau Journal*, 14 Temmuz 1942
- Oeuvre*, 14/15 Temmuz 1942
- Pays Réel*, 15 Temmuz 1942
- Pester Lloyd*, 14 Temmuz 1942
- Pester Lloyd*, 2 Mayıs 1942
- Petit Dauphinois*, 15 Temmuz 1945
- Petit Marseillais*, 15 Temmuz 1945
- Regime Fascista*, 14 Temmuz 1942
- Signal*, 1 Ağustos 1941
- Stampa*, 14 Temmuz 1942
- T.C. Resmî Gazete*, 12 Mayıs 1939, sayı: 4206
- T.C. Resmî Gazete*, 17 Haziran 1935, sayı: 3030
- Tālaviētis*, 18 Mart 1944

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 19 Mayıs 1944
Telegraaf, 14 Temmuz 1942
Türkische Post, 22 Mayıs 1944
Türkische Post, 31 Mart 1942
Vatan Gazetesi, 31 Ağustos 1941
Volk en Staat, 15 Temmuz 1942
Vooruit, 14 Temmuz 1942
Völkische Beobachter, 1 Temmuz 1941
Völkische Beobachter, 8 Temmuz 1941
Völkischer Beobachter, 10 Ekim 1941
Völkischer Beobachter, 23 Haziran 1941
Yeni Türkistan, 5 Mayıs 1943
Deutsche Zeitung in Norwegen, 14 Ocak 1944
Pariser Zeitung, 4 Ocak 1944
Münchener Neueste Nachrichten, 30 Haziran 1944
Berliner Nachtausgabe, 22 Kasım 1944
Berliner Montagspost, 23 Kasım 1944
Yeni Türkistan, 1 Ocak 1945
Yeni Türkistan, 4 Ocak 1945
Yeni Türkistan, 25 Ocak 1945
İzvestiya, 29 Eylül 1968

İnternet Kaynakları

Avalon Project

<https://avalon.law.yale.edu>.

[Erişim Tarihi: 15.08.2020]

Harvard Project on the Soviet Social System

<https://library.harvard.edu/collections/hpsss/index.html> [Erişim Tarihi: 13.05.2020]

Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 252 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 13.

Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 252 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 6.

Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2, 13, 38-39.

Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 9, Case 641 (interviewer M.L.). Widener Library, Harvard University, s. 1.

Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 4, Case 188 (interviewer H.D.). Widener Library, Harvard University, s. 6.

Landesarchiv Baden-Württemberg-Staatsarchiv Ludwigsburg

<https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=17841&sprungId=7769897&letztesLimit=suchen>

[Erişim Tarihi: 06.05.2020]

Lexikon der Wehrmacht

<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda.htm>

<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Orden/tuvaov.html>

<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanteriedivisionen/162ID-R.htm>

[Der Osttürkische Waffen-Verband der SS. Lexicon Der Wehrmacht.](http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/SS/SSOsttuerkei-R.htm)

<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/SS/SSOsttuerkei-R.htm>

[Erişim Tarihi: 13.06.2020]

Axis History, 162. (Turkistan) Infanterie-Division

<https://www.axishistory.com/list-all-categories/150-germany-heer/heer-divisionen/3678-162-turkistan-infanterie-division>

[Erişim Tarihi: 20.10.2020]

Atlante delle Stragi Naziste e Fasciste in Italia

http://www.straginizifasciste.it/?page_id=297&ricerca=241&lang=en

[Erişim Tarihi: 20.11.2020]

Diesel Forum

<http://diesel.elcat.kg/>

[Erişim Tarihi: 11.11.2020]

Zukunft braucht Erinnerung. Das Online-Portal zu den historischen Themen unserer Zeit. Titus Lenk, "Die SS-Mullah-Schule und die Arbeitsgemeinschaft Turkestan in Dresden", 2006.

<https://www.zukunft-braucht-erinnerung.de/die-ss-mullah-schule-und-die-arbeitsgemeinschaft-turkestan-in-dresden/>

[Erişim Tarihi: 13.09.2020]

Antikvariat

<https://antikvariat.ru/>

[Erişim Tarihi: 17.11.2020]

Vospominaniia veteranov Velikoi Otechestvennoi voiny (Büyük Vatanseverlik Savaşu Gazilerinin Hatıraları)

<https://iremember.ru/>

[Erişim Tarihi: 14.05.2020]

In Defense of Communism

<http://www.idcommunism.com/2019/12/kyrgyzstan-parliament-attempts-to-restore-nazi-collaborationist-turkestan-legion.html>

[Erişim Tarihi: 05.09.2020]

Duinenenmensen Nl

<https://duinenenmensen.nl/>

[Erişim Tarihi: 15.11.2020]

Reibert Info

<https://reibert.info/>

[Erişim Tarihi: 15.06.2020]

Feldgrau: The German Armed Forces 1918-1945

<https://www.feldgrau.com/ww2-german-foreign-construction-engineer-units/>

[Erişim Tarihi: 15.11.2020]

Bastian Brücker, Tapferkeits- und Verdienstauszeichnung für Ostvölker-Die Entstehung

<https://www.phalerika.de/tapferkeits-u-verdienstauszeichnung-fuer-ostvoelker>

[Erişim Tarihi: 08.09.2020]

OBD Memorial

www.obd-memorial.ru

[Erişim Tarihi: 04.07.2020]

Dokumentationsstelle Dresden

<https://www.stsg.de/cms/dokstelle/startseite>

[Erişim Tarihi: 15.08.2020]

Russian Anti-Communist Forces in The German War, General CIA Records, 1949

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000256494.pdf

[Erişim Tarihi: 11.12.2020]

German Wartime Propaganda in The U.S.S.R, General CIA Records, 1949

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf>

[Erişim Tarihi: 10.11.2020]

German Intelligence Service (WWII), 1945

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/GERMAN%20INTELLIGENCE%20SERVICES%20%28WWII%29%2C%20%20VOL.%200006.pdf>

[Erişim Tarihi: 10.11.2020]

Ostruppen Military Blog

<https://osttruppen.militaryblog.jp/c29223.html>

[Erişim Tarihi: 15.08.2020]

Grupa Rekonstrukcji Historycznej Festung Breslau

<http://www.festungbreslau.wroclaw.pl/main.php?target=turk>

[Erişim Tarihi: 13.06.2020]

Veli Kayyum Han ile yapılan 1990 yılına ait röportaj (5 Bölüm)

(I. Kısım) <https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK>

(II. Kısım) <https://www.youtube.com/watch?v=4KUUy-V-Yk0&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=2>

(III. Kısım) <https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=3>

(IV. Kısım) <https://www.youtube.com/watch?v=xnb8ImJfGQM&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=4>

(V. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=Otoc7okm_tg&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=5

[Erişim Tarihi: 15.08.2020]

Kitaplar ve Makaleler

2. *Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*. (2003). ed. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul.

Abrahamsson, Christian (2013). "On the genealogy of Lebensraum", *Geographica Helvetica*, 68, s. 37-44.

Abrams, Lynn (2006). *Bismarck and the German Empire, 1871-1918*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra & New York.

Adams, Jefferson (2009). *Historical Dictionary of German Intelligence*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland.

Adolf Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Die Wiedergründung der NSDAP Februar 1925-Juni 1926* (1992). c. I, der. Institut für Zeitgeschichte, K. G. Saur Verlag, Münih & Londra & New York & Paris.

Adolf Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Außenpolitische Standortbestimmung nach der Reichstagswahl Juni-Juli 1928* (1995). c. II A, der. Institut für Zeitgeschichte, K. G. Saur Verlag, Münih & New Providence & Londra & Paris.

- Akiner, Shirin (1995). *Sovyet Müslümanları*, çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Aptülâhat (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akyıldız, Şevket; Carlson, Richard (2014). "Introduction: The Soviet Cultural Legacy", *Social and Cultural Change in Central Asia: The Soviet Legacy*, ed. Şevket Akyıldız, Richard Carlson, Routledge, Londra, s. 1-9.
- Alexiev, Alex (1982). *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, The Rand Corporation, Santa Monica.
- Alexiev, Alexander R. (1988). "Saldırıya Uğrayan Sovyet Ulusları: İkinci Dünya Savaşı'nın Getirdiği Tecrübe", *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, ed. S. Enders Wimbush, çev. Yuluğ Tekin Kurat, Yeni Forum Yayınları, Ankara, s. 113-131.
- Allen, William Sheridan (2015). *Naziler İktidarı Nasıl Ele Geçirdi?*, çev. Zarife Biliz, Alfa Tarih, İstanbul.
- Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*. (1977). çev. Levent Konyar, Havass Yayınları, İstanbul.
- Alstadt, Audrey L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*, Hoover Institution Press, California.
- Altaylı, Enver (2016). *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Altınoşova, Zuhra (2016). "II. Dünya Savaşı'nda Kırgızistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, s. 161-175.
- Anders, Władysław (1953). *Hitler's Defeat in Russia*, H. Regnery Company, Chicago.
- Andican, Ahat (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Andican, Ahat (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Annaorazov, Jumadurdy (2012). "Turkmenistan During the Second World War", *The Journal of Slavic Military Studies*, 25/1, s. 53-64.
- Arad, Yitzhak (1999). *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps*, Indiana University Press, Bloomington.
- Ardel, Ahmet (1992). "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", *Türk Dünyası El Kitabı*, I. Cilt (Coğrafya-Tarih), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 7-53.
- Armaoğlu, Fahir (1958). "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/2, s. 139-179.
- Armaoğlu, Fahir (2020). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Ashdown, Paddy (2020). *Nein: Hitler'in Muhalifleri (1935-1944)*, çev. Yunus Sağır, İndie Kitap, İstanbul.
- Ataöv, Türkkaya (1965). *Turkish Foreign Policy, 1939-1945*, Ankara Üniversitesi SBF. Yayınları, Ankara.

- Aydın, Mustafa (2001). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 399-476.
- Babakurban, Ziyaeddin (1962). *Dış Türkler ve Türkistan Dâvası*, Doğan Güneş Yayınevi, İstanbul.
- Bali, Rıfat N. (2007). "Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in Almanya Gezisi: Hitler ile Görüşme", *Toplumsal Tarih*, 165, s. 38-42.
- Bankier, David (2006). *Secret Intelligence and the Holocaust: Collected Essays from the Colloquium at the City University of New York Graduate Center*, Enigma Books, New York.
- Barıt, Sevgi (2018). *Türkistanlı Veli Kayyum Han (1904-1993) Hayatı ve Fikirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Barthold, Wilhelm (1988). "Türkistan", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 12/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Barthold, Wilhelm (2013). *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, çev. Râgıp Hulusi Özdem, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Barthold, Wilhelm (2014). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Barthold, Wilhelm (2017). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul.
- Bartov, Omer (1986). *The Eastern Front, 1941-45: German Troops and the Barbarisation of Warfare*, Palgrave Macmillan, New York.
- Bartov, Omer (1992). *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*, Oxford University Press, New York & Oxford.
- Baysun, Abdullah Receb (1945). *Türkistan Millî Hareketleri*, Yayınevi Belirtilmemiş, İstanbul.
- Becker, Seymour (2005). *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*, Routledge Curzon, Londra & New York.
- Bek, Aleksandr A. (2018). *Moskova Önlerinde: Volokolamsk Şosesi*, çev. Naime Yılmaer, Yordam Kitap, İstanbul.
- Benn, David Wedgwood (2006). "On comparing Nazism and Stalinism", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 82/1, s. 189-194.
- Bennigsen, Alexandre (1984). *SSCB'ndeki Müslümanlar*, çev. Selim Taygan, Mavi Yayınlar, Ankara.
- Bennigsen, Alexandre; Lemercier-Quelquejey, Chantal (1988). *Sûfi ve Komiser: Rusya'da İslâm Tarikatları*, çev. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Bennigsen, Alexandre; Lemercier-Quelquejey, Chantal (1994). *Step'de Ezan Sesleri*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- Berkhoff, Karel C. (2012). *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, Harvard University Press, Cambridge & Londra.
- Bernwald, Zvonimir (2012). *Muslims in der Waffen-SS: Erinnerungen an die Bosnische Division Handžar (1943-1945)*, Ares Verlag, Graz.

- Bettelheim, Charles (1982). *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, çev. Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara.
- Beucler, Andre (1971). *Hitler'in Doğuşu ve Nasyonal Sosyalizm*, çev. Nüveyre İleri, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Beyda, Oleg; Petrov, Igor (2018). "The Soviet Union", *Joining Hitler's Crusade: European Nations and the Invasion of the Soviet Union, 1941*, ed. David Stahel, Cambridge University Press, Cambridge, s. 369-425.
- Bezymenskiï, Lev (1968). *Sonderakte Barbarossa: Dokumente, Darstellung, Deutung*, Deutsche Verlag-Anstalt, Stuttgart.
- Birstein, Vadim J. (2013). *Smersh: Stalin's Secret Weapon*, Biteback Publishing, Londra.
- Bishop, Chris (2015). *SS: Hitler's Foreign Divisions: Foreign Volunteers in the Waffen-SS, 1940-45*, Amber Books, Londra.
- Bishop, Chris; Warner, Adam (2005). *German Insignia of World War II*, Grange Books, Rochester.
- Bougarel, Xavier; Korb, Alexander; Petke, Stefan; Zaugg, Franziska (2017). "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", *The Waffen-SS: A European History*, ed. Jochen Böehler, Robert Gerwarth, Oxford University Press, Oxford, s. 252-283.
- Böhler, Jochen; Gerwarth, Robert (2017). "Non-Germans in the Waffen-SS: An Introduction", *The Waffen-SS: A European History*, ed. Jochen Böehler, Robert Gerwarth, Oxford University Press, Oxford, s. 1-15.
- Brandenberger, David (2011). *Propaganda State in Crisis: Soviet Ideology, Indoctrination, and Terror under Stalin, 1927-1941*, Yale University Press, New Haven & Londra.
- Bräutigam, Otto (1954). *Überblick über die besetzten Ostgebiete während des 2. Weltkrieges*, Institut für Besatzungsfragen, Tübingen.
- Bräutigam, Otto (1968). *So hat Es Sich Zugetragen: Ein Leben als Soldat und Diplomat*, Holzner Verlag, Würzburg.
- Buchbender, Ortwin (1978). *Das tönende Erz: Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg*, Seewald Verlag, Stuttgart.
- Budnitskii, Oleg (2014). "The Great Patriotic War and Soviet Society: Defeatism, 1941-42", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 15/4, s. 767-797.
- Bullock, Alan (1962). *Hitler: A Study in Tyranny*, Harper & Row, New York & Evanston.
- Burleigh, Michael (1988). *Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Büyük Yalanlar: Yalanın ve Çürümenin Kitabı* (2019). çev. Duygu Bolut, Zeplin Kitap, İstanbul.
- Cagnat, René; Jan, Michel (1992). *İmparatorluklar Beşiği: SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*, çev. Erden Akbulut, T. Ahmet Şensılay, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Capellen, Maren Meyer zur (2011). *Die Nachrichtenstelle für den Orient: Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken.

- Caplan, Jane (1978). "Bureaucracy, Politics and the National Socialist State", *The Shaping of the Nazi State*, ed. Peter D. Stachura, Croom Helm / Barnes & Noble Books, Londra & New York, s. 234-256.
- Carell, Paul (1973). *Barbarossa Harekâtı 1941-1945. Alman Sovyet Savaşı*, c. I, çev. Hüsni Erentok, Sinan Yayınları, İstanbul.
- Carmack, Roberto J. (2014). "History and Hero-Making: Patriotic Narratives and the Sovietization of Kazakh Front-line Propaganda, 1941-1945", *Central Asian Survey*, 33/1, s. 95-112.
- Caroe, Sir Olaf (t.y.). *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar*, c. 1-2, çev: Zerhan Yüksel, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Carr, Edward Hallett (2015). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929*, çev. Levent Cinemre, Yordam Kitap, İstanbul.
- Castagne, Joseph (2015). *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, çev. M. R. Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Cihangir, Erol (1999). "Dr. Baymirza Hayit'in Hayat Hikâyesi", *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*, haz. Rasim Ekşi, Erol Cihangir, Turan Kültür Vakfı & Hoca Ahmed Yesevî Vakfı, İstanbul, s. 27-104.
- Conti, G. Maurizio; Cavalloni, Maurizio; Centenari, Alessandro (2009). *Deutsche Truppen in Italien. Band 2: La Repubblica Sociale Italiana - R.S.I. e la "Turkistan Division"*, Tipo Lito Farnese, Piacenza.
- Cordier, Bruno De (2010). "The Fedayeen of the Reich: Muslims, Islam and Collaborationism During World War II", *China and Eurasia Forum Quarterly*, 8/1, s. 23-46.
- Coy, Jason P. (2011). *A Brief History of Germany*, Facts On File, New York.
- Crane, Stephen Lee (1999). *Survivor from an Unknown War*, Diane Publishing, Upland.
- Curran, Susan L.; Ponomareff, Dmitry (1982). *Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces: An Historical Overview*, The Rand Corporation, Santa Monica.
- Cwiklinski, Sebastian (2000). "Die Panturkismus-Politik der SS: Angehörige Sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS-Politik", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Verlag Das Arabische Buch, Berlin, s. 149-166.
- Cwiklinski, Sebastian (2002). *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs: Deutsche Ostpolitik und Tatarischer Nationalismus*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.
- Çağatay, Tahir (1959). *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, Yaş Türkistan Yayını, İstanbul.
- Çağatay, Tahir (1986). *Kızıl İmperyalizm VII*, Yaş Türkistan Neşriyatı, Ankara.
- Çapraz, Hayri (2011). "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, s. 51-78.
- Çelik, Latif (2015). *II. Dünya Savaşında Almanya Saflarında Savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Çokayoğlu, Mustafa (2005). “Sovyetler’in Türkistan’da Uyguladıkları Milliyet Politikasının Teorik ve Pratik Yönleri”, *Türkistan’ın Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 153-162.
- Çokayoğlu, Mustafa (2006). “Türkistan ve Buhara mı? Yoksa Doğrudan Doğruya Türkistan mı?”, *“Yaş Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 135-136.
- Çokayoğlu, Mustafa (2006). “Türkistan’da Pamuk Etrafında Mücadele”, *“Yaş Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 217-223.
- Çolak, Fatih (2019). *Alman Arşiv Belgelerine Göre Almanya’nın Türkistan Siyaseti (1910-1920 Yılları Arası)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çolak, Mustafa (2014). *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çuyev, Feliks (2017). *Molotov Anlatıyor: Stalin’in Sağkolu ile Yapılan 140 Görüşme*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Suna Kabasakal, Yordam Kitap, İstanbul.
- Dadabaev, Timur (2016). *Identity and Memory in Post-Soviet Central Asia: Uzbekistan’s Soviet Past*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra & New York.
- Dağcı, Cengiz (1998). *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Dağcı, Cengiz (2016). *Korkunç Yıllar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Dağcı, Cengiz (2016). *Yurdunu Kaybeden Adam*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Dallin, Alexander (1981). *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, Palgrave, New York.
- Der Nationalsozialismus Dokumente 1933-1945* (1982). yay. haz. Walther Hofer, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Der Untermensch* (1942). haz. SS-Hauptamt/Schulungsamt, Nordland Verlag, Berlin.
- Deringil, Selim (2015). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Deutsch, Harold C. (1954). “Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, IX/2, s. 345-365.
- Deutschland Erwache: The History and Development of the Nazi Party and the “Germany Awake” Standards* (1997). by Ulric of England; assisted by Otto Spronk, R.James Bender Publishing, San Jose.
- Devlet, Nadir (2011). *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.
- Devlet, Nadir (2014). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Diner, Dan (1984). “Grundbuch Des Planeten. Zur Geopolitik Karl Haushofers”, *Vierteljahrshefte Für Zeitgeschichte (VfZ)*, 32/ 1, s. 1-28.
- Dossena, Paolo A. (2015). *Hitler’s Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, Helion & Company, Solihull.

- Dunn, Walter Scott (1994). *Hitler's Nemesis: The Red Army, 1930-1945*, Praeger, Westport, CT.
- Edele, Mark (1999). "The World of the Soldier Hero according to Soviet Wartime Posters", *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*, 47/1, s. 89-108.
- Edele, Mark (2014). "Learning from the Enemy?: Entangling Histories of the German-Soviet War, 1941-1945", *Totalitarian Dictatorship: New Histories*, ed. Daniela Baratieri, Mark Edele, Giuseppe Finaldi, Routledge Taylor & Francis Group, New York & Londra, s. 190-211.
- Edele, Mark (2017). *Stalin's Defectors: How Red Army Soldiers became Hitler's Collaborators, 1941-1945*, Oxford University Press, Oxford.
- Elliott, Mark R. (1982). *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*, University of Illinois Press, Urbana & Chicago & Londra.
- Enstad, Johannes Due (2018). *Soviet Russians under Nazi Occupation: Fragile Loyalties in World War II*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Epstein, Julius (1971). "Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion", *Politische Studien*, 196, s. 149-156.
- Ericson, Edward E. (1999). *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933-1941*, Praeger, Westport CT.
- Erkilet, H. Emir (1943). *Şark Cebhesinde Gördüklerimiz*, Hilmi Kitabevi, İstanbul.
- Erkman, Faris (1943). *En Büyük Tehlike: Millî Türk Dâvasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü*, Ak-Ün Matbaası, İstanbul.
- Erol, Mehmet Seyfettin; Amirbek, Aidarbek; Gürseler, Ceren (2016). "II. Dünya Savaşı ve Özbekistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, s. 177-199.
- Erol, Mehmet Seyfettin; Gürseler, Ceren; Ydyrys, Kanat (2016). "II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, s. 201-219.
- Ertürk, Cabbar (1956). *Anayurtta Unutulan Türklük*, Yeni Erciyes Yayınları, Kayseri.
- Ertürk, Cabbar (2005). *Kızıldu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, Turan Yayıncılık, İstanbul.
- Evans, Richard J. (2017). "Nazi İdeolojisinin Ortaya Çıkışı", *Hitler Almanyası: 1933-1945*, ed. Jane Caplan, çev. İdem Erman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 24-43.
- Everett, Rob (2014). "The Enemy of My Enemy is My Friend: Soviet Foreign Policy in Europe, 1933-1939", *Wittenberg History Journal*, XLIII, s. 55-64.
- Feder, Gottfried (1923). *The German State on a National and Socialist Foundation: New Approaches to the State, Finance and Economy*, Historical Review Press.
- Feder, Gottfried (1971). *Program: Nazi Partisi Programı*, çev. Cengiz Koçal, Milli Hareket Yayınları, İstanbul.
- Ferrari, Tommaso (2016). "Per una cartografia delle zone libere in Emilia-Romagna", *Il paradosso dello Stato nello Stato. Realtà e rappresentazione delle zone libere partigiane in Emilia Romagna*, ed. Roberta Mira, Toni Rovatti, Bradypus Editore, Bologna, s. 57-72.

- Fierman, William (2009). "Identity, Symbolism, and the Politics of Language in Central Asia", *Europe-Asia Studies*, 61/ 7, s. 1207-1228.
- Fischer, Bernd J. (1999). *Albania at War, 1939-1945*, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana.
- Fischer, George (1951). "World War II: Vlasov and Hitler", *Russian Emigré Politics*, ed. George Fischer, Free Russia Fund, New York, s. 51-57.
- Fischer, George (1952). *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, Harvard University Press, Cambridge.
- Florin, Moritz (2016). "Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 17/3, s. 495-516.
- Fowkes, Ben; Gökay, Bülent (2009). "Unholy Alliance: Muslims and Communists-An Introduction", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25:1, s. 1-31.
- Förster, Jürgen (1998). "Operation Barbarossa as a War of Conquest and Annihilation", *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Clarendon Press, Oxford, s. 481-521.
- Franzolin, João Arthur Ciciliato (2017). *Die Wehrmacht: Die Offizielle Illustrierte Propagandazeitschrift der Deutschen Wehrmacht für das In- und Ausland (1936-1944)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Europa-Universität Flensburg, Flensburg.
- Fredrickson, George M. (2002). *Racism: A Short History*, Princeton University Press, Princeton.
- Fritzsche, Peter (2017). "NSDAP 1919-1934: Siyasetin En Kenarından İktidara", *Hitler Almanyası: 1933-1945*, ed. Jane Caplan, çev. İdem Erman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 44-66.
- Für die Lebenden-der Toten gedenken. Ein internationales Gemeinschaftsprojekt zur Erforschung des Schicksals sowjetischer und deutscher Kriegsgefangener und Internierter* (2003). Stiftung Sächsische Gedenkstätten, Dresden.
- Gedenkbuch verstorbener Sowjetischer Kriegsgefangener. Friedhof Hammelburg Bayern* (2002). Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. Kassel.
- Gehlen, Reinhard (1971). *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, v. Hase & Koehler Verlag, Mainz & Wiesbaden.
- General Vlasov: Istoriya Predatelstva* (2015). ed. A. N. Artizov, c. I-II, Rosspen (Rossiiskaia Politicheskaia Entciklopediia), Moskova.
- Gerede, Hüsrev (1994). *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul.
- German Foreign Office Documents: German Policy in Turkey, 1941-1943* (1948). Foreign Languages Publishing House, Moskova.
- Gibbons, Robert (1977). "Allgemeine Richtlinien für die Politische und Wirtschaftliche Verwaltung der Besetzten Ostgebiete", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 25/2, s. 252-261.
- Gilyazov, Iskander (2000). "Die Muslime Rußlands in Deutschland während der Weltkriege als Subjekte und Objekte der Großmachtpolitik", *Fremdeinsätze*.

- Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Verlag Das Arabische Buch, Berlin, s. 143-148.
- Gilyazov, Iskander (1996). "Pantyurkizm, Panturanizm i Germaniya", *Etnograficheskoe Obozrenie*, 2, s. 92-103.
- Glasneck, Johannes (1976). *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara.
- Goebbels, Joseph (1968). *Savaş Notları*, Millî Hareket Yayınları, İstanbul.
- Goebbels, Joseph (2016). *Gerçek Yüzüyle Komünizm ve Teori ve Pratikte Bolşevizm*, çev. Zehra Köroğlu, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul.
- Gompert, David C.; Binnendijk, Hans; Lin, Bonny (2014). "Hitler's Decision to Invade the USSR, 1941", *Blinders, Blunders, and Wars: What America and China Can Learn*, RAND Corporation, Santa Monica, s. 81-92.
- Gorinov, Mikhail M. (2000). "Muscovites Moods, 22 June 1941 to May 1942", *The People's War: Responses to World War II in the Soviet Union*, ed. Robert Thurston, Bernd Bonwetsch, University of Illinois Press, Urbana & Chicago, s. 108-134.
- Gökalp, Ziya (1976). *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Götting, Hans H. (1990). *Die 2./N 236: Beiträge zur Geschichte der Funkkompanie der 162. Infanterie-Division (Turk) 1943-1945*, Röddensen.
- Grousset, René (2011). *Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur*, çev. Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gruchmann, Lothar (1983). "Blutschutzgesetz und Justiz. Zu Entstehung und Auswirkung des Nürnberger Gesetzes vom 15. September 1935", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 31/3, s. 418-442.
- Gruchmann, Lothar (1995). *Der Zweite Weltkrieg: Kriegführung und Politik*, Deutscher Taschenbuch Verlag, Münih.
- Guderian, Heinz (2017). *Bir Askerin Anıları*, çev. İhsan Gürkan, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Guides to German Records Microfilmed at Alexandria, Va, No: 68. Records of German Field Commands: Divisions (141st-187th), Part VIII* (1974). National Archives and Records Service, Washington.
- Günther, Hans F. K. (1939). *Rassenkunde des Deutschen Volkes*, J. F. Lehmanns Verlag, Münih.
- Günther, Hans F. K. (1970). *The Racial Elements of European History*, Kennikat Press, Port Washington, N.Y.
- Gürsel, Halûk F. (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul.
- Gürün, Kâmuran (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Gürün, Kâmuran (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Haffner, Sebastian (1987). *Von Bismarck zu Hitler: Ein Rückblick*, Knauer, Münih.
- Haffner, Sebastian (2019). *Hitler Üzerine Notlar*, çev. Hulki Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Hale, Christopher (2003). *Himmler's Crusade: The Nazi Expedition to Find the Origins of the Aryan Race*, John Wiley and Sons, Hoboken, N.J.
- Hale, Christopher (2011). *Hitler's Foreign Executioners: Europe's Dirty Secret*, The History Press, Stroud, Gloucestershire.
- Hale, William (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge Taylor & Francis Group, New York.
- Handbook on USSR Military Forces, Chapter IV, Semi-Military Organizations. 15 March 1946* (1946). U. S. War Department, Washington, TM 30-430 IV-10.
- Haritonow, Alexander; Müller, Klaus-Dieter (2010). "Die Gesamtzahl Sowjetischer Kriegsgefangener-Eine weiterhin ungelöste Frage", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 58/3, s. 393-401.
- Hart, Basil Liddell (2016). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hartmann, Christian (2009). *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, R. Oldenbourg Verlag, Münih.
- Hartmann, Theodor (1970). *Wehrmacht Divisional Signs, 1938-1945*, Almark Publishing Co., Londra.
- Hasenclever, Jörn (2010). *Wehrmacht und Besatzungspolitik in der Sowjetunion: Die Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebiete 1941-1943*, Ferdinand Schoeningh, Paderborn.
- Haslam, Jonathan (1997). "Soviet-German Relations and the Origins of the Second World War: The Jury Is Still Out", *The Journal of Modern History*, 69/4, s. 785-797.
- Hastings, Stephen (1994). *The Drums of Memory: An Autobiography*, Leo Cooper, Londra.
- Haushofer, Karl (1934). *Weltpolitik von Heute*, Zeitgeschichte-Verlag und Vertriebs-Gesellschaft, Berlin.
- Hayit, Baymirza (1987). *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hayit, Baymirza (1995). *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hayit, Baymirza (2004). *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Hayit, Baymirza (2006). *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi: Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Healy, Joseph (2003). *Central Europe in flux: Germany, Poland and Ukraine, 1918-1922*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Glasgow, Department of Central and Eastern European Studies, Glasgow.
- Heilbrunn, Otto (1957). *The Soviet Secret Services*, George Allen & Unwin Ltd., Londra.
- Heimbach, Marfa (2001). *Die Entwicklung der Islamischen Gemeinschaft in Deutschland seit 1961*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

- Heine, Peter (2000). "Die Mullah-Kurse der Waffen-SS", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Verlag Das Arabische Buch, Berlin, s. 181-188.
- Heine, Peter (2006). "Die Nachrichtenstelle für den Orient und die Deutsche Öffentlichkeit", *Spektrum Iran*, 19/2, s. 8-13.
- Herwig, Holger H. (1999). "Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum", *Journal of Strategic Studies*, 22/2-3, s. 218-241.
- Hıdıraliyev, Darhan (2001). *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara.
- Hildebrand, Klaus (1986). *The Third Reich*, Routledge, Londra & New York.
- Hills, Denis Cecil (1975). *The White Pumpkin*, Allen & Unwin, Londra.
- Himmler, Heinrich (1974). *Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen*, Propyläen Verlag, Frankfurt.
- Hitler Kitabı: Hitler'in İki Özel Yaverinin Sorgulanmasıyla Stalin İçin Hazırlanan Gizli Dosya* (2015). ed. Henrik Eberle, Matthias Uhl, çev. Mustafa Tüzel, NTV Yayınları, İstanbul.
- Hitler, Adolf (1943). *Mein Kampf*, Zentralverlag der NSDAP-Franz Eher Verlag, Münih.
- Hitler'in İkinci Kitabı: 1928 Yılından Bir Vesika* (2016). çev. İlhami Kaya, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations* (2000). ed. Hugh R. Trevor-Roper, Enigma Books, New York.
- Hitlerin Türk Dostları: II. Dünya Savaşındaki Gizli Belgeler ve Yazışmalar* (2006). der. Mehmet Ali Yalçın, Düş Yayınları, İstanbul.
- Hitlers Politisches Testament: Die Bormann Diktate vom Februar und April 1945; mit einem Essay von Hugh R. Trevor-Roper und einem Nachwort von André François-Poncet* (1981). Albrecht Knaus Verlag, Hamburg.
- Hoffmann, Hilmar (1996). *The Triumph of Propaganda: Film and National Socialism, 1933-1945*, Berghahn Books, Providence & Oxford.
- Hoffmann, Joachim (1981). *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, Verlag Rombach, Freiburg.
- Hoffmann, Joachim (1991). *Kaukasien 1942/43: Das Deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion*, Rombach Verlag, Freiburg.
- Hoffmann, Joachim (1998). "The Conduct of The War Through Soviet Eyes", *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Clarendon Press, Oxford, s. 833-940.
- Hoffmann, Peter (2003). *Stauffenberg: A Family History, 1905-1944*, McGill-Queen's University Press, Montreal.
- Homze, Edward L. (1967). *Foreign Labor in Nazi Germany*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Hopp, Andrea (2015). "Warum Bismarck?", *APuZ: Aus Politik und Zeitgeschichte*, 13, s. 3-8.

- Hostler, Charles W. (1958). "The Turks and Soviet Central Asia", *Middle East Journal*, 12/3, s. 261-269.
- Hostler, Charles Warren (1976). *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, çev. Mithat San, Şanal Matbaası, Ankara.
- Howell, Edgar M. (1956). *The Soviet Partisan Movement, 1941-1944*, U.S. Department of the Army, Washington.
- Huber, Ernst Rudolf (1935). "Das Staatsoberrhaupt des Deutschen Reiches", *Zeitschrift für Die gesamte Staatswissenschaft/Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 95/2, s. 202-229.
- Humburg, Martin (1998). *Das Gesicht des Krieges: Feldpostbriefe von Wehrmachtssoldaten aus der Sowjetunion, 1941-1944*, Westdeutscher Verlag, Opladen & Wiesbaden.
- Hürter, Johannes (2007). *Hitlers Heerführer: Die Deutschen Oberbefehlshaber im Krieg Gegen die Sowjetunion, 1941/42*, R. Oldenbourg Verlag, Münih.
- İkram Han, Hüseyin (1999). *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- İlter, Zeki (2003). *Bir Ömür Boyu Askerlik (1919-1972)*, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Jacobsen, Hans-Adolf (1989). *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Ulus, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Jaeschke, Gotthard (1981). "1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 19, s. 159-174.
- Jarausch, Konrad H. (2011). *Reluctant Accomplice: A Wehrmacht Soldier's Letters from the Eastern Front*, Princeton University Press, Princeton & Oxford.
- Johnson, Ian (2010). *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston & New York.
- Johnston, Robert H. (1991). *Soviet Foreign Policy, 1918-1945: A Guide to Research and Research Materials*, Scholarly Resources Inc, Wilmington.
- Jukov, Georgiy K. (2002). *Kitle Savaşının Ustası Mareşal Jukov*, çev. İhsan Gürkan, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (2003). *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kamenetsky, Ihor (1961). *Secret Nazi Plans for Eastern Europe: A Study of Lebensraum Policies*, Bookman Associates, New York.
- Kanlıdere, Ahmet (2009). "Türkistan'ın Tarihî, Kültürel Gelişimi ve Rus Tesirleri", *Yom: Türk Dünyası Kültür Dergisi*, 15, s. 29-45.
- Karatay, Neşe Sarısoy (2011). *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- Kasimov, Erkin (2010). *TEMA: Turkestanskiye Voyennoplenniye vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voyni*, Andizhanskiy Gosudarstvenniy Universitet, Andican.
- Kay, Alex J. (2006). *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940-1941*, Berghahn Books, New York & Oxford.

- Kay, Alex J.; Stahel, David (2018). "Reconceiving Criminality in the German Army on the Eastern Front, 1941-1942", *Mass Violence in Nazi-occupied Europe*, ed. Alex J. Kay, David Stahel, Indiana University Press, Indiana, s. 173-194.
- Kayoğlu, Şevkli (2005). "Rus Göç Siyaseti'nin Yeni Uygulamaları Karşısında Türkistanlılar'ın Görevi", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 114-121.
- Keller, Rolf (2005). "Das Deutsch-Russische Forschungsprojekt: Sowjetische Kriegsgefangene, 1941-1945. Ziele, Inhalte, erste Ergebnisse", *Kriegsgefangene des II. Weltkrieges: Gefangennahme-Lagerleben-Rückkehr*, ed. Günter Bischof, Stefan Karner, Barbara Stelzl-Marx, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Münih, s. 459-474.
- Kellmann, Klaus (2019). *Dimensionen der Mittäterschaft: Die europäische Kollaboration mit dem Dritten Reich*, Böhlau Verlag, Viyana.
- Kellogg, Michael (2005). *The Russian roots of Nazism: white émigrés and the making of National Socialism, 1917-1945*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kern, Erich (1949). *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, çev. Şevket Dilmaç, İnkılâp Kitabevi, Ankara.
- Kershaw, Ian (2007). *Hitler 1889-1936: Hubris*, çev. Zarife Biliz, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Kershaw, Ian (2009). *Hitler 1936-1945: Nemesis*, çev. Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Kesselring, Albert (1954). *Kesselring: A Soldier's Record*, William Morrow & Company, New York.
- Khalid, Adeeb (2007). "The Fascination of Revolution: Central Asian Intellectuals, 1917-1927", *Empire, Islam, and Politics in Central Eurasia*, ed. Uyama Tomohiko, Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, s. 137-152.
- Khalid, Adeeb (2007). *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles & Londra.
- Kılıç, Sezen (2010). *Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Kirschenbaum, Lisa A. (2000). "Our City, Our Hearths, Our Families: Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda", *Slavic Review*, 59/4, s. 825-847.
- Kleines Wörterbuch für den Gefechtsdienst Deutsch-Turkestanisch* (1943). Gedruckt in der Reichsdruckerei, Berlin.
- Klemperer, Victor (2018). *LTI: Nasyonal Sosyalizmin Dili*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kley, Stefan (1996). *Hitler, Ribbentrop und die Entfesselung des Zweiten Weltkriegs*, Ferdinand Schöningh, Paderborn.
- Kobal, Yunus (2015). *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Koch, H. W. (1983). "Hitler's Programme and the Genesis of Operation Barbarossa", *The Historical Journal*, 26/4, s. 891-920.

- Koçak, Cemil (2007). *Türkiye 'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, Cemil (2013). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Koçar, Abdülhamit (2010). *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Koçar, Çağatay (2006). “İki Ateş Arasında Türkistan Lejyonu”, *Tarih ve Düşünce*, 67, s. 33-41.
- Koenen, Gerd (2005). *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und Der Osten, 1900-1945*, C.H. Beck Verlag, Münih.
- Kokebayeva, Gulzhaukhar (2016). “The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century”, *Bilig*, 76, s. 117-137.
- Kon, Kadir (2013). *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Kopanski, Atallah Bogdan (1995). *Sabres of Two Easts: An Untold History of Muslims in Eastern Europe, Their Friends and Foes*, Institute of Policy Studies, Islamabad.
- Kopp, Volker (2008). *Besetzt: Sowjetische Besatzungspolitik in Deutschland*, be.bra Verlag, Berlin.
- Korkmazcan, Nezihe Selcen (2018). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Krieger, Viktor (2006). “Patriots or Traitors? The Soviet Government and the German Russians After the Attack on the USSR by National Socialist Germany”, *Russian-German Special Relations in the Twentieth Century: A Closed Chapter?*, ed. Karl Schlögel, Berg Publishers, Oxford & New York, s. 133-163.
- Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945* (1965). c. I, ed. Percy Ernst Schramm, Bernard & Graefe Verlag Für Wehrwesen, Frankfurt am Main.
- Kruszewski, Charles (1940). “Germany's Lebensraum”, *American Political Science Review*, 34/5, s. 964-975.
- Kuhlmann-Smirnov, Anne (2005). *Stiller als Wasser, tiefer als Gras: zur Migrationsgeschichte der russischen Displaced Persons in Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg*, Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen, Bremen.
- Kurat, Akdes Nimet (2010). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lamont, Corliss (1946). *The Peoples of the Soviet Union*, Harcourt, Brace and Company, New York.
- Landau, Jacob M. (1999). *Pantürkizm*, çev. Mesut Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Lange, Karl (1965). “Der Terminus ‘Lebensraum’ in Hitlers Mein Kampf”, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 13, s. 426-437.
- Law Reports of Trials of War Criminals* (1949). haz. United Nations War Crimes Commission, c. XII, The German High Command Trial, Published for the United Nations War Crimes Commission by His Majesty's Stationery Office, Londra.

- Lee, Stephen J. (1998). *Hitler and Nazi Germany*, Routledge, Londra & New York.
- Lee, Stephen J. (1999). *Imperial Germany 1871-1918*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra & New York.
- Lein, Cornelia (2017). *Turkestanische Visionen und die Mullahschule Dresden*, GRIN Verlag, Norderstedt.
- Lenz-Raymann, Kathrin (2014). "History of Politics and Islam in Central Asia", In *Securitization of Islam: A Vicious Circle: Counter-Terrorism and Freedom of Religion in Central Asia*, Transcript Verlag, Bielefeld, s. 117-138.
- Lerman, Katharine Anne (2008). "Bismarckian Germany", *The Short Oxford History of Germany: Imperial Germany 1871-1918*, ed. James Retallack, Oxford University Press, New York, s. 18-39.
- Liepach, Martin (2001). *Nationalsozialismus und Zweiter Weltkrieg*, Stark, Freising.
- Lieven, Dominic (1998). "Russian, Imperial and Soviet Identities", *Transactions of the Royal Historical Society*, 8, s. 253-269.
- Ligeti, Lajos (2011). *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Linz, Susan J. (1984). *World War II and Soviet Economic Growth, 1940-1953*, Bureau of Economic and Business Research (BEBR), Illinois.
- Littlejohn, David (1987). *Foreign Legions of the Third Reich: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, c. 4, James Bender Publishing, San Jose.
- Liulevicius, Vejas Gabriel (2009). *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, Oxford University Press, Oxford.
- Longerich, Peter (1987). *Propagandisten im Krieg: Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop*, R. Oldenbourg Verlag, Münih.
- Longerich, Peter (2012). *Heinrich Himmler*, Oxford University Press, New York.
- Lukacs, John (2020). *Hitler Problemi*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Lumans, Valdis O. (1993). *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill & Londra.
- Lumsden, Robin (2001). *Medals and Decorations of Hitler's Germany*, AirLife Publishing Ltd, Shrewsbury.
- Lüdke, Tilman (2005). *Jihad Made in Germany: Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, LIT Verlag, Münster.
- Lüdke, Tilman (2016). "(Not) Using Political Islam: The German Empire and its Failed Propaganda Campaign in the Near and Middle East, 1914-1918 and Beyond", *Jihad and Islam in World War I*, ed. Erik Jan Zürcher, Leiden University Press, Chicago, s. 71-94.
- MacKenzie, David (1974). "Turkestan's Significance to Russia (1850-1917)", *The Russian Review*, 33/2, s. 167-188.
- MacKenzie, Simon P. (1994). "The Treatment of Prisoners of War in World War II", *The Journal of Modern History*, 66/3, s. 487-520.

- Maley, William (2015). "Civil-military Interaction in Afghanistan: The Case of Germany", *Reconstructing Afghanistan: Civil-military Experiences in Comparative Perspective*, ed. William Maley, Susanne Schmeidl, Routledge, Londra & New York, s. 98-109.
- Malleson, Wilfrid (1922). "The British Military Mission to Turkestan 1918-20", *Journal of the Royal Central Asian Society*, IX/II, s. 95-110.
- Manstein, Erich von (1962). *Kaybedilen Zaferler*, K. K. K. İstanbul Askerî Basımevi, İstanbul.
- Mariani, Ermanno (2006). *Piacenza Liberata*, Edizioni Pontegobbo, Bobbio.
- Masson, Philippe (1996). *Die Deutsche Armee: Geschichte der Wehrmacht 1935-1945*, F. A. Herbig Verlag, Münih.
- Mattar, Philip (1988). *The Mufti of Jerusalem: Al-Hajj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement*, Columbia University Press, New York.
- Mazower, Mark (2014). *Hitler İmparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, çev. Yavuz Alogan, Alfa Tarih, İstanbul.
- McKale, Donald M. (1993). "Germany and the Arab Question in the First World War", *Middle Eastern Studies*, 29/2, s. 236-253.
- McNab, Chris (2016). *Hitler'in Ordusu: Nazi Savaş Makinesinin Tarihi (1939-1945)*, çev. Okan Doğan, Timaş Yayınları, İstanbul.
- McNab, Chris (2019). *SS Teşkilatı: Hitler'in Elit Ordusu (1939-1945)*, çev. Barbaros Uzunköprü, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Mende, Gerhard von (1936). *Der nationale Kampf der Russlandtürken. Ein Beitrag zur nationalen Frage in der Sovetunion*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
- Mende, Gerhard von (1966). *Komünist Bloкта Milliyet ve Mefkûre*, çev. Fethi Tevetoğlu, Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Mendikulova, Gulnara; Nadezhuk, Evgeniya; Akatayeva, Aliya (2019). "New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 15/29, s. 205-226.
- Michalka, Wolfgang (1980). *Ribbentrop und die Deutsche Weltpolitik, 1933-1940: Aussenpolitische Konzeptionen und Entscheidungsprozesse im Dritten Reich*, Wilhelm Fink Verlag, Münih.
- Mineau, André (2012). *SS Thinking and the Holocaust*, Rodopi, Amsterdam & New York.
- Mitcham, Samuel W. (1985). *Hitler's Legions: The German Army Order of Battle, World War II*, Stein and Day Publishers, New York.
- Mitcham, Samuel W. (2007). *German Order of Battle: 1st-290th Infantry Divisions in World War II*, Stackpole Books, Mechanicsburg, PA.
- Molotov, Vyacheslav Mikhaylovich (1942). *The Molotov Paper on Nazi Atrocities*, The American Council on Soviet Relations, New York.
- Molotov, Vyacheslav Mikhaylovich (1942). *We shall not forgive! The Horrors of the German Invasion in Documents and Photographs*, Foreign Languages Publishing House, Moskova.
- Mommsen, Hans (1964). "Der Reichstagsbrand und Seine Politischen Folgen", *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 12, s. 351-413.

- Monteil, Vincent (1992). *Sovyet Müslümanları*, çev. Mete Çamdereli, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Morris, L. P. (1977). "British Secret Missions in Turkestan, 1918-19", *Journal of Contemporary History*, 12/2, s. 363-79.
- Motadel, David (2015). *İslam ve Naziler*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Möckelmann, Reiner (2019). *Franz von Papen: Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*, çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Mulligan, Timothy (1988). *The Politics of Illusion and Empire: German Occupation Policy in the Soviet Union, 1942-1943*, Praeger, New York.
- Muñoz, Antonio J. (2001). *The East Came West: Muslim, Hindu and Buddhist Volunteers in the German Armed Forces, 1941-1945*, Axis Europa Books, Bayside.
- Muñoz, Antonio J. (2007). *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, Europa Books, Bayside.
- Muñoz, Antonio J. (2009). *Army Group South: Rear Area Security and the Holocaust, 1941-1943*, Academic Publishing Group, New York.
- Murphy, David Thomas (2014). "Hitler's Geostrategist?: The Myth of Karl Haushofer and the Institut für Geopolitik", *The Historian*, 76/1, s. 1-25.
- Musagalieva, Araylım (2016). "II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, s. 139-159.
- Mühlen, Patrik von zur (1984). *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınlar, Ankara.
- Müller, Rolf-Dieter (1998). "The Failure of The Economic Blitzkrieg Strategy", *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Clarendon Press, Oxford, s. 1081-1188.
- Müller, Rolf-Dieter (2012). *The Unknown Eastern Front: The Wehrmacht and Hitler's Foreign Soldiers*, I. B. Tauris, Londra & New York.
- Müller, Rolf-Dieter (2017). *Reinhard Gehlen. Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik: Die Biografie (Band 1: 1902-1950)*, Ch. Links Verlag, Berlin.
- Myllyniemi, Seppo (1973). *Die Neuordnung der Baltischen Länder, 1941-1944: Zum Nationalsozialistischen Inhalt der Deutschen Besatzungspolitik*, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Naim, Ahmed (2005). "Türkistan'ın İktisadi Hayatına Bir Bakış", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 269-275.
- Nazi Conspiracy and Aggression (NCA)*. (1946). c. I-III-IV-VII, United States Government Printing Office, Washington.
- Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*. (1947). Supplement A, United States Government Printing Office, Washington.

- Nazi-Soviet Relations 1939-1941: Documents from the Archives of the German Foreign Office* (1948). ed. Raymond James Sontag, James Stuart Beddie, US Department of State, Washington.
- Neitzel, Sönke; Welzer, Harald (2012). *Soldaten: On Fighting, Killing and Dying. The Secret World War II Transcripts of German POWs*, Alfred A. Knopf, New York.
- Neulen, Hans Werner (1992). *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, Universitas Verlag, Münih.
- Neumark, Fritz (2017). *Boğaziçine Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, çev. Şefik Alp Bahadır, Kopernik Kitap, İstanbul.
- Newland, Samuel J. (1991). *Cossacks in the German Army 1941-1945*, Frank Cass, Londra.
- Noack, David X. (2016). "Continuing the Great Game: Turkestan as a German Objective in World War I", *Small Nations and Colonial Peripheries in World War I*, ed. Gearóid Barry, Enrico Dal Lago, Róisín Healy, Brill, Leiden & Boston, s. 230-244.
- Noakes, Jeremy (2017). "Hitler ve Nazi Devleti: Liderlik, Hiyerarşi ve İktidar", *Hitler Almanyası: 1933-1945*, ed. Jane Caplan, çev. İdem Erman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 67-90.
- Nolte, Ernst (1980). *Faşist Hareketler*, çev. Halim İnal, Hür Yayın, İstanbul.
- Nourzhanov, Kirill; Bleuer, Christian (2013). "State Formation in the Soviet Era, 1917 to the 1960", *In Tajikistan: A Political and Social History*, ANU E Press, s. 51-74.
- Nove, Alec (1992). *An Economic History of the USSR, 1917-1991*, Penguin Books, Londra.
- O'Connor, Steven; Gutmann, Martin (2016). "Under a Foreign Flag: Integrating Foreign Units and Personnel in the British and German Armed Forces, 1940-1945", *Journal of Modern European History*, 14/3, s. 321-341.
- Oberhaus, Salvador (2002). *Deutsche Propaganda im Orient während des Ersten Weltkrieges*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Heinrich Heine-Universität, Düsseldorf.
- Oğuz, Burhan (2007). *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Osterloh, Jörg (1996). *Sowjetische Kriegsgefangene 1941-1945 im Spiegel Nationaler und Internationaler Untersuchungen: Forschungsüberblick und Bibliographie*, Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung, Dresden.
- Otto, Reinhard; Keller, Rolf; Nagel, Jens (2008). "Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschem Gewahrsam 1941-1945. Zahlen und Dimensionen", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 56/4, s. 557-602.
- Önder, Zehra (2010). *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, çev. Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Özay, Ahmet (2011). "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han", *Turán-İlim ve Medeniyet Dergisi*, 13, s. IX-XIV.

- Özcan, Ömer (2003). “Millî Türkistan Birlik Komitesinin 1. Kongresi”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği-Muzaffer Özdağ’ a Armağan*, I. Cilt, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, s. 107-116.
- Özdoğan, Günay Göksu (2015). *Turan’dan Bozkurt’a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, çev. İsmail Kaplan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özgüldür, Yavuz (1993). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Papen, Franz von (1952). *Memoirs*, André Deutsch, Londra.
- Parrish, Michael (1996). *The Lesser Terror: Soviet State Security, 1939-1953*, Praeger, Westport, CT.
- Pfeifer, Justin T. (2014). *The Soviet Union through German Eyes: Wehrmacht Identity, Nazi Propaganda, and the Eastern Front War, 1941-1945*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The University of Toledo, Toledo.
- Pinkus, Oscar (2005). *The War Aims and Strategies of Adolf Hitler*, McFarland & Company, Jefferson, N.C.
- Pleshakov, Constantine (2005). *Stalin’s Folly: The Tragic First Ten Days of World War II on the Eastern Front*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York.
- Pohl, Dieter (2009). *Die Herrschaft der Wehrmacht: Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941-1944*, R. Oldenbourg Verlag, Münih.
- Pohl, Michaela (2002). “It Cannot Be that Our Graves Will Be Here: The Survival of Chechen and Ingush Deportees in Kazakhstan, 1944-1957”, *Journal of Genocide Research*, 4/3, s. 401-430.
- Poliakov, Leon (1974). *The Aryan Myth: A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*, Chatto & Heinemann for Sussex University Press, Londra.
- Rahman, Fazlur (1983). “Rusya’daki Türkler’e Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi (1917-1965)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 23, s. 139-166.
- Ramazan, Musa (1997). *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ready, J. Lee (1987). *The Forgotten Axis: Germany’s Partners and Foreign Volunteers in World War II*, McFarland & Company, Jefferson, N. C.
- Reese, Roger R. (2000). *The Soviet Military Experience: A History of the Soviet Army, 1917-1991*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra & New York.
- Reese, Roger R. (2007). “Motivations to Serve: The Soviet Soldier in the Second World War”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 20/2, s. 263-282.
- Reisman, Arnold (2011). *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk’ün Vizyonu*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Reitlinger, Gerald (1960). *The House Built on Sand: The Conflicts of German Policy in Russia, 1939-1945*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.
- Retallack, James (1996). *Germany in the Age of Kaiser Wilhelm II*, St. Martin’s Press, New York.
- Rich, Norman (1992). *Hitler’s War Aims: Ideology, the Nazi State, and the Course of Expansion*, W. W. Norton & Company, New York & Londra.
- Rikmenspoel, Marc J. (2004). *Waffen-SS Encyclopedia*, The Aberjona Press, Bedford.

- Ripley, Tim (2004). *Hitler's Praetorians: The History of the Waffen-SS, 1925-1945*, Spellmount, Staplehurst.
- Roberts, Geoffrey (1995). *The Soviet Union and the Origins of the Second World War: Russo-German Relations and the Road to War, 1933-1941*, St. Martin's Press, New York.
- Rollin, Michael William (1968). *Third Reich's Relations with the Turkish Republic 1933-1944*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Montana, Montana, Missoula.
- Rosenberg, Alfred (1949). *Memoirs of Alfred Rosenberg*, Ziff-Davis Publishing Company, Chicago & New York.
- Rosenhaft, Eve (1982). "The KPD in the Weimar Republic and the Problem of Terror During the Third Period, 1929-33", *Social Protest, Violence and Terror in Nineteenth and Twentieth Century Europe*, ed. Wolfgang J. Mommsen, Gerhard Hirschfeld, Palgrave Macmillan, Londra, s. 342-366.
- Rotarmisten in Deutscher Hand. Dokumente zu Gefangenschaft, Repatriierung und Rehabilitierung Sowjetischer Soldaten des Zweiten Weltkrieges* (2012). ed. Rüdiger Overmans, Andreas Hilger, Pavel Polian, Schöningh Verlag, Paderborn & Münih & Viyana.
- Roux, Jean-Paul (2014). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul.
- Roy, Olivier (2016). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Rutkiewicz, Jan (1995). "Legion Turkiestański w Wehrmachcie, 1942-1945", *Archeologia Wojskowa*, 1/6, s. 4-9.
- Rywkin, Michael (1975). *Asya'daki Rusya*, çev. Behzat Tanç, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Sadıkova, Bahit (2002). *Istoriya Turkestanskogo Legiona v Dokumentah*, Kaynar, Almatı.
- Sadykov, Nuraddin (2016). "Milli Turkistan Journal's Ideological Approach", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7/1, s. 86-90.
- Sakal, Halil Burak (2013). *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Salzmann, Stephanie (2003). *Great Britain, Germany and the Soviet Union: Rapallo and After, 1922-1934*, The Royal Historical Society, Suffolk.
- Saray, Mehmet (1990). *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Damla Neşriyat, İstanbul.
- Saray, Mehmet (2014). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Schechter, Brandon (2012). "The People's Instructions: Indigenizing The Great Patriotic War Among Non-Russians", *Ab Imperio*, 3, s. 109-133.
- Schellenberg, Walter (1971). *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, Pyramid Books, New York.
- Schmuhl, Hans-Walter (1999). "Vergessene Opfer Die Wehrmacht und die Massenmorde an psychisch Kranken, geistig Behinderten und Zigeunern",

- Wehrmacht und Vernichtungspolitik: Militär im Nationalsozialistischen System*, ed. Karl Heinrich Pohl, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, s. 115-139.
- Schulte, Theo J. (1989). *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, Berg Publishers, Oxford.
- Schwanitz, Wolfgang G. (2004). "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940", *Sozial.Geschichte*, 19, s. 28-59.
- Schwendemann, Heinrich (1995). "German-Soviet Economic Relations at the time of the Hitler-Stalin Pact, 1939-1941", *Cahiers du Monde Russe*, 36/1-2, s. 161-178.
- Seidler, Franz Wilhelm (1999). *Die Kollaboration 1939-1945: Zeitgeschichtliche Dokumentation in Biographien*, Herbig, Münih.
- Senger und Etterlin, Frido von (1963). *Neither Fear Nor Hope: The Wartime Career of General Frido Von Senger und Etterlin, Defender of Cassino*, Macdonald, Londra.
- Seton-Watson, Hugh (1956). "Soviet Nationality Policy", *The Russian Review*, 15/1, s. 3.
- Seydi, Süleyman (2006). *Zor Yıllar 1939-1945: 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Shaw, Charles David (2015). *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of California, Berkeley.
- Shepherd, Ben (2004). *War in the Wild East: The German Army and Soviet Partisans*, Harvard University Press, Cambridge & Londra.
- Shin, Boram (2015). "Red Army Propaganda for Uzbek Soldiers and Localised Soviet Internationalism During World War II", *The Soviet and Post-Soviet Review*, 42/1, s. 39-63.
- Shirer, William (1970). *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, c. I-II-III, çev. Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul.
- Shore, Zachary (2003). *What Hitler Knew: The Battle for Information in Nazi Foreign Policy*, Oxford University Press, Oxford & New York.
- Singer, Kurt (1972). *İkinci Dünya Harbinde Casuslar ve Hainler*, çev. Cemil Cahit Cem, Baskan Yayınları, İstanbul.
- Siniscalchi, Silvia (2012). "Mitteleuropa in der Geopolitik von Karl Haushofer", *Das Österreich der dreißiger Jahre und seine Stellung in Europa*, yay. Francesco Saverio Festa, Erich Fröschl, Tommaso La Rocca, Luigi Parente, Giusi Zanasi, Peter Lang, Frankfurt am Main, s. 517-535.
- Smith, Woodruff D. (1986). *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford University Press, New York & Oxford.
- Sokolov, Boris Vadimovich (1996). "The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939-1945", *The Journal of Slavic Military Studies*, 9/1, s. 152-193.
- Sovyet Ordusu, Sovyet Savaş Tarihi, Askerlik Bilimi-Doktrini-Sanatı-Stratejisi* (1978). ed. S. S. Lototski, çev. Nahit Tören, Sorun Yayınları, İstanbul.
- Sowjetische und Deutsche Kriegsgefangene in den Jahren des Zweiten Weltkrieges*, (2004). Stiftung Sächsische Gedenkstätten, Dresden & Minsk.

- Speer, Albert (1970). *Inside the Third Reich*, The Macmillan Company, New York.
- Stackelberg, Roderick; Winkle, Sally A. (2002). *The Nazi Germany Sourcebook: An Anthology of Texts*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra & New York.
- Stahel, David (2009). *Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Stamati, Constantin Graf (1958). "Zur Kulturpolitik des Ostministeriums", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 6/1, s. 78-85.
- Starr, S. Frederick (2019). *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul.
- Stein, George H. (1962). "Russo-German Military Collaboration: The Last Phase, 1933", *Political Science Quarterly*, 77/1, s. 54-71.
- Stemenko, Sergey Matveevič (2006). *İkinci Dünya Harbi'nde Rus Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Stenzel, Thilo (1998). *Das Rußlandbild des kleinen Mannes: Gesellschaftliche Prägung und Fremdwahrnehmung in Feldpostbriefen aus dem Ostfeldzug (1941-1944/45)*, Osteuropa-Institut München, Münih.
- Stephan, Robert W. (2004). *Stalin's Secret War: Soviet Counterintelligence against the Nazis, 1941-1945*, University Press of Kansas, Kansas.
- Sterns, Bernhard J. (1944). "Soviet Policy on National Minorities", *American Sociological Review*, 9/3, s. 229-235.
- Stoakes, Geoffrey (1978). "The Evolution of Hitler's Ideas on Foreign Policy 1919-1925", *The Shaping of the Nazi State*, ed. Peter D. Stachura, Croom Helm / Barnes & Noble Books, Londra & New York, s. 22-47.
- Stogiannos, Alexandros (2019). *The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel: Dismissing the Myth of the Ratzelian Geodeterminism*, Springer, Cham.
- Stolfi, R. H. S. (1992). *Hitler's Panzers East: World War II Reinterpreted*, University of Oklahoma Press, Norman.
- Stone, Norman (2019). *İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Storer, Colin (2013). *A Short History of The Weimar Republic*, I. B. Tauris, Londra & New York.
- Streim, Alfred (1981). *Die Behandlung Sowjetischer Kriegsgefangener im Fall Barbarossa*, C.F. Müller, Heidelberg & Karlsruhe.
- Streit, Christian (1997). *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, J.H.W. Dietz, Bonn.
- Suvorov, Viktor (1982). *Inside the Soviet Army*, Macmillan Publishing Co. Inc., New York.
- Sywottek, Jutta (1976). *Mobilmachung für den totalen Krieg: Die propagandistische Vorbereitung der Deutschen Bevölkerung auf den Zweiten Weltkrieg*, Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Şahkuloğlu Mustafa (2005). "Türkistan'ın İktisadi Hayatı", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan" dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 247-256.

- Şeşen, Ramazan (2001). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Taşagül, Ahmet (2012). "Türkistan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Taylor, A. J. P. (1964). *The Origins of the Second World War*, Penguin Books, Londra.
- Tellal, Erel (2001). "1923-1939 SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 314-324.
- Temir, Ahmet (1998). *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tessin, Georg (1973). *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945*, Siebenter Band: Die Landstreitkräfte 131-200, Biblio Verlag, Osnabrück.
- Tessin, Georg (1977). *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-194*, Erster Band: Die Waffengattungen-Gesamtübersicht, Biblio Verlag, Osnabrück.
- The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell: In Front of Your Nose, 1945-1950* (1968). ed. Sonia Orwell, Ian Angus, Secker & Warburg, Londra.
- The Goebbels Diaries, 1942-1943* (1948). ed. Louis P. Lochner, Doubleday & Company, New York.
- The Memoirs of Field-Marshal Keitel* (2010). haz. Walter Görlitz, Focal Point Publications, Windsor.
- The Secret Conferences of Dr. Goebbels: The Nazi Propaganda War, 1939-43* (1970). haz. Willi A. Boelcke, E.P. Dutton, New York.
- The Speeches of Adolf Hitler, April 1922-August 1939* (1942). ed. Norman H. Baynes, Oxford University Press, Londra.
- Thomas, David (1987). "Foreign Armies East and German Military Intelligence in Russia 1941-45", *Journal of Contemporary History*, 22/2, s. 261-301.
- Thomas, Nigel (2020). *Hitler's Eastern Legions, 1942-45*, Bloomsbury Publishing, Oxford.
- Thorwald, Jürgen (1952). *Wen sie verderben Wollen: Bericht des grossen Verrats*, Steingrüben Verlag, Stuttgart.
- Thorwald, Jürgen (1975). *The Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Army*, Harcourt, Brace & Jovanovich, New York.
- Togan, Zeki Velidî (1943). *Türkili Haritası ve Ona Ait İzahlar*, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul.
- Togan, Zeki Velidî (1960). *Türk Türkistan*, Toprak Yayınları, İstanbul.
- Togan, Zeki Velidî (1977). *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- Togan, Zeki Velidî (1981). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Togan, Zeki Velidî (2005). "Türkistan: İsmi, Sınırları ve Yüzölçümü Hakkında", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan"dan Seçilmiş*

- Makaleler (1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 25-38.
- Tolstoy, Nikolai (2013). *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies, 1944-1947*, Open Road Media, New York.
- Tomas, Nigel; Jurado, Carlos Caballero (1992). *Wehrmacht Auxiliary Forces*, Osprey Publishing, Oxford.
- Topsakal, İlyas (2018). *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Torma, Franziska (2011). *Turkestan-Expeditionen. Zur Kulturgeschichte Deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930)*, Transcript Verlag, Bielefeld.
- Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946.* (1948). c. XXII-XXVII, International Military Tribunal, Nuremberg.
- Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946.* (1949). c. XXXVIII-XXXIX, International Military Tribunal, Nuremberg.
- Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946.* (1947). c. XXVI, International Military Tribunal, Nuremberg.
- Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949).* (1952). c. XIII-VIII, US Government Printing Office, Washington.
- Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949).* (1952). c. XIII, US Government Printing Office, Washington (Doküman No: NO-1880).
- Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949).* (1952). c. VIII, US Government Printing Office, Washington (Doküman No: NI-13551).
- Trigg, Jonathan (2008). *Hitler's Jihadis: Muslim Volunteers of the SS (Hitler's Legions)*, The History Press, Brimscombe Port.
- Tucker, Robert C. (1977). "The Emergence of Stalin's Foreign Policy", *Slavic Review*, 36/4, s. 563-589.
- Turkestan: Wehrgeographischer Überblick.* (1943). hg. von Deutsche Feldpost, Berlin.
- Türkistanî, Zuhridin Mirza Abid (2013). *Türkistan İstiklâl Yolunda Hicret Yılları*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Tüzün, Süleyman (2005). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Uldricks, Teddy J. (1994). "Soviet Security Policy in the 1930s", *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, ed. Gabriel Gorodetsky, Routledge Taylor & Francis Group, Londra & New York, s. 65-74.
- Umbreit, Hans (2003). "German Rule in the Occupied Territories, 1942-1945", *Germany and The Second World War*, c. 5/II-Organization and Mobilization in the German Sphere of Power: War Administration, Economy, and Manpower Resources, 1942-1944/5, ed. Bernhard R. Kroener, Rolf-Dieter Müller, Hans Umbreit, Clarendon Press, Oxford, s. 5-291.

- Uzgel, İlhan (2001). “1923-1939 Almanya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 297-313.
- Uziel, Daniel (2010). “Propaganda, Kriegsberichterstattung und die Wehrmacht. Stellenwert und Funktion der Propagandatruppen im NS-Staat”, *Die Kamera als Waffe: Propagandabilder des Zweiten Weltkrieges*, ed. Rainer Rother, Judith Prokasky, Edition Text+Kritik, Münih, s. 13-36.
- Uzunel, Nurgül (2012). *Avrupa Muhaceretindeki Türkistan Basını: Milli Türkistan Dergisi (1942-1975)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ülküsal, Müstecip (1976). *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım ’ın Kurtuluş Dâvası*, Emel Yayını, İstanbul.
- Ülküsal, Müstecip (1999). *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara.
- Koningsveld, Pieter Sjoerd van (2008). “The Training of Imams by the Third Reich”, *The Study of Religion and the Training of Muslim Clergy in Europe: Academic and Religious Freedom in the 21st Century*, ed. Willem B. Drees, Pieter Sjoerd van Koningsveld, Leiden University Press, Leiden, s. 333-368.
- Vásáry, István (2016). *Eski İç Asya’nın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Wachsmann, Nikolaus (2017). “Dışlama Politikası: Nazi Devletinde Baskı, 1933-1939”, *Hitler Almanyası: 1933-1945*, ed. Jane Caplan, çev. İdem Erman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 112-134.
- Warlimont, Walter (1991). *Inside Hitler’s Headquarters 1939-1945*, Presidio Press, Novato, California.
- Wedrac, Stefan (2014). “Lo scioglimento della Dieta provinciale di Trieste nel 1915”, *Qualestoria. Rivista di storia contemporanea*, 42/1-2, s. 187-203.
- Wegner, Bernd (2010). *Hitlers Politische Soldaten: Die Waffen-SS, 1933-1945*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn.
- Weinberg, Gerhard L. (1980). *The Foreign Policy of Hitler’s Germany: Starting World War II, 1937-1939*, Humanities Press, New Jersey.
- Weinberg, Gerhard L. (1995). *Germany, Hitler, and World War II: Essays in Modern German And World History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Weingartner, James (1996). “War against Subhumans: Comparisons between the German War against the Soviet Union and the American War against Japan, 1941-1945.” *The Historian*, 58/3, s. 557-573.
- Weisband, Edward (1974). *İkinci Dünya Savaşında İnönü’nün Dış Politikası*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Welch, David (2002). *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Routledge Taylor & Francis Group, New York & Londra.
- Werth, Alexander (1965). *Russland im Krieg, 1941-1945*, Buchclub Ex Libris, Zürih.
- Wezel, Katja (2016). *Geschichte als Politikum: Lettland und die Aufarbeitung nach der Diktatur*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin.
- Wheeler, G. E. (1955). “Soviet Policy in Central Asia”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 31/3, s. 317-326.

- Wheeler-Bennett, John W. (1946). "Twenty Years of Russo-German Relations: 1919-1939", *Foreign Affairs*, 25/1, s. 23-43.
- Williamson, Gordon (2002). *German Security and Police Soldier 1939-45*, Osprey Publishing, Londra.
- Wittman, Robert K.; Kinney, David (2018). *Şeytan'ın Günlüğü: Alfred Rosenberg ve Üçüncü Reich'in Çalınan Sırları*, çev. Mert Doğruer, Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- Yalçinkaya, Alâeddin (1997). *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze)*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yalçinkaya, Alaeddin (2003). "Türkistan Terimi, Coğrafi ve Siyasî Sınırları", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği-Muzaffer Özdağ'a Armağan*, I. Cilt, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, s. 167-172.
- Yarkın, İbrahim (1976). "Batı Türkistan", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 1160-1216.
- Yesmagambetov, Köşim (2015). *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, çev. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Yılmaz, Harun (2012). "History Writing as Agitation and Propaganda: The Kazakh History Book of 1943", *Central Asian Survey*, 31/4, s. 409-423.
- Zaloga, Steven J. (1984). *The Red Army of the Great Patriotic War 1941-45*, Osprey Publishing, Oxford.
- Zeithain: Gedenkbuch Sowjetischer Kriegsgefangener* (2005). c. I-II, Stiftung Sächsische Gedenkstätten & Volksbuch Deutsche Kriegsgräberfürsorge, Dresden.
- Zhanbosynova, Albina (2019). "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", *Otan Tarixi Gılmı Jwrnal*, 1/85, s. 116-133.
- Ziyayev, Hamid (2007). *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, çev. Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Zuehlke, Mark (2006). *The Gothic Line: Canada's Month of Hell in World War II Italy*, Douglas & McIntyre, Vancouver.
- Zürcher, Erik Jan (2016). "Introduction: The Ottoman Jihad, the German Jihad and the Sacralization of War", *Jihad and Islam in World War I*, ed. Erik Jan Zürcher, Leiden University Press, Chicago, s. 13-27.
- Zürrer, Werner (1975). "Die Britische Intervention in Transkaspien 1918/1919", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 23, s. 344-380.

EKLER

Ek-1: Alman saflarına katılan Gönüllü Lejyonerlerin yemin metni:

“Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, daß ich im Kampf gegen den Bolschewismus dem obersten Befehlshaber der deutschen Wehrmacht, Adolf Hitler, unbedingten Gehorsam leisten und als tapferer Soldat bereit sein will, jederzeit für diesen Eid mein Leben einzusetzen.”

“*Bolşevizme karşı mücadelede Alman Silahlı Kuvvetlerinin en yüksek komutanı Adolf Hitler’e itaat edeceğime ve cesur bir asker olarak her an canımı bu yemin için vermeye hazır olacağıma dair Tanrı’ya yemin ederim.*”¹³⁴⁷

Ek-2: Sürgündeki Türkistan Hükümeti’nin Devlet Marşı.¹³⁴⁸

Özbek Türkçesi ile:

GÖZEL TÜRKİSTAN

Gözel Türkistan senge ne boldi

Sebeb vaqtsız güllerin soldi

Ej güllerin soldi

Cemenler berbad, quşlar hem ferjad

Hemmesi mezlüm, bolmasmidir şad

Ej bolmasmidir şad

Bilmen ne üçün quşlar ucmaز baqçalarında

Ej baqçalarında (2 qajta)

Birliğimizin tebrenmes taqi

Umidimiznin sonmas ciraqı

Ej sonmas ciraqı

Birleş ey xalqım kelgandır caqi

Bezelsin endi Türkistan baqi

Ej Türkistan baqi

Qozqal xalqım jeter şunça çebru-çafalar

Ej çebru-çafalar (2 qajta)

Al bajraqinni qalbim ojqansin

¹³⁴⁷ H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 395; Katja Wezel, *Geschichte als Politikum: Lettland und die Aufarbeitung nach der Diktatur*, Berlin 2016, s. 241.

¹³⁴⁸ Viyana’da toplanan Büyük Kongre’de Özbek milli mücadele şairi Çolpan’ın (Abdülhamit Süleyman) “*Güzel Fergana*” şiiri “*Güzel Türkistan*” olarak değiştirilip bütün lejyonerlerin isteği ile Türkistan’ın devlet marşı olarak kabul edilmiştir. Bkz. Ek 2. H. İkrâm Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 133-135.

Qulliq esaret barcası jansın
 Qur jeni devlet javlar örtensin
 Ösib Türkistan qaddın kötersin
 Ej qaddın kötersin!
 Jajrab, jaşnab öz vetenin gül baqları da
 Ej gül baqları da (2 qajta)

Türkiye Türkçesi ile:

GÜZEL TÜRKİSTAN

Güzel Türkistan sana ne oldu
 Neden vakitsiz güllerin soldu
 Ey güllerin soldu.
 Çimenler berbat, kuşlar hem feryat
 Hepsi mazlum olmaz mıdır şad
 Ey olmaz mıdır şad.
 Bilmem niçin kuşlar uçmaz bahçelerinde
 Ey bahçelerinde.
 Birliğimizin sarsılmaz dağı
 Ümidimizin sönmez çırağı
 Ey sönmez çırağı.
 Birleş ey halkım vakti geldi
 Süslensin şimdi Türkistan bağı
 Ey Türkistan bağı.
 Uyan halkım yeter şunca cebir cefalar
 Ey cebir cefalar
 Al bayrağını kalbim uyansın
 Kulluk, esaret hepisi yansın
 Ey hepisi yansın
 Kur yeni devlet düşman utansın
 Büyüyüp Türkistan kıymetin artsın
 Ey kıymetin artsın.
 Gülüp oynayıp öz vatan bağlarında
 Ey gül bağlarında.

Ek-3: Alman saflarında görev yapan Türkistanlı subay, astsubay ve sivillerden bir kısmının listesi.¹³⁴⁹

Liste
der turkestanischen Offiziere 297

Haupt- St. Nr.	Familien Name und Vorname	Grad	Adresse
I. Die Offiziere in Kriegsgefangen Lager			
1. Oberstleutnant K.	Aliev Batir	-	Stalag IX, Straf-lager Badorf
2. Lt	-	-	-
3. Ober-Lt	- Ahmedschanov M	- 366-10211, Stalag VI, Dortmund	-
4. Lt	- Kasbekov Kasi	- 1714-135659, " "	-
5. Lt	- Muhammedjanov E	- 1714-135662, " "	-
6. Ober-Lt. Tem	- Tilebalidinov T.	- 1714-135674, " "	-
7. Lt	- Şuturli A.	- 1714-135688, " "	-
8. Lt	- Usmanov J	- 221-20393, " "	-
	- Eyüpov K.	- 211a-20593, " "	-
II. Die Soldaten und Unteroff. in der Wehrmacht.			
9. Stabsarzt Törn	- Taşov Oras	- (a) Altmann über West münde Ausbildungslager Z.B.W.	
10. Ober-Lt K.	- Abişev Saken	- Berl. Neuköln, Lehmt. 78. V	
11. Ober-Lt. Ki	- Toktanazarov T	- Turkleitst. in Berlin V	
12. Ober-Lt K.	- Sakkalov Ashum	- (b) Neuhammer, Turkestan	
13. Lt K.	- Suiendikow Anuer	- Feldpost n 07004	
14. Lt Ki	- Ahmedov	- " "	
15. Lt Törn.	- Anayev	- " "	
16. Lt (post Off.) K.	- Sarıbay Arikov	- Feldpost 00865	
17. Ober-Lt (jüdisch) K.	- Utgenov K.	- Feldpost 14391	
III. Die Zivilisten			
18. Hauptmann K	- Akbergenov Zhumabek	- Turkleitstelle	Bringen V anzukommen V
19. Ober-Lt. K.	- Ergali Ishundibayev	- " "	Waffen 53 V
20. Ober-Lt K.	- Dilmenov	- " "	
	- Konerlejev	- " "	

İsim	Rütbe	Adres
1. Aliev Batir	Yarbay	Stalag IX, Badorf
2. M. Ahmedşamov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
3. Kasi Kasbekov	Üsteğmen	Stalag VI, Dortmund
4. E. Muhammedcanov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
5. T. Tilebalidinov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
6. A. Şuturli	Yarbay	Stalag VI, Dortmund
7. J. Usmanov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
8. K. Eyüpov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
9. Oras Taşov	Sağlık memuru	Ausbildungslager Z.B.W.
10. Saken Abişev	Üsteğmen	Berlin Neuköln
11. T. Toktanazarov	Üsteğmen	Turkleitstelle, Berlin
12. Ashum Sakkalov	Üsteğmen	Neuhammer, Türk Lejyonu
13. Anuer Suiendikov	Teğmen	Posta Servisi 07004
14. Ahmedov	Teğmen	Posta Servisi 07004
15. Anayev	Teğmen	Posta Servisi 07004
16. Sarıbay Arikov	Teğmen	Posta Servisi 00865
17. K. Utgenov	Üsteğmen	Posta Servisi 14391
18. Akbergenov Zhumabek (?)	Yüzbaşı	Turkleitstelle
19. Ergali Ishundibayev (?)	Üsteğmen	Turkleitstelle
20. Dilmenov	Üsteğmen	Turkleitstelle

¹³⁴⁹ BA-MA, RS 3/39-1.

Ek-4: Waffen-SS'de görev yapan bazı Türkistanlı subayların listesi.¹³⁵⁰

1

Verzeichnis der eingestuftten Offiziere.

Name	Vorname	eingestuft als	eingestuft am	Datum
I. Turkestaner				
Kuwatow	Achmusa	2	Waf.-Ustuf.	22.1.45
Berdimurat	Kurre	2	Ostuf.	"
Tschorrman	Seit-Umer	3	"	19.1.45
Muchtar	Adil	3	Führer	"
Djumabajew	Arsibaj	3	Stubaf.	9.1.45
Musuralin	Alscha	3	Oscha.	"
Dshundibajew	Ergali	3	Stuf.	14.12.44
Achbergelow	Dshumabek	3	Hstuf.	"
Delmanow	Jakow	Waf.-Ustuf.	Ostuf.	19.12.44
Sarsengali	Galimshan	Oscha.	Ustuf.	"
Kabduschan	Chawiole	Oscha.	Ustuf.	"
Zusammen:				11 Turkestaner

Husenow	(Btls.-Arzt)
Kurbaniazow	Leg.Nr. 5111
Tscherkessow	" " 5055
Ssaidow Kandem	" " 4295
Karijew Aschir	" " 7171
Djalelow	" " 4296
Mansurow	" " 5114
Kireikulow	" " 4587
Ssaidkulow	" " 4809

Ek-5: Almanlarca hazırlanan Rus askerlerine yönelik bir el ilanı.¹³⁵¹

**Бей жида - политрука,
рожа просит кирпича!**

Комиссары и политруки принуждают вас к бессмысленному сверхтруду.

Гоните комиссаров и переходите к немцам.

Переходите к немцам пользуйтесь либо лозунгом:

**Бей жида-политрука,
рожа просит кирпича!**

либо пропуском!

ПРОПУСК

Предъявитель сего, не желая бессмысленно жертвовать за интересы жида и комиссара, оставляет себе: личную Красную Армию и переходит на сторону Германских Вооруженных Сил. Немцы офицеры и солдаты окажут переходящему корзинку приеда, выкроют его и устроят на работу. (Перевод на немецкий язык см. в приложении)

Passierschein

Vorliegende Person wünscht sich deutschen Beistand im Interesse der Juden und Kommissare. Sie verlässt die sowjetische Rote Armee und geht auf die Seite der deutschen Wehrmacht über. Die deutschen Offiziere und Soldaten werden die Oberleitung der Bekleidung, des Verpflegung und der Bewehrung übernehmen.

Der Passierschein gilt für einen sowjetischen Offizier und Soldaten, der seine Rote Armee, die er durchlässt, während übergeben

**Командиры и бойцы
Красной Армии!**

Ваше положение безнадежно.

Все теснее и теснее смыкается желанное кольцо германских войск вокруг вас. Вам не хватает боеприпасов, снабжения и продовольствия, ваши правители и вожди ни к чему не способны, бегут и оставляют вас на произвол судьбы. Многих из вас козлята до сих пор удерживали и лишили всех прав, теперь же она пользуется вами для защиты своего режима. Ваша борьба бесполезна! Разве это допустимо, чтобы ваше малочисленство из управления еще бесприщадно гнало вас на неизбежную смерть? Нет - вам ваша жизнь дорога! Сохраните же ее для лучшего будущего и для ваших семей.

ПЕРЕХОДИТЕ К НЕМЦАМ - ТАМ ВАС ЖДЕТ ХОРОШЕЕ ОБРАЩЕНИЕ и шроттанье, а также скорое возвращение на родину.

Торопитесь!

Немцы в занятых ими областях уже приступают к разрешению земельного вопроса. Красноармейцы, не опоздайте, иначе вы останетесь без земли!

¹³⁵⁰ BArch, NS 31/42; BA-MA, RS 3/39-1.

¹³⁵¹ Mapped 17: 150 RA. Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg, Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ).

Ek-6: Bir Alman propagandası: “Halklarının hakları için.” Sigerbai Kuserbay adlı bir Türkistanlı.¹³⁵²

Ek-7: Sovyet gönüllüleri için hazırlanan propaganda posterleri.¹³⁵³

¹³⁵² Fotoğrafın altındaki yazının tercümesi: “Sigerbai Kuserbay bir Türkistanlıdır. Türkistanlılar Hazar Denizi’nden Pamir’e ve Çin sınırlarına kadar uzanan geniş alana Özbekler, Kırgızlar, Kalmuklar, Kazaklar, Tacikler, Türkmenler, Karakalpaklar ve diğer isimlerde topluluklar olarak yerleşmişlerdir. Türkistanlılar yaklaşık 25-30 milyon insandan oluşmaktadır. Son Sovyet sayımlarından biri neredeyse yarısını vermekte, ancak bu rakamlar siyasi amaçlıdır. Milli sebeplerle hiçbir zaman Sovyet sistemine gönüllü olarak boyun eğmeyen birçok Türk topluluğu bugün Alman saflarında savaşıyor.” BA-MA, N 448/12.

¹³⁵³ 1. Poster: “Halkınızın ön saflarında olmalısınız”; 2. Poster: “Kurtuluşunuz için mücadele bir yıl önce başladı. Halk: Teşekkürler”; 3. Poster: “Bu birlik ortak bir düşmana karşı zaferin garantisidir. Avrupa Halkları için mutlu bir geleceğin garantisi”; 4. Poster: “Dostça bir kahkaha ile soruyu yanıtladılar: - Stalin’in cennetine tekrar dönmek istemiyor musun? PASS- Geçiş Belgesi: Kızıl Ordu’nun sınırsız sayıya adayı, savaçısı, siyasi işçisi için geçiş. Alman Silahlı Kuvvetlerinin, müttetiklerinin Rus Kurtuluş Ordusu’nun ve Ukraynalı, Kafkasyalı ve Kazaklar’ın, Türkistan ve Tatar Kurtuluş müfrezeleri’nin yanına geçiyor. Bu kartı kesin ve kaydedin, onunla bizim tarafımızda güzel bir karşılama sizi bekliyor”; 5. Poster: “Yaptığımız işle Bolşevikleri yenmeye devam edeceğiz. SSCB halklarının kurtuluşu için Bolşeviklere karşı zafer.” <https://reibert.info/>

Ek-8: Özbekler için hazırlanmış olan bir el ilanı. 1354

Ozbeklər!

Boşevizm millij erkinlik düşmanıdır. Germanija hər millətin erkin yaşavı üçün küreşədi. Germanlar tamaniqa ötinizi!

Legionqa xahlaqan kişi kelədi. Kim qural alıb soquşni tiləməsə, öz hunarı boñca başqa işlərdə işləvi mümkün.

OTUV QAQAZI - Passierschein

German qaralı küçinə unlon itiləuçislinə, Rus azad qılucı Armiyasına və Ukrain, Qafqaz, Kazak, Türkiстан və Tatar azad qılucı oñradlarınə tamaniqa otuv-çı sənəqiz komandır, əskərler və EKKA - nın əlvanı xadimləri üçün öz qavvalını saqlajdı.

Otuv qaqazısız həm otmaq mümkün əmma ikki qolınıznı kötərib: „STALIN KAPUT“ deb baqırın.

746 Ubeçkiç IX. 43.

Ozbeklər!

SSSR ezilgən xalqların türməsidir. Germanija sizin vətəniniznin azadlıqı üçün küreşədi. Qurañnızni taşləb germanlar tamaniqa ötinizi!

Legionqa xahlaqan kişi kelədi. Kim qural alıb, soquşni tiləməsə, öz hunarı boñca başqa işlərdə işləvi mümkün.

OTUV QAQAZI - Passierschein

German qaralı küçinə unlon itiləuçislinə, Rus azad qılucı Armiyasına və Ukrain, Qafqaz, Kazak, Türkiстан və Tatar azad qılucı oñradlarınə tamaniqa otuv-çı sənəqiz komandır, əskərler və EKKA - nın əlvanı xadimləri üçün öz qavvalını saqlajdı.

Otuv qaqazısız həm otmaq mümkün əmma ikki qolınıznı kötərib: „STALIN KAPUT“ deb baqırın.

779 Ubeçkiç IX. 43.

Ozbeكلər!

SSSR da acıq. Qızıl ərmiyədə tofıb avqat je-
majsız. Qanca tez va kōp germanlar tamaniqa
ōtsəniz, uruş şünce tez tamam boladı.

Legionqa xahlaqan kişi kelədi.
Kim qural alıb, soquşni tılamaşə, öz hu-
nari bōjica başqa işlərdə işlavi mümkün.

Passierschein

OTUV QAQAZI - Passierschein

German qurallı kücinin unlon it-
tifaqesinin, Rus azad qılucı Ar-
miyasının va Ukrain, Qafqaz, Ka-
zak, Türkiistan va Tatar azad qıl-
ucı otradiarının tamaniqa otuv-
cı sanaqsız komandır, əskərlər va RKKA - nın siyasi
xadimləri üçün öz qavvatını saqladı.

Dieser Passierschein gilt
für Ostfronte, Polnische Fronte
Mandschurei und Sowjetarmee

Otuv qaqazısız həm otmaq mümkün əmma ikki
qolınıznı kōtərüb: „STALIN KAPUT“ deb baqırın.

781 Uibeküch IX. 43

Jigitlarimizga tibbij yardım berilməqda

Jigitlarimiz uruşni istamaq germanlar tamanga otmaqdalar

Jigitlarimiz turar çajlarını bezəməkdələr

Legionqa xahlaqan kişi kelədi.
Kim qural alıb, soquşni tılamaşə, öz hu-
nari bōjica başqa işlərdə işlavi mümkün.

OTUV QAQAZI - Passierschein

German qurallı kücinin unlon it-
tifaqesinin, Rus azad qılucı Ar-
miyasının va Ukrain, Qafqaz, Ka-
zak, Türkiistan va Tatar azad qıl-
ucı otradiarının tamaniqa otuv-
cı sanaqsız komandır, əskərlər va RKKA - nın siyasi
xadimləri üçün öz qavvatını saqladı.

Passierschein

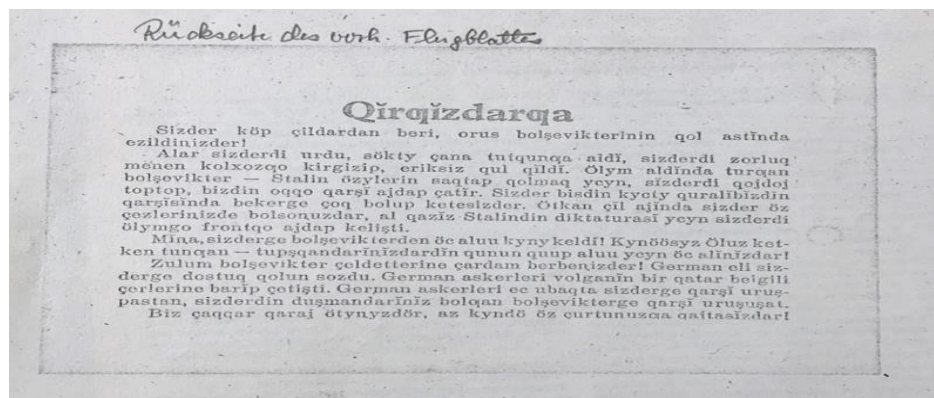
Dieser Passierschein gilt
für Ostfronte, Polnische Fronte
Mandschurei und Sowjetarmee

Otuv qaqazısız həm otmaq mümkün əmma ikki
qolınıznı kōtərüb: „STALIN KAPUT“ deb baqırın.

Ek-9: Aralarında Türkistanlıların da bulunduğu Kızıl Ordu askerlerini Alman saflarına çağıran broşür.¹³⁵⁵

Ek-10: Nazilerin Kızıl Ordu'nun Kırgız askerlerine yönelik hazırlamış olduğu bir propaganda broşürü.¹³⁵⁶

¹³⁵⁵ <http://diesel.elcat.kg/>

¹³⁵⁶ "Uzun yıllar Rus-Bolşevik yönetimi altında acı çektiniz. Sizi dövdüler, aşağıladılar ve esir aldılar. Cebren kolhoza zorlandınız, haklarınız elinizden alındı ve köle yapıldınız. Bugün Bolşeviklerin çöküşünün eşliğinde Stalin, kendini kurtarmak için sizi bir koyun sürüsü gibi topladı ve silahlarınızı karşı sürüyor. Güçlü silahlarımızla yok olacaksınız! Geçen yılın aynı ayında evdeydin ve şimdi Stalin diktatörlüğü adına kesin bir ölüm için cepheye kovalandın. Intikam günü senin için doğdu! Masum ana babanın ve ölen akrabalarının için intikam alın. Bolşeviklere yardım etmeyin! Alman halkı size yardım elini uzatıyor. Alman askerleri Volga üzerinde birçok önemli noktaya ulaştı. Almanlar asla size karşı değil, ırsi düşmanınıza karşı savaşıyor! Bize gelin. Yakında eve döneceksiniz!" BA-MA, MSG 241/34. Uebersetzung zu den Flugblättern Nr. 561/62.

Ek-11: SS Eğitim Dairesinin 1942 yılında yayımladığı Türk halklarını aşağı ırk olarak tasnif eden “*Der Untermensch*” broşürü.¹³⁵⁷

Ek-12: 1944’de yayımlanan Sovyet propaganda posterini.¹³⁵⁸

Ek-13: Sovyet Savaş esiri kampındaki 25.000 esir, atlı gardiyanların gözetiminde. (5 Temmuz 1941-Minsk, Belarus)¹³⁵⁹

¹³⁵⁷ *Der Untermensch*, haz. SS-Hauptamt/Schulungsamt, Berlin 1942.

¹³⁵⁸ “*Anavatan İçin*” sloganı yer alan afişte, Rusya’yı (çocuk) kucagında taşıyan bir anne, kırmızı renk içinde tasvir edilmektedir. Posterde yer alan çeşitli etnik topluluklara mensup Sovyet askerleri (ikinci sıradaki askerin Türk tipolojisi dikkat çekmekte) aynı zamanda ilahi aileyi, hatta Rusya’nın ruhunu savunmaktadır. Posterdeki “*Rusya Ana*” ikonunun hem dini hem de Stalinist okumalara açıklığı kırmızı renkle pekiştirilmiştir. Bu sadece Bolşeviklerin rengi değil, dini ikonografinin de kutsal rengidir. Dahası uzatılmış kol sadece yolu işaret etmekle kalmayıp, aynı zamanda Ortodoks ikonografisindeki iyiliği de göstermektedir. Mark Edele, “The World of the Soldier Hero according to Soviet Wartime Posters”, *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*, 47/1, 1999, s. 107.

¹³⁵⁹ Bundesarchiv, Bild 146-1975-081-21 / Fotoğraf: Weidner

Ek-14: Hendek kenarında yürüyen savaş esirleri. (Temmuz 1941-Ukrayna, Lviv)¹³⁶⁰

Ek-15: Jitomir esir kampında at leşini yiyen mahkûmlar. (24 Temmuz 1941-Jitomir, Ukrayna)¹³⁶¹

Ek-16: Kırgız savaş esiri. (Ağustos-Eylül 1941)¹³⁶²

Bundesarchiv, Bild 121-1198 / Fotograf(in): o.Ang.

¹³⁶⁰ Bundesarchiv, Bild 101I-187-0203-06A / Fotoğraf: Friedrich Gehrman

¹³⁶¹ Bundesarchiv, Bild 146-1996-039-11A / Fotoğraf: Hans Joachim Paris

¹³⁶² Bundesarchiv, Bild 121-1198

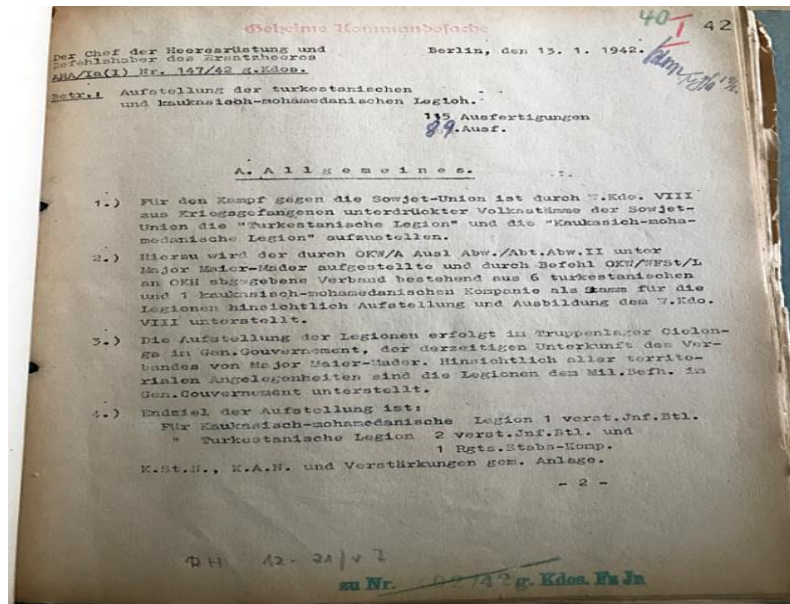
Ek-17: Savaş esirlerinin açık yük vagonlarıyla taşınması. (21 Eylül 1941-Vitebsk Tren İstasyonu, Belarus)¹³⁶³

Ek-18: Kamptaki dikenli tellerin arkasında bulunan Sovyet esirleri. (1942-Harkov, Ukrayna)¹³⁶⁴

Ek-19: 13 Ocak 1942 tarihli ve gizli ibareli Türkistan Lejyonu'nun kuruluş emri.¹³⁶⁵

¹³⁶³ Bundesarchiv, Bild 101I-267-0124-20A / Fotograf: Vorpahl

¹³⁶⁴ Bundesarchiv, Bild 101I-605-1721-03A / Fotograf: Rolf v. Pebal

¹³⁶⁵ BA-MA, RH 12-21/7.

Ek-20: Türkistan Lejyonu'na mensup bir grup asker. (1943-Kuzey Fransa, Tionville)¹³⁶⁶

Ek-21: Türkistan Lejyonu'na mensup askerler satranç oynuyor. (1943-Normandiya, Fransa)¹³⁶⁷

Ek-22: Türkistanlı gönüllü askerlerin dans gösterisi. (1943-Kuzey Fransa)¹³⁶⁸

¹³⁶⁶ 782. Piyade taburuna bağlı Türkistanlı askerlerin Hollanda menşeli modifiye edilmiş saha kıyafetleri giydikleri görülmektedir. Kasım 1942 tarihli üniforma düzenlemelerinin açık mavi çizgili ve mavi-yeşil yakalı yamaları dikkat çekmektedir. Bundesarchiv, Bild 101I-295-1560-22 / Fotoğraf: Karl Müller

¹³⁶⁷ Bundesarchiv, Bild 101I-295-1561-09 / Fotoğraf: Karl Müller

¹³⁶⁸ Bundesarchiv, Bild 101I-295-1558-36A / Fotoğraf: Karl Müller

Ek-23: Feldmareşal Rommel (ortada) ve Türkistan taburuna mensup bir subay (solda) Atlantik duvarında. (16 Ocak 1944-Kuzey Fransa)¹³⁶⁹

Ek-24: Türkistanlı Gönüllüler yüklem rampası inşaatı sırasında sahilde. (Aralık-1944, Adria/İtalya)¹³⁷⁰

bpk-BILDAGENTUR No: 50061617, bpk | Bayerische Staatsbibliothek | Archiv Heinrich Hoffmann
Krieg in Italien Dezember 1944 (WK II, Südfrent)

Ek-25: Türkistan Lejyonu askeri bir eğitimde. (Mart-Nisan 1943)¹³⁷¹

¹³⁶⁹ Türkistanlı subayın kol armasındaki “*Biz Alla Bilen*” ifadesi dikkat çekmektedir. Bundesarchiv, Bild 101I-296-1682-04A / Fotoğraf: Müller

¹³⁷⁰ No: 50061617, Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz (BPK)

¹³⁷¹ No: 00291579, Ullstein Bild

Ek-26: 162. Türkistan Piyade Tümeni'nde hizmet veren Alman zırhlı personelinin fotoğrafları.¹³⁷²

Ek-27: Harekât alanlarına doğru yürüyüşe hazırlanan Türkistan Lejyonu'na bağlı bir birim. (Mart-Nisan 1943)¹³⁷³

Ek-28: Namangan'da doğan Özbek Lejyoner Lutfulla Fazlitdinov, Normandiya'da 51. Highland Piyade Tümeni'nin bir Yüzbaşısıyla konuşuyor. (1 Temmuz 1944)¹³⁷⁴

¹³⁷² 784. ve 781. Piyade taburlarının zırhlı araçları olmadığı düşünüldüğünde, fotoğrafların 162. Türkistan Piyade Tümeni'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Soldaki fotoğraf zırhlı birlikler için özel olan Panzertruppe (zırhlı birlik) üniformasıdır. Bu üniforma siyah yünlü kısa bir ceket ve ayak bileğinde toplanan bol bir pantolondan oluşur. Siyah renk, araçlarla çalışırken oluşabilecek yağı ve diğer lekeleri gizlemek için tercih edilmiştir. Fotoğraftaki Alman Panzer Astsubayı'nın giymiş olduğu ceket, savaşın geç dönemine kadar karşılaşılan en yaygın modeldir. Kafatasının (Totenkopf) geleneksel kullanımı yaka yamalarına da dâhil edilmiştir. Yandaki fotoğrafta ise Panzer ceketini tropikal bir tunikle değiştirmeyi seçen ancak Panzer amblemini muhafaza etmiş olan bir Panzer Kıdemli Onbaşısı görülmektedir. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 386-387.

¹³⁷³ No: 00291581, Ullstein Bild

¹³⁷⁴ Imperial War Museum, IWM B. 6267. 1 Eylül 1941'de Tallin'de Almanlara esir düşen Fazlitdinov, Eylül 1942'de Türkistan Lejyonu'nda yer aldı. Lejyonere ilişkin bilgi evrakı için Bkz. B. 6266.

Ek-29: MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, Türkistan Lejyonu'nu ziyaret ediyor.¹³⁷⁵

Ek-30: 787. Türkistan Piyade Taburu 2. Bölüğü'nün 15 Mart 1943'te Hollanda/Schagen'e gelişi.¹³⁷⁶

Ek-31: General Hellmich, Türkistan Lejyonu'nu teftiş ediyor.¹³⁷⁷

¹³⁷⁵ <https://reibert.info/>

¹³⁷⁶ Askerler Callantssoog yolunda, Grote Markt yönünde ve Gedempte Gracht boyunca yürümüşlerdir. Fotoğraf, ünlü fotoğrafçı Niestadt tarafından mağazanın üstündeki oturma odasından gizlice çekilmiştir. (Niestadt Beeldbank) <https://duinenenmensen.nl/>

¹³⁷⁷ <https://reibert.info/>

Ek-32: Doğu cephesi'nde Sovyetler'e karşı savaşan beyaz kamufrajlı bir Türk askeri. (Mart 1943)¹³⁷⁸

Ek-33: Türkistan Lejyonu Bayrağı'nın iki farklı versiyonu.¹³⁷⁹

Ek-34: Türkistan Lejyonu bayrağının yıpranmış bir örneği.¹³⁸⁰

¹³⁷⁸ No: 50062127, Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz (BPK)

¹³⁷⁹ İkinci versiyondaki bayrağın üç serbest kenarı gümüşle bezenmiş ve yatay olarak iki eşit alana bölünmüştür. Üstte ahududu kırmızısı, altta açık mavi renk bulunmaktadır. Gümüş işlemeli kumaşın üzerinde, dikine yerleştirilmiş ve bayrak direğine doğru yönlendirilmiş bir ok ile geniş ve gerilmemiş bir yay yer alır. 290 cm uzunluğundaki siyah ahşap bayrak direği ikiye bölünmüş ve pirinç bir manşon ile bağlanmıştır. Basit bir gümüş ucu vardır. Buna gümüş püsküllü kırmızı ve mavi ulusal renklerde iki bandrol eklenmektedir. Bez kumaş, 12 gümüş çivi ve bir örgü ile direğe tutturulmuştur. Muhtemel pirinç olan bayrak ucu mızrak şeklindedir. Uçsuz direk uzunluğu yaklaşık 2.10 cm, ucun uzunluğu yaklaşık 30 cm ve bayrağın genişliği ise yaklaşık 75 cm'dir.

Ek-35: Türkistan Lejyonu bayrağı ve Nazi Almanyası bayrağı önünde poz veren Türkistanlı askerler.¹³⁸¹

Ek-36: Türkistan Lejyonu tarafından kullanılan üç farklı kol arması.¹³⁸²

Ek-37: Türkistan doğumlu Nişancı Er Aman Kalandarow'un personel kartı.¹³⁸³

Familien- u. Vorname: <i>Kalandarow, Aman</i>		
geboren am: <i>Mart 22</i>	in: <i>Tschket</i>	G-A <i>926/0914</i>
Truppenteil:		Rechts: <i>Türkistan</i>
Dienstgrad: <i>(Legionär) Schütze</i>		
Erfahrungsmatte:		
Tag des Todes: <i>15.3.44</i>	Ort des Todes: <i>Wien 24 Res. Laz. Sulz</i>	Beerdigt am: <i>Stungau</i>
Lage und Nr. des Grabes: <i>Zentralfriedhof Wien, Kriegergrab 94-83-62</i>		
Gemeldet durch: <i>R.L. Ref. 1. W.G.D. Wast. Trupp. 2. 4.11.44</i>		

¹³⁸⁰ Bayrağın ilk versiyonu. UNIFORMES N°275 MAR/AVR 2011.

¹³⁸¹ In Defense of Communism. <http://www.idcommunism.com/2019/12/kyrgyzstan-parliament-attempts-to-restore-nazi-collaborationist-turkestan-legion.html>

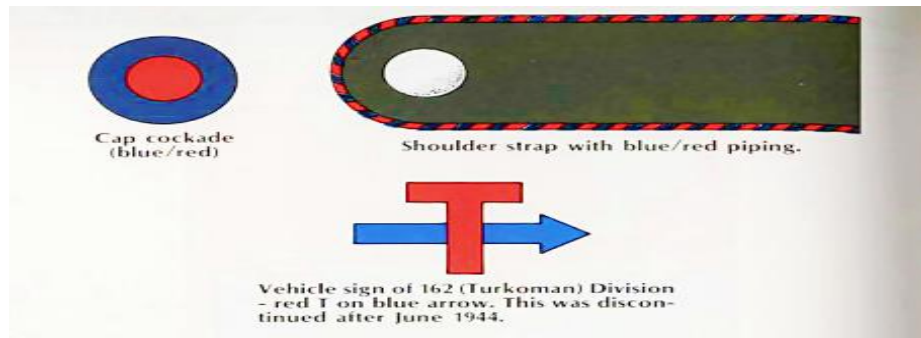
¹³⁸² Soldan sağa; 1942 sonbaharındaki ilk tasarım (10×6.5 cm), 1943 sonlarındaki ikinci tasarım (8×6 cm), 1944 yılındaki üçüncü tasarım. İlk tasarım Özbek ve Türkmen askerler için, Üçüncü tasarım ise Kazak ve Kırgız askerler için oluşturulmuştur. Ortadaki tasarım Türkistan bölgesinin geleneksel askeri bayrağına dayanan açık gök mavisi ve kırmızı renkli iki arka planda yay ve ok'un yer aldığı tasarımdır. Bu kol ambleminin şekli ovaldir ve aynı zamanda Mustafa Çokayoğlu tarafından gündeme getirilen ve Türkistan Milli Birliği'nin 1939 Kongresi'nde onaylanan bayrağın aynısıdır. Tek farkı Pantürkizm'i çağrıştırdığı gerekçesiyle çıkarılan ay yıldız yerine yay ve ok motifinin yer almış olmasıdır. Tasarımın üzerinde ise sadece "Türkistan" yazısına yer verilmiştir. BA-MA, MSG 241/6.

¹³⁸³ Mayıs 1922 doğumlu lejyoner 15 Mart 1944'te Viyana/Avusturya'da vefat etmiştir. Viyana Zentralfriedhof Mezarlığında gömülüdür. Wast koleksiyonu dizin kartı. Sertifika No: G-A 926/0914. Bundesarchiv, B 563-2 Kartei.

Ek-38: General Hellmich'in müfettiş olarak Neuhammer'deki askeri eğitim alanında Doğu Birliklerini ziyaretinden fotoğraflar.¹³⁸⁴

Ek-39: Türkistan Lejyonu'nun kullandığı şapka rozeti, omuz işareti ve 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin araç işareti.¹³⁸⁵

Ek-40: Türkistanlı askerler tarafından taşınan Soldbuch (Yevmiye Defteri) örnekleri.¹³⁸⁶

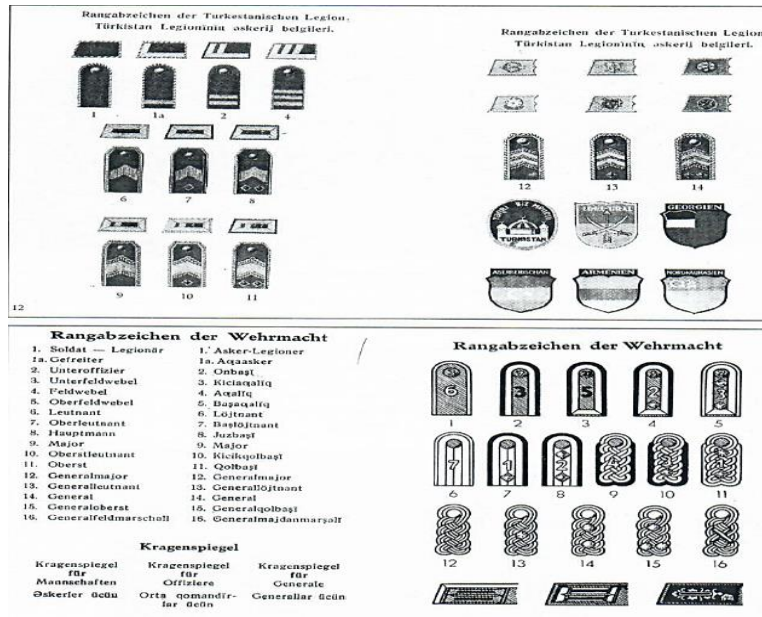
¹³⁸⁴ BA-MA, N 448/11.

¹³⁸⁵ D. Littlejohn, *Foreign legions of the Third Reich: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, s. 268.

¹³⁸⁶ Askerin maaş kaydı ve kimlik olarak kullanılmıştır. Evrak, askerin fiziksel özellikleri, aile detayları, yaş ve kişisel kayıtlarının yanı sıra mevcut saha birimi, verilen silah ve teçhizat, alınan askeri ödüller, hastanede yatış ve aşılardan detaylı bilgileri de ihtiva ediyordu. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 366-368; Yeni maaş defterleri (yeşil kapaklı) Alman birimlerinde görevlendirilen gönüllüler dâhil olmak üzere önceki kimlik defterlerinin yerini alacak şekilde veriliyordu. Etnik gruplar dikkate alınarak 8 farklı basım planlanmıştı. Bu etnik gruplar arasında yedinci sırada Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız ve Taciklerin bulunduğu Türkistanlılar yer almaktaydı. BA-MA, MSG 241/16.

Sogus Xizmatçılarının Dəftəresi jana senim (səbsi) dokumenti:		Soldbuch zugleich Personalausweis		Adammın sıfatı		Personalbeschreibung	
№ _____		Dienstrad: <i>Regionär</i>		Boji: quruluş: _____		Größe: <i>160 cm</i> Gestalt: <i>mittel</i>	
Sıjlıq va atanı:		Familiennamen: <i>Mullaiev.</i>		Jüzinin türü: _____		Gesicht: <i>oval</i> Haar: <i>schwarz.</i>	
Familiyası:		Vorname: <i>Mursapil</i>		Sağıllı, murıl: _____		Bart: <i>z</i> Augen: <i>braun</i>	
Ağı va atasının adı:		Erkenməngə smək: <i>Türk. Legion 14719</i>		Ayrıqca belgisi: _____		Besondere Kennzeichen: <i>x</i>	
Medalı:		Blutgruppe: _____		Özinin imzası: _____		Eigenhändige Unterschrift: <i>Mursapil Muraev</i>	
Qan qruppası:		Geb. (Yer, İst): <i>1919</i>		2 və 3 bətdəğlərinin toqri ekaoligini va dəftərcə egəsinin qolıl tasdiqləməni: _____		Die Richtigkeit der Angaben auf Seiten 2 und 3 wird der eigenhändigen Unterschrift des Inhabers bescheinigt:	
Tuqan vaqı: (İll, ay)		Nationalität: <i>Kirgise</i>		Vaqt: _____		Datum: <i>11. 6. 1944</i>	
Millət (əli):		Beruf: <i>Handarbeiter</i>		pecat ornı: askəri bölüm		Turkest. Inf. Batt. 791	
Kaspi:				bölüm komandiri		Bewährungsstelle: <i>Truppenst. Dienststelle</i>	

Ek-41: Türkistan Lejyonu amblemi, rütbeleri ve Alman Ordusu'ndaki eşdeğerleri.¹³⁸⁷

Ek-42: Doğu Türk Silahlı SS Birliği'ne ait kol bandı ve yaka işaretleri.¹³⁸⁸

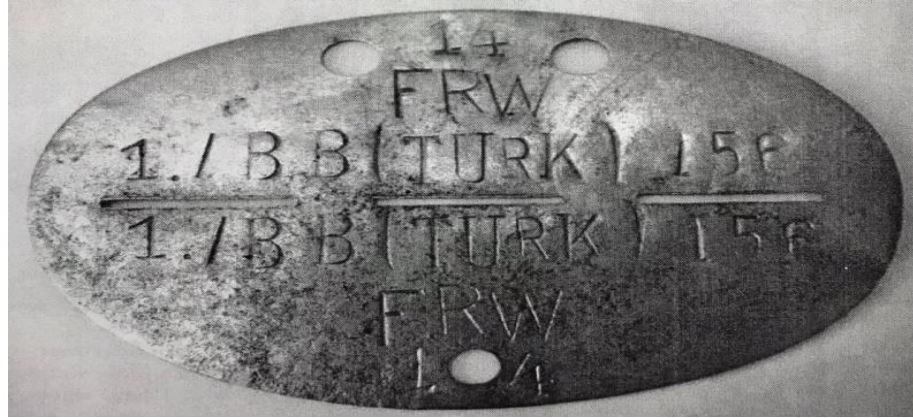

¹³⁸⁷ Bir Yevmiye Defteri'nden alınan bu görselde sağ en altta gösterilen Wehrmacht rütbeleri şu şekildedir: 1. Er rütbesi, 2-5 Astsubay rütbeleri, 6-16 Subay ve General rütbeleri. Omuz apoletlerinin altında Alman Ordusu'nun kullandığı üç tip yaka işareti (Er ve Astsubaylar, Subaylar ve Generaller) bulunmaktadır. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 370.

¹³⁸⁸ Kol bandı normalde SS muadillerinde olduğu gibi siyah bir taban bezi yerine yeşil bir kumaş üzerine dokunmuştur. Kol bandının üretimine dair bilgiler olmasına rağmen kullanımına dair görsel bir materyale rastlanmamıştır. Waffen-SS Komutanı Oskar Dirlwanger'in emri altındaki askerler bir el bombasının üzerine yerleştirilmiş çarpraz tüfeklerin bulunduğu özel bir yaka işaretine sahipti. En alttaki savaş kalkanlı hançer modeli ise sadece tasarım olarak kalmış, uygulamaya geçmemiştir. BA-MA, N 756-242/b.

Ek-43: 156. Bau-Bataillon (156. Türk İnşaat Taburu) mensubu bir askerin künyesi.¹³⁸⁹

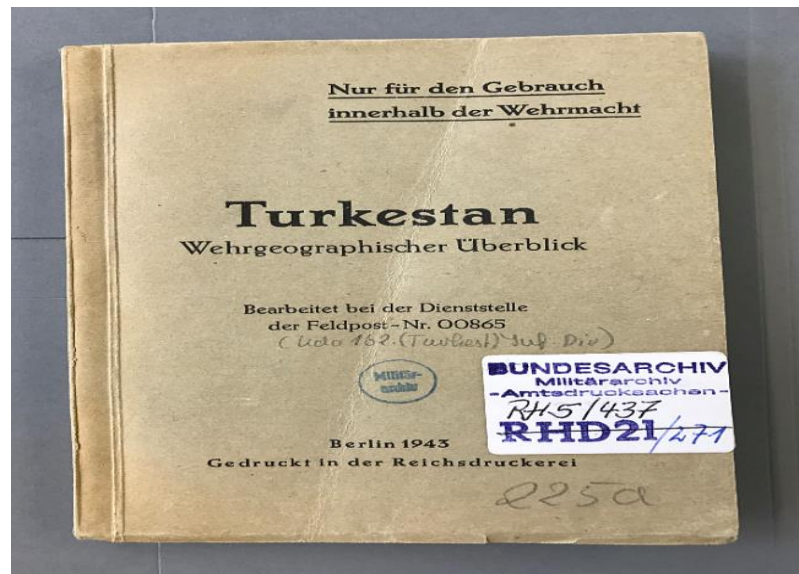
Ek-44: Türkistanlı bir askerin mezarı.¹³⁹⁰

¹³⁸⁹ Askerin ölümü halinde künyenin üst yarısı cesetle kalırken, diğer yarısı birlik komutanına verilirdi. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 369.

¹³⁹⁰ General Heygendorff'un Doğu Lejyonları Karargâhı'ndan çıkan 1 Eylül 1943 tarihli emre uygun olarak düzenlenen bir mezar. Türkistan Lejyonu'nun kullanmış olduğu amblemin ve hilal motifinin mezarda yer aldığı görülmektedir. UNIFORMES N°275 MAR/AVR 2011.

Ek-45: Wehrmacht Personeli için Türkistan'ı tanıtım amaçlı hazırlanan kitapçık.¹³⁹¹

Ek-46: Wehrmacht Personeli için Türkistan'ı tanıtım amaçlı hazırlanan kitapçıkta ki Türkistan haritaları.¹³⁹²

¹³⁹¹ BA-MA, RH 5/437. *Turkestan: Wehrgeographischer Überblick*, Berlin 1943.

¹³⁹² BA-MA, RH 5/437. *Turkestan: Wehrgeographischer Überblick*, Berlin 1943.

Ek-47: Hollanda Stolperweg 31 adresindeki Huize Buitenzorg'da Türkistanlılar için kurulan bir Wehrmacht umumhânesi.¹³⁹³

Ek-48: Ocak 1945'e kadar kurulan 132 Türkistan Birliği'nin sayıları.¹³⁹⁴

Askeri Birlikler		Sayıları
1.	Bağımsız Saha Taburları	19
2.	Alman Taburları içindeki Bağımsız Piyade Birliği	24
3.	162. Türk Piyade Tümeni'nin bir bölümü olarak Türkistan Piyade Alayı	1
4.	162. Türk Piyade Tümeni'nin bir bölümü olarak Türkistan Taburu	2
5.	7. Bayer Piyade Tümeni içindeki Savaş Taburu	1
6.	Doğu Türk SS Silahlı Birliği'nin bir bölümü olarak Türkistan Alayı	1
7.	Muhafız Taburu	2
8.	Bağımsız Muhafız Birliği	1
9.	Savunma Taburu (Alasch)	1
10.	"Zeppelin" Görev Birliği (Paraşütçü)	1
11.	"Zeppelin" Saha Birliği (Ön Keşif)	1
12.	İnşaat Taburu	3
13.	Feldzeug Taburu	2
14.	Bağımsız İşçi Taburu	3
15.	Türk-Arb. Tugayının bir bölümü olarak Türkistan İşçi Taburu	5
16.	İşçi Birliği	32
17.	İşçi Yedek Taburu	2
18.	Yük Hayvanı Kolu	7
19.	İkmal Kolu	20
20.	Türkistan Kurtarma Taburu	2
21.	Aşiret (?) Taburu	2

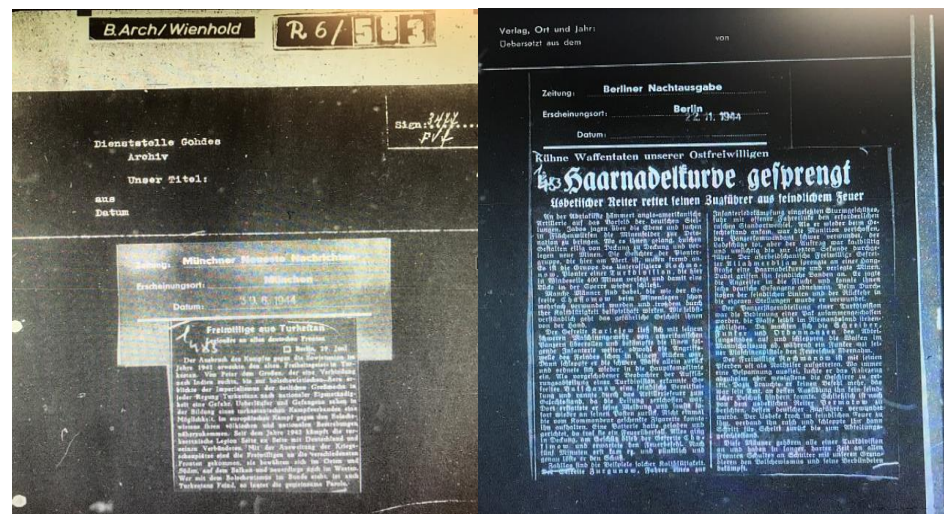
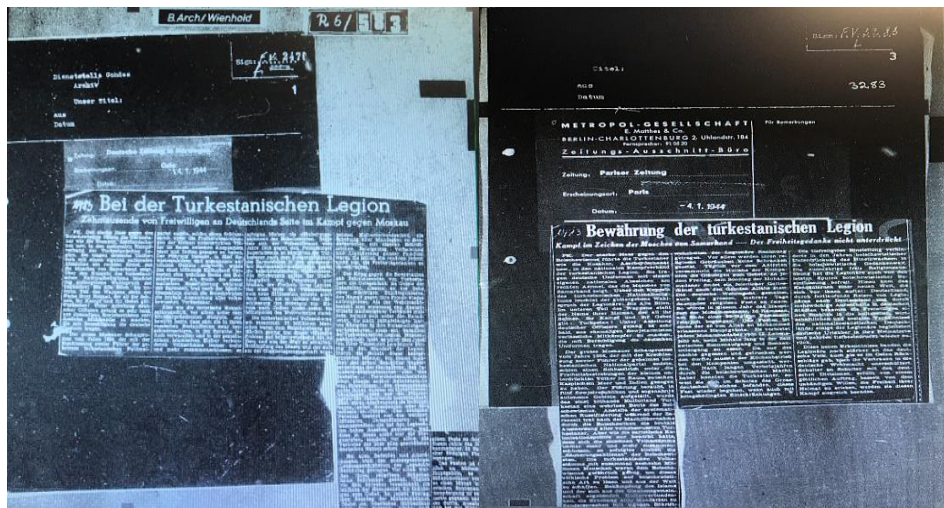
¹³⁹³ Jan van Tongeren Arşivi. Ayrıca 162. Türk Piyade Tümeni askerleri için de Neuhammer ve Strans'da da iki tane umumhâne açılmıştı. BA-MA, RH 26-162/20.

¹³⁹⁴ BA-MA, MSG 241/4.

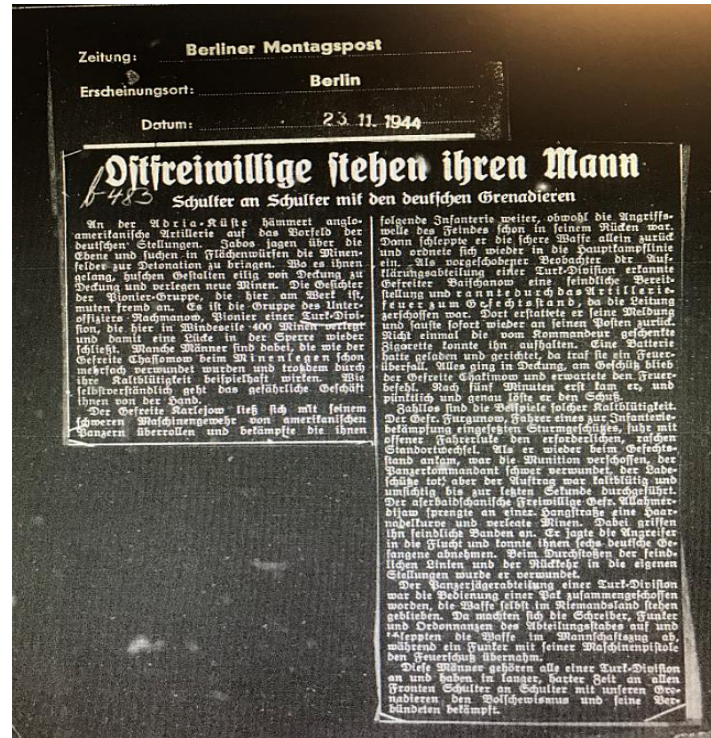
Ek-49: Aralık 1942 itibariyle Doğu Birlikleri'ndeki Sovyet ulusları.¹³⁹⁵

Etnik Topluluk	Sayılar
Ruslar (Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar dâhil)	310.000
Estonyalılar	10.000
Letonyalılar	104.000
Litvanyalılar	36.800
Kırım Tatarları	10.000
Kalmuklar	5.000
Kuzey Kafkasyalılar	15.000
Gürcüler	19.000
Ermeniler	7.000
Azerbaycanlılar	36.500
Türkler (Volga Tatarları, Kazaklar, Türkmenler ve Tacikler)	20.550
Toplam:	573.850

Ek-50: Türkistan Lejyonu'na ait basında çıkan haberlerden bir bölüm.¹³⁹⁶

¹³⁹⁵ M. R. Elliott, *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*, s. 15.
¹³⁹⁶ BArch, R 6/583.

Ek-51: Wehrmacht'ta görev yapan Türk askerlerinin aylık maaş cetveli.¹³⁹⁷

Rütbe	Bekar		Evli	
	RM	Ruble	RM	Ruble
Gönüllü	60	600	90	900
Onbaşı	75	750	105	1050
Başçavuş	105	1050	145	1450
Astsubay	140	1400	205	2050
Teğmen	210	2100	270	2700
Üsteğmen	230	2300	290	2900
Yüzbaşı	340	3400	430	4300
Binbaşı	400	4000	520	5200
Yarbay	490	4900	630	6300
Albay	620	6200	800	8000
Tümgeneral	760	7600	990	9900
Korgeneral	900	9000	1170	11700
General	1110	11100	1450	14500

¹³⁹⁷ Ayrıca 16 yaşına kadar her çocuk için 18 RM=180 ruble aylık çocuk ödeneği verilmekteydi. BA, MA, MSG 241/16; BA-MA, RH 11-V/8.; BA-MA, RH 58/62.

Ek-52: 1941-1945 yılları arasında Wehrmacht ve Waffen-SS'de görev yapan Sovyet Müslümanlarının sayıları.¹³⁹⁸

Etnik Köken	Yaklaşık Asker Sayısı	
	Wehrmacht	Waffen-SS
Türkistanlılar: Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız [Tacik ve Uygurlar dâhil]	178.000	2.000
Azerbaycanlılar	24.000-34.000	1.000
Kırım Tatarları	12.000-17.000	2.400
Volga-Ural Tatarları	38.000	2.000
Kuzey Kafkasyalılar	27.000-29.000	600

Ek-53: Alman esareti altında bulunan Sovyet esirlerinin sayısını gösteren tablo.¹³⁹⁹

Yıl	Ay	Toplam Sovyet Esir Sayısı	OKW ve OKH Alanlarındaki Toplam Esir Sayısı	OKW Bölgesindeki Toplam Esir Sayısı	Reich Dâhilindeki Toplam Esir Sayısı
1941	XII	3.350.000	1.592.000	1.053.000	390.000
1942	I	-	1.163.209	713.315	318.000
	II	-	1.020.531	671.341	310.600
	III	-	976.458	652.212	292.441
	IV	-	979.378	643.237	312.022
	V	-	1.014.559	682.564	337.689
	VI	3.107.456	1.187.803	742.952	359.400
	VII	4.369.930	1.233.365	882.336	376.458
	VIII	4.716.903	1.515.095	913.886	456.970
	IX	-	1.675.626	1.057.867	572.515
	X	-	-	1.118.011	602.705
	XI	-	-	1.099.568	713.325
	XII	-	-	1.064.165	636.219
1943	I	5.003.697	1.501.145	1.045.609	643.168
	II	-	-	1.036.512	640.948
	III	-	-	935.132	669.575
	IV	-	-	893.627	650.970
	V	5.105.616	1.054.820	853.500	634.942
	VI	-	-	840.421	636.165
	VII	5.412.142	-	-	-
	VIII	5.478.191	-	807.603	623.999
	IX	5.502.947	-	812.663	644.552
	X	5.519.971	-	-	-
	XI	5.548.973	-	-	-
	XII	5.572.872	-	766.314	695.153
1944	I	-	-	819.978	722.844
	II	5.637.482	-	846.164	739.153
	III	-	-	-	-
	IV	-	-	878.461	764.590
	V	-	-	-	767.184
	VI	-	-	875.753	770.906
	VII	5.691.749	-	873.964	774.130
	VIII	-	-	-	-
	IX	-	-	905.864	832.872
	X	-	-	911.990	845.788
	XI	-	-	929.100	864.733
	XII	-	-	931.807	868.321
1945	I	-	930.087	-	856.804
	II	5.734.528	-	-	-

¹³⁹⁸ Kaynaklardan elde edilen veriler ışığında tarafımca oluşturulan tablo. Alman Ordusu'ndan SS saflarına transfer edilen birimler ve milliyet kategorilerine ilişkin adlandırmalardaki bazı yanlışlık ve eksiklikler nedeniyle kaynaklardaki verilerde çelişkiler bulunmaktadır. Müslüman halklar için oluşturulmuş birimlerdeki tüm askerlerin Müslüman olmadığını altını çizmek gerekir. Bu birimlerdeki kıdemli subayların ve teknik kadroların büyük bir kısmı ya Reich'lı Alman ya da Volksdeutsche (etnik Almanlar) veyahut bazı durumlarda yabancı lejyonda görev yapmış Almanlardandı. Birimlerin coğrafi ve etnik tabanı da homojen olarak Müslüman değildi. Bazı Müslüman Lejyonlarda Hristiyan Lejyonerler olduğu gibi bunun tam tersi de geçerliydi.

¹³⁹⁹ Tablo, Christian Streit'in ortaya koyduğu verilere dayanılarak tarafımca oluşturulmuştur. Bkz. C. Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, s. 245.

Ek-54: 1 Haziran 1944'e kadar bazı birimlerde görevli Türkistanlı asker sayıları.¹⁴⁰⁰

Birim	Sayı
Türkistan Saha Birimleri	36.330
Küçük Türkistan Birimleri	3.723
İnşaat Görevlileri, Öncüler, İşçi Taşıma ve Koruma, Saha Yedek Birlikleri vs.	113.760
Kriegsmarine (Deniz Kuvvetleri)	3.000
Luftwaffe (Hava Kuvvetleri)	4.000
Rus Kurtuluş Ordusu (ROA)	742
MTBK	53

Ek-55: Reich'ta istihdam edilen yabancı sivil işçiler ve savaş esirleri. (1939-1944)¹⁴⁰¹

Yıl	Yabancı Siviller (milyon)	Savaş Esirleri (milyon)	Toplam (milyon)
1939	0.30	-	0.30
1940	0.80	0.35	1.15
1941	1.75	1.27	3.02
1942	2.64	1.47	4.12
1943	4.64	1.62	6.26
1944	5.30	1.83	7.13

Ek-56: General Ali Fuad Erden ve Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet'in 1941'de Adolf Hitler'i ziyaretine ait fotoğraflar.¹⁴⁰²

¹⁴⁰⁰ BA-MA, MSG 241/4

¹⁴⁰¹ Edward L. Homze, *Foreign Labor in Nazi Germany*, s. 233.

¹⁴⁰² No: 3/2/0-/12466/1 ve 3/2/0 / - / 12886, Narodowe Archiwum Cyfrowe.

Ek-57: General Ali Fuad Erden, Doğu Cephesindeki saha havaalanında Alman Luftwaffe subaylarıyla sohbet ederken.¹⁴⁰³

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Ek-58: Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in başkanlığındaki Türk delegasyonunun 1943'te Adolf Hitler'i ziyareti.¹⁴⁰⁴

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Ek-59: SS arşivinde yer alan bir eskiz: “Bütün dünya Müslümanları birleşiniz.”¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰³ No: 3/2/0/-/1392/1, Narodowe Archiwum Cyfrowe.

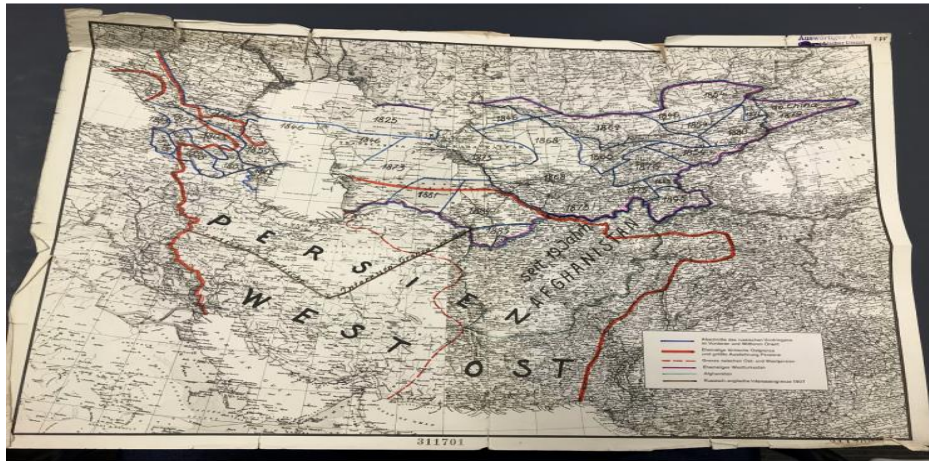
¹⁴⁰⁴ No: 3/2/0 / - / 12470, Narodowe Archiwum Cyfrowe.

¹⁴⁰⁵ Komünist Manifesto'nun meşhur Sosyalist sloganı olan “Tüm dünya proleterleri, birleşin” şeklindeki ifadeye atıf yapmaktadır. BA-MA, RS 3/39-1.

Ek-60: Almanların hazırladığı SSCB'deki milliyetleri gösteren harita.¹⁴⁰⁶

Ek-61: Alman Dışişleri Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu, Asya'daki sınırlar ve etki alanlarının gösterildiği harita.¹⁴⁰⁷

Ek-62: Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Panturan Haritası. (Panturanische Wünsche: Panturanik Dilekler)¹⁴⁰⁸

¹⁴⁰⁶ BA-MA, RS 3/39-1.

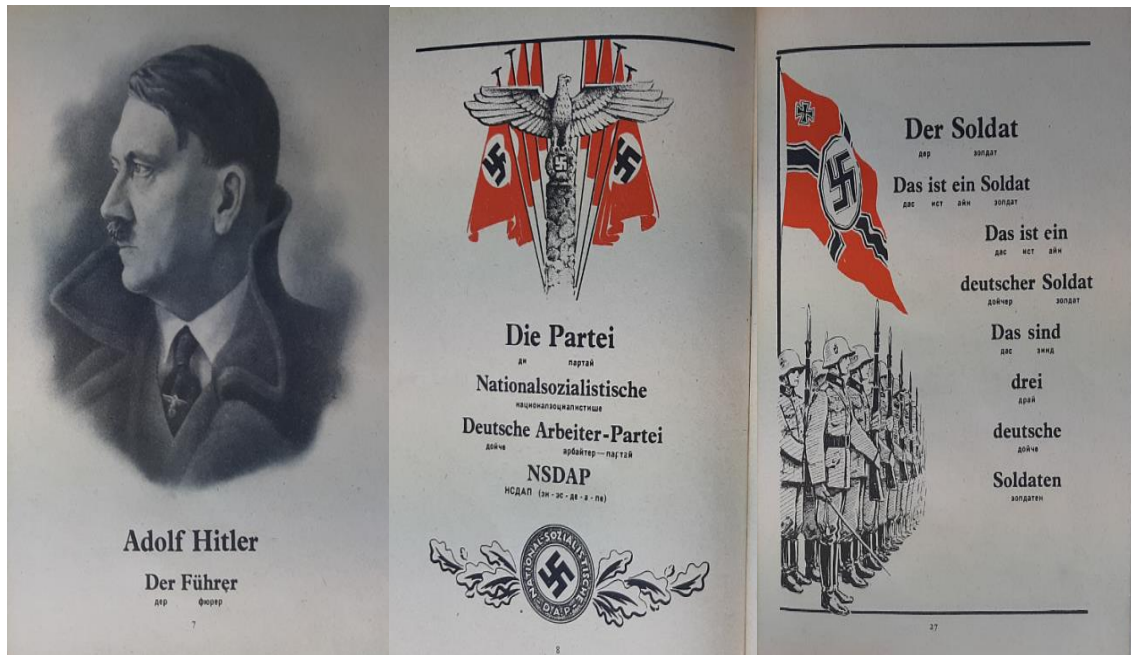
¹⁴⁰⁷ Mor renkli kalemle çizilen sınırlar Batı Türkistan'ın eski sınırlarını göstermektedir. PA-AA: Panturan, R 29900, No: 311701.

¹⁴⁰⁸ PA-AA: Panturan, R 29900, No: 311703.

Ek-63: 5 Mayıs 1943 tarihli Türkistan Lejyonu'nun haftalık gazetesi: Yeni Türkistan.¹⁴⁰⁹

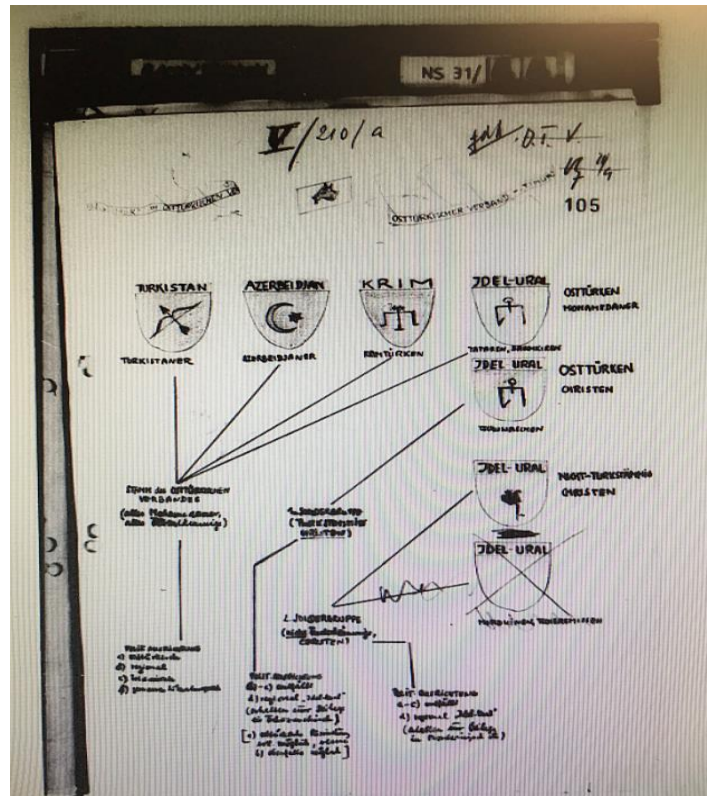
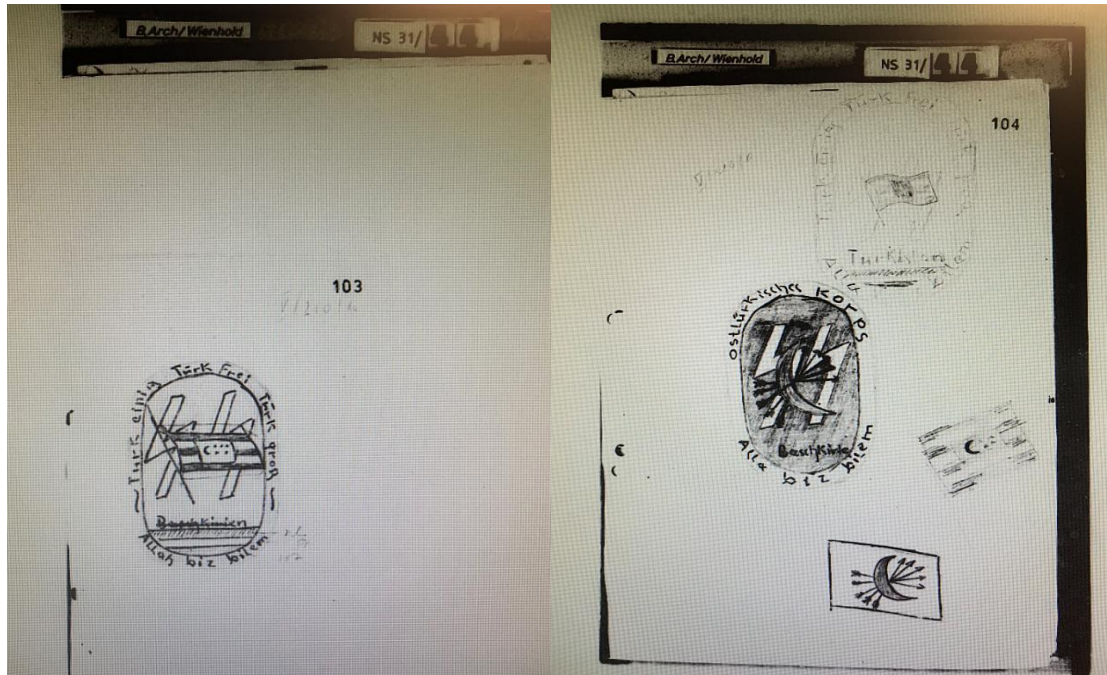
Ek-64: Kuzey Kafkas Gönüllülerine Almanca öğretmek için hazırlanmış okuma rehberinden sayfalar.¹⁴¹⁰

¹⁴⁰⁹ MTBK Başkanı Veli Kayum Han'ın attığı gazete manşetinde “Türkistanlılar! Birleşiniz, savaşınız, yurda gidiniz! Sizin eviniz, doğduğunuz yer Türkistandır!” ifadesine yer verilmiştir. Sol sütündeki bölüm: “Yazımızın anlamını netleştirmek için liderimiz Veli Kayum Han’ın sözlerini hatırlamanın zamanı geldi. Tek istediğimiz, bu çalkantılı zamanda siyasi, askeri ve bilimsel güçleri bir araya getirmek. Yani bölünmez ve birleşik bir Türkistan’ın yaratılmasına hazırlanmak. Büyük dostumuz Alman halkı ve hükümeti Türkistan halkını tanıdı. Başında Veli Kayum Han’ın olduğu Türkistan Milli Birlik Komitesi Türkistanlılar’ın gayreti ile yaratıldı.”

¹⁴¹⁰ Almanca kelimelerin altında Rusça karşılıkları bulunmaktadır. BA-MA, MSG 123/34.

Ek-67: Türkistan Birlikleri ve diğer Türk grupları için SS tarafından hazırlanan arma ve bayrak eskizleri.¹⁴¹³

¹⁴¹³ 103. Sayfadaki çizimde SS armasını çevreleyen “*Türk einig, Türk frei, Türk groß*” (Türk birdir, Türk hürdür, Türk uludur) ifadeleri görülmektedir. Armanın alt tarafında ise “*Baschkirten*” (Başkurtlar) ve “*Allah biz bilen*” yazmaktadır. Sayfa 104’deki SS armasının üzerinde “*Osttürkisches Korps*” (Doğu Türk Birlikleri) ibaresi ve alt kısmında “*Baschkirten*” (Başkurtlar) ile “*Alla(h) biz bilen*” ifadeleri yer almaktadır. Sayfanın altında ise bir hilal ve beş tane okun yer aldığı bayrak çizimi bulunmaktadır. Sayfa 105’de ise aralarında Türkistanlıların da bulunduğu Azerbaycan, Kırım ve İdil-Ural Türkleri, Doğu Türk Birlikleri Ailesi olarak gruplandırılmıştır. BArch, NS 31/44.

Ek-68: Savaş Esirleri Komutanlığı'nın hazırlamış olduğu 10 Haziran 1944 itibariyle Alman esir kamplarındaki mevcut Türklerin istatistiki bilgilerini gösteren tablo.¹⁴¹⁴

Übersicht über vorhandene Turkvölkerangehörige.

Lager : **Sam-Sour.** Stand : **10.6.1944.** 31

	Turkeest.	Aserbaisch.	Armen.	Georg.	Nordkauk.	Volga-Tataren	Quersumme.
					Hokan. Nicht-Hokan.		
K. V.							
bis 35 Jahr	316 (304)	86 (44)	36 (31)	34 (27)	33 (31)	103 (103)	12 (12) (592)
über 35 Jahr	101 (90)	7 (7)	11 (10)	7 (7)	16 (16)	36 (36)	5 (5) (171)
Gesamt	417	93	47	41	49	139	17 (263)
F. V.							
bis 45 Jahre	4	2	2	1	1	1	3 (2)
über 45 Jahre	4 (3)	5 (5)	1	1	1 (2)	1 (1)	4 (4) (16)
Gesamt	8	7	3	2	2	2	7 (28)
Gesamt	425	100	50	43	51	141	24 (300)
G. V.							
derszeit	30 (30)	7 (7)	5 (5)	-	-	1 (1)	4 (4) (56)
dauernd	96 (96)	9 (9)	19 (19)	6 (6)	9 (9)	46 (46)	- (105)
Gesamt	126	16	24	12	18	57	4 (161)
H. V.							
derszeit	170 (169)	40 (39)	20 (20)	45 (42)	27 (26)	81 (81)	24 (24) (300)
dauernd	47 (47)	11 (11)	19 (19)	10 (10)	16 (16)	26 (26)	2 (2) (156)
Gesamt	217	51	39	55	43	107	26 (260)
Gesamt	642	151	89	98	94	248	50 (640)
noch nicht gemeldet	102 (131)	5 (5)	6 (6)	1 (1)	4 (4)	5 (5)	- (214)
Summe der Turkvölk.-Ang.	808 (1046)	477 (154)	338 (145)	409 (125)	244 (125)	703 (345)	280 (57) (1997)
Legionäre	5	-	2	-	-	-	1 (6)
Gesamt :	813 (1046)	477 (154)	340 (145)	409 (125)	244 (125)	703 (345)	281 (57) (1997)

Ann.: Die in Klammern gesetzten Zahlen sind die Verfügungsboriten.

Ek-69: Kırk Özbek savaş esirinin Adolf Hitler'e yazmış olduğu dilekçe ve tercümesi.¹⁴¹⁵

- 2 -

Der Vertreter des Auswärtigen Amtes
des Oberkommando der Wehrmacht (W.F.)
Abschrift.

Berlin, 2. Dezember 1941.

Übersetzung aus dem Oszbekischen (russisch-türkisch)

Berlin, an den Reichstag

An den geehrten Herrn Führer, der weltberühmten deutschen Regierung, den Befreier aller Völker der Welt, Hitler.

Im Namen der Zentralasiatischen Musulmannen, die in der furchtbaren Sowjetzeit verhaftet und nach entfernten Gegenden Russlands deportiert wurden und sich nun in den Händen Ihrer Armeen befinden.

- Eingabe -

Lieber hochgeehrter Herr Führer, bevor wir unsere Rede beginnen, sagen wir tausendmal Dank, daß wir dazu gekommen sind, miteinander zu sprechen mittels einer Eingabe, die wir direkt an einen Wegbereiter des Glücks, wie Sie es sind, geschrieben haben.

Geehrter Herr, wir erklären unsere grosse Dankbarkeit im Namen vieler Millionen Musulmannen für Ihre Sorge und Heldenmut, die Sie verrichtet haben zur Befreiung eines Volkes wie wir, die wir vergessen waren und vierundzwanzig Jahre von den glaubenslosen Juden mit Mühen getreten wurden.

Es ist allgemein bekannt, daß unser Vaterland das schönste und reichste Zentralasiens ist. Zur Zeit des Kaisers Nikolaus haben wir unsere Selbständigkeit verloren.

1917 wurde die Revolution uns zum Unglück. Die Sowjetregierung hat unsere Religion zu vernichten gesucht und wollte uns glaubenslos machen. Unsere Moscheen wurden von den religiösen Juden, aber wir haben unsern Glauben nicht weggeworfen und haben den Islam aus unseren Gemütern nicht entfernt.

Die Jüdischen Bolschewiken haben uns unsere sämtlichen Güter weggenommen. Wir hatten unsere Ländereien sehr gut bewässert und pflegten eine blühende Gartenkultur. Unsere erzeugten Früchte mussten wir jedoch abliefern, da dies Monopol der Regierung ist. Für uns wurde nur eine sehr geringe Menge Brot übriggelassen. Wir können unmöglich alles beschreiben, was wir in vierundzwanzig Jahren erlebt haben.

Aber das muslimantische Volk Turkestans (heute Usbekistan) konnte dieses nicht ertragen. Wir haben 1935 gegen die Bolschewiken einen Kampf geführt, jedoch ist dieser Kampf erfolglos verlaufen, da wir zu schwach waren. Die Bolschewiken haben etwa die Hälfte unseres Volkes vernichtet, und unsere besten Glaubensgenossen wurden getötet, unsere Intelligenzien in entfernte Gegenden deportiert. Wir hatten in den Städten und den Rayons gegen die Regierung gerichtete Organisationen gegründet, jedoch wurden diese durch Spione verraten. Die Mitglieder der Organisation sind nach haben gegenseitig erschossen worden.

Wir Musulmannen, welche diese Eingabe geschrieben haben, gehören zu diesen Gefangenen und Verdächtigen.

Im Mai 1941 wurden in den Dörfern Usbekistans die eines Handwerks Kundigen zu einer Zählung ausgehoben, und wir alle wurden aus den Dörfern in Taschkent, dem Mittelpunkt der Republik konzentriert. Nach einem Marsch von zwölf Tagen wurden dann zu verschiedenen Arbeiten verwendet. Wir sind nicht in stande, die dabei erduldeten Qualen zu beschreiben. Unsere Vorgesetzten waren Juden. Man liess uns von vier Uhr morgens bis zwölf Uhr nachts arbeiten.

Am 22. Juni sind unsere Wachmannschaften geflohen. Wir sind mit einer unerhörten Freude aufgebrochen, um in unsere Heimat zu Fuss zurückzukehren. Wir beteten für unsere Befreier, die deutschen Soldaten und die deutsche Regierung.

Während unseres fünf bis sechs Tage dauernden Fussmarsches machte Ihre Armee uns zu Gefangenen. Seit zwei Monaten befinden wir uns in Gefangenschaft. Wir bitten, aus der Gefangenschaft befreit zu werden, da wir von der deutschen Armee die Befreiung der nicht-russischen muslimantischen Völker erwarten. Wir sind sehr dankbar an den Verbrechen der jüdischen Sowjetregierung. Wir sind im Winter würde das Lager auf trockenem Erdboden uns sicher vernichten.

Wenn eine solche Befreiung nicht möglich sein sollte, würden wir gern durch Arbeit mithelfen an der Befreiung der russischen Völker. Bei Beendigung des Krieges würden wir in unsere Heimat zurückkehren.

Falls die Erfüllung der oben angeführten beiden Bitten nicht möglich sein sollte, so würden wir auch gern die schwerste Arbeit tun, welche uns die deutsche Regierung anweisen würde. Geehrter Herr Hitler (verehrte Freiheit), wir glauben, daß unsere Bitten Sie als menschlich handelnde Persönlichkeit völlig überzeugen werden, denn Sie sind in der ganzen Welt bekannt als Anhänger der Völkervereinigung in wahren Sinne des Wortes.

Wir wünschen Ihnen den Sieg, wofür wir ständig unser Gebet verrichten. Amen, oh Herr der Welten!

Es folgen die Unterschriften von vierzig gefangenen Mohammedanern.

Für die Richtigkeit der Inhaltsangabe: Wien, den 7.9.41. ges.: Unterschrift

Anmerkung des Prüfers:
In Ermangelung eines ausreichenden Wörterbuches wurde die Übersetzung teilweise auf die Wiedergabe des Satzes sinnes beschränkt.

311612 befreit 311613

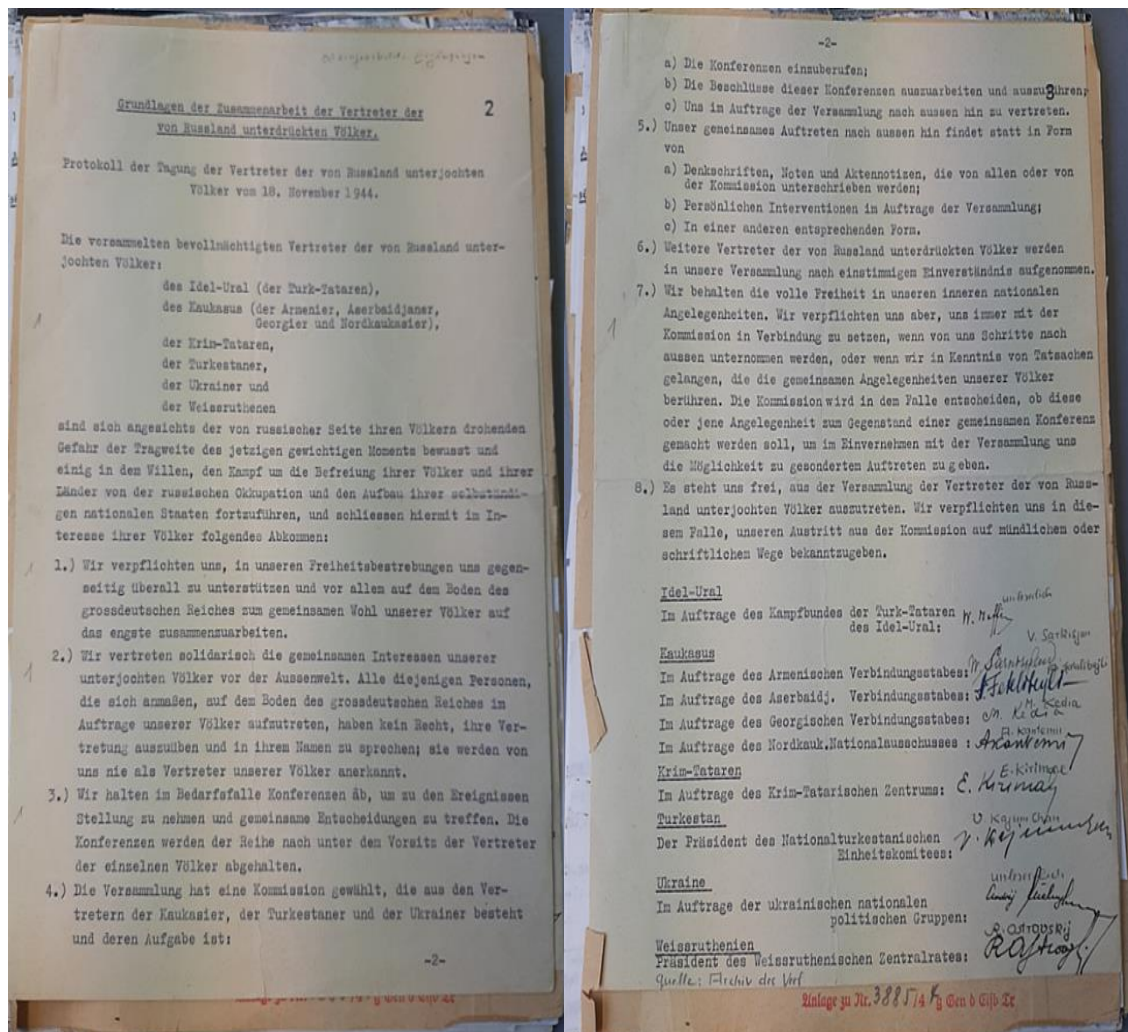
¹⁴¹⁴ Parantez içindeki sayılar kullanıma hazır esir sayılarıdır. BA-MA, RH 53-23/58.
¹⁴¹⁵ PA-AA: Panturan, R 29900. (No. 311612-311614)

Türkçe çevirisi:

“Dünyayı fetheden Alman Hükümeti, tüm dünya halklarının kurtarıcısı olan onurlu Bay Führer’e, lanetli Sovyet döneminde tutuklanan ve Rusya’nın uzak bölgelerine sürgün edilen ve şimdi ordularının elinde olan Orta Asyalı Müslümanlar adına. Sayın Führer, konuşmamıza başlamadan önce sizin gibi bir iman öncüsüne doğrudan yazdığımız bir yazı ile birbirimizle konuşma şansı yakaladığımız için size bin kez teşekkür ederiz. Sevgili Efendim, yirmi dört yıldır kâfir Yahudiler tarafından unutulmuş ve ayaklar altına alınmış bizim gibi bir halkın kurtuluşu için ilginiz ve yaptığınız kahramanlıklar dolayısıyla milyonlarca Müslüman adına şükranlarımızı sunuyoruz. Anavatanımızın Orta Asya’nın en güzel ve en zengin ülkesi olduğu herkes tarafından biliniyor. Kayzer Nikolaus zamanında bağımsızlığımızı kaybettik. 1917’deki devrim bizim için bir sefaletti. Sovyet Hükümeti dinimizi yok etmeye çalıştı ve bizi inançsız kılmak istedi. Camilerimiz dinsiz Yahudiler için mesken oldu ama biz inancımızı bir kenara atmadık ve İslâm’ı aklımızdan çıkarmadık. Yahudi Bolşevikler tüm mallarımızı bizden çaldılar. Topraklarımızı çok iyi suladık ve gelişen bir bahçe kültürü yarattık. Ancak bu hükümetin tekelinde olduğundan dolayı ürettiğimiz meyveleri teslim etmek zorundaydık. Bize çok az ekmek kaldı. Yirmi dört yılda yaşadığımız her şeyi tarif edemeyiz. Ancak Türkistan’ın (şimdi Özbekistan) Müslüman halkı buna dayanamadı. 1935’te Bolşeviklere karşı bir mücadele verdik ancak bu mücadele başarısız oldu. Çünkü biz çok zayıftık. Bolşevikler halkımızın yaklaşık yarısını yok etti, en iyi dindaşlarımız öldürüldü ve aydınlarımız uzak bölgelere sürgün edildi. Şehirlerde ve rayonlarda hükümet karşıtı örgütler kurmuştuk ancak bunlar casuslar tarafından ihanete uğradılar. Örgüt üyeleri soğuk bölgelere gönderildi. Bu dilekçeyi yazan biz Müslümanlar, bu tutsaklar ve tehcir edilenler arasındayız. Mayıs 1941’de Özbekistan’ın köylerinde kalifiye zanaatkarlar sayım için alındı ve hepimiz cumhuriyetin merkezi Taşkent’teki köylerden toplandık. On iki günlük bir yürüyüşün ardından bu insanlar çeşitli işler için kullanıldı. Yaşanan eziyetleri tarif edemiyoruz. Üstlerimiz Yahudiydi. Sabah dörtten gece on ikiye kadar çalışmaya zorlandık. 22 Haziran’da başımızdaki korumalarımız kaçtı. Yayan olarak memleketimize dönmek için duyulmamış bir sevinçle yola çıktık. Kurtarıcılarımız, Alman askerleri ve Alman Hükümeti için dua ettik. Beş altı günlük yürüyüşümüz sonunda ordunuz bizi esir etti. İki aydır esaret altındayız. Alman Ordusu’nun Rus olmayan Müslüman halkları özgürleştirmesini beklediğimiz için esaretten salıverilmeyi istiyoruz. Yahudi Sovyet Hükümeti tarafından işlenen suçtan

masumuz. Ülkemizde 41 derece yaz sıcağına, 15-16 derece kış soğuğuna alışkın olduğumuz için kışı heyecanla bekliyoruz. Kışın kuru zemindeki kamp kesinlikle bizi yok ederdi. İnsanlığı ve özgürlüğü savunan Alman Hükümeti, bizim gibi masum Müslüman tutsakların yok edilmesini kesinlikle istemiyor, bize özgürlük verecek. Böyle bir kurtuluş mümkün değilse Rus halklarının özgürleşmesine yardımcı olmak için çalışmak istiyoruz. Savaş bittiğinde memleketimize dönecektik. Yukarıdaki iki talebin yerine getirilmesi mümkün değilse, Alman Hükümeti'nin bize talimat vereceği en zor işi yapmak istiyoruz. Sevgili Bay Hitler (sevgili Majesteleri), taleplerimizin sizi insanî olarak ikna edeceğine inanıyoruz, çünkü tüm dünyada kelimenin tam anlamıyla ulusların özgürlüğünün destekçileri olarak tanınıyorsunuz. Size zafer diliyoruz, Amin. Dünyaların efendisi!"

Ek-70: 18 Kasım 1944 tarihli İdil-Ural, Kafkasya, Türkistan ve diğer Ulusal Komitelerin başkanlarından Bakan Rosenberg'e yazılan mektup ve tercümesi.¹⁴¹⁶

¹⁴¹⁶ BA-MA, MSG 241/27.

Türkçe çevirisi:

“Toplam 90 milyondan fazla kişi, General Vlasov’un 14 Kasım 1944’te Prag’da Rusya Halkları Kurtuluşu Komitesi’nin kuruluş toplantısında okuduğu manifestosunu yeni öğrendi. Bu girişimin halklarımızın kaderini de etkileyeceğini varsaydığımız için, Reich Hükümeti’nin dikkatine şu hususları sunmayı vazifemiz olarak görüyoruz:

Rus emperyalizmine karşı bağımsızlıkları için savaşan halklarımız 1918’de Rusya’dan tamamen ayrıldı ve bağımsız devletler kurdu. Bu devletlerden bazıları Almanya ve Sovyet Hükümeti’nin de aralarında olduğu güçler tarafından tanındı. Buna rağmen Rus Hükümeti bu kararı iptal edip ülkelerimizi ele geçirdi ve kanlı savaşlarda onların direnişlerini kırdı. O zamandan beri Doğu Avrupa ve Asya’nın devasa bölgelerindeki milyonlarca insan, aynı zamanda tüm insanlık için tehdit oluşturan Kremlin diktatörlüğü tarafından ezilmiş ve sömürülmüştür. Sebepler üzerinde daha ayrıntılı durmadan, Bolşevizme karşı mücadelede şimdiye kadar en pasif unsurun Rus halkının kendileri olduğu söylenebilir. Rus halkının bu sessizliğine rağmen, halklarımızın Bolşevizme karşı inatçı mücadelesi tarih boyunca devam etmektedir. Kafkas, Türkistan, Ukrayna, Beyaz Rusya ve diğer halkların sürekli ayaklanmaları, özgürlükleri ve kendi bağımsız devletleri için mücadelede can veren bu halkların tarihinde kahramanca bir dönemi temsil etmektedir. Bu sebepten, söz konusu halkların Alman-Rus Savaşı’nın patlak vermesini büyük bir sevinçle karşılamaları şaşkırtıcı değildir. Bu insanlar savaşın ilk gününden itibaren Alman Ordusu’nun yanında yer aldılar, ellerinden geldiğince onlara yardım ettiler ve birliklerini gönülden bir samimiyetle karşıladılar. Alman askerleriyle omuz omuza savaşarak ulusal fikre sadakatlerini kanıtladılar. Bolşevizme karşı bu mücadelede sayıları 90 milyonu aşan ve Rus olmayan halklarımız, bugüne kadar Stalin’in emirlerine körü körüne itaat eden Rus halkından çok daha olumlu ve önemli bir savaşıma iradesi ortaya koydular. Bu milletler kendi idealleri ve net hedefleri için savaşıyorlar. Bunu görmezden gelerseniz, bu insanların tüm sempatisini kaybedersiniz. Savaşın en başından beri Sovyetler Birliği halkları için net bir siyasi programa ihtiyaç olduğuna ikna olmuştuk. Bu anlamda Alman Devleti’nin temsilcilerine, sadece halklarımız için değil, Bolşevik yönetiminde şüphesiz acı çeken Rus halkı için de milliyetçi eğilimlere dikkat etmelerini defalarca tavsiye ettik. Almanya’nın Doğu politikasının Stalin tarafından çok akıllıca sömürüldüğünü ve muhtemelen gelecekte de sömürülmeye devam edeceğini kabul etmek gerekiyor. Herkes Stalin’in Sovyet cumhuriyetlerine, bu yılın ilkbaharında Molotov’un

kişisel bir bildirgesinde resmen ilan ettiği şekilde bağımsız temsilcileri sürdürme hakkını vererek genişlettiğini hâlâ hatırlıyor. Stalin'in bu tür taktikleri, özgürlük ve bağımsızlık hayal eden ve henüz Almanya tarafından ulusal ve bağımsız devletleri tanınmayan halklar arasında verimli bir zemin bulursa şaşırılmamak gerekir. Rus halkına karşı önyargıların etkisi altına girilmesine asla izin vermedik, Almanya temsilcilerine defalarca bildirdiğimiz şartlarla General Vlasov hareketini her zaman karşılamaya hazırдық. Bir Rus general olarak Vlasov, faaliyetlerini Rusya'yla yani kelimenin etnografik anlamıyla Rusya ile sınırlandırmalıdır. Hiçbir koşulda Rus olmayan halklarımızın liderliğini hedeflememelidir, çünkü bu halkların özlemleri General Vlasov'un izlediği hedeflerle hiçbir şekilde aynı değildir. General Vlasov, Sovyet rejiminin devrilmesinden bahsediyor ve mevcut sınırlar içinde yeni bir rejim oluşturmak istiyor. Halklarımız ise Rusya'dan tamamen ayrılmak ve kendi devletlerini tam anlamıyla ulusal bağımsızlık temelinde yeniden kurmak için Moskova'ya karşı inatçı, uzun vadeli bir mücadele yürütüyor. Bu nedenle halklarımız General Vlasov'un vaatlerine inanamaz ve onun Prag Manifestosu, halklarımızdan herhangi bir destek göremez. General Vlasov'un faaliyetlerinin Almanya sınırları içinde bulunan gönüllüler, işçiler ve mülteci yurttaşlarımıza karşı hiçbir başarı şansı olmayacak. Çünkü bu deneyim söz konusu kitleleri herhangi bir Rus girişimi konusunda son derece dikkatli olmaya zorluyor. General Vlasov'un Rusya Halkları Kurtuluşu Komitesi'ne dâhil ettiği Rus kökenli olmayan insanları, halklarımızın irade ve ideallerinin temsilcileri olarak görmek büyük bir hata olur. Halklarımız adına resmi veya ahlaki açıdan konuşma hakları yoktur. Yukarıda sıralanan nedenlerden ötürü General Vlasov'un manifestosunun halklarımızın çıkarlarına aykırı olduğunu düşünüyoruz. Halklarımızın refahı ve karşılıklı ilişkileri sürdürme arzusu, bizi Reich Hükümeti'nden şu hususların çözümünü istemeye zorluyor:

1. *General Vlasov'un halklarımızın liderliğine yönelik herhangi bir iddiasının engellenmesi.*

2. *Halklarımızın bağımsız devletler kurma haklarının ve Ulusal temsilcilerimizin nihai olarak tanınması.*

3. *Alman Wehrmacht'a operasyonel anlamda bağlı kalarak, Bolşevizme karşı savaşmak için kendi birleşik komutamız altında ulusal oluşumlarımızın teşkiline izin verilmesi ve bu birimlerdeki siyasi liderliğin ulusal misyonlarımıza emanet edilmesi.*

Sonuç olarak, General Vlasov'un halklarımızın liderliğine yönelik iddialarının kararlılıkla reddedilmemesi halinde, aramızda ortaya çıkabilecek sonuçlardan halklarımızın hiçbir temsilcisinin sorumluluk almayacağını en kararlı ifadelerle beyan etmeyi görevimiz olarak görüyoruz.

İdil-Ural Türk-Tatarlar Askeri Birliği adına: A. Shafti-Almag

Kafkasya-Ermeni İletişim Karargâhı adına: Jamilyan

Azerbaycan İletişim Merkezi adına: A. Alibekov

Gürcistan İletişim Merkezi adına: M. Kedia

Kuzey Kafkasya Ulusal Komitesi adına: A. Kantemir

Kırım Tatar Merkezi adına: Edige Kırimal

Milli Türkistan Birlik Komitesi Başkanı Veli Kayyum Han adına: Dr. Sharimi

Ukrayna Ulusal Siyasi Grupları adına: Andriy Melnik

Belarus Orta Rada (konsey) Başkanı: Ostrovsky"¹⁴¹⁷

¹⁴¹⁷ BArch, NS 31/28; BA-MA, MSG 241/27.